

SEBŐK IMRE dr.

*

ÖT VILÁGRÉSZEN KERESZTÜL

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1906

503730

Minden jog fentartva.

KÉT VÁNDOR.

ALAHOL ott a Zagyva-Tarna szögén rosszul ütött ki az aratás. A Mátra olvadó havától növelve, tavaszi felszélről kergetve a Zagyva kijött a medréből és zavaros, sárga vizével végigpaskolta, földre teperte, posványos sárba fojtotta a gazda reménységét, a zöldelő életet. A víz letakarodott azután, de aranyos kalász nem nőtt többé a helyén, békatanya és posvány maradt arra az évre a jó fekete föld. Miből élünk meg ezidén? És összezsavarodott a gazda szive, mikor otthon az ő kicsi cselédjeire nézett, a kik ettől a hűséges fekete földtől, az ő két keze munkájától várták az életet egy egész hosszú esztendőre. Talán a dupláját hozza jövő évre a megöntözött föld, talán ezt is kiheverjük valahogyan, talán a másik esztendő jobb lesz, talán, talán... De mikor az az esztendő olyan rettentően hosszú idő és ezeknek az apróságoknak ma kell a kenyér, ma és mindennap! És a gazda keserűséggel, nehezteléssel nézett a földre, a mely hűtelen lett hozzá.

Közbe adót meg tartozást kerestek rajta, azután meg egy levél is jött a faluba a kovács öcscsétől, a ki esztendővel azelőtt ment ki messzi világba, Amerikába. Azt írta benne a legény, hogy jól megy a sora, hogy Pittsburg városban van sok más magyarral egyetemben a nagy aczélgyárakban. Hogy sokat kell dolgoznia, az igaz, de jól megfizetik, meg hogy az amerikai pénz többet is ér, mint a mienk. Hogy ott nem húzza az adó a szegény embert, nincs úr és paraszt, minden ember egyforma; ő már ki is váltotta az egyik papírját, ha a másikat is megszerzi hozzá, akkor citizen lesz, állampolgár és úgy szavaz az elnökre, mint akárki más.

A gazda megértette a levelet és annak minden szava mélyen beleszántott a lelkébe. Hogy van egy ország, a hol a szegény ember-

nek nem kell küzködni a megélhetéseért minden hatalmassággal: Zagyvával, fagygyal, rozsdával, adóval, urasággal, a hol készen leadja munkáját és becsülettel megfizetnek érte; a hol ő az ura az életének és nem ez a csapodár, szeszélyes, hűtelen föld. És mégegyszer kiment a földje mellé, a mi most békákat termelt neki és úgy érezte, hogy már nem volna neki nehéz elválni attól. Nagy sor az, ha a magyar paraszt nem szereti többé a földjét! Ezt az első lépést megtenni nehéz; ha ezen túl van, a többi már magától jön. Amerika, a még mindig mesés, bűvös, bájos, aranyat termő ország mint a mágnes húzza magához a szegény kis Európa éhes népét; dollárjainak csendése áthallatszik a széles Oczeánon, — a ki sokáig hallgatja ezt az idegenből jövő zenét, elmegy utána.

Elment utána a jázsági gazda is. Az árendás vette meg a földjét; megint egy darab magyar föld, szép fekete jász föld, került idegen faj kezére, megint egy vércseppjével lett szegényebb a nemzet.

— Hej, ha ezek a szegény emberek előbb csak egy szempillantásra odaláthatnának abba a füstös pittsburgi völgybe, a mibe le nem bír jutni a déli napsugár, — ha előbb csak egy percre bepillantnának azokba az örült zsvivajjal bugó alvilági műhelyekbe, a hol a Carnegiek és Vanderbiltek rabszolgái, a kivándorlott magyarok közül annyi pusztul el évenként a zakatoló gépek és izzó kohók között — de meggondolnák a dolgukat!

***

Fiumében, a moló vége táján, raktárak és az elevátor között ott áll a Cunard-társaság hatalmas, tízezernél több tonnás gőzöse, a «Slavonia». Sürgő-forgó élet körülötte; ez a kivándorlók gőzöse és ma délben indul. Okosan tette a magyar kormány, hogy kezébe vette a kivándorlás irányítását, hogy ha már kimennek azok a szegény önkéntes száműzöttek az országból, legalább addig is érezzék magukat régi hazájuk védőszárnyai alatt, a míg az új hazát el nem érik és ne essenek már útközben lelketlen kifosztók kezébe. Azelőtt, a míg egészen a német kikötőkön, Hamburgon és Brémán át történt a kivándorlás, sokszor lettek lelkiismeretlen ügynökök áldozataivá, a kik mindenféle czimeken elzsarolták kicsiny vagyunkájukat, barmok módjára terelték át őket az Oczeánon, — mikor azután az újvilág

földjén voltak, azt a pár dollárt sem tudták fölmutatni, a mit az ellis-islandi bevándorlási hatóság minden partralépőtől megkíván. Az ilyeneket azután, mint hasznavehetetlen ország terhét, könyörtelenül visszalökik Európának. Szegényeknek mentek el és koldusoknak jöttek haza, a nélkül, hogy egyebet láttak volna az új világból, mint az Ellis-Island barakkjait. Hogy ezen segítsen, néhány eszten-deje szerződött a kormány az angol Cunard gőzhajós-társasággal, a mely azóta kéthetenként egy-egy nagy gőzöst indítja Fiuméból New-

A magyar kikötővárosban.

Yorknak és rajta magyar orvossal, magyarul értő emberekkel és állami ellenőrzés alatt indulnak útnak a kivándorlók.

Az indulás előtti három-négy napon mozgalmas a város képe. A Budapest felől jövő vonatok harmadik osztálya ontja a batyut, ládát, gyereket czipelő utasokat; rojtos gatyá, kék nadrág, pitykés zeke és tót halina keveregnek a Corsia Deákon, a Riva Szapáryn, meg mindenütt a boltok körül, a hol ki van írva, hogy «Itt dollárokat lehet venni». A derék jász ember először izleli meg az olasz laczikonyha olajos főztjét és először veszi észre, hogy az ő becsületes magyar beszédével nem viszi messzire ebben a világban. A laczikonyhás taliánul hadar neki, valamelyik ügynök németül karátyol

hozzá, — a kit az utczán megszólít, az nagy vállvonogatással, horvátul felel vissza, a hajónál őrtálló matróz meg épen angolul mordul reá. A mi emberünk egy darabig csak próbálgatja, magyarázgat, hátha megértetné magát velük, végre kifakad:

— Az áldóját a nyelveteknek! Ugyan uram, szóljon már velük az ő tudományuk szerint, mert mán látom, hogy nem értik meg az emberi szót!

A hajó nagy gőzdarui utolsókat csattognak, azután bezárulnak a raktárajtók. Napokig tartó munkával helyezték el bennük azt a sok mindenfélét, a mit a hajó lakossága — ez a kis úszó köztársaság — a tizenhat napos út alatt meg fog enni: temérdek lisztet, egy nagy halom koppasztott csirkét, vagy tizezer korona árú húst, a mi lekerül mélyen a hajó gyomrába, a fagyasztókamrákba, hogy ott mesterséges hidegben őriztetve, apródonkint vándoroljon majd föl az asztalra többé-kevésbé ehetetlen, véres beefsteakek és roastbeefek, meg «hungarian gollash»-ok alakjában. Beemelgették az utasok podgyásztát és beterelték már az egész harmadik osztályt, már csak egy-két első és második osztályos utas bucsúzkodik künn a parton; azonban ezeknek a javarésze is lenn van a kabinjában, rendezkedik, ismerkedik, — az élelmesebbje pedig, a ki már utazott nagy hajón és ismeri a dörgést, abban fárad, hogy hogyan foglalhatná le magának a kabinban a jobbik ágyat. Megéri a vesződéseget, mert nem mindegy, hogy tizenhat éjjelen át kényelmes ágyban nyújtózhatik-e az ember, vagy a szűkre szabott harmadik ágyon, a diványon kell-e zsugorodnia. A diványra a legutoljára érkezőt szokás udvariasan ráteszékelni.

A hajó körül még mindig folyik a vásár, főleg ott, a hol a harmadik osztály van. Madzagra kötött kis kosarak utaznak az emeletmagas hajófalon föl-alá: mikor feljönnek, alma van bennük meg sárgabaraczk, mikor visszaeresztik, egy-két kis pénzdarab, az utolsó magyar pénz. A többi már be van váltva szép zöldhasú dollárokra. Az utolsó üzeneteket is innen a magasból kiáltják le a parton állókhoz; bucsúzkodás, sírás hallatszik mindenfelé. A parton levők közt szomorúan ödöng a visszautasított vándor, a kit betegsége miatt az utolsó perczben küldtek vissza a hajóról. Főleg a szembajosokkal szemben nagyon szigorúak; ilyet nem vesznek föl semmi áron, —

jól tudják, hogy az Egyesült-Államok bevándorlási bizottsága úgylis visszautasítaná a trachomás beteget és ez csak a társaság kára volna, mert ingyen kellene visszaszállítani őt.

Végre elérkezik a déli tizenkét óra. A hajó orrán egy kis taraczk dördül el, a gőzsíp hosszút bűg, a horgony fölvonóláncza zakatol, meglazul, eloldódik az utolsó kötél is, azután működni kezd a két nagy hajócsavar és az óriás test lassan, méltóságteljesen eltávolodik

A tersatoi várkastély Fiume fölött.

a moló kőfalától. Onnan kiáltozás, zokogó sírás hallatszik egy ideig; az elhagyottak mind odatódulnak a part végére, kendők lobognak, azután mindig kisebbek lesznek az emberek, közbe megkerüljük az öbölbe messze kinyuló hullámgátat és a mint ezen túl vagyunk, elhangzik a kapitány szava: «Full speed!» — Teljes gőzzel előre! — és künn vagyunk a Quarneróban. A távolból Abbázia villái fehérlelenek.

1905 június 15. Ezen a meleg, verőfényes nyári napon hagytam el az utolsó magyar földet, Fiumét és hatodfél hónappal később, egy sűrű, hideg, novembervégi reggelen kerültem ide vissza megint. Mikor

elindultam, szép angol fontok — a világ legjobb pénze — büszkélkedtek a szent György képével a tárczámban, — lelkem pedig tág volt, tágult mérhetetlenül nagyra, tudta, hogy egy egész világot kell befogadnia. Mikorra visszajöttem, a szép aranyos szent György lovagjai hűtlenül elhagytak, — dollárokká, yenekké, pezokká, rupiákká és piaszterekké váltódva kigurultak a nagyvilágba, goromba yankeek, udvarias japánok, filippino bárkások, kínai kulik, tibeti vezetők és hindu kereskedők zsebeiben folytatva körforgásukat. Ide épen csak a

Abbazia.

legutolsójuk kísért vissza, az is rettenetesen szégyenkezett a tárcza legeslegfenekén, hogy ilyen egyedül kell viszontlátnia Fiumét. Hanem a lelkem, az megtelt közbe, a megittasodásig, a megrogyásig tele lett ennek a nagy világnak a szépségével. A mire régtől vágyott, azt elérte: egy egész világ képét hozta el magában, erről az öt világrészen át, öt és fél hónapig tartó útról. És mert az embernek nem szabad olyan önzőnek lennie, hogy mindent magának tartson meg, hanem kincsből másoknak is kell juttatnia, azért most kiöntöm ezt a teli lelket abba a másik kincsházba, a mit az egész nagy világnál többre becsülök, a magyar keresztény ifjúság elé, hogy az is tanuljon és okuljon ebből az útból. Tanuljon az elmondandókból, az

amerikaitól a gyors, fáradhatatlan és eredményes munka kedvét, a japántól az ő bámulatos kitartását, önmegtagadását és hazaszeretetét, minden néptől azt, a mi benne a legjobb, hogy a fajoknak és nemzeteknek abban az óriási versenyében, a mi ma a világban folyik, ez a mi kis nemzetünk is meg tudja állni a maga helyét. És ebben a föladatban a nemzet az ő ifjúságára néz!

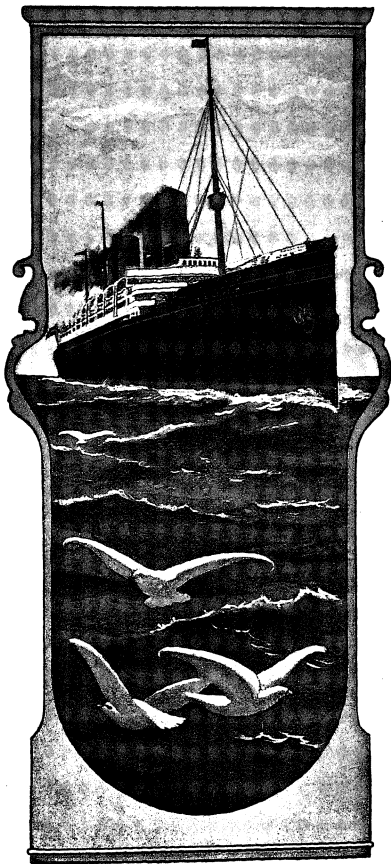
És a ki olvassa ezt, még egyet tanuljon meg: a világ szépségéből ismerje meg az Isten képét, a műből ismerjen reá a művészre, az Alkotóra, a kinek szentnek, nagynak és végtelenül hatalmasnak kell lennie, hogy ezt a nagy világot, ezt a főséges művet megalkothatta!

HADAK ÚTJAIN.

HADAK útja: az adriai, a jóniai, a tyrrheni tenger, az egész nagy földközi víz, a mi az ó-világ három nagy földsege, Európa, Ázsia és Afrika közé esik. Ezen megy a hajónk. Most békés az út. Nincs rajta más hajóraj, mint a nemzetek kereskedelmi flottái, ezeknek pedig békés a szándékuk. Nem pusztítás a céljuk, hanem a nemzetek gazdagítása. Az az idő is elmúlt, a mikor ezt a becsületes szándékukat fegyverrel kellett megvédelmezniök a rablók ellen; a mikor itt az Adrián a morlások csaptak rá sziklafészekből a velencei gályákra, lejebb pedig, az afrikai partokon az algiri dey-ek kalózhajói ólálkodtak a zsákmány után. Most már mindebből nincsen semmi. A kereskedelmi hajók nem visznek többé ágyúkat; az az egyetlen tarack, a mi a hajónkon van, csak jeladásra való, meg hogy veszély esetén segítségkérésül szólaltassa meg az öblös torkát. Hanem azért mégis hadak útja ez. Már a legelső pont, a mire másnap reggel a szemünk esik, Lissának kopasz, kopár sziklaszigete. Negyven esztendővel ezelőtt ágyúfüsttől volt itt fekete a levegő és embervértől piros a tenger; itt vívta ki magának Tegethoff admirális azt a szobrot, a mi római módra az elfogott hajók rostrumainak képével díszítve, Bécsben a Pratersternen áll. Persano olasz tengernagy Ancona kikötőjéből indult ki hajóhadával, hogy Lissa városát és várát megostromolja, Tegethoff osztrák admirális pedig Polából sietett a város fölmentésére. 1866 július 20-án történt meg az ütközet, a melyben, a mint tudjuk, a «Kaiser Max» osztrák hajó aczélsarkantyújával keresztüldöfte az olasz vezérhajót, a «Rè d'Italia»-t, a mi azután eldöntötte az ütközet sorsát. Persano tengernagy elmenekült, de odahaza haditörvényszék elé állították és csak kis szavatzkülönbséggel menekült meg a gyávaság miatti hátbalövetéstől.

A tenger közepén elmarad az utolsó osztrák birtok, Pelagosa magányos sziklája, azután jobboldalról a látóhatár körében mélyen nyulik bele a tengerbe a Monte Gargano ezer méter magas szikla-csúcsa. Ezen alul kezdődik az apuliai síkság. Most pompás olaj- és bortermő vidék és a híres merinójuhok legelője, de valamikor patakokban foly itt az embervér. Rómaiak és púnok, normannok, szaraczenek, németek, francziák és törökök küzdöttek ennek az áldott földnek a birtokáért. Nem messze attól a helytől, a hol a lapos parton az Ofanto a tengerbe szakad, volt a régi Cannae, a hol 216-ban Kr. e. Lucius Aemilius Paullus és Gaius Terentius Varro római consulok álltak 80.000 gyalogossal és 6000 lovassal Hannibal 40.000 gyalogjával és 10.000 lovasával szemben. Az Ofanto, akkor Aufidus jobb partján történt meg a híres ütközet, a melyet Hasdrubal döntött el az ő lovasságával és a mely után 70.000 halott vagy sebesült római földte a csata-teret, közöttük az egyik consul, Aemilius Paullus. Tizenhét évszázaddal ké-

sőbb megint két híres vitéz került egymással szembe majdnem ugyanazon a helyen; korának két legbátrabb lovagja, az olasz Prospero Colonna és a francia Bayard, a «chevalier sans peur et sans reproche», a félelem és gáncs nélküli lovag mérték itt össze fegyvereiket. Kívülük még Guiscard Róbert, II. Frigyes és Anjou Károly haditetteiről mesélhetne ez a vidék.

A lapos apuliai part mentén látni nem, inkább csak sejteni lehet, hogy merre van Bari, az a sokat szenvedett régi város, a mely nyolczszáz esztendő óta a szentéletű Miklós myrai püspöknek, a messze földön olyan népszerű «Mikulás»-nak földi maradványait őrzi székesegyházában. Közeledünk az apuliai félsziget csúcsához, az olasz csizma sarkához, de még mindig a ködben marad el Brindisi, a régi rómaiak Brundisiuma. Pedig érdemes volna látni, régi nevezetes hely ez is. Ismeretes kikötő volt még a rómaiak korában, békés kereskedők és a keletre menő hadak útja vezetett rajta át ősidőktől fogva. Itt végződött a rómaiak híres országútja, a Róma városából kiinduló Via Appia, itt halt meg a Görögországból hajón visszatérő költő, Vergilius és gyakran innen indultak útjukra a keresztes vitézeket vivő hadigályák is. Néha olyan nagy számmal gyülekeztek össze a városban az elszállításra váró seregek, hogy a túlszűfolt helyen betegség ütött ki közöttük; ez történt 1227-ben II. Frigyes császárnak a Szentföldre igyekvő hadaival, a mikor Brundisiumban ragadta el a pestis magyarországi szent Erzsébetnek a Szentföldre induló férjét, Lajos thüringiai örgrótot. Még egy másik magyar emlék is fűződik ehhez a helyhez: 1348-ban Nagy Lajos királyunk boszuló hadai elfoglalták a várost és részben szétdúlták azt. Ma az egyik legnagyobb angol hajóstársaság: a «Peninsular and Oriental Steamship Company» járatja innen Keletindiába menő gőzöseit a suezi csatornán és a Vörös-tengeren át Bombay és Calcutta felé. Hetenkint egyszer jön meg ide 45 órás vasutazással az angol posta Londonból és vasárnaponként indul vele a postagőzös India felé.

A csizma sarkán, t. i. az apuliai félszigetnek a tengerre kivető legszélső fokán annyira összeszorul a tenger, hogy itt az otrantoi szorosban az Adria csak 70 kilométer széles. Ha tiszta az idő, balra az epiruszi albán hegyeket lehet látni a távolban, jobbra pedig az otrantoi fokot és Santa Maria di Leucanak fehér világitótornyát. Itt van vége az

Adriának és itt kezdődik a Jón-tenger. Leszáll az est és a holdtölte ezüst fényében rezgő tengeren apró halászbárkák indulnak ki az éjszakai fogásra. A sebesen haladó nagy gőzös és a kis bárkák nem jóbarátok; gyakran sok bosszúságot okoznak egymásnak. A gőzös hullámokat ver és elriogatja a halakat, — néha még a kieresztett hálónak is nekimegy és széttepi azt. A kis hajók meg azzal csinálnak bajt a nagynak, hogy gyakran sötét éjjeleken sem gyújtják meg a jelzőlámpáikat és csak akkor csillan föl a pislogó fényük, mikor

Halászbárkák a holdvilágos tengeren.

a gőzös már egészen közelükbe ért. Ilyenkor azután a hajónak egészen hirtelen, szinte az utolsó pillanatban kell fordítania a kormányon, hogy el ne gázolja őket.

Mire a nap megint fölkel, a pugliai lapos partok helyett Calabria vad, kopár sziklái meredeznek le reánk. Valamikor erdő lehetett ezeken a hegyeken, de azt könnyelműen kiirtották, — a védetlenül maradt földet lehordta a víz és most csupaszon, terméketlenül áll ott a szikla. Nagy ritkaság, hogy egy-egy elárvult fa húzza meg magát repedéseiben. Valóságos elátkozott vidék, az emberek kapzsisága tette azzá. Nem tart sokáig a szomorú kép, a Cap Spartiventonál, a

«szélesztó»-nál elértük az Appennini-télsziget déli csúcsát és kibontakozik előttünk Sicilia szigete, az ősi Trinacria, koronájával, a 3274 méter magas Aetnával. A hajó befut a szűk messinai szorosba és nemsokára eléri magát Messina városát. A nagy amerikai hajó persze nem áll meg itt, de a hely és az egész sziget, meg Malta szigete és a közelfekvő afrikai partok régi jó ismerőseim elmúlt vakációk kalandozásaiból és azért szorítunk nekik is egy kis helyet, útban az újvilág velé.

MALTA SZIGETÉN.

HÁROM esztendővel ezelőtt jártam utoljára ezen a kis fehér sziklafolton. Azokban a napokban volt az, a mikor XIII. Leo pápa meghalt. Három napja jöttünk már a tengeren és azóta nem tudtunk semmit arról, a mi odakünn a világban történik. Julius 21-én, egy verőfényes szép nyári nap reggelén futott be a hajónk a sziget fővárosának, La Valettának kikötőjébe. Épen mikor a kikötőt védő legszélső bástya mellett elhaladt, akkor ütötte a nyolcz órát; egy hangos trombitajelre megmozdult odafönn a bástyán minden, az őrséget váltották. A tengerre kitekintő nagy aczélszörnyetegek, a partvédő ágyúk mellől elvonult a hajnali őrség és helyébe jött a másik; vászonsisakos, kaki-ruhás nyurga legények, meg rövid koczkás-szoknyás highlanderek álltak ki a fokra, közbe pedig a skót duda és síp csengő-bongó muzsikáján szólt az angol nemzeti himnusz, a «*God save the King!*»

A hajónk ezalatt félgőzzel ment lassan egyre beljebb a Grand Harbourba, a nagy kikötőbe. Főárbóczán csunyául rítt ki egy nagy sárga lobogó, ez azt jelentette, hogy messziről jön és még nem állta ki az egészségügyi vizsgálatot; a míg ez meg nem történt, addig nem szállhat ki senki, mert az angolok nagyon vigyáznak, hogy valamely keletről jövő hajó be ne hurczolja szigetükre a pestist. De a kis bárkáknak már egész raja környékezte a hajót; a hogy észrevették a jövevényt, közlől-messziről siettek melléférközni, hogyha megkezdődik a kiszállás, valahogyan szert tegyenek egy-egy utasra. Végre elért a gőzös a kikötő végére, a révkalauz kijelölte a helyét, a hol állni fog; akkor a kapitány a parancsnoki hidon elkiáltja magát: *Fondo!* (fenékre!) és a következő pillanatban óriási robajjal zuhan le a hajó orráról a sok máztság horgony, messzire fölkarvarva a kikötő iszapját, a melyben megfogódzott.

A bárkások erősen kiabáltak, integettek, hívogattak odalent, a mi kis társaságunk — egynehány tengerjáró magyar tanárember — hasonlóképen türelmetlenül várta az egészségügyi biztosokat, hogy végre kiszállhassunk, a mikor különös látvány készítette mindnyájunk tekintetét egyfelé. A nagy piros-kék angol zászló, sarkában a sokszögű kereszttel, a mi eddig ott lobogott a bástyafokon, egyszerre megmozdult magas árbóczán. Nyilvánvaló volt, hogy lefelé húzzák. Egyszerre feléje fordult minden távcső: mi ez? Idegen hajót köszön-

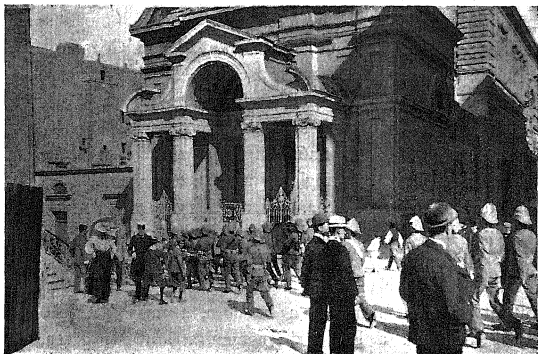

La Valetta kikötője.

tene? Az nem lehet, hiszen az angol híres a gorombaságáról, hogy még a nyílt tengeren sem köszönt soha senkit, nemhogy odahaza; mindig megvárja, hogy a másik nemzet zászlaja üdvözlje őt elsőnek és így elismerje, hogy ő a «tengerek ura». Csak azután viszonozza az üdvözlést. De hát akkor miért jön lefelé az a zászló? Hiszen ha egészen eltűnik az árbóczról, az azt jelentené, hogy az angol nem ura többé a szigetnek, a «*God save the King*» pedig még azt hirdette az imént.

Már az árbócz közepére ért a lassan aláereszkedő lobogó, de itt hirtelen megállott, lejjebb nem ment. Megkötötték és most úgy lebegett ott, mint valami szárnyaszegett óriási madár, nem csattogott

többé büszkén, mint az előbb odafönt a magasban. Most kezdtük a dolgot megérteni: nagy halottja van a nemzetnek, azt gyászolja a félárbóczra húzott lobogó. Vajjon ki halt meg? Nem tudtuk; három napja hagytuk el az utolsó kikötőt és azóta nem hallottunk hirt a világról. Pedig igazán országos gyásznak kell lennie: ime, a kikötőben horgonyzó hadihajók, az «úszó Angolország» is egymásután vonják le lobogóikat, példájukat követik a kereskedelmi hajók, angolok, németek, francziák, olaszok; félárbóczon csüng a német

«God save the King!»

sas, a savojai kereszt, még egy török félhold is, csak a miénk van még fönn, nem tudjuk, mit jelentsen mindez? Ekkor jött fel a hajóra a révkapitány és az orvos. Tőlük tudtuk meg a fájdalmas hirt, a mi régen végigfutott már az egész keresztény világon és a mit erre a messzi szigetre is meghozott a tengeralatti drót: *XIII. Leo pápa tegnap délután óta nincsen az élők között!*

Ő az tehát, a kinek halálát a *protestáns* Angolország nemzeti gyásznak tekinti és zászlaja, a tengerek ura, a büszke «*British standard*» meghajol a halott pápa előtt!

És nemcsak ő tiszteli meg így a nagy halottat, de a többi nemzetektől is, a melyek ma kikötőjében megfordulnak, megkívánja, hogy ugyanazt tegyék. Két percz múlva lenn volt a miénk is. Egy-

másra néztünk és azt mondtuk: Ez az angolra vall. Erős és erőszakos és ezért sokan nem szeretik, de sohasem szünik meg nemes és lovagias lenni. Egy szó fejezi ki legjobban: *Gentleman*.

Lelkemben mélyen meghajoltam az angol nemzet előtt, még mielőtt a földjére léptem.

* * *

Malta szigete száz év óta az angoloké. Kétesztendő hosszú ostrommal szerezték meg a francziáktól, ezeké épen csak ezalatt a két év alatt volt a sziget. Elöttük a János-rendi lovagok birták közel háromszáz esztendeig; reájuk emlékeztet itt még most is minden. Voltaképen három szigetből áll a csoport: Malta, Gozzo és Cominoból, lakosságuk együttvéve 176.000 ember. A földjük csupas szikla, a mit csak nagy fáradsággal lehet termőföldre változtatni. Nem is ezért tette rájuk hatalmas mancsát a britt oroslán, hanem azért, mert ez a királyi bestia kitünően ki tudja szaglászni azokat a sziklafészkeket, a melyeket ha elfoglalva tart, ő az ura mérhetetlen messzi vidékeknek. Gibraltar, Malta, Aden, Hong-Kong, a Vörös-tenger bejáratánál Perim szigete, mind ilyen hozzáférhetetlen erősségei az angolnak, a melyeket többnyire mint csupas sziklákat kapott a kezébe, de a melyeket óriási munkával elsőrangú erősségekké alakított át és most nincs az a hatalom, a mely kiverje őt onnan. Ezekből uralkodik a Földközi-tengeren, a Vörös-tengeren, a kínai vizek fölött, háború esetén akkor zárja el mindezen vizeket, a mikor neki tetszik. La Valettának szinte bevehetetlen öblében állomásozik földközi-tengeri hajórajának egy jelentékeny része, különben pedig szénállomásul és a Keletre menő vagy onnan jövő hajóknak megállóhelyül szolgál a sziget.

Épen ezért olyan zagyvalék a népe, meg ennek a népnek a nyelve, a saját külön máltai nyelv. Van itt mindenféle náció, egész kis néprajzi kiállítás. Az utczákon a félig olasz, félig arab típusu máltai köznép jár; az intelligens eleme inkább az olaszhoz tartozik, az őrségeket, kaszárnyákat pedig — és ezeknek száma légio — a világosbarna vászonruhás vagy piroskabátos angol katonák, meg a csupasztérdű, a nadrág fölött tarkakoczkás rövid szoknyát viselő skótok tartják elfoglalva. De sok a keleti fajta is: senki sem fordul hátra, ha fehér burnuszba bujt tisztos müzümán, vagy csoko-

ládészinű hindu megy el mellette, sőt esténkint kijönnek a szárazra az Indiai-Oczeánról érkező hajók kékruhás, czopfos kínai fűtői is és idegenkedve nézegetnek körül a «fehér ördögök» országában, a hol senkisémet visel — czopfot.

Maltai ember, parafasisakos angol, skót highlander, görög ügynök, arab dohánykereskedő és más mindenféle emberfajta megy el itt feltűnés nélkül egymás mellett a Strada Reale nagy vásárjában. Épen csak bennünket, magyarokat ért az a kétes értékű megtiszteltetés, hogy az emberek minduntalan megfordultak és utánunk néztek, különböző nyelveken találgatva, hogy hát ezek ugyan honnan szakadtak ide? Legtöbbször németeknek taksáltak, a miben alighanem a Ferencz József-kabát volt a bűnös, de azért elég gyakran hallottuk a «french» szót, meg a kocsisoktól a mussziú, mussziú! kiabálást — ezek tehát francziáknak néztek. Ezt még mind zsebrevágtuk, sőt azt az egy-két különvéleményt is, a mely a hátunk mögött erősen vitatta, hogy igenis, oroszok vagyunk és csak akkor tiltakoztunk egyértelműleg, mikor egy vendéglőben egy valaki kimondta reánk a döntő ítéletet: «Sono Austriaci». Hogy osztrákok legyünk? Nem, ezt már mégsem nyeljük le. Udvariisan bemutatkoztunk és megmondottuk neki, hogy nem osztrákok, hanem magyarok vagyunk. Kritikusunk nagy örömmel vette a fölvilágosítást, de mi magunk jobban örültünk, mert az olaszt és osztrákot nagyon barátságtalan emlékek fűzik össze és hevesvérű olaszok között nem egészen bátorságos dolog, hogy — ha ártatlanul is — osztráknak tűnjék fel valaki. Megkaphatja, hogy — megverik érte.

***

Engem a diákélet érdekelt itt is, mint egyebütt, utitársaimat ellenben a képes-levelezőlapok és a híres csontkáporna. Ebben azután nem tudtunk megegyezésre jutni. Ők azt mondták, hogy diákat látnak eleget tíz hónapon át, ki Veszprémben, ki Szombat-helyen, ki Budapesten — én meg azt vitattam, hogy koponyát is lehet odahaza látni, minek jöjjenek én azért Maltába? A vége az lett, hogy — mi tagadás benne — megszöktem tőlük. Akkor ugyan talán a jobban hangzó «eltévedés» néven szerepelt a dolog, de most, mikor már nem kell a lincseléstől tartani, be lehet vallani, hogy bizony az

szökés volt, míg a társaság többi része buzgón válogatott egy kereskedésben a képes-levelezőlapok és főleg a szebbnél-szebb maltai szivarok és dohány között. Az is igaz, hogy egyáltalán nem lehet nekik rossz néven venni, hogy annyira elmerültek ebbe a foglalkozásba, hiszen Malta a dohányos embernek valóságos Eldorádója. Nincsen állami monopólium és így mindenki olyan dohányt árul és vesz és olyan áron, a hogyan neki tetszik. Ebből megint az következik, hogy a dohány ott — a verseny folytán — igen jó és halatlanul olcsó. De meg alkudni is lehet reá, mint minálunk az almára. Az illatos egyiptomi cigaretta, a mi nálunk hét fillér, ott átlag másfél fillérbe kerül; hat fillérért pedig, a miért idehaza az állam legfőljebb «vegyes külföldi» névvel pompázó és különböző fajtájú madzagdarabokat tartalmazó «Regalia stingatóresz»-szel boldogítja az adózó polgárokat, ott jó szivart lehet kapni. Nem akarok szeretett honfitársaimnak ú. n. hosszú fogakat csinálni, de azt hiszem, hogy ha Malta véletlenül idecsöppenne Magyarországra, akkor arany napok virradnának pl. a budai alsóbástyán vagy az esztergomi szigetben tanyázó diákságra...

Nos, ezt a diáktípust akartam látni maltai kiadásban. Hát meg is láttam őket. Egy nagy épületből jöttek ki, a minek a kapuja fölé «Lyceo» volt írva, latin és angol nyelvtanokkal meg algebrákkal a hónuk alatt. A kisebb diákok mindjárt a lépcsőn — tout comme chez nous! — apróbb lovagias ügyeket intéztek el könyvszíjak segítségével, de azután hamar kibékültek. A nagyobbak pedig csoportokba verődve megálltak az utcán és a maltai heves temperamentumnak megfelelően élénk gesztusokkal tárgyaltak valamit, a mennyire kivehettem, valamely nagyobb feltűnést keltő szekunda történetét. Ez tehát idáig körülbelül úgy ment, mint odahaza szép Magyarországon. Hanem azután következett valami, a min igazán épültem. A kollegiumtól nem messze volt egy templom, annak az ajtaja félig nyitva volt, a hajója akkorra már feketével bevonva, benne pedig ugyancsak feketével bevont térdeplők elhelyezve. A diákok, mikor odaértek, először is kivétel nélkül levették a templom előtt kalapjukat — a mit minálunk némelyik ficsúr röstell megtenni — azután pedig sokan közülük bementek a templomba és elfoglalták a térdeplőket, hogy rövid imát mondjanak az elhunyt

pápa lelkiüdvéért. Ez már azután igazi katolikus gondolkozás, a mely siet megemlékezni legfőbb lelkiatyjáról halálában is!

Hogy azonban túlságosan ki ne dicsérjem őket, hozzá kell tennem, hogy a kollegium kapujától ötven lépésre már úgyszólván valamennyinek szájában ott füstölgött a cigaretta. De hát tehetnek ők róla, hogy az itten olyan olcsó és olyan jó?

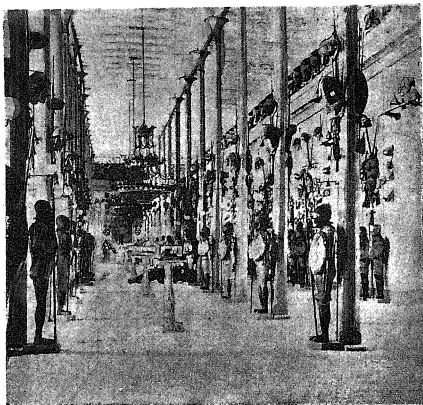
Nemcsak az ifjúságról, az egész népről is tisztelettel kell megjegyezni, hogy a maltai nép mélyen vallásos. A maltai lovagrend templomában, a mai székesegyházban a nap minden szakában lehet látni sok embert, elegáns úriemberektől kezdve a kikötői munkásokig, a kik ott a templom mozaik-padlóján, a régi lovagok sirján térdelve, mély áhitatban és keleti szokás szerint kiterjesztett karokkal imádkoznak.

Malta lakosságának buzgó katolikus hite és a Szentszékhez való rendületlen ragaszkodása elevenen nyilatkozott meg a XIII. Leo pápáért tartott mély gyászban is. Alig hogy a halál híre elterjedt, a délelőtt folyamán gyászfátyolos pápai zászlók lengtek mindenfelé az utcákon. A gyászoló lakosság példáját követték az idegenek is: a nagy hajóstársaságok képviselősegei, a külföldi konzulátusok mind félárbóczra bocsátották lobogóikat, a házak és üzletek ajtain pedig délben már mindenütt egy-egy gyászkeretes, széles papirosszalag volt átragasztva «Lutto cattolico» (katolikus gyász) fölírással. Malta szigete hú maradt régi hagyományaihoz.

* * *

Elbucsúztam az élőkötől, a lépcsős, meredek utcákon tolongó sokszinű és soknyelvű sokaságtól és betértem a multnak, a történelemnek birodalmába. Az Isten házában van ez az ország, a régi szent János-rendi lovagok templomában. Harmadszor járok a Földközi-tengernek ezen a kis sziklafoltján, de sohasem tudom megállni, hogy be ne menjek ebbe a hatalmas templomba és óráig el ne nézegessem annak lekoptatott mozaik-padlóját. Látom is magam körül a kíváncsi pillantásokat, hogy ugyan mit tud ez az idegen olyan sokáig nézegetni ezen a régi kövön, a mit annyi embernek lépte csiszolt már simára? A történelem beszél ezekről a régi kőlapokról; a hányra lép az ember, megannyi lovagsír. Lakóik most odalenn

nyugosznak pánczélosan, átlyuggatott sisakba szorított koponyával, kardjukat halálukban is összekulcsolt kezükben tartva, fölöttük pedig szinehagyott czimer és nehezen olvasható betűk mondják el, hogy mik voltak életükben. «*Humilis in pace... prudens in consilio... fortis in irremibus... audax coram morte*» mondják az egyikről az összehöredezett betűk. Lehet-e ennél szebbet mondani egy lovagról! Alázatos szerzetes volt a békében, okos szót mondott, ha tanácsba hívták — de vaskézzel tudta vinni az evezős gályát a pogány ellen és vakmerő volt a halállal szemben.

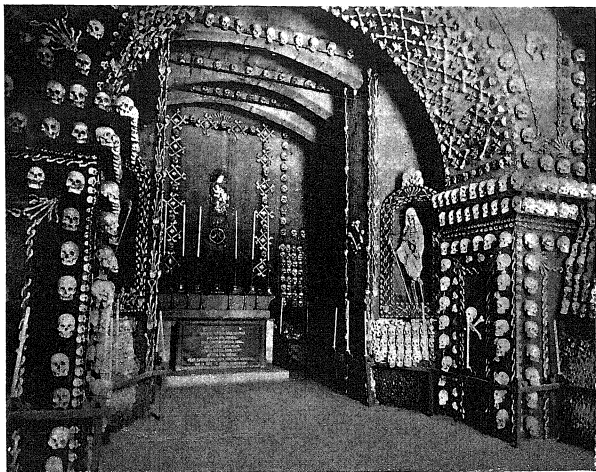

A lovagrend fegyvertára.

Valóban a régi, félelem és gáncs nélküli lovak ez, a ki alázatos és engedelmes volt, mikor békében a fehér keresztes fekete köpenyt viselte, kórházakban járt és szegény betegek sebeit mosogatta, de oroszlán volt, mikor a vérpiros köpenyben ott állott a csatahajó orrán, hogy elsőnek kapja el csák-

lyájával a félholdas hajót. És ilyen volt a többi is, sok száz és száz, a kik most itt nyugosznak. Az egyik sarokban egy külön sírkamra van, ott vannak márvány- és bronz-koporsókban a nagymesterek, köztük a két hős, Villiers de l'Isle Adam és de la Valette János. Szerzetesi ruhájában, fekvő helyzetben van kifaragva a koporsó födelén az első, a ki 1522-ben, Rhodus szigeténél tizezer emberével hat hónapig tartotta föl a későbbi mohácsi győzőnek, Szulejmán császárnak kétszázezer emberből és háromszáz hajóból álló hadát. Nyolczvanezer török esett már el, sok hajó elégett, a szultán fogait csikorgatta mérgében, hogy még mindig nem az övé a sziget; jól

tudta, hogy addig nem mehet egy lépést sem Magyarország ellen, a míg ezen a sziklán a nyolcyszögű keresztés zászló leng. Az európai hatalmak pedig gyászos egyenetlenkedésükben semmivel sem segítették a hősöket, a kik az egész kereszténységért vértettek ott. És daczára annak, hogy a küzdelemben húsz török jutott egy lovagra, mégis visszaverték volna az ostromot, mint félszázévvvel előbb a

A maltai csonkápólna.

második Mohamedét, ha gyalázatos árusítás nem jön a törökök segítségére. Így azután 1522 október 24-ikén az övék lett a sziget. A megmaradt lovakok kivonultak a romhalmazból és Olaszországban kerestek új hazát, de a nagymester nem nyugodott, a míg az elveszethez hasonló erős helyet nem talált rendjének, hogy a rend továbbra is az legyen a tengeren, a mi Magyarország volt a szárazföldön: védőbástyája az egész kereszténységnek. Végre 1530-ban V. Károly császár a rendnek ajándékozta Malta szigetét; az ajándékozó okmányt most is ott lehet látni a muzeumban. A nagymester, Villiers

még megérte az örömet, hogy az új helyen megint megerősödve láthatta rendjét, a mely innen kezdve nevezte magát maltai lovagrendnek.

A szultán ezalatt elfoglalta fél Magyarországot és most már Bécsről meg Rómáról beszélt; a János-rendi lovagokra ügyet sem vetett, mert hitte, hogy azokkal egyszer s mindenkorra végzett. De kiábrándult ebből a hitéből, mikor a lovagok már néhány év múlva erős hajóhadakkal látogatták a szultán ázsiai és afrikai birtokait és egymásután hozták haza a maltaiaknak máig büszkeségeit, a félholdas zászlókat, meg egynémely kapudán pasák turbánját, a miben a gazdájuk feje is benne volt. A haragos nagyúr végre elhatározta, hogy szárazon és vizen egyszerre fogja véglegesen legázolni a keresztet.

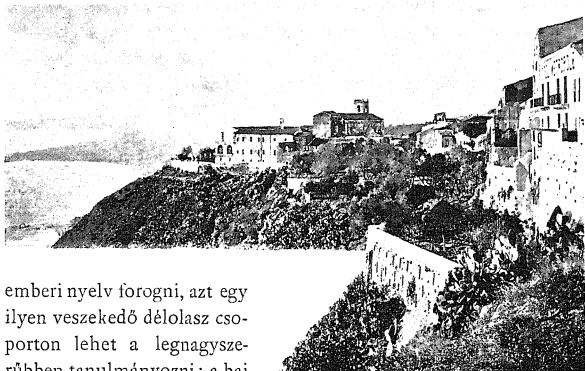
Egy évvel előbb, minthogy utoljára Magyarország ellen indult, 1565-ben tengeri erejét küldte Malta ellen; de a mint a szárazföldön Szigetvárnál Zrinyi Miklóstra akadt, úgy itt is egy vasember volt, a ki megállította őt hódító útjában. A rhodusi hős, Villiers, ekkor már koporsójában pihent, de méltó utódja volt *de la Valette* János, ez vette fel a küzdelmet a padisah hadaival. 1565 májusától szeptemberéig tartott az ostrom, mindkét részről végső elkeseredéssel folyt a harc. A törökök, hogy a lovagok bátorságát megtörjék, százzszámra úsztatták be az öbölbe az elfogott keresztények holttesteit, a mire a lovagok azzal feleltek, hogy hajítógépeikből török fejeket dobáltak az ostromló hajókra. A küzdelem emlékei ma is ott vannak a kormányzó palota fegyvertárában: nehézkes várvédő puskák, a sok lövéstől megrepedt ágyúk, köztük egy primitív *faágyú*, a mely nagy kőgolyókat hajigált az ellenségre; kardvágástól belapult sisakok, golyóktól összehorpadozott mellvérték. A hosszú ostrom legborzalmasabb emléke kétségkívül a híres csontkápolna, a melynek falain a harcban elesett katonák egy részének csontjai vannak elhelyezve. Végre megtörtött az ostromlók ereje; a mikor seregük háromnegyede ott hevert a vár falai alatt vagy az öböl fenekén, fölhágytak a további erőlködéssel és elvonultak. Rhodus meg volt boszulva. A győzelmes nagymester ekkor építtette a mostani erős várost, melyet azután ő róla La Valettának neveztek el. Most ott nyugszik ő is vitéz elődje mellett a székesegyház sírkamrájában, az utazó pedig meghatva hagyja el a helyet, a mely a keresztény lovagkor annyi dicsőséges küzdelméről beszél neki.

Sokat, nagyon sokat lehetne még beszélni Malta szigetéről, mert igazán kevés helye van a Földnek, a hol egy kis darabka földhöz a történelemnek annyi emléke fűződnek. Phoeniciai templomok, görög és római épülettromok, őskeresztény katakombák, saracén erődítések váltogatják egymást. Itt van az öböl, a hol a népek tüzes-lelkű apostola, szent Pál római útjában hajótörést szenvedett és a hol most hatalmas szobra áll; a barlang, a hol három hónapig lakott és tanított; egy másik barlang, a Callypsoé, a melyet Homeros énekelt meg az Odysseában. Az utazó szeretne mindent látni; fut, liheg, czipel Baedekert, térképet, távcsövet, albumot, — a vendéglő asztalán kutyafuttában megír egy csomó «ansichts-kártyát», alkuszik boltossal, kocssal, vezetővel, bárkással mindenféle elképzelhető és el nem képzelhető nyelveken, — zsebvág egy csomó hamispénzt és gorombaságot, de végre is leszáll az est, a nap tüzes gömbje megmerül a tengerben, a bástyákon megfujják a takaródót, megint fölharsog a «God save the King», a kikötőben pedig hosszan, mélyen fölbúg a hajó gőzsípja, a mi azt jelenti: megyünk tovább! A horgony nagy lármával, a hogy lement, megint felszínre jön és fölhoz egy csomó iszapot, a bárkás jó borraivaló reményében nekifeszülve evez, hogy még jókor elérje a hajót; a sietve utolsónak érkező utas után (nem szükséges tán ideírni, hogy ki volt az) fölhúzzák a hajólépcsőt, azután lassan elkezd ringani a hajó a hullámokon, csendesen halad végig a hosszú kikötőn az örökös ágyúk torka előtt, eléri a hullám-gát végét, ott egyet fordul és kikanyarodik a sík tengerre. Másnap korán reggel a füstölgő Aetna alatt járunk.

SICILIA.

NARANCS és citromligetek, ezüstszinű olajfaerdők, bólintgató pálmák és sziklarepedésekben fogódzó tüskés kaktuszszövények, görög színházak és templomok klasszikus romjai, görög, pún, római, arab és normann idők történetének romjaikban is nagyszerű emlékei egymás mellett és egymás fölött, közöttük a mindig lármás, tüzes, kurjongató, koldusságában is éneklő kedvű délolasz nép — és mindez egy ma is forrongó vulkánra, egy fölrobbanni kész puszkaporos hordóra épülve, ez Sicilia. «A szigetek gyöngye», mondja Goethe. Köteteket lehetne írni róla. Látni lehet, nézni lehet ezt a csodálatos világot, — mindenét megismerni, betelleni a nézésével nem lehet soha. Az angol globetrotter, a kit Cook & Son hoz ide Liverpoolból vagy Londonból, a német turista, a ki odahaza szóról-szóra betanulta a Baedekert, itt elveszíti a fejét: nem tudja, girgenti-i Zeustemplomot és taorminai színházat nézzen-e meg, az Aetnára másszék-e föl vagy a kénbányákba szálljon-e le, a szicíliai vecsernye helyét vagy a hires kapuczinus kriptát keresse-e meg először? A Charybdis partján és a Scyllával szemközt áll az utazó és ő maga is benn forog a Scylla és Charybdis között; alighogy partra szállt és sikerült a zsaroló bárkást lerázni a nyakáról, kocsisok, vezetők, kucséberék, koldusok és utcagyerekek csapata rohanja meg a parton. Az egyik majdnem erőszakkal taszítja be a kordéjába, a másik az Aetna lágájából készült mancssettagombot akar a nyakába varrni tízszeres áron, a harmadik *mancia*-t, *caffè*-t, *maccheroni*-t, szóval borraivalót kér, még mielőtt valamit tett volna érte és mivel sok az eszkimó, a főka pedig csak egy, két percz alatt összevesznek a zsákmányon és hihetetlen lárma indul meg azon, hogy kié legyen ez a még ki nem pumpolt idegen? Hogy micsoda bámulatos gyorsasággal képes az

emberi nyelv forogni, azt egy ilyen veszekedő délolasz csoporton lehet a legnagyobb sikerben tanulmányozni; a baj csak az, hogy az egész tragikomédiában az édes «én» van

szenvedő alakban, mert akármelyikük győz is, a küzdelem díja az én bőröm lesz. Az angol végre is úgy segít magán, hogy szétbokszolja valamennyit és elmegy az ő Cook-jához, a német nem tudom mit

Taormina, mögötte az Aetnával.

Maccheroni, Signore, maccheroni!

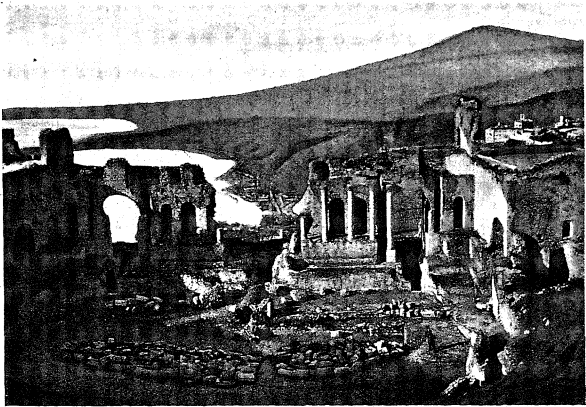
csinál; mi magyarok legokosabbnak tartottuk, hogy egynek megadjuk magunkat kegyelemre, ez azután majd megment a többitől.

— A taorminai vonathoz! — kiáltottuk az egyik kocsisnak és beugráltunk rozzant kordéjába, a melyet egy kis macskaféle ló húzott, nagy tollbokkrétával a fülei mellett. Ez azután kiragadott a tömkelegből, a melyből a különböző jókivánságok zápora követte a szerencsés nyerőt.

Messinából a tengerparton visz le vasut Giardiniig, ez Taormina vasuti állomása. Innen sziklába vágott kocsiút visz föl a városkába. Mint minden földfoltnak ezen a szigeten, ennek is megvan a maga története, a mely visszanyulik messze a keresztény időszámítás elé. 396-ban Kr. e. alapították a sikulok, Sicilia őslakói; a város — régi időkben Tauromenium — sokszor és változó szerencsével küzdött a syrakusai tirannusok ellen. A rómaiak idejében, az első rabszolgázadáskor egy csoport rabszolga fészkelte be magát ide és sokáig védte a helyet. Később a szaraczenek ellen kellett küzdenie, míg a tizedik században *Ibrahim-ibn-Abmed* és *Hassan-el-Muezz* kétszer is bevették az erősséget és lakosait felkoncizolták, helyükbe pedig arabokat telepítettek, a kik Muezzijah-nak nevezték el a várost. Ma Taormina Olaszországnak, sőt azt lehet mondani, a földkerekségnek egyik legszebb helye; tele van nagy szállodákkal és sokszor fejedelmi vendégek szállnak meg benne. Néhány esztendeje itt időzött a német császár is. Kilátása gyönyörű: előtte a látóhatár végeig a tenger, balra a messinai szoros és azon túl az appennini félsziget Calabria hegyeivel, jobbra az Aetna havas kráterlejtői és a füstölgő csúcs. Köröskörül mindenfelé a citromerdők, kaktuszok és fügefák mély zöldje és az olajfák szürke ezüstje; közülök méltóságosan emelkedik ki egy kétezeréves rom, a görög színház. Itt érti meg az ember a görögök művészetét: nem kellett nekik papirkulissza és festett égbolt; kékebb ég nem kellett, mint a mely fölöttük elterült, nagyszerűbb háttérrel festeni sem lehetett volna, mint a mit két kézzel adott itt a természet maga. A szinpadon magas kothurnusokban szavaltak a mimelők, a sziklába vágott lépcsőzetes nézőtérén jól hallatszott minden szavuk. Olyan jó volt a színház akusztikája, hogy ma, mikor már csak rom az egész, a nézőtérén még mindig meg lehet hallani minden, a szinpadon kiejtett szót. Azok a színészek pedig, a kik jelenésükre vártak, azzal mulatták

magukat, hogy kritikákat karczoltak be a kőbe, a miken megdicsérték vagy leszólták színésztársaikat. Ott vannak most is a custode lakásán lévő kis muzeumban, csak ki kell tudni betűzni. Ha primadonna-háborúságok nem is voltak azokban az időkben, a színészek vetélykedése meg volt akkor is.

Taorminából Cataniába megint a tengerparton visz az út. Egy kis folyón meggyünk át, a melynek még arab neve van, *Al-Kántara*

A taorminai görög színház.

(a híd). Azután az Aetna kihült lávafolyamai következnek. Tudják, hogy melyik mikor vette útját a kráter forrongó mélységeiből a tenger felé; a régiek tetejét megtörték és azokon most már buja növényzet virul, az újabbak még most is mint nagy fekete holt folyamok fekszenek rá a vidékre. Nem messze Catania előtt, Aci Castellonál emelkednek ki a tengerből a magas cyclopssziklák, a melyeket a jó öreg Homeros szerint a megvakított óriás Polyphemos hajjigált Odysseus után. Látva őket, megelevenednek az ember képzeletében a mesebeli idők, mikor még óriások és szirének lakták a szigetet, mikor a hazatérő görögök kis bárkái előtt olyan félelmes szörnyek voltak a Scylla és Charybdis örvényei! Azóta

nagyot fordult a világ; a Charybdis rettegett örvényeit napjában száz hajó is átszeli — észre sem veszi és már túl van rajtuk, — Polyphemos szikláihoz pedig csónakpartikat rendeznek a Cataniából kiránduló turisták. Különböztetve arról nevezetesek a sziklák, hogy 396-ban Kr. e. itt verte meg a karthagoiak hajóhada a syrakusabeliekét.

Tovább, az Aetna alá! Cataniából lehet a legjobban látni a füstölgő óriást, azoknak a földalatti erőknek az egyik kéményét, a melyek ezt a szigetet rég letűnt geológiai korszakokban a száraz-földtől elszakították és még most is folytonos forrongásban tartják. Az Aetna, a Stromboli, a Vezuv képezik egyes szemeit annak a láncznak, a mely Teneriffától kezdve Európa déli részén és Kis-Ázsián át messze áthatol Ázsiába; a tűzhányók a szellentyúk, a hol olykor kitör a föld izzó magmája és ilyenkor fojtó gázt lehel és tüzes halált szór maga körül. A milyen izzó ez a láva, mikor kidől a kráter megrepedt oldalából, olyan izzó tüzes volt valamikor az egész Föld. Számlálhatatlan hosszú idők, a mikben százezer évek tették ki a Bibliának egy-egy napját, kellettek hozzá, a míg ez az izzó tömeg annyira lehült, hogy növény, állat és ember élni kezdetett a kihült kérgen, a melynek egyes darabjaiért azután népek és kapzsi uralkodók vívtak véres háborúkat. Az ismeretlen mélységekbe szorult izzó mag, az őszanya, viseli hátán az életet és tűri a történelmet, a meddig neki tetszik, hanem néha azután megújja ezt a világot tartani és akkor azt mondja:

— Most majd én csinálom nektek történelmet!

A szép Sicilia egyes darabjain is javában veszekedtek a spanyolok, francziák és nápolyiak, mikor az öreg Aetna megúnta azt a csunya játékot, a mi körülötte folyt és hosszú pihenés után megint egy nagyot rándított havas vállán. Egy új akkord, a földalatti erők bűgő basszusa szólta bele a fegyvercsörgés és puskaropogás koncertjébe. A hegy oldala megrepedt és 1669 márczius 8-án egy 22 kilométer hosszú és nyolcz méter széles izzó lávafolyam hőmpölygött a lejtőn lefelé egyenesen Nicolosi városára. A nép hite szerint a cataniai mártirleánynak, szent Agathának elébe tartott fátyola térítette el útjában a pusztító tűzfolyamot. Tény az, hogy a városhoz egészen közel irányt változtatott és letarolt ligeteken, betöltött völgyeken Catania mellett, épen a város délnyugati végén zuhogott

bele sisteregve a tengerbe. Még most is ott van a megfagyott fekete folyam, úgy, a hogyan akkor beleszakadt a tengerbe. A két város megmenekült. Hanem azért mégsem kerülték el az ítéletet, mert néhány évvel később, 1693-ban óriási földrengés rázta meg egész Siciliát, a mely 100.000 ember életébe került és akkor Catania anynyira rombadőlt, hogy a mai város voltaképen csak azóta épült, a réginek csak romjai vannak.

Az elmúlt században az összes kitörések száma tizenhatsz volt, úgy hogy minden 4—5 évre esik egy. Óriási kárt okozott az 1879-iki is, a mely nagyon sok termőföldet tönkre tett, egy helyen az országúton is átfolyt és összesen 2286 négyzetkilométernyi területet borított el. De a legborzasztóbb kitörés 1886 május 18-án kezdődött. Nicolosi városa fölött egy egészen új kráter keletkezett, a melyet azóta Monte Gemellaronak neveztek el; gőz, vulkáni hamu és izzó kövek tömkelege röpült ki belőle. A kráter alját megrepesztette a rettentő nyomás és a láva óránként 50—60 méter gyorsasággal dült ki belőle, ezúttal is egyenesen Nicolosi irányában. A lakosság rémülete leírhatatlan volt. El lehet képzelni, micsoda érzés volt az, mikor látták, hogy a pokoli tűzfolyam lassan, de halálos bizonyossággal jön napról-napra egyre közelebb feléjük. A merre már átment, ott nem maradt a helyén semmi; a narancsfák, a babérerdők helyén izzó, bugyborékoló pokolsár pöfögött és az életirtó sötét tömeg feltartóztathatlanul csúszott a hegyen lefelé. Nyúlós fekete zuhatagokban hullt szikláról-sziklára, éjjel messzire világító tűzpatakokban jött a láva egyre közelebb; ki lehetett számítani az órát, a mikor eléri a város legszélső épületeit, körülnyalja a házakat, meggyújt mindent, a mi gyujtható, betódul az ajtón, az ablakon, a kéményen, belezuhog a pinczékbe, kutakba és Nicolosi városát le lehet törölni a térképről. Évszázadok mulva csodájára fognak járni az emberek, mint ma Herculaneumnak. Hogy legalább emberéletben ne essék kár, a cataniai prefektus kiűrtette a várost és katonaság sorfala zárta el azt. A kétségbeesett emberek utolsó reménysége már csak az imádság volt. Szent Agatha fátyolát megint körmenetben hozták ki Cataniából és az ő közbenjárását kérték a könyörülő Istennél. Már csak az utolsó kilométer volt hátra és a jajveszékelő nép között ott térdelt a lávafolyam szélén a cataniai érsek is, Isten irgalmát

esdve a szerencsétlen városra. És a 200 év előtti menekülés megismétlődött, most ugyan nem tért el a láva, hanem június 3-án megállt és megfagyott 330 méterre a város legszélső házaitól; a kráternek nem volt több ereje újabb tömegeket kizúditani. Másnap, június 4-ikén egy hatalmas rengéssel még egyszer haragosan megrázta a környéket, azután lecsendesedett. Nicolosi városa megint megmenekült. Azóta már megint állott ki néha félelmet ez a merészen a vulkán oldalába épült város, de olyan nagy veszedelemben többé nem forgott, mint akkor.

Az obszervatorium épülete a láva és hómezők között.

A városka különben arra való, hogy innen indul útjára mindenki, a ki az Aetnát közelről akarja látni. Vad kaktuszsövények, azután kihült lávaföldek és alvó kráterek között poroszkál és kapaszkodik a kis öszvér estig, a mikorra eléri a obszervatoriumot, a melyet az 1886-iki nagy kitörés után építettek ide, ötvennyolcz híján háromezer méter magasságba. Hűvös szellő füttyül itt nyár derekán is és a hegymászó örvendezve fogadja a meleg *zuppát*, vagy *brodot*, a sűrű levest, a melyet a vezető az útikészletül elhozott húsból és kenyérből készít. Az obszervatorium épülete (Casa Inglese, Casa Aetnea a lakosok nyelvén) voltaképen arra való, hogy a benne elhelyezett önműködő készülékek seismologiai följegyzéseket tegyenek a hengerük papírszalagjain, a melyeket leolvasni minden tizennég

napban jön fel az őr, de azért van egynehány szobája, a hol a nem nagyon finnyás krátermászó pokróczokba csavaródzva átalussza az éjszaka felét. Csak a felét, mert éjfél után kettőkor már jön a vezető, a ki fölveri az embert; kelletlenül és álmosan, de még a sötétben kell a kráterhez fölmászni, hogyha a napfölkeltét akarjuk látni.

Az Aetna krátere borzalmasan nagyszerű, a kilátás a csúcsról a kelő nap sugarainál világszép, hanem azért mégsem szólok róluk semmit. Félek, hogy itt pazarolnám el azt a lelkesedést, a mit a

A cataniai dóm, szent Agatha nyugvónelye. Előtte láva elefanton kis egyiptomi obeliszk.

nagy természetben csak a felülmulhatatlannak, a főségesnek, az isteni szépnek szabad megadni, azt pedig nem a mi földrészünkön kell keresni; azért vissza kell menni őspanánkhoz, Ázsiába. Ott van a Földnek egy pontja, a hol az ember szóvalán bámulatban borul le a természetben megnyilatkozó Isten előtt és az — a *Himalaya*.

Ezért nem írok itt az Aetnáról többet.

***

Magában a városban, Cataniában is van egy és más látnivaló. Egyik legnevezetesebb épülete a dóm, a melyet I. Rogerius normann fejedelem építtetett a régi görög színház köveiből. Egyik jobboldali kápolnájában van szent Agatha ezüstkoporsója. Görög vér folyt ennek

a hősrlelkű mártirleánynak az ereiben, a kit a Decius-féle üldözésben Quintianus praetor akart a keresztény erénytől eltéríteni. Kisértő szóval szólott hozzá: «Úgy-e szégyelled te Agatha, a ki nemes családból származol, a keresztények alázatos és szolgálai életét élni?» De a hős leány bátran felelt neki. «Sokkal többet ér a keresztények alázata a királyok kincsénél és fényénél!» És bátran ment a börtönbe, a kínpadra és a halálba. Koronája lett az égben Krisztus, a kit megvallott, idelenn pedig egy keresztes hősnek, oroszlánszívű Richárdnak ajándéka az az ezüstkorona, a mely koporsóját diszíti. A dóm alatt egy római fürdőépület van; mint valami alvilági folyó vágtat el a fáklyák fényénél egy földalatti patak, a mely valaha a fürdőt táplálhatta.

A föld alá jutott a régi görög színház is, a melyben egykor Alkibiades tartott gyújtó beszédet a cataniaiak előtt. A rómaiak később ráépítettek, végre a föld alá került az egész. Az utcza sok öllel magasabban megy el mellette; körülötte és fölötte házak épültek és mikor az utas fáklyafénynél leszáll belé, úgy érzi magát, mintha a mamertini börtönben járna. Megrémült patkányok inálnak el lábai mellett és kisértetiesen visszhangzanak a vastag falak, a melyek valamikor sok ezer ember tapsától voltak hangosak.

Menekül az utas ebből a sírból, nyirokból. Föl a napvilágra! A nap forrón tűz és megtermesztí a pálmát, megérleli az agávét, ott virul az egész déli pompa Cataniának gyönyörű parkjában, a Villa Belliniben. Erről a híres zeneszerzőről van elnevezve a park. Ide menekül a délutáni nap forrósága elől az utas, mikor már jóllakott a sok látnivalóval és kifáradt az egész napi futkosásban. Bőrét pirosra sütötte a siciliai nap, vállát meghúzta a fotografáló táská, zsebét meghúzták a vezetők, portások és sekrestyések, itt végre talál egy nagylevelű pálmát, az alatt megpihenhet. Előtte egy nagy pohárban a jeges szirup, a mihez kanálnak adnak egy szalmaszálat, tessék azon át színi a pohár tartalmát. Így tovább tart. A mint lehajlik a nap, megkezdődik a korzó és elegáns fogatok meg szépen öltözött sétálók lepik el a park utait és a főbb utcákat. Gyönyörűség nézni őket, azt hinné az ember, hogy csupa gazdagság az egész város. Mert az olasz, főleg a délolasz, nagyon sokat ad a ruhájára. Ha makarónit eszik is, de a ruhájának kifogástalannak, a nyak-

kendőjének szenzációsnak kell lennie; ha kölcsönvette is azt a czimeres fogatot, a miben ül, de hercegi módon korzózik benne. A tengerparti korcsmákban fölhangzik a czitera és mandolin, a Rè galantuomo, Viktor Emánuel és Garibaldi hazafias képei alatt olcsó és jó fekete siciliai bort isznak benn az emberek, a mi hajónk pedig ismét füttyül és bűg és apró halászbárkák rezgő fényei között vágunk neki az éjszakai útnak, a csöndes, sima, meleg tengeren, a messinai szoroson át Palermóba.

...A *Pelagia Noctiluca* fölzavart ezrei sziporkáznak a csöndes vizen, a mint a hajó orra kettévágja a sötét hullámokat.

* * *

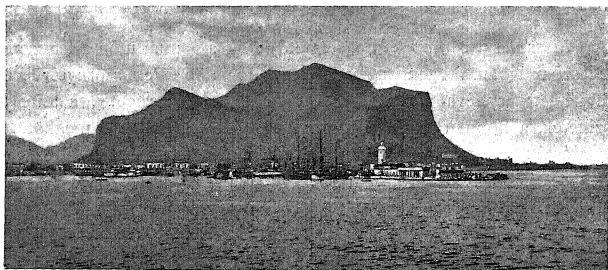
Messina, a campo santo, (temető) a mi a genuai után a legszebb Olaszországban, a tengerszoros az ő fogatlan öreg szőrnyeivel, a levitézlett Scyllával és Charybdis-szel, az Aeolus szigetei, a Lipari szigetek, a honnan a szelek istene eregette útnak az ő megkötött csatlósait, a Stromboli vulkán az alkonyati égen hosszan elhúzódo fekete füstjével... mennyi szines, hangulatos, fölragyogó emlék! Hogyan húzza ilyenkor az embert, odatolakszik a tollára, könyörög egy kis helyért: emlékezzél azokra a gyönyörű estékre ott künn a tyrrheni tengeren, a mikor a hajó orrán szólt a mandolin és oda-fönn a hidon, a balzsamos levegőtől szinte megittasodva, a kis társaságunk öntudatlanul zümmögte utána:

... Venite all' agile barchetta mia
Santa Lucia, Santa Lucia!

Olyan ártatlan, olyan kedves emlékek, ne légy hálátlan, szólj valamit róluk is!

Nem lehet. Százszor és ezerszer nem. A kegyetlen igazság az, hogy földkörüli utat ígértem és az olvasó szépen nézne reám, ha a könyvet csupa olaszországi úti emlékekkel tömném meg. Hiszen arról nem érdemes írni, az itt van a szomszédban. Millióan írtak róla és mindenki leszaladhat oda negyvennyolcz óra alatt. Ez még nem szenzáció. Tovább, tovább! Amerika, Japán — vonatrablások, harminczemeletes házak, tengeri ütközet, kínai rablók, tájfun, ez kell a magyarnak, nem *Santa Lucia!* Tehát hess innen bűvös-bájos sici-

liai emlékek, nem állok meg nálatok. Csak egy futó pillantást vetek még Palermóra, a királyi városra, a melynek székesegyházaiban normann királyok és hohenstaufi császárok aluszszák nagy porphyr sarcophagokban örök álmukat; odafönn Monrealeban a normann Vilmosok, idelenn a dómban pihen atyja mellett a sokat hányatott, nyugtalan II. Frigyes. Az a magas, ijesztően kopár szikla ott a város fölött, az az igazán «tetra rupes», a Monte Pellegrino, az is királyleányról beszél; a legendás normann királyleány, szent Rozália élt és halt meg itt remete-magányosságában.* A temetőben magas ciprusok között álló régi kápolna harangja is egy királyság halálára

Monte Pellegrino, Palermo.

kondult meg egykoron: állítólag ez volt az a hely, honnan 1282-ben, azon a borzalmas nagyszombati délutánon megadták a harangjelt a francziák öldöklésére; innen kezdődött meg a sicíliai vecsernye, a mitől az Anjouk uralma rombadőlt. Amarra tovább, a Monrealeba vezető út mellett van egy másik hátborzongató Memento mori, a kapuczinusok kolostorának kriptája, a hol a földalatti folyosók falához támasztva száz és száz felöltöztetett és kiszáritott holttest meredez üres szemgödreivel a belépőre. Olasz tábornok teljes egyenruhájában, viola-köpenyes kanonok, kapuczinus páter, fehérruhás meny-

* Most gyönyörű márványszobra van e helyen; különben pedig ezidőszerint hat olasz prete él ott a fundációkon, a dolguk: niente.

— Dunque, perchè sono qui sei e cosa fanno, Padre?

— E... dunque... si vivè!

asszony, pólyás baba állnak ott hosszú sorokban egymás mellett; évszázadok óta lepi őket ott a por és szárítja mumiává a levegő; húsuk összeaszott, bőrük sárga, fonnyadt, de minden tagjuk megvan, a férfiak szakálla is. Ha féltős embert éjszakára idecsuknának, reggelre, azt hiszem, legalább is megöszülve kerülne elő.

De nemcsak a holtakról, nemcsak a történelemlről tud beszélni, az élőkötől is hangos Palermo. Tessék csak elmenni korán reggel a halpiaczára, micsoda élet van ott, mikor bejönnek a halászbárkák az éjszakai fogásról a (különböen szörnyen bűzös) kikötőbe! Micsoda drága jó halakat meg polipot lehet ott kapni egypár soldoért! Még kölyökczápát is árulnak, egy-két arasz hosszút, azt is az éjszaka fogták. Pesce cane, ecco il pesce cane! Tessék czápát venni! kiáltja a halászegény. És bizonyos, hogy akad gazdája ennek is; délre már valami nagy fazékban fog rotyogni és az emberevő czápa ez egyszer szerepet cserél, megeszi őt a czápaevő ember. Jőmagam egyszer egy már megfőtt polipot vettem meg, hanem csak addig tartott a bátorság, a míg arra nem került a sor, hogy meg is egyem. Akkor elhagyott a kurácsi. «Mégsem való ez a nyúlós jószág magyar gyomorba, nem jó vége lesz!» és odaadtam egy kis fiúnak, a ki nagy lelki gyönyörűséggel nyeldeste le. A piazzán rikító szinekkal kifestett kordék csörtetnek végig, a lovaknak nagy szalmakalap a fejükön, a két fülük úgy áll ki belőle...

De csönd, elég, azt mondtam, hogy csak egy pillantást vetünk Palermóra és az idő eltelt... Az Amerikába menő nagy gőzösök is csak néhány órára állnak meg itt; reggel jönnek és délután már mennek tovább. Mi is szedjük a horgonyt és búcsúzunk Siciliától, megyünk át az afrikai partokra!

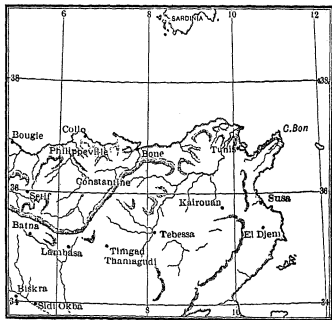
AZ AFRIKAI PARTOKON.

ZEN a tengeren legszebb az élet a hajófedélzeten estefelé. Nappal elbújnak az emberek a rekkenő hőség elől, a melyet a tenger is csak kevésbé mérsékel; a ki nem olvas, az alvással iparkodik agyonütni a napot s ha egy-egy előkerül a gondosan lefüggönyözött kabinokból, legföljebb annyit mond: Fa caldo, meleg van! A másik pedig ásitva ráhagyja hogy: Si Signore, bizony úgy van. Kevés az önfeláldozó lélek, a ki megküzdve az általános álmosággal, órákhosszat áll a hidon s távcsővel a kezében méregeti az árnyék-talan verőfényben izzó, csillogó végtelen víztükröt, hogy nem látna-e valahol fölbukkanni egy szigetet, vagy, a mi ennél is érdekesebb, czápát.

Hanem a mint a nap nyugovóra hajlik és vérvörösre válva, lassan-lassan lemerül a víz peremén, megelevenedik a födélzet. Csacsogó olaszok, udvarias francziák, méltóságteljes flegmával járkáló angolok kerülnek elő; némelyik még szépen ki is öltözik a vacsorához, mintha most kezdené a napot. Nagy oceánjárókon meg is kívánják ezt. A társaság legnagyobb része csak ma reggel került össze a hajón, még nem ismerjük egymást és azért kezdetben nehezen megy a társalgás. Csak az asztalfőn ülő parancsnok, a Signor Comandante mond el egynéhány régi hajósviczzet, a mit kötelességszerűen megmosolyog mindenki, még az is, a ki nem érti. Hanem a második fogás után a franczia már nem állja tovább a hallgatást, fészkelődik és beszélni kezd. Próbálgatja a szomszédjait, hogy melyikkel kezdetne eredményesen egy kis jóra való fecsegést; némelyikben megcsalódik, mert hamar kiszül, hogy az illetőnek a franczia tudománya nem terjed tovább, mint: Oui, Monsieur, meg: Non, Monsieur. De ha azután megtalálta az emberét, akkor nyert ügye van; öt percz múlva

már lármás vitatkozástól visszhangzik az egész asztal. A finom francia ugyanis kényes témát pendített meg; akármin, ha az időjárásan kezdte is, de a tizedik szavában már ott járt, hogy a francia gloiret, Franciaországot dicsérte, közbe a világért sem mulasztván el, udvariasan bár, de nagyokat csípni a németeken. Ezt nem állhatta szó nélkül a túlsó oldalon ülő tudós heidelbergi német és törött francziasággal sietett hazája védelmére; fegyvertársa is akadt egy bajor személyében. Mert nem valami jól kezelték a nyelvet, a pergőnyelvű francia hamar lecsepülte volna őket, de ekkor váratlan szövetségesük került elő, — mint nehéz ágyúüteg vonult föl az asztal végén ülő három angol, a kik eddigelé hallgattak és legföljebb egy komoly Yes, yes-t lehetett tőlük hallani. Most ők is beleszóltak a vitába és — akkor még nem volt meg az angol-franczia entente — a németeknek adtak igazat. Ennyi ellenféllel már nem birt a szegény gallus és bár kiszolgált tüzérkapitány volt, lassankint tán mégis takarodót fuvott volna. Hanem

az utolsó pillanatban megint megváltozott a csatatér; föltámadt a régi magyar-francia barátság és egyszerre túlnyomó haderő: öt magyar sietett a szorongatott barát megmentésére. Ki a két németet, ki meg az angolokat vette elő. A francia nem értette a nyelvet, de azt rögtön kiérezte, hogy szövetségesekre akadt; hálásan tekintett reánk és most már nem lehetett vele birni, győzelmesen gázolt végig az ellenségen, segítve az utolsóinak érkezett olasz tartalécsapattól, a mely a mint megértette, hogy miről van szó, nem engedte, hogy a «maledetto tedesco»-nak legyen igaza és mikor a pinczér a harmadik fogással feljött, már olyan képet látott, a mihez hasonlót legföljebb a bábeli torony építésénél mond el a krónika: magyar, német, francia, angol, olasz nyelvzagyvalékon disputált, bizonyosí-

tott, czáfolt egy villával, fogvájóval, asztalkendővel, czukorhintővel gesztikuláló tömeg. A parancsnok az asztalt ütötte nevéttében és egyre kiabált: nagyszerű, fölséges! A szegény pinczér pedig horvátul állt neki lamentálni, hogy az ő finom articsókája mind tönkremegy, az olaja beszárad, ha még tovább kell várnia.

Végre lecsendesültek a kedélyek. A küzdő felek, üzleti nyelven szólva, kiegyeztek ötven százalékra és a francziának sikerült bebizonyítania, hogy az ő hadseregük olyan kitünő, hogy 1870-ben föltétlenül győztek volna, ha... véletlenül nem a németek győznek. A parancsnok pedig fényes jókedvében sörös üvegekkel rakatta tele az asztalt és a tiszta csillagos ég alatt ékes német «Steinbruch» fölírású magyar sörökkel kötöttük meg a világbékét.

Észrevétlenül gyöngye nyugati szél kezdett fujdogálni. A németek közkivánatra a «Wacht am Rhein»-t énekelték el, azután következett a francia az ő Marseillaise-ával. Lelkesen harsogta az utolsó szavakat: Marchons, marchons! Rajta, menjünk! a mikor egy hatalmasat lódult a hajó és az éneklő, hirtelenében nem fogódzván meg, csakugyan elment a tulsó sarokba, a székével együtt.

— Hát így vagyunk? — kérdezte egyszerre mindenki s a parancsnok felé fordult minden szem, a ki ekkor már régóta vizsgálta a hullámokat.

— Hogy *így*-e? Úgy látszik, az éjjel leszünk még *máskép* is — vigasztalt ő.

A ki már járt olykor a tengeren, az tisztában lehetett, hogy mi készül itt. Vihar lesz az éjszaka. A társaság jó részének nem volt ez újdonság: a heidelbergi német a Jöreménység fokánál járt, a francia Nyugat-Afrikában, az angolok közül kettő tengerésziszt volt, a magyarok közül is hármunk régi tengerjáró, de mi lesz a többiekkel? Hát azok bizony már előre is siralmas képeket vágtak a kilátásba helyezett éjszakai mulatsághoz. Iparkodtak le a kabinjukba, hogy hátha ott nem éri őket utól az a bizonyos nem szép dolog, a mit tengeri betegségnek hívnak.

Pedig a hajó most még csöndesen viselte magát. Az az előbbi lökés, úgy látszott, csak olyan figyelmeztetésféle volt, első csöngetés. Azután aránylag békésen haladt tovább, csak a szél füttyült egyre jobban, a mi a parancsnokot arra indította, hogy minden vásznat,

még a fődélzetvédő ponyvát is, begöngyöltessen, hogy ne birjon benne a szél megkapaszkodni. A hajólámpákat erős kötelekkel, a fődélzeten elhelyezett tonhalas hordókat pedig lánczokkal erősítették meg, mert az nagyon csúnya dolog volna, ha azok később elkezdenének ide-oda gurulni. Mikor ez készen volt, lement a kajütjébe, de az őrt álló első tisztnek meghagyta, hogy ha szükséges, hívják föl rögtön.

Hát bizony nem sokáig maradhatott lenn. A tenger egyre nyugtalanabb lett és úgy tíz óra tájban a hajótiszt csöndes mosolygással szólt hátra: «No, most kezdődik». A következő perczen elkiáltja magát: «Lebukni!» és gyorsan eltűnt a mellvéd mögött. Jómagam a hajókadéttal együtt ugyanazt cselekedtem és okosan, mert előbb magasra fölágaskodott a hajó, egy percz mulva mélyen lebukott a hullámvölgybe, de ugyanekkor egy rengeteg sós áradat zúdult végig a fődélzeten, átcsapott a parancsnoki hidon, söpört mindent, a mit útjában talált, végre a kéményekbe ütközött, ott frecscsent szét mindenfelé és patakokban zuhogott le a hajó két oldalán. Ez volt a nyitány, most már azután igazában megkezdődött a táncz. Az ég teljesen beborult, a szél perczről-perczre erősödve, hol bömbölt, hol sivított, füttyült a megfeszült kötelek között; a hajón megkezdődött az a sajátságos zörgés, a mi hol az árúraktárból, hol a gépházból jött, a mint az egymásra rakott hordók, ládák, kötegek összeütődtek, vagy a vasrészek csengtek egymáshoz verődésükben. A hullámokat a sötétség miatt csak akkor lehetett látni, mikor már egészen közel értek; akkor azután kísértetiesen emelkedett föl a hajóorr előtt a fehér taraj, hogy fölemelje hátán a nehéz gőzöst a magasba, de csak azért, hogy a következő pillanatban annál mélyebben zuhanjon az utána támadt hullámvölgybe. Ilyenkor a hajó orra mélyen belefuródott a vízbe, vége pedig magasan kint járt; csavar, kormány — mind kinn a vízből, a csavar dübörögve, zakatolva forgott tovább a levegőben, de mert vizet nem ért, keservesen megrázta a hajótestet és csikorgó, síró hangokkal sivított bele az ijesztő hangversenybe. Öt-tíz perczenként úgy került a hajó a hullámokkal szemben, hogy nem fölemelték, hanem végigcsaptak rajta. Ilyenkor az óriási víztömeg mind a fődélzetre zúdul; egy kiáltás hallatszík: «lebukni!» és a mellvéd mögött kapaszkodik, guggol

mindenki, a ki a hidon van, a pillanat másik felében már fejünk fölött csap át az ár, hurczolva magával mindent, a mi mozgót útjában talál. A hajónk nehéz kereskedelmi gőzös, hat méter mélyen jár a víz alatt; gyomra tele van tömve boros-, olajos-, halashordókkal, liszteszsákokkal; hatalmas fenyőgerendák vannak lelánczolva földézetén, magával viszi fél útjára való szénkészletét, még külön fenéksúlya is van (tengervíz) a kettős fenék között és mégis így bánik el vele a hullám; eszembe jut, mit csinálna itt most a kis velencei vagy anconai gőzös, a melyet már az ő bórácskája is megtánczoltat?

Pedig az állapot még nem a legrosszabb. Derék hajókadétunk, a ki néhány éve még a belvárosi reáliskola padjait koptatta és onnan került a fiumei tengerészeti akadémiába, erősen biztat, hogy most még «csak fikázik» a hajó, éjfél után majd rollázni fog és az lesz a multság! Azt feleltem rá, azaz kiabáltam a fülébe, hogy van szerencsém ismerni azt a mesterséget; élveztem már máskor is, de nem kívánom vissza.

— Pedig meglesz!

— Annál rosszabb!

Talán megmagyarázzuk, hogy mit jelentenek ezek a matróz-kifejezések.

Ha a nagy hajót előlről éri a hullám, akkor nehezen mozdul meg; kis hullámokon keresztülgázol, azok csak kis felületen, az orrán támadhatják meg a hajót és nem képesek az óriási terhet fölemelni, legfeljebb néha-néha fölcsapnak a hajó orrára, de ez nem baj, meg van ott erősítve minden jól. De ha a hullám már öt-hat méter magas és 40—50 méter hosszú, akkor mint valami mozgó hegy szalad neki a hajónak, fölkapja a hátára és mikor alatta átiramlott, akkor a hajó lebukik a hegy mögött levő hullámvölgybe, a mely esés úgy másfél emelet magasságnak felel meg és a hajónlevőben is olyanféle érzést kelt, mintha az emeletről esnék le. A procedura közben hol a hajó eleje van a vízben és a csavar kinn a levegőn, hol meg a hajó vége merül meg mélyen és az eleje ágaskodik ki magásra a vízből; minden, a mi mozgó dolog a hajón van, az emberektől kezdve a konyhaedényekig, vele együtt végzi ezt az előre-hátra való ingást. Félperc mulva jön a második hullám, azután

a harmadik; mindannyiszor ismétlődik az eset és ez így mehet napokig.

Természetesen, a ki még nincsen hozzászokva a tengerhez, annak a feje és gyomra nem sokáig állja ki ezt a kénytelen hintázást és beáll a «tengeri betegség». Ha pedig valaki arra kíváncsi, hogy ez a jeles dolog micsoda? Akkor kérdezzen meg olyan diákot, a ki husvétkor résztvett a római ifjúsági zarándoklatban. Pedig ott csak egy gyöngye kis bóra vagy scirocco szokott lenni az egész. Ezt a bukdácsolást hívják a matrózok stampfolásnak vagy fikázásnak.

A «rollázás» (rollare, rouler) tulajdonképen gurulást, görgést jelent; ez akkor van, mikor a hajót oldalról kapja a hullám. Így sokkal nagyobb felületen — az egész oldalhosszon — támadhatja meg a hajót; nekidől és a hajót oldalt dönti. Ez rosszabb is, meg veszedelmesebb is, mert miután a hajó nyugodt helyzetben 90° szög alatt áll a vízhez, ha igen nagy ingásokat végez és eléri a 45° -ot, könnyen fölfordulhat. Sok hajó pusztult el már ilyen módon; alighanem így ment tönkre néhány éve ugyanezen a tájon a «Petőfi» is. Sok függ attól, hogy mivel és hogyan van a hajó megrakva? A tengerészeti szabályok szigorúan előírják, hogy például gabonát, veteményt nem szabad csak úgy szabadon beleönteni a hajó aljába, hanem zsákokban kell elhelyezni, esetleg válaszfalakat vonni, nehogy az ingáskor az egész teher az egyik oldalra dőljön, mert ez azután csakugyan fölfordítaná a hajót. Csakhogy ezeket a szabályokat takarékoságból meg könnyelműségből nem mindig tartják be. Az is veszedelem, ha valamelyik árúraktár nincs színültig megrakva, hanem a rakomány között szabad hely maradt; ilyenkor azután gurulhat ide-oda.

Szóval, a kadétunk azzal biztatott, hogy egy óra mulva rollázni fogunk. Akkor érünk ugyanis a tuniszi öböl bejáratához és ott majd oldalvást kapjuk a szelet. Megköszöntem a jó hírt és megpróbáltam lejutni a kabinba, hogy, ha lehet, legalább addig pihenjek valamit. Sok kapaszkodás, fogódzás után sikerült is valahogyan lejutni a hajószalonba. De micsoda látvány volt az odalenn! A folyosón egymásra rakott utazóládák, bőröndök szanaszét hevertek a padlón; a tartóikban megerősített lámpák, poharak, tányérok keserves csilingelést vittek véghez. Benn a kabinokban minden a fejetetején állt: a sziva-

rok a mosdótálban úszkáltak, a kiömlött fogpor a törökmézzel étvágygerjesztő fehér kulimászsza ragadt össze és a hajkefe ebbe a pépbe fészkelte be magát. Az ágyakon görcsösen kapaszkodó emberek nyögtek, alattuk pedig képtelen összevisszaságban heverték könyvek, takarók, esernyők, kalapok. A tisztításra kirakott czipők a folyosóról először a szalon közepére sétáltak ki, onnan azután makacs következetességgel utaztak mind egy irányba, a hol épen egy tengeribeteg utas hánykolódott és túrnie kellett, hogy folyton újabb és újabb czipőszállítmányok érkezzenek a kabinjába. Alig győzte kidobálni. Az egyik magyar ebben a perczen fogadta meg nagy szent fogadással, hogy csak innen elevenen kikerüljön, soha többé hajóra nem száll (el is hagyott bennünket Tuniszban, veszni hagyta a jegyét, hanem azért vissza mégis csak hajón kellett jönnie). A másik, a ki eddig velem együtt kint volt a földézetten, most megpróbálta, föl bírna-e jutni egy méter magasan levő ágyába? Ötször is nekiindult, mindannyiszor visszaesett; végre a hatodik rohammal sikerült bevennie az ágyat. Fölérve, megkapaszkodott és az óráját kiakasztotta a feje melletti polcra; a következő perczen az óra egy kecses szökéssel lenn termett a padlón és a vándorló czipők után iramodott. Magyarunk egy harczi kiáltással leugrott az ágyról és a szökevény után iramodott. Egyenesen járni nem lehetett, hát négykézláb folyt a hajtóvadászat; az óra előtte csuszkált a földön, ő pedig a sok fölborult mindenféle között utána. Végre sikerült neki elcsipni a szökevényt; a legszebb az, hogy semmije sem törött össze. Közben folyton hallatszott a betegek csuklása és nyögése, a rövid szünetekben pedig fogaik között szidták azt, a ki ebben a «fölfordult kutyaketreczen» még nevetni merészel!

Nos, ilyenek után cseppet sem volt kívánatos lenn maradni; akkor mégis csak jobb odafönn! Visszakapaszkodtam hát a parancsnoki hídra.

Hogy a helyzet már komoly volt, mutatta, hogy fönn volt az egész tisztí személyzet: a parancsnok, a hadnagyok és a kadét, holott máskor elég az őrtálló tiszt, a kit négyóránként váltanak föl. A jóslat beteljesedett, a hogy a legszélső afrikai fokot, Cap Bont elhagytuk, oldalról kapta meg a vihar a hajót; olyan hullámtömegekkel ostromolta, hogy a főárbocz egyszerre 25—30 fokos ingásokat kezdett

végezni. Ilyenkor a hajó annyira oldalra fordult, hogy a födélzet megmerült a vízben, a hídon állók pedig kezükkel, térdükkel és állukkal kapaszkodtak korlátokba, vasoszlopokba, hogy át ne essenek a korláton. Előttünk az afrikai part sötét tömege egy világítótornyyal, balra egy a tengerből magasra kinyúló sziklacsúcs, Zembra szigete, jobbra pedig tánczó apró lámpások mutatták, hogy ott egy másik hajó küzködik az éjszakában. A parancsnok minden idegének megfeszülésével figyel, jaj annak, a ki most egy szót merne szólni hozzá; az iránytűt nézi, éles távcsövön kutat a sötétségen át, keze

Wrack (hajóroncs).

a gőzkormányon és egymásután küldözi le parancsait a gépházba. Ezen az egy emberen függ most az egész hajó; sok emberélet és millióra menő vagyon. Ha hibáz, fölborulunk vagy a sziklára futunk — úgy fogunk ott heverni, mint az a gyászos roncs, a mit nemrég láttunk egy sziklán fönakadva.

Éjfél után egy óra volt; a vihar tovább sivített az ő százféle hangján, a sötét hullámhegyek harsogva zuhantak a hajóra, — mellettünk kísértetiesen fehérlett a sziklazátony, messze előttünk pedig a karthagói fok világítótornya mutatta az öblöt, melybe bemenni nem birtunk. A hajó alig öt kilométert haladt óránként, kevesebbet, mint egy gyalogos ember. És mégis, halálos macacssággal ebbe az

irányba kellett mennünk, mert ha elhajlunk, visszaver a vihar Pantelleria szigetére, az olasz fegyencgyarmatra, oda pedig semmi kedvünk nem volt eljutni. Azért hát előre! A gépházból folytonosan hallatszott a vasrészek csilingelése, a födélzetten locsogott a beömlött víz, mi pedig a mellvéd vasoszlopaít szorosán átkarolva, folyton a főárboczt néztük. A vassal borított hatalmas fenyőszál mint egy ördögmotolla hajladozott szünet nélkül jobbra-balra; örült tánczát követte az egész hajó.

— Harmincz fok! Harminczkét fok! Harminczöt fok! — számoltuk hangosan az ingásokat.

— A rakomány fölbomolva gurul ide-oda, negyvenöt foknál fölfordulunk! — szólt flegmatikusan a kadét. A parancsnok meghallotta, egy pillanatra felénk fordult és azt mondta: «Az bizony meglehet». A fekete víztömeg pedig, a mi megint féloldalra dobta a hajót, igazat látszott neki adni.

Hanem azért mégsem lett meg. A hajó nagy ügyesen lavirozott jobbra-balra, a míg az öblöt védő legszélső hegyfokhoz ért s akkor ennek oltalma alatt már mentve volt a hullámoktól. Hajnalban a tuniszi kikötőben álltunk; Sodich Dénes kommandáns behozta a hajóját. De ennek az éjszakának a képe mélyen belevésődött a lelkembe; sohasem éreztem jobban, hogy milyen végtelenül kicsiny az ember, mint azokban a pillanatokban, a mikor a tomboló tengeren az emberi ész minden remeke, nehéz vashajó, angol gőzgép, tapasztalt kormányos mellett is készen álltam arra, hogy talán néhány percz mulva a végtelen Isten előtt fogok állani, hogy egy életről számoljak be. És mikor a nap fölkelt és legelső sugarainál megjelent a tuniszi nagy mecset fehér tornyán a müezzin, hogy messze halatszó hangon énekelje el reggeli imáját:

— *Allábu akbár! Ashadu anná lá ilába il Alláb!* — Isten a legmagasztosabb! Bizonyítom, hogy nincs más úr Istenen kívül! — Akkor azt gondoltam magamban: Igazad van, testvér; mert ha sok mindenben tévedsz is, de azt a fölségesen örök igazságot jól hirdeted, hogy: *Nagy az Isten és senki más!*

TUNIS.

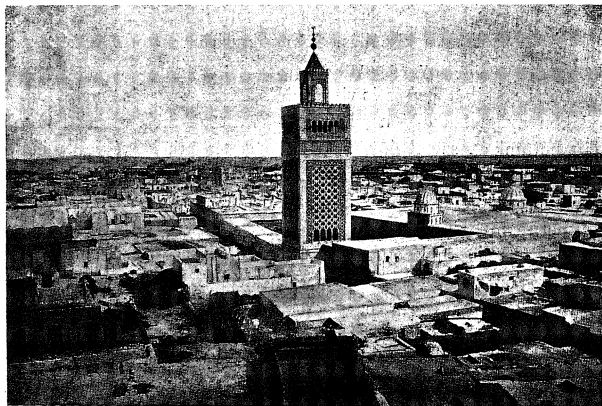

LÉRTÜK hát szerencsésen a «legsötétebb Afrika» partjait. Elkezdődött a kiszállás. Szép taktusban hajtotta a két arab evezőslegény a csónakot a part felé; egy kissé mozgott a tenger még itt a kikötőben is és vigyázniok kellett az evezősöknek. Horgonyaikon nyugtalankodó nagy hajókat kerültünk meg, vastag lánczok alatt bújtunk át, szembejövő dereglyéknek tértünk ki, végre a kikötő falába ütődött a csónak és egyetlen kiáltással ugrottunk belőle partra: *Afrika!* A parton ögyelgő becsületes müzümán fináncz mélységes megvetéssel tekintett reánk, örömben kiáltó gyaurokra, mert hát mi különös van abban, hogy az ember Afrikában van? Hiszen ő is annak földjét tapossa már vagy ötven esztendeje és mégsem kiáltoz. De mikor minekünk olyan nagy dolog volt, hogy hánykolódó hajó helyett megint szilárd földet éreztünk a lábunk alatt és hozzá egy idegen, soha nem látott földrészt! Hamarosan otthagytuk tehát a vámot annak őreivel együtt és egyenes utat hirtelenében nem lelvén, zsákokon, hordókon, pihenő kecske- és embercsoportokon keresztül törtettünk kifelé a kikötőből, űzve, hajtva az izgatott kíváncsiságtól, hogy minél hamarabb, minél többet lássunk ebből az exotikus, nekünk annyira új világból.

Sajnos, kezdetben nem sok ujdonság kínálkozott. A villamos kocsí, a melyre fölszálltunk, nagyon is ismerős jármű volt, a falain diszelgő arab fölírás meg semmivel sem volt olvashatatlább, mint odahaza a Dunaparton futkározó sárga kocsiknak ugyancsak olvashatatlan szeczessziós föliratai. A turbános, fehérburnuszos arab kalauz volt az egyetlen ujdonság, no meg az olcsóság, mert öt centimeért (nem egészen öt fillér) bevitték a város belsejébe, míg otthon tizenkét, húsz fillért fizettetnek ekkora útért a jámbor utassal. Az út két

oldalán két, három, négy és öt emeletes házak maradoztak el; ha az utcák sarkain a francia fölírás mellett nem lett volna ott az arab is és nem poros pálmafák szegélyezték volna az aszfaltjárdát, azt lehetett volna hinni, hogy Marseilleben vagy Franciaországnak valamely más nagy kikötővárosában vagyunk.

Hanem egy csapásra megváltozott a kép, a mint a villamos kocsii a végállomásra ért és az ó-város bástykapuja előtt letett bennünket. Az Avenue de France végén, a Porte de France előtt álltunk. Igaz,

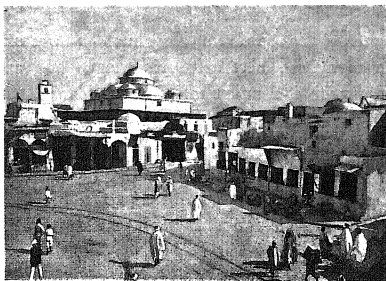

A tunisi nagymecset.

a téren még ott futottak a villamos sinek, a kapu fölött, az igaz, ott volt a büszke *R. F.* (*République Française*), de a mi azon belül volt, az már a hamisítatlan Afrika, a vágyva-várt kelet! Itt már bezzeg nincs villamos sin, nincs aszfaltos boulevard, hanem igenis vannak jófajta hegyes patakkövel kirakott keskeny kis utcák, a mikbe nem süt bele soha a nap, mert fafödél meg ponyva takarja az utcát, hogy kényelmesebben árulhasson benne a sok mindenféle kereskedő, a ki ott a falba vájt kis lyukakban a holmija mögött ül és árul dulcsászatól meg banánától kezdve vizipipáig és lószerszámgig mindenféle drága jó dolgot. Az árúik kirakva az utca közepéig; rajtuk szállong a

temérdek sok légy, köröttük pedig tolong a még temérdekesebb ember; ad, vesz, alkuszik, kiabál, hullámszik föl-alá, csak azt az egyet nem lehet megérteni, hogy hogyan férnek itt el? Mert az egész «utcza» mindössze olyan széles, hogy ha az ember kiterjesztett karokkal megáll a közepén, hát eléri a két házfalat és két kövér embernek kinyába kerül, hogy el tudjon menni egymás mellett. De ez nem fog ki az arabs flegmán, mert ha még olyan szűk is az utcza és olyan sűrű benne az ember, hogy öten is préselődnek a két embernek szánt helyen, azért az emberséges Mehemed ibn Ali ben Juszuf el Belat, a szamarhajcsár, a legnagyobb lelki nyugalommal hajt bele a tömegbe és rendületlenül ki-
Balek, balek!
 (Térj ki!)

Balek ám, de merre? kérdezzük a szamarat, meg a gazdáját, miközben hol egyikünket, hol másikat teremt hatalmasan oldalba a szamar oldaláról le-
 lógó vizesputtony. Elő hát gyorsan a Baedekerrel, mit is

A Bab-Souika-tér és a Sidi M'Hares mecset Tunisban.

mond az, merre lehetne ebből a kátyúból kijutni? Előszedtük a rikító vörös könyveket és ott a szűk utcán, egymás hátán tolongó emberek, kecskék és szamarak között próbáltuk kibetűzni, hogy merre lehetne itt eljutni a bey palotájához. Hanem bizony nem igen tudtunk kiokosodni a magyarázataiból; hiába, ide vezető kell. Javában tanakodtunk, hogy honnan szerezzünk egy megbízhatót, a mikor elénk áll egy szép szál magas ember és megszólít: Good day, messr's! What do You want to see? Hirtelenében nem tudtuk, hogyan jutunk a szerencséhez, hogy angoloknak nézzenek, hanem hamarosan kiderült az ok: egyikünk fején levő hatalmas fehér parafasisak volt az ok. Megmagyaráztuk az ismeretlennek, hogy kalap még nem teszi az embert és hogy nem vagyunk angolok, mire

azután arabbal kevert francziasággal adta elő, hogy ő hivatásos vezető és keresztény ember, bizzuk csak nyugodtan reá magunkat és meg-lássuk, hogy nem bánjuk meg. Kérdeztük egyről-másról és úgy talál-tuk, hogy valóban az, a minek mondja magát: megkeresztelkedett arab volt a derék ember és erre rábíztuk magunkat. Be is mutat-kozott szépen, de bizony hamar elfelejtettük a hosszú nevét, csak annyit jegyeztünk meg, hogy Juszefnek, Józsefnek hívják. Így hát Mosszió Juszefnek tituláltuk állandóan.

— No hát már most előre honfiak, Mosszió Juszef, vezessen oda, a hol valami érdekes dolog van!

— El is vezetem, Meszió, mert lássák, nekem, mint tapasztalt vezetőnek az az elvem, hogy nem mutogatok hidakat, szobrokat meg kaszárnyákat, mert azt úgyis megtalálják az urak azokból a vörös könyvekből, a miket magukkal hordanak, hanem mutatok én olyas-mit, a mi abban nincs benn. Akarnak-e arab törvényszéki tárgya-lást látni?

— Hogyne akarnánk! — lelkesedtünk mindnyájan.

— Hát a beyt, a mint a palotájába jön?

— Persze, hogy akarjuk, csak vezessen gyorsan oda! — zúg-tuk kórusban.

— Csak lassan, Meszió! — csitított ő — a bey nagy úr és nem kel föl ilyen korán, addig még sok mindent megnézhetünk és onnan sem késünk el.

Mentünk hát utána. Mosszió Juszef mint egy második Winkelried fürta magát keresztül a tömegben, mi pedig az így támadt résen utána. Néhány percz alatt a «Bazár» kellő közepébe, a szűk, fedett utcák, sikátorok, átjáróházak valóságos útvesztőjébe jutottunk. Szinte rosszul mondom: «átjáróházak», mert bizony azok sokszor csak átjáró-szobák voltak; udvarokon, börcszerzőműhelyeken, szőnyegraktáron, arabs kávéházakon keresztül vitt az utunk. Guggoló, varró, kalapáló, kávét szűrőcsőlő emberek közt törtettünk át, mikor egyik utczából a másikba a rövidebb úton akartunk átjutni. Nálunk ugyan senki sem túrné, hogy ilyen módon átjárkáljanak a lakásán, ezek az emberek pedig a legnagyobb egykedvűséggel fogadták, mikor egy csomó vad-idegen ember betört a lakásuk vagy műhelyük egyik ajtaján és a másikon kiment, a gazda még csak fejét sem fordította felénk. Alig-

hanem azt gondolta magában: Allah úgy rendelte, hogy ezek a gyaurok épen erre vegyék az útjukat, hát minek szóljak én akkor ellene? Allah pedig nagy és hatalmas és ő tudja legjobban, hogy mit csinál. Ilyen módon rontottunk be egy kávéházba is, már a mennyire «ház»-nak lehet nevezni azt a néhány négyszögmeternyi, gyékényekkel betakart helyet; négy-öt arab hevert benne, ki guggolva, ki meg a földön fekvé itta kávéját, kettő sakkozott. A gazda a sarokban guggolt, mellette egy szerencsen szolga törte a kávé egy nagy mozsárban, közbe egyhangú morgással biztatva magát. A kávé rotyogott az üstben, a vasmozsárban tompán hangzott a lecsapódó súly, a gyékényről, a vizipipákból kék füstfelhők kanyarogtak föl, de nem szólt senki egy szót sem . . . A tökéletes nyugalom képe volt ez a kis hely. Annál hangosabb volt mellette az utca. «Souk»-nak hívják ezeket a földönt, hosszú, félhomályos járatokat, a Bazár közepe felé és abból kivezetnek. Órák hosszat el lehet bennük bolyongani és végignézni azt a sok holmit, a mi a két oldalukon ki van rakva; kecskehús, zöldség, gyümölcs, édesség, állatbőrök, selyemkendők, illatszerek, dohány, kirakott művű fegyverek. A nevezetesebb iparágaknak, a selyemszövőknak, illatszerkészítőknak, szabóknak

Az öreg Ahmed, a teherhordó.

volt ez a kis hely. Annál hangosabb volt mellette az utca. «Souk»-nak hívják ezeket a földönt, hosszú, félhomályos járatokat, a Bazár közepe felé és abból kivezetnek. Órák hosszat el lehet bennük bolyongani és végignézni azt a sok holmit, a mi a két oldalukon ki van rakva; kecskehús, zöldség, gyümölcs, édesség, állatbőrök, selyemkendők, illatszerek, dohány, kirakott művű fegyverek. A nevezetesebb iparágaknak, a selyemszövőknak, illatszerkészítőknak, szabóknak

nyergeseknek külön utczáik vannak és azokban másféle bolt nincsen. Külön helye volt a rabszolgavásárnak is, de most már nincs ott semmi, a francia uralom alatt nem virágozhatik ez a csunya mes-

A régi rabszolga-vásárok helye Tunisban.

terség, pedig valamikor sok szegény keresztény rabszolgát, hadifoglyot adtak el a tuniszi rabszolgavásárokon. A hol a kereskedelem közép-pontjának, a Bazárnak vége, ott azután tágasabb és szépen gondozott utcák következnek, megérződik rajtuk a francia rendező kéz. Ezekben vannak a mecsetek; a festők mecsetje, a nagy mecset, az egyik sarkon egy kupolás épület, a beyek sirja. De ezek az utcák nagyuriasan csöndesek, kereskedés, kirakat nincsen bennük, — két-oldalt magas fehér falak, az utcára alig van egy-egy kis rácsos ablak, a többi befelé néz az udvarra. Átmegyünk az egyik főtéren, Bab-el-Souikán; itt is folyik a vásár, a legsűrűbb a tömeg a tér közepén, a hol kigyótánczoltatók mutogatják a mesterségüket. Végre elérünk a Kasbah-hoz, a régi várhoz és e mellett van a bey palotája.

Reggeli fél kilencz óra van; a mint mondják, a bey kilencz órákor fog érkezni, de a palota előtti tér már tömve van emberekkel. Egy turbános, piros fezes, fehér burnuszos tömeg hullámzik föl-alá; szép tiszta a legtöbbsze, látszik rajtuk, hogy uralkodójukat várják, a ki hetenkint egyszer, hétfőn jön be kastélyából, a közeli la Marsából,

hogy államügyeket intézzen el és fontosabb perekben ítéletet mondjon. Nem messze a rezidenciától van a törvényszék, ott is sok ember várja az igazát, de a kadi (bíró) nem kezdheti el dolgát, az ítéletmondást, míg az uralkodó, kinek nevében az ítélkezés megy, palotájába nem érkezett. Addig hát jár föl-alá az embertömeg; ki-kiválik belőle egy csillogó egyenruha, valamelyik főtiszté, amodább egy zöld turbán, a mi annyit jelent, hogy a gazdája már járt Mekkában és joga van ilyen megkülönböztetést viselni. Majd egy magas süveg emelkedik ki a tömegből; közelebről megnézve: hajdisz, úgy a mint azt a tuniszi zsidó asszonyok hordják, a kiket erről a különös ékességükről már száz lépésnyire meg lehet ismerni. Arabok, berberék, spanyol zsidók, szudáni négerek jönnek egymásután a térre; mulatságos látvány egynémelyik koromfekete atyafi, a mint a testén mindenféle rikító színű keleti ruhát, a csupasz lábain pedig elegáns európai cipőt visel. Meglátszik a lábtyűn, hogy a mödlingi vagy karlsbadi cipőgyárból került ide, hogy most fekete gazdájának ünnepi díszét képezze.

Végre jön a bey. A távolban trombitaszó harsan föl, a tömeg csendesen megmozdul, abba az irányba fordítja fejét, a honnan a nagyúrnak jönnie kell, a palota kapujában lassan sorakozik az őrség, aranypaszomántos, szép barna legények; azután porfelhő támad és néhány percz múlva tizenkét, aranytól csillogó lovas vágtat elő, kivont görbe kardokkal, gyönyörű arabs paripákon, a miknek hosszúra hagyott farka a földet söpri. Ezek a fullajtárok. Megállnak, sorakoznak és hátraszorítják

Tunisi arab ünnepi öltözetben.

az előre törekvő népet; azután megint trombitaharsogás, s az üresre tisztított térségen vágató lovasok között hat pompás fekete mén röpíti elő a nehéz, üveges batárt. Benne az első miniszterrel, oldalán egy magas, erősen öszülő barna férfi, nehéz arannyal himzett egyenruhában, a melle csupa gyémántos rendjel; megjött a nagyúr, a bey. — *Szálem!* Békesség! fut végig csöndes morajképen a tömegben, a mint minden ember mellén összetett karokkal mélyen meghajolva üdvözli az uralkodót. A palota kapujában pedig megperdül a dob, tiszteleg minden fegyver, a mint a fenség belép. Utána tódul sok száz ember íráscsomókkal, kérvényekkel, ezek mind ő eléje akarnak ma jutni.

Most már megkezdődhetik az ítélkezés is. A tömeg egy része a palotaudvarban marad, a többi pedig egy közeli mecsethez siet, annak tövében van a törvényszék. Kis zeg-zugos utcák vezetnek oda, a miknek az oldala a többi utcához hasonlóan csupa kis ablaktalan odu, bolt. Itt is árulnak valamit, ritka, értékes portékát: az igazságot. A törvényszékhez vezető utcák boltjai csupa ügyvédi irodák, kis, két-három lépés hosszú helyiségek, a melyeknek végén, mint a pók a hálója szögletében, ott guggol az ügyvéd. Előtte a nagy tintatartó, egy csomó papír és persze, a *Korán*. Ezek az ő mesteriségének az eszközei; így várja a jó szerencsét, a klienseket, a kiknek valami eligazítani való dolguk akad a bíróságnál. Addig is, a míg üres a boltja, csöndesen szívja ő is meg a segédje is a vizipipát; nem kínálja a tudományát sem élőszóval, sem czégtáblával — minek az? Hiszen Alláhu akbár, Allah nagy és ő jól tudja, hogy a szegény törvénytudónak is élnie kell; ha ő úgy akarja, majd csak betéved hozzá legalább egy a sok igazságot kereső közül; ha pedig Allah nem akarja, úgy sem jön senki és akkor minek fárasztja magát a kiabálással? Ül tehát és vár. Ezalatt a hivatalosolgák vánkosokat hoznak elő, a felek összegyülekeznek a bíróság boltozatos udvarán, a melyre kis gömbölyű tetőablakon át szóródik be a napfény; azután előjönnek lassankint a tanácsosok, végre maga a bíró, a kadi. Alacsony termetű, szép ősz ember, nagy fehér szakállá majd a melléig ér, az oldaláról valami nagyszemű olvasóféle csüng le és jóindulatú bólintással fogadja a köszöntéseket. Vezetőnk figyelmeztetésére mi is tisztességtudóan köszöntjük, a mi szemmel láthatóan nagyon tetszett

neki, mert külön felénk fordulva, könnyed, de méltóságteljes főhaj-tással viszonzta üdvözlésünket. Rövidesen elvégezte a szertartásos mosakodást, azután vánkosokon guggoló tanácsosok, fűrgepennájú írődeákok, tudós, pápaszemes ügyvédek és alázatosan várakozó ügyes-bajos felek között megkezdődött az igazságszolgáltatás Allah és a próféta nevében, akárcsak ezer esztendővel ezelőtt a Tigris partján, Harun-al-Rasid, a nagy és igazságos kalifa idejében...

Nos, ez volna nagyjából Tunis képe ma. Hanem sok időnek kellett lefolynia és sok erőlködésnek kellett történnie, a míg ebből az északafrikai városból ilyen csendes hely lett, a melynek kikötőjébe hosszú csatornán keresztül békés kereskedelmi gőzösök járnak be, a melynek az utczáin villamos vasút fut és gyakorlóterein francia katonaság parádézik. Valamikor, nem is olyan régen, rettegett kalóz-fészek volt ez a hely, a melynek lakosai a halálfejes lobogó alatt egészen Olaszországig elkalandoztak és szomszédaikkal, a vad algiri tengeri rablókkal együtt folyton veszélyeztették a Földközi-Tenger kereskedelmét. Sok keresztény rabszolga sinylődött ezen időkbén azokban a sötét lyukakban, a melyeket most mint az egykori rabszolga vásárok emlékeit mutogatnak; sok trinitárius szerzetes maradt itt, fogadalma szerint, váltságul valamely keresztény családapáért. V. Károly császár megpróbálta a kalózokat kiirtani; küzdelmeiből most is megvannak még egy czitadellának romjai a tengerből a városhoz vezető csatorna mentén; de a nagy távolság és sok háborúja miatt nem igen birt a rablókkal. A mult század elején néhány amerikai vitorlást fosztottak ki a kalózok; az energikus yankee átvitorlázott e miatt az egész Atlanti-Oceánon és az akkor fiatal Egyesült Államok flottája végigbombázta a kalózvárost. Végre is a francziák csináltak itt véglegesen rendet vagy félszáz esztendő előtt, azóta persze az erősebb jogán egyre jobban magukhoz ragadják a tényleges hatalmat; a bey ma már csak árnyékkirály.

De a lehanyatlott kalózállam korán, a középkoron túl is messze visszanyúlik ennek a földnek a története a keresztény ó-korba, sőt ezen is túl, a világtörténelem ó-korába. Hiszen csak néhány órányira kell kimenni a városon kívül és elmerengve állhat meg az utas, «mint Marius Karhago romjain» egy egykor olyan hatalmas, most a feledésbe tűnt világhatalom pusztuló emlékei között. Hiszen a tenger

királynője, a büszke *Karthago*, Hamilkar és Hannibal városa állott egykor ezen a helyen, olyan félelmesen, olyan gazdagon, olyan parancsolón, hogy volt idő, tudjuk a történelemből, mikor a világ másik ura, *Róma* is megremegett ennek a királynőnek a haragjától. Egy a tengerbe benyúló földnyelven áll az utazó és akkor jobbjára felől esik a Kóthon, a régi hadi kikötő, a melyben százával állottak a három és ötevezős gályák, innen parancsolt *Dido* városa a tengereknek! Ha dél felől borzolta a szél a Közép-Tenger hullámain, akkor duzzadó vitorlákkal röpültek ki innen a gályák *Hispania*, *Sardinia* és *Sicilia* partjaira és hordták onnan haza a gazdagságot az anyavárosnak. Egyszer azután összetalálkozott a két nagyhatalom és ez a találkozás nem lehetett békességes. A római hajók vassal borított orra kerekedett felül ez első alkalommal és a karthagói hajók roncsait a győzelmes tengeri csata után Rómába hurczolták, hogy ott szószékeket diszítsenek velük. De alig húsz év mulva rettenetesen fizette vissza a vereséget a karthagói Hannibal; a *Trasimenus* tava és a Cannae melletti síkság sok-sok ezer rómainak vérért itta be engesztelő áldozatul. *Hannibal ante portas!* volt a rémkiáltás, a mi megreszketette Rómát, de mikor már el is mult a veszély, nem volt ezentúl nagyobb gondja, mint hogy örökre megszabaduljon félelmes és gyűlölt versenytársától. *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam!* volt az idősebb *Cato* minden beszédének a vége a római szenátusban: Nem szabad nyugodni addig, a míg a gyűlölt városból csak egy kő is áll. És a mint beszélt, úgy is tett Róma — nem nyugodott addig, a míg az ifjabb *Scipio* véglegesen le nem rontotta Karthagót és sóval be nem vetette a helyét. Nincs is ma belőle semmi, csak a helye; egy-néhány pun sír és vízvezetékrom az, a mit az ásó arab szerszáma napfényre hoz, de még ezek a romok is hatalmasak.

Ezeket épült föl azután a *Carthago Nova*, a rómaiak Carthagója; rom ma már ez is az ő fényes Aeskulap templomával és amphitheatrumával, de ezek beszélő romok. Hőstettekről beszélnek, nagyobakról még, mint Hannibalé és Scipióé, mert ezeket nem nagy hadvezérek, hanem gyöngé nők vitték véghez. Szent *Perpetua* és *Felicitas* neve fűződik elválaszthatatlanul ezekhez a cirkusztromokhoz. Az első, *Vivia Perpetua*, 22 éves római nemesnő volt, a mikor keresztény hite miatt kis gyermekével együtt börtönbe vetették. Kezdetben meg-

borzadt a börtöntől és nagyon sokat szenvedett, különösen kis gyermekének sorsa bántotta őt. De azután megerősödött lelke és már palotának tekintette a börtönt, boldoggá tette az a tudat, hogy Krisztusért szenvedhet. Naplót vezetett a börtönben és maga írta le szenvedésének történetét csaknem végig. Ez a vég az amphitheatrumban volt, a hová végre Felicitas-szal együtt bevezették a vadállatok elé. Énekelve lépett be Perpetua az arénába és csakhamar kibocsátották a párduczokat és a többi vadállatokat; emelt fővel várták be

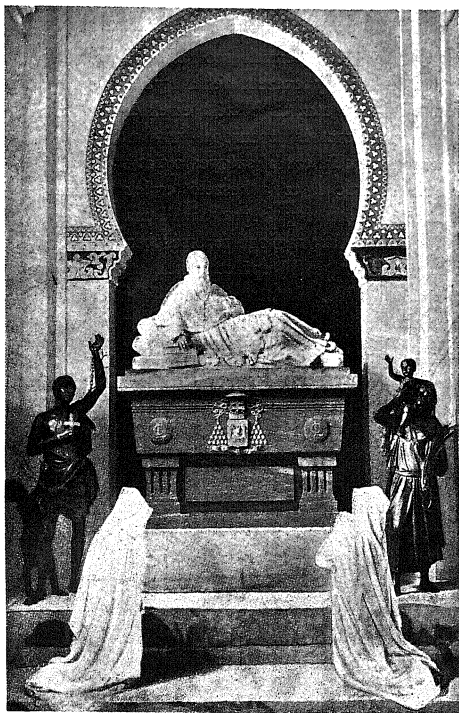
Körmenet szent Perpetua és Felicitas napján a carthagoi amphitheatrum romjai között.

azokat a vértanúk és utolsó szavuk is sziklaszilárd hitüknek és elpusztíthatatlan, örök reménységüknek hirdetője maradt; végre a gladiátorok kardja adta meg a kegyelemdőfést a halálra sebesülteknek. Ünnepeket márczius 7-én üli az egyház; Karthagóban pedig ezen a napon évenként ünnepélyes körmenetet tartanak az amphitheatrum romjai között. Ilyen virágokat hajtott az új, keresztény Karthago. Ám, sajnos, nem sokáig virulhatott az ifjú kereszténység virágos kertje, melyet a mártirok vére öntözött és növesztett nagyra: már egy-két század mulva a vandalok kezeibe került Karthago; ezek is keresztények voltak ugyan, de elszakadva a hit egységétől és annak középpontjától, a római egyháztól. Sajnosan bebizonyosodott megint

a régi igazság, hogy csak az a kereszténység életképes, a mely az Anyaszentegyház fejével közösségben él: ettől szakadt el Karthago népe a vandalok uralma alatt és mi lett vele? Olyanná lett az ő egykor virágzó kereszténysége, mint a gyökerét vesztett virág; elszáradt, elfonnyadt és elég volt neki a puszták forró szelének egy égető lehellete, hogy pillanat alatt porrá hulljon szét. Az *izlam* volt ez az égető, perzselő pusztai szél, a mely vad erőszakossággal söpörte végig Észak-Afrika partjait és az a kereszténység, a mely a czézári hatalommal tudott dacolni akkor, mikor katolikus volt: nem tudott ellenállni Mohammed arabjainak most, mikor Rómától elszakadva tengődött... A régi, dicsőséges Karthago, a mártírok városa elbukott, helyét az új város, *Tunis* foglalta el félholdas mecsetjeivel.

Sok száz évig szunnyadt sírjában az egykor olyan nagy és szép afrikai egyház; sírját befűtta a szomszéd puszták homokja, elnémult harangjai helyén a müezzin esti kiáltása szólt. Akkor, sok elmúlt század után egy ideális keresztény lovag, *IX. Lajos* király, a francziák szent Lajosa vállalkozott arra, hogy kiássa pusztai sírjából a szent keresztet és visszateszi régi helyére, a magasba: gyönyörű lovagsereget vezetett Tunis alá, a mely a tengerről készült a várost megostromolni és azt a kereszties vitézek számára elfoglalni. De a hőselkű király terve nem sikerült; a forró afrikai ég alatt dögvész ütött ki seregében és ő maga is Tunis kikötőjében lelte halálát 1270-ben. Csatáit és megdicsőülését ábrázolják a «fehér atyák» múzeumának szent Lajos termeiben levő falfestmények.

De a szent kereszt fénye azért mégsem tűnt le örökre ezen a fekete földrészen. Sőt épen napjainkban van egyre jobban növekedőben az a hatalmas áramlat, a mely a régi afrikai egyházat megint föl akarja támasztani és Krisztus keresztjét megint föl akarja tűzni ezekre a partokra, a melyekről egykor annyi dicsőséggel ragyogott alá. Egy apostoli férfiúnak, Lavigerie bíbornok, karthagói érseknek nevéhez fűződik mindaz, a mi itt az újabb időben történt. Az ő nagy szive fájdalmasan szorult össze, mikor elgondolta, hogy van a világnak öt része közül egy, a melyet a térképen feketének kell festeni, nemcsak azért, mert a lakóinak színe ez, nemcsak azért, mert jórésze még ismeretlen a művelt népek előtt, hanem főleg azért, mert lakói

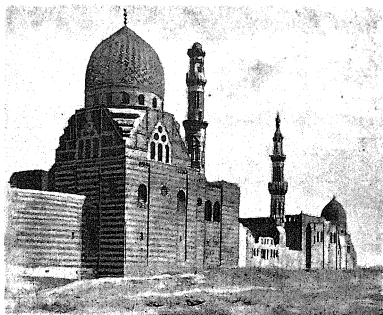
Lavignie kardinális síremléke.

még legnagyobbbrészt pogányok, lelkük a sötétség szolgája, testük pedig árúczikk, mint az oktalan baromé — rabszolgák!

A rabszolgaság eltörlésének kivívását tűzte ki céljául az apostol. Hogy ezt a főséges célját elérje, gyűjtéseket rendezett, a hitterjesztés ügyét vitte előre, ennek szolgálatára egy férfi és egy női szerzetet alapított, az úgynevezett «fehér atyák» szerzetét, egy apostol buzgóságával járt-kelt, utazott, beszélt ezrek és ezrek előtt, sürgette a keresztény társadalmat és az európai hatalmakat, hogy ne túrják tovább az emberiségnek ezt a szégyenfoltját s hogy mennyi eredménnyel, azt síremléke, ez a beszélő emlék mondja el. A régi karthagói kikötő fölött, egy hegytetőn áll ma az ő egyik alkotása, a karthagói székesegyház; ragyogó fehérségében a tengerről is messze látható a hatalmas, mór-stilú épület, ennek egyik ive alatt alussza örök álmát a kardinális. Koporsója fölött fehér márványalakja van kifaragva; ahhoz emeli hálaadóan szemeit egy keresztény hitre tért néger nő, karján kis gyermekével, a másik oldalon pedig egy föl-szabadult rabszolga rázza le széttörött lánczát és másik kezével keresztet szorít melléhez. A rabszolgaság eltörlésének és Afrika kezdődő megtérésének jelképei ezek és a mit mondanak, az igaz: a nagy mű már mozgásba hozta a lelkeket, már meg van kezdve és egyre hatalmasabb lépésekkel megy előre. Afrikának a tengerbe kiszögellő legszélső fokán, *Cap Carthago*-n ott van már a kereszt s be fogja gyakor ragyogni fényével az egész, most még fekete földrészt is!

A SIVATAG SZÉLÉN.

*Allábu Akbár! Asbadu anná lá ilába ill-
Alláb — asbadu anná
Mubammedar raszúlu-
lláb — beija-alá-sszaláb
beija alalfaláb — Allábu
akbar, lá ilába ill-Alláb!*

«Allah a legmagasztosabb! Bizonyítom, hogy nincs Isten Allahon kívül; bizonyítom, hogy Mohamed az

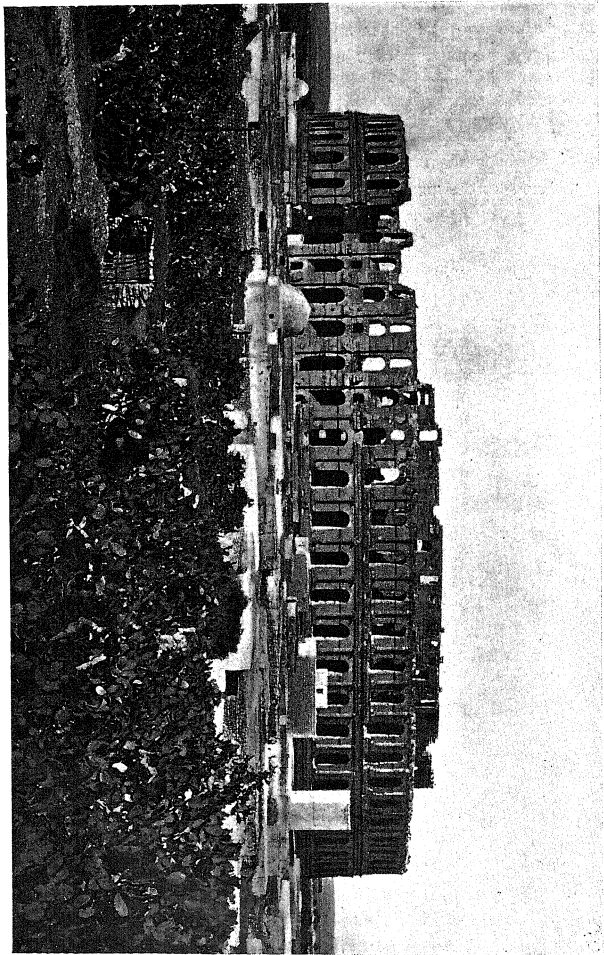
ő prófétája; jöjjetek imára, jöjjetek tiszteletére; Allah a legmagasztosabb, nincs Isten Allahon kívül!»

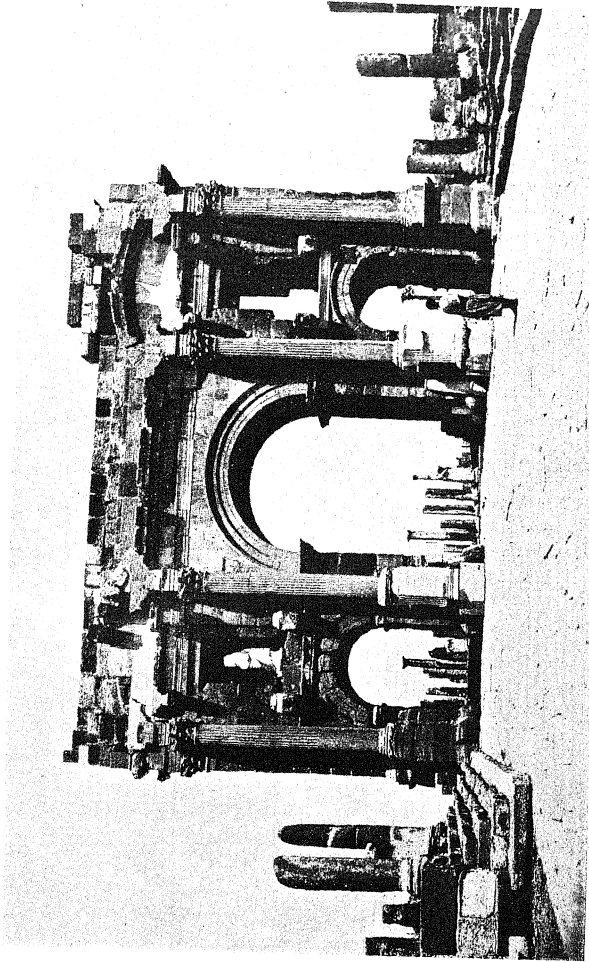
Ezt a hosszúra elnyúló kiáltást hallatja az a fehér éneklő alak, a ki reggel, délben, este megjelenik a mecset tornyán. Az algiri Djama-Kebir és a kairouani Sidi Sahab tornyáról egyformán hangzik az — *Allab a legmagasztosabb!* Csakhogy a nagy kikötővárosban a gőztűlök bűgása és a villamos vasút csengése felel reá a nyüzsgő kikötőből, emitt pedig, a sárkunyhókból összetapasztott sivatag széli arab városkában messzire elröpül a hang a kis agyagkupolák fölött és panaszosan sirva hal el a homokpusztán.

Úgy hangzik az, mint egy haldokló kiáltása, vagy mint egy halotti ének. És valóban az is.

Haldokló kiáltása egy beteg embernek, az izlamnak és halotti éneke az ő uralmának ezen a helyen. De nemcsak ezen a helyen; itt és mindenhol, az egész világon, a hol nagy volt valamikor.

Α γιάντιο γκολούφι : η κοινή αποθήκη των Ελ-Νόρα-ρεν (Γιρζαβίνα)

Trajan i ve Timgardban (Thamagadi).

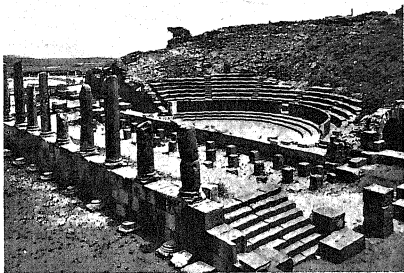
«Az izlam meghal?» kérdezi valaki. Hiszen még kétszáz millióan vannak; roppant nagy szám ez, óriási test ahhoz, hogy meghaljon. És mégis meghal. Voltaképen már meg is halt. Nem úgy hal meg, mint a mezei hörcsög, a melyet fölkap az ölyv és szét-tépi, ahhoz túlságosan nagy és nem boldogulna vele az ölyv, de még a sas sem. Az orosz sas megpróbálta, nem sikerült neki. Föl akarta tenni az Aja Sofia tornyára a hármás keresztet és a félhold ott maradt.

Az izlam nem így hal meg. Hanem úgy, mint a Jura-korszak nagy saurusai, ezek az állatoriasok; mint a Brontosaurus, a melyet Wyomingban ástak ki, vagy mint a mammut, a mely Szibéria jégmezeibe fagyott bele. Ez az izlam sorsa: megkövesül, megfagy élve, azután kiharap a nagy testből egy darabot mindenki, a ki hozzája fér.

Ne sajnáljuk és ne érzékenykedjünk fölötte. Ez a nemzetek sorsa: a melyik nem halad, az elmarad. A melyik szervezetben megakad a sejtek oszlása, a fejlődés, az élet, az halálának indult. Az izlam művelt egyszer nagyot, ijesztően nagyot, a mikor összegyűjtötte a puszták elszórt, vad törzseit és kiterjeszkedett egy olyan mérhetetlen nagy térségen, mint az Atlanti-Oceántól a Himalayáig és a Fülöp-szigetekig; a mikor a déli határa Zanzibar lett és észak felől egy Martell Károly, egy Hunyadi és Szobieszki kellettek hozzá, hogy megállítsák. Hanem attól a percztől kezdve, hogy Bécs és Buda alól visszafordult, meggy föltartóztathatlanul egyre hátrafelé, egyre vissza — a sirig. Még élhet sok száz esztendő, sok milliónak lelkében, de az az élet nem élet többé, csak halódás. Hatalmát nem féli többé senki, tudósaitól nem tanul ma már senki, megkövesült világnézete fölött átgázol a haladó kor; mecsetjei, világszép építészeti remek, szét-hullanak és nem építi föl azokat többé senki.

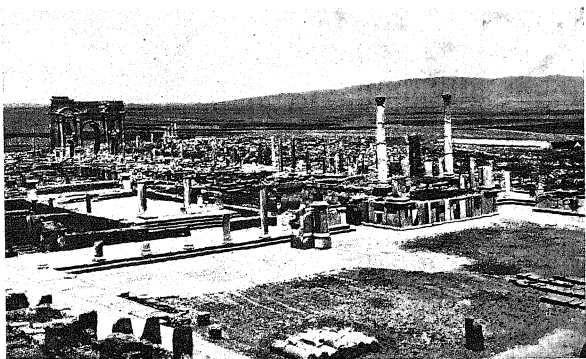
A prédának maradt nagy testen pedig megosztozik a királyi és nem királyi vad; elsőnek eljött a nagy ragadozó, a britt oroszlán, utána a francia sas, utolsónak a talián — mit mondjak? — macska. Egyiptomot elvitte, az angol, Algirra, Tuniszra rátette kezét a francia, Tripoliszba most fészkel be magát az olasz. Néhány év még és a kalifa utódja, a szultán, az egész nagy afrikai földségen hivek nélkül maradt.

Ezért hangzik olyan panaszosan a műezzin éneke! És én mégis neki-álltam magamban vigasztalni azt a kairouani mecset-tetön síró műez- zint: Ne búsulj jó molláh, látod, ez a világ sorja. Ha ki- nézel a pusztába, a melybe elviszi

A római színház romjai Timgadban.

hangodat a szél, romokat találsz ottan, azok majd elmondják neked, hogy mekkorát fordulhat a világ. Ideleonn, Susa alatt, a Szaharának épen a szélén, van egy hitvány falu, *El-Djem*, a régi római *Thysdrus*. Micsoda világhatalom volt a római, mikor Caesar kiszállott ezen a helyen, hogy a thapsusi ütközetben halálos csapást mérjen a már halott Pompeiusnak még élő pártjára, az uticai Catora és a többiekre! Mekkora energiának kellett laknia abban a rómaiban, hogy ide, a sivatag szélére ezt az amphitheatrumot építse, a melynek a

A timgadi forum Traján ívével.

nagyobb tengelye csak negyven lábbal rövidebb a római Colosseuménál. És hol van most a római — mondd, hol?

A Szahara sakálja jár be éjszakánként vonítani a romok közé.

Vagy nézz tovább el a pusztába Tebessa és Timgad felé, a hol a dicsőséges tizenharmadik légió lakott, a melynek bátorsága jutalmául egy egész várost adott a császár. Ma az algériai Pompei ez, csakhogy ezt nem a vulkán hamuja, hanem a sivatag vörös homokja temette be. A mi künn maradt vagy a mit kiástak, csak annál szomorúbb látvány:

A Forum és a Capitulum romjai Timgadban.

Caracalla diadalive alatt sovány kecskenyáj hűsöl és Jupiter Capitolinus templomának gyönyörű oszlopain kócos gyerekek kapaszkodnak.

Látod már, emberséges műezzin, hogy elmulik a világ?

Elmult a római és elmulik a tettek is. A rómainak ebbe az országába beleültetek ti, a ti helyeteket pedig elfoglalja a francia.

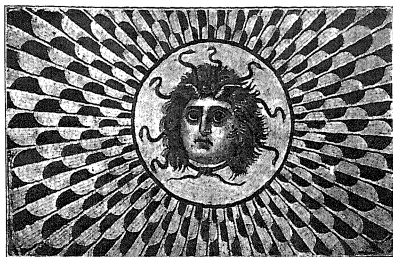
Mert az éneked igaz; «Alláhu akbár» — Isten nagy — de az emberek kicsinyek és az ő országuk mulandó.

***

Kairouanban megláthajta az ember az üvöltő dervisek tánczát is. Szerencséjének kell lenni az embernek, hogy olyan napon állítson

be, a mi ünnepnapjuk nekik és a mikor nyilvánosan tánczolnak. Nekünk szerencsénk volt és nem tudom, miféle ünnepnapon állítottunk be. Az ünnep egy körmenettel kezdődött, a mely megkezdte a Sidi Sahab mecsetet, a hol Mohamednek ez a kísé-
 rője van eltemetve.

Azután kimentek a falak köré és körülvitték a prófeta zöld zászlóját. A vezetők figyelmeztetett, hogy nemsokára meg fog kezdődni az Aissouak önkínzó szektájának a táncza, tehát siettünk elfoglalni helyeinket. Hogy dervisek voltak-e vagy nem, azt nem tudom. Hanem akármik voltak a tán-

Római mozaik Thysdrusból.

Caracalla íve Tebessában.

czolók, azt váltig állítom, hogy a koponyájukban agyvelő helyett kásának, a hátukban pedig gerincz helyett ruganyos aczéldrótoknak kellett lenniök, máskülönben nem értem, hogyan lehetett agyvelő-rázkódás és hátgerinczficzamodás nélkül véghezvinni azt a műveletet, a mely következett.

A gyékényekre leült tizenkét ember és elkezdett imádkozni. Az imádságuk kezdetben egyhangú mormogás volt, a mely egyre sebezsebb és sebezsebb lett, végre vijjogásba és egymást túlkiabáló dühös kiabálásba ment át. A torkok kiszáradtak, a szemek kidülledve forogtak és a hangjuk nem volt többé emberi. De hát a mozdulataik! Az a mi kezdetben csendes bólongatás és hajlongás volt, rövid idő múlva hihetetlenül gyors mozgássá vált; a fejük, a karjuk, az egész felsőtestük úgy járt, mint a motóla, egy percnyi pihenés nélkül. Jobbra-balra, előre-hátra vetették a fejüket, lóbálták a karjaikat, dobálták a testüket, egy rémületes hisztérikus rángás képét mutatta az egész, mintha megannyi nyavalyatörőset látott volna az ember maga előtt. A kiszáradt torkukból már csak egyes hangok törtek elő, mély, üvöltő torokhangok voltak ezek, a mikben nem volt többé emberi, a megkínzott állat felhördülése volt az. Végre, mikor már egészen végére jártak a túlcsigázott emberi erőnek, erejét kezdte veszíteni az autoszugesztzió, a melylyel magukat ebbe az örült rángásba belelovalták; izmaik elernyedtek, hangjuk elhalt, mozdulataik egyre lassabbak lettek; töredezett, fáradt, tompa morgás volt az utolsó akkord.

Iparkodtunk menekülni a helyről. Épen elég volt mindenkinek. A nézőt is megviselte, az ember idegei tánczot jártak az ilyen látvány után. Odakünn azután egymásra néztünk, hogy, nos, ki mit szól hozzá? Végre valaki vállat rántott és azt mondta:

— Hát, hogyha szegények azt hiszik, hogy ezzel valami jót művelnek, ám legyen nekik az ő hitük szerint. De, hogy én száz forintért nem járnám végig ezt a kairouani csárdást, az is bizonyos!

A KALÓZOK FÉSZKE.

NE IJEDJEN meg senki a címtől. Már régen nem tartozik Alger a rettegett nevek közé. Ma az észak-afrikai francia gyarmatoknak a fővárosa és bátran lehet mondani, az egész észak-afrikai partnak a legszebb városa az. Jó kikötője, nagyszerű, látványosság-számba menő rakodópartja van, utczái négy-öt emeletes paloták között visznek el, botanikus-kertje messze földön híres és kávéházai előtt a kis asztalkák mellett az emberek csakúgy szürcsölik az édes likőröket, mint akármelyik párisi boulevardon. Hanem mindez csak három-negyed százada van így, mióta a francziák hosszú és nehéz küzdelmek árán meghódították Algéria tartományt, a most hozzátartozó másik két tartományt, Oran-nal és Constantine-nal együtt, azelőtt valóságos átka volt ez a hely minden tengerjáró nemzetnek.

Vissza kell mennünk egy kissé a történelembe. Ez a történelem a XV. és XVI. században borzasztó pusztításokról beszél, a melyeket a vörös félhold, meg a halálfejes lobogó alatt vitorlázó tengeri rablók követtek el Spanyol-, Francia- és Olaszország, Sicilia és Sardinia partjain, meg a hozzátartozó vizeken. Békésen tette meg a hosszú utat az Atlanti-Oczeánon át valamelyik spanyol vitorlás, hogy az oczeánontúli gyarmatokból gazdagságot hozzon haza gazdájának, valamelyik cartagénai vagy barcelonai kereskedőnek. Örült az egész legénység, hogy a hosszú út után néhány nap múlva megint viszontláthatja szülőföldjét; de mikor befordult a Földközi-Tengerre és az afrikai partok magasságában járt, egyszerre csak egy fehér pont tűnt föl a látóhatár szélén, a mely perczről-perczre nagyobbra nőtt. A mint közelebb jött, kitűnt, hogy egy különös formájú hajó az, a mely összes vitorláit kifeszítve, nyilsebesen vágja a hullámokat. Rakományja alig lehet, máskülönben nem tudna ilyen sebesen járni,

szokatlanul keskeny és hegyes, és minden talpalatnyi helyén vitorla van kifeszítve, azért halad olyan hihetetlen gyorsasággal. Még egy-két óra és már egészen közel járt. A kapitány rosszat sejtve, aggodalmasan vizsgálgatta, hogy miféle nemzetiségű hajó lehet az, de még eddig semmi jelet vagy zászlót nem fedezhetett föl rajta. Meg kellett elégednie azzal, hogy ő is fölrakatta összes vásznát és fokozott gyorsasággal sietett a biztos hazai kikötő felé. Ám a jövevény egyre közelebb ért. Mikor már ágyúlóvénnyi közelségben volt, akkor egyszerre csak felröpült a fő árbóczára egy vérvörös zászló és ugyanebben a pillanatban egy fehér füstfelleg vált el a hajó orráról. A következő félperczben dördülés hallatszott és ágyúteke tánczolt át a hullámok fölött, magasra csapva föl a vizet ott, a hol belévágódott. Most már nem volt semmi kétség: a szegény kereskedőhajót halálos balsorsa kalózzal hozta össze. Ez volt az első ágyúlóvés, a mely parancsolva dörögte át: Állj meg! Még nagy volt a távolság ahhoz, hogy a golyó kárt tehessen, de a menekülés már lehetetlen volt, a kalóz gyors hajójával és vitorláival senki sem vehette föl a versenyt.

Ám azért a kapitány nem gondolt megadásra. Mégegyszer megpróbálta a lehetetlent, fokozta hajójának sebességét, a mennyire csak lehetett, közben pedig berendezkedett a harcra. Fölnyitották a fegyvertárat — a régi jó időkben minden hajónak be kellett rendezkednie erre az eshetőségre is — löporos hordókat gurítottak elő, helyükre igazították az ágyúkat, a legénységet fegyverrel látták el, nagy vizeskádakat állítottak a fődélzetre, hogy gyorsan elfojthassák a keletkező tüzet és hamarosan elsánczolták magukat. Kötélcsomagok, zsákok, mellvédek mögé vonult a legénység; jól tudta, hogy nemsokára a kalózek golyóinak zápora fog körülötte csapkodni. És az ellenség nem is késett. A mint látta, hogy az üldözött nem adja meg magát, elküldte második, harmadik, tizedik golyóját és a nehéz tizenkétfontosak most már nem hulltak a tengerbe, hanem elérték a hajót, nagy lyukakat vágva a vitorláknak vagy a hajófalban. Most már jól ki lehetett venni az ellenséget; a fődélzet sötétlett a kiáltozó, vad fekete alakoktól: algiri kalózhajó volt! Az üldözöttek jól tudták, hogy ezeknél nincsen számukra kegyelem; akár megadják magukat, akár küzdelemben esnek foglyul, sorsuk egy: valamennyien odakerülnek az algiri rabszolgapiaczra. Tehát inkább harc; senki sem akar pogány

rabságba kerülni, inkább meghal, de drágán adja el életét! A két legnagyobb ágyút kartácsra töltötték, azután odairányozták, a hol legjobban nyüzsgött a fekete népség. Két hatalmas dördülés, egynéhány perczig fehér füst takarta mind a két hajót, azután dühös ordítózás hallatszott át; a kartács véres utcát vágott a rablók sűrű csoportjában. De azért még mindig maradt belőlük annyi, hogy jutott egy matrózra tíz is. Ezek most abban mesterkedtek, hogy oldalt kapják a spanyol hajót és mikor egyvonalban voltak vele, egyszerre sütötték

Alger.

reá összes ágyúikat. A tüzes tekék borzasztó munkát végeztek a földélzeten: a vitorlák rongyokra hasogatva, az árboczok szétlöve forgácsokká, a nagy árbocz ledőlt és a mi legborzasztóbb, meggyújtották a hajót. Sok jó legény vértócsában, megcsonkulva hörgött a földélzeten; az életben levőknek megháromszorozódott a dolguk: a sebesülteket kellett biztos helyre vinni, a tüzet eloltani és tovább védeni a hajót. A spanyol jó tengeri harczos volt és nem hagyta magát könnyen; a kis kereskedőgálya is órákig elverekedett a kalózzal. A halálra sebesültek Istennek ajánlották lelküket, ha nem volt pap a hajón, akkor — ez tényleg megtörtént: egymásnak gyóntak meg

és utolsó szavukkal is arra kérték bajtársaikat, hogy bosszulják meg halálukat a pogányon.

De a rablók órája már elérkezett. A két hajó egészen közel volt egymáshoz és mellvédek, fafalak mögül apró fegyverből, muskétákból folyt a harc, a mikor a kalózkodók elérkezettnek találták a pillanatot, hogy összecsapják a két hajót. Hosszú kapócsáklyákkal magukhoz rántották a prédát, lebocsátották a hidat és a következő perczben tiz-húsz-ötven vadul ordító, lőporfüstös fekete alak ugrált át a fedélzetre. Elsőnek egy óriás, a *reiss* (kapitány), azután a többi, mintha a pokol ördögei dültek volna rá a szerencsétlen áldozatra. Most már azután rövid volt a harc; árboczroncsok, hirtelen barrikádok mögül pisztolylyal, késsel, baltával még egypár perczig védték magukat az emberek, azután le volt gyűrve a hajónép és az utolsó védő is megkötözve hevert a földzeten. A kalózkodók elfoglalták a hajót. Megtörtént, hogy a kapitány ebben a perczben magára csapta a lőporos kamra ajtaját, lesietett s utolsó töltését a puskaporos hordóba lőtte bele; a következő pillanatban azután egy pokoli tűzoszlopban szakadt darabokra a két összecsapódott hajó, győző és legyőzött. Ha már nem volt reá ideje, ő is társai sorsára jutott; vagy hősi halált halt, vagy a rabszolgavásárra került a többivel együtt.

Sok kereskedőhajó pusztult el ilyen módon a kalózkodók kezeitől, a kik utóbb nem elégedtek meg a tengeri zsákmánnyal, hanem a partokra is rávetették magukat. Végigpusztították a keresztény országok földközi partjait és sok ezer embert hurczoltak el magukkal.

Katholikus Ferdinánd spanyol király végre megsokallotta a pirátok garázdálkodását és egy kis sereget küldött ellenük, a mely 1505-ben elfoglalta Mers-el-Kébir. Négy évvel később a híres Ximenés kardinális vezetett tizenötezer embert Oran alá és el is foglalta ezt a fontos helyet. A következő évben Algir is megadta magát; a spanyolok egy erősséget emeltek a kikötő előtti szigetek egyikére, ágyúikat a városra szögezték és vezetőjük, Navarrai Péter kijelentette, hogy engedelmé nélkül egy hajó sem hagyhatja el a kikötőt. Algir arab főnöke, Selim-ben-Teumi, hat évig túrta ezt, azután segítségül hívta korának egy leghírhedtebb kalózkapitányát, *Baba-Aroudjot*, a kit ezen idők krónikái *Barbarossa*, Vörösszakáll név alatt emlegetnek.

Barbarossa eljött és ötszáz lépésre a spanyol erősségtől egy ágyútelepet állított föl, a mely egy álló hónapig bombázta a czitadellát a nélkül, hogy le bírta volna rontani. A kalóz azonban nem jött zavarba; ha a spanyolokat nem is tudta elűzni, elfogta magát

azt, a ki őt behívta, Ben-Teumit és megfojtatta őt. Innen kezdve Algir a szó legszorosabb értelmében kalózállammá alakult át. Barbarossa ugyan nem sokára elesett a spanyolok elleni küzdelemben, de janicsárjai folytatták a munkáját és a török szultán többé-kevésbé névleges főnhatósága alatt egy sajátos katonai államot alapítottak. A katonaság volt minden; az választotta az uralkodó *dey*-t, de le is tette, vagy megölte, ha nem tetszett neki. A janicsárok a bennszülött arab lakosság nyakán ültek és a szomszéd törzseket fosztogatták, a *reiss*-ek pedig, a hajóhad kapitányai,

Gibraltartól a görög szigetekig mindenfelé bekalandozták a Földközi-Tengert és egy kereskedő jármű sem volt biztonságban tőlük. Végigpusztították a partokat is és a XVII. század végén 30.000 keresztény rabszolga sinylődött fogságukban.

Spanyol-, Francia- és Angolország, valamint Sicilia többször megpróbáltak ennek a gyalázatos gazdálkodásnak véget vetni, de ered-

Rituális mosakodás Alger utczáin.

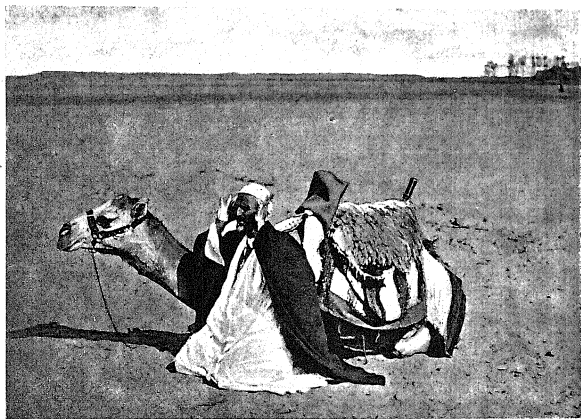
ménytelenül. A spanyolok többször nagy vereséget szenvedtek, 1530-ban a kalózok elfoglalták a tengeri erődöt is és a bennlevő spanyolok hősi halált haltak. V. Károly meg akarta boszulni őket és személyesen vezetett egy sereget Algir alá, de ő is hiába járt. Több szerencsével jártak később a francziák: 1665-ben a beauforti herczeg megsemmisítette az algiri hajóhadat, huszonhárom évvel később pedig d'Estrées marsall tizezer bombát vetett a városba és fölgyújtotta azt. Hanem a kalózok hamar összeszedték magukat; egynéhány hónap mulva már új hajóhaduk volt és megint rabolták a partokat. A francziák türelme akkor fogyott el végleg, mikor 1827-ben Hussein dey elbizakodottságában a francia konzulnak egy légyecsapóval az arcába vágott és mikor hat hadihajó jelent meg a kikötőben, hogy kérdőre vonja őt, rálövetett arra a hajóra, a melyiken a parlamentér fehér zászlaja lengett.

Most már a megsértett nemzeti becsület nem engedte tovább a halogatást. 1830 május 25-én indult el Toulon kikötőjéből százegy hadihajó és hatvanötezer ember; június 19-én volt az első ütközet és július 4-én hajnalban az összes ágyúkból kezdtek bombázni Algirt. A város nem bírta huszonnégy óránál tovább a rettentő tüzelést és másnap megadta magát. Ezzel örökre vége lett a rettegett kalózállamnak; a légberöpült czitadella romjai fölé fölvonták a francia trikolórt és ma is ott van. Nem kell azonban gondolni, hogy a francziák ezzel egyszerre uraivá lettek az egész földnek; hosszú és véres küzdelmeikbe és egy fővezérnek, Damrémont tábornoknak halálába került, a míg hét évvel később az utolsó területet, a constantinei beylicket is meg tudták hódítani. Ma azonban már a háromszinű zászló leng az egész parton, s a három egyesített tartomány főhelye *Alger* (Algir).

* * *

Érdekes és szép város; mikor elhagytuk és elindultunk belőle *Oran* felé, egy különös rakományt kapott a hajónk. Vagy háromszáz marokkóit raktak be a földélközre, a kik mint mezei munkások, aratni voltak itt az algiri tartományban és most visszatérőben voltak hazájukba. Itt láttam először a marokkói kabyl és berber tipust, a mely erősen különbözik az arabtól. Hatalmas, erős alakok; sötét arcukból

két izzó szem idegenkedve néz a fehér emberre; féli, mert megtanulta félni, de lelkében még mindig megveti a *frenk*-et. Megfigyeltem egyszer az egyik öregot, a mint kíváncsiságból benézett az ebédlőnk ablakán, hogy lássa, mit esznek a frenkek? Mert náluk minden fehér frenknek számít. Épen sonka és bor volt az asztalon. Piha! Mind a kettőt tiltja a próféta. Az öreg nagyot köpött és elfordult. Kezdetben nem volt egészen bátorságos érzés, mikor ez a sok hatalmas fekete alak ellepte a fedélközt; önkéntelenül is arra gondolt az

A beduin imája.

ember, hát hogyha künn a tengeren, a kopár atlaszi partok mentén eszükbe jutna a derék legényeknek egy kis kalózosdit játszani és fölmelegíteni a régi jó időket. Bizony nem is kerülne olyan nagy fáradságukba háromszázuknak legyűrni azt a pár tuczat fehér embert és elfoglalni a hajót. Hanem azután hamar meggyőződtem, hogy távol áll tőlük mindenféle harczias szándék; a míg szép volt az idő, nap-hosszat feküdtek a napon, cigarettájukat szíva; itt-ott malmozott egy-egy pár. A mikor már nagyon megsütötte a nap az egyik oldalukat, átfordultak a másikra és azon heverték a másik félnapon át. Mikor pedig kissé haragosra vált a tenger, hát — Allah rendelte

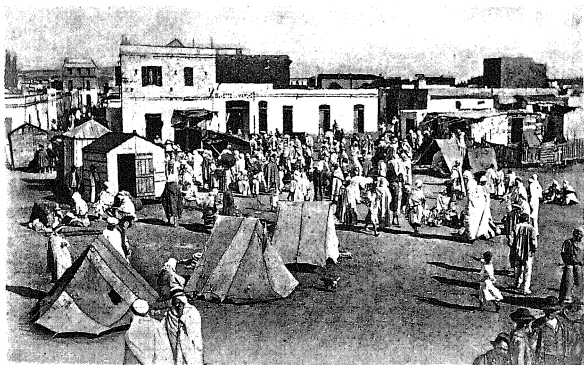
így! — azt is békességgel fogadták; a melyikre rájött a baj, az mohammedán nyugalommal odament a korláthoz, megadta a tengernek, a mi a tengeré, azután a feje körül csavarta a burnuszát, lefeküdt a deszkára és aznap nem lehetett többé az arczát látni. Úgy feküdt ott, mint egy nagy fehér vászoncsomó, meg se mozdult többé. Csak esténkint voltak egy kissé hangosabban; a mint a sötétség beállt, egyszerre egy hosszúra nyuló mély torokhang szakította meg a nagy csendet, a jól ismert, panaszos, hosszú esti imakiáltás... A többi csendes, bugyborékoló mormogással felelt reá. Megható volt látni ezt a fehérruhás imádkozó tömeget; az alkonyat utolsó világosságánál az ő hitének szent helye, Mekka felé fordulva, mély meggyőződéssel mondotta egyhangú imáját. Olyan monoton volt az imája, mint a zenéje: ha békességes volt az idő, az esti ima után fölhangzott a kecskebőr dob, a *tam-tam*, meg a nádfurulya hangja; mind a kettő olyan egyforma, olyan altató muzsika, hogy még a pusztá mérges kigyóját, a viperát is lenyüggözi, lefegyverzi, hipnotizálja. Ott ringatódzik, félig öntudatlanul, a kigyóbüvölő lábainál.

* * *

Oran érdekes régi, félig francia, félig spanyol város. Sokáig volt a spanyoloké, még mindig meglátszik rajta. Meredeken van építve a hegyoldalba, mégis villamos vasút jár az utcáin; szédítő sebességgel rohan le a kocsí a hegyoldalon. Arab lakosa aránylag kevés, több a szudáni néger; azok kinn laknak a város végén, oda kell az embernek kimenni, ha arab temetőt vagy kigyóbüvölő körül csoportosuló tömeget akar látni. Utunk egy nevezetesebb marabunak, szentéletű bölcs férfiúnak sírja mellett visz el. Teteme fölött agyagkupolás kis fehér épület, körülötte varjú károg. Mellette valamelyik francia kis matrózkorcsmát nyitott és azt a szent férfiúról nevezte el *«Buvette au marabou»*. A tér közepén nagy tömeg szorong, valamennyije előre hajlik, valami érdekes lehet a csoport közepén. Kigyóbüvölők. Az európai ember is belefurakodik a tömegbe, hogy lásson; kissé furcsán hangzik, mikor az ember jóképű szudáni négernek szól oda: Excusez Monsieur! A megszólított felénk fordul, barátságos mosolyra húzza szét fekete ábrázatját, a fehér fogai megvillannak, olyanok, mint az elefántcsont. Azután helyet enged. Valami

különös érzés egy ilyen másszinű embertömegbe beleékelve állni; köröskörül koromfekete arcok, a melyek naiv, gyermekes kíváncsisággal fordulnak mind egy pontra, a hol a kör közepén két homoki vipera kanyarog a tam-tam egyhangú zenéje mellett.

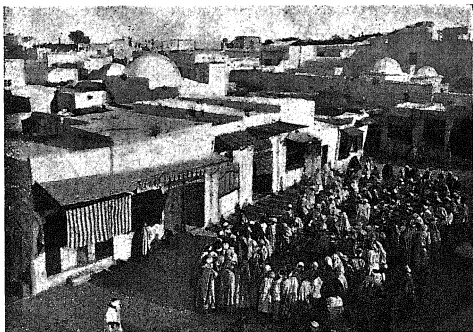
A kigyóbüvölő észreveszi e kínálkozó üzletet, hogy kíváncsi európaiak vannak a tömegben. Odaszól társának, abbahagyja a dobverést, amaz a furulyázást és mutatványába kezd. Farkuknál elkapja a kigyókat, belegyűri a zsákjába, azután nekiáll rázni a zsákot igrál-

Az orani néger városrész piacán.

matlanul. Persze a kigyó nem a legjobban érzi magát odabenn, dühös vonaglását, csapkodását észre lehet venni a rongyos szöveten át. De épen ezt akarja a gazdája, hogy az állatot fölingerelje; mikor már úgy találja, hogy az elég ingerült, akkor egyszerre szétteríti a kendőt és az állat éktelen dühvel ugrik ki belőle. A kör hirtelen megtáglul, senkinek sincs kedve, hogy az ő lábain próbálja ki a kigyó a fogát. A gazdája azonban nagy ügyesen nyakoncsípi a földühödt állatot és egy hosszú, tompa tüvel szétfeszíti az állkapcsát, azután mindenfelé forgatva, megmutatja. Azt akarja mutatni, hogy a kigyónak megvannak a méregfogai. Tényleg mindenki jól láthatja a két hátrafelé görbülő, horogformájú nagy méregfogat.

Feszülten vártuk, hogy mi lesz már most? Nos, a mi következett, az igazán idegborzongató látvány volt. A kígyóbüvölő kinyitotta a száját és miután azt is megmutatta, hogy nincs benne

A kígyótánczoltatók körül.

semmi elrejtve, hirtelen bekapta a kígyó fejét. A kígyó persze megmarta ott, a hol érte, a nyelvén. Egy percz mulva kivette az ocsmány hüllőt a szájából és mikor megint kinyitotta azt, kétségbevonhatatlanul ott volt a nyelvén a kígyó méregfogainak helye a két kis vérző seb alakjában. Az ember kiköpködte a vért, azután megint a kígyóhoz fordult, a mely ekkorra, kiadván mérget, már meglehetősen lecsillapodott. Most kieresztették a párját is és megint elkezdődött a tam-tam ütemes zenéje. Kezdetben lassan, altatóan, azután fokozatosan gyorsabban, végre vad, ugráló ütemben pergett a kecskebőr-dob, élesen, gyorsan csörögtek hozzá a csengetyűi és bántó nyisszegéssel szólt bele a khaoszba a nádfurulya. A hogyan a zene egyre vadabb lett, úgy viselkedtek a kígyók is. Kezdetben lustán, álmosan csavaródtak a földön, azután egyre gyorsabban mozgatták a fejüket jobbra-balra, végre éles sziszegéssel járták a hipnotizált bestiák örült tánczát. A tánczoltatónak kidülledt szemei merev szuggesztióval tapadtak a két állatra, a melyek egészen az égő szem-pár uralma alatt állva, araszos ugrásokkal dobálták föl magukat

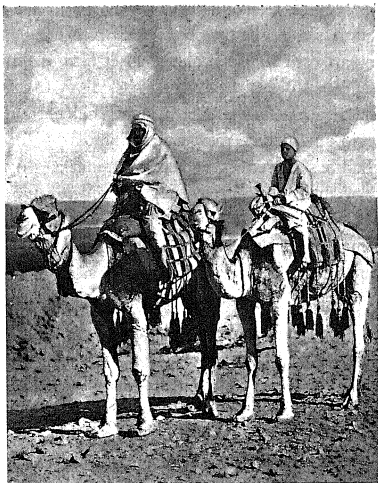
a földről; mérges sziszegésük éles füttyülésformán hasította át a levegőt.

Végre alábbhagyott a zene és a szerint csendesedtek a kigyók is. Mikor az egésznek vége volt, kifizették a kigyós embernek az ő két frankját, hanem azután még egy órahosszat tartott a francia kávéház terraszán a disputa, hogy hogyan nem hal bele az az ember a kigyómarásba?

***

A kávéházban jeges limonádét vagy gazeuse-t adnak és a míg ezt szürcsölgeti az ember a hosszú szalmaszálon át, egyszerre csak azt érzi, hogy valaki megragadja a lábát és se, szó se beszéd, teljes erővel kezdi fényesíteni a poros cipőjét. Meglepetve néz le az ember az asztal alá és egy ökölnyi kis barna arab kölyket talál ott, a ki olyan konfidensül, olyan kedves szemtelenséggel mosolyog föl a cipő tulajdonosára, hogy lehetetlen őt elkergetni, még ha nem is volna szükség reá.

Igy azután napjában háromszor is hozzájuthat az ember a fényes cipőhöz, a mi mindannyiszor két-három sou-t jelent. Nem kár érte; a kis üzletemberek olyan szép mosolylyal mutatják a fehér fogukat és olyan graciaióz mondják a «Merci, Monsieur»-t, hogy igazán megérdemlik azt a kis pénzt. Ha pedig valaki elzavarja őket, akkor boszut állnak, mint tették egyik társunkkal, a ki nem

Útban az oázis felé.

engedte át lábait a műveletre és a kit azután e miatt két-három ilyen arab gamin a nyelvére vett. Nagy parafasisakja miatt angolnak nézték és sokáig hallatszott körülötte a csufondáros *Yes, yes, yes!*

Ragyogó fényes cipőink azonban nem voltak elegendők passzusnak, mikor a nagy mecsetbe be akartunk lépni. Az ajtónálló tiltakozva mutatott a tiltott lábbelire és vagy papucsot kellett reá húzni vagy levetni és ott hagyni a bejáratnál. Így azután bejutottunk a mecset belsejébe. Ha valaki azt gondolja, hogy egy mecset belsejében van valami látnivaló, nagyon fog csalódní. Nincsen ott semmi egy szószéken, egynéhány szép arabeszken meg a színes üvegablakokon beszűrődő napsugáron kívül. Itt-ott guggol oszlop tövében a szőnyegen egy-egy imába merült mozzim; áhitattal morzsolja nagyszemű olvasóját és ügyet sem vet a körülötte járkáló gyaurokra. Ugyanaz a nagyszerű nyugalom, a mit mindenütt lehel az Izlam, a mi jellemző vonása, de megölő betűje is...

Annál hangosabb a kaszárnyák környéke. Sok régebb és újabb erőd védi Orant és szép új kaszárnyái vannak. Itt fekszik a 19. hadtest egy része; gyalogosok, lovasság, tüzérség, spahik, francia és arab katonaság vegyest. A *piou-piouk* piros nadrágját és a zuávok hosszan lelógó csimbókját gyakran lehet látni az utcákon; a híres «idegen légio»-ból csak kevés van itt a parti városokban, azokat beljebb küldik a sivatag felé, a vadabb helyekre, úttörőknek. Ez az a híres légio, a melybe bevesznek boldogot-boldogtalan, csak szolgálatra alkalmas legyen és ne legyen francia. Hogy mi volt azelőtt: gróf-e vagy utczaseprő, tisztességes ember vagy váltóhamisító, azt nem kutatják; a mint fölvette a Légio egyenruháját, meghalt a társadalomra és semmi egyéb többé, mint légionárius. Ha valakinek oka van menekülni az emberi társaságból, sehol olyan jól meg nem teheti azt, mint a «Légion des Étrangères»-ban, itt ugyan hiába keresik, innen ki nem adják. Tele is van a légio kétes multú existenciákkal, idegen államok katonaszökevényeivel, másokat meg a kalandvágý hozott bele. Hanem a mint egyszer valaki megkötötte a szerződést, akkor azután nincsen többé mód, hogy kihúzza a lábát belőle; elküldik Tonkinba, Yün-nanba, az indokinai gyarmatokba kínai rablókkal verekedni, vagy lehozzák ide Algériába, de nem ám a tengerpartra, hanem le a marokkói határra. Avagy lekerül *Ain-*

Sejrába, a mi egy oázis az El-Hamada pusztaság szélén; ott azután áshat sánczot és fekhetik benne naphosszat a forró napon, leleskedve a tuaregekre, azok meg ő reája. A fegyelem vasszigorú és a bánásmód nagyon kemény; ha szökni próbál, mielőtt a szerződése letelt, erőszakkal hozzák vissza és azután annál rosszabb sorsa van. Hej de sok kalandvágó magyar fiú bánta már meg, hogy az idegenlégióba állt be és ki tudja, hánynak a csontjai fehérlenek ott a Szahara dünéi között! A teveháton utazó arab hideg nyugalommal lépeget el az útmentén heverő fehér csontok mellett; eltemetett karavánoké, elpusztult légionáriusokéi azok, a kik a saját csontjaikkal kövezték ki ott egy ki tudja mikor eljövendő kultúra országútját!

Elbucsúztunk Orantól, a hol két napig állt a hajónk; a bucsúzás perceit még egy néger szénhordó tette mulatságossá, a ki mielőtt elment a hajóról, dicsekedve hozzánk szólt, hogy «ő is tud a mi nyelvünkön».

— Magyarul? — és már nyulkáltunk a zsebeinkben, hogy szivarral jutalmazzuk az első négert, a ki valaha Árpád nyelvén beszélt. De ő lehütötte a hazafias lelkesedést.

— Nem, hanem osztrákul.

No, ez olyan czifra kijelentés volt, hogy érdemesnek találtuk kikérdezni a fekete nyelvtudóst, hogyan jut hozzá, hogy egy nem létező nyelven értsen?

Hamar kiderült, hogy a töredékes francziáján kívül spanyolul tudott valamit a jámbor, és mert ezzel megértett egy-két szót a matrózaink olasz beszédéből, az Adria hajót pedig a közös lobogó után osztráknak tartotta, hát azért hizelgett magának, hogy «ő tud osztrákul».

A Dios! kiáltott a molo végén fürdő spanyol nép és útban voltunk Marokko felé.

HERKULES OSZLOPAINÁL.

Gabriele a főpinczér, szomorodott ábrázattal jött elénk.

— Elveszett! — mondotta lehangoltan.

— Kicsoda?

— Ó! *Il gatto!*

A hajó macskája elveszett! Az a szép czirmos kandúr!

— És hol esett a baj?

— Bizonyosan itt Oranban, mert azóta nem láttuk. Alighanem elment egerészni a raktárak közé és azután nem talált vissza, vagy lekésést az indulásról. Pedig már két esztendeje volt a hajón!

Hát ez bizony baj, mert a hajó macskája fontos személyiség. Olyan fontos, hogy szerepel a hajólistán a kimutatásban. Magam láttam, a mikor a «személyzet» végén, kapitány, hadnagyok, gépészek, matrózok, fűtők nevei után oda volt írva: «Un gatto». Egy macska. És az elsülyedt «Henry Behieft» egy matrózától hallottam, hogy mikor már mindnyájan a mentőcsónakokban voltak, akkor a kapitány, a kit a tengerészregula köt utolsónak hagyni el a sülyedő hajót, észrevette a macskát és visszafutott érte.

De hát miért ilyen fontos személyiség a hajón a macska?

Felelet: A patkányok miatt.

Ha szép napos időben a kikötőben áll a hajó és már néhány órája nem dolgoznak a riasztóan zörgő daruk, akkor, nagy csendben, tessék odamenni a nyitott raktárajtókhoz és lenézni a stivába. Egy egész patkányállamot láthat odalenn az ember. Kicsiny és nagy ott nyüzsg a raktár alján, élvezzi a napvilágot, a melyhez ritkán jut hozzá. Ha dobogó matrózléptek közelednek vagy pláne a főnökük, *il gatto* tűnik föl a láthatáron, akkor menekülnek a biztos rejtekbe, a ládák és csomagok közé. Az az ő birodalmuk. Azokat kezdik ki

és rágják, már a szerint, hogy mi van bennük. Hanem nem igen válogatósak; szövet, bőr, élelmiszerek, mind megtapasztalják az éles fogaikat, hacsak hozzáférhetnek. A biztosító-társaság persze megfizeti a patkánykárt is, de megkívánja, hogy a csapdákon kívül macska is legyen a hajón, hogy a kár így is kisebb legyen. Ezért volt hát olyan nagy esemény a macska elveszése, határozatba is ment, hogy a legközelebbi kikötőben fognak egyet.

A legközelebbi megállóhelyünk *Melilla* volt. Ez egy kis spanyol erősség, *presidio* a kis Atlasz mentén, marokkoi kabyli-törzsek közé ékelve. Napsütötte, kopár, unalmas fészek, a hol nagyon egyhangú lehet annak a kevés lakosságnak meg az ideszorult helyőrségnek az élete. Mindenfelé a sivó homok veszi őket körül, azontúl pedig félvad törzsek következnek, úgy, hogy nem tanácsos a városkától messze eltávozni. A várost mély árok és kőfal védi, rendes kikötője nincsen, messze a parttól vet horgonyt a hajó. Marokkói utasainknak jó részét itt szállítottuk partra, a kik innen azután a karavánúton gyalog mentek a hazájukba. A tenger meglehetősen hullámzott és a kiszállítás nem mehetett egészen simán; nagy dereglyék állottak oda a hajólépcsők alá és mikor a hullám egyforma magasságra emelte azokat a lépcsővel, akkor két-két marokkói ugrott át. Némelyik megijedt a távolságtól és nem mert ugrani; az ilyent azután gyöngéd matrózkacsók segítették le. Végre is szerencsésen átért valamennyi, csak egynek az iszákja esett a tengerbe, de ezt is kihasználák.

.....

Ott álltunk annak a szűk tengerszorosnak a bejáratánál, a mely Európa és Afrika Földközi-tengerét a nagy világtengerrel összeköti. Sejtjük, hogy nem volt itt mindig víz; hogy volt korszak a Föld alakulásában, mikor a két kontinenst ezen a helyen szárazföld kötötte össze, ma is feltűnően sekély ezen a helyen a tenger. Az északafrikai elefánt a pleisztocénban átjárt a mai Spanyolországba és ma is Gibraltár az egyetlen hely Európában, a hol még vadon élő majmok vannak. Sőt erősen tartja magát a hit, hogy nemcsak Afrika és Európa függtek össze ezen a helyen, hanem, hogy itt volt az átjárás arra a mesés földrészre, melyet a régiek Atlantisznak neveztek. A hagyomány szerint csak keskeny víz választotta

Gibraltár sziklája.

el itt Afrikát ettől a csodás világrésztől, a mely utóbb elsülyedt és csak roncsai maradtak a tenger színe fölött a Kanári-, Madeira- és azóri szigetek alakjában. Ugyanekkor sülyedt le a szárazföld itt a két kontinens között is és a helyére tóduló tenger megalkotta a mai gibraltári szorost, a népek közlekedésének ezt a nagy országútját. A görögök *Herkules oszlopai*-nak nevezték el a helyet.

A szoros bejáratát egy magányos szikla őrzi, Gibraltár sziklája. Hirtelen, minden átmenet nélkül emelkedik ki a környező síkságból több mint négyszáz méter magasra, azután meredeken hull alá a tengerbe. A kié ez a szirt, azé a szoros, attól függ, hogy békében és háborúban milyen hajók mehetnek át az egyik tengerből a másikba. Kié lenne tehát másé, mint az angoloké? Mindenféle geografia és jog szerint ugyan Spanyolországhoz tartoznék, hanem az angol minden földrajz és jog ellenére beleült ebbe a sziklafészekbe akkor, mikor még mások nem sokat törődtek vele és megerősítette magát benne. Mikor azután észrevették a hely jelentőségét és ki akarták ostromolni belőle a betolakodót, akkor már későn volt. Gibraltár eddig minden ostromot győzelmesen vert vissza és maradt az angolok kezében, a mi volt: a Földközi-tenger kulcsa.

Hogy az angolok ezt a kulcsot erősen tartják a markukban, az meglátszik az első pillanatra. A hegy oldalai tele vannak földött battériákkal, a tengerparti kazamaták réseiből is mindenünnen ágyú-

torkok ásitának ki, a hegy tetején pedig messzelátóval ki lehet venni néhány partvédő óriást, a mikből egy-egy lövés 3—4000 frankba kerül. Legfőljebb százszor lehet lőni egy ilyenből, azután megreped, de ha jól talált, egy lövése is elegendő a páncélos hajónak. Idegen ember nem láthatja ezeket; angol alattvalónak kell lenni, hogy valaki engedélyt kapjon odáig fölmenni. Így hát megelégedtünk azzal, hogy a város utczáit jártuk be, volt itt is elég látnivaló. Angol katonák, spanyol *gallego*-k (vízhordók), az afrikai oldalról átjött mórok és spanyol zsidók tolongtak az utczákon; árultak gyümölcsöt, édes malagai szőlőt, fekete spanyol dohányt, selymet és más mindenfélét. Bennünket az a kis gőzös érdekelt, a mi innen átjár a marokkói oldalra, Tangerbe. *Gebel al Tarik* («Tarik sziklája») volt a neve, emlékeztetésül az arab vezérre, a ki alatt a mórok átjöttek Afrikából a pyraeneusi félszigetre, hogy a Xeres de la Frontera melletti ütközetben tönkretegyék a gótok királyságát és hét évszázadra befészkeljék magukat a félszigeten.

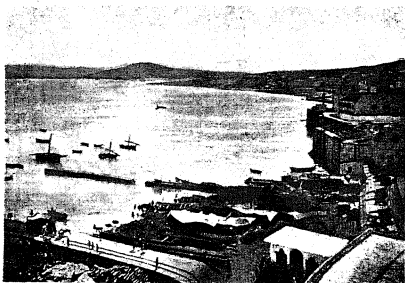
A hajó elmegy Algeciras spanyol városka előtt és elhalad a Riff hegység magas csúcsa, a felhőkbe törő *Djebel Musa*, Mózes hegye alatt. A távolból egy spanyol erősség látszik, *Ceuta*, ez volna az afrikai parton gyöngye riválisa Gibraltarnak. Azután megint a spanyol parton látszik Tarifa városa, végre a messzeségben fölvillognak a tangeri *Kasbah* (erősség) fehér falai. A város félig a hegyoldalon fekszik, egy

A gibraltári hadikikötő. A tulsó oldalon Algeciras spanyol városka.

őreg kapu vezet belé, a mi fölött vagy egy tuczat ócska ágyú könyököl ki a tengerre.

A kikötő irgalmatlanul rossz és a kiszállás csónakokon történik. Alighogy megérkeztünk, egy csomó vezető rohant meg, egyik jobban kínálkozott, mint a másik. Hogy ő az Ahmed, ő az Ibrahim, ő beszél minden nyelvet, ismer mindent a városban, fogadjuk meg őt. Végre is egy spanyolzsídó suhanczra esett a választás, ez látszott legértelmesebbnek valamennyi közül. Szép bibliai neve volt: Jakub ben Isak — Jákob Izsák fia. Bő kaftán volt rajta és a göndör pajeszei úgy lebegtek a szélben, mint a jelzőzászlók. Abban is igazat mondott, hogy minden

Tanger kikötője. A kapu felett ócska ágyúúteg könyököl ki a partra.

nyelvet beszél; tényleg beszélt vagy fél-tuczatot, csak az volt a baj, hogy valamennyit egyszerre. A mely mondatot németül kezdett, azt spanyolul fejezte be és a francia gyökhöz arab ragokat ragasztott. Hanem azért nagyjából megértettük egymást.

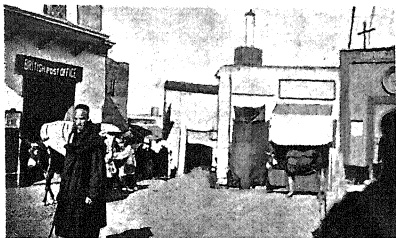
— No hát, Izsák fia, mondsza, van-e valami látnivaló ebben a ti várostokban? Mert, hogy *szagolnivaló* van benne, azt máris érzem. A pompás marokkói illat csakúgy dült ki a kapun és rögtön előkerültek a zsebkendők.

— Oh igen, Señor, sok mindenféle nevezetes látnivaló van itt. Először is itt van a dicsőséges szultán palotája, a Kasbah.

— És a dicsőséges szultánt magát is lehet látni benne?

— Azt nem, Sir, mert ő most nincs itthon. Különben is Fezben szokott lenni, de most meg épen künn van a harctéren, ott verekszik a fölkelő-vezérrel, Bu-Hamarával.

— És ti, tangeriek, nem féltek, hogy a felkelők elfoglalják a várost?

A «kis Soko», Tanger egyik tere.

bet mit felelni, mint hogy vezessen hát a Kasbah felé, hadd ismerkedjünk meg közelebbről ő serifi felsége rezidenciájával. Velünk jött egy más utas is.

Az út a már jól ismert szűk utczákon vezetett át. Hogy az utcák szűkek lesznek és tolongás lesz rajtuk, azt előre tudhattuk; hogy a három embernek való helyen öten akarnak átmenni és akkor még közibük furakodik egy-két sovány kecske és egy vízhordó szamar, az nem volt újdonság. Itt a Keleten más fogalmaik vannak az embereknek a térről és a testek dimenziójáról. Ez tehát nem lepett meg. Hanem a mire még sem voltunk elkészülve, az az a tangeri specialitás, a mit máshol nem lehet föltalálni, a mit csak itt lehet élvezni a maga teljességében: az utánozhatatlan, elérhetetlen keleti bűz! Valóságos szagversenye, rapszodiája a bűznek. Ott terjeng a levegőben, áramlik ki a szeméthalmokból, a miken millió légy nyüzsög; diadalmenetét tartja az utczán és mikor összetalálkozik az elkényeztetett európaival, megragadja azt, belefészkel magát a szaglóiidegeibe, a ruhájába, egész

A Kasbah kapuja.

Jákob, Izsák fia, csodálkozva nézett reám.

— Oh uram, mi közünk nekünk ahhoz? A szultáné a város, hát védelmezze meg ő!

Erre a nagyszerű állambölcseletre nem volt egyet-

valóságába, úgy, hogy az ember már réges-régen elhagyta a várost és ez a rémületes szag még mindig kíséri, üldözi és követi árnyék gyanánt.

Valami rettenetes illat! A new-yorki ghetto, a chicagói vágóhid parfümösboltok ehhez képest. Egyetlenegy versenytársa van széles e világon, hanem azért messzire kell elmenni: az a kínai városok szaga.

Az emberséges Jakub persze föl sem vette, mert ebben nőtt föl, azt szította kicsi gyermekkora óta, mi azonban szörnyen iparkodtunk szabadulni tőle és kézzel-lábbal törtetve, dolgoztuk át magunkat a tömegben, méltatlankodásra bírva a derék müzlmánokat, hogy ugyan minek sietnek olyan nagyon ezek a bolond gyaurok, mikor lassan menve is elérnének oda, a hová akarnak?

Végre kiértünk a sikátorok útvesztőjéből. A város végén álltunk, a hol az európai konzulok villái kezdődnek. Előttünk egy kis lapály, egy karaván pihent rajta, a mi most érkezett az ország belsejéből, Fezből; csöndesen kérődző tevék feküdtek a földön, körülöttük burnuszba burkolt, marczona berberék forgolódtak. Némelyiknek ócska formájú hosszú puszka volt a vállán. Bizalmatlanul nézegettünk át egymásra, hanem aggodalomra nem volt ok; egyrészt, mert ha arra kerülne a sor, őt jó bulldög-revolver kerülne elő a zsebekből, másrészt, mert itt a kikötőváros körül békekéségesek az állapotok. Hanem az ország belsejébe nem tanácsos európainak behatolni, hiszen magát Tangert, a melyben szabad az európaiaknak megtelepedni, a belföld fanatikus lakosai, úgy nevezik: *Tanger, a kutya*.

Vad kaktuszsövényes utakon kerültük meg azt a plateau-t, a mi a város mögött elterül és így jutottunk föl arra az emelkedett helyre, ahol a Kasbah áll. Előttünk a tenger, immár nem a Földközi, hanem az Oczeán végtelen tükre! Jobbra a messzeségben a spanyol partok halavány körvonalai látszanak: amodébb van Cap *Trafalgar*, Nelson admirális győzelmének és dicsőséges halálának színhelye. Alattunk pedig a város, a nagy mecset masszív tornyával; a benne folyó zsi-bongó élet zaja elhalva jut csak föl ide.

A Kasbah nagy négyszögletes épület; benne van a szultán háza és nem messze ettől a börtön. Erődformája van, hanem hogy valamely európai flotta hajóágyúinak semeddig sem bírna ellenállni, az

bizonyos. A szultán háza szép, hallottuk hírét, kerestük az őrt, aki kinyissa.

— Őt pezeta fejenkint, a vezető ingyen — világosított föl Jakub. Az bizony elég drága, majdnem négy korona. Hanem hát hiába, a Keleten vagyunk és itt az a szó, melyet minden idegen mindjárt az első negyedórában megtanul, a *baksis*. Baksisért minden, a nélkül semmi. Letévén a garast, bejutottunk ő felsége belső termeibe. Szép stukko- és mozaikmunkák. A legelső, a mi megragadta figyelmemet, ez volt; a második pedig: egy kimult fecske. Ott hevert a márványos udvar közepén, senki sem gondolt rá, hogy eltakarítsa. Megint eszembe jutott: ez a Kelet. Az igazi, a hamisítatlan Kelet. A szultán márványos palotája és az udvarán egy állathulla. Alláh rendelte, hogy oda essék, minek elpiszkálni onnan? Majd elmossa az eső.

De azért mégsem ez a tapasztalat volt az, a mi megérte az őt pezetát, hanem a trónfoglalásunk. Megtörtént az a különös dolog, hogy a míg Marokkó törvényes ura, *Mulay Abdul-el Aziz*, lázadó alattvalójával, Bu-Hamarával verekedett valahol a belső részekben a trón birtokáért, addig hitetlen gyaurok férkőztek be palotájába és ravasz fondorlattal elfoglalták atyáinak trónját! Tényleg sorra próbáltuk a nagyúr trónkerevetjét és konstatáltuk, hogy igen kényelmes ülés esik benne. Az őr későn jött ahhoz, hogy megakadályozza ezt a fel-ségsértő aktust és csak utólag tiltakozhatott ellene, de már akkor későn volt. A hiányosan értesült európai sajtó, sajnos, nem vett tudomást erről a szenzációs eseményről.

A Kasbahban van még a puskapor-raktár, a felügyelő pasa és az őrség lakása és a börtön. Egyéb látványosság hiján minden idegen elmegy a börtönt megnézni, a mi persze baksist jelent a felügyelőnek. A börtön két részből áll, az egyikben vannak a marokkóiak, a másik felében a zsidók. A két elemet nem csukják össze. Hogy melyik részében vannak a zsidók, azt rögtön meg lehet tudni: a szűk ablakon egy kéz nyulik ki és a börtönben font kosarat vagy egyéb apróságot kínál eladásra. Szóval még itt is üzletet csinál. A marokkói

Marokkói lovas.

börtön különben nem olyan kényelmes intézmény, mint európai kollégái; szállást, azt nyújt (persze, milyent!) hanem kosztot nem ad semminőt. A kinek van családja vagy rokonsága a városban, annak az hoz enni, a többit könyörülő lelkek táplálják; a kinek sem az egyikből, sem a másiktól nem jut, az bátran meghalhat éhen. A foglyok közül többen kegyetlenül meg vannak csonkítva; a kéz levágása elég közönséges büntetés. Az ember utálattal hagyja el ezt a csúnya helyet.

***

Mielőtt elhagynók ezt a félvad országot, emlékezzünk meg a földről és népéről egynehány szóval.

A rómaiak már ismerték ezt a helyet és Mauritania Tingitana volt a neve; egyike volt Róma eleségtárainak. A benszülöttek maguk *El R'arb*-nak (a Nyugat) vagy *El Mag'rib*-nak (a szélső Nyugat) nevezik az országot. Mintegy nyolczmillió ember lakja, felerészben arab, felében berber. Az uralkodójuk ő serifi felsége a szultán, ezidőszerint Muley Abdul el Aziz, a ki rendesen Marrakéshben vagy Fezben lakik.

A kormányformájuk igen egyszerű: a szultán uralkodik azokon, a kiket elér. A törzsek jórésze engedelmeskedik neki, más részük meg nem. A szultánnak egyik főgondja megakadályozni a hatalmasabb törzsek szövetségését, mert akkor nem fogadnának neki többé szót és nem fizetnének adót. A meddig a kezében tartja, addig tisztességesen megkoppasztja őket: a barátságos törzseket adó, az esetleg legyőzött törzseket pedig hadisarcz czimén. Ebben a műveletben a nagyvezér segédkezik neki és van egynehány miniszterféléje is. Természetesen a nagyvezir is azt tartja, hogy nyomtató lónak nem kötik be a száját és a forrásnál ülven, iparkodik lehető gyorsan meggazdagodni. Ha azután meghal, akkor a szultán egyszerűen ráteszi az örökségre a kezét; azt már olyan természetes dolognak tartják itt, hogy a túlságosan hamar meggazdagodott miniszternek a szultán legyen az örököse, hiszen úgyis tőle lopta, a mije van. Ha nagyon sokáig váratna a halálával, akkor esetleg megsiettetik egy kissé.

A nagyveziren, Si Mehedi el Menebhy-n kívül ezidőszerint Si Abdul Kerim-ben Suleiman, a szultán külügyminisztere a birodalom egyik főtámasza; az ő feladata úgy sakkozni az európai hatalmakkal, hogy egyiket a másikkal tartsa sakkban. A meddig ezt meg tudja

tenni, addig Marokkó a szultáné; amely napon a hatalmak megegyeznek vagy megosztóznak Marokkón, azon a napon letűnik az utolsó független mohamedán birodalom Afrika térképéről.

Addig is, míg ez előbb-utóbb megtörténik, a Kalifa utódja, a fiatal szultán vigan éli életét szép palotáiban. Szép lovai vannak és nagy passziója a szilaj lovak megfékezése, ujabban pedig a fényképezés és a kerékpár. Mondják, hogy igen ügyes amatőr-fotografus és fehér burnuszában sokáig elbicziklik palotája kertjében, nem kis megbotránkozására alattvalóinak, a kik sehogyan sem tudnak megbarátkozni ezzel az újmódi jószággal. Van azonkívül egy sereg rabszolgája, a mint hogy a rabszolgaság egyáltalában el van terjedve Marokkóban, de ez a fajta rabszolgaság épen nem mondható kegyetlennek. A rabszolgának körülbelül ugyanaz a helyzete, mint Európában a cselédnek. Többnyire szudáni négek kerülnek a vásárra; egy erős fiatal legényért 500 frankot is elkérnek, öreget lehet kapni 20 frankért is.

Marokkói férfi.

Lehetne még beszélni a marokkói biráskodásról, a többé-kevésbé toprongyos hadseregéről, de mindez már messze vezetne. A helyett inkább néhány sort idézek itt egy európai kutatónak jegyzeteiből, a ki 1899-ben vállalkozott a nehéz és veszedelemes föladatra, hogy az ország belsejét bejárja.

«Marokkóban — írja — nincsenek utak; mire valók volnának? kérdik az ország lakosai. «Legföljebb arra volnának jók, hogy nyakunkra hozzák az európaiakat.» Nem is igen vannak mások, mint többé-kevésbé siralmas állapotban lévő ösvények. Az utazás lóháton vagy öszvéren történik; az utazónak magával kell vinnie sátrát, élelmiszereit és kísérelül egy katonát. Ez utóbbinak jelenléte jelenti a szultán szavatolását az utazó biztonságáért. Esténkint egy douar közelében üt sátrát az utas és a tanya főnöke, a kaïd gondoskodik, persze nem ingyen, az éjszakai őrizetről. Magától értetődik, hogy csak a szultánnak alávetett és neki engedelmeskedő törzsek területén lehet utazni; maga a szultán sem merészkedik akármilyen területre lépni.

Ha egy keresztény az ország belsejének valamely városába ér-

kezik, csak úgy kaphat szállást, ha hivatalosan be van jelentve a pasánál. Ez esetben egy üres házat jelölnek ki neki, vagy ha az nincs, hirtelenében kizavarnak valakit a házából és oda szállásolják be az utast. A mint egyszer ott van, őrizet alá veszik a házat és jelentéseket tesznek a hatóságnak arról, hogy mi történik odabenn. Ha nincsen az utasnak hivatalos ajánlólevele, igen nagy kellemetlenségeknek van kitéve; arra szorul, hogy a zsidónegyedben kolduljon szállást vagy egy nyomorúságos karavanseraiban húzza meg magát.

A gibraltari szoros kijárata az Atlanti Óceán felé a Tanger fölötti halmokról nézve. A halmok között a Fez felé vezető karaván út, a szoros másik oldalán pedig a spanyol part látszik Tarifa és Trafalgar között.

A városok utczái népesek és piszkosak; az európai utas csak öszvéren járhat rajtuk. A házak börtönökhöz hasonlítanak, ablakaik befelé fordítvák és általában igen szegényes külsejűek. A lakosok készakarva iparkodnak szegényeknek feltűnni; van reá jó okuk, mert ha gazdagság hírébe kerül valaki, menten ki van téve a veszedelemnek, hogy megsarcolja — jó ha börtönbe nem veti — a kormányzó. Nagyobb kellemetlenséget nem lehetne okozni valakinek, mint a gazdagság hírébe keverni őt.

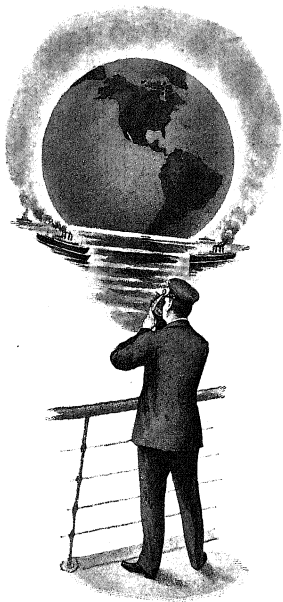
A keresztény jövevény gyakran van kitéve inzultusoknak a városokban, de ritkaság, hogy tettelességre vetemednének vele szemben.

Ettől óvakodnak, mert jól tudják, hogy a mely törzs területén ez megtörténék, az egész törzsnek érzékeny birságot kellene fizetnie. Hanem attól már nincs megmentve az utas, hogy elég gyakran drága pénzért sem kaphatja meg azt, a mire szüksége van; egy csomó boszantást kell lenyelnie, a melyek ellen bajos reklamálni, mert arra végtére is nem lehet kényszeríteni az embereket, hogy szeretetreméltók legyenek.»

Ime egynehány vonás abból az országból, a mely a világ nagy nemzeteinek országutján, a gibraltari szoros közvetlen közlélében a mai napig megtartotta függetlenségét és félvad állapotát. Hogy meddig tartja az egyiket is, a másikat is? Valószínűleg már nem sokáig. A tangeri müezzin hangját és a Kasbah ócska ágyúinak pukkanását elnyeli a Gibraltarból kiuszó fényes aczélvárak gőzsípjainak bűgása és a vérvörös Sérif-lobogót be fogják vonni egy napon a maltai kereszt, a francia trikolor meg a német sas előtt.

AZ ATLANTI OCZEÁNON.

Vén Európa, Isten veled !

Megint a Cunard-Line nagy hajóján vagyunk. Már kijutottunk a szorosból; dagadó hullámaival siet elibénk a nagy Oczeán. Európából még egy kis szükés folt látszik, a portugál szent Vincze fok, azután elmosódik az is; vén Európa, Isten veled, félesztendőre!

Tíznapú út áll előttünk, a mely alatt nem fogunk egyebet látni mint eget és vizet. A Brémából meg Hamburgból átjáró gyorsgőzösök egy hét alatt teszik meg az utat, a liverpooli gyorshajónak pláne csak hat nap kell, de innen Giblaltartól tíz nap az út. Hosszú idő; van rá érkezés bőven, hogy körülnézzünk egy kissé a hajón, hogyan él ennek az uszvárosnak a lakossága ez alatt az idő alatt?

Kezdjük a kabinok lakosainál. Az I. és II. osztályos utasok természetesen kabinokban vannak elszállásolva, a melyeknek az ára nem egyforma. Az a drágább, a melyik fönn van a födélzeten, az első kézből kapja a friss levegőt és a lakóját nem zavarja a födélzetmosás; a kinek a kabinja alább van, az minden éjjel egy óraker abban

az élvezetben részesül, hogy az őr bejön a kajütjébe és becsukja a feje fölötti kis ablakot. Két-három óra hosszat zárva marad az ablak, a míg a fődélzetet mossák és a nagy víztömeg a hajófalon lecsurog. Természetesen, zárt ablak mellett, a szűk kis helyen, a benne alvó három ember körül egy negyedóra alatt olyan pompás levegő fejlődik ki, a mely élénken emlékeztet Tangerre. A tüdő elszorul a nehéz, fojtó levegőtől, az alvó nehezen kapkod lélegzet után, végre — ha csak nincs medve-természettel megáldva — fölriad álmából és szidja azt a bolond regulát, a mely szerint minden éjjel egynehány tonna tengervizet kell végigzúdítani a fődélzeten, akár piszkos az, akár nem. Már most tessék elképzelni a téli viharok idejét, a mikor a fölcsapó hullám dühösen csapkodja a hajó falát és az erősen bezárt ablak ki nem nyílik az egész tíz napon át. Micsoda ájer lehet az! Ez az éjszakarontás volt a legnagyobb bajunk; vannak azonban társaságok, például a Holland-America Line, az osztrák Lloyd, a melyek okosabb időben végzik a fődélzetmosást és nem rontják el utasaik éjszakai nyugalját.

A kabin nem nagy, azért butorzata sem sok, de épen megfelelő. Van benne két ágy, persze egymás fölött, és egy divány. A diványt az utoljára érkezettnek szokás odakínálni, miért nem jött hamarabb? ennek ugyanis az a hátránya van, hogy, ha mozog a hajó, le lehet gurulni róla, az ágyakról ellenben nem, mert azokban, mint valami koporsóban, mélyen fekszik az ember. Csak a felső-ágygyal van az a kis kellemetlenség, hogy hajóingáskor akrobata-mutatványokat kell végeznie a tulajdonosának, a míg följut belé. Az ágyak mellett két mosdószelekrény áll igen ügyes szerkezettel és a helynek nagy felhasználásával; egyik lapját lebocsátva, még íróasztalt is lehet csinálni belőle. Persze minden meg van erősítve, mosdótál, vizesüveg, minden szorosan záródó tokokban; ha tánczol a hajó, még így is örült csilingelést visz véghez minden üvegnemű.

A kabinok — nagy hajón 150—200 — folyosókra nyílnak, a melyeken el lehet jutni a különböző társas helyiségekbe, a szalonba, a mely egyuttal ebédlő, a dohányzóba, az olvasóterembe. Ha valaki luxust akar látni, az nézze meg nagy hajóstársaságok, például a Norddeutscher Lloyd vagy a Pacific Mail hajóinak elsőosztályos berendezését; egy-egy vizen uszó fejedelmi palota valamennyi. Az igaz,

hogy el is kérnek egy tizenhat napos útert — például San-Francisco és Yokohama között — ezer koronát. A második osztály helyiségei nincsenek akkora fényüzéssel berendezve, hanem azért igen tisztességes polgári kényelemmel el lehet lenni bennük; a szalónon kívül külön terem áll a hölgyek és külön dohányzó a férfiak rendelkezésére. Különben, ha szép az idő, kevés lakósa van a zárt helyiségeknek; a kabinok és a hajó belseje naphosszat üres és mindenki künn van a födélzeten, a hol angol módra kényelembe helyezve magát, vagyis a lábát egyenlő magasságba hozva fejével, végig fekszik a hosszú karosszékeken és olvas vagy — alszik.

Itt mindjárt meg lehet felelni arra a kérdésre is, a mi önkéntelenül todul mindenki ajkára: De hát mit tudnak csinálni ilyen hosszú időn át olyan úton, a hol az egész idő alatt az égbolton és a tengeren kívül egyéb látnivaló nincsen, a hol egy vihardár vagy egy a látóhatár szélén föltűnő hajó már nagyszerű látványosság számba megy? Mivel foglalkozhatnak az emberek ott, a hol sem iskolába, sem hivatalba nem lehet menni, kirándulást nem lehet rendezni, újság és színház nincsen és a hol már az első három napon elmondhattak egymásnak minden elmondhatót?

A felelet nagyon különböző lesz a hely a körülmények és a szerint, hogy milyen emberekről van szó. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy tíz napi tengeri út — és az Atlanti-Oczeánon való átkelés legfeljebb ennyi ideig tarthat — tengeri fogalmak szerint egyáltalában nem sok; a sok ott kezdődik, ha valaki például Japánból, Kinából jön haza Európába. Az négy-öt hetes tengeri út, az már valami. Csakhogy arról itt nem lehet még beszélni, mert az egészen különös viszonyok között, tropikus vidékeken át történik és ott még a hajón is egészen más az élet; arról majd ott lesz szó, ha oda érünk. Maradjunk hát egyelőre az Atlanti-Oczeánnál. Nos, itt először is az időjárástól függ a foglalkozás. Ha az indulás rossz időben történik, a mikor — hogy egy német, francia vagy angol kikötőből New-Yorkba induló hajót vegyünk példának — már a La Manche-csatornában félelmesen háborog a tenger és tajtékzó dűhvel ostromolja Wight szigetének sziklafokait, akkor bizony keserves lesz a hajó utasainak sorsa. Már a vihar első jeleire lezárják és erősen lesrófolják az összes kabinablakokat; mindenki iparkodik megerősíteni, biztonságba hozni

minden mozgatható holmiját, hogy ne a vihar kellő közepén zuhogjon majd egymásután a fejére kézitáska, esernyő, kalaptartó. A pinczerek bejönnek a kabinokba, a melyeknek ágyain már kékül-zöldül egyik-másik érzékenyebb utas és udvariasan megmagyarázzák bizonyos, mosdótál-formájú pléhedények rendeltetését, hogy «ha netalán szükség lenne», akkor

— ...oda tessék, Sir, és ne a szőnyegre...

A kezdődő vihar Wight szigetének sziklafokai körül.

— Sem pedig az én fejemre! — teszi hozzá az alsó ágyban szorongó utas, a ki saját gyomrának lázongó állapotából mer következtetni a másikéra is.

A hogy a hajó az eddystone-i világító tornyot elhagyta, teljes erővel tör ki a vihar. A bátrabbak eddig kinn voltak a födélzeten és daczolva a folyton átcsapó hullámokkal, a szemükbe csapó, maró sósvízzel, onnan nézték az elemek harcát, most leküldik őket is. A leszerelt födélzeten most már csak viaszkosvászon zsákokba bújó matrózoknak van helyük, a kik csuklyájukat fejükre húzva, korlátba,

kötélbe kapaszkodva törtetnek át a nagyokat szökellő hajón egyik helyről a másikra, hogy a kapitány parancsait teljesítsék. Odalenn pedig keserves világ kezdődik. A kabinablakokra ráhúzták még a vasfedőt is, úgy hogy azon keresztül mint tompa ágyúzás hallatszik a fölkorbácsolt hullámok dörgése, a mint szabályos időközökben rohannak a hajó ellen. Néha egyikük teljes erejével ott törik meg épen a hajófalon; akkor, mintha óriási faltörőkos ütése érte volna a hajót, irtózatos dördülés hallatszik, utána hihetetlen mélyet dül a hajó és a következő perczen a padló megtelik fölborult útitáskákkal, tartóikból kirepült holmikkal és ágyaikról legurult emberekkel, a kik torkukszakadtából kiáltanak segítség után; azt hiszik, hogy már el van veszve minden. Összes tengeri emlékeim között a legidegrázóbb egy-egy ilyen váratlanul nagy hullámütés hatása egy utasokkal teli hajón: egy pokoli dördülés, utána pillanatnyi csend, azután a legkétségbeesettebb hangzavar. Üvegek törése, guruló tárgyak robaja, kétségbeesett kiáltások, hangos parancsszó, imádság, jajgatás, gyermeksírás tölti be a levegőt. Közbe folyton csilingel a villamos csengetyű, tiz-húsz helyről egyszerre; az orvost hívják, más valaki jeget, konyakot kér, még olyan is akad, a ki azért könyörög, hogy dobják a tengerbe, mert nem bírja tovább.

Az orvos az egyik helyről a másikra rohan, segíteni persze nem sokat segíthet, mert a tengeri betegség ellen nem lehet tenni, a kinek hajlandósága van rá, az keresztülmegy rajta orvos nélkül is, meg orvossal is. Főleg a női utasokat szörnyen leveszi lábukról a baj; arcuk ólomszinű, szemük üvegesen mered, gyomruk görcsösen háborog és végtére már epét hánynak. Ilyenkor rettenetes irigység tárgya az a kevés utas, a ki «seefest» és állja a tengert; ezek a dohányzó sarkaiban rágják kelleetlenül a szivarjukat és gyászos alkalmi viczczetek faragva számítgatják, hogy mikor lesz vége ennek a gyalázatos időnek, holnap-e vagy egy hét múlva? Mert eltarthat odáig is. Ebédhez csöngetnek; ijesztő látvány a máskor olyan zajos, most olyan üres ebédlő. Az asztalokon szűk farekeszekbe préselve csörögnek a tányérok; a pincérek oszlopokba, székekbe kapaszkodva, az egyensúlyozás csodái közt szolgálják föl a nagy kinnal megfőzött ebédet. Hogy hányszor dült föl a lábas a konyhában és hányszor kotorták össze a tartalmát a földről, azt a szakács tudja. De akár jó

az étel, akár nem, úgy sem kell az most senkinek; az a néhány ember is, a ki kedvetlenül fölkullogott az ebédlőbe, iparkodik szabadulni onnan minél előbb. Legfeljebb még azt kaphatta, hogy valamelyik egyensúlyt veszített pinczér a nyakába borult az összes tálaival.

Egészségesnek, betegnek a képzelhető legkellemetlenebb úti emlékei az ilyen viharban eltöltött napok. A ki nyáron indul útnak,

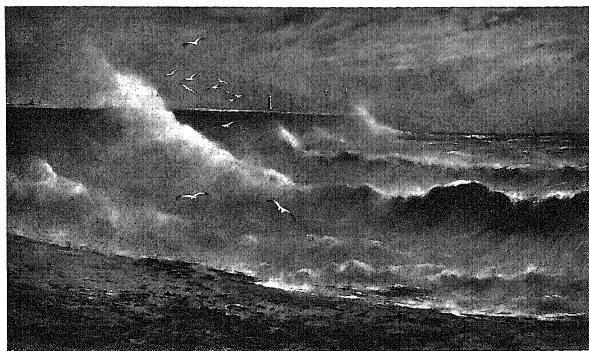
Az eddystonei világítótorony viharban.

annak nagyobb lehet a reménysége, hogy baj nélkül jut át az Oczeánon, hanem a ki télen vág neki a tengernek, annak tíz közül nyolcz eshetősége van, hogy ilyen lesz az útja. És mégis, majdnem ugyanaz a tömege az utasoknak vándorol az Oczeánon jó időben és rosszban; állandóan 20—25.000 ember van útnak a két világrész között oda és vissza. Vad viharos téli napokon, a mikor dühösen csapja a havat az ablaktáblánkhoz a fergeteg és odalenn az utcán kalapokkal és czímtáblákkal nyargal tova a szél, szánjunk egy rövidke gondolatot azoknak, a kik ebben az órában künn vannak az Oczeánon!

Egészen más a hajóélet képe szép nyári napon. A tenger sima, mint a tükör, csak az Oczeán nagy, mély fenékhullámai ringatják lágyan a hajót. Reggeli hét óra van és az első alakok most kezdenek megjelenni a fedélzeten, a mely még nedves a szivattyúk éjszakai működésétől. «Good morning! How did You sleep?» Jó reggelt, hogy aludt? hallatszik mindenfelé. Ki korán kel, aranyat lel; itt pedig jutalmul kávé-t kap a koránkelő. Nyolcz óráig ezt vagy teát szolgálnak föl az érte jelentkezőnek. A ki későbbben kerül elő az alsó régiókból, az már elaludta ehhez való jogát. De azért neki sem kell kétségbeesnie, mert fél kilenczkor vagy kilenczkor már megint szól a breakfasthoz hívó csöngetyű, trombita vagy gong és ekkor találkozik össze voltaképen a társaság. Most a későnkelők is hozzájutnak a kávéjukhoz, de melléje kapnak még tojást, vaját, sült húst egy vagy kétfélét és még egynéhány apróságot, úgy hogy szárazföldi fogalmak szerint már itt jóllakhatnék egész napra az ember. A tengeren azonban ez csak bevezetés. Intrádája az egész nap legfontosabb munkájának: az evésnek. Mert tényleg úgy van, hogy a tengeren az emberek egyik főfoglalkozása az evés. Annyiszor és olyan különböző czimeken adnak erre a fontos életműködésre alkalmat, hogy az ember valósággal evőgéppé sülyed. Breakfast, tiffin, lunch, déjeuner mind különböző czimei és alkalmi a táplálkozásnak és pedig ezeken kívül is van még egynéhány kisebbféle, a különböző nemzetiségek és hajóstársaságok szokása szerint. A hollandi, az cacaóval tartja jól az utasát, az angol számolatlanul ad akármikor teát vagy délelőtt meleg húslevest és hozzá sandwichet, az olasz nem fukarkodik a feketekávéval. Mikor a reggelnek nagyobbik étkezésén szerencsésen átestek az emberek, akkor a lustább fajtája egyenesen beleveti magát a nagy karosszékbe és szivarjára gyújtva, kezdi lesni a — delet; a ki pedig megtartja a szárazföldi jó szokásait, az dologhoz fog, de előbb sétál egy félórát. Sétatér is van, a hosszú «promenadedeck», a melyet így reggeli után ellepnek a sétálók. Ki párosával lassan halad rajta, ki kurta pipát szíva, egyedül száguldozza végig; más megint nekidől a korlátnak és órákhosszat nézi a tengert; lesi a czápát, delfint, röpülő halat, vagy ő tudja mit.

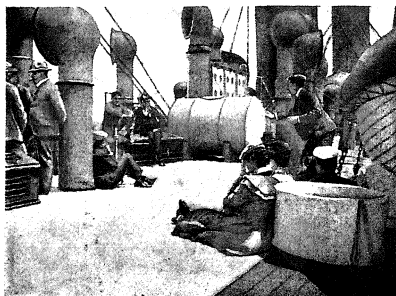
Most azután következik a délig való idő. A kinek még ujdonság a tenger, annak a nagy kényelem és a tenger nagyszerű nyugalma

elcsavarja a fejét a semittevésre és a szó legszorosabb értelmében agyonüti az időt a legtökéletesebb semmivel. Szent igaz, hogy sehol sem lehet úgy ellopni a napot, mint itt a hajón: fölkelés nagy későn, lassú öltözés, evés, utána «pihenés», azután egy kis regény, egy kis pletyka, megint evés az utána dukáló sziesztával, azután ozsonna, tengerbámulás, dinner és vége van a napnak. Tényleg, tuczatszám látni embereket, a kik egy heti út alatt nem végeznek egy órányi jóra való munkát, hanem eleszik, alusznak, elpletykázzák és

... a kik ebben az órában künn vannak az Oczeánon!

végigásítják az egész utat; természetesen unatkoznak, mint a kuvasz az augusztusi délutánon. Munkás ember nem hagyja magát elcsábíttatni a tengernek lustaságra hívogató kényelmétől. Ő sem marad érzéketlen azoknak a gyönyörű holdvilágos estéknek leírhatatlan szépségével szemben, a melyeket sehol nem lehet úgy élvezni, mint itt, az Oczeán végtelen síkján; bizony azok sok órát visznek el az olvasásra, tanulásra szánt időből. Hanem napközben ki kell ragadnia az embernek magát a tétlenségre csalogató környezet rossz példájának hatása alól. Az amerikai ember a hajón vagy a vasuti kocsiban töltött időt csak olyan munkaidőnek tekinti, mintha otthon ülne az irodájában, valahol a new-yorki Wall-Street huszadik emeletén, az

A legfelső fődélzetén.

üzleti könyvei és az írógépe előtt. A yankee dolgozik a hajón is és igaza van. *Time is money!* Az idő pénz és ez az aranyigazság áll, akárhol tölti az ember az időt. Én az Amerikáról és Japánról szóló könyveimet olvastam ki ezen idő alatt és volt okom ennek örülni később,

mert Amerikában már alig volt időm hozzájuk jutni. Már pedig nagyon fontos, hogy az ember alaposan ismerje azt az országot, melynek földjére lép; tudja, hogy mit fog látni és mit hol kell keresnie, hogy azután, ha egyszer ott van, kihasználja minden percét és ne töltsse a drága időt hosszadalmas keresgéléssel. Rendesen egy mentőcsónak mögötti kis tér volt a tuskulánomom; oda még reggel behúztam a hosszúra kinyújtható karosszéket, azután mappák és könyvek közt ott maradtam délig. Többnyire nem is zavart senki, csak néha vetődött oda egy hangos kis társaság; egy wisconsin tanárnak a gyermekei, egy tizesztendős kis szőke yankee meg a testvérei, a kik most jöttek haza a szüleikkel Európából. Ezek voltak azok, a kik ha már kifogytak a többi játékaikból, végezetül odajöttek a mentőcsónakok közé bujócskát játszani és ujjongó nevetés közt csengett föl a kis amerikaiak hangja: «*Got him!*» (Mefogta!), ha a kis Ralphot sikerült valamelyik hugának elcsipnie. De ezekre igazán nem haragudhattam, olyan szépen kérték az engedélyt, ha már nagyon szűkült a kör:

— Uram, szabad az ön széke mellé elbújnom?

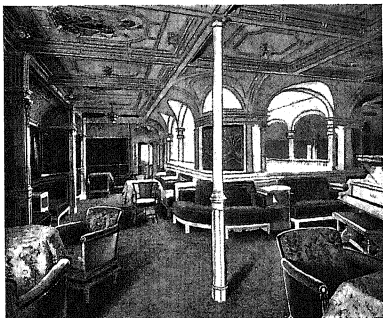
És ott rendesen nem is fedezték föl az üldözöttet.

A déli étkezés után rövid szieszta, azután megint munkaidő következik annak, a kinek az idő pénz. Azok, a kiknek vagy sok idejük, vagy sok pénzük volt, összeültek kártyázni a dohányzóteremben. Ennek a falán föliratok figyelmeztetik az utast, hogy nézze meg

jól, kivel ül le a kártyasztalhoz, mert tapasztalás szerint hirhedt szerencsejátékosok nem egyszer az Oczeánt választják operációik színhelyéül és nem egy vigyázatlan ember kifosztva érkezett már meg az újvilág partjaira. A dohányzó végén egy kis «bar», azaz ivóféle van, a hol italokat árulnak.

A délután folyamán, mikor a hőség már elmúlt, megint meg-elevenedik a fedélzet. Némelyik hajón ilyenkor, úgy öt óra tájban, friss indulóra gyűjt a zenekar; hallgató, sétáló csoportok verődnek össze körülötte, némelyike még tánczra is perdül. A jó hollandusok voltak a leglelkiismeretesebbek a muzsikálásban, megtartották a zeneórát, akár volt publikum, akár nem. Egyik utamból, New-York és Rotterdam között, emlékszem egy vasárnap délutánra, a mikor csúnyául ingott a hajó és ugyan senkinek sem volt muzsikahallgató kedve, ám azért a zenészek a kitűzött időben hűségesen megjelentek a fedélzeten, hogy elfűjják a zeneszámaikat. Csapkodó hullámok és sivító szél kontrázása mellett fűjták is rendületlenül egészen addig, a míg egyszerre egy nagy lökést nem kapott a hajó, akkor azután egymásra bukott az egész zenekar és a nagybögő keserves bűgása és a feldőlt kótaállványok recsegése volt az utolsó méla akkord, a mivel a hangverseny végződött. Angol hajón többnyire a társasjátékok járnak. Labdajátékokat, schuffleboardot, ping-pongot játszanak a földélzeten; szívesen footballoznának is, hanem ezt kissé bajos megtenni; a messzire elrúgott labdát a tengerről kellene visszahozni.

A ki nem játszik, az olvas; komoly, tudományos munkáktól kezdve rémes kalóz-történetekig mindenféle könyv van a hajó könyvtárában; persze inkább az utóbbiak a kelendők. Hosszú sor szék áll a középső fedélzeten, bennük félig ülve, félig fekve kényelmeskednek az

Részlet a hajószalonból.

olvasók; csönd van, csak a felső emeletről, a «boatdeckről» hallat-
szik le a labdázók lármája, no meg a kivándorlók helyéről a har-
monika hangja.

Mert ezekről is kell szólanunk végtére. Hiszen ők teszik ki a
hajó lakosságának a legnagyobb részét; 150—200 első és másod-
osztályú utas mellett vagy hétszáz kivándorló tart együtt velünk.
Az ország minden tájáról való nép; a tiszamelléki magyar mellett
halinás tót ember üldögél, a nagyvárosokból idekerült kopottruhás
szegény ember mellett kaftános galicziai zsidó gubbaszt. Van köztük
egy uribbfajta zsidólegény is, olyan kereskedősegédféle; takarékos-
sági szempontból ez is harmadik osztályra váltott jegyet. Most már
szörnyen bánja; nem tetszik neki a társaság, a «köznép», a hogyan
mondja, szeretne szörnyen átjutni a második osztályra, hanem most
már nem engedik. Így meg kell elégednie azzal, hogy félreccapja a
sápkáját, elegáns nyakkendőt rak föl és iparkodik egy kis olcsó föl-
tünést kelteni az útitársai között.

Hát ezeknek a szegény embereknek az élete nagyon különös itt
a tengeren. A míg a partok közelében jártunk, addig az elválás
érzése még nem igen bántotta őket. Az Adrián elég gyakran lehetett
legalább az egyik oldalon földet látni, arról azután találgatták, hogy
mi lehet az? Persze hálavány fogalmuk sem volt arról, hogy merre
járunk, Santa Maria di Leuca. fehér világítótoronyát az egyik tudósabb
városi ember mint konstantinápolyi mecsettoronyot magyarázta hall-
gatóságának. A messinai szorosban pedig egyikük megkérdezte
tőlem:

— Ez az a híres szoros, a hol a japánok megverték az oro-
szokat?

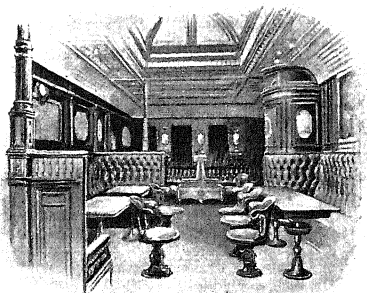
— Biz ez nem az, bácsi — feleltem én. — Kendtek azt sohasem
is látják, mert nem arrafelé visz az útjuk, jómagam is csak három
hónap mulva kerülök oda.

Egyideig megnyugodtak. A Lipari szigetek mellett kellőképen
megcsodálták a működő Stromboli vulkánt, az volt róla az általá-
nos vélemény, hogy «De b'zon a fene menne arra a szigetre lakni!»
A mikor meghallották, hogy bizony mégis laknak a szigetek
emberek, azt felelték:

— Taliántól kitelik, az megeszi a macskát is!

Palermóban azután közelebről is megismerkedtek a taliánokkal. A városba ugyan nem engedték őket — a harmadik osztályú utasokat útközben nem engedik partraszállni — hanem a gyümölcsárúsok kis bárkáikkal odajöttek a hajó alá és másfél emeletmagasságból lefelé elkezdődött a vásár. Az alkudozás vigan folyt, az nem okozott nehézséget, hogy a felső magyarul alkudott, amaz meg alulról olaszul kiabált vissza, azért végtére mégis csak megértették egymást és a teli kosárkában följött a szép piros palermói narancs, az üresben pedig lement érte a pénz. Egész nap ott tanyáztak a kereskedők a hajó körül, óvatosan vigyázva, hogy ne kerüljenek olyan nyílás alá, a hol a hajó szennyes vizét bocsájtják ki. Néha mégis megesett, hogy egyik-másik rosszul választotta meg a helyét és egy óvatlan pillanatban a nyakába zúdult a vastag vízszögár, ilyenkor azután volt min mulatnia a felséges népnek.

A Földközi-Tenger következő három napján már hozzá kel-

A dohányzó terem.

lett szokniok, hogy nem látnak partot, de annál nagyobb volt az öröm, mikor az utazás hatodik napján föltűnt Gibraltar. Nem egy közülük azt hitte, hogy ez már Amerika és sugárzó arczczal nézte a vélt ígéret földjét. Nagyot csalódtak, mikor megtudták, hogy még csak most kezdődik az igazi út! Nem egynek elszorult a szive, a mint megmondták neki, hogy jól nézze meg ezeket a sárga partokat, mert ez az utolsó darab, a mit Európából lát, talán örökre!

Hirtelen elszontyolodott a jókedvük. Fázósán nézték a nagy vizet maguk előtt és visszafordultak, hogy még egyszer, utóljára lássák azt a szürkülő foltot, a mi az elhagyott hazát jelentette nekik. Akkorra nem volt ott már az sem, elnyelte ez a körös-körül való, mérhetetlen nagy víz... Víz és víz mindenfelé, semmi egyéb. Hát

csakugyan igaz, hogy most már akarva sem lehetne visszatérni, oda a Zagyva partjára, a magas jegenyék, a fehér torony alá, az elhagyott és mégis édes, sőt csak most igazán édes hazai földre?

Az én jázsági emberem szeméből kicsordult a könny.

— Hej, uram, keserves sor ez mégis, ha el kell szakadnia az embernek a földjétől! Azt hittem, ha nem látom, nem gondolok rája többé, aztán ehun, most ríni volna kedvem, mint a gyerekek. Még az étel sem esik jól. Meg azt se tudom, igazán a végére jutunk-e már egyszer ennek a rengeteg víznek? Úgy érzem, mintha egy esztendeje volnék már ezen a hajón!

Vigasztaltam őt. Elmondtam neki, hogy ugyanezen az úton ment négyszáz és egynehány esztendeje a bátor úttörő, Columbus Kristóf is, még pedig nem ilyen hatalmas gőzösön, hanem három kis vitorlással, a mik igazán a szelek kegyelmére voltak bizva. Nem csoda, hogy három hónapig tartott az útja. A legénysége végleg elcsüggedt és nem egyszer vissza akarta fordítani a hajót, de a vezért lelkesítette a cél, hogy új dicsőséget szerezhet hazájának és olyan népekkel ismertetheti meg a kereszténységet, a melyek eddig semmit sem hallottak arról, hát csak ment bátran előre!

A hogy ezt kimondom, zsvaj támadt a hajó végén. — Mi az, mi az? — fut oda mindenki. Asszony, gyerek rémülve mutat a vízre.

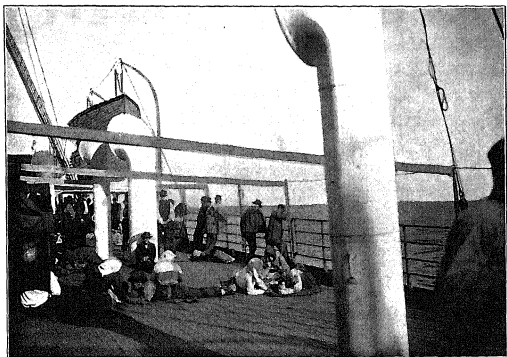
— Aujnye, de nagy beste hal! — mondja az én magyarom is és majd kiejti a pipát a szájából. Hát biz az czápa volt. Először egy, azután kettő, azután három. Eljöttek a jámborok körülnézni, hogy nem lehetne-e egy kis üzletet csinálni, hát hogyha valakinek most jutna eszébe egyet fürödni, ők majd elvégeznék a többit.

A biztos magasságból azután megjött az emberek bátorsága.

— No gyere errébb, koma! — biztatták a vendéget, a mely ott kertelt a hajócsavar körül, hanem közelebb nem mert jönni; a vilámgyorsan forgó csavarszárnyak egyetlen legyintése kettéhasította volna az állatot. Néha napokig is elkisérik a hajót a konyha hulladékaikért. Hát befejeztem az én emberemnek a mondókámat.

— Tudja mit, bátya, ha már rászánta magát erre a hosszú útra, most már legyen erős szívvel. Ha az a Columbus Kristóf az ő kimustrált ócska hajóival átvergődött ezen a nagy vizen, hogyne érnénk át mi is ezzel a hatalmas kétcsaváros gőzössel? Egypár nap

még és odaát leszünk. Hanem akkor azután kemény munka kezdődik mindenkire, a ki először lép arra az új földre. Van ott munka elég, meg is fizetik becsületesen, hanem meg kell érte dolgozni keményen. A jó munkás boldogul, háza van már nem egynek, a kit odakünn ismerek, hanem a lustának, iszákosnak nagyon kurtán adják ki az útját. Nem veszekesznek vele, nem emlegetik el az öregapját meg az öreganyját, mint odahaza, egyszerűen csak estére odamegy hozzá a bossz (munkavezető) és azt mondja: Barátom, holnap ne

Hogyan pusztul a nemzet ?

gyere. Az ellen aztán nincs apelláta; azontúl bátran meghalhat éhen.

— Bizony úgy van az odaát *minálunk* — szólott ekkor bele egy másik, a ki idáig csak hallgatta a beszélgetést. Mindjárt meglát-szott rajta, hogy ez már Amerikaviselt ember, meg is mondta rögtön.

— Mert hogy odahaza *az országban* csak sokat lármáznak az emberek, tanakodnak, beszélnek, meg írnak az ujságba, hogy ezt kéne tenni meg azt, ideát minálunk meg nem sokat beszélnek, csak aszongyák, hogy: *óbrájt!* (all right), aztán megteszik. Egy kis dolgom volt odahaza eligazítani való; hej, mikor láttam azt a sok hivatalban pipázó urat, a kik óraszám váratják az embert, de hamar

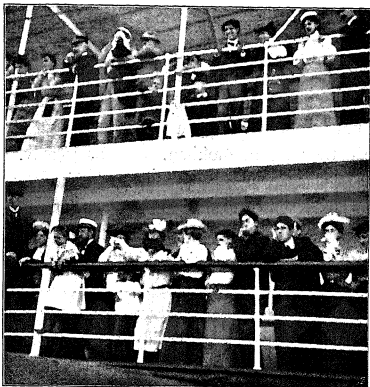
eszembe jutott: Lennétek csak ti Amerikában, de hamar kikerülnétek az útra követ törni! Majd ez a sok úrfurma is, a ki most ott fekszik naphosszat azokban a hosszú székekben, fog még mozogni odaát gyorsabban is!

Elnevettem magam, mert tudtam, hogy igazat mond az ember. Nem hiába járt már odakinn, éles szeme volt és észrevette, hogy az úri utasok között sem mind arany, a mi fénylik. Hogy azok között is vannak olyanok, a kik szerencséjüket mennek próbálni az újvilágba és ha nem tudják a nyelvet és nem nagyon ügyesek valamely szakban, akkor egy-két hónap mulva, mikorra elfogyott a pénzük, oda-jutnak, a hová más, gyárba, bányába vagy a kocsibakra. Ha ügyesek és szorgalmasak, akkor ezután is vihetik sokra, hiszen nem olyan ritkaság, hogy az amerikai gyáros behívja az ügyes munkását az irodába s nem keresve, hogy hol végzett iskolát, egyszerűen csak a rátermettsége miatt egy szép napon megkérdezi, hogy nem volna-e kedve valamelyik gyárában vezetőnek lenni? Idővel még társa is lehet. Hanem odáig bizony dolgozni kell és képeznie magát. Ezek is okosabban tennék, ha angolul tanulnának az átkelés alatt, mint hogy az egész hosszú úton át nap-nap után ellopják a drága időt.

Egy fiatal báró volt dicséretes kivétel. Ez — őszintén megvallotta — huszár főhadnagy volt, de sok adóssága miatt letette tiszti rangját és most kiment az újvilágba — dolgozni. Most még az első osztályon jött, de odakünn már dolgoznia kell. Az egyetlen dolog a világon, a mihez értett, a ló volt meg a vívás; el volt szánva, hogy elmegy lovásznak, czirkuszba műlovasnak, később, ha bírja, vivőiskolát nyit, szóval dolgozni akar. Az úton minden alkalmat megragadott, hogy a tisztektől angolul tanuljon, beszélt is már meglehetősen. Az eredmény: még a hajón megtetszett egy élesszemű yankeeknek, a ki fölismerte benne az életrevaló embert és megígérte neki, hogy beajánlja őt egy gazdag rokonának nagy lovaglőiskolájába tanárnak. Még egy napi útra voltunk a kikötőtől, mikor elment a hajóról a Marconi-telegramm és a kiszálláskor már készen várta őt a szerződés. Egy óra mulva találkoztam vele a 14-ik utcza egy villamos kocsijában, akkor ment a helyét elfoglalni; aznap este bizonyára már lovagolt is. A hétágú koronát és az aranyos portepét bátran bedobhatta a tengerbe, azok nem érnek odaát egy fületlen gombot,

hanem az ügyessége volt az, a mivel mindjárt az első ugrással a talpára esett az Egyesült-Államok földjén!...

...Két vasárnap jött közbe az úton. Az angol, dicséretére legyen mondva, nagyon szigorú a vasárnap megszentelésében; e napon nem dolgozik és az isteniszteletet megtartja a hajón is. Ha nincs pap a hajón, a kapitány gyűjti maga köré a legénységet; fölolvass nekik az evangéliumból és beszédet tart, azok pedig zsoltárt énekelnek. Most véletlenül volt egy utazó amerikai prédikátoruk és ez tartotta a protestáns isteniszteletet; féltizenegykor megszólalt a hajóharang és a legénység ünneplő ruhában bevonult a szalomba, mert vasárnaponként ez a templom. De a katolikus magyarok sem maradtak istenisztelet nélkül; az igaz, hogy szentmisét nem lehetett tartani, de legalább szentbeszéd volt. Egy gőzdaru talpa volt a szószék és körülötte horgony-lánczokon, kötélcsomókon, árbocz aljában gyülekezett a hallgatóság; szép csendben, figyelemmel hallgatták meg a beszédet, előtte és utána pedig templomi énekeket énekeltek. A zenekíséretet a végtelen Oczeán zúgása adta hozzá.

Hajó a láthatáron!

A vasárnap délután a békés mulatságé. Hamarosan eltakarították az útból a köteleket és egyéb, földön heverő jószágot és olyan tánczot csapott a fiatalság, mintha csak otthon lett volna bucsúkor a nagy korcsma udvarán. Az asszonyok összeültek tereferélni, mint otthon a ház előtti padkán, az öregje pedig kikönyökölt a korláton és ott hányták-vetették meg pipaszó mellett a világ sorját meg a magukét. Felülről nézve, egy hosszú sor makrapipa látszott, mögöttük egy-

egy harcsabajusz; az ember alig hitte, hogy mindez az Oczeán közepén van: egy darab Magyarország!

Így mennek el a napok egymásután. Néha egy-egy hajó tűnik föl a látóhatáron; ilyenkor a korláthoz tódul mindenki és nagy keletjük van a távcsöveknek. Miféle hajó, honnan jön, hová megy? Az egy társasághoz tartozó hajók nappal zászlójelekkel, éjjel színes rakétákkal köszöntik egymást; a hajóárbocon működésbe jön a Marconi-féle drótnélküli távirókészülék s ilyen módon tudtuk meg egyszer egy szembejövő hajótól, hogy az visszavándorlókat szállít Európába, olyanokat, a kiknek már elég volt az újvilágból és most jómódban, vagy ki tudja? talán inkább füstbe ment reményekkel, testben-lélekleben megtörve térnek vissza az elhagyott hazába.

Estére kelve, feljön a hold és a napnak hősege után a födélzetre gyűl mindenki, hogy a hűvös éjjeli szellő mellett gyönyörködjék az ezüsthényű hullámokban. Hangos jókedv, ének járja mindenfelé; a szalomból a zongora gyors akkordjai hallatszanak ki, a hajó végén pedig egy rossz klarinét mellől a «Cserebogár, sárga cserebogár» hangjait kapkodja a szél. A hajókürtös már elfűtta a takarodót, de azért még senki sem gondol lefekvésre; míg le nem küldik őket, csoportokba verődve beszélnek meg a kivándorlók, hogy mi mindent fognak tenni *odaát*? Aranyos remények és nagyszerű tervek csillogó szálait szövö mindenki; a jó Isten a megmondhatója, hogy mi fog azokból bevalni, hogy nem keserves csalódás vagy egy jeltelen sír marad-e azokból a messze idegenben?

Már csak négy, csak három, csak két nap... Ezeknek az utolsó napoknak egyikén karonfogott a hajónak egy derék magyar hadnagya, Kaufmann István, és megkérdezte, hogy akarom-e a hajó gyomrát, a gépházat látni?

— Hogyne akarnám! A Leviathán belsejét, a mely itt zúg, dörömből alattunk éjjel-nappal, a mely tizennégyezer lónak megfelelő erővel hajtja azt a két óriási aczélcsavart és óránként tizenhárom angol mértföldnyi sebességgel hoz bennünket közelebb a másik parthoz. Hogyne, csak gyerünk!

— Tessék vigyázni, mert a ki itt elcsúszik, az két emelet magasságból zuhan le a gépek közé! — volt az első figyelmeztetés, a mit kaptam, mikor ráléptem a sikos, keskeny aczéllépcsőre, a mi levezet a gépekhez. Onnan alulról már tódult föl a meleg, fojtó levegő.

Sok kapaszkodás után lenn voltunk. — Erre, balra! mondta, azaz kiabálta fülembe vezetőm; emberi hangot itt már alig lehetett meghallani, csak úgy, ha az egyik a másiknak a füléhez hajolva tele tüdőből kiabált. A kerekek, hengerek forgása, a dugattyúk működése alvilági zajjal töltötte be a gépházat. Kékzubbonyos gépész várt odalenn, a ki mindegyikünknek pamutcsomót nyomott a markába, hogy legyen mivel letörülni a folyton csepegő gépolajat, a mi a géprészekről, a korlátokról, fogókról az ember kezére tapad. Azután megkezdtük vándorlásunkat. Megkerültük a nagy hengereket, a melyek fáradhatatlanul dolgozva ragadták magukkal a két csavar vastag aczél-tengelyét; átbújtunk a gőzkazánok mellett, a melyekben dörömbölve iparkodott szabadulni szűk börtönéből a beléjük szorított vízgőz; megálltunk a hatalmas dynamogép előtt, a mely az egész hajóba szerteszt szállítja a villamos erőt és eljutottunk az óriási gépezet gyomrába, a fűtőkhöz. Itt etetik az örökké éhes szörnyet; ha az ember kibirja néhány perczig az izzó kohók tűzénél, a 45—50 fokos melegben, megfigyelheti, hogyan eszik az óriás. Szótlan, fekete alakok merülnek föl az odavezető szűk folyosón; a szénraktárból jönnek és kis kocsit hajtanak maguk előtt; azokban van a Leviathán étele, a szén. A kohók ajtai előtt övig mezítelen emberek állanak; szénporos bőrükön fekete patakokban fut végig az izzadság. Néhány perczes időközökben kinyílik egy-egy kohóajtó és akkor vakító fénynyaláb, a benn izzó pokol tüze hasítja át a sötétséget; most tája ki a száját, most kap enni a szörny. Lázás sietséggel lapátolják befelé a fűtők a széntömeget, azalatt egészen ki vannak téve a kazánok gyilkos tűzének; mint egy alvilági jelenés, úgy mozog a csapzott hajú fekete emberalak a vakító fehér fényben. Mikor befejezte a dolgát a fűtő, becsapja a kazánajtót és odamenekül a ventillátor alá; hosszú vászonzsákok ezek, a melyek a hajó legtetetéről szolgálnak le a gépházba. Ezekben áramlik le a friss levegő és az szerez néhány perczes enyhülést a megkínzott embereknek. Micsoda élet lehet idelelni, mikor a nagy téli hóviharakban vadul tánczol a hajó; mikor kín az élet annak is, a ki odafönn az első osztályon utazik, micsoda százszoros gyötrellem lehet akkor a fűtők munkája idelelni!

Visszabújtunk a kazánok kormos falai között a gépházba, onnan meg hátrább, a hajó végére, a hol a hajócsavarok végzik szünet-

nélküli munkájukat. Itt már lenn jártunk másfél méternyire a víz alatt; körülöttünk féllábnyi vastagon a hajó vasfala, azontul a sós víz. A félhomályban két vastag aczélhenger forgott fáradhatatlanul olajos ágyában, a hajócsavarok aczéltengelyei. Zajtalanul, de szünet nélkül végzi munkáját az embervastagságú, két hosszú aczéltengely; a végük már kiér a vízbe, a csavarokhoz. A hogyan forog a tengely, úgy csapkodják odakinn a nagy csavarszárnyak az ellenálló közeget, a vizet és a szerint halad előre a hajó.

— Ezek hajtanak bennünket New-Yorkba! — mondotta a hadnagy és megsimogatta azokat, mint valami engedelmes nagy állatokat.

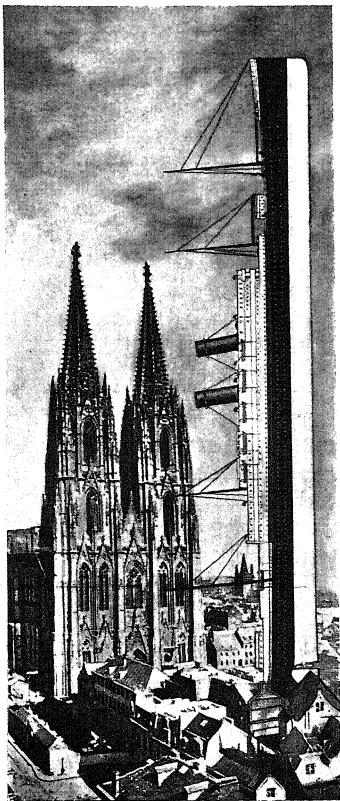
Visszafelé való útunkban még a fagyasztó kamrát és az éléstárakat néztük meg. Ha a kazánok és a gépház a hajó gyomra, emezek meg a hajó lakosságának a gyomráról gondoskodnak. Mesterségesen előidézett alacsony hőmérsékletben van elraktározva a temérdek hús; persze ilyenkor, az út vége felé már nagy lyukak tátonganak a készletekben. Hanem azért még mindig van itt ezerszámra konzerves doboz, kétszersületes-láda, liszteszsák, heringes-hordó, makaróni-csomag és ezer más ehető dolog; de hiszen nem is csekély föladat ezer embernek tizenhat napig enni adni. Ivóvizet ma már nem kell a nagy hajóknak úgy vinni magukkal, mint a régi időkben, azt destilláló gépekkel állítják elő a tengervízből.

Ezzel befejezte a derék hadnagy az ő kalauzoló körútját, megint fönn voltunk a földéleten. A hajónak a többi életét magam figyeltem meg. Lementem a kivándorlók helyére, a harmadik osztályba, a hol nagy helyiségben, három-négysorosan egymás fölött vannak az ágyaik elhelyezve, végig néztem az ebédjüket, a kórházat, a melyet magyar orvos, Günther József dr. látott el. Láttam, hogy bár 700 kivándorló volt a hajón, a harmadik osztály helyiségeinek jórésze üresen állott. 2000 ember számára volt hely a hajón s az csak fele-részében telt meg, e szerint hajónknak ez az útja a társaság számára meglehetősen gyenge üzlet volt. Pedig a kockázat nem csekélység, mert élelmezést, szemet, hajókopást, személyzet fizetését, mindent összeszámítva, a hajónak egy-egy fordulója 180.000 koronájába kerül a társaságnak és évenként legföljebb tíz fordulót tehet a hajó, ezalatt tehát ki kell fizetnie magát. Már most el lehet képzelni, micsoda embertömegeket kell szállítania egy-egy olyan óriásnak, a minők a

Hamburg-American Line legújabb hajói, a «*Kaiserin Auguste Victoria*» és az «*America*». Az előbbinek hossza 705 láb, szélessége 77 láb. 40.000 tonna vizet szorít ki a helyéből és 16.000 tonna rakomány fér el benne. Egyenkint 3300 utas talál bennük helyet, ebből 600 az első osztályon. Ha mindez az óriás befogadó képesség egészen megtelt egy-egy útra, akkor dörzsölhetik csak a kezüket a derék urak odafönn Hamburgban, mondván: «No, ez jó üzlet volt!»

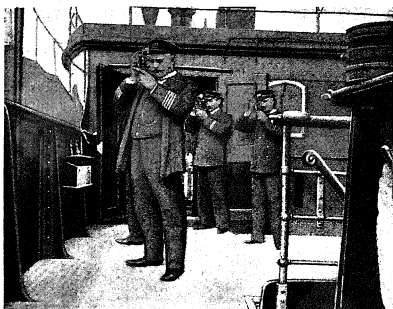
Az utolsóelőtti napot éltük a hajón, már a nagy new-foundlandi homokpad alatt jártunk. Hogy hol vagyunk, azt mindennap délelben pontosan megtudjuk; tizenkét óra előtt húsz percczel mozgás támad a parancsnoki hidon: akkor jön a kapitány és a tisztek, hogy a delelő napnál a sextans segítségével megállapítsák a hajó helyzetét. Pontosan, a mint elérkezik a tizenkét óra, a gőzsíp éles sivítása jelzi a delet, nem sokkal később pedig kiakasztják a hajó útjának térképét, melybe az alatt be-

rajzolták a tegnapi óta megtett utat. Innen olvastuk le, hogy már átjutottunk a Golf-áramon és New-Foundland szigete alatt vagyunk.

A Hamburg-American Line «*America*» hajója összehasonlítva a kölni dómmal.

Ez egy kissé kritikus hely, mert nyáron az arktikus jégmezőkről elszabadult úszó jéghegyek sokszor egészen idáig lejönnek és napról-napra olvadva, egyre lejjebb úsznak délnek, a míg végre egészen el nem olvadnak a meleg vízben. Ebben a haldokló állapotukban a legveszedelmesebbek, mert még mindig elég erősek ahhoz, hogy a hajónak ütődve, kilyukasszák azt. A jéghegynek, fajsúlyánál fogva csak egy hetedrésze áll künn a vízből, a többi lenn jár a víz alatt; az árboczkosárban őrt álló matróz és a parancsnoki hidon járkáló inspekziós tiszt folyton kémlelik a szemhatárt és nappal meg ha nagy a jéghegy, nincs is veszedelem, hanem annál inkább éjjel, meg hogy ha már csak kis darab áll ki a vízből. Ilyenkor azután folyton mérik a víz hőmérsékletét; a közeledő jéghegy azzal árulja el magát, hogy nagy távolságra lehűti a vizet. Nekünk nem akadt az útunkba ilyen jeges halálstaféta, hanem azért volt ezen a napon egy más, nem kevésbé érdekes találkozásunk. Egy kis vitorlánhajó. Valahonnan az Antillákról jött a jámbor és vihart kapott, a mi kitérítette az útjából. Akkor azután a tökéletlen műszereivel nem tudta magát többé kellőképent tájékozni, hogy hol is van hát tulajdonképen. Nagyjából persze ismerte a helyzetét, de hogy teljes pontosságra tegyen szert, egy nagy hajót kellett megkérdeznie. Azért, mikor a mienk feltűnt a látóhatáron, felénk iparkodott és már messziről jelezte, hogy beszélni akar. Tengerésztörvény, hogy minden hajó köteles a másikat lehetőleg megsegíteni, azért a mienk is nagy kanyarulattal a segélykérő mellé fordult és a kapitány szócsövön átkiáltott, hogy mit akar? Amaz, ugyancsak szócsövön, elmondta az esetét. Erre megkapta a kívánt felvilágosítást, a pontos tájékoztatást; ezt zászlaja tisztelgésével megköszönte, azután elhagy-

A napmagasság meghatározása.

kes találkozásunk. Egy kis vitorlánhajó. Valahonnan az Antillákról jött a jámbor és vihart kapott, a mi kitérítette az útjából. Akkor azután a tökéletlen műszereivel nem tudta magát többé kellőképent tájékozni, hogy hol is van hát tulajdonképen. Nagyjából persze ismerte a helyzetét, de hogy teljes pontosságra tegyen szert, egy nagy hajót kellett megkérdeznie. Azért, mikor a mienk feltűnt a látóhatáron, felénk iparkodott és már messziről jelezte, hogy beszélni akar. Tengerésztörvény, hogy minden hajó köteles a másikat lehetőleg megsegíteni, azért a mienk is nagy kanyarulattal a segélykérő mellé fordult és a kapitány szócsövön átkiáltott, hogy mit akar? Amaz, ugyancsak szócsövön, elmondta az esetét. Erre megkapta a kívánt felvilágosítást, a pontos tájékoztatást; ezt zászlaja tisztelgésével megköszönte, azután elhagy-

tuk. Ez volt az utolsó nap, melynek estéjén még a végtelen tengernek semmitől sem korlátolt síkjába tűnt le a nap tüzes golyója és utolsó sugarai széles körben aranyozták meg az Oczeánt. A tiszta, szép estén, közel a czélhoz, az embereknek bomlott jókedvük támadt; muzsikáltak, tánczoltak a nagy villamos szórólámpa fényénél; elmulattak volna akár éjfélig. A húséges két aczélcsavar pedig az éjszakában is fáradhatatlanul forgott tovább és hosszú ezüst csikot metszett a vízre, a mely sokáig kigyózott az elrohanó fekete tömeg után. Lassankint elhalt a hajón az élet, csak a nagy árbocz fehér lámpája meg az oldalsó két színes lámpa világított a magasból és a távirdász kabinjában berregett a Marconi gép, jelezve, hogy már megtalálta érintkezését a szárazfölddel.

Másnap délután feltűnt Amerika első őrszeme, a sandy-hooki őrhajó.

AZ ÚJVILÁG KAPUJÁNÁL.

EGY LAPOS, hosszú partvonal kezdett lassan-lassan kibontakozni a látóhatár köréből; száz ember ajkáról hallatszott föl egyszerre a kiáltás: *Amerika!* Valóban az volt, ott álltunk az újvilág kapujánál. Azután egy fehér pont vált el a parttól és gyorsan növekedve jött felénk. Hajó volt, és pedig ragyogó fehér; a távcső hamar kivette, hogy amerikai hadihajó. A mikor közelebb jött, meg lehetett különböztetni a zászlaját, csakugyan az volt: az Egyesült-Államok piros-fehér csíkos lobogója, szögletében az ezüstös csillagokkal kék mezőn. A hajón lévő amerikaiak, a kik hosszú idő után most látták először viszont a nemzeti zászlót, ott álltak egy csomóban a korlátnál és izgatottan várták a pillanatot, mikor a két hajó egymásnak köszönni fog. Végre közel értek; a hátsó árboczunkon háromszor szalutált az angol zászló, ugyanakkor háromszor repült föl és le a csillagos lobogó, a hidon pedig a kis Ralph kezdte, utána dörgő hangon kiáltották át a többiek is:

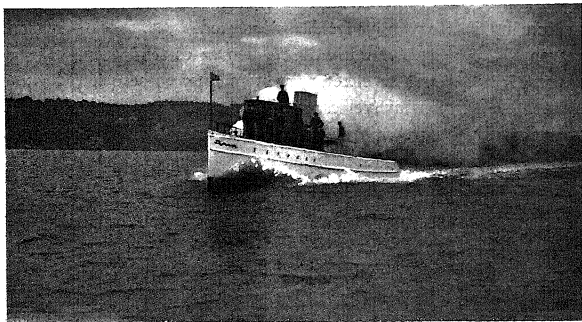
— *Hip-bip-burrah the red, white, blue!* (Hurráh a piros, fehér, kék színnek!)

Ez volt első bemutatkozásunk Amerikának.

Hanem ez még mind nem jelentette azt, hogy benne is vagyunk. Kevés kikötő van, a melybe olyan körülményes dolog bejutni, mint a new-yorkiba. Ha egyszer benne van a hajó, akkor jó helyen van, mert a Hudson torkolatában százzszámra található biztos kikötőhelyet a legnagyobb hajók is, hanem belejutni, az mesterség. Főleg ködös időben veszedelmesek ezek a lapos, homokos partok, a melyeket azonfölül még a Hudson folyó segít telehordani zátonnyal, homokpaddal. Nem egy nagy hajó feneklett meg már rajtuk, tavaly a «Deutschland», az idén, egy hónappal előttünk, a «Caronia». Az ilyeneket azután óriási munkával, öt-hat más gőzös elejbefogásával

lehet csak lehúzni a homokról; egy hétig is eltarthat a munka és a karvastagságú vaslánczok úgy pattannak szét közbe, mint a megfeszült húr. Mellesleg persze óriási pénzbe is kerül az ilyen levontatás, a mit a kapitányának nem fog megköszönni a hajóstársaság.

Épen ezért a hajók nagyon óvatosak a bemenetnél. A víz hőmérsékének mérése, a meleg Golf-áramot fölváltó hidegebb víz az első jel, a mi figyelmezteti őket a part közellétére, azontúl azután folyton lenn jár a mérő ón és a mérő matróz fölkiabál, hogy hány fonálny mélységben járunk. A mint a Sandy-Hook — homokos fok — előtt

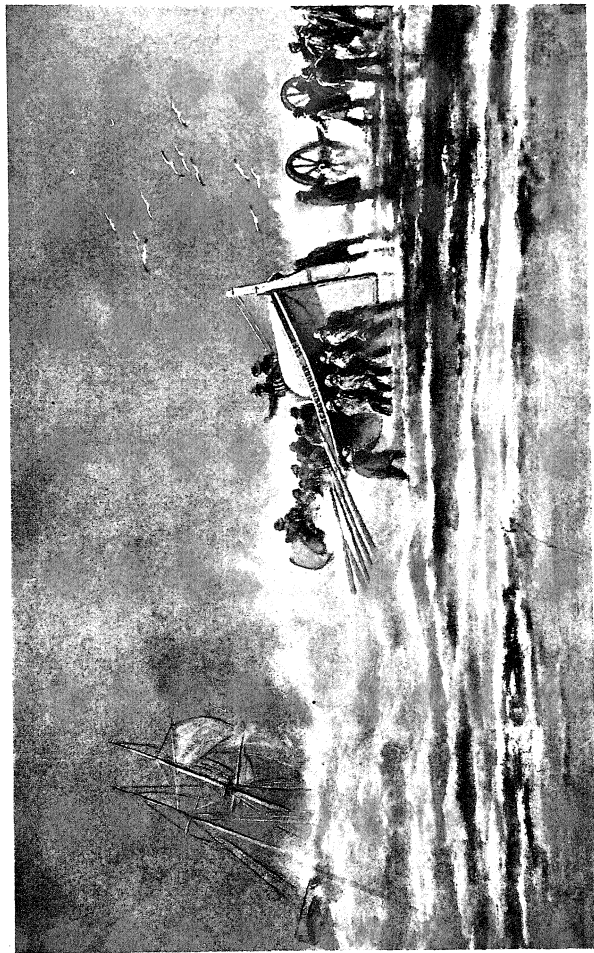
Jön a pilóta.

horgonyzó őrhajóhoz közeledünk, egy különös tenger alatti csatorna kezdődik az Oczeán fenekén, a mely átlag egy tengeri mértföld széles és jó darabon 19-től 33 fonálig terjedő mélységgel bír, míg a szélein körös-körül 15—18 fonál a mélység. Ebbe a csatornába kell beletalálni. A hajó megáll, kibocsájtja az eddig fenéksúlynak magával hozott tengervizet és így jelentékenyen megkönnyebbülve folytatja útját. Lassan, félgözzel megy most már és járása is ingadozóbb, mert hiányzik a fenéksúly. Majd megint megáll, hogy fölvegye a pilótát, a révkalauzt. Ezek az emberek jóformán az egész életüket abban töltik el, hogy hajókat vezetnek a new-yorki kikötőbe ki és be, ismerniök kell a tengerfenék minden foltját, a homokzátonyokat és parti áramokat.

Az Egyesült-Államok kormánya mindenféleképen gondoskodik arról, hogy megkönnyítse a hajóknak a bejövetelt, a mint hogy

egyáltalában iparkodik a partokat a hajózásra nézve minél biztosabbakká tenni. Már messze künn a tengeren őrhajók állanak le-horgonyozva, azután pedig az úszó bójáknak hosszú sora jelzi a Gedney és a Főcsatorna mentét. Éjjel villamos fény ég a bójákon. Az Egyesült-Államok partjai egyike a legjobban világított partoknak; hatalmas világítótornyoknak hosszú sorozata szegélyezi a partokat le egészen a mexikói öbölíg és abban is. Sőt külön életmentő állomások is vannak a partokon, a melyeknek földadata viharos időben résen állni és ha lehetséges, megmenteni a part közelében sziklára vagy zátonyra jutott süllyedő hajó népét, s ha a körülmények engedik, a rakományt is. Hogy milyen áldásos intézkedés ez a tengerpartokon, megmutatja az 1905. évi statisztika: ebben az esztendőben 480 hajó és 450 bárka népének az életét, mintegy hatezer emberéletet mentettek meg ezen intézménnyel csak az északamerikai partokon. Hiszen így is elpusztul a tengeren évenként átlag 600 hajó és 12.000 emberélet.

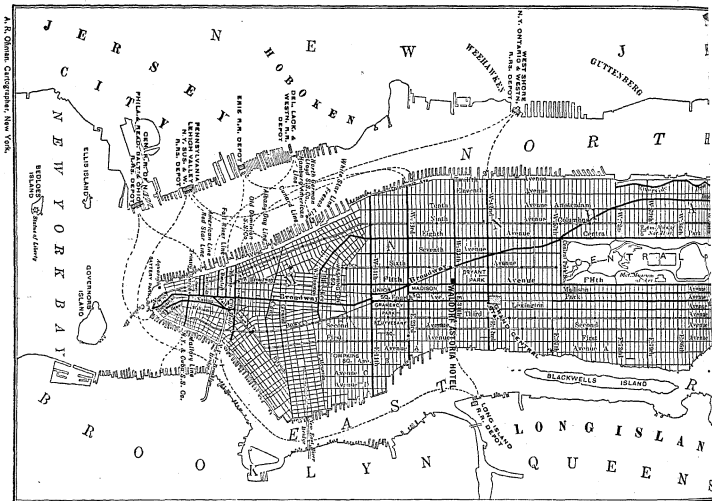
Lassan, szinte tapogatózva haladtunk a sok bója között; balfelől a jersey-i partok, jobbra egy hosszú, lapos sziget, *Coney Island*. (Menyét sziget.) Ekkorra leszállt a sötétség és egyszerre az Ezeregyéjszakába való látvány, villamos lángban égő tündérváros gyúlt ki a parton: *Coney Island*, az óriási világváros mulatóhelye, idejár ki szép nyári estéken, napi munkája után szórakozni a nép. *Háromszázötvenezer* villamos láng vetette fényét az öböl vizére; magas tornyok, szédületesen forgó óriás tűzkerekek fehér fényben égő körvonalai váltak ki élesen a fekete égen. A hajó megállt és bójához kötötte magát; ilyen késői órában nem engedik be a kikötőbe, ott ringatózott egész éjszaka az öböl csendes vizén. Körülötte sok apró fénypont cikázott szanaszét a sötét vizen: yachtok, kiránduló-hajók helyi gőzösök voltak, a melyek kirándulókat vittek a szigetre. Sabbath volt, szombat este, a mikor egy hét lázas munkája után megpihen az óriási város; fénye ott látszott már előttünk, fölötte messze piroslott az ég; a gigászi Szabadságszobor fáklyájának fénye huszonnégy mértföldes körben cikázott végig az öblön, előttünk pedig egész éjjel ott égett a villamos tündérváros. Vigiliáján voltunk a szabad Amerika legnagyobb ünnepének, a «Szabadság nap»-nak; a megérkezett hajó utasai szótlanul, visszafojtott lélekzettel nézték a nagyszerű látványt. Megkapta, elbűvölte, magával ragadta az ifjú óriás Amerika az első bemutatkozással az öreg Európa népét.

Éiermentés a súlyedő hajóról.

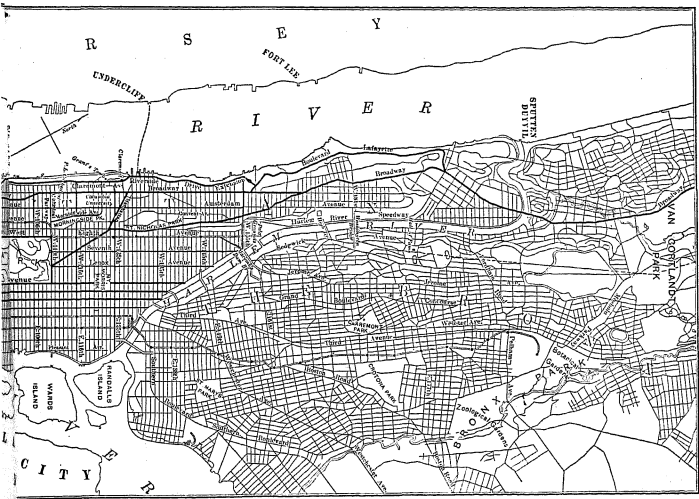
NEW-YORK.

1609-ig egy mocsaras indiántanya a Manhattan-szigeten, akkor fedezte föl Hudson Henrik. 1613-ban a hollandok olcsón megvették az indiánoktól és New-Amsterdamot alapították rajta. 1664-ben beleültek az angolok és tartották magukat benne 1783-ig. Az amerikai szabadságharc befejezése után gyors tempóban az Egyesült-Államok legnagyobb kikötővárosa lett. Ma London után legnagyobb városa a világnak. Három és fél millió lakosa között a világ majd minden népe és vallása képviselve van; mindenfelé az angol szót hallja az

ember, de azért több benne a német, mint, Berlint kivéve, akármelyik német városban, több magyar lakosa van, mint Szegednek, még kínai is van benne tízezer. Az egész világon itt él együtt a legtöbb katolikus, másfél millió lélek.

Csdalatos egy város! Az idegent megragadja, lenyűgözi, össze-zavarja és kábulatba ejti a kép, a melyet lát, mikor a hajó korán reggel följön az éjjeli veszteglő helyéről és lassú gözzel bemegy a Hudson folyamba. A könnyű reggeli köd most szakad föl a folyamról, a melybe följön a tenger vize és olyan széles itt, mint egy tengerből. Mindenfelé hajók, gőzkompok hasítják át a vizet. Óriási személyszállítók, a minőkből más kikötőkben nagy látványosság-számba megy egy-egy is, itt hosszú sorban állanak a nagy hajós-társaságok, a Hamburg-American Line, a Norddeutscher Lloyd, az Allan Line, American Line, Red Star, White Star, Cunard, Scandina- vian, Holland-America Line, Compagnie Générale Transatlantique és egy sereg más társaság dockjaiban. Velünk együtt egynehány más, az éjjel érkezett hajó igyekszik fölfelé a sok más jármű között; von-

tató gőzösök nagy vitorlásokat segítenek föl, nagy három-négy emeletes úszó házak, a Hudsonfolyami gőzösök mennek el mellettünk — előttünk, mögöttünk pedig minduntalan átsiklik egy-egy ferryboat, olyan gőzkompféle, a melyek New-York és testvérvárosai, Brooklyn

A bemutatkozás Coney-Island felől.

és Hoboken között közvetítik a forgalmat. Ezek is valóságos úszóházak; oldalvást és az emeleten van a gyalogos utasok helye, a közepükre az átkelő kocsikat hajtják be, éppen ezért a vastag amerikai humor nyelvén «úszó istálló» a nevük. És mind ez a járóműtömeg bűg, fütyül, sivit, a mint egymásnak az útját keresztezi és egymásnak kitér, folytonos gőzfüttyéles, sivítő hangja tölti be a levegőt. Elhaladunk egynehány erődítmény és kikötővédő ágyútelep mellett, baloldalunkon elmarad Ellis Island, a hová a kivándorlóin-

kat fogják szállítani a vizsgálat megejtése végett, a magasból pedig a Szabadság szobor óriási nőalakja néz le reánk, kezében a fáklyájával. Már egészen közel vagyunk a kikötőhelyünkhöz. A tengerből kettéválik; a melyik ága jobbra megy be, az az East River, a mely fölött a világ egyik legnagyobb függőhídja, a 486 méter nyílású Brooklyn-bridge köti össze New-Yorkot és Brooklynt; a baloldali ág pedig

magá a Hudson. A mi közbe esik, az a Manhattan félsziget és ezen épült New-York hosszú obeliszkalakban, a melynek csúcsa ide nyúlik ki az öböl felé. Ha idáig tüneményes volt a nyüzsgő vizi élet képe, a mit az öböl mutatott, most meg olyan látvány következik, mitől egyenesen megvadul az európai utas, a ki először teszi lábát erre a csodálatos földre. A mit odahaza olvasva, talán szenzációs hírlapi kacsának, vagy amerikai humbugnak tartott, azt most itt láthatja a legigazibb valóságban: a szeme előtt 25—28 emeletes házak merednek égnek és ezek közül is kiválik két harmincz emeletes óriás! Igazán megérdemlik a nevüket, a mit az amerikai elnevezés reájuk rakott: *skyscraper*-ek, felhőkarczolóok. A hajó utasa mind a korláthoz tódul, bámulni a csodát, a kivándorló magyar pedig megriadtan csóválja a fejét; kezdi észrevenni, hogy egy új, csodálatos, egészen idegen világba került, a mely épen a fejetejére állított ellenkezője annak, a mit otthon hagyott.

Így fogadja Amerika az ő vendégeit.

A hajón ezalatt az időközben fölszállott biztos a kabinutasokkal elvégezte a dolgát, s a mint a hajó beállott a dockba és lebocsájtották a hidat, azok kiszállhatnak. De nem úgy a harmadik osztály. Annak, szegénynek, most kezdődik a kálváriája, a hosszú, körülményes vizsgálat a bevándorlási bizottság előtt. Ez a bizottság künn van az öböl egy szigetén, az Ellis Islandon és ugyanott vannak a megvizsgálándók barakkjai; azért mihelyt partra szálltak, átterelik őket egy kis gőzösre és azon visszaviszik a szigetre. Ott azután kikérdezik, kicsoda? honnan jött? miért jött Amerikába? milyen munkához ért és vannak-e itt rokonai? hol akar letelepedni? Megvizsgálják orvosilag és megnézik, van-e annyi pénze, hogy az első hetekben, a míg munka után jár, fönnttarthatja magát. Ha beteg, vagy öreg, ha odahaza már börtönben ült, ha nincsen annyi pénze, hogy kezdetben megélhetne, ha kiderül, hogy valaki előre megvette a jegyét és úgy hozatta ki őt, akkor alkalmatlannak itélik őt arra, hogy az Egyesült-Államoknak hasznos polgára lehessen és irgalom nélkül visszaküldik oda, a honnan jött. Ilyenkor azután annak a hajónak a kötelessége őt ingyen is visszavinni, a melyik hozta. A hétszáz kivándorló tehát itt elvált tőlünk és hosszú menetben haladt a gőzös felé, a mely a szigetre vigye őket. Mi a lebocsájtott hajóhidon át

elhagytuk a «Slavoniát», a mely tizenhat napig volt uszó otthonunk és ismét Amerika földjén voltam. St.-Louisból jövet tavaly augusztus 30-án hagytam el ezt a földet és most, tíz hónap mulva ismét vissza kerültem reá. Rómában mondják a Fontana di Trevi-ről, hogy a ki iszik a vízből, az megint visszakerül az örök városba; nos, Amerika levegője is olyan, mint a Fontana di Trevi vize. A ki egyszer teleszívta magát ennek az ifjú világnak szabadságot, friss gondolkozást, egyéni érvényesülést lehelő levegőjével, az nem érzi magát többé egészen otthon az öreg Európában, addig vágyódik, a míg megint visszakerül ide.

A hogyan az ember kiteszi a lábát a pier-ről, a rakodópartról, néhány lépés még és benne van a newyorki élet forgatagában. A hosszú rakodópartnak ezer és ezer kocsitól gödrösre koptatott kövezetén nehéz terhes szekerek zörögnek végig; az idenyiló utcák megannyi raktár, a melyek ontják a hajókra szállítandó temérdek csomagot, ládát. Folytonos rakodás, sürgős, zajos élet van ezen a tájon más napokon. Ma csönd volt: vasárnap. A vasárnap a lázas, siető életet élő amerikai előtt is szent nap. Megtartja szigorúan, mint az egész angolszász faj, épen csak a legszükségesebb munkát végzi ezen a napon. A nagy üzletek, gyárak már szombat délután három-négy órakor bezárulnak, hogy az alkalmazottaknak idejük legyen bevásárlásaikat és előkészületeiket elvégezni és a vasárnap egészen munkaszünet legyen. Ma tehát néptelenek voltak ezek az utcák is, annál több ember lesz künn estére Coney-Islandon!

New-Yorkban a magyar-tót hitközség derék plébánosa, Dénes Ferencz a házigazdánk. Még tavalyról datálódik az ismeretség, a mikor Prohászka Ottokár dr.-ral, a mostani fehérvári püspökkel itt jártunk missiót tartani a kivándorlott magyarok között; azóta jó ismerős az East 4th Street, a keleti negyedik utca, a hol a szent Erzsébetről nevezett magyar-tót templom áll. A házigazdánk a plébánosa; egyúttal ujságszerkesztő, félig amerikaivá átvedlett magyar, akinek házában amerikai őszinteség és magyar vendégszeretet ölen pompásan érzi magát a néhánynapos ittlét alatt a hazai vendég. Csak egygyel van baj. A temploma kriminális helyre került. Mikor építették, a magyarországi kivándorlottak telepe volt ez a környék; magyarok, tótok, odébb pedig lengyelek és németek laktak ezekben az utcákban, épen azért ide, a Manhattan keleti végére épültek az

illető nemzetek templomai is. Később oroszországi és galicziai zsidók kezdtek betelepülni erre a helyre és a többi nemzetek, nem akarván együtt lakni Izraelnek nem épen tiszta fiaival, följebb mentek a magasabb utcákba, helyüket elfoglalták az új jövevények és a templom meg paplak ott maradt a ghetto kellő közepén, 700.000 orthodox zsidó illatos fészkeben.

Így kerültem én is a ghejtóba. Hamisítatlan keleti piszok fogadott mindjárt a bejáratánál és ez marad a ghetto jellemző vonása végig. New-York többi utcái sem túlságosan tiszták, de ezt az óriási

A new-yorki városháza és három nagy ujság épülete.

közlekedés rovására kell írni, a mely igen rövid idő alatt kikoptatja, hepe-hupássá teszi a kövezetet, úgy hogy nem győzik javítani és mindenféle szemetet szór el az utcán. Hanem a mi a ghejtóban úgy egy nap folyamán összegyülemlik, az igazán keleti kép. Legföljebb Tanger mulja fölül. Végig jártam a világ híres zsidónegyedeit, az amsterdami, a velenceit, a tunisit, hanem azok mind köztisztasági intézmények a new-yorkihoz képest. Mindenféle ételhulladék, papirszemét, lyukas pléhkanna, rossz szalmazsák, elnyűtt szőnyegdarab mind künn hever az utcán, úgy, a hogyan a lakásokból kidobták; közötté gazdátlan macskák legelésznek és hihetetlenül piszkos gyerekek futkároznak. Bábeli láрма tölti be a levegőt; a családok kiskorú tagjai

odakünn vihánczoznak az utcán, a nagyobbak pedig félig öltözöttek a kapualjban vagy az emeleti ablakokban ülnek és ott tárgyalják a nap eseményeit. Egyszer fölcsapó lángot és nagy csoportosulást láttam az egyik utca sarkán; odamentem megnézni, hogy mi az? Hát egy rossz diványt égettek a nyílt utcán. A new-yorki bennszülött kerüli ezt a helyet és nem megy feléje, ha csak okvetlenül nincs

Utczarészlet.

dolga ottan; az ottmaradt templomok pedig iparkodnak menekülni onnan, eladják és újat építenek, vagy, ha lehet, áttolják azokat. A ghejtóban különben igen eleven élet folyik; 700.000 lakosa folyton gyarapodik az Oroszországból ide átvándorlókkal, itt azután kis kereskedést, ügynökösködést folytatnak a jövevények. Csakhogy itt nem megy az üzlet olyan simán, mint odahaza, mert a yankee, akiből élni akarnak, maga is első-

rangú üzletember; épen ezért, meg mert olyan sokan vannak, nagy a szegénység közöttük. Inkább az alsóbb néposztályok meg a kivándorlottak között kereskednek. Különben a ghejtónak külön nagy lapja van, a mely héber betűkkel nyomtatva jelenik meg és külön színháza, a «Jewish Theatre», a hol valami sajtóságos, soknyelvű zsargonban adnak elő szindarabokat.

Ezen a nevezetes helyen ütöttem föl tehát a hadiszállást és innen indultam szerteszét a nagy világvárosba. Nem nehéz mester-

ség az embernek New-Yorkban kiismerni magát; olyan egyszerű a város tervrajza, hogy félóra alatt kiismerheti magát a negyed-félmillió lakosú városban mindenki. Az amerikai városokat, ha csak lehet, a sakktábla beosztása szerint építik nyilegyenes, egymást derékszög alatt keresztező utcákkal; ezzel elkerülhetik az utcaneveket is, egyszerűen számozzák az utcákat.

New-York Cityben.

Magában New-Yorkban egy kevésbé változtatni kellett ezen a rendszeren, a mennyiben a város főrésze, a Borough of Manhattan egy háromszögben végződő hosszú téglányalak; egyik oldalán a Hudson River határolja, másikán pedig a «Keleti folyam», az East River. A hol összetalálkoznak, ott, a sziget csúcán van az ó-város. Itt laktak az őslakók, a Manahata indiántörzs, ide építették a hollandok első kis erődítményüket, Fort Amsterdament; ezeken az utcákon biczegett falábalval Peter Stuyvesant, a «vihartépte, oroszslánszívű öreg kormányzó». Micsoda változás azóta, hogy az első települők, a «zarándokatyák» partraszálltak! Ezen a földcsúcson kezdtek épülni az első faházak és utcák, persze a körülvevő sáncok és védelmi művek miatt görbén. Nem az volt a cél, hogy szép legyen a város, hanem hogy sáncok közé szorítva ellen tudjon állni az indiánok esetleges támadásainak. Így azután ezen a kis részen ma is lehet még találni görbe utcákat, a többi mind egyenes, mint a nyíl. A városnak ez a része egyúttal a City, az üzleti élet középpontja. Egy óriási forrongó katlan, nyüzsgő üzleti étellel; itt vannak a nagy czégek irodái, a Vanderbiltek, Astorok, Gouldok üzletházai; itt székelnek a nagy részvénytársaságok, hajózási és vasúti vállalatok, a börze, egy szóval: itt csinálják a dollárt!

Milliárdok fordulnak meg itt egy nap alatt és egy tuczat német fejedelemség és Balkán állam nem ér együttvéve annyit, mint a Wall-street néhány háza, a hol a petroleum- és vasútkirályok irodái vannak.

Természetes dolog, hogy mindenki ide igyekszik, közel a tűzhöz, hogy melegedhessenek mellette; mindenki azt akarná, hogy az ő vállalatának székhelye, az ő irodája is itt legyen az üzleti világ középpontjában és mesés árakat fizetnek a telkekért ezen a helyen. Épen ezért nem igen terjeszkedhetnek a házak a méregdrága földön, terjeszkednek tehát arrafelé, a merre ingyen meg a nyújtózkodás, a levegőbe. Azt még nem árendálta ki senki és a levegőg New-York Cityben is ingyen áll rendelkezésére a verebeknek, a telefonhuzaloknak és a huszonöt emeletes házaknak. Egész sereg ilyen óriás emelkedik itt föl a magasba, büszkén nézve le a templomtornyokra és elmaradt

Mit látni egy harminczemeletes ház tetejéről?

társaira, a nyolcz-tíz emeletes kalibákra. Először fölépítik az egésznek a vasvázát és azután rakják a vasgerendák közé a vékony téglafalakat; egy-egy ilyen épülő skyscraper mellett elhaladva, nem egyszer honi hangok ütik meg az ember fülét. «Vodu!» «Tehlu!» hallatszik le a tizedik emeletről az utczára; nemcsak Budapestet, New-Yorkot is a tótok építették, legalább részben.

Speciális new-yorki élvezeteim közé tartozik fölmenni egy-egy ilyen monstrum legfelső emeletére; azt a látványt, a mi onnan nyílik, sehol a világon nem lehet élvezni, azért el kell jönni ide. Lépcső is van a házban, de persze senki sem használja azt, mindenki a liften megy föl. Hét-nyolcz lift van a ház földszintjén, vannak közönséges és express-lifteek, a melyek csak minden ötödik vagy tizedik emeleten állanak meg. Induláskor odaszól a négernek az utas: Tizenöt, húsz, a szerint, hogy hol akar kiszállni. A gépet gőzerő hajtja föl, azért a házak teteje folyton ontja a fehér füstöt. Megérkezve a legfelső emeletre, kábító látvány tárul a szem elé;

A «Világot beragyogó Szabadság szobra».

egy szédületes mélység párkányán áll az ember, az átellenes oldalon hasonló magas házak, köztük pedig odalenn, mint egy mély hasadéokban, apró hangyák raja mászkál: az utca népe. A Colorado cañonja átplántálva a világváros közepébe. A merre szabadon áll a szem útja, arrafelé nagyszerű kilátás nyílik: mélyen lent a Szentháromság-templom, a Trinity-Cathedral két tornya, a házak tetein túl pedig, a város és a jersey-i zöld partok között a gyönyörű new-yorki öböl, a melyen mint távoli fekete pontok, czikáznak át a hajók. Az öböl vizéből magasra emelkedik ki az óriási Szabadság-szobor, a «*Liberty Enlightening the World*» a «Világot beragyogó Szabadság szobra»; az az óriási gazdagság és nemzeti vagyon, a mi ezek közt a falak közt és ezeken messze túl, az egész nagy államszövetség területén föl van halmozva, sok árnyoldala daczára végre is annak az eszmének köszöni létét, a melyet ez a szobor kifejez. Ilyenkor érti az ember, miért büszke a yankee az ő republikánus

voltára és az ezt jelképező csillagos lobogóra: micsoda pompás falat volna ez a hatalmas, ifjúi erőttől duzzadó ország valami ó-világi autokratának, a dollároknak micsoda számolatlan millióit lehetne itt beletemetni ragyogó uniformisba és fényes udvartartásba! Ám a yankee nem kér ebből a költséges mulatságból és nem akar idegen urat a nyakán; elegendő ő önmagának és elég biztosítéka az ő fejlődésének az az eszme, a melyet bronzban megtestesítve örül állított oda országának a bejáratához!

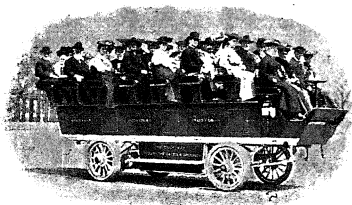
Ezen a földcsúcson néhány *spot*, darabka hely, még úgy van, a hogyan volt százhusz évvel előbb: a Trinity és Szent Pál templomok kertjében még ott vannak a régi polgárok sírjai, az angoloké angol, a hollandoké hollandus, az ireké őskelta nyelvű fölírásokkal. Ott maradtak a város kellő közepén és nem nyúlnak hozzájuk. Megkapó látvány, hogy mikor köröskörül égbe emelkednek a házak a helyszüke miatt, itt, a hol tizezreket ér egy-egy négyszögölnyi föld, érintetlenül hagyják a régi burgherek nyugvóhelyét. A világváros megbecsüli alapítóit és nem háborgatja sírjuk nyugalmát.

Pedig különös bácsi lehetett közülök egyik-másik. Például az, a melyikük miatt ma New-Yorknak híres főutczája, a *Broadway* görbe. Azt mondják, hogy annak idejében, mikor még országút volt, egyeseknek tervezték, ámde egy nagy fát kellett volna miatta kivágni, a melyik az egyik burgher háza előtt állott és az nem engedte. Azt mondta, hogy az országútnak úgyis mindegy, akármerre megy, csak hadd maradjon a fa ott, a hol van. Így esett azután, hogy a *Broadway*, a mely nyilegyenes irányban fut a 9-ik utczáig, itt megtörik és balra fordul. Ha az öreg burgher ma kikelne a Trinity melletti sírjából, de nagyot nézne, hogy mi lett az ő nagy fájának a helyén!

Ma a *Broadway*n kívül, mely jó darabon a város közepén fut végig, tizennégy nagy sugárút, *Avenue* hasítja hosszában végig a várost. Számozva vannak: első, második stb. *Avenue*, azonkívül egy darabon van még *A*, *B*, *C* és *D* sugárút is. Hasonlóképen számozva vannak a keresztutczák is, a régi városrész, a háromszög csúcsa kivételével, a hol megmaradtak az utczák régi nevei. Az utczák száma elé még egy *E* (*East* = kelet) vagy *W* (*West* = nyugat) kerül, a szerint, a mint keletre vagy nyugatra esnek a középső sugárúttól. Ezért olyan könnyű az idegennek eligazodnia a városban, olyan hamar

megtalál egy-egy helyet, mint egy figurát a sakktablán. A 155-ik utcán túl, a Harlem River másik oldalán azután már összekuszálód-
nak az utcák; ott a dombos talaj teszi lehetetlenné az egyenes vona-
lak megtartását. A várost látogató idegenek számára egy kényelmes
módját eszelték ki a város «megtapasztalásának»: huszat—huszon-
ötöt fölültenek egy magas automobil-omnibuszra, a melyen a gépészen
kívül egy magyarázó van, a ki az utasok felé fordulva, nagy pléh-
tülkөн át harsogja a látnivalók neveit, hogy az utcai zajon át is
meghallhassák a kocsin ülők. Az amerikai humor, a mely nem túlsá-
gosan finom, «barker»-nek nevezi az ilyen harsonázó embert, a mi, tisz-

telettel legyen mondva,
ugatót jelent.

A kik automobilon nézik meg a várost.

Én nem folyamod-
tam az automobilhoz,
hanem a magam lábán
meg az Elevated-en, az
utcák fölötti magas vas-
úton jártam be a várost.
Ez is az amerikaira vall;
nem sokat törődik azzal,
szép-e, vagy nem az

utcák közepébe beleépített temérdek vasoszlop, a fő az, hogy oda-
fönn minden akadály nélkül teljes gyorsasággal száguldhat a
vonat. Lenn az utcán olyan nagy a közlekedés, hogy az utca-
sarkon álló rendőrnek időnkint föl kell emelnie a botját és ezzel
adni jelt a kocsiknak, hogy álljanak meg, a míg az addig össze-
gyülekezett gyalogcsoport átmegy a tulsó oldalra. A gyalogjárók
hosszú sora átvonul a tulsó járdára, azután megint összezsap a kocsik
áradata. Odalenn tehát a villamos kocsí sem mehet olyan gyorsan,
mint a sietős üzletember szeretné, meg szó sincs róla, hogy le bírja
bonyolítani az egész forgalmat. Ezért az utcák szintjén kívül az utcák
alatt és fölött is fut a villamos vasút. Odafönn már egész villamos
vonatok járnak; öt-hat igen hosszú kocsí van összekapcsolva egy
vonattá, a pályatest átlag a házak első emeletének magasságában fut
végig. A hely szépsége persze oda van vele, az utcából, a melyen
az Elevated végig megy, nem lehet egyebet látni, mint vasoszlopok

és ívek sűrű erdejét, a melyeken ötperczenkint pokoli zajjal rohan végig a vonat. De az amerikai ember ezzel nem törődik; az esztetika nem hoz pénzt, ellenben a megnyert idő igen. *Time is money!* Az idő pénz és ennek a kedvéért a legnagyobb lelki nyugalommal építené bele az Elevatedet az Andrassy-út kellő közepébe is.

Ilyenkor vasárnap délelőtt, a mikor minden egyéb zárva, a szentmise után legokosabbnak tartottam, ha sorra veszem a város templomait. Ott is lát az ember egyet-mást. Kezdtem a katolikus székesegyházon, a szent Patrick góth katedrálisán, a mely Corrigan érsek temploma és a new-yorki másfél milliónyi katolikusnak szemefénye. Tényleg legnagyobb és legszebb temploma a városnak. Közadakozásból épült. Két tornya között kifeszítve már most büszkén csattogott egy óriási csillagos zászló, előre jelezve a holnaputáni nemzeti ünnepet. Tele volt néppel, jórészen irekkel, a kiknél nemzetük szeretete az ősi hitükhöz való ragaszkodással elválaszthatatlanul összeforrt. «Let Erin remember the days of old!» — Emlékezzék vissza Erin az ősi napokra, mikor még szabad volt! énekli a költőjük, Moore Tamás és az ir, bár századok előtt vándorolt ide a zöld szigetről, melyet számára pusztává tett az angol elnyomás, azért nem szűnt meg nemzet lenni itt sem. A zöld mezős Erintől elszakadt, ősi kelta nyelvét elfelejtette, de kettőt megőrzött, a hárfás lobogót és katolikus hitét, melyhez való ragaszkodását vérével pecsételte meg az üldözések idejében. És ez teszi őt képessé arra, hogy ne olvadjon el nyomtalanul Amerika nagy népzagyalékában; hűséges

New-York egyik tere. («The Five Points.»)

amerikai hazafi, de azt sem felejtí el, hogy ő *újrismen* (ir ember), a temploma egyúttal nemzeti voltának bástyája is. Ők képezik az amerikai katholicizmus magvát és főerősségét.

A következő templom, a melybe léptem, érdekes egyveleget mutatott. Az Ave (Avenue) C és 4-ik kel. utca sarkán lévő amerikai episkopális templom volt ez. Először azt hittem, hogy megint katholicus templomba jutottam; a falakon képek, keresztút, gyóntatószék, a prédikáló papon karing és stóla volt. Hanem azután megkezdődött a miséhez hasonló szertartás és akkor már láttam, hogy ez úgynevezett ritualizáló episkopális templom, a mely már sokat átvett a katholicus egyház szertartásaiból, de tanban még különbözik tőle. Még apáczáik is voltak.

Azután egy másik templomba mentem át, a melyről máig sem tudom, baptista volt-e, methodista vagy más, hanem a prédikációja határozottan érdekes volt. A prédikátor fehér mellényben, fekete szalonkabátban, keresztbevetett lábakkal ült egy emelvényen hallgatóival szemben, a míg az orgona szólt; mikor az elhallgatott, föl-kelt, a pulpitushoz ment és nem kisebb érdekességű tárgyról kezdett szólni, mint az — orosz-japán háborúról. Azt bizonyította hallgatóinak, hogy Isten akarata, hogy ebben a háborúban győzzön a japán, a melyet vezet az angol, az angolt vezetí az amerikai és így az angol-szász, helyesebben az amerikai van hivatva vezetni az egész emberiséget. Gondolom, a hallgatók teljesen meg voltak elégedve az ilyetén való magyarázattal.

Az «Üdv hadseregé»-nek istentiszteletéhez már hazamenet, az utcán jutottam hozzá. Nagy csoport kíváncsi állt egy sarkon és trombita, dob meg ének hangja hallatszott a csoportból. Egy férfi térdelt az utczakövezeten a «Salvation Army» tisztjeinek ruházatában és az énekelt néhány kíséőjével vallásos éneket. Egyre több kíváncsi csoportosult köréje; a vége, azt hiszem, az lett, hogy beszédet intézett a tömeghez. Ez a saájtságos organizáció, melyet a most is élő W. Booth alapított, s a mely katonai elnevezéseket és megkülönböztetésekét használ és fővezérét tábornoknak, terjesztőit tiszteknek nevezi, negyven évvel ezelőtt alakult Angliában. Erkölcsi czélja van, nem annyira külön vallás, mint inkább egy általános keresztény alapon állva, arra törekszik, hogy az erkölcsileg sülyedteket az erkölcsiség

útjára visszaterelje. Ezért gyűléseket tart, szegényeket segélyez, hajléktalanoknak szállást ad, munkát közvetít és sok egyéb jót tesz; az embereknek átlag nem is volna kifogásuk ellene, csak az tetszik vissza, hogy mindezt roppant lármás módon teszi. Ha valamely országba jön, a hol még eddig nem volt, azt úgy nevezi, hogy «rohamot intéz» az illető ország ellen. Egy alkalommal együtt utaztam Booth «tábornok» egyik fiával és érdekes adatokat tudtam meg tőle az Üdv hadseregének az Egyesült-Államokban való működéséről. 1880-ban jöttek át Angliából és 1904-ben volt az Üdv hadseregének az Egyesült-Államokban 3666 tisztje és alkalmazottja, 911 «csapata», «előőrse» és szociális intézménye (munkás-otthonok stb.), mely utóbbiak 10.108 ember javára szolgáltak. Ezen évben 800.000 dollárt fordítottak a szegények segítésére és 44.508 ember

számára közvetítettek munkát. Háromszázezer embert vendégeltek meg karácsony estén vagy láttak el ruhával, beleszámítva ebbe a nagy számba azokat a gyermekeket is, a kik játékszereket kaptak karácsonyi ajándékkul. Sőt három gyarmatot is tartottak fenn, egyet Colorado, egyet California és egyet Ohio államban, összesen 450 lakossal. A mint ezen adatokból kitűnik, az Üdv hadseregének a nyomor enyhítésére, a munkátlanok elhelyezésére stb. irányuló működése nagyon elismerésre méltó; már azután, hogy nagyon is lármás nyilvános «megtéré-

Az Üdv hadseregének amerikai «főhadiszállása.»

számára közvetítettek munkát. Háromszázezer embert vendégeltek meg karácsony estén vagy láttak el ruhával, beleszámítva ebbe a nagy számba azokat a gyermekeket is, a kik játékszereket kaptak karácsonyi ajándékkul. Sőt három gyarmatot is tartottak fenn, egyet Colorado, egyet California és egyet Ohio államban, összesen 450 lakossal. A mint ezen adatokból kitűnik, az Üdv hadseregének a nyomor enyhítésére, a munkátlanok elhelyezésére stb. irányuló működése nagyon elismerésre méltó; már azután, hogy nagyon is lármás nyilvános «megtéré-

seiből» — a hol iszákosok és egyéb bűnösök hirdetik ki nagy trombita-, dobszó és hallelujah éneklés közben megtérésüket — mennyi a maradandó, az más kérdés. — A temérdek amerikai felekezet között különben nem ritkaság, hogy egyik-másik nagyon is különös eszközökkel terjeszti a tanait; némelyiknek az összejövedele alatt fagyaltot szolgálnak föl, egynek a kapujára meg azt láttam egyszer kiírva, hogy estére «Moonlight service» lesz: holdvilágos istentisztelet, a mikor is az összejövedel a templom udvarán leszen, a fényes holdvilágnál!*

Dél elmúlt és iparkodnom kellett hazafelé. Kérdezetlenül is tudtam a házigazdám délutáni programját: Coney-Island. Meleg vasárnapi délután van, a mikor a felhőkarczolók között megszorul a levegő és rekkenővé válik a hirhedt new-yorki hőség, a melyben nyaranta annyi ember kap napszúrást; hová menekülne a new-yorki ember máshová, mint a tenger hűvös partjára, ki Coney-Islandra? Mikor az egész multság olyan olcsó; akkora távolságra, mint Budapesttől Szent-Endre, elröpíti az embert a száguldó villamos vonat husz percz alatt és az út ára mindössze tíz cent (ötven fillér). No meg esetleg egy kis kisiklás.

Már a kora délutáni órákban tízezrek indulnak kifelé. Hanem mielőtt útnak indultunk volna, még egy fejezettel ismerkedtem meg az amerikai vasárnapi életből: a vasárnapi iskolával.

Az egyes vallásfelekezetek vasárnap délelőtt vagy korán délután gyűjtik össze a gyermekeiket vallástanításra. Mellettünk a «Jó reménység»-ről nevezett protestáns kápolna állt és egy kis szobának az ablaka egyenesen odaszolgált az iskolaterem egyik ablakára. Oda-átról kórusban való felelés és ének hangzott; odaálltam az ablakhoz és néztem a sok éneklő kis fiút. Nagyhamar fölfedeztek.

— Look Tom, a fellow 's there!

(Nézz oda, Tamás, egy bácsi áll ott!) — figyelmeztette az egyik *boy* a másikat.

— Aoh, yes! fordult arrafelé kettő is. Egy új ember az ablakban! Ez elég érdekes.

* Ime egy templomi értesítés az egyik chicagói lapból:

«Harmadik presbyteriánus templom, az Ashland-boulevard és Ogden-avenue sarkán. Ma 10:30-kor és 7:30-kor. Dr. Mc Caughan prédikál. Nagy templom, jó beszéd, szép zene.»

— Ki ez? Még sohasem láttam. Azt hiszem, nem innen a negyedik utczaról való! — koczkáztatta meg az egyik a véleményét.
(— Azt tökéletesen eltaláltad — gondoltam én hozzá.)

Már az egész pad érdeklődött becses személyem iránt. A tanítónő, a ki nem láthatott engem, észrevette a boy-ok nyugtalankodását és figyelmeztetések röpültek a katedráról a pad felé. Elhallgattak és

egy ideig csak lopva sandítottak át. Én az alatt gyönyörködtem a kis yankeek hunczutkodásában, a mint a pad alatt egymásnak a sportjelvényein iparkodtak csereberélni. Mindegyiknek a gomblyukában, kabátján volt kettő-három. Azután ének következett; ez jó alkalom volt visszatérni az érdekes tárgyhoz. Egy merészebb vállalkozott, hogy átkiált.

— Hallo, honnan való, bácsi?

— Európából! —

feleltem én vissza. A hatás nem maradt el. Egyszerre két pad népe is fordult arrafelé.

— Aoh, he is from Europe!

Persze az éneken nagy lyuk támadt és a tanítónéni most már boszankodva meg akarta tudni a zavar okát. Odajött az ablakhoz és mikor fölfedezte az okot, indignálódva becsukta az ablakot. Ezzel aztán vége volt a mulatságnak.

Az igazi azonban most kezdődött, a kirándulás a szigetre. Európai embernek már az is élvezet, odaállni az órási brooklyni híd följárójához és gyönyörködni abban az embertömegben, a mi ilyenkor, vasárnap délután átigyekszik a másik partra. A gyalogjáró, a kocsiót,

A vasárnapi iskolások kirándulása.

minden villamos kocsi ontja az ezreket; gyors léptekkel, szinte ütemesen haladnak át a vas viaduktokon a földfölötti vasút megállójához, a fapadló úgy döng a lépteik alatt, mintha ezredek masiroznának át. Jaj annak, a ki elfoglalja a járdát, útjában áll a siető tömegnek.

— Excuse Sir! Bocsánat uram! — dörgi majd fülébe jobbról is, balról is egy-egy botrvált képű, izmos alak és egy percz alatt két hatalmas könyökütést kapott a bordái közé. Az idő pénz, a mulatságra való idő is ki van számítva és udvarias exkuzációval, de kiméletlen biztonsággal törtet keresztül a yankee a lassanmenőkön. A budapesti lánczhid jutott az eszembe, a melyen sok fővárosi lakos még mindig nem tanult meg járni; három ember néha szélében elfoglalja a szűk gyalogjárót és egész

Vasárnapi örömök.

hosszú sort tartóztat föl az útjában, Oda kellene egynéhány ilyen, előre-feszített ököllel törtető yankee, az majd megtanítaná őket, hogyan nem kell mások elől elállni az utat.

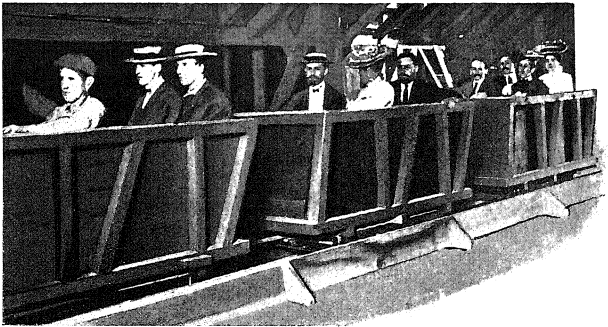
Három-négy-öt perczenként érkezik egy új villamos vonat; percz alatt tele vannak az összes kocsik, de szó sincs arról a vad tolongásról, a mit budapesti kirándulóhelyeken lehet látni. Az egész roppant forgalmú helyen alig láttam rendőrt, gyönyörűen fegyelmezi a tömeg önmagát. Csupán azt köti ki egy tábla, hogy «Nem szabad az ablakon át beszállni». Állóhelyek nincsenek; percz alatt, de csendben és rendben megtelik a vonat és robot tovább. A ki

lemaradt, vár, hiszen rögtön jön a másik, az első pedig nagy sebességgel nyargal át a hidon, végig Brooklyn utczái fölött és mikor kiér a villák és kertek közé, ott szédületes gyorsaságba csap át. Sebessége itt olyan, mint a leggyorsabb expresszé; szinte ugrálva, szökellve halad a kocsí a sinen.

Néhány percz még és künn vagyunk a tengerparton. Egynehány évvel ezelőtt itt még semmi sem volt, most pedig egy csodaváros áll itt magas tornyokkal, minaretekkel, óriási forgó kerekkel, tiroli alpokkal, szénbányákkal, japán kertekkel — persze mind ez a csuda fából, meg gipszből. Lehet itt látni mindent, hirtelenében egész földkörüli utazást lehet megtenni. Fölmászhat a turista az Alpesekre és útközben hallgathat hamisítatlan jodlirozást, lemehet bányász-kocsin a pennsylvaniai szénbányákba, sétálhat a japán császári kertekben és Pompei romjai között, megcsodálhatja a delhi-i durbart és a japán *jiu-jiutsu*-t, hallgathat filippino muzsikát és skót dudaszót, utazhatik elefántháton és velencei gondolán, bámulhatja a hindu fakir művészetét, a ki a levegőben lebeg... mi kell még több? Az amerikainak, ha jóízűen akar mulatni, még több is kell. Annak nem elég, ha hátborzongató élethűséggel látja reprodukálva egy városrész égését (azbeszt házakkal), a galvestoni tengeri katasztrófát meg a Mont Pelée kitörését, ő neki még az is kell, hogy megpróbálja egy kissé a saját bőrét is a vásárra vinni, hátha sikerülne neki itt ma délután tíz centért kitörni a nyakát? A merésznél merészebb hullámos vasút nem elégíti ki, hanem beleül a «Loop de loop»-ba, a hol az egész társaságot jó erősen beleszíjjazzák egy kis kocsiba, azután elindítják a lejtős pályán és mikor a kocsí a legveszekedettebb gyorsasággal rohan a kanyarulatokon át, akkor egyszerre egy nyolczast csinál felülről lefelé és egy pillanatig a kocsí kerékkel fölfelé és az egész tisztelt társaság fejjel lefelé rohan a téren át! Csak egy másodpercig tart az egész, mikorra az asszonyok sikítanak, akkorra már vége is a veszedelmes helyzetnek és egyre lassuló mozgással, a vad rohanástól kipirult arcczal megérkeznek a végpontra. De az élvezet megvolt, az igazi amerikai élvezet: egy pillanatig szembe néztek a nagy kaszással és fricskát adtak Halál Ő Felségének. Ha a gépezetben csak egy kicsiny hiba esik vagy a kocsí kisiklik az örült futásban, akkor apró darabokban szedik őket

össze a földről, az agyvelejüket meg kanállal kaparják le a kocsironcásairól, de hát szerencsésen nem történt baj és a másik öt perczen már új társaság vágat a pokoli úton.

Nos, ezt a vadságot nem csináltam együtt velük, európai ember itt mégis előveszi a józanabbik esztét; hanem a toronymagásból a tóba való lerohanást én is megkíséreltem vagy kétszer. Ezt a mulatságot különben ismerik Európában is. Az ember föláll egy mozgó járdára és szép kényelmesen fölvetíti magát vagy négy emelet magasságra, ott azután tizedmagával kocsiba ül és a kocsit, a mely volta-

Leszállás a bányába.

képen kerekcsónak, egyre gyorsuló futással indul le a lejtőn. Villamos fényben ragyogó patakok között futja le meredek útját, akkor egyszerre vizet ér, a csónak óriási paccsanással szétvágja a vizet és kiugrik belőle, vagy tíz méter hosszút szökve a levegőben. Akkor visszaesik a vízbe és még egy-két kisebbet ugorva, végre szép csendesen odaúszik a parthoz, a hol azután kicsákyázzák. Hát ez nem veszedelmes mulatság, csak egy kissé szokatlan és az asszonyok itt is kötelességüknek tartják egyet sikítani.

A ki akarja, igazi arab vezetővel tevén körüljárhatja Dreamland-ot, az álomországot, azután megnézheti, hogyan mentenék meg őt, ha feje fölött kigyulladna a ház. Egynéhány magas ház van azbesztből építve, a melyek körül a csalódásig hiven utánozva, a new-yorki

utcai élet folyik. A sarkon ott áll a rendőr, fehér nemez sisakjával és kis kurta fűtykösével, az utcán nyüzsög a nép, a mikor egyszerre kigyulad egy ház és a vészjelre előrobognak a tűzoltók. Hatalmas gőz-

Cronje tábornok.

fecskendőjükből omlik a vizsugár az égő házra, majd ponyvát feszítenek ki és egymásután egy, két, három alak röpül le belé a nyitott ablakokból, egy meg épen a ház tetejéről. Emeletmagasságra veti őt vissza a kifeszített ponyva, azután megint behull és megmenekült. Hogy miből van az agyveleje annak, a ki ezt a mutatványt napjában egynéhányszor végigcsinálja és nem kap agyvelőrázkódást, azt nem tudom. Azt minden-

esetre szemtől-szembe láthatja az ember, hogy tűz esetén hogyan kísérelnék meg őt megmenteni, még a negyedik emeletről is. De vajjon mit csinálnak azzal, a kit a huszadik emeletről kellene megmenteni? Ott ugyan nem ér már semmit semmiféle mentőponyva.

Egy óriási térségen a búr háborút mutatják be, igazi búr harcosokkal, a kik a tavalyi st.-louisi kiállításról jöttek ide. Ez már nemcsak érdekes, hanem egy kissé szomorú látvány is. Az öreg Cronje, a paardebergi hős, a szent-ilonai fogoly élete végére oda jutott, hogy pénzért mutogassa azt, a mit egykor kötelességérzésből és hazája iránti szenvedélyes szeretetből tett az angolok ellen; vagy száz búr harcosával végigjátszsa főbb jeleneteiben a Dél-Afrikában

Részlet a búr háború bemutatásából.

lezajlott háborút. Az amerikai nem ütközik meg ezen és tisztelete nem csökken az agg vezér iránt, hanem azért mégis csak szomorúság fogja el az embert, mikor látja, hogy az öreg tábornok végső napjaira így kénytelen mutogatni hazája hősi halálküzdelmét, mert mindene elpusztult a háborúban és nincs semmije, a miből meg tudna élni. Azt meg kell adni, hogy a búrok kitűnő lovasoknak bizonyulnak itt is és állandóan nagy közönségük van.

Ez egynéhány nagyobb attrakció. Kisebb, az van minden lépésre. Gőzkonyha, a hol az embernek szeme előtt öt perc alatt készítik

Jim értékeli az ellenfelét.

el az ételeket, incubator, a hol koraszülött gyermekeket mesterségesen tartanak életben, czéllövő helyek, a hol czélba lehet löni puskával, revolverrel, nyíllal, hajító dárdával, vagy a hol karikákat lehet vetni a kiszemelt tárgyakra és ha eltalálja a dobó az esernyőt, kést vagy sétatálczát, övé a tárgy. Az sem az utolsó mulatság — bár se nem esztetikus, se nem emberies dolog — a hol egy nagy fehér ponyva nyílásából egy néger dugja ki a baglyas fejét és az ő kemény kobakja a czélpont; a ki eltalálja, az nyert. Gummilapdákkal dobálnak reá és a néger minden egyes dobás előtt fölnéz;

egyik szemét behunyva, műértő pillantással végignézi az emberét, hogy veszedelmes czélzó-e vagy sem? Ha úgy látja, hogy nem kell félni tőle, akkor arra sem érdemesíti, hogy lehajtsa a fejét, bátran néz szemébe a dobásnak és nem igen csalódik. Ha pedig sejti, hogy jó dobóval van dolga, akkor gyorsan vállai közé kapja a fejét és csak a rossz sapkáját tartja oda a veszedelemnek. Nagy azután a hurrázás, ha a lapda talált; nagyot puffan a néger kemény koponyáján és a dobó büszkén viszi el a sétatálczát vagy mit, a mit nyert.

Ezek között a látványosságok között sűrög, tolong az egész délután százezrével ez a nagy naiv gyermek, az amerikai nép; a milyen komoly és számító az üzleti életben, olyan szívesen fizeti el itt a tíz centjeit a kaczagató, vagy háborzongató látványosságokra. Szívesen engedi magát becsapatni is, csak azt kívánja, hogy ügyesen csap-

ják be. Egy «tenger alatt járó naszád»-nak meg kellett buknia, mert a «tengerfenék csodáit» ígérte és mindössze néhány rossz káraszt és haldokló pióczát mutatott a víz alatt; tavaly én is felültem a pléh-trombitás «barker»-je nagyhangú reklámjának, az idén már nem volt ott. Épen úgy eltűnt az egyetlen mutatvány, a mi az erkölcsöt sértette, az amerikainak józan érzéke nem tűri a piszkot a nyilvánosság előtt. A többi azonban mind fényes businesszt csinál, a mi érthető is, tekintve, hogy egy-egy ilyen vasárnap délutánon három-négyszázezer ember fordul meg a szigeten. A legjobban megy az üzlet ott, a hol «ice-cream»-ot, fagyilaltot árulnak; hihetetlen, mekkora mennyiségű jeget fogyaszt el New-York népe egy-egy meleg nyári napon. Ha Labradorból egy egész jégmező úsznék le ide, rögtön szétkapkodnák. Nagy tömegek hűtőznek a hús tengervízben, a hátukat tartva az Óceánról jövő nagy hullámoknak, a melyek nagyszerű robajjal törnek meg itt a homokos parton, a beach-(bícs)-en. Mások megint a két óriási fehér tánczteremben járják a tánczot, a melyekbe ingyen beléphet bárki, csak jó kabátja legyen.

Elmulik a délután, leáldozik a nap és a villamos vasutak még mindig ezreit ontják a népnek a szigetre. Nem csoda; előestéje van a szabad Amerika legnagyobb ünnepének, a Szabadság-napnak! Évfordulója annak az örökké emlékezetes napnak, mikor a tizenhárom alapító államnak Philadelphióban összegyűlt képviselői 1776 július 4-én egyhangúlag kimondták, hogy lerázzák az immár tűrhetetlenné vált angol jármot és szabad nemzet akarnak lenni. Ezt a napot, az Egyesült-Államok születésnapját azóta nagy ünnepséggel ülik meg évenként, hanem az ünneplés módja szörnyen amerikai. A fekete égboltra fölszáll az első rakéta, utána színes csillagok és tűzgolyók repülnek föl, mellettem pedig elsüti a pisztolyát egy boy és éles hangján kiáltja: Glariesz fórsz Dzsuláj (Glorious fourth July — dicsőséges július negyedike) hurrá! Van oka hurrázni, mert ez a nap, meg a holnapi aranynapja a gyerekeknek; szabad lövöldözni a nyílt utcán, a mennyit csak tetszik. Máskor becsuknák az embert érte, most azonban boldog-boldogtalan előszedheti a pisztolyát és eldurrogtathatja, a hol neki tetszik; békát, rakétát dobhat a kocsiútra és nem bántja érte senki. Élnek is az aranyszabadsággal a gyerekek, de még a nagyok is. A boyok zsebe tele van minden-

féle pukkanó szerszámmal és játéktölténnyel és addig haza nem kerülnek, míg el nem lötték az utolsót is. Éles töltéssel löni meg van tiltva, hanem azért akárhányszor megjelenik az emeleti ablakban egy-egy jókedvű yankee és revolverének mind a hat töltését egymásután kilöve a levegőbe, hatalmas hurrah-val fejezi be a sikertült műveletet. Olyan durrogás, puffogatás folyik ezen az egész napon New-Yorkban, hogy az ember bátran az ostromlott Port-

A «New-York Central» pályaházában. A praktikus amerikai nem mondja, hanem fölírja, hogy: «Kérem a jegyet!»

Arthurba képzelheti magát, és ugyanilyen ez a nap mindenfelé az egész Egyesült-Államok területén. Csak az a baj, hogy a mulatság vége minden esztendőben szomorú; a harmadnap megjelent hiyataltos adatok szerint ebben az évben meghalt a július 4-iki lövöldözésben az egész ország területén 46 ember, megsebesült 1667. Pedig ez csak az a szám, a melyről a hivatalos statisztika tud. Hiába, nagy naiv kamasz még mindig ez az amerikai nép!

***

Ha Baedeker volnék, most sorra venném a nagy város minden nevezetességét és hűségesen végighurczolnám az olvasót az összes

utczákon, hogy a fontosabb helyeknél megállva, a barker pléhharsonájával figyelmeztessen, hogy itt ez meg ez a látnivaló. Végigmenénk az ötödik Avenuen, a milliárdosok és milliomosok utcáján, a keresztező harmincznegyedik utcánál betérnénk New-York legnagyobb és legrágább szállodájába, a Waldorf-Astoriába, a mely maga egy napra való látványosság; tizennégy emeletével nyolczvan méter magasra emelkedik föl a levegőbe, 1300 hálószoba és 800 külön fürdőszoba van benne, a temérdek nappali szobán és egyéb helyisé-

gen kívül; az alkalmazottjainak száma ezerötszáz. Esténkint 25.000 villamos láng gyullad ki benne és az utazó válogathat, hogy IV. Henrik, I. Ferencz, XV. Lajos vagy I. Napoleon stílusa szerint, avagy inkább ó-görög, török, renaissance vagy indiai stílusban bebútorozott szobában akar-elakni és a reggelijét az étteremben, a pálma-

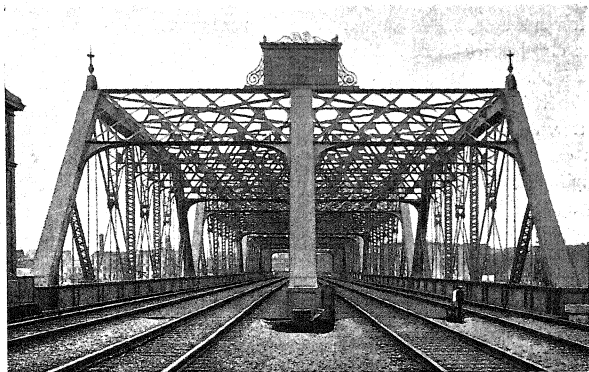

Indulásra készen.

kertben vagy a ház tetején levő kertben akarja-e elköltetni. Az igaz, hogy egy elsőemeleti saroklakásért fizethet egy napra ezer koronát és a pompás breakfast után el lehet készülvé, hogy kétszáz koronás számlát nyujtanak át neki.

Innen néhány percnyi úttal átmennénk a New-York Central vasutársaság gyönyörű pályaházába, az egyetlenbe, a mely benn van egészen a város szívében, a 42-ik utcánál. Innen egészen a 96-ikig alagútban fut ki és be a napjában közlekedő 600 vonat, míg fölöttük akadálytalanul folyik az utcai közlekedés. A 96-ik utcánál egy viaduktra jön ki a vonat; a nagyszerű vasépitmény negyvenkét utcán át viszi a kocsisort az utcák fölött és a hozzátartozó kolosszális négyvágányos Harlem-hiddal együtt tizenöt millió koronájába került a

társaságnak. A váróterem kincseket érő fehér márványcsarnok, a mely bátran beillenék a Louvreba vagy akármelyik európai fejedelem palotájába, — az óriási arányú üveges pályaházban pedig tíz-tizenkét hosszú vonat áll indulásra készen; csak a jelet várják, hogy kirobogjanak innen és ezer meg ezer mértöldes távolságokon száguldozzák be az Uniónak szinte mérhetetlen térségeit. A városnak ez a pontja az egyik legforgalmasabb hely; földfeletti, földalatti és utcaszini vilamosok, meg a bérkocsik ide ontják, vagy innen hozzák az utasai-

A «New-York Central» vasúti hidja a Harlem folyón.

kat; hozzá lehet még tenni, hogy itt gázoltathatja el magát az ember a legkönnyebben. A többi vasutak, a Pennsylvania, az Erie, a Lackawanna stb. Railroad (vasút) pályaházai a Hudson-folyó másik oldalán vannak és gőzkompokon, úgynevezett ferryboatokon szállítják át az utasaikat a városból.

Azután elmehetnénk egy kis gőzyacht-kirándulást rendezni New-York körül. A hol a nagy hajóval kikötöttünk, a Cunard-Line dockja, az az 51-ik a dockok sorában, azonfelül is van még egy csomó, lefelé menve pedig a folyón, a nyüzsgő járművek között végre a Manhattan csücsára érne a yacht, ott van egy nagy akvárium, a melyben minden egyéb tengeri csoda között óriás teknősbékát és nyugtalanul

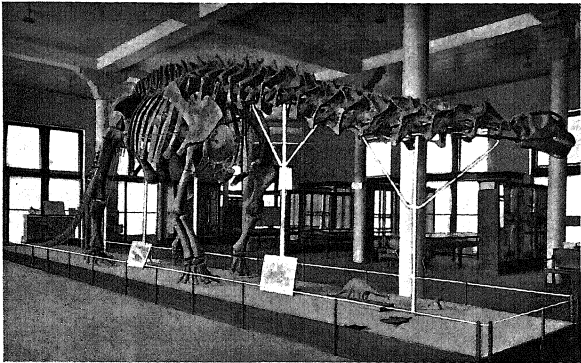
uszkáló kölyökczipákat lehet látni. Azután fölkanyarodunk az East Riverbe és elhaladva a testvérváros Brooklyn mellett, át a világhírű brooklyni híd és ennek méltó párja, az új vashíd alatt, hetvenkét dockot hagyunk el ezen az oldalon is és így érkezünk meg a folyam szigeteihez, melyeknek olyan érdekes szerepük van a nagy város háztartásában. A rabokat, az iszákosokat, elmebetegeket és a társadalomnak egyéb hasznavehetetlen tagjait a metropolis nem akarja megtűrni saját falai között, kirakja őket ezekre a szigetekre. Van ugyan a városban is fogház, de a másika itt van a Blackwells-szigeten; ugyanitt van a dologház és két városi kórház; a másik két szigeten pedig az elmebetegek és az iszákosok menhelye és szintén egynéhány kórház áll. Ward Islandnál összeszorul a folyam, sziklák állanak ki a vízből és a partok között dörgő zúgással örvényelve rohan a víz; itt van a hirhedt *Hell Gate*, a «Pokol kapuja», a hol a mult évben a «General Slocum» kiránduló hajó kigyulladt és ezer utas, többnyire nő és gyermek, vesztette el az életét. A kik az égő hajóról leugráltak, azokat elnyelték a *Hell Gate* örvényei.

Hát mindezt és még sok egyebet kellene végigmagyarázni egy lelkiismeretes vezetőnek a járóművén ülő társaság számára, hanem bármennyire szép és nagy város ez az újvilági metropolis, nekünk nincsen sok eltölteni való időnk benne. Kollégánk, Fogg Fileas sorsakerget: záros határidő alatt kell körüljárni a glóbust (és az igazat megvallva: záros határidő alatt kell leadni a nyomdába a könyvet), azért folyton a fülünkbe cseng a bolygó zsidó Ahasverus kiáltása: Tovább, tovább!

Az előktől el is búcsúzunk a városban, hanem még egy látogatás hátra van, azt semmiképen nem szabad elmulasztani, mert az nagy úrnak szól. Most már ugyan nem él az a nagy úr, hanem valamikor, jó egynéhány százezer esztendővel ezelőtt tényleg királya volt mindazoknak az óriási saurusoknak, a melyek a hüllők korának középső, jurai periodusában ott nyüzsögtek az amerikai földség nagy, meleg mocsaraiban. Az Amphibius Dinosaurus *Brontosaurus* ez, a melynek nagyszerűen kikészített óriási csontváza ott áll az «Amerikai természetrajzi muzeum»-ban.

A muzeumba a Central Parkon át visz az út, a mely ott a város közepén vagy háromszor akkora, mint a mi Városligetünk. A muzeum

gazdagságát még csak felületesen sem lehet leírni; egy teljes napot töltöttem benne s bár a vendéglőjében ebédeltem és délután folytattam a körutat, mégis azzal a kielégítetlen érzéssel kellett távoznom, hogy alig láttam egy harmadrészét a gyűjteményeinek. A mit az Unio természetrajzi, palaeontologiai és néprajzi tekintetben érdekeset nyújt, az mind képviselve van benne, azonkívül a többi kontinensek és a mély tengerek állat- és növényvilága is. A földszinten van egy kaliforniai óriás fának, a Sequoia Gigantea-nak egy darabja;

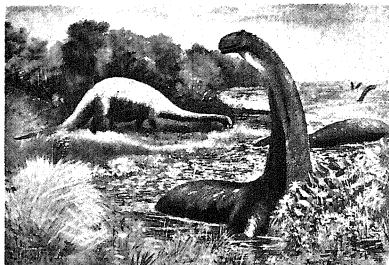

A mocsarak fejedelme.

a törzs kerülete 30 méter és évgyűrűi azt mutatják, hogy 1341 évig élt. Mikor a normannok először érintették Amerika partjait, akkor már félezer esztendő volt, megérte Columbus partraszállását, végigélt még aztán négyszáz esztendőt és csak 1891-ben dőlt le. Halála is olyan volt, mint egy bukott uralkodóé, egy egész népet rántott magával; egész nagy erdőrészetet ütött agyon maga körül. Méltó párja az állatvilágban a Brontosaurus. Ezt a muzeum expedíciója 1898-ban fedezte föl Wyoming államban; egy egész nyáron át tartott, a míg a rengeteg vázat ki birták szabadítani a sziklából, összecsomagolták és a muzeumba szállították. Több évnek a munkája volt, a míg az egyes csontokat óvatosan megszabadították az azokat

körülvevő matrixtól, czementtel összeragasztották a törött részeket és az egészet fölállították mostani helyzetében. 1905 februárja óta áll itt a sok százezer év előtt élt kolosszus, mint kövé vált emléke az óriási hüllők, saurusok korszakának, a melyek benépesítették a Földet, mielőtt az emlősök evolúciója megkezdődött volna.

A Brontosaurus csontváz hatvanhat és fél láb hosszú és tizenöt láb magas; czombcsontja 570 font súlyú. Az élő állat súlyát 90 tonnára becsülik és egyike volt a legnagyobb állatoknak, a melyek valaha léteztek. Legfőljebb néhány bálnafaj nagyobb nála, de annyi bizonyos, hogy a négylábú állatok közül ez volt a legnagyobb. Semmiféle most élő species nem hasonlít hozzá. Vastag, hosszú

A Brontosaurus aranykorában.

farka volt, mint a krokodilnak, hosszú és hajlékony nyaka a struczmadáréhoz hasonlított; kurta, zömök teste vastag elefántlábakon állt és óriási testtömegéhez képest nagyon kis feje volt. Fogainak alkotása azt mutatja, hogy növényevő állat volt, egész alkotása

pedig joggal enged arra következtetni, hogy életének legnagyobb részét a lassan hülő föld meleg mocsaraiban töltötte; czammogva, gázolva az iszapban és néha úszva is a mélyebb vízben. Némelyek azt tartják, hogy néha kijött a szárazra is, de lábainak szerkezete semmi esetre sem engedhette meg, hogy huzamosabb ideig tartózkodjék a vízen kívül. Különbösen is ott baj érte volna, mert a milyen rengeteg hústömeg volt az állat, épen olyan gyámoltalan jószág is volt és a vízen kívül nagyon hamar áldozatául esett volna vérengző rokonának, a Dinosaurus Carnivorusnak. Egyetlen védelmi eszköze legfőljebb az lehetett, hogy — rádólt az ellenségére és súlyával agyonnyomta azt.

Letűnt földperiodusok számlálatlan évezredeinek emlékét hir-

deti a sziklasírjából ideállított óriási csontváz; körülötte pedig forrongva halad a legújabb kor, a melyben többé nem a nagy testtömegek, az izomerő uralkodik, hanem az értelem és az a lény, a mely ezt az isteni adományt bírja, az Ember! A mocsarak királya, a Saurus, a muzeumba került; mikor elváltam tőle, az utolsó gondolatom az volt, hogy ötszáz esztendő múlva még más levitézlett nagy uraságok is ide fognak kerülni a muzeumba a Brontosaurus mellé!

A NEMZET FŐVÁROSÁBAN.

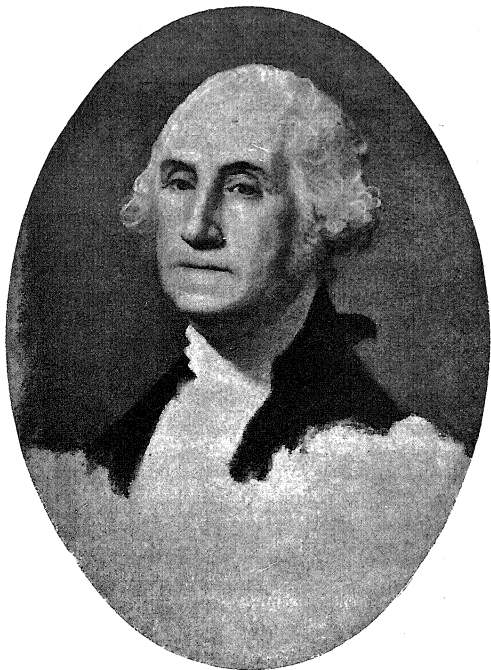
GY FEHÉR márványszobor áll az Egyesült-Államok fővárosában, az ország legelső háza, a Capitolium előtt. Egy ülő alakot ábrázol a szobor, római polgár tógájában, alatta a fölrírás: *First in War — First in Peace — First in the Hearts of His Countrymen. — Első a háborúban — Első a békében — Első polgártársainak szívében.*

Lehet ennél szebbet mondani katonáról, polgárról, emberről? A férfiú, a kinek temetésén ezeket a szavakat mondták és a kinek szobrára azokat rávésték, *Washington* György és a város, a hol ez a szobor áll, *Washington*.

Hol legyen az óriási Uniónak, az északamerikai kontinens kétharmad részének, negyvennyolcz szabad és független állam szövetségének a központja? Melyik állam dicsekedhessék azzal, hogy az ő városából igazgatják a hatalmas államszövetséget és kinek a nevével viselje az a város? *New-York* a leggazdagabb, *Texas* a legnagyobb, *Massachusetts*, *Connecticut* és mások a legrégebbek, melyiké legyen a dicsőség? Az államok kongresszusa úgy határozott, hogy egyiké sem; ne szülessen oligarchia azon a földön, a melyet a demokrácia szerzett meg sajátjának. Azért a fővárost kihasították az államok közül (máskülönben *Maryland*ba tartoznék) és külön területet, districtet alkottak belőle, név gyanánt pedig azt a nevet adták neki, a mely névnek a tiszteletében minden amerikai ember megegyezik, a katonai, polgári és emberi erények ideális egyesítőjének nevével, *Washington*ét.

A város a *Potomac*-folyó partján fekszik és erősen különbözik az amerikai városok rendes típusától. Itt nincsenek felhőkarczolóok, hanem nagyobbrészt szép kertek közé épült házakból áll a város;

annál impozánsabban emelkednek ki a nagyszerű középületek. A legelső közöttük a Capitolium. Ez a hatalmas épület az Egyesült-Államok képviselőtestületének és szenátusának, valamint legfelső

Washington György.

biróságának a székhelye; az első követ Washington tette le 1793 szeptember 18-dikán, az egész épületet mai alakjában 1859-ben fejezték be. Virginiai homokkőből és massachusettsi meg marylandi márványból épült. Egy magas halmon áll és legmagasabb pontja, a kupola szabadságszobra 307 lábnyira emelkedik a talaj fölé. Középső

része a Rotunda, egy óriási körépület, a melynek falain nyolcz nagy festmény ábrázolja Amerika és az Unio történetének legnevezetesebb jeleneteit. Ezek:

Columbus kikötése San Salvador szigetén 1492 október 12-én.
De Soto fölfedezi a Mississippit 1541-ben.

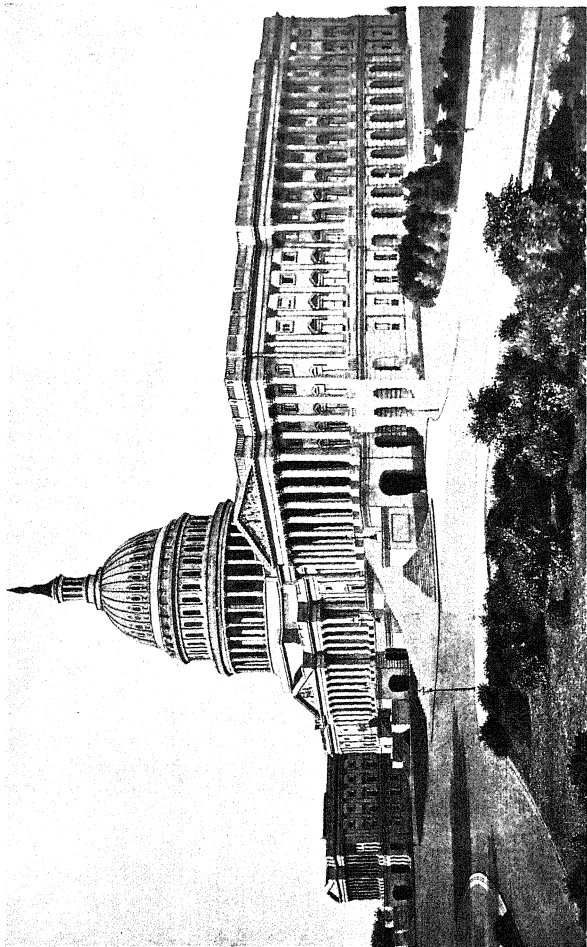
Pocahontas indiánfőnök megkeresztelkedése 1613-ban.

Az államalapító «zarándokatyák» útnakindulása Delft-Havenből 1620 július 21-én. Talán a legszebb

«A függetlenségi nyilatkozat megtétele» Philadelphiában, 1776 július 4-én. 1775-ben gyűlt itt össze az emlékezetes kongresszus, hogy segítsen az ország állapotán, a melyet az «anyaország», Anglia zsarnoksága és igazságtalansága gyarmatosaival szemben immár elviselhetetlenné tett. Előzőleg sokat kérvényeztek a királynál és a parlamentnél, de hiába. Hosszú tanácskozás és érett megfontolás után végre azon az emlékezetes napon megtették a történelmi nevezetességű nyilatkozatot, melyet érdemes ideírni, lehet belőle tanulni ma is!

A kongresszusból, 1776. július 4-én. Amerika egyesült tizenhárom államának egyértelmű nyilatkozata.

«Ha az emberi események folyásában szükségessé válik, hogy egy nép szétszakítsa a politikai kötelékeket, melyek őt eddig egy másik néppel összekötötték és hogy elfoglalja a föld népei között azon különálló és egyenrangú helyet, melynek birására a természetnek és a természet Istenének törvényei följosogítják, az emberiség véleménye iránt való köteles tekintet megkívánja, hogy a nemzet föltárja azon okokat, melyek őt az elválásra rábirták. *Maguktól értetődőknek tartjuk azon igazságokat, hogy minden ember egyenlőnek lett teremtvé és hogy a Teremtő mindenkit bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ajándékozott meg s ezek közé tartozik az élet, a szabadság és a boldogságra való törekvés.* Hogy ezen jogok biztosítására kormányok létesültek az emberek között, melyek jogos hatalmukat a kormányzottak közmegegyezéséből nyerik. Hogy ha valamely kormányforma ezen célokra nézve végzetessé válik, a népnek joga van megváltoztatni vagy eltörölni azt és új kormányzatot alakítani, oly elvekre fektet-

A Capitolium.

vén annak alapjait és oly módon szervezvén annak hatalmát, a hogyan legjobban véli általa elérhetni biztonságát és boldogságát. Az okosság mindazonáltal azt fogja diktálni, hogy régóta álló kormányformákat ne változtassunk elégtelen és muló okok miatt és ennek megfelelően minden tapasztalat azt mutatja, hogy az emberek inkább hajlandók tűrni, míg csak tűrni lehet a bajokat, mint fölkelni és eltörölni azt a kormányformát, melyhez hozzá vannak szokva. De hogy ha egy folytonosan ugyanazon szenvedő alanyra irányozott visszaélések és bitorlások hosszú sorozata meggyőzi őket, hogy föltétlen despotizmus alá akarják vetni, akkor joga, kötelessége a népnek, hogy elvesse az ilyen kormányzatot és új biztosítékokat keressen jövőendő biztonságának. Ilyen volt eddig ezen gyarmatok békés tűrése és ilyen most a szükségesség, a mely arra kényszeríti őket, hogy megváltoztassák eddigi kormányzatuk formáját. Nagybritannia jelen királyának története folytonos jogfosztások és bitorlások története, melyeknek határozott célja az volt, hogy abszolút zsarnokságot teremtsenek ezen Államok fölött. Hogy ezt bebizonyítsuk, bocsássuk a tényeket a pártatlan emberiség ítélete alá.

(Itt következik a tények felsorolása.)

.....

Mindezeknél fogva mi, az Amerikai Egyesült-Államoknak kongresszusba összegyűlt képviselői, a világ legfőbb Itélőbiráját hívjuk tanúságuul szándékaink tisztasága mellett és ezen tartományok jó népének nevében és hatalmánál fogva ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy ezen Egyesült Tartományok szabad és független államok; hogy azok föl vannak oldva a britt koronával való mindenféle függés alól és hogy minden összefüggés azok és Nagybritannia között tökéletesen megszűnt; hogy azok szabad és független államok, melyeknek teljes joguk van háborút indítani, békét kötni, szerződéseket kötni és kereskedést folytatni és minden egyéb ténykedéseket végezni, a melyeket más független államok tesznek. És ezen nyilatkozat fön tartásáért, erős bizalommal az isteni Gondviselés pártfogásában, egymásnak kölcsönösen lekötjük életünket, vagyonunkat és becsületünket.» (Ötvenhat aláírás.)

Ez volt az a férfias, bátor és jogos nyilatkozat, a mely az Egyesült-Államokat és azok mai hatalmas nemzetét megteremtette. Háborús

éveknek hosszú szenvedése következett erre, de végre is győzött az igazság és mikor tizenegy évvel később Washington György elnöklése alatt tanácskozássra jöttek össze a követek, akkor már megadhaták az új köztársaságnak azt az alkotmányt, a mely ma is alapját képezi a nemzet alkotmányának. A kép azt a jelenetet ábrázolja, a mint a nyilatkozat kidolgozására kiküldött ötös bizottság, Jefferson Tamás, Adams János, Franklin Benjamin, Sherman Roger és Livingston Róbert átadják az okiratot a kongresszus elnökének. Az eredeti

1776. július 4.

okirat az Egyesült-Államok alkotmányának eredeti szövegével az állami hadi és tengerészeti ügyek épületében van letéve.

A következő két kép Burgoyne és Cornwallis fegyverletételét ábrázolja, midőn az angol tábornokok megadták magukat a győztes amerikaiaknak; az utolsó kép tárgya pedig az a jelenet, midőn 1783 karácsonyán Washington leteszi fővezéri hatalmát a kongresszus kezébe.

Az épület két szárnyában vannak a képviselőtestület és a szenátus üléstermei, az elnök és az alelnök hivatalos szobája; az összes helyiségek nagyon szép festményekkel vannak díszítve, a melyek az ipart, kereskedést, békét, háborút, vallást szimbolizálják, vagy a nemzeti

Az Erie-tavi ütközet.

történelem nagy jele-
neteit mutatják be.
Az egyik kép azt a
jelenetet ábrázolja,
mikor az angolokkal
való másik háború-
ban, az 1813 szept.
13-án az Erie-tavon
vivott ütközetben
Commodore Perry
a sülyedő zászlós-
hajóról a köröskö-
rül csapkodó ágyú-
golyók között átevez

egy másik hajóra folytatni és megnyerni az ütközetet.

A Rotunda oszlopcsarnoka az a hely, a hol az új elnök beiktatása történik. A régi és az új elnök együtt jönnek föl az elnök lakásából, a Fehér Házból a Capitoliumba, és az egybegyűlt házak s az állam legfőbb tisztviselői előtt, a diplomáciai testület jelenlétében teszi le az új elnök az esküt a legfőbb bíróság elnökének kezébe: «Ünnepélyesen esküszöm, hogy hűségesen fogom teljesíteni az Egyesült-Államok elnökének tisztét és a legjobb tehetségem szerint igyekezni fogok fenntartani, megóvni és védelmezni az Egyesült-Államok alkotmányát».

***

A Capitoliummal szemben álló remek olasz renaissance-stilusú épület a Kongresszus könyvtára, a mely 1897-ben készült el és hat millió dollárba (30 millió korona) került. A kupolája alatti rotunda az olvasóterem, körülötte vannak a könyvtárak, a *vakok* olvasóhelyisége, a térképterem, a képviselők és szenátorok olvasóterme stb. Gyönyörű falfestményekkel van tele minden terem, kettőt érdemes külön megemlíteni, az egyik a Vallást szimbolizáló festmény, a melyen egy férfi és egy nő térdelnek a kőoltár előtt, melyről áldozatuk füstje emelkedik föl; a másik pedig egy üvegfestmény, a hol a különböző emberfajtákat ábrázoló festmények között egy jóképű magyarnak a tipikus feje látható. A kupola tetején a

Tudomány világosságát ábrázolja egy aranyozott fáklya, melyben örökké lobog a láng. Órák hosszat el lehetne időzni a gyönyörű épületben, hanem két könyörtelen hajcsár kergeti az utast, az óra és a vasuti menetrend. Még hátra van a Fehér Ház, az Egyesült-Államok kincstára, a Washington-emlékmű és egy sereg más, nem is szólva arról, hogy még a japán követségen is látogatást kell tenni, sőt talán ebédelni is illenék a tovább utazás előtt. Megint cseng Ahasverus hangja: Tovább, tovább!

A tovább! most a Fehér Házhöz vezetett. Nem palota, nem Burg, nem Castle a neve, egyszerűen csak «a Fehér Ház». A polgárállam polgárelnökének a lakása. Egyszerű egyemeletes épület, jön oszlopokkal, ormán a csillagos zászlóval. Azért fehér, mert 1814-ben, a második angol háborúban, a zsákmányoló angol csapatok fölgyújtották és a ház leégett, csupán a falai maradtak meg. Mikor megint fölépítették, hogy a tűz nyomait eltüntessék, fehérre festették a falakat és azóta megmaradt «Fehér Ház»-nak.

Itt van a lakása, valamivel tovább, az Executive Office-ben a hivatalos helyisége a nagy köztársaság első tisztviselőjének, ezidő szerint Rooseveltt Tivadarnak. Itt dolgozik hangyaszorgalommal, vagy Amerikában levén, talán stilszerűbb lesz azt mondani: teljes gözzel ez a zseniális ember, a kit tavaly hazájának választópolgár-

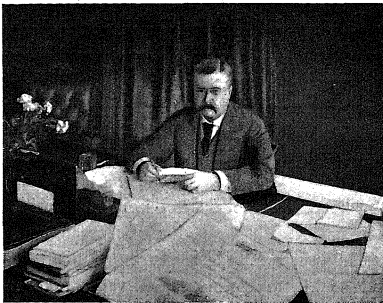

A «Fehér ház.»

sága — minden felnőtt férfi — olyan nagy többséggel helyezett ismét vissza az elnöki székbe s a kinek nagy része van abban, hogy az Unio ma olyan világhatalom, a minőnek ismerjük. Ha meg akar pihenni nehéz munkájától az elnök, akkor a Fehér Házban levő boldog családi körébe vonul vissza, vagy elmegy Montana hegyei közé, medvére vadászni. Nemcsak mint elsőrangú államférfiúnak, hanem mint vadászembernek és írónak is jó neve van a népszerű «*Toddy*»-nak, több könyvet írt, főleg sportdolgozokról. A mellett vallásos keresztény; vasárnaponként rendes látogatója vallása templomának,

a Dutch Reformed Churchnek.

Az elnök lakásától a Treasury-hez, az Egyesült-Államok kincstárához vezet az út. Ez a nagy kiterjedésű, jón oszlopos épület a nemzeti bank; itt teljesítik az állami nagy fizetéseket és innen indulnak útjukra a frissen nyomott dollárok, hogy

A nemzet első munkása.

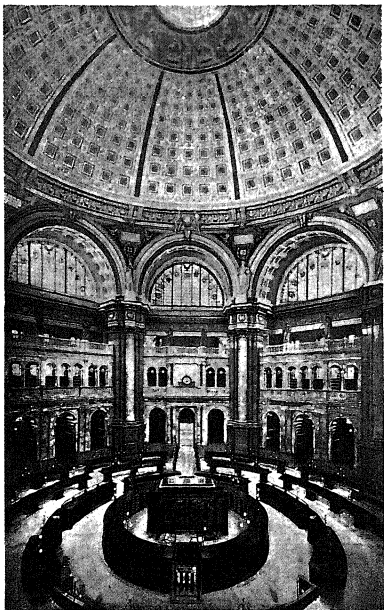
hosszú vándorlásban végigkalandozva az egész állam területén, sőt messze annak határain túl, végre megint ide kerüljenek vissza. A szomszédos épületben, az állami pénznyomdában készítik és innen röpitik ki őket hosszú útjukra, az a születésnapjuk; a mikor elindulnak, szép tiszta selyemszürke a papirosuk, ragyogó rajtuk a kék és zöld nyomás és a kincstár vörös pecsétje: «*Thesauri Americae Septentrionalis Sigillum*». A mikor évek vándorlása után megint visszakerülnek ide, akkor zsíros, gyűrött papirosok és az a haláluk napja, innen többé nem adják ki a régi papírpénzt, hanem megsemmisítik azt. Milliárdokra menő pénz között vándorol itt a látogató, nagyon megérdemli a tapasztalat ezt a félórát, a mit erre fordít az ember.

Déli 11 és 12, meg délutáni 1 és 2 óra között jelentkezhetnek a látogatók az Egyesült-Államok kincstárnokának hivatalában; egy

nagyon előzékeny és magyarázatra kész vezetőt kap a társaság, úgy hogy nyomról-nyomra, lépésről-lépésre megfigyelhetni a mindenható Dollár születésének és halálának történetét.

Az államnyomdában kezdődik az út. Ez a kincstárnak egy ága;

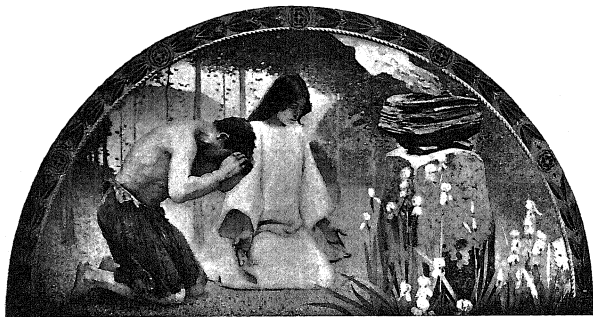
itt nyomják az államkötvényeket és az államjegyeket, úgyszintén az okmány-és postabélyegeket stb. Magát a vésés munkáját nem lehet látni. Erre nagyon vigyáznak, hogy valamilyen idegen ne készíthessen levonatot a lemezekről; magát az eredeti lemezt nem is használják, hanem annak egy replikáját. Azért teszik ezt, mert ha az eredeti lemez megsérülne és újjal helyettesítenék: bármennyire hasonlítana is az új lemez a régihez, mégsem volna az eredeti, és így a róla készült jegyek voltaképpen csak utánzatai vol-

A kongresszus könyvtárának olvasóterme.

nának az eredetinek, azaz hamisítványok. Míg ellenben, ha a másolat sérül meg és annak helyébe az eredetiről egy újat készítenek, úgy ez az új egy autentikus új lemez. Az első dolog, a mit a látogatónak megmutatnak, az államjegyek nyomása, a hol ötszáz alkalmazott foglalatосkodik. A nyomásukhoz különös fajta papírt használnak, a mely a daltoni papírmalomból kerül ide, s a melynek gyártása szigorú

titok és törvény tiltja, hogy mások használjanak vagy utánozzanak ilyen fajta papírt. Ezer ivet tartalmazó csomagokban kerül ide; minden nyomdász ezer ivet kap egyszerre és ötszázzal készül el egy nap az egyik oldalon. Egy-egy ívből négy pénzjegy kerül ki. Mikor a nyomás kész, megolvasva egy számozógép alá kerülnek, a mely kék tintával bélyegzi rájuk a sorozat betűjét és minden egyes jegynek a számát. A megszámozott bankókat még egyszer meg-

A Vallást ábrázoló falfestmény a kongresszus könyvtárában.

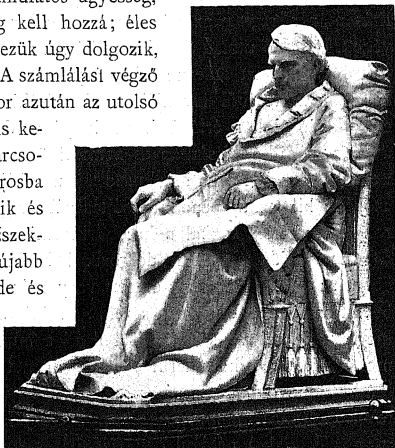
olvassák, azután ugyancsak ezer ives csomagokban jutnak át a kincstárba.

Itt tizennégy osztály van 1400 alkalmazottal; minden egyes munkadarab harmincz különböző ember kezén megy keresztül. A nyomdából a kész iveket mindennap reggel kilencz órakor hozzák át. Minden egyes ilyen szállítmány kerek egy millió dollár értéket képvisel, épen azért gondosan elzárva, aczélkocsiban hozzák át a kincstárba és egy szakasz fegyveres őr kíséri. Itt ráütik az ivekre a kincstár vörös pecsétjét, azután egy vágógép négy darabba vágja az ivet és készen van az egy, öt, tíz, száz vagy ezer dolláros csomag. Ha ez utóbbiakból áll a csomag, akkor négymillió dollár értéket képvisel egy-egy. Természetes, hogy ekkora értékekkel nem bánnak könnyedén. Mindegyik csomag tartalma *öt* számláló hivatalnoknak kezén megy keresztül egymásután. Ezek a számlálást végző hivatal-

nokok valóságos művészek a maguk szakmájában. Mindennap átlag 320.000 új pénzjegy megy keresztül a kezükön és oly ügyesen tudják ezt a rengeteg tömeget megolvasni, hogy még arra is van idejük, hogy mindegyik darabot külön megnézzék és rögtön fölfedezik, ha valami hiba esett a nyomásban vagy a pecsételésben, az ilyen darabot azután félreteszik. Nem valami szellemes foglalkozás, hanem azt meg kell adni, hogy bámulatos ügyesség, pontosság és gyorsaság kell hozzá; éles szemük és gyakorlott kezüik úgy dolgozik, mint egy tökéletes gép. A számlálási végző hivatalnokok nőik. Mikor azután az utolsó számlálónak a kezén is keresztül ment a dollárcsomag, akkor barna papírosba csomagolják, lepecsételik és elviszik a nagy pénzszekrényekbe. Mindennap újabb tömegekben érkezik ide és mindennap kivezszik innen a megfelelő mennyiséget, hogy forgalomba hozzák. Így születik a dollár!

A halála, az még körülményesebb. Ha valaki egy dollár éle-

tének véget akar vetni, egyszerűen odamegy a beváltóosztály rácsához és benyújtja a használt pénzt. Helyette kap ezüstöt, a beadott pénzjegy pedig nem kerül többé forgalomba. A bankok és a beváltóhivatalok állandóan nagy tömeg elhasznált pénzt szállítanak be, melyért újat kapnak a kincstártól. A beváltást nagy pontossággal ellenőrzik, minden kiadott új dollárért egy elhasznált réginek kell befolytania. Itt is nőik végzik a számolást: száz darabos csomagokba rakják a régi pénzt; azután egy gép alá állítják azt, a mely négy lyukat fúr a csomagba és az így vándorol tovább. De nemcsak megszámlálniuk kell a pénzt, hanem meg is vizsgálniuk, nincs-e közte hamisítvány, vagy

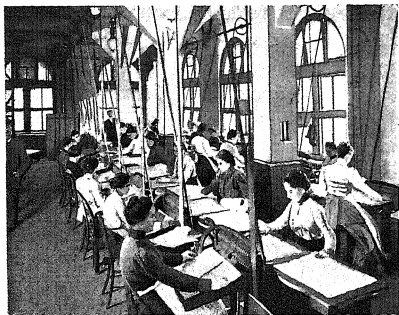
Vela Napoleonja a washingtoni nemzeti szoborgyűjteményben.

ügynevezett fölemelt darab, a hol például a két dollárosból egy szerény zérus hozzáadásával 20 dollárost csinált az ügyeskező hamisító. A gyakorlat tökéletessé teszi az embert; a számlálók gyakorlott szeme rögtön fölfedezi a hamisítványt, az ilyen azután a detektív-osztályba kerül, a mely elindul a gazdáját keresni.

Az átluggatott csomagok másnap a nagy vágókés alá kerülnek. Ez két darabba vágja a jegyeket és újabb megszámolás és összehasonlítás után a régi pénz végre a «macerator»-ba jut megsemmisítés végett. Ha ezen utolsó összehasonlításnál tévedést vagy ki nem választott hamis pénzt fedeznek föl, úgy az annak megfelelő összeget a számláló fizetéséből levonják. A beváltóhivatalban napjában átlag egy millió dollár értékű használt pénzt dolgoznak föl és az évi átlag 300 millió. Vasárnap és nemzeti ünnepnapokon természetesen nem dolgoznak. Az itt alkalmazottak munkája jóval nehezebb, mint azoké, a kik az új pénz kibocsájtásánál dolgoznak, mert a gyűrött, rongyos papirost sokkal nehezebb kezelni, mint az újat.

Egy külön sarokban dolgozik háborítatlanul az a nő, a kinek dolga az összetépett, félig elégett vagy más módon megcsonkult és beváltásra benyújtott pénzt kezelni. Valóságos rejtvényeket kell neki megfejtenie, rébuszok kitalálásából áll a munkája. Jó szívvel végzi, mert tudja, hogy ha sikerül egy-egy ilyen talányt megfejtenie és a beadott rongyokból egy egész pénzdarabot vagy annak legalább nagyobb részét összeállítani, mindannyiszor egy-egy kárvallott embert segített meg vele. Ekkor például egy tízdolláros darabot illesztgetett össze, a melyet disznó rágott meg; hanem az ő munkájához nem engedik közel a látogatókat, hogy háborítatlanul dolgozhassék. Bizonyos szabályok vannak, a melyek szerint a megcsonkult pénzt beváltják: ha háromötöd-része megvan, akkor kifizetik az egész értékét; ha kevesebb, mint három, de több mint kétötöd része, akkor az érték felét; kétötöd részen alóli csonkot csak úgy váltanak be, ha bebizonyítható, hogy a többi része egészen megsemmisült.

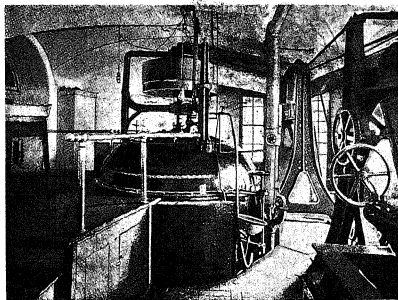
A halálra ítélt dollárok végre a vesztőhelyre, a macerátorba kerülnek. Ez egy nagy aczéltartány, a mely vizet tartalmaz és sűrűn egymás mellé helyezett aczélkésekkel van kibélelve, a melyek, ha a gép mozgásba jön, a belédobott papirost igen apró darabokra vágják föl. Az egész szerkezetnek három kulcsa van, az egyik a pénzügy-

Hogyan születik a dollár.

megsemmisítéséhez. Kinyitják a szerkezetet és az örökké éhes monstrum olyan drága falatot kap ebédre, a mihez képest a Lucullus lakomája vagy a Waldorf-Astoria menüje olcsó népkonyhai ebéd. Kerek egy millió dollárt, vagyis ötször annyit koronaértékben. A 156 kés mind kisebbre és kisebbre vágja az anyagot és az egész munka négy-öt nap alatt ér véget. Akkor kinyitják az alsó csapot és egy nyúlós tömeg folyik ki, a melyet visszavisznek a nyomdába, hogy ott táblákba nyujtsák ki a salakot, melyből azután mindenféle apró emléktárgyakat készítenek. Ötven centért egész fejedelmi vagyont vehet itt meg az ember, annyi megsemmisült érték van összepréselve abban a kis kemény pépdarabban.

Ez a dollár születésének és halálának története. Az élet-története pedig... oh, azt érdekes volna tudni! Hány száz és százezer kézen ment keresztül, a míg ide, első szárnybontása helyére visszakerült?

A hol a dollár meghal.

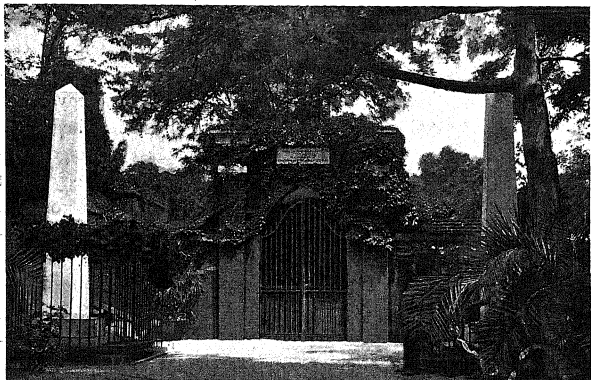
miniszternél, a másik a kincstárnoknál, a harmadik pedig a főellenőrnél. Ezek hárman, vagy meghatalmazottaik, minden délben egy óra-
kor pontosan megjelennek a gépnél és maguk mellé véve egy negyedik valakit, a ki a népet képviseli az aktusnál, hozzálátnak a régi pénz

Volt becsületes munka fizetése és hitvány bűn jutalma; kérés kezébe szorította a hét végén a munkás és borralalónak dobta oda a nagyúr; egyedül, utolsónak szorongott a szegény asszony kendője sarkában és sok társával volt együtt a nagy bőrtárczában; vitték, utaztatták robogó vonatokon és lebegett az Óceánok mélységei fölött, látott messze világokat és évekig volt bezárva vasszekrényben vagy elásva a földben; adták szépszerével és hozott haza a gazdájának kenyeret, ruhát, máskor megint úgy vették el véres erőszakkal... Micsoda regényeket tudna mesélni ez a kis salakdarab! De nem szól semmit, némán, mint a Sphynx, mered a kérdezőre, míg mellőle új társainak százezrei indulnak ki a messze nagyvilágba, hogy megkezdjék ide visszatérő körfutásukat.

Nehogy pedig valaki lesajnálja az egész mesterséget és azt mondja, hogy hiszen ez mind csak papirosforma! Igenis papir, de a papirost hordozó érczalap, ez az óriási érték itt van a kincstár pinczében főlhalmozva arany- és ezüstrudak alakjában, vastag pánczélfalak és villamos telepek oltalma alatt. Hogy pedig mindenféle betörőnek elmenjen a kedve a merész vállalkozástól, hogy az államkincstár kárára tönkje meg a zsebeit, éjjel-nappal erős őrség őrzi az épületet. Számolva az amerikai betörők páratlan vakmerőségével — majd később, a vonatrablásoknál lesz róluk szó — napközben a főajtónál egy külön őrség áll, a mely telefon összeköttetésben van az őrség kapitányával, ez pedig a rendőrfőnökséggel és a kaszárnyákkal. Hirtelen támadás esetére ezer darab fegyver van szétosztva az épület különböző részeiben és néhány pillanat alatt ugyanannyi fegyveres ember állna készen megvédeni a nemzeti vagyont a rablás ellen, öt percz alatt pedig Fort Myerből vágatva érkeznek meg a lovasság. Ilyen elővigyázat mellett a t. cz. betörőknek elmehet a kedvük a vállalkozástól.

Az óra megint sürget, az idő fogy, pedig még hátra van egy fontos dolog, a kis japánok. Útban az országuk felé, most fogok először találkozni velük, itt a washingtoni japán követségen. Nem mintha már nem láttam volna eleven japánt, hiszen azt lehet látni Budapesten is, hanem eddig még nem beszéltem egygyel sem. Kiváncsi voltam az első találkozásra, a melyhez a budapesti tankerület főigazgatójának, dr. Erődi Béla úrnak jóvoltából jutottam hozzá. Ő volt az, a ki tavaly ősszel a földrajzi kongresszuson, melyen Magyarorszá-

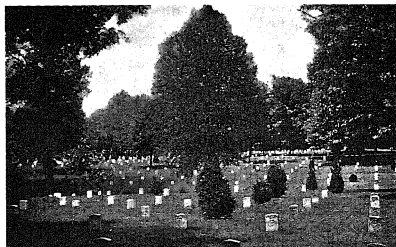
got és a magyar földrajzi tudományt képviselte, itt Washingtonban megismerkedett a japán követség titkárával, dr. Hioki Ekivel és ajánlólevelet adott hozzá. Háborús időben mindig jó, ha az embernek egynehány hivatalos papiros van zsebében, hogy kémnek vagy más-micsoda rossz szándékú embernek ne nézzék; félős ismerőseim úgyis eleget biztattak idehaza, hogy így meg úgy fognak muszka kémnek nézni a japánok, hát hogy minél kevesebb eshetőségem legyen erre a kellemetlen dologra, elmentem bemutatkozni a felkelő nap győ-

Washington sírja.

zelmes fiaihoz jó korán, már itt Amerikában. Künn a villák között az N utca 1310. száma fölött lengett a pirosnapos fehér lobogó. Becsöngettem. Híres ház volt ez most, mióta bizonyossá vált, hogy nemsokára megkezdődnek a béketárgyalások a győztes japánok és a legyőzött Oroszország között; sok titkos írásos telegramm nyargalt át a Csendes-Oczeán mélységés fenekén keresztül. Tokióból ebbe a kis házba. Mandulászemű kis japán szolga nyitott ajtót és bevezetett egy japán faragványokkal meg lakkmunkákkal ékes szobába, azután lehívta az egyik titkárt. Az, a kit kerestem, nem volt otthon; az Egyesült-Államok külügyminisztere, John Hay halt meg Clevelandban, annak a temetésére utazott föl, hanem lejött a kollégája,

egy igen előzékeny és kedves úriember. Szépen beszélt angolul és a hogy előadtam neki, hogy mi járatban vagyok, csupa szivesség lett; mondotta, örül, hogy magyar embernek tehet valamit. Mint mondta, nemrégiben Bécsben járt és ott meggyőződött, hogy a magyarok rokonszenve a japánokkal van és azoknak kívánja a diadalt; «örvendek, hogy az Önök kedves nemzete egy tagjának ezt most valami módon meghálálhatjuk». Bemutattam neki dr. Erődi úr levelét és a magyar kormánytól való irataimat, a melyekből kitűnik a tanulmányút célja és ő készségesen megígérte, hogy ajánlóleveleket kapok, a hová csak kérek, a japán közoktatásügyi miniszterhez és egyebüvé.

A néma hadsereg.

Mivel azonban az első titkár nem volt ott-hon, megegyeztünk, hogy levélileg intézzük el a dolgot. Azután még egy kicsit szidtuk az oroszokat és barátságosan elbucszúntunk.

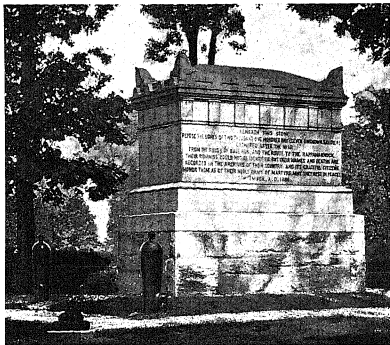
Még egy nevezettség volt hátra, a Washington emlékmű.

Nem kerülheti el az ember, a városnak akármely pontján van, az óriás márványobeliszk minduntalan elébetűnik. Ez a legmagasabb kőépítmény a világon, 555 angol láb magas. Ennél csak az Eiffel-torony magasabb, a mely 984 láb, de ez vasból van, a többi építmény mind alacsonyabb nála, a kölni székesegyház 524, Cheops gúlája 520, Szent Péter dómjának magassága 518 láb. A köztársaság atyjának emlékét hirdeti.

«Hirdesse ezen emlék az egész amerikai népnek háláját ezen ország atya iránt. Emeljétek a felhőkig; nem fogjátok elérni az ő elveinek fenségét! Építsétek azt a föld őssziklatalajára; nem tehetitek tartósabbá az ő hírénel. Alkossátok azt szeplőtlen parosi márványból; nem lesz az tisztább az ő életénél...» beszélt a szónok, mikor az első követ a földben elhelyezték. Külseje fehér marylandi márványból való, belsejében pedig emlékkövek vannak elhelyezve nemcsak

Amerika minden részéből, hanem más világrészekből is, a régi carthagoi Aeskulap-templomból, Paros szigetéről, a Parthenonról, Szent Ilona szigetéről, Napoleon sírjáról, Svájczból a Tell Vilmos kápolnából stb. Az obeliszk belsejében közel a csúcsáig lift visz föl, a csúcsnak alumínium-lapjába pedig *Laus Deo* fölírás van bevésve.

Maga a sír a várostól 16 angol mértföldre Mount Vernonban, Washington mezei birtokán van, a hol az elnöksége után mint egyszerű polgár élt 1799-ben bekövetkezett haláláig. Ugyanitt áll Washington háza, egy egyszerű faház, a melyet most az Egyesült-Államok vettek gondozásba, hogy megmentse az enyészettől és pedig érdekes módon úgy, hogy minden egyes állam egy külön részt gondoz benne, pl. Massachusetts állam a könyvtárszobát, Virginia azt a szobát, melyben Washington meghalt.

Az «Ismeretlen halottak» sírja.

Hasonlóképen kegyelettel gondozza az Egyesült-Államok népe a Potomac folyó mellett azt a temetőt, a melyben azoknak a katonáknak csontjai nyugsznak, a kik az 1861—65-iki nagy polgárháborúban az Unio föntartásáért harczolva, itt és a Rappahannock melletti csatában elestek. 16.000 fehér kő áll hosszú sorokban, hadirendben, mint egy néma sereg, mindegyik alatt egy katona; a nevük oda van vésve a kőre. 2111 elesettnek nem tudták meg a nevét, ezeket egy közös nagy sírba temették és a sír neve: «Az ismeretlen halottak».

A temető magas árbozán egész nap ott leng a nemzeti zászló, hogy annak árnyékában nyugodjanak azok, a kik vérüket adták a nemzet egységéért; 250.000 ember életébe került ez a borzalmas

háború az Unionnak és ugyanannyiba a legyőzött ellenfélnek, az elválni akart rabszolgatartó déli államoknak.

Így becsüli meg a nagy nemzet alapítóját és nemzeti halottjait; de nemcsak az amerikainak szentek ezek a helyek. Szabadságszerető idegen nemzet fia is tisztelettel áll meg mellettük, mert útjelző kövei ezek az egész emberiség nagy eszméi fejlődésének és haladásának, a melyek tán épen innen Amerikából kiindulva, fogják tartani egykor győzelmi menetüket az egész világon át!

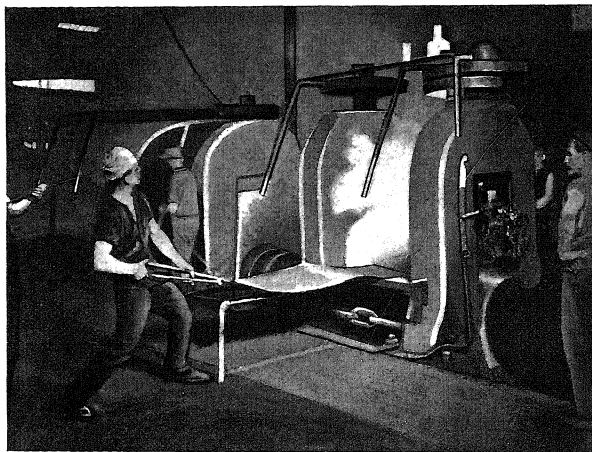
A MAGYAROK VÁROSAIBAN.

TISZTA, szép időben hagyta el a Pennsylvania Railroad pompás vonata Washington-t és így jutottunk el egészen Baltimore-ig. Ez az Egyesült-Államok legnagyobb városai közé tartozik, több mint félmillió lakossal; az annak idején Angliából az üldözések miatt idemenekült katolikusok alapították Lord Baltimore vezetése alatt; az ő területük, Maryland volt az első, a mely kimondta a vallás-szabadságot. Baltimore körül egyszerre olyan felhőszakadás kerekedett, hogy rövid idő múlva már csupa rohanó, szennyes vizű patak közt haladt a vonat. Leszállt az este és a vonat fényes ablaksorai jobbról-balról zuhogó áradatban tükröződtek vissza; eredetileg patak folyt a töltés mellett, de a felhőszakadás rövid egy óra alatt folyóvá dagasztotta, a mely piszkossárga vizével csapkodva nyaldosta a töltés tetejét. Az áradat perczről-perczre nőtt szemünk előtt, de a vonat tartotta még magát és lassított futással bár, de állhatatosan törtetett előre célja, Harrisburg felé. Egyszerre az áradat elérte a töltés koronáját és a rohanó víz zuhogva ömlött át a síneken; a vonat kerekei pacskolva vágták szét a sárga hullámokat. A dolog kezdett izgatón lenni; a yankeeknek roppantul tetszett a szokatlan látvány, kiültek az utolsó kocsni nyitott végébe és kurta pipájukat szíva, amerikai ízű viczcze-ket faragtak, hogy a «Pennsylvania Railroad átalakult Transatlantic hajóstársasággá». Feszülten leste mindenki, hogy melyik győzi tovább: a víz-e vagy a gőz?

Végtére is a víz ereje kerekedett felül. Mikor a vonat kerekei már majd egy lábnyi magas vízben jártak, a mozdonyvezető meg-gondolta a dolgot és először megállította, azután nem szívesen bár, de visszatolta a vonatot Baltimore-ba. Mindenesetre ez volt a leg-okosabb, a mit tehetett, már így is fáklvás embereknek kellett a hát-

ráló vonat előtt gázolva a töltést kipróbálni, hogy elég erős-e még, megbirni a terhet? Okos dolog volt a visszafordulás, de az igazat megvallva, ez mégsem volt telivér amerikai eljárás. Az igazi amerikai mód az lett volna, teljes sebességgel nekivágni a víznek, a míg vagy átrepülünk rajta, vagy egyszerre elfogy lábunk alól a talaj és belezuhanunk mindenestől! Hanem hiába, szelidülnek ők is.

Utunk — a hirtelen áradás miatt nagy kerülővel és tizenégy

A kohóknál.

órás késéssel — Pennsylvanián át vezetett Clevelandba. Az egész Pennsylvania egy óriási nagy bányavidék és a gyártelepek hosszú sorozata. Össze-vissza furkált hegyeken át, örökké füstölgő gyárkémények ezrei között vezet a vasút; az újkor leghasznosabb drágaköve és legértékesebb féme van itt a hegyek gyomrában, a kőszén és a vas. Átmegyünk a Susquehanna folyó 1167 méteres hídján és az Alléghany hegységben kanyarog a vonatunk, egy helyen tökéletesen olyan görbületet csinál, mint a lópatkó; a merre nézünk, a hegyek oldala csupa tárnanyílás, szénportól fekete munkások ezrei járnak rajta ki és be, az állomásokon pedig hosszú tehervonatok vég-

telen sora van örökös mozgásban, a kibányászott szenet és vasérczet szállítja valamennyi. A völgyek mélyét olvasztókemenczék és kohók vörös fényvel izzó tüze világítja be, fölöttük pedig lomha fekete fellegekben hullámszik a nehéz, fojtó kőszénfüst.

Délután háromkor azt mondják, itt van Pittsburg, át kell szállni Cleveland felé. Nézem, de nem látom a várost; nem nagyítás, de valóság, hogy olyan füstbe van temetve, hogy egészen közel lehet

A déli szünet alatt.

hozzá az ember és mégsem lát belőle semmit: a pályaháza előtti térről nem láttam tovább háromszáz lépésnél az utcán. És itt mégis emberek laknak! Pedig nem is kevesen, 322.000 lakosa van ennek az óriási kohóvárosnak s azok mind itt élnek a füstben. Pittsburg a nyugati kapuja Pennsylvániának, annak az államnak, melyet az Angliából kivándorolt *quakerek*, «reszketők» felekezete alapított Penn Vilmos vezetésével 1682-ben. Ma Pennsylvania az Unio egyik leggazdagabb, valóságos gyárállama. 1900-ban 52.185 ipartelepe 733.834 munkást foglalkoztatott és az állam nyers termelésének értéke ezer-nyolczszázharmincznégy millió dollár volt. Magát Pittsburgot, az

«aczélvárost», a hogyan ma hívják, vagy száz esztendővel ezelőtt alapították egy elhagyott francia erődítmény helyén, a vidék védelmére a nyugat felől erre portyázó indiánok ellen. Akkor egynéhány elszánt quaker ült a fatörzsekből összerótt őrházakban, bibliával a térdén és puskával a hóna alatt, ma pedig ezrével füstölögnek itt Andrew Carnegienek, a milliárdos aczélműgyártó és a nagy aczélműtrösztnek, a «United States Steel Corporation» (Junájtéd Stétsz Sztíl Karparésn)-nek kohói és gyárai. Ez utóbbi társaság 1901-ben alakult *egy billió dollár* tőkével; Dárius Sanyaró Vendelnek számít ekkora irtózatot hozó vagyon mellett. Gyárt a világon mindent, a mit csak aczélből csinálni lehet, a bicskától kezdve a hajópánczélig. Ezt persze csak úgy teheti, ha közelből kapja a szenet, de ez van bőven, ez az államnak legfőbb terméke. A füst, a mit csinál, irtózatot teherként nehezedik az egész vidékre, úgy ül rajta, mint valami nagy fekete átok; alig lehet elhinni, hogy ebben emberek élnek. De hiába, a dollár nagy úr; a nagy aczélgyárak nagy munkabérekkel fizetik az emberpusztító munkát és a kivándorlóknak folyton újabb és újabb rajai tódulnak ide, pótolni a munkában kidőlteteket. Sok szegény magyar ember dolgozik itt és sok lelte már halálát ezen a helyen; nem ritkaság, hogy összeégeti magát vagy egy félrelépéssel belezuhan a kohóknak ötezer fok hőségénél fehér izzással kavargó folyékony aczéljába. A bányamunkások dolga meg épen keserves, az a legalsóbb fajta munka, amerikai nem is igen vállalkozik rá, hanem a magyar, tót meg ruthén kivándorlók nagy tömegei kerülnek a kőszénbányákba. A pittsburgi osztrák-magyar konzul beszélhetne arról, hogy hány magyar ember pusztul el itt évenként a gyárakban és bányákban, pedig ő sem tud mindent, mert akárhány áldozat sorsa nem kerül soha a nyilvánosság elé.

Negyvennyolcz kilométerre Pittsburgtól a vonat elhagyja Pennsylvaniát és átmegy Ohio államba. Régi indián neve ez a területnek, melyet a francia La Salle Ferencz kutatott föl először 1680 körül, mikor Canadából errefelé járt le, hogy később a Mississippit keresse föl. 1788-ban kezdték a területet rendszeresen gyarmatosítani; mai fővárosa Columbus, legnagyobb városai pedig Cincinnati és Cleveland.

Ebbe az utóbbiba vezetett az utam. Ott van a város az öt nagy tó egyikének, az Erienek partján, arról nevezetes, hogy New-York

után itt van az Egyesült-Államokban a legtöbb magyar. Biztosan senki sem tudja, hogy mennyi, már csak azért sem, mert a munkásnépesség sokat vándorol, ma itt van, holnap ott, a szerint, hogy hol fizetik jobban a munkáját. Azért csak hozzávetőleges a számítás; azt mondják, hogy van magyarországi származású itt vagy negyvenezer. De észre is lehet venni, akárhányszor hall az ember az utcán, a villamoson magyar meg tót szót; némelyik utcán, mint a South Woodland Avenuen meg sűrűn tarkállik a magyar fölírás. Arról már azután az amerikai címfestő nem tehet, hogy az a magyar fölírás néha így jön ki, hogy: Wegyeskereskedés.

Azt mondtam, hogy magyar szót is hall az ember sokat. Hanem milyen az az amerikai magyar szó! Ott ült két magyar a pályaház-tól a városba vezető villamoson és az egyikük vitte a szót:

— A multkor, hogy odakinn jártam a plézen, kerestem a sógorát, a ki ott van a bossznál burdon. Nem volt otthon, azt mondták, hogy a szalónban van. Meg is találtam, aztán megtrított egy kvóder ára vizskivel.

A mi becsületes magyarsággal azt jelentené, hogy kereste egy helységben a sógorát, a ki ott a munkavezetőnél lakik teljes ellátáson. Nem találta otthon, mert a korcsmában volt. Ott azután ráakadt és a sógor megvendégelte őt egy negyeddollár ára pálinkával.

Megkértem a bácsit, hogy hol kell átszállni a Woodland Avenue felé?

— Hogy merre kell csendzsolni a Vúdland Evnyúra? Ehol ni a korneren, ott jön az a sárga karé, az meggy arrafele.

Mentem hát a hosszú Avenuen lefelé. Ott van az, a mit és a kit kerestem, a magyarországi szent Erzsébetről nevezett magyar templom és annak tiszteletreméltó plébánosa, Böhm Károly, az amerikai magyar katolicizmus úttörője. Ő volt az, a ki engedve a lelkipásztor nélkül élő amerikai magyar katolikusok könyörgő szavának, vagy tizennégy évvel ezelőtt elhagyta csöndes, nyugalmas faluját, a honti hegyek közötti Mária-Nosztérát és átjött ebbe a vad idegen világba, a hol azután kapott egy akkora plébániát, a mi még a budapest—józsefvárosinál is nagyobb: az egész Amerikát. Ő volt akkor az egyetlen magyar pap az egész óriási kontinensen, hát ő reá hárult a mindenfelé szétszórtan élő magyarok lelki gondozása,

New-Yorktól San Franciscoig. Bejárta az egész roppant területet, a merre csak magyarokat sejtett, prédikált nekik más nemzet templomában, ha lehetett, kibérelt teremben, vagy éjszaka egy üres raktárban, ha nem ment máskép. Utazott expresszvonalon és tehervonaton, a hogy fordult. Végre azután itt Clevelandban, a magyarok főhelyén ütötte föl főhadiszállását és itt építette föl azt a szép kőtemplomot, a mi ma a So. Woodland Avenuen (jó magyar fordításban Alsóerdősoron) áll. A paplak, az fából van, azt a város másik végén veték meg és úgy tolták ide a templom mellé. Az a legszebb, hogy a plébános benne lakott azalatt is, a míg a tolatás tartott! Európai

Cleveland főtere.

ember a fejét csóválja ilyenek hallatára, hanem Amerikát nem szabad a mi fogalmaink szerint mérni. Ez a templom hallotta tavaly kilencz napig Prohászka püspök úr gyönyörű missióbeszédeit, a melyekre eljöttek az emberek messze vidékről is, mert amerikai embernek 2—300 kilométeres út játékdolog; olyan hamar nekiindul, mint a hogyan európai ember a villamosra fölszáll. Innen kezdődött azután az amerikai magyarságnak nemzeti nyelve szerinti templomokkal való ellátása; ma már vagy húsz magyar templom van az Egyesült-Államok keleti felén, New-Yorkban, Passaicban, Barnum városában, Bridgeporton, Mac-Keesportban, Lorrainban, Toledóban és más helyeken. A passaicinak a fölszentelésén tavaly voltam Szent Istvánkor; olyan magyar bandériummal fogadták a püspököt, hogy csakúgy bámult az amerikai város és, last not least, olyan magyar ebédet csaptak utána, hogy a yankeek úgy nyelték a túrós rétest, mint a mennyei mannát. Am azért Cleveland marad továbbra is a

központ, nemcsak az itt lakó magyarok nagy számánál, nemcsak első papjuk személyénél fogva, hanem azért is, mert itt jelenik meg a katolikus magyarok lapja, a «Magyarok Vasárnapja». Ez a szellemi kapocs, a mi összefűzi őket.

És azután még valami van Clevelandban, a mi ehhez a helyhez fűzi az egész amerikai magyarságot: Kossuth Lajos szobra itt áll, ebben a városban. Az élő Kossuthot a magyar nemzet elnyomatásának szomorú éveiben tanulta megismerni Amerika népe, a mikor a volt kormányzó letiport nemzetének igazát ide jött hirdetni Amerika szabad népe közé. Bevonulása New-Yorkba valóságos diadalmenet volt, kifogták kocsijából a lovakat és úgy vitték őt a Broadwayn végig; Washington és Lafayette óta soha szabadsághóst nem ünnepelt úgy ez a nemzet. Most ércszobra áll a városi parkban, hazai földből emelt dombon; itt mondotta tavaly Apponyi Albert gróf azt a remek beszédjét, a mely a lelkesedés tüzebe hozta a hideg yankeeket is. Nagyon tetszett nekik, hogy a szónok nemcsak kitűnő angolsággal, hanem egyenesen amerikai angolsággal szólott hozzájuk; az egyikük azt a tanácsot adta a grófnak: Uram, induljon ezzel a szónoki tudománnyal körútra az országban és meglátja, többszörös milliomosnak megy haza!

Még egy másik magyar nevezetessége is van Cleveland városának: egy magyar milliomos. Kunz Tivadar az, a volt meczenzéfi asztaloslegény, a ki huszonöt esztendővel ezelőtt egy «collstok»-kal a zsebében indult el hazulról, Szepesmegyéből és ma egy nagy-szerű gyárnak és vagy öt millió dollárnak a tulajdonosa.

A miért a magyarok Clevelandba járnak.

— Ugyan uram, mondja el, hogyan csinálta, hátha mi is eltanulhatnók ezt a mesterséget? — kérdeztük tőle tavaly, mikor meglátogattuk a gyárát.

— Well, nagyon szívesen, csak tessék velem jönni — felelt a gazda. Először még gyorsan elintéztett a telefonon és írógépen néhány dolgot, azután elindultunk a körútra.

Az egész nagy gyár csupán egyetlenegy cikket készít, hirtelenében senki sem fogja kitalálni, hogy mit, olyan különösnek tetszik az: a varrógép faalkatrészeit. Ezt meghallva, majdnem hogy az a valaki jutott az eszembe, a ki foglalkozásnak azt vallotta be, hogy napfogyatkozáskor kormos üvegeket árul, a mikre tudvalevőleg nem mindennap van szükség. Olyan különösnek látszott, hogy egy hatalmas nagy gyártelep megéljen és virágozzék egy ilyen szűk körre határolt cikkből, a mire épen csak annak van szüksége, a kinek varrógép kell és ahhoz is épen csak azt a kevés farészt szállítja a gyár, az asztalka lapját, a fiókot meg egy fedőt. És ebből lehessen milliókat szerezni? Igazán kíváncsivá tett Kunz uram.

Hát elindultunk a gyáron végig. Lift vitt föl az emeletre, a hol sürgő munkássereg dolgozott a gőzfürészből ideszállított deszkák egyenesre gyalulásán, persze gép végezte a gyalulást. Egy másik helyen a szükséges darabokra vágta szét a gép a kész deszkát, a harmadik helyen szögeket vert belé, a negyediken enyvezte azt. Mindenütt gép és gép, az ember csak ellenőrzője, etetője volt a gyaluló, fúró, szögező okos aczélállatnak. És az volt a legszembetűnőbb, hogy minden osztály csak egyfajta munkát végzett az odakerülő fadarabon, néhol talán csak egy simítás volt az egész, azután továbbadta és így siklott az, szinte tűneményes gyorsasággal, sok-sok kézen át, míg végre a páczolóba került, hogy ott megpihenjen s onnan megint kikerülve, végre fedő, fiók, asztallap legyen belőle. Most kezdtem megérteni a titok egyik kulcsát: a munkafelosztást, a mi minden egyes embert ahhoz és csak ahhoz állít, a mihez az legjobban ért, egyéb munkával nem terheli, figyelmét nem osztja meg, de azon a helyen azután elvárja tőle, hogy a legtokéletesebbet produkálja és a legrövidebb idő alatt. Mire a keze alatt lévő darabbal elkészült, már odatolta elejbe a gép a következőt. Henyélésre, beszélgetésre nincsen idő, máskülönben főlhalmozódnék a munkás előtt az anyag és akkor már

akarva sem birná elvégezni. Az ember ellenőrzi a gépet, a gép pedig az embert; az ember maga is egy pontosan járó gép lesz ebben a rendszerben, egy kifogástalanul forgó kerék, csavar, csapágy a nagy szerkezetben. És ki ellenőrzi, hogy az egész nagy szerkezet fönnakadás, zavar nélkül működjék, hogy soha, egy pillanatra sem álljon meg? Itt találtam meg a milliomos titkának a másik kulcsát. Átmentünk az egész nagy telepen és nem láttam sehol egy mérnököt, technikai vezetőt, inspektort, sehol egyetlen kabátos embert, maga a milliomos gazda volt minden. Nem látszott a munkásokon meglepetés, vagy igyekezet, hogy jobban dolgozzanak, mikor a gazda váratlanul feltűnt közöttük, meglátszott rajtuk, hogy ez közönséges, megszokott dolog, hogy a gazdát ott lássák maguk között. És csakugyan úgy is volt; a gazdag gyártulajdonos minden áldott nap kora reggeltől estig, a mikor a gyárat zárják, ott van a munkásai között, ő önmagának a gyárvezetője, könyvelője, pénztárnoka, gépésmérnöke, ha kell, építőmestere, szóval minden. Egy rokona van ott, a ki segít neki, meg egynehány clerk, irnok, a ki a levelezést meg egyéb írásbeli munkát végzi, máskülönben ő intéz mindent. Nincs neki több kényelme, mint a munkásainak; délben, mikor pihenőre fűjnek, akkor neki is van egypár szabad percze; akkor oda hozatja a legközelebbi vendéglőből az ebédjét, a mi drágán számítva, megérhet féldollárt, és megebédel az irodájában. Bennünket is ott fogott reá és ott ebédeltünk az irodaasztalon, üzleti könyvek és írógépek között, a telefonkagyló az asztalon, hogy hívásra rögtön kéznél legyen. A hangyaszorgalmú, leleményes ember azalatt magyarázta a szisztémáját tovább. Hogy ő nem szeret semmit másodkézből venni, mert akkor a haszon java a közvetítő zsebében marad, legjobban szeret első kézből mindent. Úgy találta, hogy drágán kapja a fát, a mire szüksége van; fölszaladt tehát Canadába, megvett egy erdőt és most azt szállítja le az Erie-tó vizén át ide, hogy földolgozza varróasztal-lapoknak. Am az erdő még nem elég, fűrész is kell, a mi föl vágja a fát; fogta magát, odaépítette a gőzfűrész a gyára és a tó közé és a hatalmas gőzdaruk ott emelgették be a halálra szánt canadai faóriásokat. Most meg úgy látja, hogy sokba kerül neki a gépolaj, a mi a gépeihez kell; azon töri hát a fejét, hogyan állíthatná azt elő önmagának és addig nem nyugszik, míg czélt nem ér itt is. Kérdeztem tőle, hogy

miért nem készít egész varrógépet? Azt felelte, hogy az vas, és ő csak a fához ért. De ezzel a cikkével azután messze vidéken uralkodik a piacon; persze az kell hozzá, hogy roppant tömegeket gyorsan és olcsón tudjon szállítani és lekonkurrálni az esetleges versenytársat. Így nő a gyáripár napról-napra nagyobbra és megeszi a kisiparost, a ki nem képes vele versenyezni; fölhagy kis üzletével és beáll munkásnak a gyárba. De az amerikai gyár legalább jól fizet és nem egyszer — ha jól emlékszem, Kunznál is — a munkások fizetésükön fölül részesednek a haszonból is. A rossz ott van, ha a nagy gyárak szövetségeket, trösztöket kötnek és így versenytárs nélkül maradván, tetszésszerint verhetik föl az illető cikknek az árát és szoríthatják le a munkabért. Ezek ellen a trösztök ellen küzd majd minden beszédében a nemesen érző elnök, Roosevelt. Ezideig azonban az amerikai gyárak átlag jól fizetik a munkásaikat és azért a szocziálista párt Amerikában igen csekély. Az általános szavazati jogért sem kell küzdeniök, mert az régen megvan; a tavalyi elnökválasztásnál Roosevelt egy négerrel együtt lépett az urnához és természetesen minden munkás is szavazó, ha polgára az Egyesült-Államoknak. Nem is a szocziáldemokrácia tanaiban keresi itt a munkás a boldogulását, hanem a nagyon erősen kifejlődött egyleti életben segít magán. A katolikus magyarok között is igen élénk az egyleti élet: főleg betegsegélyző- és temetkezési egyletekbe tartozik bele a munkás, gyakran többre is egyszerre. A Szent István-, Szent László-, Szent Imre-egyletek mind a templommal vannak összeköttetésben; tagjaiktól megkívánják, hogy egyúttal az egyházközségnek is tagjai legyenek és tisztességes életet éljenek. A míg dolgozni tudnak, addig rendesen fizetik tagsági díjaikat az egyletbe, előregedés vagy betegség esetén azután az egylet istápolja őket. Haláluk után az özvegy kap végkielégítést vagy évi járulékot. A Szent Imre-egyletnek a tagjai fiatal emberek; ezt lovagegyletnek hívják, mert tagjai ünnepléses kivonuláskor kardot viselnek és pompás rezesbandájuk is van. A lengyelek meg egy helyen valóságos miliciát csináltak maguknak és azzal parádéznak a fehér sasos lengyel zászló alatt; hallom, hogy az orosz diplomácia tiltakozott is ellene, hanem azt a választ kapta Washingtonban:

— Kérem, a szabad Amerikában vagyunk!

A NIAGARA.

KÉTSZÁZ esztendővel ezelőtt még csak a kóborló indián canoeja ismerte ezt a vizi utat; a mikor megúnta a vadászást odafönn a Huron tó partján, beleült a fatörzsből vájt csónakjába és lejött ide az Eriere halászni. Halászva, vadászva végigcsatangolta a partot; a kivetett hálót nem húzta vissza üresen és ezt a sarkot itt a tópart szögletében jól ismerték a vadászok arról, hogy errefelé bőven van a bölény. A vándorló vörös ember megpihent itt egy darabig, a míg telerakta csónakja alját az elejtett buffalo bőrével és megszáritotta a napon a húsát, azután megint erőt vett rajta a vándorlás ösztöne, letette a nyilat, az evezőt vette kézbe és hajtotta a ladikját tovább. Kijárót fedezett föl a tóból, egy széles folyam szakadt ki annak a keleti végén; a magányos vadász nem félt az ismert mezőket fölcserélni az ismeretlen vízzel és belehajtotta a canoet. Lassan, szeliden ringatózva haladt a fatörzs a széles vizen és a vörös ember nyugtalan lelke örült; olyan vidéken járt, a melyet nem tapodott még előtte emberi láb; a parti nád között még nyugodtan fészkelte a kócsag és kíváncsian bámulta meg a jövevényt az örökös gémmel, nem járt még itt vadász, ki elriaszsa az állatot.

Egyszerre csak, szinte átmenet nélkül, gyorsan kezdett futni a csónak; evező nélkül is perczről-perczre sebesebben siklott az örvényelni kezdő vízben. A távolból pedig valami különös morgás zaja ütötte meg a csónakos fülét. Ha jókor hallotta meg és még kikormányozhatta a lélekvesztőt a partra, mentve volt és gyalog indult neki a víz mentén kikutatni a hang okát; ha pedig nem birt többé az árral, akkor is meglátta azt a körülhengő fehér fátyol között egy rövid perczre, de az a percz a vörös vadász halálának a percze volt!

A *Niagara* hangja volt az a dörgés!

A «Dörgő füst». Így nevezte azt el a rézszínű ember, mikor először állott meg ennek a csodának a partján, a mely mértföldekre verte föl zajával a csöndes vidéket. A közepén, ott, a hol az előbb még tánczoló, örvénylő, tajtékzó víz elcsendesül és egyetlen óriási szökéssel ugorja keresztül a sziklapadot, egy fehér párafelhő emelkedik föl, arra mutatott rá borzongva a babonás indián és azt mondta, hogy ott lakik a Szellem! A vizesés szelleme, a mely messziről magához csalogatja az erre járó csónakost, mikor azután közel jön, megfogja azt, magához húzza fehér karjaival és egy pillanat alatt beletemeti a láthatatlan sirba. Ott van a lakása a szellemnek az ismeretlen mélység fölött, a melyet emberi szem nem látott még soha.

Itt állottam tehát, két lépésre a hajlás fölött, a melyen túl, hogy mi van, innen felülről csak sejteni lehet. Ha hátrafelé néztem, megkapaszkodva a korlátban, hogy el ne szédítsen a rohanó víz látása és az alulról fölhangzó tomboló zaj: azt a látványt megértette az emberi szem; az egy óriút gyorsasággal iramló, vágató víztömeg volt, a minden korláttól fölszabadult vad elemi erő, a melyet futtában megállítani nem képes sem ember, sem szikla, sem téli fagy, az a folyam maga. De a mi itt lent történik, arról nem beszélhet senki, mert nem látta senki, vagy a ki látta, az nem szólhat többé, meghal, párává foszlik szét az irtózatos ütéstől. Nemcsak az ember, de maga a folyam is, a mely óriási erejével önönmagát töri itt össze apró, fehér páratestecskek számlálatlan millióivá, a melyek itt tánczolnak körülöttem és soha nem szünő fehér gőzszlopban emelkednek föl a mélységből, eltakarva azt az emberi szem elől.

A Természetnek az őseroje, ugyanaz, a mely tüzes lávapatak számára hasít kapukat az Aetna oldalán, ugyanaz, a mely kettészakította Gibraltárnál a földet és a mélységbe temette az Atlantiszt, az az ellenállhatatlan őserő, a mely kicsufolja az embert és végre is vad rohamában önönmagát töri össze, ez a Niagara!

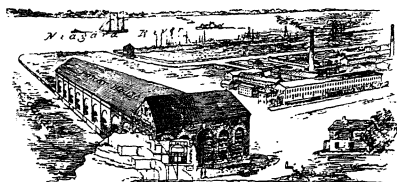
És a kicsufolt ember, a ki olyan gyöngének látszik ekkora tömeggel és hatalommal szemben, mégis megfogta ezt a szörnyet is.

Ma a Niagara nem félelmes többé. Azaz csak annyiban az, a mennyiben a hatalmas ember megengedi neki, hogy az legyen, hogy az ember a maga élvezetére, gyönyörködésére eljöjjön hozzá és meglassa, hogy micsoda hatalmas urat igazott meg. Ma már a Niagara esése

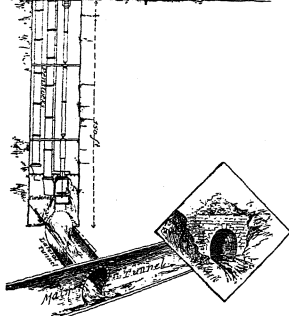

Félmillió köbméter víz egy perc alatt.

nem jelenti neki azt, a mit az indián vadásznak, útjának végét, a hol ki kellett húznia canoeját a partra és visszavontatni azt; a fehér ember erősebb volt vörös testvérénél és erősebb a víznél is. Mivel az nem engedte tovább, új utat ásott neki és most annak a víznek, a mit új ura a csatornába küld, arrafelé kell folytania és hajókat vinnie a hátán. Az Erie csatorna megkerüli a vizesést és végre is

Hogyan fogják be munkába a vizesést.

A dynamogépek háza és a turbinák, a hol a Niagara erejének egy kis részét felhasználják.

most turbinákra zúditja azt rá, hogy gépeket hajtson vele. És az az óriási, de terméketlen őserő, a mely évezredekken keresztül minden hatalma daczára sem tudott egyebet, mint hogy az ágyát képező mész és palarétegeket morzsolja össze, most engedelmesen hajt nagy dynamogépeket és világít, kocsit húz, főz, süt, kávé darál Niagara-Falls és Buffalo városában.

Ugy-e, hogy mégis csak hatalmas egy úr az ember!

A két értelmes lénynek hatalmát van hivatva hirdetni ez a ter-

beletalál az alsó tóba, az Ontarioba. És azt sem bírja többé megtenni a vad folyam, hogy áthághatatlan határ legyen és akadály ember és ember között, a ki az egyik partjáról a másikra akar jutni; a hol nem türte meg magában a kőoszlopot, aczéltívet és függőhidat épített föléje az ember és azon jár át fölötte. De nemcsak hogy megalázta, arra is kényszerítette az ember ezt a vad erőt, hogy szolgáljon neki: a mennyit akart, elvezetett a vízből és

mészeti csoda: az Úrét, a ki teremtő hatalmának fenségét a természetnek ilyen nagyszerű képében mutatja be, és az emberét, a ki a természetnek ezt a vad erejét le tudta nyügözni a maga szolgálatára. Ha valaki nagy fogalmat akar magának szerezni az Istenről és az emberről, az jöjjön ide a Niagara mellé!

***

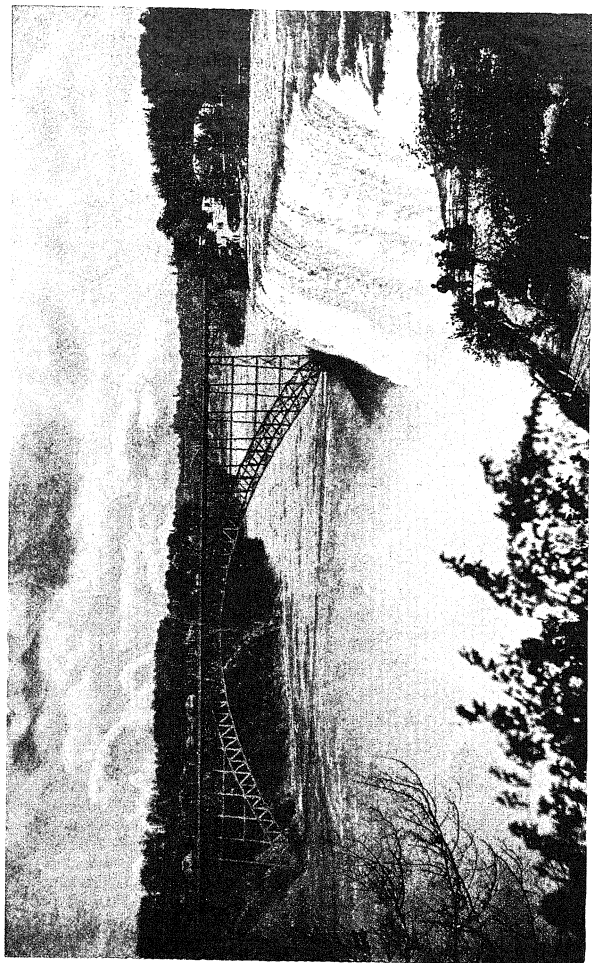
Clevelandből hajó, New-Yorkból vasut hoz föl a vizeséshez, próbáltam mind a kettőt. A hajó, egy ragyogó fehér négyemeletes vízi palota gyorsan siklik egy éjjelen át az Erie csöndes vizén; a merre megy, villamos lámpáinak sora messze világít el a sötét tótükrön és reggelre ott van a czélnál. A vasút a Hudson folyó völgyében jön fel; ezt a folyót szeretik az amerikai Rajnának nevezni, bár elég távol áll annak szépségeitől. Nem sokkal New-York fölött van a folyónak egy kedves pontja, West-Point; itt van az Egyesült-Államoknak messze földön híres katonai akadémiája, a hol szigorú katonai neveléssel képzik ki a fiúkat a haditudományban. Hanem azért minden európai katonember roppantul elcsodálkoznék ezen a katonaiskolán, mert bár elsőrangú hadiiskola, a végzett növendékei mégsem lesznek katonák. A technikában való kiképzésük úgy történik, hogy az ne csak ágyúk mellé legyen jó, hanem az iskolából kikerülve, mint gépészmérnökök stb. békés pályákon, csöndes polgári munkássággal szolgáljanak hazájuknak. Hát akkor mire való volt a katonai nevelés? Ez az Egyesült-Államok nagyságának és gazdagságának egyik titka. Nem viszi el az emberét fiatalságának a javakorában katonának és béke idején nincs több katonája, mint 65.000; ezeket is úgy gyűjti össze plakátok útján, toborzással. Háború esetén azonban minden ember katona és hogy akkor a gépje mellől odakerülő mérnök, a katedráról odalépő tanár kész tiszt legyen, arról gondoskodik West-Point és egy sereg más ilyen iskola, a melyekben a polgári életnek, de katonai módon nevelik a fiúkat.

A «New-York Central» négy vágányos vonalán napjában tizennégy gyorsvonat jön föl Buffaloba, tizenkét óra oda az út. Olyan igazi amerikai, a földből nőző városnak az egyik típusa ez: nemrégiben még számlálatlan bölénycsordák száguldoztak ezen a helyen, onnan a városnak neve: Buffalo és az van a czimerében is. Ma több mint

400.000 lakosa van, kikötője a Lake Erien a leghosszabb a világon, 28 elevátor dolgozik benne és harmincz vasútvonal fut be a városba, napjában *kétszázötven* személyszállító-vonattal. Itt rendezték 1901-ben a «Pan-American» kiállítást, melynek tartama alatt szeptember 6-án egy anarchista, Czolgosz Leó lelőtte Mac-Kinley elnököt. Az elnök temetése nemzeti gyásznap volt Amerikában; úgy gyászolták meg, hogy abban a perczen, mikor a sírba tették, öt percze megszakadt a közlekedés az Egyesült-Államok egész területén: meg volt állapítva a percz és abban a pillanatban az emberek megálltak az utcán, a kocsik, vonatok a nyílt pályán... mintha az egész nagy nemzet szive dobbanása szünet volna meg erre az öt percze. De Buffalonak nem ártott a szomorú eset, azóta is rohamosan fejlődik és csak a következő évben 2109 építkezési engedélyt adtak ki benne. Négyezer gyára van; ezeknek egynehányát a Niagara vize hajtja és sok embernek ad ilyen módon kenyeret az olyan sokáig terméketlenül lehullott víz.

Buffalóból indul ki a villamos vasút, a mely elvisz Niagara-Falls városkához; ez már egészen a vízesés szélén épült. Türelmetlenül ugrik ki az utas a kocsiból és törtet az esés felé. Nem kell vezető, a lerohanó óriás mennydörgő zúgása messziről megmondja, merre van az. Izgatott kíváncsisággal siet az európai, sejtí, hogy valami olyat fog most látni, a minőhöz hasonló még nincsen emlékei között; Tarpatak, az Anio Tivolinál, a Rajna Schaffhausennél csepergő vizerek a «Dörgő füst»-höz képest, ezért ide kell átjönni, az újvilágba. Már ott áll a szélén, azt hiszi, hogy mindjárt meglátja, hanem egy félpillanatig még türtőztetnie kell kíváncsiságát. Mert a mit a Niagarából elsőnek megláttam, az nem a vízesés volt, hanem egy óriás betűs — hirdetés a sziklafalon, a melyen a süteményét, az «Uneda Biscuit»-et hirdette egy élelmes gyáros. Nem lehetett reá haragudni, jobb helyet csakugyan nem választhatott volna reklámul a pogácsájának. Hanem a következő perczen előttünk volt a rettentő víz, a perczenként félmillió és ötvennégyezer köbméterrel lezuhanó rengeteg tömeg; zúgása, dörgése körben reszkettette a levegőt és bár még messze álltunk a szélétől, a szétvert vízpára már nedvessé tette az arcot.

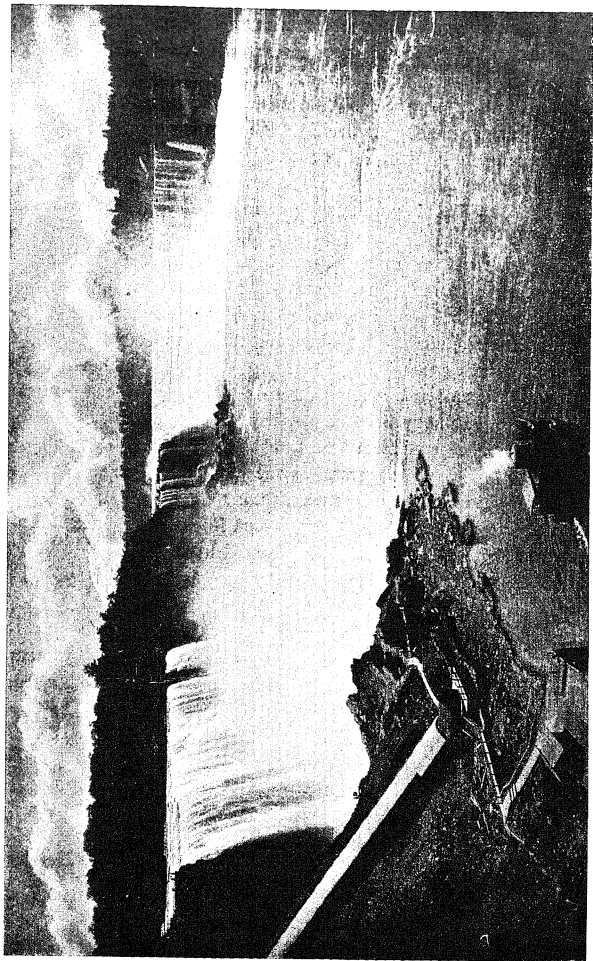
Csak tovább, előre, egészen közel hozzá! Amerikai ember, férfi, asszony, egy sem áll meg itt, hanem elmegy, a meddig csak lehet,

Az «amerikai vizesés».

olyan közel, hogy ha még egyet lépne, benne volna a vízben. A gyerekről nem kell külön szólni, az persze, hogy elmegy; az amerikai boy, a milyen szemtelenül merész, nem ijed meg nem a Niagarától, de az eleven ördögtől sem. Hát mi európaiak, csak nem maradunk mögöttük? Nem bizony; mentünk mi is. Néhány percz mulva ott álltunk a kisebbik, úgynevezett amerikai vízesés szélén. Mert két ága van az esésnek. Az Erie tótól egészen idáig egy ágban jön a hatalmas folyam és akkor hatszáz méter széles; itt közvetlenül az esés előtt egy sziget akad az útjába és az két ágra vágja szét. A keskenyebbik, az itt marad amerikai földön és 320 méter szélességben itt esik le 50 méter magasságból; a másik, a főág, a kanadai parton van és 48 méter magasból hull alá, annak a szélessége 578 méter. Nagyszerű már ez az amerikai ág is; az ember odállhat közvetlenül a partjára a nyílsebesen rohanó víznek, nem gátolja a multságában senki. Nincs mellette valami sok korlát, sem mentőkészülék, rendőrt meg drága pénzért sem lehetne látni. Ha a glóbus másik oldalán volna, talán minden tíz lépésre állna egy. Az amerikai úgy okoskodik, hogy azért «Citizen of the United States», azért amerikai polgár valaki, hogy magához való esze legyen; ha rábizhatnak akkora fontos dolgot, hogy elnököt válasszon, akkor megbizhatnak benne abban is, hogy nem megy közelebb a vízhez, mint kellene. Ha mégis közelebb menne, ő lássa. Mentőkészülékre meg nem költenek, mert a ki egyszer ide beesett, azon ugyan nincs mit menteni többé. Így hát közvetlen közelből gyönyörködhetik az ember a kilőtt nyíl gyorságával iramló vízben, a mely simán, szinte fodor nélkül csúszik le itt az utolsó szakaszon, a lejtős sziklapadon; mintha érezné az ünnepélyes perczet, hogy néhány pillanattal odább a halálába zuhan. Társainak, az előtte lehullt és apró párákká szétzúzódt tömegeknek halálordítása fölhallatszik hozzá. Odalenn pedig a mélységben egy vakmerő kis gőzös hánykolódik a rettentően fölkavart vizen, a *Maid of the Mist*, a «Hableány» az, a mely odatolakodik majdnem hogy a vízesés alá; gummiköbönyeges emberek ülnek rajta, a kik itt, a Niagara esőjében akarják megfürdetni az arcukat.

Azt mondtam: majdnem a vízesés alá. Hát egészen alája nem lehetne jutni? Nem volna igazi amerikai a yankee, ha ezt is ki nem találta volna. H. A. Parsons a kezdeményező neve, az ő oldalát fúrta

Az amerikai és canadai oldal vízese a közbeeső Keckeszigettel.

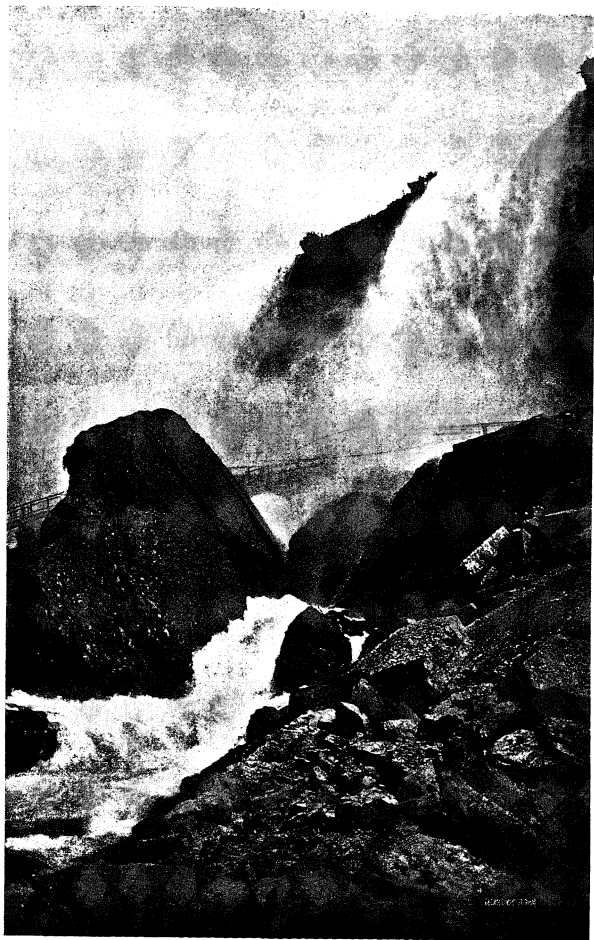
az a barlang, a «szelek barlangja», a mely ott van a vízesés alatt, váltig törte a fejét, hogyan lehetne lejutni oda. Kötélen próbált leereszkedni a vízesés fölötti szikláról, de nem sikerült a vállalkozása, majdnem belefűlt a vízbe és félholtan húzták őt vissza. Két vele volt társa mégis megismételte a kísérletet és ezen a napon, 1834 július 15-én jutott le az első élő ember abba a barlangba, a melyet az évezredek óta hulló víz vájt ki a sziklában a vízesés függőnye mögött. Az egyik úttörő, B. H. White még most is él. Ma már közönséges országútja a turistáknak ez a barlang; az úgynevezett Kecskeszigetről lehet hozzá lemenni egy lenyuló fatoronyba épített lépcsőn. Onnan azután szikla-ösvény vezet egy darabig, majd korláttal ellátott deszkapadlók következnek, a melyeket minden esztendő tavaszán újra kell építeni, mert egy éven át tönkre teszi azokat a víz meg a téli fagy. Vezetők fogadják a vállalkozókat, egy a társaság előtt megy, egy pedig utánunk; ezek tapasztalt, erős emberek, a kik jól ismerik ennek az útnak minden csinját-binját, úgy hogy ő velük bátran neki lehet vágni; a mióta az út megvan, még sohasem veszett el ott emberélet. Vagy heten voltunk, hét vállalkozó magyar, hogyne vágjunk volna mi is neki az útnak, a mit annyian megtettek előttünk?

A cifra expedíció leírását társaságunk illusztris tagjára, dr. Prohászka úrra bízom, a hogyan már máshol leírta:*

«A víz ivet ír le, mikor a folyás sebességével lerepül a sziklafalról, s talán már ez az ív is lehetővé tenné, hogy a vízfűggöny mögé kerüljünk; gondolom azonban, hogy ez esetben a dolog túlságosan bravuros volna. Pedig a Niagara vízesése alá jutni most nem valami különös bravur; megkönnyíti ezt a föladatot az a palaréteg, mely a Niagara vízesésnek a tulajdonképeni s nélkülözhetetlen kelléke és föltéte. Ez ugyanis egyre kopik s falában az odacsapódó vízpor nagy üregeket váj ki; ez üregek teszik lehetővé a vízesés alatti sétát. Két ilyen érdekes sétány nyílik a tolakodó turistának; az egyik a nagy patkóalakú vízesés alatt vezet, a másik az amerikai vízesésnek egyik oldalága alá merészkedik.

A ki ezt is átélvezni vágyik, az vitorlavászon-ruhát ölt magára, lábaira nemezipapucot, fejére kajla karimájú kalapot húz s ebben a

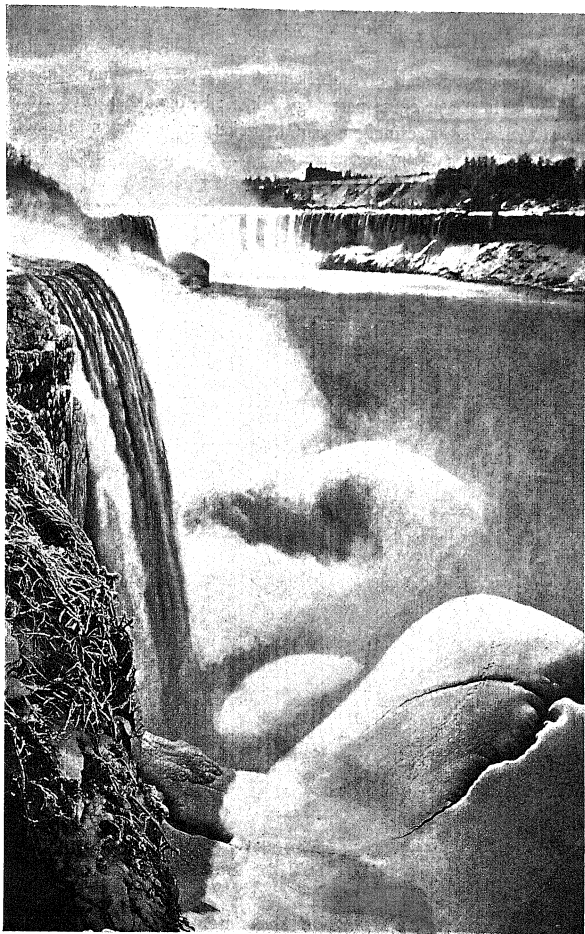
* *Zászlónk*, 1905 január.

A turisták útja a vízesés alatt.

fotografálni való mundurbán ereszkedik le egy fatoronyban tekerődző csigalépcsőn a kis zuhatag aljának széléhez; itt azonban nem térünk rögtön a zuhatag vízfátyola alá, hanem a zuhatag előtt az árból kiemelkedő nagy sziklákon vezetnek fahidacskák a zuhatag jobb oldalára; erről az oldalról térünk be a vízfödél alá. Érdekesnek érdekes, de ugyancsak nem mulatság; szívbajos, ideges, gyöngemellű embernek egyáltalában nem ajánlanám; ott hagyhatná a fogát. Az ember bőrig vizes lesz s nyel vizet annyit, hogy fuldokolhat tőle. A zuhatag eltévedt árjai akárcsak vízostorok volnának, úgy csapnak az ember fejére, hátára, arczába; görcsösen fogjuk a nem nagyon masszív korlátfát, s iparkodunk tovább, föl vagy le a lépcsőn vagy a lejtősen fektetett, rovátkos deszkákon. De sokszor nem lehet ám előbbre jutni, mert a turisták egész hosszú sora fogja el az utat, s akkor az ember ott áll a vízostorozás alatt s forgatja a fejét, mint a nyaktekercs s kapkod levegő után. Igen csodálkoztam, hogy senkit sem kellett kihalásznunk; de azt láttam, hogy mikor kikapaszzkodtunk a sziklára, pihegett a tüdők, mint egy megkergetett borjúfókáé s különben is úgy festettünk, mint ezek a sima, jámbor állatok.»

Hátra volt még a «Horseshoe Fall», az úgynevezett lópatkóvizesés, vagyis a nagyobbik. Mikor kikeveredtünk az olajos vitorlavászon buvár-ködmönből és megint emberi formában állhattunk a világ elé, elmentünk ennek a partjára is. Ez két méterrel alacsonyabb, mint a másik ág, de majdnem kétszer olyan széles; ennek lóduleki a hatalmas folyam főága és elérve a sziklapad végére, bukfencczet vet le olyan magasról, mint két egymás tetejébe épített négyemeletes ház. Itt lehet igazán látni a víz romboló hatását, a közepét már kivájta a sziklapadnak, onnan a lópatkó alak; de azontúl is vájja egyre. Omlasztja, porlasztja az alsó palasziklát, mely végre is nem képes eltartani a felső mészkőréteget és azért ez időközönként leválik és nagy darabokban hull le a mélybe. Ezzel azután a vizesés is hátrább kerül és pedig, a mint ma már pontosan tudjuk, évenként átlag 82 centiméterrel. Évről-évre tart ez a hátrálás és a mint ki lehet számítani, kiindulási pontjáig, az Erie tóig hátralévő 32 kilométerét 40.000 év alatt fogja megtenni. Ezen vizesés fölött vannak azok a művek, a melyek a Niagara vizének és ezzel együtt energiájának egy igen kis részét, 75.000 lóerőt elvezetnek a folyamból;

A vizesés télen.

ám ez is elég, hogy Buffalóban egy néhány gyárat hajtson és Niagara-Falls városában ingyen világítsa az utcát. Ha a gyárosokon állott volna, azok nyugodtan elvezetnék a Niagara vizének akár a felét is és benépesítenék az egész partot gyárakkal; befognák az öreg Niagarát a hámba, hogy csináljon cipőt, széket meg más mindenfélét. Ámde New-York állam kormánya megmentette a méltóságos öreget az ilyen kényszermunkától és megóvta a természet remekét a vandalizmustól. Másfél millió dollárért megvette a Niagara egész partját és nyilvános parkká alakította át; ugyanezt tette a másik parton a canadai kormány. Így azután a romboló öreg megmenekült a plebejusi munkától; törjön csak továbbra is sziklát, az való neki, nem a cipőgyártás.

Ennél a főagnál meg épen egészen közelébe lehet félni az esésnek; szikláról-sziklára menve, ott állunk közvetlen közelében a hajlásnak, két lépésnyire tőlünk áttetsző zöld tömegben hull le az óriás katarakta. Alulról fehér fátyolban emelkedik föl az indián mesék vízi szelleme, a mélység képét elfogó páraoszlop; ide-oda hajladoz, a hogyan hajtja a szél. Az ember feje kábul a süketítő dörgéstől és nem hallja a saját szavát. Nincs itt más hang, csak a vizesése, senki másnak nincsen jussa a szóhoz. Az amerikaiak néha fonográfot tesznek erre a helyre, hogy annak a lemeze vigye el messzire a Niagara szavát. De még fonográf nélkül is eljut az le egészen a tengerig, New-Yorkba: ha new-yorki ember beszél telefonon Niagara-Falls-sal, tisztán hallja a dróton át a dörgés zaját.

Végre megelégettem a természet nagyszerű spektákulumát; az órámra néztem és nyomatékosan indítványoztam, hogy — menjünk ebédelni. Egyikünk, a kit nyilván igen meghatott a látvány, azt kérdezte tőlem, hogy mi bennem most a domináló érzés? Én, tekintettel arra, hogy már két óra is elmúlt, azt feleltem, hogy az éhség. Erre barbárnak neveztek és meg akartak lincselni, úgy hogy sietve menekültem át a kanadai partra, a hol Edwárd király ő felségének törvénye védett az ilyen rögtönös ítélet ellen. Meg azután egy igen jóra való vendéglő is volt ott és ezt a motivumot megértette a társaság többi része is.

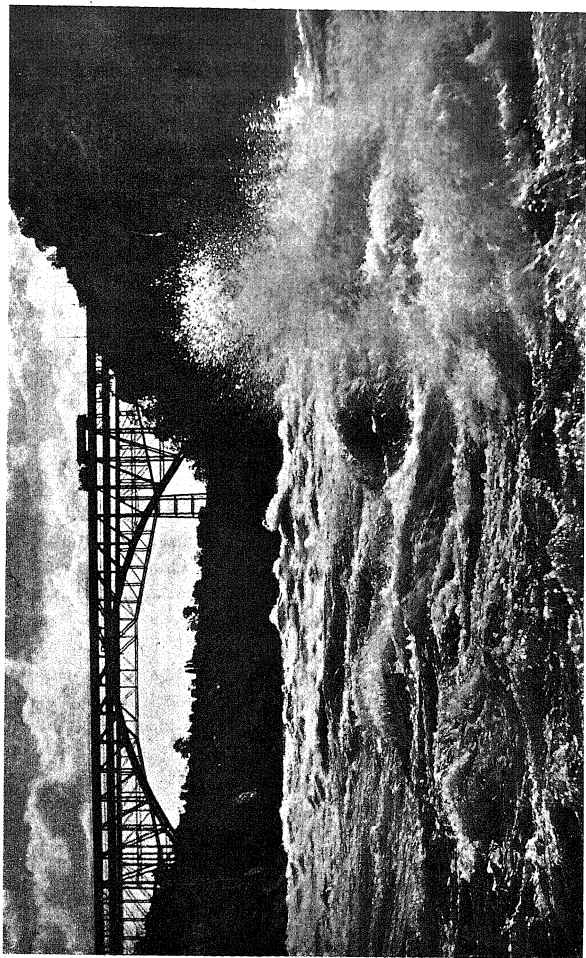
Ebéd után következett a Niagara rendes programjának a második része: végigkocsizás az örvénylő folyam mentén, le egészen

Villamos kocsin a Niagara körül.

odaig, a hol elcsendesül és hajók járnak rajta. Elég gyakran akad ficzomodott eszű ember, a ki vakmerő életkockáztatással magán a folyamon akarja megtenni ezt az utat; az egyik csónakon, a másik hordóban, akad olyan is, a ki úszva vág neki az örvénylő árnak. A vége persze többnyire az, hogy bennmaradnak. Ezidén meg ketten versenyúszást rendeztek az örvénylő folyamon lefelé. Ezer és ezer ember állt a parton és lélekzetét fojtva, hideg borzadással nézte az örült versenyt, a melyben a versenyzőnek két ellenféllel kellett megküzdenie: a vetélytársával és az örvényekkel. Majd az egyik, majd a másik tűnt el a tajtékozó hullámok közt, a parton állók már azt hitték, hogy elveszett; azután megint földobta a hullám és nyilsebesen sodorta lefelé. Harminczöt percz alatt tették meg a hat és fél kilométeres pályát és ezúttal egyikük sem pusztult el. A győztes díja ezer dollár volt.

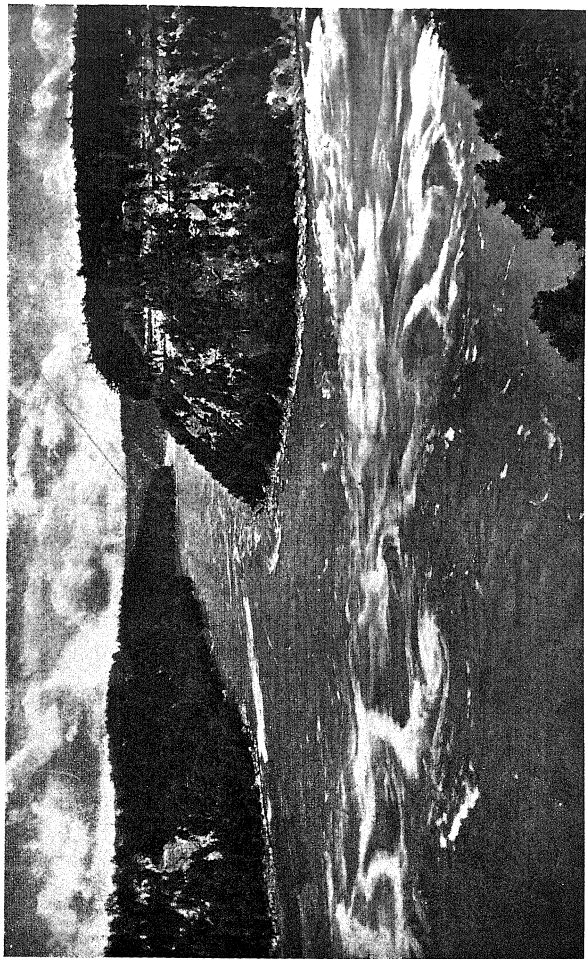
Ennek az örvénylő útnak a szélén vitt bennünket nem kisebb gyorsasággal a villamos kocsí. Odalenn a vizesésből kiszabadult folyam adja ki a kényszerű halálugrás miatti dühét és ölmagas hullámokkal vágat neki a szikláknak, itt fönt pedig ugyanez a zabolátlan, vad természeti erő villamos hajtóerővé változtatva hajtja a kocsinkat az örvény partján. Lenézni is borzalmas; ott vágatunk közvetlen közelben a mélység szélén, ha kisiklanánk, nincs az a hatalom, a mely egyetlen egyet is megmentsen az utasok közül. Pedig egy utitársunk meglehetősen közel volt ahhoz a veszedelemhez, hogy a kocsiból kidőljön, le a zúgó folyamba. Egy indián volt, európai ruhában, hanem hamisítatlan rézbőrű arczczal; sajnos, nagyon is meglátszott rajta, hogy igen bőségesen talált megismerkedni azokkal a jókkal, a melyekkel a fehér ember ajándékozta meg rézbőrű émbertársát. Be volt pálinkázva a jámbor és részeg volt, mint a csap; ott ült a nyitott kocsí szélén, de ha valamivel józanabb társa nem támogatta volna, régen kizuhant volna a kocsiból, egyenesen le a rohanó hullámok közé. Akkor pedig egyszeriben meglátta volna a Nagy Szellem zöld prairieit, a melyeken ősei soha el nem fogyó bölénycsordákra vadásznak. Ez ennek a népnek az átka: a fehér ember elvette tőle a végtelen prairiet és a bölényt és adott neki helyébe pálinkát. A vörös ember megizelte és jónak találta a «folyékony tűz»-et; most már azután nem tud szabadulni tőle.

A Niagara folyam az örvény felé való futtában.

Tönkre megy bele, elzüllik, kihal; még van belőle vagy háromszáz-ezer ember, száz év múlva talán egy sem lesz. Ebben a hatalmas, szép szál, őlmagas, de tökéletesen részeg indiánban kifejezve lehetett látni az egész fajnak a sorsát.

Kocsink a nagy örvény, a Whirlpool fölé ért; itt lehetett látni a víz erejének játékát a maga teljes borzalmasságában. Azt hiszem, a norvég Malstroem után ez a világon a legborzasztóbb örvény; nem tudnám elképzelni, hogy valaki innen élve szabaduljon ki. A teljes gyorsasággal vágató folyam valamikor a baloldali sziklafalnak vágott neki és kivájta azt magának hosszan, mélyen, azután jobbra fordult és ott vágott utat magának ugyancsak a sziklán át. Az elhagyott meder így zsákutczává, katlanná vált, a melybe a folyás irányánál fogva most is belenyargal a rohanó víz, hanem azután megakad benne és mert hirtelenében nem találja meg a kifelé vezető utat, földuzzad, kavargog és vad tánczot jár egy körben. Az az érdekes, hogy a közepe nem süllyed be tölcészerűen, mint más örvényeknél, hanem földuzzad és három méterrel jár magasabban, mint a szélei! Visszafelé menve, a nagy örvény után következik a folyónak legsebesebb szakasza, mintegy hat kilométeren át; a toll gyenge leírni azt a titáni küzdelmet, a mit a két sziklafal közé szorult víztömeg önmagával és a sziklával végigharczol. Őlmagas hullámokkal hömpölyög megszorulva a két part között, a hol útjában álló sziklát talál, annak roppant erővel vágódik neki és fehér pozdorjává zuzódva hull vissza a levegőből. Egyik fehér hullám a másikat kergeti, mintha irigyelné a helyét, dühösen marakodnak egymással és küzdelmük zajától zúg, harsog az egész szoros. A villamos vasút itt, a visszafelé való úton leszáll közvetlenül a folyó mellé és kanyarogva követi annak a partjait. Nemcsak a képe, a története is rémületes ennek a helynek, mintha az elemek csatája az embereket is egymásra uszította volna; itt az «Ördög barlangja»-nál támadott meg és mészárolt le száznegyven évvel ezelőtt egy 500 főnyi indián banda egy élelemszállító angol kocsisort, a kíséző katonasággal együtt. Kilenczven emberből csak három menekült meg, a többit leölték a vérszomjas indiánok vagy lelőtték — kocsit, lovat, embert együtt — az iszonyú örvényekbe. A canadai oldalon pedig, a szoros fölött levő magaslatocon, az 1812. évi angol-amerikai háború egy

A halál torka, a nagy örvény.

véres csatája folyt le, melyben Sir Isaac Brock angol tábornok halálát lelte. Egy magányos kőlap jelzi a helyet, a hol a tábornok elesett; Edwárd angol király helyezte ide a követ, mikor 1860-ban még mint walesi herczeg ezen a helyen járt. Odafönn a magaslat csúcán, kanadai tölgyfaerdők fölött egy magas emlékoszlop hirdeti ugyancsak a tábornok emlékét; innen nagyszerű kilátás nyílik az Ontario-tóra, a melybe az ott immár csendessé vált Niagara-folyam beleszakad. A természet csodás nagyszerűségeinek panorámája ez a hely, a melyen a Niagara bömbölő vizeinek vad hangzavarától kezdve a kanadai erdők mélységes békéjéig a természet szépségeinek egész skáláját végigélvezi az utas. A természet vad remekei mellett pedig mindenütt ott látja kezemunkáját az embernek, a ki kitartó szorgalommal fűrt, faragott itt sziklát, szinte megközelíthetetlen helyeken vitte át a vasútját, hídját és szolgálta hajtotta azt a vad erőt, a melytől barbár elődje csak rettegni tudott. A természet legnagyobb szerű dómjainak és az emberi ész Walhalláinak egyike a Niagara, a melyben a gondolkodva néző megtanulja még jobban imádni a zsoltáros szerint: «zuhatagjainak nyelvén beszélő» Istent és megbecsüli az Ő legnemesebb, lelkes teremtményét, az embert.

A NAGY TAVAK VIDÉKÉN.

— Ah, Ön európai ember és a Niagarától jön! Nos, hogyan tetszett Önnek? Ugy-e nagyszerű, kápráztató?

— Valóban nagyszerű, hanem menjen le a kalapomról, mert ráült!

Ezzel kezdődött a konverzáczióm a chicagói gyorsvonaton a szomszédommal, egy simaképű yankeével.

Az interjuvolóm egy kissé nézett, hogy milyen hamar beletalálta magát ez az európai ember a kurta amerikai stlusba, hanem azután segített kivasalni a megkínzott kalapot és lelkesedve folytatta:

— Szóval bámulatos, főséges?

— Nem úgy uram — feleltem neki — várjunk egy kissé ezzel a szóval. Mondhatom önnek, hogy én épen ezt, a «főségest» keresem ebben a világban és ha ráakadok, szívesen meghódolok előtte. De mert annak igazán főségesnek, a Teremtő leghatalmasabb gondolatait kifejezőnek kell lennie, azért nem ejtem ki egyhamar azt a szót. Láttam a háborgó vulkánt, láttam a vihart, láttam most a Niagarát, megcsodálni, megremegni való hatalmas, nagy dolgok, hanem azt a jelzöt még nem mondom ki. Még csak egy negyedrészt tettem meg az utamnak, háromnegyed része még hátra van, még várhatok vele.

A yankee föltette a czvikkerét és úgy nézett reám. Vizsgálgatott, hogy kivel van dolga.

— Well, tehát a mi Niagaránk nem elégíti ki önt; mondja, micsoda nemzetbeli?

— Magyar.

— Aoh yes, Hungarian. You are a proud nation. Az egy büszke nép. Hallottam róla és tudom, ki volt Kossuth. Maguk sokat harczoltak és nem egykönnyen adják be a derekukat. Most már értem.

Hanem azért remélem — folytatta — hogy itt, minálunk, a mi Amerikánkban fogja megtalálni azt, a mit «főnségesnek» nevez. Várjon csak, a nagy cañonok, a Yellowstone-park, a Sierra Nevada... Mert a mi a természet és az ember műveit illeti, abban nagyszerű ez az ország; a mi a történelmét illeti, abban az ő nemzeti életének százharmincz évével, elismerem, még kis baba az önök ezer évéhez képest!

— Nem kicsiny, uram — feleltem meggyőződéssel — ha fiatal is, de erős, hatalmas baba. She is a big baby!

— Ah, ah, a big baby! nevetett az én emberem; tetszett neki a «hatalmas baba» és hálás volt érte. Mesélni kezdett az erős baba első napjaiból, azzal a szerető aprólékossággal, a melylyel egy édesanya tudja elmondani az ő kis gyermeke első fogának a történetét.

— Lássá uram, kétszázharmincz esztendővel ezelőtt errefelé, itt a nagy tavak között járt az első úttörő, Marquette atya. Nem vitt magával sem puskát, sem kardot, egy kereszt volt a kezében, az volt a fegyvere. És azzal a fegyverrel úgy meg tudta hódítani a tavak indián törzseit, hogy mentek utána, mint a nyáj a pásztora után és mikor meghalt, kétszáz mértföldről hozták el a holttestét, arra a helyre, a hol eltemették. Akkor francia volt ez a vidék és az maradt vagy félszázadig, azután angol lett. Három zászló lobogott itt, a Bourbonok liliuma, az angolok Szent György-keresztje és most a csillagos zászló. Sokat küzdöttek egymással ezért a földért, az angol a francziával, mi meg az angollal. Most régen béke van és ez a föld olyan amerikai, mint akár Washington közepe, hanem azért hálával emlékezünk meg mindenkiről, a ki valamit tett érte, akár angol volt az, akár francia. Marquette és Cadillac neve örökké élni fog emlékezetünkben.

A vonat állomáshoz ért, az én szomszédom kinézett az ablakon és engem is odahívott.

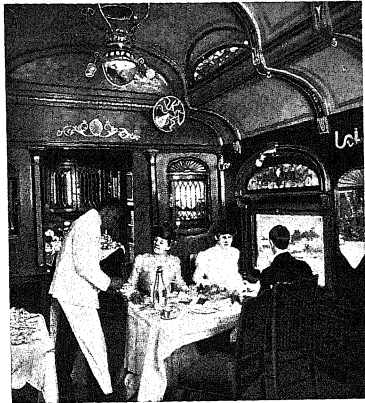
— Nézze meg ezt az állomást; Mentor. Ki mondaná, hogy három héttel ezelőtt egy romhalmaz volt itt minden? Fölszaggatott töltésen, össze-vissza görbült síneken heverték a chicagói villámvonat, a hires «Flyer» (repülő) összetört, fölfordult kocsijai és most már megint minden rendben. Nemrég még húsz órás volt a leggyorsabb vonat New-York és Chicagó között, a «Twentieth Century Limited»; nagyszerűen megy az is és gyönyörűség nézni. Hat Pull-

mann-kocsiból áll a vonat és egy podgyászkocsiból; a géppel együtt 495 tonna az egésznek a súlya és ezt a hatalmas terhet sok helyen 70 mértföld (óránként 118 kilométer) sebességgel ragadja magával a lokomotív. De voltak, a kiknek sok volt a hús óra és azt mondták a vonatra, hogy «mászik». Hát megpróbáltak még két órát megmen-teni és most egy hónapja beállították ezt a tizennyolcz órásat. Egy hétig gyönyörűen ment az új vonat, a nyolczadik napon kiszaladt a sinből és széjjelment, mint a forgács. Itt történt, épen ezen a helyen, Mentor mellett junius 21-dikén. A kocsikat és embereket úgy szedték össze apró darabokban. A társulat igazgató-sága egy hétig kutatott a szerencsétlenség oka után, akkor megállapí-tották, hogy nem a se-besség volt az oka a ka-tasztrófának, helyreállí-tották a pályát, kiadtak százezer dollárt újabb reklámra és... ma vigan megyünk megint tizen-nyolcz órás vonaton.

— Érzy, hogyan me-gyünk?

Csakugyan, érezni lehetett, hogyan iramlanak hosszú szökkené-sekben a nehéz, hattengelyű, ruganyos kocsik, szinte alig érik a vágányt.

— Hja, Chicago, az új világváros! — szólt a beszédes szomszéd. — Kell neki a gyors, minél gyorsabb összeköttetés New-Yorkkal, a ten-gerrel, Európával, az egész világgal! Hiszen ő látja el hússal a fél Amerikát; New-Yorkban alig van mészáros; a new-yorki ember is azt a húst eszi, a mi kevéssel előbb még a lábán ment be a chicagoi vágóhídra. Majd meglátja, ha ott lesz, hogy micsoda telep az! Chicago a nyugat nagy fővárosa; ott fut össze egy sereg vasuti vonal és

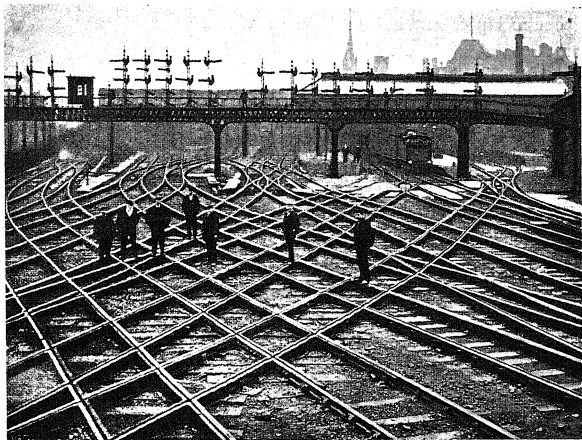
A fekete polgártárs a vasuti kocsí étkezőjében.

onnan indul ki keletnek, nyugatnak, délnek; persze hogy nincs az a gyorsaság, a mi elegendő volna neki!

És földicsérte a Nyugat nagy metropolisát az én emberem ott a hosszú szökésekkel ringó puha kocsiban, a míg el nem jött a néger jelenteni, hogy az ágy kész; tessék fölkapaszkodni bele. Nagyszerűen praktikus ez az amerikai vasúti ágy; az alsó, az napközben két szembenlévő ülés, a miket éjszakára összetolnak, a felső, az a kocsi mennyezetének lebecsájtható része. Itt is, még inkább, mint a hajóágynál, ha nincs kéznél a lépcső, légtornászati mutatványokat kell végezni, míg följut belé az ember, hanem azután pompásan lehet aludni benne és minél gyorsabb a vonat, annál jobban; csakhogy ajánlatos az ilyen «Flyer»-en lefekvés előtt fölindítani a tökéletes bánatot, mert nem egészen biztos benne az ember, hogy az ébredés ugyanezen a világon fog-e történni?

De hát szerencsére mégis itt történt. Reggelre, szakadó esőben bár, de világosan látszott a tavalyról jól ismert South-Bend, a hol sok ezer magyar munkás dolgozik a világhírű Singer-varrógépgyárban. Csinos magyar templomuk is van, azonkívül itt van a Notre Dame kollégium, a mely egymagában egész kis várost tesz ki; helyesebben szólva, ennek köszönheti alapítását az egész város. 1840-ben, a mikor a szomszédos Chicago még kis városka volt, két misszionárius jött ide, a kik az indiánok gyermekeit tanították és egy kis faházat építettek iskolának. Ebből lett félszázad alatt a mai nagyszerű Notre Dame kollégium, a melyben, hogy mit tanítanak, elmondja a tanrend: teljes kurzusok vannak a klasszikus tantárgyakból, irodalomból, nemzetgazdaságtanból, történelemből, művészetekből, természettudományokból, gyógyszerstanból, jogból, építészetből, elektrotechnikából és mérnöki tudományokból, valamint teljes kurzus az *újságírás* tudományából. Van benne gimnázium és kereskedelmi iskola és fiúnevelő intézet 800 növendékkel! Százötven szerzetes tanít az egészben, azonkívül világi tanárok. Természetesen nem egyetlen épület mindez, hanem messze kiterjedt nagy épületcsoport, középen a templom és a magas kupolás főépület, a melyben a nagy tantermeken kívül egy gazdagon berendezett indián muzeum van; a falakon indián csatabárdok és lenyúzott fejbőrök, skalpok rémítik a gyöngébb idegzetű látogatót. Az egyes épületek között hosszú fasorok és nagy gye-

pes terek vannak, ezek valók az atletikai játékokra; a csónakázásra meg külön tavuk van a diákoknak. Ha valaki olvasta Tom Playfairnek, az amerikai diáknak a történetét, ilyen óriásszabású kollégiumot kell látnia, hogy a keretet jól elképzelhesse hozzá. A kollégium körül pedig rövidesen egy egész város keletkezett, a melynek ma már 36.000 lakosa van és a város egyik parkjában kegyelettel mutogatják azt a fatörzsekből összerótt házat, a melyből az egész kezdődött.

Nagy városok pályaudvara előtt.

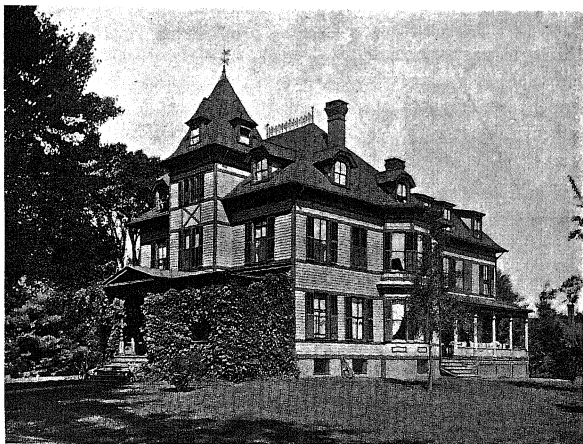
Még egy óra és Chicagóban voltunk. Vas viadukton, az utcák fölött robogott be a vonat a pályaházba és ott a második emeleten állt meg; a tegnapi esti ismerőstől elbúcsuzni már nem volt idő, mert más ismerős hang ütötte meg a fületem: hangos magyar szó hallatszott a kocsikon át, keresve mindenütt, hogy hol vagyok? Egy kissé meglepett, hogy magyar az első szó, a mit ezidén ebben az amerikai nagyvárosban hallok; hanem azután hamar megkerült a hang gazdája, régi jó ismerős, Grósz Ferencz, a chicagói magyar plébános. Kilencz hónapja találkoztunk utóljára, a mikor ő útrakészen állott, hogy másnap indul útnak a tengerentúlra és egy és más tudnivalót

kérdezett tőlem, a ki akkortájt jöttem haza onnan. Most alaposan megváltozott a viszony: én voltam a jövevény, ő belőle pedig ez a pár hónap tökéletes yankeet faragott, a ki ez alatt a rövid idő alatt szervezte a chicagói magyar egyházközséget és igazi amerikai gyorsasággal fölépítette a templomát, iskoláját és lakását olyan helyen, a hol mostanáig mocsárnál egyéb nem volt.

Ez lett most az én lakásom is egy hétre, nem kevésbé érdekes a new-yorkinál, csak hogy itt másfajta volt az érdekesség. Egy széles, egyenesre kipécézett hosszú útnak a végén áll az új magyar központ; az alja kőből, a többi része szépen építve fából, a mi az ilyen amerikai gyors építkezéseknél egészen rendes. A kisebb városokban és a nagyvárosok villanegyedeiben a faház igen gyakori és akárhány nagyon gazdag ember lakik egészen vagy részben fából épült házban. A faépület épen olyan kényelmes és elegáns, mint a kő, összevissza van furkálva csövekkel, benne van a vízvezeték, villamos világítás, gőz- vagy gázfűtés; ez főzi az ételeket is a konyhában, szóval megad minden kényelmet és a mellett jelentékenyen olcsóbb, mint a téglalapület. Még az a nagy előnye is megvan — a mire Amerikában szintén tanácsos gondolni — hogy könnyű szerrel át lehet vinni egy darabban egyik helyről a másikra. A hátránya az, hogy nem olyan tartós, mint a kő és nyáron túlságosan meleg.

Nos, ilyen csinos favár ez a földből hirtelen kinőtt magyar templom is; az emelete a templom, a földszint pedig a paplák és iskola. A tetején zászlórúd, a melyre ünnepélyes alkalmakkor főlúzzák a magyar lobogót meg az amerikaiat. Egy hosszú sugárútnak, a Chauncey-Avenuenak a végén áll, az igaz, hogy jóformán nincs is még meg egyéb belőle, mint maga a név, mert az útnak két oldala még csupa mező meg nádas; a nád közé van leütve a tábla, hogy melyik telek eladó. Hanem egészen bizonyosra veszem, hogy most, mikor ezeket a sorokat írom, már épülnek köröskörül az új házak; öt év múlva pedig ki lesz épülve az egész környék. Hiszen néhány év előtt még a Michigan vize járt itt; úgy szorították vissza gátakkal a tavat és helyét egyre foglalja a perczenkint növő fiatal óriás, a világnak leggyorsabban fejlődő városa, Chicago. Még nincsen százéves a város; kilenczven esztendővel ezelőtt egy halásztanya volt itt a Michigan partján és egynéhány földsáncz az indiánok ellen, ma

pedig kétmillió lakosa van a városnak és egyre terjeszkedik, egyre nő. A magyarok jórésze itt a közelben dolgozik a Pullman-vaggongyárakban és rövidesen egész kis magyar város fog épülni itt a templom körül. Egy villamos társaság már jó előre le is foglalta magának az utat és járatja, egyelőre még félig üresen, a kocsijait, de abban a biztos tudatban, hogy egy-két év múlva már jó üzletet fog csinálni itt, a leendő magyar negyedben. A templom, iskola, egy vagy

Amerikai lakóház fából.

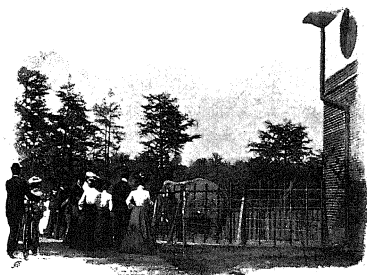
több magyar egyület és last not least a magyar «szalón», azaz hogy korszak, ezek alkotják a sejtmagot, a mely körül megindul az új organizmus szervezkedése. A feje, vezetője, a Magyar City patriarchája mindenestre akkor is az lesz, a ki most teljes erővel dolgozik azon, hogy a szétszórt, elhagyatott magyarokat gondozza és összehozza: «Father» Grósz, a plébános, a ki egy született yankee mozgékony-ságával jár-keel, utazik, épít, gyűléseket tart, tárgyal gyárosokkal, munkaadókkal, mindenféle hatóságokkal és ezer és egy emberrel külön-külön és a mellett buzgó lelkipásztora népének; az ő érdeme lesz a rövid idő alatt nagy és virágzó magyar egyházközség a Nyugat nagy fővárosában.

Magáról a városról kevés újat lehet mondani, a mit az olvasó ne ismerne már New-Yorkból is. Azt mindenki tudja róla, hogy óriási személy- és áruforgalma van szárazon és vizen, hogy itt futnak össze a Kelet és Nyugat nagy vasuti vonalai, innen vág neki a vonat a végtelen prairieknak és itt székelnek a nagy vasúttársaságok és vasútkirályok. A város előtt összefutó sínkeresztezések és váltók valóságos őserdőt képeznek és a laikus előtt érthetetlen talány, hogy a mozdonyvezető hogyan bír közöttük eligazodni éjjel. A Michigan beláthatatlan víztükre úgy terül el a város előtt, mint a tenger; ezen hozzák le nagy teherszállító gőzösök a Felső-tó meg a Huron-tó városaiból és a kanadai partokról a fát, gabonát és száz mindenféle terményt, a mit azután itt, a chicagói börzén vetnek vásárra. A városba is benyulik a vízi közlekedés a Chicago-Riveren át, forgó vashíd vezet át rajta; ha nagy hajó akar elhaladni, kinyitják a hidat és az a rajta lévő kocsikkal, emberekkel együtt egyenesre fordul a folyó hosszában, a míg átmegy a hajó, a közlekedés pedig néhány perczig vár a két parton, hogy áradatként tóduljon megint a hidra, mikor becsukják azt. A városnak épen úgy megvannak az utcák fölött robogó villamos vonatai, mint New-Yorknak; ezek nélkül el sem lehetne képzelni a közlekedést, oly óriásiak a távolságok benne. Közönséges villamoson akkor megy az ember, ha arra felé nem vezet más, vagy ha nem nagyon sürgős a dolga. Vannak felhőkarczolók, nagyszerű középületek, muzeumok, parkok, akkorák, mint a városliget, amelyekben nem boszantja a footballozó diáksereget a sok mindenféle fölírás, hogy ide meg oda nem szabad lépni; van állatkertje, amelyben oroszlánban, bölénycsordában, óriáskigyóban, mississippi-i alligátorokban és egy sereg egyéb exotikus jószágban gyönyörködhetik ingyen Chicago népe. Az amerikai városok népe mindig kész arra, hogy apró furcsaságokon szívből nevessen; az állatkertben is mindig nagy tömeg jár-kei és egész udvara van a magát tükörben nézegető csimpánznak és az egész város népszerű kedveltjének, az óriási elefántnak. Hozzá kell még venni a temérdek gyárat, a nyüzsgő üzleti életet, azután azt, hogy sok ház a füsttől fekete és az utcák a nagy közlekedéstől meglehetősen piszkosak, a mint hogy szépséget az egész városon ne igen keressen az utas — és nagy vonásokban megvan Chicago képe.

Hanem egy nevezetességéről külön kell szólni; az megérdemli külön is a nyomdafestéket meg a tintát, úgy mint azon a forró juliusi napon megérte azt a kis fejfájást, a mit az egész nap az istállókban, vágóhidakon, zakatoló gépek és szappanfőző üstök között való mászkálás hozott magával. Értem azt a helyet, a honnan Chicago eteti az Egyesült-Államok népének jó részét, a nagy vágóhidakat.

Benn van a városban az óriási kiterjedésű nagy telep, Armour, Libby & Mac Neill és más nagy czégeknek vágóhidjai és konzervgyárjai. Valamikor bizonyára a városon kívül voltak, miután az ilyen illatos üzemet nem szokás a város közepébe telepíteni, de azután fejlődött a város és körülépülte a «Stockyard»-ot.

A kapuja fölött egy czimeres nagy ökörfej ékeskedik, a kapun egy tábla, a mely megmondja, mekkora az aznapi fölhajtás. Ezen a napon 854 vagon vágómarhát mutatott a tábla. Javarésze a nyugati államok nagy füves térségeiről, Iowa, Nebraska, Wyoming le-

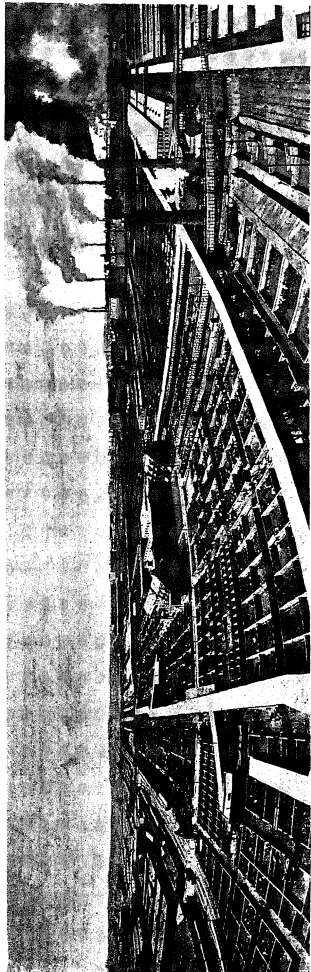
A közönség kedvence.

gelőiről jön; Cheyenne a főhely, a hová az állatokat a messze prairiekről összehajtják, azután vasuton szállítják Chicagóba. Itt a stockyardnál áll meg a vonat; nagy karámokba terelik be az állatokat és onnan sorjában mennek a «földolgozásra». Egy bika vezeti a sort az ajtóig, a mely a vesztőhelyre nyílik; ott a bika bölcsen félreáll, a többiek pedig betolonganak a szűk deszkafolyosóba és mikor a végére érve megakadnak, megállnak és bámész képpel várják, hogy hát már most mi lesz? Nem sokáig kell tanakodniok a jámboroknak, mert a mint a sor teljes, lebocsájtják a válaszfalakat, a melyek rekeszekbe zárják az állatokat, azután minden rekesz fölött megjelenik egy ember, a ki hosszú kalapácsával fölülről fejbesujtja az állatot. Szánalmas látvány ilyenkor a szegény állat, a melyet teljesen váratlanul ér a rettentő ütés; bezúzott koponyával, hangtalanul rogy le a ketrecz padlójára.

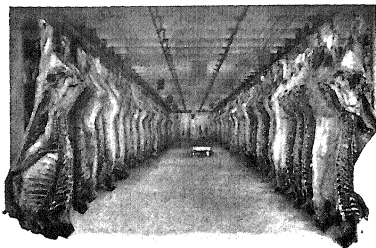
Ha nem esett mindjárt össze, második, harmadik követi az első ütést. Mikor azután egy rekeszben valamennyivel végzett a bunkózó ember, akkor kinyílik a rekesz oldala és a félholt állatok kihemperednek a földre. Ott vaslánczok kapják el őket és lábuknál fogva lógatják a levegőbe, ilyen helyzetben kapják torkukba a kegyelem-dőfést. Ezentúl azután már gyorsan megy a dolog. Vértől csatakos, izmos négerek és egyéb mészárosok kapják kezükbe az állatot, kettéhasítják, lefejtik bőrét és kizsigerelve küldik a fagyasztókba, a hol több napig áll a teljes földolgozás előtt. Még gyorsabban készülnek el a disznókkal. Ezeket elevátor viszi föl a magas kerék alá, a mely alatt félénken bújnak össze, míg a kerék hurkai egymás után kapják el a kiszemelt állatok lábát. Lábánál fogva szörnyű visítással emelkedik föl a magasba az állat, majd a kerék másik oldalán a hóhérja elé fordul, a ki éles szemmel és úgyszólván soha nem tévedő biztos kézzel üti bele torkába az éles kését. Meleg vérpatak csap arczába, de ő azzal nem sokat törődik és a gyorsan következő másik áldozatnak megriadt sikítása sem hatja meg őt; őt dolárlárt kap napjára a mesterségéért és ezért érdemes gyilkolni. Félpercenként következnek egymásután az újabb áldozatok és a gyilkosuk egy folytonos vértóban áll; a megölt állat pedig hirtelen átkerül egy mozgó szerkezetre, a mely először forró vízbe mártja, azután öt-hat markos legény elé viszi, a kik tompa késekkel és kefékkel várják, hogy leszedjék a szőrét. Ugyanazon készülék továbbítja a henteshez, a ki egy csapással kettéhasítja, azután egy asztalka elé, melynél az Egyesült-Államok egészségügyi biztosa ül, a ki műértő szemmel hirtelen megvizsgálja és ha egészséges, ráakasztja a bélyegget, hogy mehet tovább. Mire a helyiségnek erre az oldalára átke-rültünk, már szépen megkoppasztva, fölhasítva, kirakatbavalóan füg-gtek ott a derék ártányok, a melyeket még az imént visitva hagy-tunk el a nagy forgó korong mellett. A két időpont között nem mult el több öt percznél. Ennek a gyorsaságnak a titka is a munkafelosztásban van: senki sem tesz többet, mint épen azt az egy aktust, a mi az övé abban a perczben, mikor az állat ő eléje kerül. A késes ember nem tévedő biztonsággal dőfi beléje a kését, a hentes egyetlen taglócsapással végighasítja; többet nem is tehet vele, mert a gép már viszi tovább. Huszonöt percz alatt tökéletesen föl van dolgozva az állat.

Delet fújtak és egy pillanat alatt megszűnt minden munka. Kitérültek a kapuk és ezer meg ezer munkás sietett dobogó, gyors léptekkel a kintinok felé, a hol épen olyan karikacsapásra kell, hogy menjen minden, mint odabenn a gyárban. Nincs veszteni való idő: félóra múlva megint a helyén kell állnia mindenkinek. Öt percz oda, öt percz vissza, marad húsz, ezalatt el kell végezni az ebédet, meginnia a pohár sörét, elszívni egy pipa dohányt, azután megint vissza a gyárba! És nem kell hinni, hogy csak a munkás van így: a déli szünet épen olyan rövid és kimért mindenki számára. Szó sincs az olasz és spanyol divatú hosszú sziesztáról, déli alvásról, mint odaát a dolce far niente vagy a mañana, mañana (majd holnap!) hazájában, no meg talán szép Magyarországon is; itt a vendéglőkön mindenfelé azt a biztató fölírást találni, hogy «*Quick lunch*». Azaz gyors ebéd, tíz vagy tizenöt percz alatt. Az ember elé tartják az étlapot, kibökdösi rajta, hogy mi kell neki és a következő perczben már tolják is elejbe. Végig próbáltam egy-néhány ilyen quick lunch-ot, a

Sebők dr. : Öt világrészen keresztül.

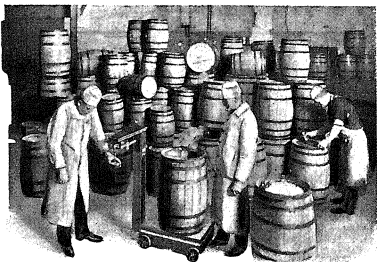
A chicagói nagy vágóhid a marhaszállásokkal.

A fagyasztóban.

támlájuk, pro primo, mert az fölösleges, pro secundo, mert arra csábíthatnák az embert, hogy hátratámaszkodjék és sokáig ott üljön, pedig már van a háta mögött, a ki várja a helyét. Legkésőbb tizenöt perc alatt készen van mindenki, fizet a pénztárnál és megy a dolgára. Ismét és ismét a régi jelszó: Az idő pénz! A dollár gyorsan gurul és futtában kell azt elfogni; a ki nem siet vele, az elől elfogja más. De cserébe korán zárnak; a legtöbb gyárban öt órakor vége a munkának, az este háborítatlanul a pihenő emberé.

Délután még a nagy konzervgyárakat néztem meg; szivélyes vezetőm a görög katolikus magyarok és ruthének papja, Kovaliczky úr volt, a kinek sok híve dolgozik ezekben. Ezek a gyárak szoros összeköttetésben vannak a vágóhidakkal, a fagyasztókamrákból ide kerül a jószág és itt rontják el azután a sok drága jó húst; csinálnak belőle beefsteaket, Dried Beef-et, Meat Pie-t meg egy csomó egyéb, amerikainak való, de nekünk jóformán ehetetlen dolgot. Konzerválnak itt mindent, a paradicsomos ökörnyelvtől és a komprimált makaronitól kezdve a «frankfurti»-nak és «bécsi»-nek ki-nevezett kolbászokig; a hogyan csinálják, azt az ügyességét, azt a gyors-

A nagy konzervgyárak raktáraiban.

hol az emberek szép sorban egymás mellett körülülnek a hosszú asztalokat és hangtalanul, egymással nem törődve végzik az anyagcsere fontos proceszusát; csak az evőszerek zörgése és az állkapcsok őrlő munkája hallatszik, szinte ütemesen. A székeknek nincs

ságot, a mivel a sok száz munkáskéz és gép tölti, beforrasztja, vigne-
tazza az ezer és ezer pléhdobozt, azt gyönyörűség nézni, hanem a tar-
talmukból nem kérek. Már akkor inkább választom a gőzölgő cigány-
pecsenyét a jászárokszállási vásár laczikonyháján, mint Libbynek a
leghiresebb «Peerless (páratlan) Plum-Pudding»-ját vagy konzerv-
vált húslepenyét. Magyar embernek szinte hihetetlen, hogy micsoda
izetlenül tudja elkészíteni az amerikai konyha a legpompásabb nyers-
anyagot. De ha nekik jó, hát legyenek boldogok vele; a tény az,
hogy a chicagói konzervgyárak évenként milliósámra küldik szét a
gyártmányaikat az Egyesült-Államokba és messze azokon túl, a Csen-
des-Óceánon túlra is. A gazdáik persze sokszoros milliomosok.

Hogyan jön
ki a jószág a
Stockyard-
ból, a hová a
maga lábán
ment be?

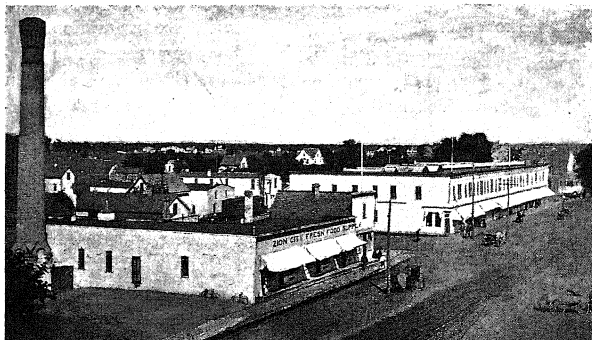
Megnéztük még a nagy szappanfőző üstöket, azután meg-
köszöntük a társaság által előzékenyen mellénk adott
vezetőnek fáradságát és félholtra fáradtan, de sok tapasztalattal, menekültünk jóra való magyar ebédre, chicagói
konzervek nélkül.

Ez az egyik elsőrangú érdekesség, a mit Chicago nyújt
az idegennek. A másik, az nincsen helyben, azért vasútra
kell ülni és elmenni negyvenkét mértföldnyire fölfelé a
Michigan partján; ott van *Zion City*, II. Illés próféta
városa.

Egy próféta, a ki várost épít, betegeket gyógyít orvosság
nélkül és Isten üzeneteit hirdeti ki a hívőinek, hát ez eléggé amerikai
stílus különlegesség, ezt meg kell nézni mindenáron. Miután a délelőttöt
elszaladgáltam a Japánba való hajójegyváltással, tíz percz alatt
végeztem az ebédrel egy «Quick lunch room»-ban és a legközelebb
induló vonattal útban voltam Sion városa felé. Egy órába került és
künn voltam az ó-testamentomi nevű város mellett, a Michigan
partján.

Gondozott hosszú út és annak a végén szép új faépületek fogad-
tak a városban, hanem ünnepélyes csend mindenfelé. Láttam a föl-
írásokat: «Sion város bankja», «Illés-szálloda», «Sion nagy áruháza»,
de alig egy lélek az utcákon. Hirtelenében el nem tudtam gon-
dolni a nagy csend okát. Akkor ének és zeneszó hallatszott a távol-
ból és néhány, különös jelvényekkel díszített ember igyekezett arra-
felé. Tehát ott lesz valami! Követtem őket.

Mondhatom, kevés dolgot láttam, még Amerikában is, a mi jobban meglepett volna, mint az a látvány, a mi most következett. Egy tágas ligetben voltam, a «Siloh park»-ban, a fákon túl egy sajátos, nagy pajtaféle épület emelkedett, nyitott nagy ajtai felé lassan mozgott egy különös, éneklő menet. Az élén, néhány, főbb embertől körülvéve, egy erőteljes ősz ember haladt, hosszú fehér szakállal, az ó-szövetségi főpap öltözetében. Utána a menet, a melyben soknak furcsa, négyszögletes sapka volt a fején és nagy, bő köpönyegbe volt burkolva az alak. Az épület körül pedig sátrak voltak fölülve, a

A próféta városából.

melyekben emberek tanyáztak; — hogyan lett volna meglepő a látvány: egy darab az ó-testamentomból, a huszadik századbeli Amerika földjén!

Az őszszakállú férfi volt a próféta, John Alexander Dowie, vagy a hogyan magát nevezi: *János Sándor, a mi Urunk Jézusnak, a Krisztusnak első apostola a keresztény katolikus apostoli egyházban Zionban.* A nagy faépület volt a Siloh-tabernákulum, a templom, a körülötte lévő sátrakban pedig most ülték Sion legnagyobb ünnepét, a sátorok ünnepét. A menet bevonult a tabernákulumba, a mely még csak ideiglenes, de rengeteg nagy faalkotmány, olyan gyűlésterem féle; az elhangzott ének után a próféta kezdett szólni. Most jól megláthattam őt; az ó-szövetségi főpapi ruha fehér redőkben folyt le tagjairól, csak

a melltábla tizenkét drágaköve helyén volt egy nagy piros kereszt. Úgy látszik, hogy jó szónok; nagy fehér, lengő szakállá pedig épen imponáló jelenséggé teszi, persze a megjelenése meglehetősen színvadi. De a próféta nem is kerül, sőt szívesen rendezi a hatásos jeleneteket; így hat

hétrel ezelőtt ugyan-ezen a helyen karonfogva jelent meg egy kinaival, a tiszteletreméltó Kang-Yu-Weiel, a ki odahaza egykor miniszter volt, most pedig a kínai reformligának az elnöke. Akkor itt a nyilvánosság előtt megkötötték «Sion és Kina szövetségét Istenért és a nép javára» és a próféta beszédet mondott, melyben kifejtette, hogy Izaiás próféta jövőléseinek negyvenkilencedik fejezete Kinára vonatkozik. Ilyen és ehhez hasonló szenzációs beszédekkel és «isteni üzenetekkel» tartja fenn népének érdeklődését és Amerikában mindenfajta ujdonságra, egészen frissensült új vallásra is lehet kapni embert, csak elég szenzációs legyen az.

II. Illés próféta megkötöi Sion és Kina szövetségét.

A mi a próféta, vagy «első apostol» tanát illeti, hát az bizony meglehetősen zagyvalék az ó- és új-szövetségből; megtartatja hiveivel a vasárnapot, de tiltja a disznóhúst, tanítja a Szeinháromságot és egyáltalában az új-szövetség tana érvényesül tanításában, hanem sok el-

nevezése a régi zsidóságból való. A dohányzás tilos Sion városában. A kilencnapos «sátorok ünnepére» kiadott programjában ilyen pontok fordulnak elő: «Július 16. vasárnap, d. u. 2 órakor. Nagy általános gyűlés. Zion egyenruhás tisztjeinek és fehérruhás kórusának teljes körmenete. Utána az első apostol Isten üzenetét fogja kihirdetni Zionnak (következik egy szentirási beszéd tárgy megjelölése).

Július 18. kedd, d. e. 11 óra. A hívők keresztségének kiszolgáltatása háromszori bemerítés által.

Július 21. péntek, d. u. 2 óra. Konferencia Zion üzleti intézményeiről. Elnököl az első apostol, beszélnek a különböző üzletágak vezetői. A gyűlés szorosan csak azok számára való, kik befektetéseket tettek Zion vállalataiba».

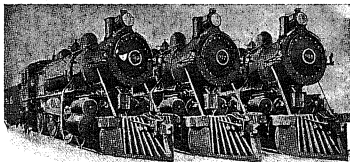
Ez az utóbbi, a business, az amerikai elem — és talán nem a legkisebb mozgató — az egész szent város életében és a próféta szereplésében. Van bankja, nagy áruháza, cukorka-, szappan-, doboz-stb. gyára, nyomdája, műkertészete és egy sereg egyéb vállalata. A vállalatok persze legnagyobbbrészt a próféta nevének állanak, a ki kegyes intelmekkel fűszerezi üzleti hirdetéseit, például a bankjának a reklámjában az Irás szavaival inti a késedelmeskedőt: «Miért nem adtad pénzem a pénzváltó asztalra?»

Én egy dobozka csokoládé erejéig kötöttem businessst a szent férfiú cukrászdájával és kiállíthatom neki a bizonyítványt, hogy tisztos polgári áráért jó cukrot ad. A város, úgy látszik, elég gyorsan fejlődik, hogy meddig fog megmaradni mostani szervezetében, a mikor a próféta a vallási és üzleti feje az egésznek és egyáltalában meddig fog az egész szenzáció vonzóerővel birni? Nem tudom, de azt gondolom, hogy addig, a míg egy másik vallási Barnum föl nem lép, a ki még ügyesebben és nagyobb reklámmal tudja az emberek naivságát a maga céljaira fölhasználni. Amerikában minden megy — legyen az újfajta cipőkenőcs vagy új vallás — csak reklámot kell tudni neki csinálni, II. Illés pedig ért ahhoz. Csak itt Chicagóban nem nagy a becsülete; itt beteljesedik ő rajta is, hogy «senki sem próféta a maga hazájában»; a chicagóiak azt mondják reá: The Prophet is not foolish, but his followers are foolish! A próféta nem bolond, hanem a követői azok.*

* Éppen ezen sorok korrekturája alatt jött meg a hír, hogy Zion hívei már jóllaktak a próféta gazdálkodásával és távollétében detronizálták őt.

NYUGAT FELÉ.

HÁTRAIGAZÍTOTTAM az óramutatót teljes egy órával, a nyugati idő szerint, és a temérdek váltó és keresztező-vágány között lassan indult ki az éjszakai gyorsvonat a Nyugat mérhetetlen térségei felé. A mi előttünk állt, az most már csakugyan a Wild West, a «vad Nyugat», még csak néhány évtizeddel ezelőtt is vándorló bölények száz-ezreinek országútja és kalandozó indián bandák véres tusakodásainak színhelye, a melyeknek a történetét olyan lázas mohósággal olvasta a diák. Most valóra kezdett válni az annyszor elképzelt izgató történetek helye; messze maradt már el a villamos fényben úszó óriási város és az éjszaka vak fénytelenségében kibontakozott

A három leggyorsabb vonat indulásra készen a chicagói pályaudvaron.

a titokzatos ismeretlen, a nagy fekete prairie. Vajjon vannak-e még most is olyan izgató titkai, vad, erőszakos tettei, a minők akkor rémes képekben kergették egymást az olvasó diák fantáziájában, vagy mindent szépen elsimított már a rohamosan fejlődő kultúra és biztonságban vágat keresztül a nagy fekete térségen az izzó fénykévét hányó vonat?

— Remélem, Mr. Gray — szólt a dohányzóban az egyik utas a kalauzhoz, a ki a jegyeket kérte — nem lesz megint olyan esetünk, mint ma nyolcz napja ezzel a vonattal?

— Remélem én is, Mr. Ellis; gondolom, egyikünknek sincsen kedve megint három araszra látni a homlokától két revolver csövét!

— Nincs bizony, az ilyen izgalmak ártanak az ember idegeinek; azután meg most nagyon sürgős a dolgom, nem tűr föltartóztatást.

— Ön jelen volt a mult heti vonatrablásnál és látta az egészet? — kérdezte egy másik utas.

— Láttam bizony és pedig az első sorból, és biztosíthatom, hogy kerek százötven dollárt fizettem a helyemért. Annyit vittek el tőlem a kevésbbé tiszteletreméltó gentlemanek.

— Lekoítelezne...

— Well, szivesen; egyéb elégtételelem úgy sincs, mint hogy az ismerőseimnek mint közvetlen szemtanú mondhatom el az «esetet».

«Ma nyolcz napja, szombat este, itt ültem ugyanezen a vonaton, útban St. Louis felé. A vonat kirándulókkal volt tele, a kik kevés podgyászszal, többnyire csak egy napra hagyták oda a várost. Itt ültem a dohányzóban, akkor is ez a kalauz jött a jegyekért. Tíz óra után bementem a kocsiba lefeküdni, az én ágyam volt legközelebb az ajtóhoz, a gép felől. A hálóingemet szedtem elő a kezításkámból, a mikor a futásunk egyszerre lassubbodni kezdett és a vonat hirtelen megállt. A kocsi másik végéről jött Mr. Gray, a kalauz; mikor melém ért, még odaszóltam neki:

— Hát már minden apró-cseprő állomáson megállunk? Hiszen akkor holnapután érünk St. Louisba!

— Itt nincs állomás — felelte ő — valami bajnak kellett történnie. Mindjárt megnézem.

És az ajtó felé indult. Abban a pillanatban kívülről fölnyílt az ajtó és egy bekormozott képű ficzkó jelent meg a kocsiban és két nagy revolvert tartva felénk, elkiáltotta magát:

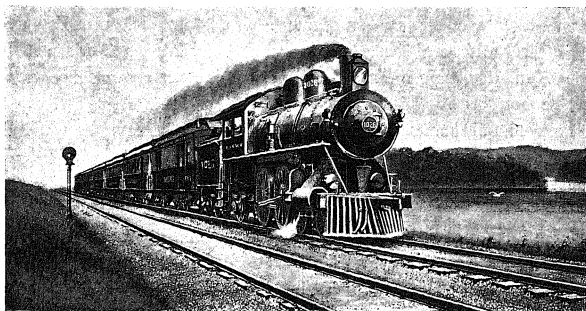
— Hands off! (Föl a kezekkel!)

Most már tudhattuk, mi történik. Vonatrablás. Ha csak öt másodpercnyi időm van, mélyebben nyulok a táskámba, ott volt az én jó Smith & Wesson-om (mellesleg mondva, ajánlhatom önnek, nálunk is kaphatja, tizenkét dollár), hanem ebben a szempillantásban a ficzkó ujjá már megmozdult a kakason s bár idétlen jószág volt és nem a mi gyárunkból való, a mit a kezében tartott, mégis, hiába, három arasznyira volt a cső a fejemtől. Ugyanekkor a kocsi tulsó végéből is hangzott a: Hands off! «Kétszer tizenkettő, az huszonnégy lövés», csináltam én meg gyorsan a mérleget: itt nincs

más hátra, mint bejelenteni a likvidálást. Fölemeltem a két kezemet és ugyanezt tette Mr. Gray is.

— Ezt már szeretem, uraim — szólt a szemtelen fráter — csak semmi fölösleges izgatottság. Ugyanezt lesznek szivesek megtenni a többi gentlemanek is!

A «többi gentleman» most ébredt föl és mikor megtudták, hogy miről van szó, mit volt mit tenni, hát ők is föltartották a kezeiket, mint mi. Az egyik kezdett kotorászni a zsebében; a következő pil-

Nyugat felé !

lanatban a füle mellett sívított el a golyó és az üvegen át kiment az éjszakába. Erre vállat vont és ő is fölemelte a kezét.

Mikor így álltunk valamennyien a látogatók előtt, egy harmadik kormos alak lépett elő és hangosan kiáltott:

— Két sorba, uraim! Megengedik, hogy rendkívüli gyűjtést fogunk önök között eszközölni; közös érdekünk, hogy gyorsan bonyolítsuk le az ügyet. Fárasztó volna sokáig tartani a kezeket.

Azzal elindult és sorra vizsgált zsebet és táskát; a mit talált, órát, lánczot, pénzt magához vette, de volt benne annyi becsület, hogy az üres tárczát visszaadta a gazdájának.

Simán ment a dolog, csak a kocsi közepén volt egy kis kése-delem. Egy kövér kansasi marhakereskedő volt ott, az ökreit adta el Chicagoban és most tartott hazafelé; úgy aludt, mint a medve, nem ébresztette föl a lövés sem. Ezt föl kellett rázni.

— Hallo-o, gentleman! — ordított a fülébe a rabló.

Az nagy álmosan fölnyitotta a szemét és a mint meglátta a kormos képűt, ráfordult:

— Micsoda gazság! Két éjjel nem alhattam és még a harmadikon is zaklatják az embert. Itt a tárcza, kétszáz dollár van benne, azután hagyj békén! Volt eszem, hogy a többit ott hagytam a bankban.

— Az elég baj nekünk, öregúr — felelt a «gyűjtő» — hanem talán majd máskor, ha megint találkozunk!

— Igen, találkozunk — morgott az vissza — majd Kansas Cityben, ha a fáról öltögeted a nyelved — azzal befordult és aludt tovább.

A míg így végig ment a kocsin a gyűjtő, a két asszisztense, mint két szobor, ott állt kinyújtott karral a kocsik két végén; a fegyvercsövek mögül barátságatlanul vigyorgott ki a huszonnégy golyó. Mikor énhozzám ért a zsvány, megtalálta a fegyvert, egy pillanatig műértően nézte, azután visszatette és elismerően mondta:

— Derék jószág, jó gyártmány, ismerem ezt a fajtát!

— Meghiszem azt — feleltem én — Smith & Wesson, én vagyok a képviselője.

— A jövőben iparkodni fogunk önöknél beszerezni szükségletünket — mondta ő udvariasan, azután fölkiáltott:

— Uraim, végeztünk; köszönet a türelmükért és bocsánat a késedelemért, a mit okoztunk. Most már elválhatunk. Gud báj!

Egy hosszút füttyentett, arra a két fegyveres ember is eltűnt és elindult a vonat. Már elég gyorsan ment, mikor a banda utolsó tagja is leugrott a gép mellől. Időbe került, míg azt megint meg lehetett állítani, odáig előkerült ötven fegyver is és vak lövöldözés indult meg az éjszakába, hanem akkor már messze jártak a lovasok. A vizsgálat kiderítette, hogy lámpajelzéssel állították meg a vonatot, azután megszállták a gépet és egy részük fegyverrel őrizte a kísérőszemélyzetet, a többi pedig azalatt a «rendkívüli gyűjtést» rendezte a kocsikban. Két kocsit raboltak ki, az egész alig tartott egynéhány perczig; hanem egészben véve nem csináltak valami különös jó üzletet. Legnagyobbbrészt kirándulókkal volt dolguk, a kik nem visznek magukkal sok pénzt és így nem szedtek össze többet, mint háromezer dollárt. Persze a legközelebbi állomásról telegrafáltunk

mindenfelé és néhány óra mulva Chicagóból útban volt a sherif és vele háromszáz önkéntes meg féltuczat véreb. A rablókat eddig nem fogták el, de úgy hallom, hogy valamelyes nyomra akadtak és azért azt tartom, hogy még viszont fogom látni őket a villamosszéken.»

* * *

Nehogy pedig azt gondolja valaki, hogy ez szép mese; ha bővebb részletek iránt érdeklődik, hozassa meg magának a «Chicago Sunday Tribune» 1904 augusztus 14-iki számát, ott bőven le van írva az egész. Nemcsak nagyszerű vonatkisiklásokban, hanem regényes vonatrablásban is lehet része, persze szenvedő része annak, a ki az Egyesült-Államok nyugati felén való vasutazásra adja a fejét. Az a szerencsém azonban megvolt, hogy az előbbihez három héttel, emehhez meg nyolcz nappal jöttem későn; hanem az ilyenekről seki sem bánja, ha lekésik.

Valóságos tény, hogy a nyugati államokban egészen a legutóbbi időkig jövedelmező iparág volt a vonatrablás. A leghiresebb banditafészek egyike Texas és Arizonában volt, a második a coloradói hegyek között, a harmadik pedig, a legveszedelmesebb valamennyi közül, Wyoming államban. Itt a nehezen hozzáférhető Teton-hegység között sok éven át tanyázott egy gyanús kószáló népség: marhatolvajok, utonállók és az igazságszolgáltatás menekültjei. Ide nem ért el a sherif keze és ez a környék az ő sziklás hegyeivel, zeg-zug ösvényeivel és ismeretlen barlangjaival lerakódó helye volt a Nyugat szemetének; innen indultak ki a desperádók a nagykaliberű vonatrablásokra. 1899 június 2-án Wilcox mellett, Wyomingban féltuczat fegyveres ember föltartóztatta az Union Pacificnak egy vonatát, lecsatolták a podgyázkocsit, elvitték a vonalon egy mértföldnyire, ott dinamittal fölvetették az ajtaját és kirabolták azt. A legközelebbi város sherifje összeszedett egy csomó elszánt embert — ilyesmire az amerikai mindig kapható! — és utánuk ment a zsványoknak. Vad verseny indult meg üldözők és üldözöttek között. Egy megáradt folyó került az útjukba, azt átusztatták mind a ketten, elől a menekülők, az üldözők utánuk. Végre elérték őket egy sziklás, bozótos helyen, de a kölcsönös lövöldözésben a rablók lelőtték a sherifet és a sötétségben végre is sikerült megszökniök. Rosszabbul jártak

tavaly júniusban Coloradoban, a mikor szintén egy vonatot állítottak meg, de ezúttal nem zsákmányolhattak és a reá következő hajszában lelőtték a vezérüket.

Most már egészen a végét járja ez a mesterség. A legnagyobb Pacific vonal, az Union Pacific Line úgy segített a bajon, hogy most minden vonatán utaztat egy vagy több fegyveres embert, a míg a veszedelmes helyeken át nem ér a vonat. Azonkívül egy nyolcz emberből álló mozgócsapatot szervezett a társaság, a mely csapatnak

Tom Keliher csapata.

a főhadiszállása Cheyenneben van, egy állandóan fűtött mozdony és egy kocsi áll itt a csapat rendelkezésére. Mihelyt a táviró meghozza a hírt, hogy valahol a vonalon vonatrablás történt, Tom Keliher, a vezető összeszedi az embereit, beszállítják a lovakat és harminczperc mulva az egész csapat útban van a rablás színhelye felé. A vonatuk, ha útban van, minden más vonatot megelőz; a leggyorsabb expresst is mellékvágányra tolják, míg az övék átrobog. Így aztán hat óra alatt ott vannak a vonal legtávolabbi pontján is és nyomaikon követve, rögtön üldözőbe vehetik a rablókat. A legvakmerőbb banda is meg fogja gondolni, hogy rászánja-e magát a rablásra, ha tudja, hogy hat óra mulva egy olyan lovascsapat van nyomában, melynek egyetlen embere sem hibázza el a czélt ötszáz lépésnyi távoból. Hihetőleg a többi érdekelt vasúttársaságok is hamarosan követik a példát és akkor véglegesen kipusztul a Nyugat betyárromantikájának egyik legutolsó és legvakmerőbb formája, a vonatrablás.

a főhadiszállása Cheyenneben van, egy állandóan fűtött mozdony és egy kocsi áll itt a csapat rendelkezésére. Mihelyt a táviró meghozza a hírt, hogy valahol a vonalon vonatrablás történt, Tom Keliher, a vezető összeszedi az embereit, beszállítják a lovakat és harminczperc mulva az egész csapat útban van a rablás színhelye felé. A vo-

Tehát ez a «vad Nyugat» volt az, a melybe Chicagón túl átléptem. Tavaly ilyenkor le dél felé, St. Louisnak, az idén föl északnak, St. Paul felé. Illonois, Wisconsin és Minnesota államokon keresztül vitt az út egy éjjelen át oda. St. Paul fővárosa Minnesota államnak és testvérvárosa Minneapolisnak, a mely arról híres, hogy ez a legelső malomváros a világon; utána Budapest következik. Missiót jöttem ide tartani a katolikus magyarok közé; szegények, tiz esztendeje nem láttak magyar papot. Mikor megtudták, hogy három napig magyar prédikáció lesz a városukban, mozgásba jött az egész telep; künn vártak az állomáson és úgy hoztak be a német parochiára, a melyhez máskülönbten tartoznak. A német pap is igen megörült, hogy a magyar hivei egyszer végre a saját nyelvükön jutnak az Isten igéjéhez, mert ő bizony nem igen tud velük boldogulni. Nagy kinnal ugyan összeállította magának magyarul a legszükségesebb kérdéseket, sőt még egy rövidke intelmet is, hanem mikor a legelső sort elolvastam: «Regeli ima csagud elbigasti?» ugyancsak harapnom kellett az ajkamat, hogy el ne nevessem magam. A jó Father Ogulin háza lett az enyém is erre a három napra; iparkodott fölhasználni az alkalmat, hogy egy kis magyar tudományt szedjen magára, kijavítottam a fönti czifra magyarságú mondatait és a mikor az időm engedte, magyar grammatikát magyaráztam neki. (Azóta küldtem is neki egy jó magyar nyelvtant és szótárt.) Az érsek, a kitől a szükséges fölhatalmazást (jurisdictiont) kellett kapnom, még nem volt otthon, estére jött meg egy hivatalos útjából, a német pap összekötött vele a telefonon. A drót egyik végén én álltam, a másikon a híres st. pauli érsek, *John Ireland*, a ki már tudott jöttömről és megtörtént a jurisdiction kérés és adás — amerikaiasan:

— Good evening, Archbishop! I am the Hungarian priest; I beg the jurisdiction for three days, can I get her? (Jó estét, érsek! Én vagyok a magyar pap; kérem a jurisdictiont három napra, megkaphatom?)

— Of course! (Természetesen!)

— Thank You. Good night! (Köszönöm. Jó éjszakát!)

És megvolt az egész procedura, minden papiros és mindenféle hosszú czimzések nélkül. Tessék csak ezt megpróbálni az Oczeán innenső oldalán!

A három következő nap a lelkeké volt. Szegény, hazájuktól messze elszakadt magyaroké, a kiket az élet terhe, megélhetési gondok, — árvíz, nagy adó, zsidó uzsora kergetett Amerikába, annak is ide a közepébe, messze a nagy tavakon túl. Olyan mélységesen megható volt látni azt a kis csoportot, a mely elkezdett gyülekezni a templomajtó előtt már egy órával a beharangozás előtt, úgy várták szegények azt a perczet, a mi nagy ünnepnek készült az életükben, a mikor hosszú évek mulva és sokan talán utóljára, magyar szót hallhattak a szószékről!

Egy öreges asszony volt a legelső, az már délutántól kezdve ott várt a templom körül; ezen még, vagy már nem fogott az amerikai divat, — selyemkendőbe kötötte a fejét, úgy, mint valamikor régen odahaza, mikor nagy ünnepen készült föl az Isten házába. Mikor meglátott, könyezve mondta:

— Huszonhárom esztendeje nem hallottam magyar prédikációt, tisztelendő úr és azt hiszem, ez lesz az utolsó!

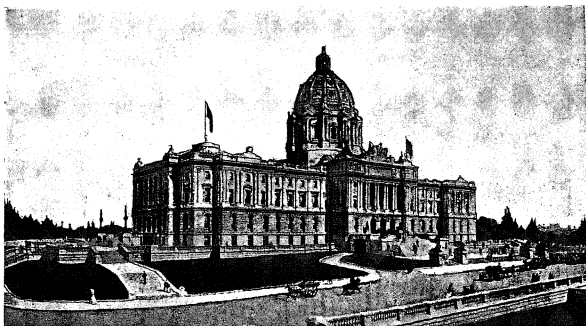
Ezért az egy lélekért érdemes lett volna eljönni ide. Azután jöttek a többiek, a fiatalabbja már kalaposan, a férfiak, bár egyszerű munkások, fekete ünneplő ruhában. Egnéhány amerikai ment arra, az kíváncsian nézte, hogy mi történik a Hungarian-oknál?

— Ünnepünk van! — magyarázták ezek. — Lassankint összejöttek valamennyi, megismerkedtünk még ott, a templom előtt, mielőtt beléptünk volna. Volt közöttük olyan is, a ki már egy szót sem tudott magyarul, csak értett valamicskét, de azért hűségesen eljött mind a három napon át. Még egnéhány német is eljött.

A szép román stílusú templom aranyos iveit élesen ragyogta be a főoltár villamos lángjainak fénye, a nyitott ablakokon át csendes bűgásként hangzott az odalenn megpihenő nagyváros zaja, csak néha hallatszott be egy hosszú, tompa moraj, mikor a Mississipp-i vashídján robogott át a vonat. Odabent halálos csönd; lélekzetfojtva figyelt mindenki a szóra — azt gondolom, soha ez életben ilyen figyelmes hallgatóknak nem beszéltem. Szegényeknek volt jó okuk figyelni a magyar szóra, ki tudja, mikor fog az megint hangzani a st. pauli templomban? Mikor azután a kitett Szentség előtt elhangzott a litánia első könyörgése: Uram, irgalmazz nekünk! — gyöngén, bátoratlanul jött az első felelet reá, mintha nem hitték volna

el, hogy egyszer, egyetlenegyszer, itt is úgy történhetik, mint odahaza valamikor, régen... Hanem azután egyre erősebben zúgott föl a kórus; mély férfihangok basszusa hallatszott hátulról, elől meg, az oltár körül, csak a szemeit törülgette egynéhány öreg — —

Van egynéhány nagyszerű emlékem ebben az életben: Titokzatos földalatti erők orkános kitörésének percze a yellowstonei parkban, a nap első sugarai a Mount-Everest örökös jégcsúcsán, a nagy-péntekesti Miserere a Szent Péter templomban, lelkek búcsuzásának percze ebből az életből, mikor átragyog a ködön a másik világ

Minnesota állam Capitoliuma St. Paulban.

fénye — hanem azt hiszem, odaállíthatom melléjük ezt a három st. pauli estét!

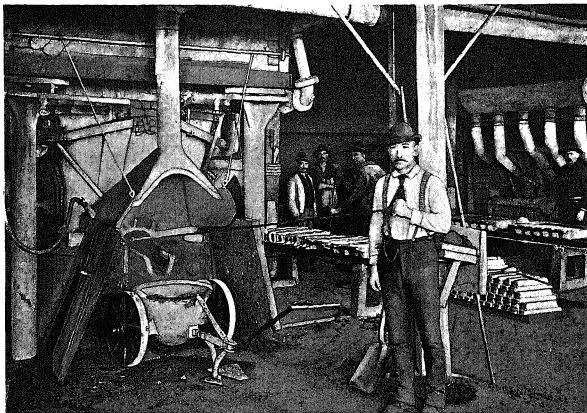
A harmadik nap reggelén szépen megáldoztak, este azután fölpezsdült a jó emberekben a régi magyar virtus, azt indítványozták, hogy ha már válnunk kell, legalább adjuk meg a módját, akkor tán nem lesz olyan szomorú a válás. Váltig kértek, hogy maradjak ott náluk, enyém lesz az egész Minnesota állam minden magyarjával; St. Paul lesz a székhely és onnan járhatom majd sorba vasúton, lóháton a többit, városokat, farmokat, a merre magyarok vannak; olyan úr leszek, mint otthon a püspök. Hanem mivel maguk is tudták, hogy ez nem megy olyan könnyen, végre beleegyeztek, hogy elhagyjam őket, de meg kellett ígérnem, hogy szerzek nekik valakit

odaki. Az utolsó estét pedig emlékezetessé akarta tenni a magyarok segítő egylete, a Szent-István-Egylet: kibérelte a német Vereinhallet és oda hívta össze mind az összes magyart erre az estére. Németek igen sokan vannak itt; New-York után itt van a legtöbb az Egyesült-Államokban, a város lakosságának tán egyharmada német. A magyarok egyetlen összetartó kapcsa a Szent-István-Egylet; az rendezte ezt az estét. A terem ugyan német volt, a sör pedig amerikai, azaz nem jó; a magyar nyelv sem ment egyformán, a gyerekeknél már olykor angollal kellett megtoldani; — hanem egy hamisítatlan magyar volt: az érzés. Az az érzés, a mivel a messze idegenbe szakadt magyar szentnek tart mindent, a mi őt nemzetéhez fűzi, vágyva vár híreket hallani a régi hazából, az «ország»-ból, a hogyan nevezi azt és áhitattal hallgatja azt, a ki az országból jön és arról beszél neki.

Önkénytelenül is azt kérdezi itt az ember: mennyit ér ez mind együttvéve? A ragaszkodás a régi hazához, a nagy öröm, a mivel az «országból» jövőt fogadják, a háromszínű jelvény, a magyar egyletek és ott, a hol van, a magyar iskola és templom? Azt kell reá felelni, hogy sokat, igen sokat, főleg ez az utóbbi: megmenti a kivándorlottak százazreit attól, hogy elzüllyenek, megóvja őket attól, hogy oktalan állatokká váljanak, a kiknek a nehéz munka után egyedüli vigasztalásuk a pálinka, a korcsma, a szalón és egyetlen istenük a dollár. Mert a hol egészen magukra vannak hagyatva a kivándorlottak, ott bizony jóformán ez a sorsuk. A templom, magyar egylet, ha az vallási alapon áll, megmenti őket az elzüllyéstől.

A jövő nemzedék magyarsága szempontjából pedig — mondjuk ki őszintén a keserű igazságot — mindez a sok szép és nemes dolog nem ér semmit, épenséggel semmit. Az öregek, vagy a kik már felnőtt korukban jöttek ki ide és túlságosan vén fák arra, hogy más irányban nőljenek, azok megmaradnak magyaroknak. A legtöbbje, ha itt tölti is egész életét, sohasem tanul meg jól angolul; annyit tud, a mennyivel a gyárban vagy a foglalkozásában megértetheti magát, egyébként az örege magyarul beszél egymás között. Hanem a gyermekek, az egészen más. Azok, ha kicsi korukban hozták ki őket, vagy annál inkább, ha idekinn születtek, megszűnnek magyarok lenni; érzésükben még lehetnek azok, de a nyelvet jórésük már csak

fogyatékosan tudja, vagy sehogy. Amerikai a ruházódásuk, viseletük, szokásaik, mindenük, a nyelvük pedig angol. Két nagyhatalom teszi őket azzá, az amerikai public school, az *iskola* és a pajtásaik: az *utca*. Ennek a kettőnek nem tud ellentállni senki és semmi, sem magyar egylet, sem ujság, maga a család, a szülők sem. Az a pár magyar iskola alig jöhet számba; a public school-on pedig, mikor tanítás folyik benne, mindig föl van húzva a negyvennyolcz csillagú

Ezt sem gondolta volna valaha Pátyi Kovács István...

zászló: büszkén lobog és joggal, mert a mi itt nevelődik, az yankee szívvel-nyelvel. Amerikaivá lesz benne a gyermek észrevétlenül; szüleivel még magyarul beszél, bár ott is erősen érződik már az idegen kiejtés, hanem a mint a pajtásai közé kerül, ott már angolul megy minden. A ministránsaim, magyar fiúk, valahányszor egymást figyelmeztették, mindig angolul tették azt. Kovács Pál volt az egyik, tizenkétéves fiú; hat esztendőskorában hozták ki hazulról, magyarul szóltam hozzá, a felelet ez volt:

— Please speak English, because I don't well understand Hungarian. (Kérem, beszéljen angolul, mert nem értek jól magyarul.)

És mi lesz ezeknek a gyermekeiből? Azt még nem látjuk, mert

olyan régen még nincsenek künn a magyarok Amerikában. De egészen bizonyos, hogy azok már egy szót sem fognak tudni magyarul.

Ez a valóság. A ki mást mond, vagy remél, az — lehet, hogy nagyon szép, hazafias indítóokból — de téved. A fölszívódási folyamat ellenállhatatlan. Az életerőtől duzzadó ifjú óriás, az amerikai nemzet ellenállhatatlan erővel szívja föl magába az új és új tömegeket, a melyeket a nagy kivándorló hajók nap-nap után ontanak ki partjaira. Jó részük, az igaz, visszamegy a régi hazába, ezek arra jók, hogy egy kis amerikai szellemet visznek haza a vénhedt Európába, meg egynéhány dollárt, a mi szintén elkél otthon. Főleg Olaszország az, a mely ilyen módon él Amerikából. Hanem a nagyobbik része mégis csak itt marad és ez beolvad a második, legkésőbbben a harmadik nemzedékben. Hely van még itt bőven; attól nem kell tartani, hogy egyhamar szűk lesz az ország. Mikor egy héttel később a szélső nyugaton, Montana és Idaho államokban száz kilométert mentem a yellowstonei park felé kocsin, az egész nagy területen találkoztam 5, azaz öt emberrel, nem számítva a vendéglőket. Ha baj van egyes helyeken, az jórészt azért van, mert

Az én ministránsom.

kevesen szánják reá magukat, hogy eljöjjenek ide a Nyugatra, mind a keleti államokban szeretnének megtelepedni. De idővel be fog népesedni a Nyugat is, van még helye az Uniónak bőven, a hová — bár tán kemény, úttörő, emberemésztő munkára — elhelyezze a sok új embert. Ámde a mint elhelyezi, azonképen be is olvasztja őket; nem bír itt megállni a lábán sem magyar, sem szláv, sem német, legtovább tartja még magát ez az utóbbi. Négyezer német iskola vívja kétségbeesett küzdelmét a beolvadás ellen és az eredmény? Az, hogy átlag egy nemzedékkel él tovább a német nyelv, mint a többi, azután meghal az is. A magyar meg még előbb.

Szomorú igazság ez, ha az egyes érdekelt nemzetek szempontjából

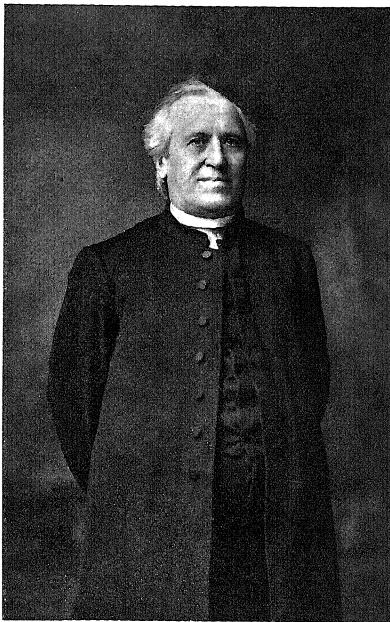
ítéljük meg, de nagy kérdés, ez-e a helyes szempont, melyből a dolgot meg kell ítélnünk? Ne én feleljek erre, megfelelt reá másnap hivatottabb ember, St. Paul lánglelkű érseke, John Ireland.

Búcsuzni mentem hozzá, kinek hiveihez három napon át szóltam.

Imponálón szép, magas, erőteljes ősz ember fogadott azzal a szeretetreméltó egyszerűséggel, a mi az amerikai főpapot jellemzi. Beszédbe eredtünk, háromnegyed óra hosszat tartott a beszédünk egymással. A világműveltséggel bíró hetvenéves ember, a ki most is egy ifjúnak munkabírásával dolgozik és hazája lakosainak valláskülönbség nélkül tisztelete tárgya, egy népvezér, egy próféta lelkesedésével szólott hozzám:

— Ön engem az imént irnek nevezett. Ne nevezzen irnek. Az őseim bizonyára azok voltak, a nevem

is az, de én még sem tartom magam többé annak. Itt nincs ir és nincsen angol, nincs német, sem magyar — mi valamennyien amerikaiak vagyunk! Egy új világ, egy friss nemzet ez, a mely még folyton nől és szívesen vesz magába friss erőt, a nemzet hatalmas vérkeringése erőt juttat legifjabb tagjának is, de azt kívánja tőle, hogy legyen az a tag őszintén az övé. Önök odaát monarchiákban élnek, mi

John Ireland.

köztársaság vagyunk és ez nekünk így a legjobb. Egyházam ennek a szabad nemzetnek köztársaságában teljes szabadságát találja föl és mi katolikusok, legyünk hű és hálás fiai ennek a nemzetnek! A mi nemzeti sajtóságot és adományt hoztunk magunkkal a régi hazából, ha jó: tartsuk meg és olvaszszuk bele új nemzetünk testébe; nem kell azt félteni, hogy sokféle lesz. Hiszen annyi fajból alakult ki és ime, milyen egységes! Az önök faja, az egy kitűnő faj. Jól ismerem a magyarokat az európai útjaimból. Ha idejönnek mihozzánk és amerikai polgárokká akarnak lenni, szívesen fogadjuk őket; legyenek egészen a mi vérünké, a nyereség-számlára fogjuk írni őket. Egy nagy, szabad, munkás nemzet ügyét és azzal együtt az egész emberiségét segítik előbbrevinni velünk együtt...

— A többire pedig, a mit kérdezett, most nem felelek. Elbeszéli, kiírja otthon és akadnak emberek, a kik mondanák: lám, a vén heretikus. Elég kigyót-békát kiáltottak már reám, öreg ember vagyok, elég volt. Hanem a mit tudni akar, megtalálja a könyveimben, oda-adom önnek. Mire hazaér, az asztalán fogja találni. Cserébe küldjön nekem ide egy magyar kispapot, azt majd megneveljük magunknak és hasznos munkát fog végezni itt. Most pedig: Good bye, a viszontlátásra! *

— A viszontlátásra, Archbishop! — feleltem én is és ennek az öreg embernek tisztelettel tudtam megcsókolni a kezét. Egyházának és nemzetének lánglelkű apostola beszélt belőle; lelke mélyéből fakadt minden szava.

* Ez a viszontlátás most husvétkor történt meg Rómában, hanem az ígért magyar kispapról, sajnos, még nem tudtam beszámolni az érseknek. Nagyon megköszöném, ha valaki megkönnyítené a dolgomat.

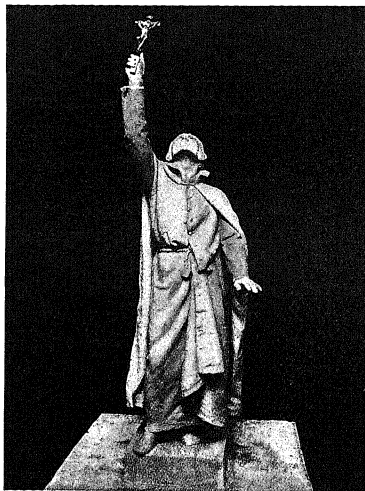
AZ ÖREG MISSISSIPPIN TÚL.

NYUGAT felé menve, itt St. Paulnál megy át a vonat a folyón, de érdemes öreg víz ez ahhoz, hogy egy kissé megállapodjunk a partján. Errefelé jön le a kanadai határ közeléből, a felső tavak mellől; a testvérfolyója, a Missouri pedig messze északnyugatról, a Sziklás hegységből siet feléje, hogy egyesüljenek és odalenn délfele Saint-Louisnál történik meg a találkozás. Akkor azután fejedelmi folyam lesz belőle, a mely másfél kilométer szélességben hőmpolygeti lefelé örökké sárga hullámain.

A folyamok atyja, így nevezték az indiánok a méltóságos vizet és sokáig nem hasította annak hullámaint egyéb, mint az úszó fatörzs és az indián canoe. Fél század mult el Amerika fölfedezése óta és a Mississippit még mindig nem tett egyebet, mint hogy hordta le a sárga iszapot a mexikói öbölbe, messzire kitöltve a deltát. A fehér ember még nem akadt reá, hogy hajójával megnyergelje a hátát; *De Soto*-é, egy spanyolé a dicsőség, hogy elsőnek pillantotta meg a folyót. De épen csak hogy meglátta a kutató csapatának élén 1542-ben, azután meghalt a partján és kortársai elfeledték a dolgot, nem törődtek vele tovább. Százharmincz esztendő mult el azután és a kanadai francziák még mindig csak homályos hallomásból tudtak valamit a nagy folyamról, a mely állítólag a kaliforniai öbölbe önti a vizét. Ha megtalálnák: el lehetne jutni arrafelé a rövidebb úton a Csendes-Oceánra és Ázsiába. Talán ez volt az oka annak, hogy a tizenhetedik század végén egyszerre többen is nekiláttak föl kutatni a nagy folyót; *Père Marquette*, a misszionárius és *Joliet*, egy kereskedő voltak az elsők. 1673 elején indultak el öt emberrel a Nagy-tavak mellől, indián canoeokban úszva le a Róka-folyón és a Wisconsinon. Junius 17-én érték el a Mississippit ott, a hol a Wisconsin belé-

szakad és innen kezdve óvatosan bocsájtkoztak le dél felé a folyón. Az erdők elmaradtak és a végtelen prairie bontakozott ki a kutatók szeme előtt; a parton megjelent a bölény és bozontos fejéből elővillogó szemmel csodálkozva nézett a betolakodókra.

Két hétig mentek így lefelé, a nélkül, hogy csak egy emberi lény is akadt volna az útjukba. De azért nagyon vigyáztak; a parton

Marquette atyja, a Mississippi kutatója és a Nagy tavak vidékének első hithirdetője. (Szobormű a st.-louisi kiállításon).

főztek, de éjszakánként a folyamban vetettek horgonyt és ott töltötték az éjjelt. Végre az utolsó napon a [nyugati parton emberek lábnyomait fedezték föl az iszapban és utánuk mentek. Egy indián törzsre akadtak, a mely barátságosan fogadta és megvendégelte őket. A megvendégelés ugyan kissé különös volt, a mennyiben az indiánfőnök az ételeket, halat, kását és kutyahúst a saját maszatos ujjával tömte francia barátainak szájába, hanem hát egy fölfedezőnek sok mindenre rá kell szánnia a fejét.

Másnap reggel majd az

egész törzs, hatszáz ember lekísérte új barátait a folyóhoz és ezek búcsút véve az indiánoktól, haladtak tovább délnek.

Így érték el a Missouri torkolatát, a hol ma a francia szent Lajosról elnevezett város, St. Louis áll; az iszapot és fákat hurczoló vad folyó itt festette piszkosra a Mississippinek addig tiszta vizét. Innen is tovább mentek az Ohio beömlésén túl egészen az Arkansas torkolatáig; itt egy vad indián törzs tört reájuk és ellenségnek vélvén, le akarta gyilkolni őket, de ők valahogyan megértették magukat velük

és az indiánok elállottak szándékuktól, sőt meg is vendégelték az utazókat.

Ez volt útjuk végső pontja. Egy hónapja jöttek lefelé a vízen és úgy vélték, megtalálták a bizonyítékot arra, hogy a folyam nem a kaliforniai, hanem a mexikói öbölbe ömlik és most már visszatérhettek Canadába.

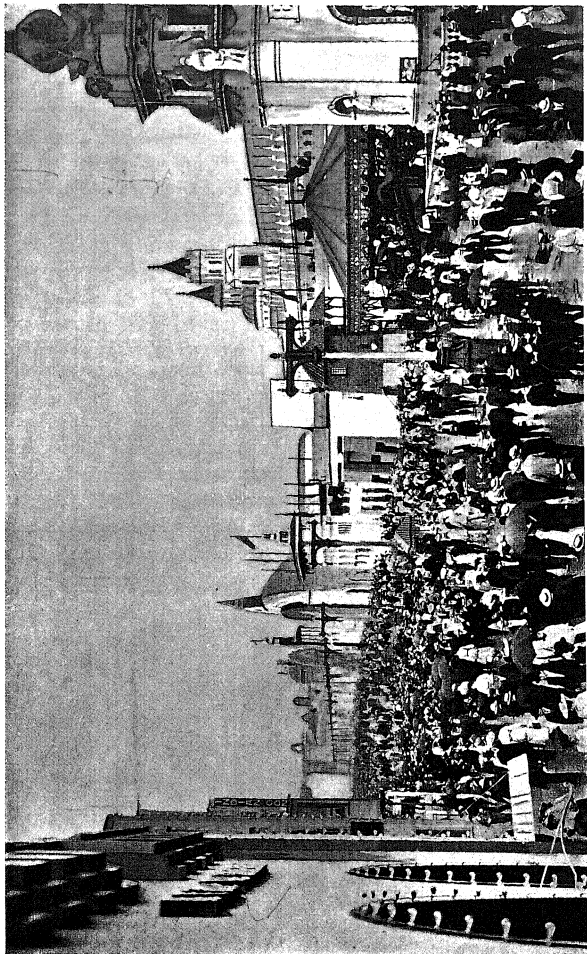
De azért még mindig nem volt meg a teljes bizonyosság, hogy

Szent Lajos király szobra a vilákiállításon.

melyik tengerbe torkollik bele a folyam. Ezt *La Salle* szerezte meg a ki 1681 karácsonyán indult el expedíciójával, huszonhárom francziával és tizennyolcz indián kísérel. Hosszú menetben vonultak lefelé a befagyott Illinois folyón, szánokon húzva maguk után csónakjaikat, míg nyílt vízhez értek és azután az úszó jég között eveztek lefelé a nagy folyón, ugyanazon az úton, melyen kilencz évvel előttük Pére Marquette járt. Elértek az Arkansas torkolatához, a honnan elődjeik visszafordultak és az ott lakó harczias törzs őket is úgy fogadta, mint amazokat: a harczyi dob pörgésével és fegyverzajjal. De ők is megtalálták a békesség útját; elszívták a békepipát és kezét fogott a vörös ember és a fehér. Három napig vendégtelék egymást mindenféle jókkal, azután *La Salle* egy nagy keresztet állított föl a parton a francia czimmerrel és XIV. Lajos nevében birtokba vette az új területet; a bennszülöttek szájtátvá bámulták a jelenetet. Ugyanazon a helyen emelkedett a jel, a hol Marquette útja véget ért és a honnan De Soto először pillantotta meg a folyót; ez volt az archimedesi pont, a honnan a fehér ember kiemelte sarkából a folyam évezredes csöndes világát és a maga nyüzsgő új életét hozta helyébe. Ma Arkansas városa áll ezen a helyen.

A kutatók tovább úsztak le dél felé, mindegyre délibb pompájú lett a vidék; tropikus őserdők átláthatatlan sűrűje fogta be két oldalról a széles folyamot és a parti iszapból csodálkozva emelte föl otromba fejét az alligator, a mely nem volt hozzászokva, hogy emberi hangokat halljon. Így hódították meg az úttörők evezőnyomról-evezőnyomra a fejedelmi vizet és mikor *La Salle* végre megérkezett a torkolathoz és a mexikói öbölnél ütötte föl a Bourbon liliosos czimert, akkor rárajzolták Franciaország térképére a Mississippit, a folyamok atyját s megalapították New-Orleans városát és a francia lett az úr ezen a területen. Osztoznia kellett ugyan rajta a spanyollal, hanem Napoleon alatt megint francia lett Lajos földje, Louisiana. Végre is Napoleon megunta a vele való vesződést, messze is volt neki, más tervei voltak: 1804-ben eladta az egész területet az akkor még egészen fiatal Egyesült-Államoknak. Ennek az eseménynek, hogy egészen amerikai lett a Mississippit partja, a százesztendő emlékéért ülte meg tavaly a st. louis-i világkiállítás.

A kiállítás egyik utcájának élete.

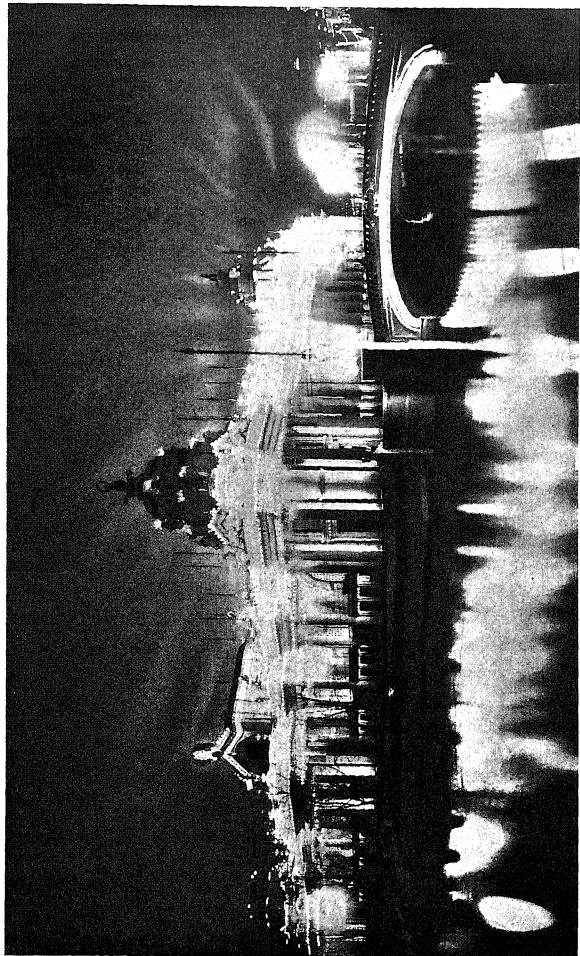
Valamivel alább, mint a hol a fölfedező misszionárius a Missouri zavaros hullámait látta belerohanni a Mississippibe, áll ma a szent Lajosról elnevezett város, St. Louis. Micsoda tündérváros volt itt tavaly ilyenkor! Nem megyek le oda; ne lássam szétszedett romjait az Ezeregyéjszaka tündérpalotáinak; ne lássam, hogy csak deszka és gipsz volt a márványpalota, a mi olyan vakítóan ragyogott a villamfényes velencei éjszakában, a mikor színes vízzuhatok sziporkáztak alá a kaszkádok fehér lépcsőin és körülöttük százezer ember ülte egy század munkájának győzelmi ünnepét! Hadd maradjon meg emlékezetemben az a nap olyannak, a minő volt, egy kábítóan fényes győzelmi napnak, a melyen a fiatal Amerika kirakta a bámuló világ elé azokat a kincseket, a melyeket itt, a Mississippin öntözött vidéken egy század alatt termelt; melléjük rakta többi államainak gazdagságát, azután meghívta, békés bajvivásra szólította a világ nemzeteit, mintha azt üzente volna nekik: Jöjjetek, mutassátok meg ti is, mit tudtok és győzzetek le, ha birtok! Ha pedig nem birtok, ismerjétek el, hogy az én utam a helyes, hogy nem a háború és nem a vezényszóra glédába álló csillogó százazrek szerzik meg a nemzeti nagyságot, hanem az ernyedetlen, törtető *munka!*

Mikor ezeket az újkori csodákat, az újvilág lázas munkálkodásának ezt az apotheozisát láttam, eszembe jutott egy mondás, a mit az elhunyt Mac Kinley elnökről korpoltálnak. Mikor Amerika háborúban állott Spanyolországgal és ostromzár alatt tartotta Kubát, valamiben meg találta sérteni a háború esetére való nemzetközi megállapodásoknak egy formalitását és mondják, hogy egy európai hatalomtól figyelmeztető irat jött Washingtonba, a külügyi hivatalba. Mikor az elnök, ezer dolga között, kézhez kapta azt, bosszúsan morogta:

— Your little dirty games of international law...

«A ti kis maszatos játékaitek azzal a nemzetközi törvényvel...»
Mintha mondta volna: Honnan tudjuk mi annak minden útvesztőjét? Nem érünk mi rá paragrafusokat rágni; mi dolgozunk!

Ennek a dolgozó és gazdag Amerikának megdicsőítése volt ez a kiállítás. Ezerkétszáznegyven holdnyi területen épült és negyven millió dollárba került; fölülmult minden eddig rendezett kiállítást. Szépen voltak képviselve más országok is, főleg két fiatal ország, Németország és Japán keltett általános föltűnést, hanem az oroszánrészt mégis

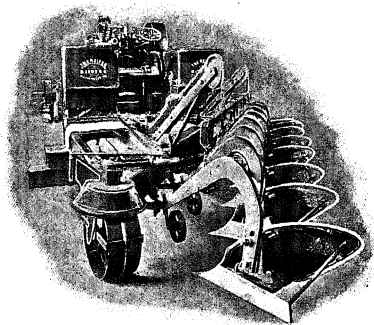

A kiállítás villamosági palotája.

csak Amerikáé volt; a mit az ipari, gépészeti, közlekedési és földmívelési épületeiben bemutatott, az egyszerűen elszédítette a nézőt. A földmívelési pavillon egymaga *bűsz boldnyi* területen épült; szemmel meg nem mérhető óriási terjedelem. Könnyebben ad fogalmat e nagyságáról az, hogy az egyik mellékajton bejött hangos dobszóval a kiállítást őrző katonaságnak egy szakasza; élesen hangzott a dobpörgés, azután mindig halkabb lett az, a mint távolodott az átvonuló csapat. Még mindig az épületben volt és a dobszóból már

nem hallatszott semmi.

Ebben az épületben negyvenöt külön kiállítás volt, amerikai legnagyobb rész; minden állam iparkodott bemutatni az ő gazdagságát a terményeiben. Kentucky elhozta évi háromszázötven millió font dohánytermelésének a színét; Illinois a gabonáját, melyből 284 millió bushel-t termel évenként; Wisconsin a

Gőzeke a st. louisi kiállításon.

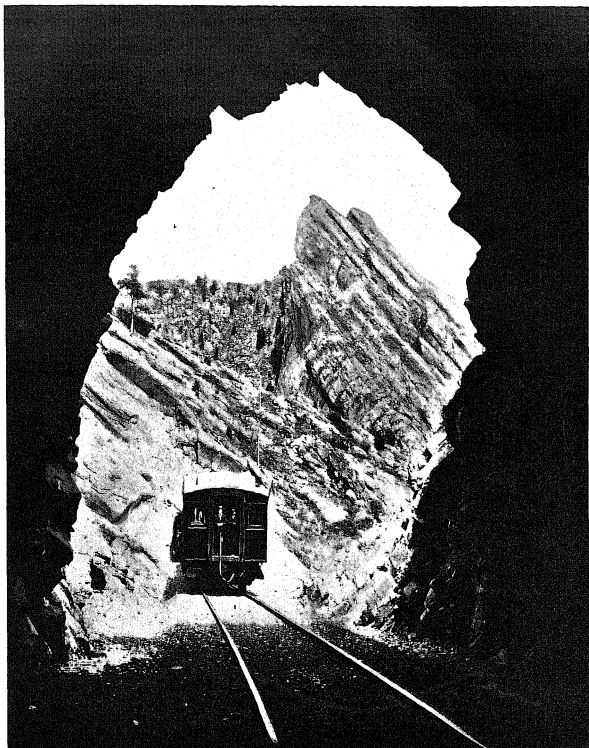
sajjtját, évi termelése tizennyolcz ezer előállító helyen évi hatvan millió font, a mi 3000 vasúti kocsit tölt meg ezzel a czikkel. Mississippí állam a gyapotját mutatta be és egy óriási emberalakot épített belőle, egy királyt, koronával a fején, aláírva: «A gyapotkirály». De nemcsak a terményeket mutatták be, hanem az eszközöket is, a melyekkel ezt az óriási termelést elérik. Hatalmas gőzekéket, köztük egyet, a mely nyolcz ekevalással dolgozik és napjában nyolcz ember és harminczkét ló munkáját végzi el; vető- és aratógépeket, szivattyúkat, aczélból épült magas szélmalomokat, a melyek a farmerek között olyan általános használatban vannak, hogy 3—400 czég van az országban, a mely ilyen praktikus, igen könnyen mozgó és elég olcsó szélmalomokat készít. Nem is olyan nagyon régen még mint csodára néztek arra a farmerre, a ki a gazdaságába gépet állított be, most

Ünnepi felvonulásra váró tömeg.

pedig azzal dolgozik a legtöbb. Valamikor megvetéssel néztek a többiek arra a társukra, a ki a föld művelésének nemcsak a gyakorlatával, hanem az elméletével is foglalkozott, ma a farmer jelszava: «Megtanulni a földművelés, az állattenyésztés tudományát». Két magot hozni ki a földből ott, a hol azelőtt egy termett; értékesíteni a mellékterményeket, melyekre azelőtt ügyet sem vetettek: ez az, a mire a haladó tudomány a farmert megtanította. A földművelésiskolákban nevelkedett farmer most már nem dobja félre a gyapotnövényt, miután magát a gyapotot kiszedte belőle; olajat, marhatáplálékot és műtrágyát tud már készíteni abból. A gabona melléktermékumai a szirup, glukose, gummidextrin, gabonaolaj és — imitált kaucsuk. Mindezek a melléktermények sokszorosán fizetik vissza a tanulásba és gépberendezésekbe befektetett tőkét; egy-egy ilyen kiállítás pedig nemcsak azt mutatja meg, hogy mekkora a haladás az utolsó tíz év alatt, hanem nagyszerű alkalom a tanulásra is. A laikus elkápráztatva, szinte megdöbbenve jön ki ebből az óriási épületből, a szakember pedig napokig jár bele tanulni.

Most már talán az sem áll többé. A gépeket megvették, szét-hordták; a négyezer dolláros nagy gőzekét egy johannesburgi nagyfarmer vette meg, hogy Dél-Afrika érintetlen földjét törje föl vele százszoros termés számára. A kaszkádoknak sokszínű villamfényben pompázó zuhatagjai kiapadtak és a nagyszerű épületeket a kiállítás bezártával lebontották, hogy legalább az anyaguk megmaradjon, mielőtt a téli fagy és hóvíz tönkretenné azt. Azt hiszem, a csákány alá került a rémek villamossági palota is, a nevelésügy fényes pavillonja, meg a temérdek panoráma, eszkimótanya, filippino czölöpfalu, ír színház, spanyol-amerikai háború, San Jago vára, a tiroli Alpések, kínai pagodák és a többi, mind, mind; talán csak egy-két épület maradt ott emléknék, a hol tavaly a tündérváros állt. De nem állott hiába; attól a pillanattól kezdve, a mikor Rooseveltnél Washingtonban megnyomott egy villamos gombot és attól St. Louisban kitarultak a kiállítás kapui, egészen addig a napig, a míg ismét bezárultak azok, egy félesztendő telt el és ez alatt a félév alatt az ország lakosain kívül ezer és ezer idegen járt itt, hogy hódolattal adózzék Amerika nagyságának. Az a száz év, a melyet a Mississippi a csillagos zászló szolgálatában töltött el, nem mult el hiába. Egy

Colorado sziklái között. I.

kissé ugyan megnyirbálták az öreg kényúrnak a szabadságát; ma már nem kanyaroghat olyan szabadon, mint a régi jó időkben, a mikor harmincz mértföldnyi kanyarulatot vágott át egy éjszaka alatt és összebolygatta az államok határait, úgy hogy reggelre Illinoishoz tartozott, a mi tegnap még Missouri volt és szabad embernek ébredt föl a néger, a ki este még rabszolgának feküdt le a folyamon túli

államban. A természet túlságos szabadságát megnyirbálta, kőgátak és vashidak közé szorította a haladó kultúra, de a természet szabaddossága és kihasználatlan gazdagsága helyén fölépítette az igazi szabadságot és gazdagságot, a természet uráét, az emberét. Hogy hogyan sikerült ez neki száz év alatt, arról számolt be a st. louis-i világhiállítás.

* * *

A Pullmann-kocsi magas ágyában átringatott éjszaka után reggelre Omahánál léptem át a Mississippi méltó testvérfolyóját, a Missouriit. *Omaha*, ez az indiánnevű nagy arany- és ezüstolvasztó város az, a melyet minden diák ismer Verne Gyula regényéből; ez volt az, a hová globetrotter kollégám, Fogg Fileás olyan különös járművön, vitorlás szánon futott be, miután a vonatja elakadt valahol a Sziklás-hegység hófúvásai között. Itt azután épen hogy el birta csipni a New-York felé induló vonatot. Nos, nekem nem volt olyan sürgős az utam, nem fogadtam senkivel húszezer fontba. Először is, mert nincsen húszezer fontom (még koronám sem), másodsor, mert nem szándékoztam nyolczvan nap alatt körülnyargalni ezt a Földet. Így hát maradt egy napom Omaha számára is, a mely alatt körüljárom a várost, az óriási distancziákon kívül két nevezetes tapasztalattal lettem gazdagabb. Az egyik az volt, hogy mikor bementem egy boltba cigarettát venni, csodálkozva néztek rám és azt kérdezték, hát nem tudom-e, hogy Nebraska állam területén tilos a cigarettázás? Pipát és szivart szívni szabad, bagózni is szabad, a kinek tetszik — meg is tesz és köpnek tőle hegyeset és hosszút — csak cigarettázni nem. Azt feleltem, hogy tudom, hogy Indiana államban létezik pár hónapja ilyen törvény és hogy csak a múlt héten csukták el egy czirkuszi majomnak a — gazdáját, mert a majom a czirkuszban cigarettázásban produkálta magát; hanem hogy Nebraskában is ennyire vigyáznak a jó erkölcsökre, azt még nem tudtam.*

* Van egynehány ilyen különös törvény az Egyesült-Államokban. New-Yersey (Nyú-Dzsorszi) államban el van tiltva a szeszes italok kimérése étkezésen kívül, így aztán, mikor a vonat átbog az állam területén, az étkezőkocsiban bezárják az italmérő bar-t, ha pedig valaki előtt ital áll az asztalon, a hagyományos ham and eggs-t, tojást és sonkát rakják eléje. Hogy megeszi-e, az mellékes. Az sem utolsó, a mit New-York városa ír ki a villamos kocsikra, hogy: «A kocsiban való köpködés szigorúan tilos. A ki ezen rendelet ellen vét, annak büntetése 500 dollár pénzbüntetés vagy egy évi fogház, vagy mind a kettő». Természetes következménye

— Egyszóval, nem lehet cigarettát kapni?

— Azt nem — felelték — hanem adhatunk «kis szivart».

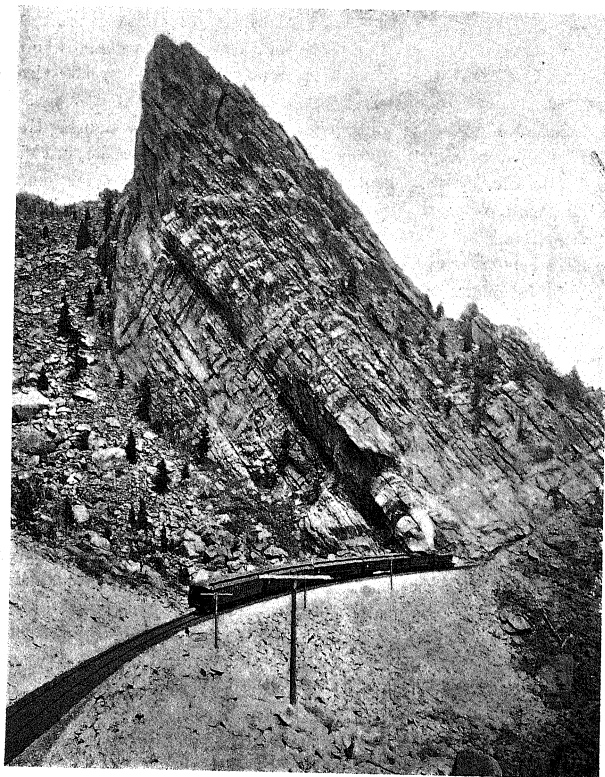
Kíváncsi voltam, milyen az a «kis szivar» és vettem abból. Hát bizony az tökéletesen cigarettá volt, annak a dohányából, épen csak hogy papir helyett vékony dohánylevélbe volt belecsevarva. Így azután a törvénynek is elég volt téve és megnyugodhattam az omahai diákok sorsa felől is.

A másik érdekes tapasztalat, a mivel Omaha városa gazdagított, a vasúti jegyekkel kereskedő ügynök irodája volt. Egy valóságos bolt, a melyben eladnak és vesznek félig elhasznált vasúti jegyeket, térít kártyákat, még le nem járt körutazási szelvényeket és más egyéb papirosokat, a melyekkel még jogosan vagy legalább a jogosság látzatával lehet olcsóbban utazni a rendesnél. Ki volt írva, hogy: «Ma különösen olcsó jegyek kaphatók X felé» — persze csak ma, mert éjfélkor esetleg már lejár a bélyegezett dátum a jegyen, a melyhez valakinek különös körülményei miatt valami olcsó áron jutottak hozzá és egy kis haszonnal hirtelen túl is adnak rajta. Idegennek nem tanácsos belemenni ebbe a fajta üzletbe, mert kérdés, hogy mindenkor tiszta-e az; azután meg, mert nem ismeri ki magát a sok konkurrens vasúttársaság üzletszabályai között és megeshetik, hogy végül is nem használhatja a megvett jegyet.

Azok számára, a kik a jegyügynök, a «ticket-broker» által nyújtott módnál is olcsóbban, azaz ingyen akarnak utazni, az utazásnak még egy módja marad: a «dzsompolás». *To jump* annyit jelent, mint ugrani; dzsompolóknak, «ugrók»-nak nevezik azokat, a kik útközben, állomások közelében fölugrálnak az ott még lassan menő vonatra, valahol hátul megkapaszkodva vitetik magukat a következő állomásig, ott azután, mikor lassudni kezd a vonat futása, leugranak, előre szaladnak, az állomás után fölkapaszkodnak és addig folytatják ezt a procedurát, a míg céljukhoz nem érnek. Nemcsak ilyen *fölugráló*, hanem *leugró* módja is van a dzsompolásnak; a pályatest

az ilyen horribilis büntetéssel való fenyegetésnek, hogy senki sem veszi komolyan. Őt esztendőben egyszer azután megtörténik, hogy valami nagy fölbuzdulás vesz erőt a rendőrségen; akkor rajtakapnak a köpködésen valami szerencsétlen flótást és azt csakugyan megnyomoritják a rendelet betűje szerint ugyanazért a krimenért, a mit előtte ezer más tett büntetlenül. Az ilyen rendeletek indító okaikban igen tiszteletreméltók, de túlzásba csapnak át és azért alkalmazásukban vad bizarrságokra vezetnek.

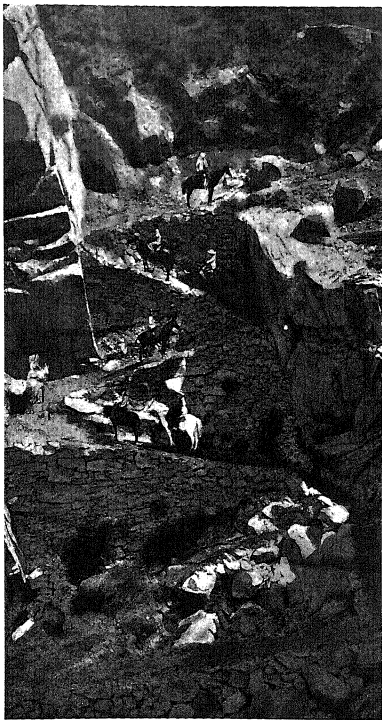
fölött elhaladó hidak, viaduktok korlátjaira is fölkapaszzkodnak a merészebb dzsompolók; ott függenek, mint a bőregerek és kilesik az alkalmas pillanatot, a mikor az alatt elhaladó tehervonatnak valamelyik nyitott kocsijába leugorhatnak. Persze az ilyen öngyilkossággal határos vállalkozásnál jól ki kell számítaniok az ugrást és a kocsit, hogy például zsákokra vagy bőrökre essék az ugró, mert ha szén közé vagy

Colorado sziklái között. II.

ökrök szarvaira, vagy épen két kocsi közé ugrik, akkor ugyan rosszul jár. Mindenesetre kétségbeesett egy módja az utazásnak; csakis azok szánják rá magukat, a kik az egyik helyen nem birnak megélni és más városba igyekeznek, a hol azt remélik, hogy jobb dolguk lesz. Beszéltem egy ilyen dzsompoló magyarral, a ki Coloradóból Chicagóig jutott el folytonosan föl- és leugrálva; de mondta is, hogy többé nem próbálja meg ezt az istenkisértést.

Délután indult tovább a vonat Omahából Colorado vadcañonjai felé. Nebraska prairiein át vezet oda az út. Főleg Illinois, Iowa, Neb-

Lovas kirándulás a Szikláshegységben.

raska, Missouri, Kansas és Wyoming államok azok, a melyekben még félszázaddal ezelőtt a megmérhetetlen, úttalan nagy prairiek elterültek, eldoradói a bölénycsordáknak és a vadászó indiánnak. Hiszen csak 1847-ben kezdték építeni az első vasútvonalat Chicagótól nyugatra és az is mindössze tíz mértföldnyi volt! És húsz évvel később is, mikor készen állt az úttörő óriási mű, a két tengert összekötő első Pacific-vonal, a vonatoknak akárhányszor meg kellett

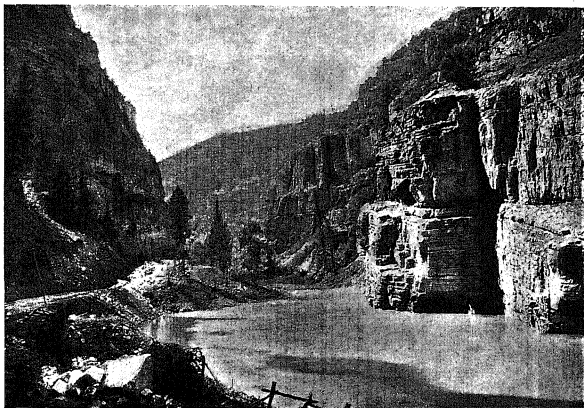
A «hét vizesés» a Sziklás hegységben.

állniok az átvonuló bölénycsordák miatt; néha egy-egy ilyen csordában átlag száz-ezer darabot számláltak. Ma már a bölénynek nyoma sincsen, oktalanul kiirtották azt, még az átrobogó vasúti kocsik ablakából is puffogtattak reá minden cél nélkül; az utolsó bölénycsorda ott él állami védelem alatt a yellowstonei nemzeti parkban. A prairiek fűtengerét pedig feltörte az eke vasa; hullámozó sárga kalász s százezerszámra legelésző csorda van ma Nebraska síkságán, a merre áthalad a vasút. Az esti alkonyatban a szemhatáron nagy pirosuló pásztortüzek égnek;

az állomásokon váró tehervonatokból mindenfelé a lábas jószág panaszos bőgése hallik. Van reá oka szegénynek; holnap ilyenkor a chicagói vágóhídon lesz, holnapután pedig konzerves dobozokban. Sohásém látja többé viszont Nebraska zöld mezőit; meg lehet, hogy valamelyik nagy atlanti gőzös étlapján mint «Hungarian gollash» fog szerepelni. Az állomás körül félvad lovaikon ott nyargalásznak a «cöwboy»-ok, a csordások, a kik beterették az állatot; kápájukban nagy forgópisztoly, a nyeregre akasztva a lasszó, ők

képviselik még a Nyugat vad romantikáját. A vasút mellett pedig nyakra-főre épül a sok új — nem ház, hanem — város. Amerika nagyban adja itt is; új vasútvonal nyílik meg valahol és egy-kettőre új városok keletkeznek mellette. Sok esetben maga a vasúttársaság az, a mely a várost alapítja; olcsón adja a telkeket, csak hogy minél több új települő jöjjön, azután épülnek a házak gombamódra, persze fából.

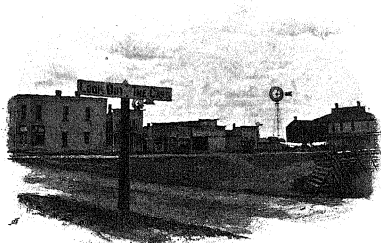
Érdekes az ilyen új városok születésének története. Gyorsan nő ki a földből, ha valami még kihasználatlan természeti kincs, olajforrás vagy bánya van a közelében; de gyakran elegendő egy vasútvonal vagy egynéhány gyár, hogy körülöttük elkezdjen fejlődni az új telep. A vasútvonal mentén rengeteg plakátokon hirdeti a gyáros, hogy az ő szappanától a néger is megfehéredik, a másik meg, hogy az ő elixirjétől a félholt is életre kel; megépítik a munkáslakásokat, azután jön az első korcsma, szálloda, bank és ujság. A város terve ki van pécézve szép sakktabla formára, egymást derékszögben metsző utcákkal, mielőtt még egyéb lenne ott buczkánál. De azért a buczkák között már korán jár a villamos vasút; szívesen vár egy-két eszten-deig, mert tudja, hogy az első villamos vállalat, az első lapkiadó és

A cañonok között.

az első bank, a «pioneer»-ok meggazdagosznak, ha megnől a város. Jellemző mondás, hogy melyik nemzet mit épít föl elsőnek: az amerikai gyárat, az angol bankot, az ir templomot, a német iskolát, a

magyar — korcsmát. Hamarosan kiépülnek az utcák; bizonyos, hogy a legszebb utcát Liberty-Streetnek, a legelső teret pedig Washington square-nak fogják nevezni. A mi magát a város nevét illeti, azt gyakran veszik az amerikai történelemből; a fő-

Épülő városok mellett.

városon kívül temérdek kisebb város és egy állam viseli Washington nevét, mások más történelmi neveket; vannak Columbus, Franklin, Lafayette, Jefferson, Lincoln, sőt Mac Kinley és Rooseveltnévű helyek. Igen sok városnév az ó-világból van kölcsönözve; egy kis kalászat eredménye: Róma, Páris, Berlin, Cairo, Syracusa, Rubicon, Shanghai, Trafalgar, Jerusalem, Mt. Carmel, Loreto. A világ történelmének nevezetes alakjai is hozzájuthatnak egy-egy városhoz: Homer, Plato, Scipio, Seneca, Bayard, Kosciusko, Bismarck, *Kossuth* (egy város és egy kerület Iowa államban). Egy város neve *Heureka*, persze a yankee nyelven Jurike lesz belőle, mint Kossuthból Kaszot. — Ilyen alakuló városok mellett robogott el a nagy rónán a vonat.

Beesteledett. Már csak egy magányos útjelző látszott a vasút mellett, ott, a hol egy út ment át a töltésen. Arra nem költ a vasút, hogy órházakat vagy sorompókat építsen — a vasúti őr ismeretlen intézmény — hanem ilyen táblákat állít, a melyeknek a vonat felé fordított oldalára amerikai kedélyességgel föl van írva a mozdonyvezetőnek szóló figyelmeztetés, hogy: «Vigyázz a kocsikra!» — Az út felé fordult oldalán pedig a kocsisnak szóló: «Vigyázz a mozdonyra!» — Ha elgázoltatja magát: hát miért nem olvasta el az írást? — Másnap elgázoltunk egy tehenet; az nyilvánvalóan nem tudta elolvasni a figyelmeztetést, hogy: *Look out for the locomotive!*

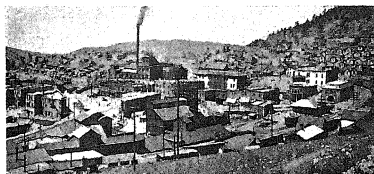
Ez a jelzőtábla volt az utolsó, a mi az ember közelségéről tett tanúságot, azután fekete éj borult a mérhetetlen síkságra és az aczélkolosszus szikrakévév hányva, órákig megállás nélkül vágatott az éjszakában. Kigyúltak a villamos körték, a newspaper-boy, az utazó ujságárus fiú még egyszer végig járta a vonatot, elkinálta ujságját, könyveit, banánját, azután az étkező-kocsiba meg a dohányzóba telepedett be az utas nép és a néger szolga hozzáfogott az esti dolgozóhoz, az ágyak elkészítéséhez. Az étkező-kocsi asztalánál ülve vagy hátradőlve a dohányzó karosszékében, kényelmes dolog elgondolni, hogyan utaztak itt csak félszázaddal előbb is az emberek: nagy ekhós szekerekben, a miket nyolcz pár ökör vont; a szekér vászonfödele alatt ült az asszony- és gyereknép, mellettük pedig lovagolt a férfi. A karaván élén a vezető; vén, kitapasztalt róka, a ki ismerte az utat az úttalan prairien keresztül és meg tudta mondani a lábnyomáról, hogy mikor járt erre a kóbor indián. Éjszákára kocsitábort ütött és őrszemet állított ki a vándorló sereg; köröskörül a prairie-farkasok vonítottak az éjszakában és az őrszem éles szeme járt a vak sötétségen keresztül, hogy lopva meg ne közelítse a tábor a rézbőrű rabló.

Ma, egy félszázad mulva, gondtalanul ül a társaság a dohányzó bőrdiványán, azután aludni megy a kényelmes ágyba; a soktengelyű súlyos aczélkocsik gyöngye rengése árulja csak el, hogy megyünk. Ezer közül ugyan gondol-e egy is arra, hogy az úttörőknek mennyi fáradságába, mennyi emberéletbe került az, a minek gyümölcset mi szedjük?

Reggelre már hegyek alatt jár a vonat; vége van

A hol az úttörők ökrös szekereken jártak.

Bányaváros a «Cripple Creek» kerületben.

délre. Közöttük a Nagy Sós-tó medenczéje és egy nagy alkalikus pusztaság, a «Nagy Sivatang». Az innenső hegyláncz, a Sziklás-hegység borítja Colorado állam területét, a melyben most járunk; egy óra még és az állam fővárosában leszünk, Denverben. Azt az órát a mindig simaképű yankee arra használja föl, hogy megberetválkozzék, ott a vasúti kocsiban, a mosdónál. Humbugnak gondoltam annak előtte, hogy a vasúton beretválkozni lehessen, hanem most egy fél tuczat ember tette meg előttem és egyik sem vágta meg magát. Persze csakis ilyen szerkezetű kocsikban lehet azt megcselekedni, a minők ezek; a szentendrei viczinálison, azt hiszem, nem volna tanácsos, hogy valaki a nyaka körül kísérletezzék.

Colorado fiatal állama az Uniónak; csak 1876-ban lett azzá; azelőtt csak «territorium» volt. 1859-ben találták itt az első aranyat, de igazi világhírre csak a «Cripple Creek» aranymezőinek fölfedezésével jutott a hely. Ma a Cripple Creek kerület a világ legnagyobb aranytermő helyei közé tartozik; 1891-től 1904-ig száznegyvenkét millió dollár (710 millió korona) értékű nemes érczet bányásztak ki itt. — Itt is össze-vissza van fúrva a föld, mint Pennsylvaniában; tárnabejáratok sötétlenek és olvasztókemenczék tüze világít a hegyoldalokban, ezek sejtetik a nézővel, hogy micsoda munka folyik odalent.

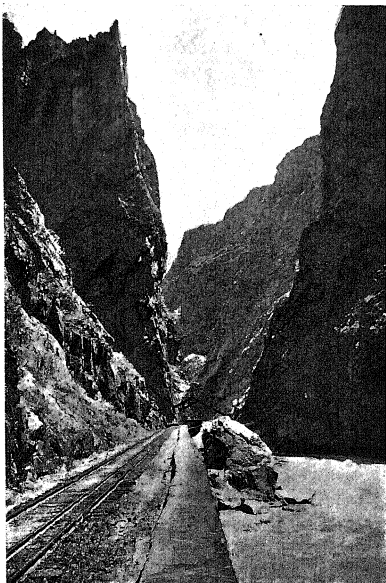
A bánya szájánál.

a nagy prairienek, kezdődik a *Rocky Mountains* láncza, a Sziklás-hegység! Az amerikai földség egyik gerincze a Sierra, a másik a Sziklás-hegység; párhuzamosan húzódnak le a magas északról a messze

Az első fölfedezés 1891-ben egészen véletlenül történt és némelyik tárnának különös neve sejtetni engedi fölfedezésének történetét. Az egyiknek neve «Az utolsó dollár»; valószínűleg ez volt

már csak a keresőjének a zsebében, mikor végre ráakadt az érre. Mikor ásni kezdték, pusztá hely és marhalegelő volt ez a terület; ma tizenkét kis bányaváros áll rajta és ötvenezer ember lakja, valamennyinek éltetője a csábító sárga ércz. Aranyon kívül még ezüstöt, vasat és szenet is bányásznak itt.

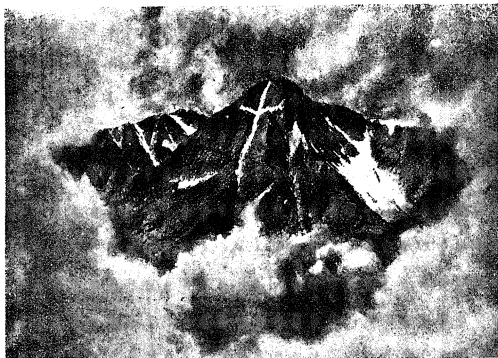
A Sziklás-hegység a vadregényes helyeknek és — nyugodt lélekkel hozzá lehet tenni — a vadregényeknek a hazája. Úgy értve a dolgot, hogy a mi vad, hátborsóztató és valószínűtlen indián históriát gyártanak Európában (Magyarországon is!) azok, a kik soha eleven indiánt nem láttak, annak a színhelyét javarészt ide, a Sziklás-hegység ellenőrizhetetlen messzeségébe teszik. Miután azok a rémes történetek átlag a «12—15 éves ifjúság» számára készülnek,

Az Arkansas cañonja.

megnyugtathatom azt: ne aggódjék a *Tűzes Kígyó*, *Febér Sas* és a regény többi hőseinek sorsán, mert errefelé ma már egy fiaindián sincs. Elég borzalmasan nagyszerű itt maga a természet. Szilaj hegyi folyók, mint az Arkansas, a Gunnison, a Grand River vágták itt bele ágyukat évezredek munkával a gránitsziklába; egy-egy ilyen mély folyam-ágnak a neve *cañon*. A leghatalmasabb az Arkansas folyóé, a mely egyre magasabbra emelkedő sziklafalak között rohan tova, végre a

«Királyi szakadék»-nál, a Royal Gorge-nál a két szembenálló fal eléri a 870 méter magasságot és ennek a sötét, keskeny szakadéknak a mélyén vágat a fehér darabokba szakadt tajtékzó folyó, mellette pedig a mérnöki tudomány erőszakolt ki szűk helyet a vasútnak. Alig hogy elférnek egymás mellett az utat törő víz és az ember munkája, a vasút; közvetlenül mellettük már égnek mered a kettészakadt hegy. Lenn csattogva rohan a szűk útjára szorított víz, mellette pedig merészen kanyarogva, dörgő visszhanggal rohog át a

A «Szent Kereszt hegye».

nyolcz mértföld hosszú szoroson a vonat; a végéhez erre a darabra egy mindenfelől nyílt kocsit akasztanak, abba átmehet, a ki akar, hogy onnan jobban élvezhesse a hely nagyszerűségét. Tele van néppel és úgy kanyarog ott a hosszú vonat végén, mint a csörgőkigyó farka.

Később a Sas-folyó cañonjába megyünk bele; a hol csak lehet, ezeket a vízvágta utakat használja föl a vasút is, hogy keresztül-vágja magát a hegylánczon. A min évezredekig dolgozott a víz, hogy a kemény sziklába belevágja útját, azt most az ember fordítja hasznára. A meredek sziklafalban, sok száz lábnyira fejünk fölött tárnanyílások sötétlenek; a kibányászott érczet nem bírják onnan más-képen lehozni: hosszú aczélsodrony-köteleken bocsájtják le a folyó

partjára. Mikor a cañonból kiér a vonat, egyre emelkedünk, 3800 méter magasan járunk, köröskörül havasok csúcsai tűnnek elő; az egyiken, a tiszta hegyi levegőn át, a felhők fölött vakítóan ragyog a kereszt jele. Két mély szakadék keresztezi egymást a hegytetőn, azokat tölti ki a soha nem olvadó csillogó fehér hó és onnan a jel. A hegy neve Mount of the Holy Cross, a Szent Kereszt hegye; a természetnek nagyszerű dómja ez az egész hely, a csúcsára pedig odatűzve a Megváltás jele!

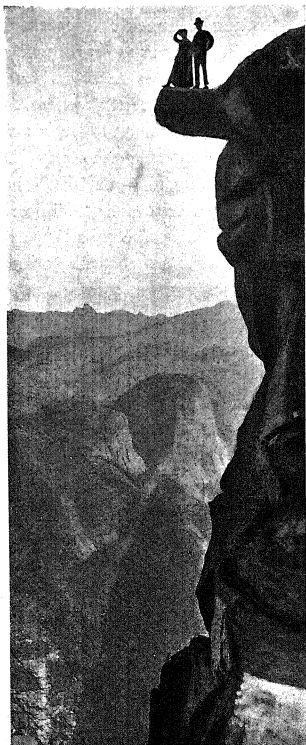
A MORMONOK HAZÁJÁBAN.

FGY KÜLÖNÖS karaván vonult 1847-ben nyugat felé a prairiek végtelen térségein. Tíz-tizenkét ökrös idomtalan társzekerek hosszú sora, előttük lovas vezetők, utánuk gyalogos nép; napbarnította férfiak, vállukon szerszám. Hallgatagon mentek egymás mellett a nehéz úton, tréfa és énekszó nem hallatszott ajkukról; az egyetlen hang, a mire az megnyílt, a zsoltár hangja volt. Ilyenkor azután hosszan, panaszosan nyúlt el az énekhang, mint egy megsebzett, üldözött emberé. Valóban azok voltak, elüldözött nép, a melyet polgártársai nem akartak megtérni maguk között; megvetették azt, prófétájukat agyonverte a fölzúdult tömeg és a kiközösítettek elindultak új hazát keresni maguknak. A meghalt helyett új próféta állott az élükre, az mutatta meg nekik az irányt: Nyugat felé! — El nyugatra, egészen addig, a hol még nincsen ember, a hol a sivatag halotti békéje öleli pusztá keblére a száműzöttet; ott nyugalom lesz, nem kéri tőlük számon senki, hogy milyen törvény szerint élnek és nem kell engedelmeskedniök az emberek törvényének, a mely a «pogányoké» és nem az övék. És az elüldözött, rajongó népcsoport fölkerekedett és ment arra, a merre új vezérük mutatta az utat; nem volt más vezetőjük, mint a csillagok és a vezér szava, de abban hittek, mint az Isten emberében. Útjuk keserves volt, mint azé a másik, hazát kereső népé ott régen a Sinai alatt; nappal fölszúrta testüket az árnyéktalan síkságra letűző nap, megvágta a prairiek éles, magas füve — éjjeli táboruk körül üvöltött a coyotte és álmukat háborgatta a lánggal pirosuló szemhatár. Nem tudták, pusztító prairieégés közelget-e feléjük, vagy kóbor indiánrablók gyujtotta tűz-e az? Elpusztult farm mellett haladtak el, a melynek küszöbén még ott hevert a megskal-polt gazda; eltemették, azután mentek tovább. Elhullott bivaly kopo-

nyája fehérlett az útjuk mellett; arra írták föl: Itt táboroztunk ma, tizenöt mértföldet mentünk e napon. Egy napon azután elfogyott előttük a mező, magas hegyek csúcsai fehérlettek a távolban, azután mind közelebb jöttek azok; mély vízmosásokban, ijesztő szakadékok között vezetett az útjuk, de a nép nem zúgolódott, rajongó hit fénylett szemeikben és hitték, hogy még elérik az ígélet földjét. Végre feltűnt az. A mint leereszkedtek a hegység tulsó felén, egy vízmosásszagatta szürke sivatag terült el előttük; arrafelé mutatott a vezetőjük és azt mondta, hogy az az övék. A sivatag, a mi nem kell senkinek, az az ő örökségük, itt nem háborgatja őket senki.

És a nép elfogadta ezt a sóvány ígéletföldjét; leszállt oda és elkezdte művelni azt. Völgyről-völgyre, dombról-dombra haladt előre benne; sövénynyel, fával kötötte meg a sivó homokot, odavezette a vizet, hogy megtermékenyítse azt, farmot, falut, várost épített belé és új ember-lakhelyet készített ott, a hol eddig az ijesztő puszta volt és néhány évtized múlva új ezüstsillag tűnt föl az Unio zászlaján az államok között: *Utah*.

Az utolsó napok szentjei, a mormonok voltak ez a nép és a ki ide hozta őket, vallásuk feje, Brigham Young. A lakott földekről elűldözte őket a nép, mert a vallásuk megengedte a többnejséget, ide

A Yosemite völgyben.

húzódtak hát a lakatlanba, a hol, úgy gondolták, mentve vannak a pogányoktól. Egy nagy sós tavat találtak itt, a melyet összehasonlítottak a biblia Holt-tengerével, s a beléje szakadó folyót elnevezték Jordánnak. Ennek a völgyét művelték csodálatos kitartással, a tó vizét pedig rekeszekbe szorították a parton és abból párolták a sót; mikor megvolt a tó partján a város, Nagy Sóstó városa (Salt Lake City), abban fölépítették a világ egyik legkülönösebb templomát, a mormon tabernákulumot. De bár virágzó kertté alakították át Utah puszta térségeit, még sem alakulhattak állammá és Utah ezüstcsillaga nem kelhetett föl az Unio lobogóján, a míg csupán mormonok lakták azt. Az Unio a legtürelmesebb vallási tekintetben; bárki hirdethet benne bármiféle vallást, az állam nem kéri számon. Elve: «Szabad egyház a szabad államban» és tudomásul vesz minden vallást; erkölcsi jóra, az emberek erkölcsi hasznára törekvő társaságnak tekinti valamennyit, egyiket sem gátolja, de nem áll egyik mellé sem. Szó sincs róla, hogy vallástalan lenne az állam; alapköve, min épült, a függetlenségi nyilatkozat, a Teremtő nevével kezdődik és imával végződik; a kongresszus imával nyitja meg ülészeit, de az egyes vallások dolgaiba nem szól bele az állam. Egyet azonban megkíván: hogy minden vallás az egy Istent imádjá és a keresztény erkölcsöt ne sértse; bálványozást és soknejűséget nem tűr. Ezért nem volt maradásuk a mormonoknak otthon és ezért nem lehettek állammá itt sem. Hanem nem sokáig maradtak egyedül; a mint a «pogányok» — a nem mormonok — meghallották, hogy micsoda új paradicsom támadt a Nagy Sóstó medenczéjében, csapatostul települtek ide és ma az államnak már csak a fele mormon. Most már azután beléphetett az államok szövetségébe Utah is.

Négy nagy vasútvonal szeli ma át azt a területet, a hová az első települők gyalog vagy lassú, nehéz ökrös szekereken jöttek. A Rio Grande vonalán jöttünk át éjszaka Colorado felől; sivár, keserves pusztaságon ment órák hosszat a vonat. Sem fű, sem fa az egész vidéken, hitvány, ólomszínű, szúrós zsályánál nem terem itt egyéb; az földi mértföldekre a pusztát, nem nyúl hozzá még az állat sem. Még a neve is rossz ennek a vidéknek: Átkos földnek hívják és az az egy-két szomorú tanya, a hol megáll a vonat, is csak arra való, hogy már a nevével is elijeszze az utast. Solitude, Sphinx, Desert — kinek

volna kedve megállni ilyen helyen? Vasárnap reggel volt, hanem mintha itt mindig temetés napja volna; unott, kedvetlen arcokkal ödöngött az az egypár ember is az állomás körül. Néhány vonat, a mi jön, megy, ez a legnagyobb esemény nekik, kijönnek házaikból, megbámulják, azután lassan, kedvetlenül mennek tovább, a vonat is menekülni igyekszik ebből a halálvilágból. Majd meredek vízmosások közé kapaszkodott föl a két erősgép; magasan tornyosodott föl két oldalról a réteges, eróziós, kopár szikla. A hol évezredek zápora, fagya valami furcsa, borzalmas alakot hasított belőle, ott alvilági nevekkel tisztelte meg az elsziető vándor; «Ördög tornya», «Ördög csuszkája» a neve, mintha nem volna elég ijesztő a nélkül is. Végre fölértünk a Wahsatch hegység gerinczére, lekapcsol-

A Sziklás-hegységből. Az «istenek kertje».

ták az egyik gépet és innen kezdve gyors futással mentünk lefelé.

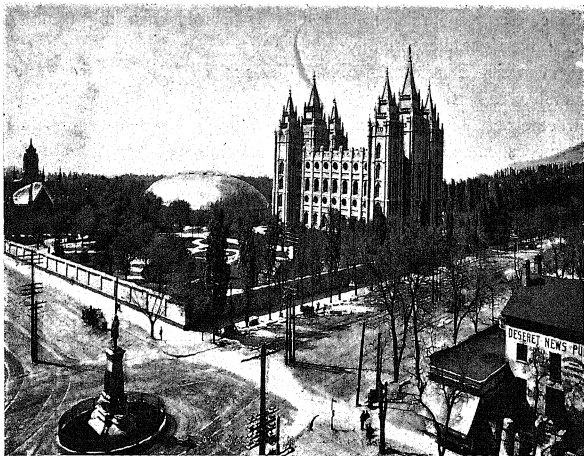
De micsoda változás! A vándorló zsidó láthatta ezt a képet, mikor a hegytetőről megpillantotta az ígéret földjét. Egy óriási nagy völgykatlan, a melynek határhegyei a szemhatár kódében vesznek el; az egész völgy egy nagy zöldelő síkság, Kánaán, kincsháza a boldog népnek, a mely itt lakik! A közepén egy tó, alakja, nagysága olyanforma, mint a Genezáreth taváé, abból szakad ki egy folyó, annak a neve Jor-

dán. A távolban pedig, mint egy nagy ólomdarab, ott fekszik egy nagy mozdulatlan víz, a Nagy Sóstó, az amerikai Holt-Tenger. A partjától nem messze egy város és annak a közepén valami, mint egy nagy tükör veri vissza a nap sugarait: a mormon tabernákulum nagy lapos kupolája.

Ebbe a híres városba igyekeztem; természetes, hogy a délután első útja az «Utolsó napok szentjeinek» templomába vezetett. Sok ideig a tabernákulum volt az egyetlen, a mi az utazók bámulatát magára vonta, most már van egyéb is, a mi mellett az utas hasonló különös érzéssel áll meg. A tulajdonképeni templom ez, a mely stilus dolgában teljesen elüt az előbbtől; egy óriási magas várforma épület, míg a tabernákulum fala alig hat méter magas, hanem a különlegessége az a rengeteg ormótlan kupola, a mi rajta fekszik. Elülről, oldalvást, mindenféleképen nézi az idegen a két épületet, vizsgálja, de nem érti, nem tud magának számot adni, hogy voltaképen mi ez? Templom, csarnok, vár, színház vagy micsoda voltaképen? Miféle stilusban épült ez a két különös tömeg; a mely annyira különbözik egymástól, csak egyben egyezik meg, hogy a nem mormon előtt óriási tömegének daczára mindvégig rejtély marad, hogy mit akart hát velük az építő kifejezni? Hatalmat, erőt, tömeget, mint a gulák, elzárkózást-e a pogányoktól, hogy ilyen várszerű templomba zárja magát? Mert végre is az a benyomás marad a templomról, hogy az vár inkább, mint templom. Tornya csúcsán Mormon «angyal» szobra áll, melytől a vallásalapító, Smith József, állítólagos kinyilatkoztatásait kapta. Itt történnek a keresztelesek, de erre a helyre idegennek belépni nem szabad. A hová beléphet, az a tabernákulum; külsejét tekintve, végre is azt kell róla mondani, hogy olyan, mint egy óriási teknősbéka, belseje pedig egy rengeteg nagy csarnok, a melyben vagy hatezer ülőhely van. A végén egy emelvény van, azon ülnek a nép vénei, az apostolok, próféták stb. és onnan beszél a szónok. Az emelvény fölött van egy nagy orgona, a mormonok szerint a legnagyobb a világon. A tabernákulumba és egy másik, kisebb templomba szivesen megengedik a mormonok az idegennek is a belépést, sőt egy «Bureau of information»-t is tartanak fönn számukra a templom kertjében. Így, daczára «pogány» voltomnak, én is bejuthattam; meghallgattam a nagy orgona szavát, azután a szomszédos kisebb templomban, mely akkor üres volt,

fölmentem az emelvényre és átlapoztam a «Book of Mormon»-t, a ki nyilatkoztatás könyvét, a mely ott feküdt a Biblia mellett, mint másik forrása hitüknek. Itt van egynéhány a mormonoknak, vagy mint ők nevezik magukat: «Jézus Krisztus és az utolsó napok Szentjeinek» hitágazataiból:

1. «Hiszünk Istenben, az Örök Atyában és Fiában, Jézus Krisztusban és a Szentlélekben.»

A mormon templom és tabernákulum.

4. «Hiszünk, hogy az Evangelium alapelvei és rendeletei ezek: először, a hit a mi Urunkban, Jézus Krisztusban; másodszer: a bűnbánat; harmadszer: a keresztség bemeztés által a bűnök bocsánatára; negyedszer: a kézföltétel a Szentlélek ajándékának elnyerésére.»

6. «Hiszünk ugyanazon szervezetben, a mely az ősegházban létezett, úgymint az apostolokban, prófétákban, pásztorokban, tanítóknak, evangelistákban. stb.»

7. «Hiszünk a nyelvek adományában, a jövendölésben, ki nyilatkoztatásban, látomásokban, gyógyításban, a nyelvek értelmezésében stb.»

8. «Hiszszük, hogy a Biblia, a mennyiben helyesen van fordítva, az Isten szava; hiszszük továbbá, hogy a Mormon könyve is Istennek szava.»

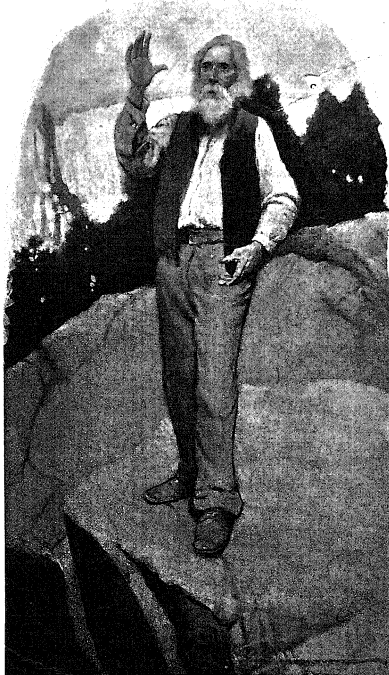
9. «Hiszszük mindazt, mit Isten kinyilatkoztatott, a mit most kinyilatkoztat és hiszszük, hogy még sok és fontos dolgot fog kinyilatkoztatni, melyek az Isten országához tartoznak.»

10. «Hiszszük betű szerint Izrael összegyűjtését és a tíz törzs visszaállítását. Hogy Sion föl fog épülni ezen a földön. Hogy Krisztus személyesen fog uralkodni a földön és a föld meg fog újulni és visszanyeri paradicsomi dicsőségét.»

Van ezeken kívül még több hitágazatuk is; a különlegességeik leginkább az idézetekben vannak kifejezve. Más vallásúak iránt türelmet hirdetnek; erkölcsstanuk több tekintetben szigorú, azonban a többnejűséget megengedte a prófétájuk és azért úzték el őket az Államokból. Most már ez a szokás mindinkább kihalóban van, talán már csak öt százaléuk él benne. A mormonok uralma ma már erősen megcsökent Utahban; Salt Lake City, a fővárosuk, ma már katolikus püspöki székhely, azonkívül van itt egy sereg protestáns felekezet: presbyteriánusok, episkopálisok, unitáriusok, baptisták, kongregacionalisták, a «Keresztény tudomány» hivei, a «Központi keresztény egyház», az «Utolsó napok szentjeinek újjáalkotott egyháza», a «Hetedik nap ádventistái» stb. A mormonok átlag ma sem örvendenek valami nagy népszerűségnek az Egyesült-Államokban, hanem azt az érdemüket el kell ismerni, hogy kitartó munkával ők teremtettek virágzó életet Utah pusztáinak helyén.

Vasút vezet ki a városból a Nagy Sóstóhoz, huszonöt percz az út. Egy nagy fürdőház előtt áll meg a vonat és ott vagyunk ennek a csodálatos víznek a partján. Kétezerhétszáz négyzetmértföldet (egy angol mértföld = 1609 méter) borít ez a tó, a földkerekségnek leg-sűrűbb vize. Az Atlanti-Oceán vize átlag három és fél százalék sót tartalmaz, a Holt-Tenger 23 százalékos sós vízzel temette el Sodoma és Gomorrha romjait, ennek a tónak sótartalma pedig annál is egygyel több, 24 százalék. Mikor a francziák a Mississippí völgyében jártak, már akkor homályos hírek jutottak el hozzájuk egy nagy nyugati tóról, a melynek vize olyan sűrű, hogy az indián nem sülyed el benne. Sok időbe került még azután, míg az első fehér ember

eljutott ennek a titokzatos víznek a partjára, de akkor ő is meggyőződött, hogy nem mese, a mit az indiánok mondtak arról. Most évenként sok-sok ezer ember győződhetik meg róla a legegyszerűbb módon. Leszáll a nagy fürdőház lépcsőin, beleereszkedik a sekély vízbe és annak pompás, puha oolith-homokján megy előre, messze be a tóba, a míg csak földet ér a lába. Ha pedig elfogyott alóla a talaj, akkor félig dülve, gázolva megy tovább, akár tud úszni, akár nem. Elmerülnie lehetetlen, a sűrű víz rögtön fölveti az emberi testet, akár a parafadugót. Ha pedig elunta a víztaposást, úszást, akkor nem kell messze fáradnia a pihenőhelyért; leül vagy lefekszik a vízben, ott, a hol épen van. Néme-

Öreg mormon.

lyik kis fahasábot hoz ki magával; a ki egy kissé tudja magát egyensúlyozni, a fadarabot vagy a karjait a feje alá teheti vánkosnak; azután kinyújtózkodva mozdulatlanul, behunyt szemmel órahosszat fehetnek a vizen. Mások meg összekapaszkodnak nyolczan-tizen, hanyatfekve, egymás hóna alá akasztják a lábaikat, azután egyet befognak

vontatónak és az úszva húzza az egész hosszú sort, a többi meg sem mozdul. Hangos nevetés, jókedv hallatszik mindenfelé, nincs a világon az a tengeri fürdő, a hol annyiféleképen lehetne élvezni a fürdést és annyi mutatványt lehetne végezni a vizen, mint itt. Az emberek frissek, elevenek, jókedvűek a sós víztől, úgy mozognak benne, mint a csikó: minden új hullám, mint kis villamos ütés járja át a testet. Olyan vigárlót van a vízben, el sem hiszszük, hogy a komor mormonok városában vagyunk. Hanem azért mégsem veszélytelen a fürdés, főleg a mélyebb vízben; ha nem is merülhet alá az ember, de ha véletlenül nyel egyet a sós vízből, görcsös köhögést, sőt fuldokló rohamot kap attól. Ha a szemeibe hatol, szinte megvakul attól, vagy félóráig csipi, marja, mint a paprika, a maró oldat. Ha pedig szél támad, a súlyos hullámok, mint nehéz tömegek ostromolják az úszót, olyan erővel, a mihez nincsen hozzászokva a tengeri hullámmal jól ismerős úszó. Ragadozó állatoktól nem kell tartani; semmiféle szabadszemmel látható állat nem élhet meg ebben a vízben.

Az utazót mint fürdőhely érdekli elsősorban a tó, a melyhez hasonlót nem talál az egész földkerekségen. De bizonyos, hogy nem ez a legnagyobb fontossága, hanem az, hogy valóságos kincsbányája a környékének és annak a társaságnak, a mely a tó kincseinek kiaknázására alakult. Az egész tó sótartalmát lehetőleg pontos mérések után 8.780,169.600, azaz *nyolczbillió, hétszáznyolczvanmillió és százhatvankilenczezer hatszáz tonnára* becsülik, négy édesvízű folyó ömlik belé, de ez egy szemernyivel sem apasztja a sótartalmát. A vízből kijövet, a nagyszerű fürdőházba, a mely egy és egynegyed millió koronába került és kétezeröttszáz czölöpön áll a vízben — minden egyes fürdőző úgy kerül vissza, mint Lót felesége, fehér sókéreggel borítva és a mennyi sót a meleg zuhany róla lesöpör, az elegendő volna egy hatgyermekes család háztartásához egy hétre. Az óriási medence föl sem veszi ezt a veszteséget. A són kívül még 784,080.000 tonnára becsülik a szódaszulfidot, a mit a tó tartalmaz; az elemzés alá vett minták főleg sodiumchloridot és sodiumsulphatot mutattak, előfordult azonkívül magnesiumchlorid, kisebb mennyiségben calciumsulphat, potassium és lithium. Ezen nagy só-tartalom mellett különösen hangzik, hogy még huszonöt esztendővel ezelőtt is kívülről hozták be Utahba a konyhasót. A mormonok

az, hogy a sodiumchloridot, a közönséges sót, sodiumsulphattá, Glauber-sóvá változtatják át. A sodiumcarbonát előállításának ezen részét itt a természet végzi rengeteg nagy tömegekben és a kikészített anyagot kirakja a partra, az embernek nincs más dolga, mint összeszedni azt. A téli hónapokban a tó partján járó ember térdig süpped bele az értékes Glauber-sóba. És ha ez sem volna elegendő, csak a tó fenekét kell megbolygatni érte, az még bővebben adja az anyagot. Amerika gazdagságának kihasználatlan milliárdjai vannak még eltemetve ebben a nagy holt vízben!

És a mi ebben a nagy vízben föloldva van, még nem az egyetlen rejtett kincse Utahnak. Szén, aszfalt, kőolaj, ásványi kaucsuk és nemes érczek vannak itt nagy tömegekben a föld kiaknázatlan kincsei között. Az Uintah-hegység harmadkori eocénmedenczéje az a nagy kincstár, a hová a forrongó, alakuló Föld egykor bezárta kincseit, hogy most eljöjjön a huszadik század kutató embere és új életet, gazdagságot teremtsen a sok százezer éve lesülyedt őserdők és szerves életformák maradványaiból. Az ifjú Amerika leszáll a még kikutatlan földek mélységeibe, hogy egy eltemetett világ örökségéből tegye még nagyobbá, még gazdagabbá nemzetét!

az, hogy a sodiumchloridot, a közönséges sót, sodiumsulphattá, Glauber-sóvá változtatják át. A sodiumcarbonát előállításának ezen részét itt a természet végzi rengeteg nagy tömegekben és a kikészített anyagot kirakja a partra, az embernek nincs más dolga, mint összeszedni azt. A téli hónapokban a tó partján járó ember térdig süpped bele az értékes Glauber-sóba. És ha ez sem volna elegendő, csak a tó fenekét kell megbolygatni érte, az még bővebben adja az anyagot. Amerika gazdagságának kihasználatlan milliárdjai vannak még eltemetve ebben a nagy holt vízben!

És a mi ebben a nagy vízben föloldva van, még nem az egyetlen rejtett kincse Utahnak. Szén, aszfalt, kőolaj, ásványi kaucsuk és nemes érczek vannak itt nagy tömegekben a föld kiaknázatlan kincsei között. Az Uintah-hegység harmadkori eocénmedenczéje az a nagy kincstár, a hová a forrongó, alakuló Föld egykor bezárta kincseit, hogy most eljöjjön a huszadik század kutató embere és új életet, gazdagságot teremtsen a sok százezer éve lesülyedt őserdők és szerves életformák maradványaiból. Az ifjú Amerika leszáll a még kikutatlan földek mélységeibe, hogy egy eltemetett világ örökségéből tegye még nagyobbá, még gazdagabbá nemzetét!

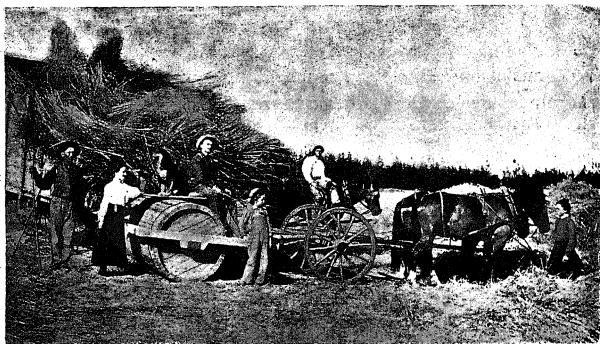
EGY DARAB A FÖLD ŐSKORÁBÓL.

NEW-YORK kikötője, Pennsylvania gyárvárosai, a Niagara esése, a Mississippi prairiei, Colorado cañonjai, Utah nagy Sós tava, mind, mind nagyszerű dolgok, mind új és új oldalról, meglepő formákban, szédítő, soha nem képzelt arányokban mutatják be az új kontinens erejét, gazdagságát, természeti kincseit és mégis, az európai utas, a ki új világot, egy igazán új világot jött látni ide, még mindig nincs kielégítve. Még mindig hiányzik neki valami. Micsoda? Talán maga sem tudná hirtelen megmondani, hogy mi az. Valami olyan, a mi egészen szokatlan, ismeretlen, vad, a mi egy kissé fölzaklassa a kényelmes utazáshoz szokott utast; egy kissé meghajszolja, megkínozza őt, kivegye a mindennapi rendjéből, Pullman-kocsik kényelmes ülései, szép, rendes vendégszobák és jóelőre megváltott jegyek kényelméből, a hol óráról-órára előre tudja, hogy mit fog látni, hova fog szállni és milyen lesz az egész napirendje. Cserébe azután mutasson neki valami olyat, a minek nincsen párja az egész világon, a minőt még képzeletének legvadabb rohanásában sem tudott volna elképzelni magának, valami olyat, a miért igazán érdemes volt ide jönni erre a messze földre... A Niagara nagyszerűen szép, de bosszantóan megvan civilizálva; hirdetések vannak a szikla falain és vashidak mennek át rajta; a prairie óriási, de már megbéklyózta a vasút és telerakták épülő városokkal; a cañon sötét mélysége elragadó, de magas hegyeket és mély szakadékokat utóvégre Svájcban is látni, valami mást, valami újat, a mi nincsen sehol!

— Ahá, kedves uram, már értem, mi kell önnek — felel a yankee és finom, ideges mosoly jelenik meg a sima arczán. — Egy kis «Vad Amerika» kell önnek, úgy-e? Valami őserdő, bölénycsorda, prairieégés, egy kis indián csete-paté, vagy ehhez hasonló, nem?

— Valóban, ilyes valami jár az eszemben. Maguk okos emberek, talán módját ejthetnék, hogy az utas legalább itt, ezen a fiatal világrészen láthassa a természetet a maga őseredeti pompájában, a hogyan volt időtlen-időkkel ezelőtt; minálunk Európában hiába keressük azt, ott már agyon van civilizálva minden.

— Értem. Hát talán mutathatunk is valamit. Az utóbbi kettőt ugyan már nem; a prairieken ma már sokkal értékesebb mindenféle nől, hogysen fölgyjutani engedhetnők azokat, az a pár százezer indián pedig békességben él a rezervációkban és minden fehér ember nyu-

Mi van ma a prairieken helyén?

godtan hordhatja a fejbőrét, nem kell félnie, hogy skalp lesz belőle. Hanem a másik kettő még megvan és még valamivel több is annál. «Egy darab föld az őskorából.» Egy kaleidoszkop, a mely megmutatja, hogyan készült ezelőtt, nem tudom, hány százezer esztendővel ez az öreg Föld. Hallott a yellowstonei parkról?

— Hogyne. Hallottam, olvastam, tudok róla mindent. A jegyfüzete itt van a zsebemben, épen oda megyek; tudom előre, hogy mit fogok látni. Gájzirok, egy tó, mély cañon és a többi. De igazán ez lesz az az ősvadság, a Természet, a mit keresek? Nem lesz ott dynamoház és villamos vasút a vízesés mellett és valamelyik chicagói czipőgyár reklámja a sziklákon vagy a John Wanamaker nagy áruházát hirdető tábla a gájzir mellett?

— Legyen nyugodt, semmi ilyesféle. Az a természet szentélye és mi megvédjük annak. Az igaz, hogy ha az egyes emberekre hagyóknak, már vígan zakatolnának ott is a gőzfürészek és a gájirok forró vizével nem tudom mit főznének, de az Egyesült-Államok hatalmas véd ott minden darab követ. Bölényt, medvét, őserdőt, gájiirt, mindent, a mi van. Nézni, gyönyörködni szabad benne; élhet, mint egy indián hónapokig a saját sátra alatt — majd meglátja, mennyien teszik — foghat pisztrángot a patakban és csak meg kell fordulnia, egy lépést sem tenni, hanem még a horgon lógva megfőzheti a forró vízben. Szóval tehet mindent szabadon, a hogyan minálunk Amerikában szokás, csak bántani, elvinni, beleépíteni nem szabad semmit, mert az nem az egyesé, az az Unio népé.

«For the benefit and enjoyment of the People» — «A nép javára és üdülésére» való ez, mint a hogyan a Kongresszus törvénye kimondotta 1872-ben, mikor ezt a hatalmas területet, 3.344 négyzetmérföldet ki-

A haldokló faj.

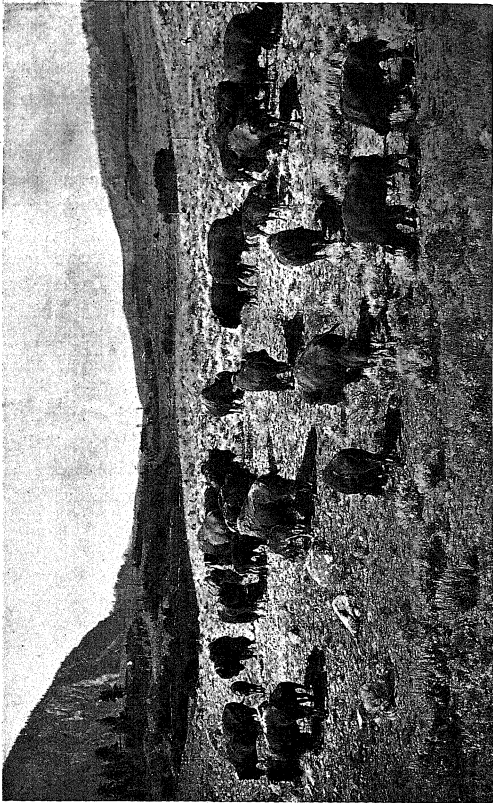
hasította három államnak, Montana, Idaho és Wyomingnak területéből, hogy egyiké se legyen az, hanem az egész Unio népé, mely pihenni és üdülni jár ide, persze amerikai stílusban.

És milyen az az amerikai stílusban való pihenés és üdülés? Hamar megkaptuk reá a választ. Az «Oregon Short Line» vonata vitt föl egy éjszaka alatt — a negyedik éjszaka volt ez St. Paul óta a vasúti kocsiban — Monidáig, addig a helyig, a meddig erről az oldalról legközelebb visz a vasút a Parkhoz. A reggeliző állomásnál csendes, szelid indiánok jöttek elő egy közeli rezervációból megbámulni a fehér ember tüzes szekérért; mi viszont a kemény roastbeef-fel birkózva őket bámultuk. A «Blackfoot» «fekete-lábú» indiánok közül valók voltak; itt él a törzs maradványa egy

közeli telepen, javarésze keresztény. Nincs rossz dolga; gondoskodik róla az állam, de hiába, az indián nem bír megélni a megváltozott időkben, hiányzik neki a prairie és a bölény. Elmélázva néz vissza a multba; szomorú, mély torokhangú nótáit dudolja, pipázik és — kihál. Azután tovább kapaszkodik a vonat *Montana* «A hegyes» csúcsai felé, egyre ritkább, tisztább lett a levegő, csendesebb a tájék, embert nem lehetett látni messze földön, csak elvétve egy-egy magányos farmot. Végre déltájban megérkeztünk egynéhány fabarakkhoz, a mi ott állt egy völgyben, fátlan, árnyéktalan dombok között; azt mondták, ez *Monida* «városa», tessék *Yellowstone* felé kiszállni!

A vonat elrobogott és ott maradtunk a nagy pusztaságban, a kopasz dombok között. A «Vad Nyugat» kellett az európai embernek? No hát most megkapta, csak barátkozzék meg vele. Négy vagy öt faház; az egyik a szálloda és vendéglő, egy borbélyüzlet, egy mindeneskereskedés, a vasúti állomás, a *yellowstonei* kocsiközlekedést fönntartó társaság irodája, istállók és kocsiszinek — ez mindaz, a mi a térképeken *Monida* «város» gyanánt szerepel. Köröskörül pedig magas dombhátak, a melyeken sovány hegyi fű éldegél, azokon leleglészik a gulya. A mint a vonat elrobogott egy távoli erdős hegység felé, az egész vidékre ráfeküdt a végtelen csend; olyan idegen, olyan szokatlan valami ez a nagy némaság itt Amerikában, mikor az embernek már egy hónapja robogó vonatok és nyüzsgő városok zaja zúg a fülében! Olyan tökéletes a csend, hogy a legkisebb hanghullám is messze elhallatszik a tiszta, éles levegőben; hol van, odaát a másik hegy oldalán az a leleglésző gulya és egészen idáig hallik a csengetyűje! Egynéhány dombbal kell csak tovább menni és az is elhal. Az abszolút csendesség vesz körül mindenfelől; végre valami, olyan subogásféle töri azt meg. Fölpillantok: egy sas kóvályog a levegőben, annak a szárnyacsapkodása volt. Az egyetlen élő lény közel és távol. Messze elmentem; a faháztelepet elfődték a dombok, hanem helyette egy más látvány bontakozott ki. Egy fensík szélén álltam; annak itt meredeken tört le az oldala és messze nagy völgykatlan terült el a mélyben; a szemhatár végén levő czikk-czakkos hegyek, az már a *Teton Range*, a *Park* határhegysora. Azon túl kezdődik a mesebeli világ. A fensík menedékes szélén kanyarog lefelé a kocsú, arra megyünk holnap; mélyen lenn a hosszú, széles

völgyben pedig egy tó és körülötte legelésző csorda. Apró, fekete tömegnek látszott a nagy magasságból, hanem egy óriás kivált kö-

A másik haldokló : a vörös ember kipusztult állata. Az utolsó bölénycsordák egyike, a melyek a Yellowstone-Parkban, állami védelem alatt élnek.

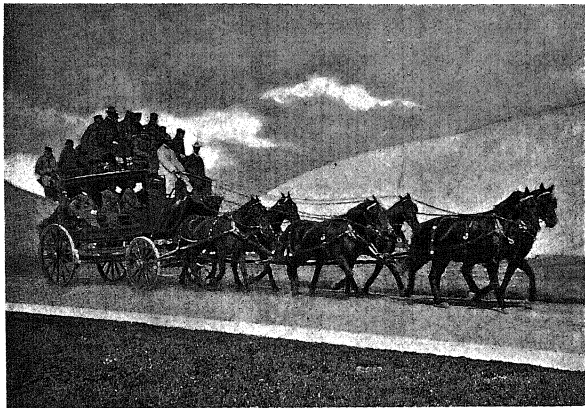
zűölk, a lovon ülő cowboy, a csordás. Az sem ő maga volt nagy, hanem az árnyéka; egy alacsony dombtetőn állt és a hanyatló nap

sugarai egy óriás lovas árnyékát vetették végig az egész völgyön. Most vált előttem igazsággá réges-rég olvasott indiántörténeteknek egy jelene; nem mese, valóság, hogy ez a szótalán pusztá elárulja az embert. El a lábnymával, a mi föltűnő itt, a hol senki sem jár, el a hangjával, a miből csekélyke nesz elhallatszik messze távolságra a végtelen csendességben s ha egyik sincs, elárulja lerázhatatlan kísérelője, az árnyék, a mi a ferdén eső sugarakkal óriássá nő itt, a hol semmi sem áll útjában. És ezeknek az embereknek a szemét kitűnő élessé edzette a pusztá; meg vagyok győződve, hogy a cőwboy is látott engem, bár csak parányi fekete pont lehettem odafönn a fensik szélén. Ha settenkedő tehátoltvajt sejtett volna a mozgó alakban, bő ideje lett volna előkészíteni nagy revolverét. A yankeenek igaza volt: kezdett bemutatkozni az igazi, a még hamisítatlan Nyugat.

Mire visszaértem a telepre, már zajos élet volt ott. Az estéli vonattal megjöttek az újabb vendégek, az éjjeli vonathoz pedig kezdtek megérkezni a kocsik, a melyek a mai «szállítmányt» hozzák vissza a Yellowstone-parkból. Rövid időközökben robogtak be az udvarra a négy- és hatfogatú kocsik; ezek 60 angol mértföldet, 96 és fél kilométert tettek meg ma az utolsó éjjeli állomástól, Grayling Inntől. Porosan, piszkosan, de hurrázó jókedvvel dőlt ki belőlük a visszatérő népség; kerek egy hete indultak el innen, abból öt napot töltöttek a Parkban. Meg is látszott rajtuk; pirosak voltak és jókedvűek; bőrüket fölszívta a nap és az éles hegyi levegő és tele volt a kocsijuk mezei vadvirággal; láttak gájzirt, etettek medvét, járkáltak feneketlen, izzó mélységek fölött, belenéztek közvetlen közelből a halálos örvénybe és elmondták vagy ötszázszor: «Aoh, that's wonderful!» Most pedig mennek haza az írógépjeik és az üzleti telefonuk mellé és egy esztendeig fognak mesélni Yellowstoneról. Ez az amerikai ember élvezete; egy nagy vakációzó hely Yellowstone, egy heti bizarr, szokatlan, kissé kényelmetlen, de idegrázó élvezettel. A mint a színházban az a darab tetszett legjobban, a melyben a legtöbb revolverlövés esett és akkor tombolt a publikum, mikor a végén a padokra ugrálva énekelhette a «Yankee doodley»-t (Jenki dudli, a nemzeti daluk), úgy a természetben is az kell nekik, a mi szokatlan, izgató, a mi pöfög, fortyog, sistereg, tüzel, mint az iszapvulkán és a gájzir; nem baj, ha egy kissé veszedelmes is a mulatság.

Különben legyünk őszinték: hiszen jómagunkat, az európai embert is ez hozta ide.

Az éjjeli vonat elment Yellowstonet látott utasaival és most mi voltunk a sorra kerülő szállítmány. Az éjszaka csendes volt a fából összerótt házban, csak néha hallatszott a tanyát őrző nagy kutyák vakkantása. De másnap reggel már korán nagy kolompolás, nyerítés hallatszott az istállók felől; kiáltások: Hurry up, hurry up!

Yellowstone felé.

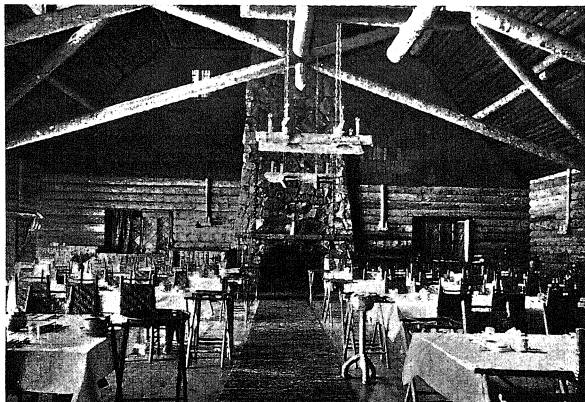
Gyorsan, gyorsan! Gyors reggeli után sebesen jöve befordult az első négylovaskocsi, mindenki számot kap, elhelyezkedik, azután fölharsan egy: Hurrah! és az első kocsi, nagy, nehéz dilizsánsz, vágatva gurul ki az udvarról. Nagy utunk van ma, kerekszámban száz kilométer (Budapest—Szolnok), sietnünk kell. Öt percz mulva indul utánunk a második kocsi, azután a harmadik, negyedik és a többi. Kilencz és tizenegy ember számára valók a négyfogatú kocsik, ma vagy hatvan emberből áll a transport. A park főbejárata, a nagy bazaltkapuval észak felől van, onnan szokott érkezni a zöme, szép nyári napokon 150—200 ember. Csak a három nyári hónapban lehet látogatni a parkot, télen öles hó alatt van minden.

— Hallo boy! — hangzik a kocsis szava, a mint a lovát szólítja. «Fiú»-nak szólítja, a mint az amerikai általában lovat, kutyát, macskát. Ismeri a lovait, jól a keze alatt tartja a négyest, megyünk is — hiszem, hogy gyorsabban, mint a lévai viczinális — dombon föl, dombról le. A kinek a szellős magasságban jutott hely, az legalább konverzálhat a kocsisal és az is ér valamit, mert a tájékon úgy sincs mit nézni. Amerikában vagyunk, szabad és egyenlő polgárok hazájában és ha véletlenül valami milliomos gyáros vagy szenátor kerül is a kocsicakra, nem fog megütközni rajta, ha a kocsis polgártárs barátságos beszélgetésbe ereszkedik vele. Épen olyan becsületes állása, vagyis inkább ülése az ott neki a bakon, mint a szenátornak az övé a washingtoni Capitoliumban. Nem is sokat teketóriázik a kocsis polgártárs, sok nagy úrral osztozott ő már életében az ő magas helyén és bizonyos vagyok benne, hogy ha Roosevelt elnök telepednék is oda föl mellé, azzal sem kezdené másképen, mint hogy: Jó reggelt, elnök! No úgy-e, hogy szép napunk van?

Egyik napon én kerültem oda föl és a derék polgártárs mindjárt el is mondta az egész élettörténetét. Hogy volt ő már mindenféle; volt vendégfogadója Portlandban, harczolt a fölkelők ellen a Fülöp-szigeteken, azután meg aranyat ment ásni Alaskába. Talált is, de közben megbetegedett és a míg feküdt, a tisztességtelen partnere odébb állott a lelettel és most elülről kell kezdenie mindent. Elővette hát a régi tudományát, a hajtást és beállott ide kocsisnak a yellowstonei parkba; mihelyt összeszed egy kis pénzt, megint kimegy Alaskába, engedélyt vált és újra kezdi az ásást. Megigérttem neki, hogy ha majd aranybánya-tulajdonos lesz, meglátogatom Dawson-Cityben, a Yukon partján.

Az út egyhangú és poros, két oldalt sovány marha-legelők, itt-ott egy elhullott tehén csontváza fehérlik, a melyről a madarak leszedték a húst. Temérdek ürgelyuk; a lakóik szászámra sütkéreznek a napon, egy-egy kiáll órnek egy kupacz tetejére, hogy figyelmezzon, nem közeleg-e valahonnan veszély? Azután lóváltó állomás; ez arra volt jó, hogy egy csomó bögölyt szedjünk a kocsinkra és ezzel a kellemetlen kísérettel folytassuk az utat. Délben egy vendéglőféléhez érkezünk meg, fátlan, csunya hely ez is. Sok bögöly, amerikai, azaz rossz konyha, kommandóra való gyors evés, azután hajrá, tovább.

Délután végre beértünk az erdőbe; kapaszkodó, nehéz utakon húzta a négy ló a súlyos kocsit; nyír- és tölgyfaerdők köröskörül. Hanem ember, az — sehol. Az egész napi út alatt láttunk öt embert, a vendéglőbelieket nem számítva. Hát itt van még föld bőven a bevándorlóknak, csakhogy persze nem tejjel-mézzel folyó Kánaán, hanem nehéz munkával kell azt termővé tenni az elsőnek, a ki letelepszik reá; de egy-két farm már most is van rajta. Később egy tó akad az

Juliusban a kandalló mellett. (Az «Old Faithful Inn» belseje.)

útunkba; hidat senkinek sem volt kedve építeni rajta, a vize nem mély, hát egyszerűen belegázol a kocsi. Majdnem az ülésig ér a víz, de azután megint csak kikapaszkodunk a szárazra és lejtőkön le, kapaszkodókon föl, erdőszéleken tovább üget a fogat. Az erdőben, mondják, bőven van vad; vaddisznó, hiúz, medve, barna és szürke fajta, grizzly; Rooseveltnél, ha vakációja van, ide jár vadászni.

Végre, egy völgynek a mélyén, sebes folyású kis folyó mellett, kis telep bukkan föl; gerendákból, fatörzsekből összerótt házak csoportja. Ez Grayling Inn, az éjszakázó állomás a Park bejárata előtt; itt hálunk az éjjel. Az utasok leugrálnak a kocsikról, lerázzák a délelőtti port és kinyújtóztatják elgémberedett tagjaikat, azután mindenki bir-

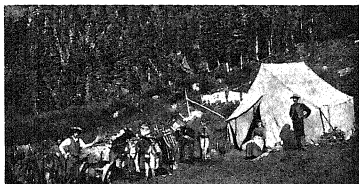
tokba veszi a helyét. Az bizony nem valami damasztos szalon, hanem fatörzsekből vakolat nélkül összeácsolt alkotmány, amolyan farmerház féle. Éjszakára elkel a meleg takaró, mert a hasadékokon majd befütyürész a hideg szél. Julius végén vagyunk ugyan, hanem kétezer méter magasságban és az éjszaka keservesen hideg. Az ebédlőben nagy fahasábok pattognak a kandallóban és a falakon mindenféle állatbőrök lógnak — vadászsákmányok, a miket itt ejtettek az erdőben. Még megnézzük a nap lementét, a mint a Yellowstone magas hegyei mögött letünik a nap, azután korán fekszik mindenki az erdei tanyán, tudja, hogy holnap korán reggel fölverik, hogy: tovább!

Csakugyan, már hat óraker hangos a folyosó és kiált a «manager»: Első csoport reggelije! Etetés van. Ehhez is amerikai gyomor kell, korán reggel betemetni a kávéhoz egy csomó kemény húst meg cake-t (tésztaféle); minálunk ebédre esznek ennyit. De mindegy, nincs idő morfondirozni — a ki lekésik az első terítésről, annak orra előtt becsukják az ebédlőajtót és várhat jócskán, míg a sok ember lelkiismeretesen végigevett mindent és a második csoport hozzájut. Protekció nincsen. Az amerikai pinczér nem kap, nem is vár borralvót, de nem is udvarias. Etetés után megint föl a kocsikra és patogó ostorszóval indulunk ki a csipős, hideg reggelbe, neki egy szép fenyőerdőnek.

Hát ez már igazi őserdő. Nem átláthatatlan, mert hiszen a fenyőszál mind egyenes, hanem minden úgy van, a hogyan kinől a földből, növekszik, azután megvénül, elszárad és ledől a földre, hogy ott elkorhadjon. Hatalmas ledőlt fenyőtörzsek hevernek az erdőn keresztül-kasul; nekitámaszkodva a szomszédnak, vagy egész hosszukban végigterülve a földön. Ember nem nyúl hozzájuk, nincs miért? Ilyen messziről alig volna érdemes vasúthoz vinni a fát. Ott korhadnak el egymásután háborítatlan hosszú évek alatt; némelyiknek a helyén már csak hosszú sárga porsáv jelzi, hogy ott egy ledőlt óriás feküdt, azután az is egyenlővé válik a földdel. *In pulverem reverteris.* Nemcsak az ember, az erdők királya is.

Egy ponton azután elkövetkezik az a hely, a hol már nemcsak a természet védi az ő őseredetiségét, hanem az Unio zászlaja is. Fát, erdőt, vadat, mindent, a mi abban van. Egy őrház előtt megyünk el;

fölötte magas árboczon a zászló, benne egynéhány kakiruhás legény, ez az őrség jelenti, hogy a mi innen befelé van, az nemzeti tulajdon, maga a Park. Ezen a vonalon belül nem szabad löni, nem szabad fát kivágni, maradjon minden úgy, a hogyan azt a nagy természet megalkotta és felnövelte «a nép javára és üdülésére». És a nép föl is használja ezt a csodálatos darabját a földnek, a mit az ő javára ragadtak ki a spekuláció körmei közül; egymásután találkozunk nagy társzekerekkel, a melyekben nem valami úri turisták, hanem jóra való farmerek családjai ülnek. Ugyan melyik gömöri gazdának jutna minálunk eszébe, szekérre rakni az egész familiáját meg négy hétre való elemózsiát és nekivágni a Tátrának, természeti szépséget látni? Itt megteszik. Es nem is egy, hanem egy egész sereg; tele van velük a park. Ott tanyáznak a patakok partján, az árnyas tisztásokon; a szekérből kifogva legelésznek a lovak, a család pedig a rőzsetűznél főzi az ebédjét. A Park a nemzeté, annak minden egyes tagjé; miért ne élveznék ők is, kényelmesen és olcsón? — Ugyanígy gondolkoznak azok is, a kik hosszabb időt akarnak tölteni a parkban és ki akarják kerülni a drága szállodákat. Sátorokat hoznak magukkal és azok alatt laknak hetekig, tábori életet élve. A híres ügyvéd, komoly bíró kimenekül a városi zajból és sátorlakó nomáddá alakul át egypár hétre; maga szerzi meg ebédjét — ott fogja a pisztrángot a patakban, azután megfőzi a tábori tűznél, vagy valamelyik gájzirben. Közben rőzsét széd, hegyet mászik vagy ingujjban hanyatt fekvé pipázik a fűvön. Mindenesetre nagyszerű módja a vakációzásnak!

Nyaralás az őstermészet ölnén.

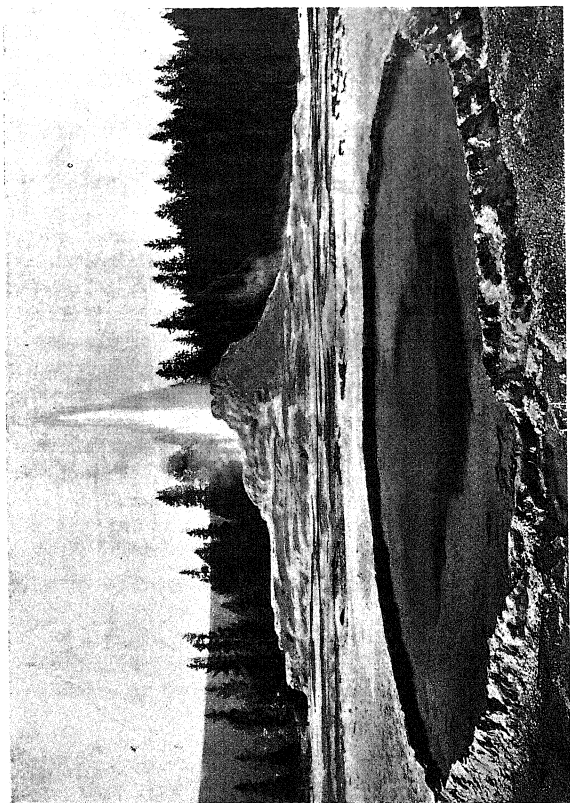
De nemcsak az ember élvezi itt az aranykor szabadságát, hanem az állat is. Sűrű erdő tisztásán mentünk fölfelé a Madison-folyó mellett, a mikor a fák közül egy büszke szarvas lépegetett elő és nyugodtan ment át a tisztás tulsó oldalára. Cseppet sem sietett — nem zavarta a közelgő kocsi sem; meglátszott rajta, nincsen hozzá szokva, hogy az életére törjenek. Máskor meg őzet láttunk; egészen közelre

bevárta, nagy, okos szemeivel megbámulta az itt nem félelmetes embert, azután lassan eltűnt a sűrűben.

Érintetlen őserdőben, magas bazaltsziklák között, kristálytisza hegyi folyó partján végre egy széles völgybe értünk. A bejáratánál egy tábla hirdette, hogy ezen a tájon folyt le az indiánok utolsó küzdelme a közelmúltban. Itt skalpolták meg az utolsó fehér embert, egy szerencsétlen turistát 1879-ben; a boldogtalan ember nem halt bele a borzalmas sebbe, hanem három napig élve étel nélkül, ván-szorgott el addig a helyig, a hol segítségre talált. Itt üldözték az amerikai csapatok a lázadó indiánfőnök, József bandáját; háromezrész volt az amerikaiak, de az indiánok száma időközben fölszaporodott háromezrészre, akkor azután, tizen egy ellen, a hegyoldalakról, földöntől állásból ők támadták meg a katonákat. Sokáig, elkeseredetten folyt a küzdelem és végre is győzött a túlerő; még egyszer, utoljára az indián tomahawk kerekedett fölül, a megtámadott csapatnak csak egy kis töredéke tudott elmenekülni. Sokkal nagyobb erőre és való-ságos hajtóvadászatra volt később szükség, hogy a felkelő főnököt ártalmatlanná tegyék.

A völgyet zöld fenyőkoronás hegyek vették körül, ez volt a keret. Hanem magát a völgyet leírni úgy, hogy azt az is el tudja képzelni, a ki nem látta, az lehetetlen. Hiányzik hozzá a kép, a mivel csak megközelítőleg is össze lehetne hasonlítani; nincs itthon ahhoz hasonló semmi. Tessék elképzelni egy nagy területet, a melynek földje a gájirokból kilökött rózsaszín fehér mész — olyanféle, mint egy nagy hómező; ebből kis csonka kúpok bukkannak ki, a végében pedig egy széles, magas domb. Hóvárnak lehetne nézni, vagy megfagyott vízesésnek, a melynek egyik oldala meredeken törik le, de ez a hóvár füstölög! Az oldalaiából széles repedéseken szállong a fehér gőz, a tetejéről magas füstoszlop emelkedik föl; épen most volt egy kitörés, csak a végére értünk ide; a kiömlött forró víz gőzölgő patakokban folyik el mellettünk az út két oldalán. És az egész mezőn végig az apró kúpokból, kerek üstökből finom fehér gőz törekszik elő; a szél elkapja és szállongó ködfátyolt csinál belőle. Egy sistergő jégmező, a mely ropog a láb alatt, ha rálép az ember; de ha beszakadna, nem jeges víztömeg csapna össze a sülyedő feje fölött, hanem izzó földalatti tüzek kohójába zuhanna alá a teste. Ez az

alsó gájszir-medencze; itt van a nagy *Fountain-* (kút) *geyser*; mellette a róla elnevezett fogadó, ez a mai útunk vége, ma nem megyünk

A „Castle» hőforrás és gájszir.

tovább. Eleget lehet itt látni az egész délután, csak győzzük szemmel.

A délután első útja persze a nagy kúp tetejére vitt. Ott van

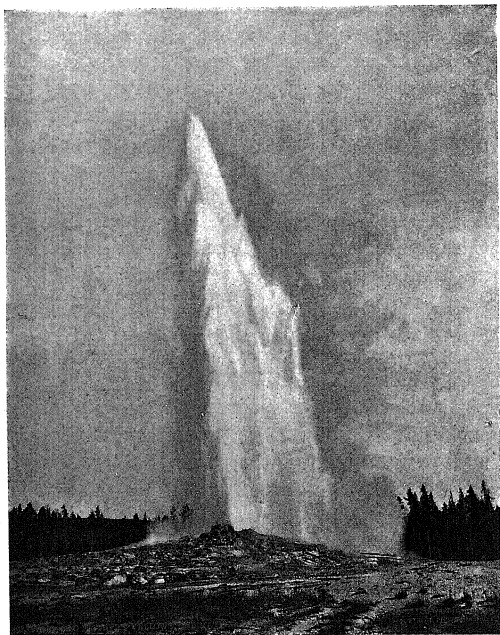
egynéhány száz lépésnyire a ház előtt; az elfolyó meleg vize, úgy láttam, be van vezetve a fogadó fürdőjébe, hogy a kinek kedve tartja, fürdödhessék szelidített gájszir-vízben. Úgy, a hogyan első kézből kapható a gájszir tölcsérében, nem volna tanácsos fürdésre használni, egy percz alatt kifogástalanul puhára főne benne az ember. A kúp mézsrétege ropog az ember lába alatt, a hogyan rálép; de azért nem kell félni, nincsen semmi veszély. A kúp több méter vastag és csak a legfelső, legújabbban lerakódott vékony réteg az, a mi törik a test súlya alatt; a kellemetlen, ropogásokozta érzésen hamar túlteszi magát a félénkebb fajta látogató is. Hanem aztán mégis érdekes azt tudni, hogy kráter fölött járunk, a mi nem valami erős képződményből van; olyan coney-islandi tömeget, gondolom, még sem volna tanácsos ráállítani. Azt is jól lehet látni a tölcsér zöldes-kék vizén át, hogy némely helyen a víz üregesre vájta a kráter falát; barlangot vájt benne és a ki e fölött áll, azt nem sok választja el az öreg Hephaistos műhelyétől! Ám azért semmi figyelmeztető tábla sehol; őrszemet egyet láttam másnap egy másik gájszirnál. Azt tartja az amerikai: azért van szemed, hogy nézzél körül és eszed, hogy vigyázz magadra! Nem is annyira az embert féltik, mint inkább a gájszir oldalán a szép mészképződményeket. Ezek védelmére tényleg ki van akasztva egy tábla, a mely nagy büntetés terhe alatt tiltja az incrustációk letörését, vagy akárminek a bántalmazását. Majd ha egy szép napon vagy száz ember beleszakad a forrongó üstbe, akkor talán majd akasztanak ki táblát az ember védelmére is.

A tölcsér átmérője vagy tíz méter; ebben a széles, nagy üstben föl, bugyborékol a forró víz. Szép tiszta, átlátszó, hanem az alja persze láthatatlan; az lenn van szövevényes földalatti utakon túl, mélyen a még mindig izzó Föld gyomrában. Ott, azokban az ismeretlen mélységekben még mindig működnek a titokzatos erők, a melyek a mi öreg Földünket megcsinálni segítettek; egy kis mutatóvány a gájszir rég letűnt korokból, hogy hogyan csinálták azt. Akkor bizony nem jó lett volna a gájszir tetején mászkálni, mert a mit az egyik napon épített a földalatti erő, a másik napon lerontotta azt; forrt, főtt, sistergett az egész születő Föld és izzó tűz jegyében történt az alakulásának ez a része. Megnyiltak a mélységek, csakhogy akkor az a nyílás milliószor nagyobb volt, mint ez; világrészeken hasadt át a kéreg és a Föld nyilt sebéből

tüzes fekete vér, izzó bazalt, trachit és gránitmassza bugygyant elő. Vagy öt percnyire innen egy mérges kis jószág, egy iszapvulkán működik; fortyog, pöfög, bugyborékol egy darabig, azután nekidurálja magát, föl-föllövell és forró iszapot fecskendez szét. Annak a főztjéből sem volna jó enni; forró kulimász az és a hölgyközönség sikítva ugrik el előle. Hanem micsoda pirinyó ez ahhoz képest, a mi a Himalaya születésnapján történt: a mikor egy egész kontinens mozdult meg; gyűrődött, vonaglott, hosszú ránczokat, megannyi hegységet vetett a belső kintől. Nem bírt többé azzal, a mi a belsejében főtt; végre a sokáig fogva tartott gránit kitört a börtönéből, szanaszét lökte, a mi eddig fölötte volt — kiemelte daczos szürke fejét magasan a felhők fölé, azután meredeken tört le a másik oldalon. Vagy a mikor a világnak ezen a részén erősség támadt a vizek között és elválasztotta azokat egymástól; a mikor előtűnt Amerika gerincze, az az óriás láncz, a mely végig fut rajta az északi jeges tengertől a déliig — — a mikor egy rengeteg medenczébe süllyedt le a föld a Sierra és a Sziklás-hegység között és ezeknek a vizeknek az őse itt, Wyoming területén beláthatatlan nagy meleg mocsarakat táplált, a melyekben lomhán gázolt az óriási Dinosaurus!

Évmilliók folytak le azóta. A Föld születésnapja elmúlt; az izzón kitört magmából kemény szikla lett, a meleg mocsaraknak elsüllyedt növényzetét a szénbányász csákánya hozza föl a föld mélyéből, a Dinosaurus pedig — régi dicsőség hirdetője — a muzeumba került; innen, Wyomingból kerül a legtöbb lelet. Hanem egy megmaradt az egykor olyan hatalmasan működött földalatti erő működésének helyéül, a Yellowstone — «A kénköves» — park; itt soha nem szünő munkássággal dolgozik az ma is. Száz és száz kisebb-nagyobb gájjir van a parkban; mélyen futó földalatti csatornák kötik azokat össze egymással és közös tűzhelyükkel, a föld izzó mélyével. Az egyik kúpot alkot magának, a másik gigászi lépcsőt épít a kilökött mészből; fehér, vörös, rózsaszín terrasz fokain zuhog alá a gőzölgő víz-esés. A legnagyobb valamennyi között az Excelsior gájjir; ez egy nagy, mély kráter, olyanféle, mint a Vezuvé, de a bűgő vízének csak a hangját hallani, látni csak akkor lehet, mikor a szél egy pillanatra széthajtja felöle a sűrű gőzfelhőt. Akkor veszi az ember észre, hogy egészen a szélén áll; borzongva hátrál: Brr, ide nem jó volna

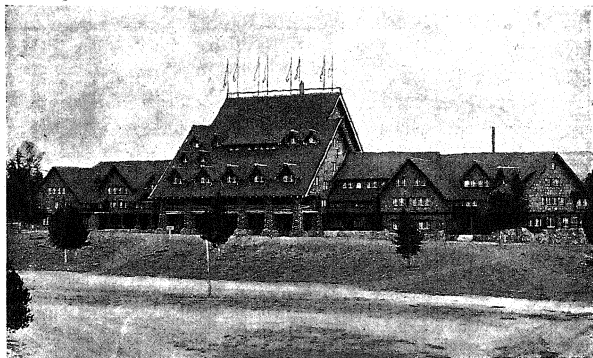
beleszni! (Ide mégis állítottak egy katonát; az ott cigarettázik a gájról szélén.) Alatta folyik el a Firehole (Tűzbarlang) folyó, a kráterből kiömlő meleg víz sűrűsége vegyül el a folyó vizével. A gáj-

A «Hűsége öreg».

zirok és meleg tavak vize gyönyörű átlátszó kék vagy zöld; a «Morning Glory»-é (Hajnali dicsfény) olyan, mint a capri-i barlang vize. A legszebbeknek neveik vannak: *Fountain* (Kút), *Excelsior*, *Giant* (Óriás), *Giantess* (Óriásnő), *Castle* (Vár, mert ez várszerű kúpot épített magának), *Mammoth*, «Méhkas», «Puncsüst» — az alakjukról vagy a nagyságukról. És száz más; végtére annyit lát az ember, hogy

egészen természetesnek találja, hogy gájirok között jár. Nem egyformán működnek; a legpontosabb kettő; az *Old Faithful* (Hűséges öreg) onnan kapta a nevét, hogy minden hetven perczen tényleg hűségesen fellöki a vizét ötven méter magasságra. Négy perczig tart a kitörése, akkor lelohad és nyugodtan lehet oda menni, a hol pár perczcel előbb megfőtt volna az ember. Mikor megint kitöréshez készülődik az öreg, előbb hosszan, mélyen morog és próbaképen emelgeti vizét, hogy messzire elriaszsa a körülötte állongókat. Ezt

«Old Faithful Inn».

megteszi a legtöbb, de van olyan is, a melyik nem ilyen udvarias; a *Surprise*, mint a neve is mutatja, hirtelen, szabálytalan időközökben és meglepetésszerűen tör ki. A *Clepsydra* (Vízóra) gájirot meg csakugyan egészen jól lehet órának használni; ugyanannyi ideig forrong, emelkedik és tör ki, a mennyi ideig tart a visszavonulása, azután újra kezdi. A *Beehive* hosszabb időközökben hatvan méternyire, a *Grand* és *Splendid* átlag félnaponként ugyanannyira dobja föl a vizét, a *Giant* meglehetősen szabálytalanul, két és négy napi időközökben tör ki, de akkor aztán nyolczvan méternyire lövell föl másfél óra hosszát. A legnagyobb, az *Excelsior* már húsz év óta pihen; csak forrong a vize a mély kráterban, de nem jut a kitörésig, hanem mondják, hogy a húsz év előtti irtózatossággal történt.

Mivel annyi a gázejir, egy kis várakozással könnyen lehet kitörést látni; ha valamelyik nevezetesebb forrás készülődik az erupcióhoz, akkor nagy tömeg várja azt, mint annak idején a zsidók a Bethsaida tavának forrongását.

Igy mulik a Yellowstone-parkban az öt nap. Minden reggel fölrakodik a társaság a készen álló kocsikra és megy 30—60 kilométerrel tovább; helyét elfoglalja a következő csoport. A kocsik megállanak a nevezetesebb helyek mellett, délre és estére pedig egy fogadóhoz érnek. Ez azután a főhadiszállás aznapra; innen mennek a vendégek szép erdei utakon a forrásokhoz, a tóhoz, a Yellowstone folyó gyönyörű cañonjához. A vacsora utáni multság az, hogy kimennek a fogadó mögötti térre az állatok etetését nézni; az egyikhez állandóan két hatalmas medve jár, egy barna és egy grizzly. Vagy kétszáz lépésnyire kirakják nekik az aznapi maradékot és abban duskálnak a maczkók a publikum nagy gyönyörúségére; mikor azután jóllaktak, visszazammognak az erdőbe. A társaság pedig visszamegy a nagyterem kandallójához; harmadfélezer méter magasságban a tenger fölött hűvösek az esték és julius végén is jól esik a kandallóban pattogó tűz, a szobákban pedig a gőzfűtés. A szállodák nagyszerű kényelemmel vannak berendezve, az egyik, az Old Faithful Inn, különös, erdei lak stílusban épült. A hatodik nap estéjén ismét a kiindulási pontnál, a Park bejáratánál van az utas és a következő napon mégegyszer megtéve a száz kilométeres kocsizást, kissé megkínózva, de nagyszerű tapasztalattal gazdagon robog be a monidai telep udvarára, hogy onnan az éjszakai vonattal leérjen a Pacific vasut csomópontjához, Ogdenbe; innen azután másnap folytathatja megszakított útját a Csendes-Oczeán felé. A mi a dolog finánciális oldalát illeti, egyszerre mindenre meg lehet váltani a jegyet; vasuttal, kocsival, ellátással együtt 50 dollárba, 250 koronába kerül ez a hét, a mi Amerikában épenséggel nem sok. A Yellowstone park pedig nagyon megéri az ötven dollárt is meg az egy hetet is, mert ehhez hasonlót még csak Islandban meg New-Zeeland szigetén lehet látni, de azok fölött is Yellowstone-é a pálma.

A CSENDES OCZEÁNON.

HÉTEZER kilométeres vasutazás után végre ide értünk ennek a nagy víznek a partjára, *San Francisco*-ba, szent Ferencz városa, melyet 1776-ban alapítottak az ő rendjének fiai, a szentferenczrendi szerzetesek. Ez ennek a hatalmas földségnek, Amerikának a legnyugatibb nagy városa; itt azután elfogy a föld és utána egy mérhetetlen nagy víztömeg következik, a Csendes-Oczeán. 1513-ban történt, hogy a fehér ember először vette birtokába ezt a nagy vizet, a mikor Nuñez Balboa spanyol tengernagy fényes admirálisi ruhájában övig belegázolt a tengerbe és ott leszúrva a spanyol lobogót, a spanyol király nevében birtokba vette a Oczeánt. Most száz és ezer hajó jár ki-be csak ezen egy kikötőjébe; köztük a mienk, a *Coptic*, a mely most fordul ki velünk a kikötő bejáratán, a *Golden Gate*-n, az «Aranykapu»-n, hogy tizennyolcz napos út után a fölkelő nap szigetországában, Japánban tegyen partra engem meg útitársamat, a «Zászlónk» szerkesztőjét.

Yellowstonétól idáig a déli Pacific vonata hozott a természetnek és az emberi technikának újabb nagyszerű alkotásai között. Ogden és Lucin között vágja át a Pacific vonala a Nagy Sóstavat, hetvenöt kilométert futva a tó vizébe és árterébe vert óriási czölöphidon és töltéseken. Azelőtt körül kellett kerülni a tavat; a mióta az áthidalás készen van, ez három órával rövidíti meg a san-franciscói utat. A tavon áthaladva, még Utahban van a Nagy Amerikai Sivatag, egy elrémisztő, borzalmas vidék. Mértföldekre sehol egy fűszál; halott, szikes földön fut a vonat, olyan, mint ha hómezőkön menne. Az egész következő Nevada (Havas) államnak sík része nem sokkal különb; hitvány ólomszín-szürke zsálya az, a mit a vasútról órák hosszat lát a szem. A városai kicsinyek és ritkák, kinek volna kedve

Kaliforniai virágokertben.

ilyen helyen lakni? Félvad pusztai alakok, bőrnadrágos cowboyok járnak be ide beszerezni a mire szükségük van, meg bányászok jönnek le a hegyekből itt hagyni a pénzüket; a pár tuczat faházból álló városban késő éjjelig nyitvák a boltok és a korcsmák. Sok japánt lehet már errefelé látni; messzi hazájukból átjőve először ezeket a legnyugatibb államokat lepik el. Olcsó és jó munkaerőt adnak és kiszorítják az amerikai munkásokat, épen azért itt nem igen szeretik őket. Ha ezeken az államokon mulnék, készek volnának a japán munkásokat is kitiltani Amerikából, úgy mint a kongresszus a kínaiakkal tette. Azután megkezdődik a kapaszkodás a *Sierra Nevada*-ra, Ennek legmagasabb csúcsai közel ötezer méter magasságba emelik föl örökké havas fejüket, innen a hegység spanyol neve: «Havas láncz». A vonat ennek a magasságnak a feléig, a Tátra csúcsainak magasságáig kapaszkodik föl két erős gépjével; ott fönnt talál hágót, a hol átmenjen Kaliforniába. A leszállás szédületes. Az első gépet lekapcsolják, szinte a másodikat is el lehetne hagyni; a vonat a saját súlyától is örületes gyorsasággal rohanna lefelé a meredek pályán. Némely helyen több száz métert esik a pálya néhány perc alatt és ennek megfelelően folytonosan és gyorsan változik a növényzet képe. Két óra alatt villámgyorsan tűnő mozgófényképekben lehet itt látni azt, a miért különben le kellene menni Trond-

hjemtől Kairóig: a növényzet változását a magas északitól a subtropikusig. Ódafönn, a hol a vonat átjön a hágón, apró, túlevelű bokrok élnek a sziklákon és a hegyormokról süvít a havasi szél; a mikor lefelé fut a pálya, zöld fenyőerdők koszorúja veszi körül. Néha messzire megnyílik a tájkép és mély völgybe enged pillantást egy perczre: az alján csodaszép tengerszem, a vízben pedig a kaliforniai óriásfenyő, a Sequoia Gigantea óriás árnyéka tükröződik. Azután tölgy- és bükkerdők következnek, a sebes hegyi folyók körül sok helyen föl van túrva a föld; ez még a régi aranyásók munkájának emléke, a kik itt a folyók medréből mosták az aranyat. A vonat kanyarogva rohan lefelé, a levegő egyre melegebb lesz, végre egy állomás kertjében feltűnik az első pálma és a következőn már hangos szavú fiuk kínálják Kaliforniának nevezetességét és egyik főterményét, a pompás kaliforniai gyümölcsöt, barackot és szőlőt. Innen kezdve állandó a kaktusz, olajfa és egyéb déli növény, két órával előbb pedig még havasok közt jártunk!

A síkságra érve, átszeli a vonat a Sacramento folyót, mellette fekszik Kalifornia állam fővárosa, Sacramento. Az első spanyol települők vallásos érzésének bizonyossága, hogy sok helynek van ilyen

Óriási szőlőtöke Kaliforniában.

neve: Santa Barbara, Santa Catherina, San Luis Obispo (= püspök); San Diego, Santa Cruz, Santa Maria Reyna de los Angelos stb. Hiszen maga San Francisco is ferenczrendi missionáriusok alapítása és az alapító szerzetesek utódai most is ott vannak a régi missió-telepeken.

Mély tengerág nyúlik be a szárazföldre San Francisco előtt és gőzkompon viszik át az egész vonatot. Odaát megint folytatja a futását addig, a míg a kikötő öbléhez ér, ott a vonat megáll, az

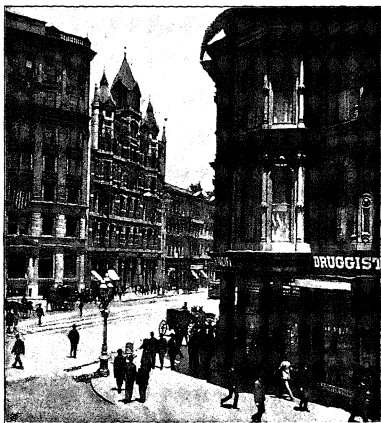
A városalapító szerzetesek utódai Santa Barbara-ban.

utasokat pedig helyihajó segíti át a túlsó partra a tulajdonképeni városba. Az öböl egyik szigetén van a kábelállomás; itt bukkan ki a vízből a tengeralatti drót, miután a Fülöp-szigetéről kiindulva, több mint tizezer kilométeren át röpítette ide az Oczeán fenekén a villamos szikrát.

A városról sokat lehetne írni, mozgalmas multja van. Ki ne hallott volna azokról az időkről, a mikor félszázaddal ezelőtt az aranyláz fogta el az embereket és ide, Kaliforniába tódult a temérdek aranykereső? Megmozdult Amerika és Európa; vasút még nem volt, tehát a prairieken, a Sziklás hegységen, Nevada pusztáin és a Sierrán át tették meg a kincskeresők az iszonyú utat. Mások lekerültek a Panamai földszorosnak és átvergődve annak gyilkos mocsarain és

őserdőin, hajókon jöttek föl ide. De hányan értek el idáig? Hány pusztult el a rettentő útban és fehér csontváza ott maradt az úttalan pusztán; másokat megint a sárgalázás partvidékek gyilkos miazmái ölték meg; irtózatos emberáldozatokat követelt a nagy csábító, a csillogó sárga ércz. És a kik el is vergődtek ide, mi sors várt itt reájuk? Aranylázás álmaikban gazdag aranyerekkel álmodtak, a melyeket egy-két kapavágás meg fog nyitni nekik, de ha ekkor csakugyan gazdag is volt aranyban ez a föld, mennyi szenvedés, fáradság és

életveszedelem után lehetett csak ahhoz hozzájutni! A Sierra egyik völgyében most is mutatják azt a helyet, a hol az indiánok rajtütöttek az aranyásókon és lemészárolták őket. Napirenden voltak a gyilkosságok; ha valamelyik szerencsés ásó gazdag eret talált, akárhányszor banditák ölték meg és elrabolták szerzeményét. San Francisco ebben az időben a világ szemetjének találkozó

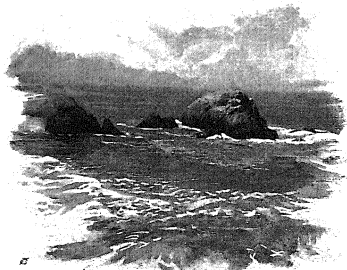

Utcarészlet San Franciscoból.

helye volt; banditák és hamisjátékosok hemzsegték benne. Végre a nép maga csinált rendet, polgárőrséget szervezett és lassankint kikapusztította a szemetet.

Ma Kalifornia nem az aranyáról híres többé; van még benne az is, de a főgazdagsága csodálatosan gazdagon termő földjében van. Gyümölcse, bora messze földön híres, sokat visznek belőle külföldre is. Maga San Francisco azért érdekes város, mert elüt az amerikai városok szokásos építkezésétől; jó részében dombokon épült és azért nem lehetett benne a sakktabla-rendszert megtartani, de így terraszonkon emelkedve, sokkal festőibb a város. Majdnem négyszázezer lakosa

van, közöttük negyvenezer kínai; ezek egy piszkos részt laknak a város szélén. Ott vannak a boltjaik, lebujaik, opiumkorcsmáik és bálványtemplomuk. Hihetetlen förtelmet lehet a piszkos lebujaikban látni, hanem csak úgy tanácsos azokba a leszállás, ha valamelyik magándetektív-egyletnek egy rendőre kíséri az idegent. A mi kalauzunk egy derék magyar ember volt, Majorossy Kázmér, a ki budapesti jó családból szakadt ki ide sok évvel ezelőtt és most elég jó péküzlete van. Úgy megörült annak, hogy honfitársaival találkozhatik itt künn a messze idegenben, hogy nekünk szentelte az egész napját és vezetett mindenfelé. Megláttuk a pénzverdét, a hol az arany-

A fókasziklák San Francisco előtt.

és ezüstdollárokat gyártják, a híres fókasziklákat, a melyeken vagy negyvenötven ilyen jámbor állat tanyázik állandóan. Valahogyan ideszoktak és olyan jól érzik itt magukat, hogy egész nap ott sütkéreznek a sziklákon és ugatásukkal messzire fölverik a környéket. Törvény védi őket, nem szabad bántani az állatokat, ők a tengerparton mulatozó közönség kedvencei. Vándorlásainkban egy vendéglőben egy német báróval akadtunk össze, a ki mint pinczér éppen nagy söröspoharakat vitt és életfilozofiáját e szavakban foglalta össze: «Geld kann man verlieren, nur den Muth soll man nicht verlieren!» Magyarok vagy ezren élnek San Franciscóban, hanem nagyon szét-szórtnak.

Hát már most mindez mögöttünk van.* A «Coptic» beszedte a maga rakományát, nagy csomó árút, vagy ötven fehér és százötven sárga utast, átvette a Japánba szóló postát, egy hosszút füttyült s azzal, nem sok czeremóniával, augusztus 2-án déli egy órakor kifutott

* A könyv nyomtatása alatt jött meg a gyönyörű kikötőváros borzalmas pusztulásának híre. De nincs igazuk azoknak, akik azt mondták: San Franciscot le lehet törölni a térképről. Az amerikai energia szebb várost fog fölépíteni a romokból, mint a minő volt a régi.

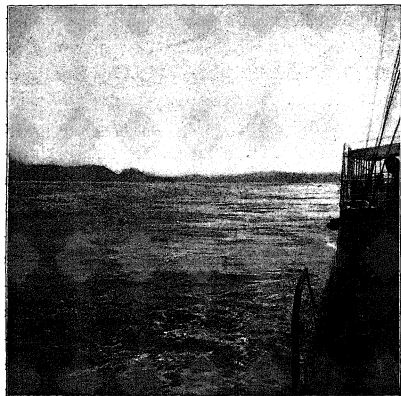
a san franciscói kikötőből. Egy fogoly hajó mellett mentünk el; a «Léna» orosz szállítóhajó volt az, a mely még tavaly nyáron menekült ide. Itt biztonságba jutott, de egyben le is szerelték és a háború végeig a kikötőnek egy távolosó helyén marad internálva. Kierünk a Golden Gate-ből; az «Aranykapu»-n át hagyjuk el Amerikát, a melynek most egy hónapja Sandy Hook-nál, a «Homokos fok»-nál léptünk földjére. Néhány óra hosszat egy csomó vijjogó sirály kísér és röpköd körül minden távozó hajót, azután elmaradoznak azok is, eltűnnek a partok és délutánra künn vagyunk a sík Oczeánon.

A Csendes-Oczeánon! Micsoda óriási földség Amerika, a minek most egy hónapig jártuk a földjét és mégis milyen kicsiny e mellett a rengeteg víztükör mellett! Az aleuták szigeteitől le a Cap Hornig ez az egy tenger mossa mindenütt a két Amerika partját; az egyik oldalon a két testvér Amerika a kerete az óriási víznek, a másikon pedig Ausztrália, New-Guinea, a Fülöp-szigetek és Japán. Tessék csak megnézni a földgolyón, hogy micsoda nagy kékség ez és hogy milyen szűkre szorul mellette a másik, az Atlanti-Oczeán. Odafönn északon az alaskai félsziget jégárai csúsznak le az Oczeán fagyos hullámaiba, lenn délen pedig a déli tengerek szigeteinek csendes őrszeme, a kókuszpálma bölintgat a kék vizébe. Lát ez a nagy víz a partjain mindenféle életet és hordoz mindenfajta sajkát; ugyanaz a vízcsepp, a mely az ale-uta szigetlakó bőrcsónakját segített emelni a fókavadászaton, a Kalifornia partjain futó árammal átkerül az Oczeán tulsó oldalára és a Karolinák bennszülötteinek kivájt fatörzsét ringatja hátán. Ő hordozza a világ leghatalmasabb hajóit, olyanokat, mint a «Mongolia,» a mely egy magában egy uszó város és ő reá bizza magát a szárnyas japán dzsunka meg a legprimitívabb jármű, az egyensúlyozó rudakkal ellátott kivájt canoe. Tahiti és Samoa merész tengerjáró népe jár ezeken száz mértföldre, szigetről-szigetre, bizva, hogy a nagy csendes víz útközben kegyelmes lesz hozzá. Nagy kikötővárosok, San-Francisco, Yokohama, Sydney, Valparaiso képe tükröződik benne és az ő vize locsog szeliden a pápua czölöpfungalú alján. Három világrész partjait mossa és mennyi temérdek nemzet ügyét-baját segít eligazítani egymással békében és háborúban! Onnan kezdve, hogy Nuñez Balboa beléütötte a zászlaját és Magelhaens őt kis hajója először merészkedett reá, mennyi hadiflotta és békés

kereskedőhajó szántotta végig ezt a vizet! Ez vitte a nevezetes acapulcói hajót, a mi évenként egyszer járt a dél-amerikai spanyol gyarmatok és a Fülöp-szigetek között és a melynek indulása és megérkezése olyan nagy esemény volt. Ez a víz hozta át Amerikából Japánba Commodore Perry fenyegető hadát, a melynek kikötésétől Japán új történelme kezdődik; ez vitte Dewey és Rozsesztvenszki admirálisok büszke flottáit messze ellenségek ellen. Az elsőt, a manilai csata győztesét diadalkapuvál várta otthon az Unió népe, a

másiknak aczélváriai pedig elmerültek és örökre ott maradnak a tenger fenekén. Ha értenők az Oczeán nyelvét, a mikor ezüst hullámainak hangja csendesen susog a holdvilágos éjen, de sok mindent tudna mesélni ez a mérhetetlen nagy víz abból, a mit látott!

Pedig ez még mind csak az az élet, a mit az Oczeán színe lát, elenyésző kevés ahhoz képest, a mi a

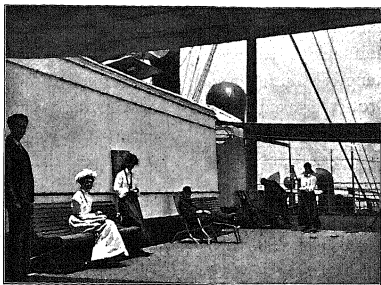

Az utolsó amerikai föld: az «Aranykapu» a san-franciscoi öböl bejáratánál.

belsejében nyüzsög. Ha mi abba beláthatnánk, ha fölemelhetnők azt a fátyolt, a mely sűrűen, átláthatlanul, helyenkint majd tizezer méter vastagon fekszik az Oczeán fenéke fölött! A szerves életnek, nyüzsgésnek-mozgásnak, létért való küzdelemnek micsoda panorámája tárulna ki szemeink előtt! Néha sikerül föllebenteni a fátyolnak egy sarkát és alája látni egy futó pillanatra. Ilyen már az is, ha valaki korán reggel végig megy a tokiói halpiacon, a mikorra éjszakai kirándulásáról visszatér az öbölbe a sok halászcsónak és hálóinak tartalmát, szigonyainak zsákmányát kiüríti a vásárlók elé. Csodálatos szörnyetegeknek raja ficzánkol a néző előtt; furcsa ördögpfájú halak, kaszáló nagy rákok,

tüskés tengeri uborkák, megszigonyozott polypok kerülnek elő ezrével a halászcsónakokból és halavány sejtést adnak arról, hogy micsoda új világ az, a mi ott lakik ennek a nagy víznek a mélyén. Ám a kutató ember nem elégszik meg ennyivel, a mennyit a part mentén cserkesző halász hálója napfényre hoz; külön expedíciót szerel föl, a minő volt pl. a sok közül a *Challenger*-féle és annak nagy kotróhálóival indul neki, hónapokig kutatni a tengert, hogy megtudja, miféle élet lakik abban. A tudás fáklájának fénye levilágít azokba a nagy, hideg mélységekbe, a hol az óriás vizoszlop 500 atmoszféra nyomással nehezedik mindenre, a mi odalenn van; sokáig azt hitték, hogy ott már nincsen sem-

miféle élet. Pedig van ott is. Tüskésbőrű, öt-karú tengeri csillagok mozognak lassan, alig észrevehetően a fenék homokján; szívos életűek: ha elvesz egy karjuk, abból újránól az egész állat. Hosszú karjaival egy-egy kigyócsillag ölel körül egy sziklát, a melyen

Az oceáni gőzös fedélzetén.

kocsányra növe, pánczélos kelyhű tengeri lilium ringatózik. Növénynek nézhetné valaki, pedig állat, nem azért nyitja ki kelyhét, hogy illatozzék, hanem hogy beletemesse abba a zsákmányt, a miből él. Sekély fenéken, de a mélyben is ott él a tengeri sün, csúnya, goromba állat, a mi hozzáér, azt megszúrja a hegyes mésztüskéivel. Ez a tenger sündisznaja, a vaczkát a tengerfenék sziklája adja, abban váj ki magának akkora helyet, a mibe befér. Tüskés a bőre a tengeri uborkának is, a mely mint egy tömlő szabadon lebeg a vízben; ha följebb jön, vesztébe megy, mert a kínai meg maláj halászok kifogják és «Trepang» czimen mindenütt ott szerepel a kínai laczikonyha krajczáros delikatesszei között. A liliumok és uborkák között ott virít a mélytenger kertjében a tengeri rózsza is, az aktiniák sokféle faja; eleven színekben

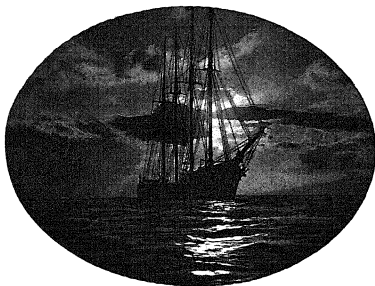
pompázik a virágállat és a tapogatói úgy sorakoznak egymás mögé, mint a rózsának a szirmai. Hanem veszedelmes rózsza, mert az a sok szép szírom mind csak egy nagy szájat takar és szomorú temetője lesz az odatévedt kis radioláriáknak. Gyakran meg épen vándorútra indul ez a különös rózsza; alkura lép egy kis páncélos rákkal és megegyeznek szépen: A te tíz lábad gyorsabban mozog, mint az én lassan húzódó talpam, hát vinni fogsz engem; cserébe pedig én idebolondítom a tarka karjaimmal a zsákmányt, azután osztozunk. Ez legalább fizető utas, de van olyan akárhány, a melyik ingyen szeret menni; a tengerfenéken épen úgy vannak «dzsompolók», mint az amerikai vasutakon. Ilyenek a mélyfenéki rákok közül a kacs-lábúak, a melyek mindenbe belekapaszkodnak, a mit csak érnek. Ráülnek kövekre, más rákokra, sőt nem ijednek meg a goromba tengeri süntől, rátelepednek annak a mésztüskéire is. Még globe-trotter is akad közöttük; odatapad a hajók oldalára és elindul világot látni, ingyen utazván be a tengereket.

Van azután a mély tenger életének még czifrább formája: a syphonophorák, a nagy hydroid polyptelek. Ezek a tömlős állatok nagy úszó részvénytársaságok; egyik formájuk egy helyen ül, más részük lebegve úszik a tengerben, de abban mind megegyeznek, hogy: sokan együttvéve tartanak egy gyomrot! Minek mindenik tagnak külön vesződni emésztéssel, táplálék-szerzéssel, védelemmel? Okosabb a megosztott munka. Külön állategyedek végzik az úszást, mások a védelmet, a zsákmányszerzést; a mit szereznek, egy közös gyomorba, egy izmos csőbe vándorol és az hűségesen táplálja valamennyit. Pompás színük van és úgy lebegnek a tengerben, mint virágfüzerek; hanem azért rosszul jár, a ki ebből a füzérből akar virágot tépni. Csalánfonalaik szúrnak és csipős, maró nedvet választanak ki; kisebb állatot megölnek vele és fájdalmasan érzi meg az ember is.

Azután ott vannak a tengermélység kalózái, az ezerféle rákok; úszkálnak, másznak, leselkednek, belefúrják magukat más állatokba, az egyetlen törekvésük: enni és mindig csak enni. Erre a magasztos hivatásra föl is vannak készülve elegendőképen, egész fegyvertárat hordoznak magukkal és el vannak készülve mindenféle eshetőségre. Ha puha az állat, szétnyírják az ollóikkal; ha elbújt a homokban,

kikaparják a kajmóikkal. Hogy jobban lássanak odalenn az öröksötét vizekben, a hová hatszáz méteren túl aligha hatol már valamiféle fény — gyakran lámpával járnak ezek a rablók. Az egyiknek a fején van a világító szerve, a másik az oldalán hordja; vagy neki világít, vagy arra jó, hogy odacsalogassa a zsákmányt.

Végre is azt kérdezi az ember: de hát miből él, mit eszik ez a temérdek állat? Gondolom, a legegyszerűbb felelet, ha azt mondjuk: Egymást. A melyik nagyobb, az megeszi a kisebbet, vagy ha sok kisebb össze bir állni, hát közös jóakarattal megeszik a nagyot. Általában mégis azt lehet mondani, hogy a növényi táplálékon kívül az egysejtű lények, a radioláriák, globigerinák, peridineák és egyéb véglények a közös zsákmány; ezek a leggyámoltalanabbak, tehát az erősebb jogán ezeknek neki esik a többi. Nem nagy kár értük, mert oly temérdeken vannak, hogy nincs az a szám, a mivel ki lehetne fejezni

Holdvilágos éjszaka a Csendes Oczeánon.

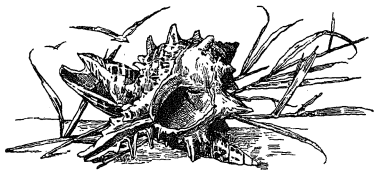
tömegüket; jelen vannak a tengervíz minden rétegében és többnyire kovából meg kovasavas mészből való szép vázuk van. Helylyel-közzel olyan sűrűn hull ez le a tengerfenékre, mint hogy ha havaznék, ott azután vastag rétegeket alkot. A foraminiferák héjából 50.000 esik egy gramm tengerhomokra. A mikroszkóp alatt nagyszerű alakokat mutatnak, lyukacsos sisakot, gömböt, gyűrűt, csövet, a tenger háztartásában pedig az ilyen egysejtű lényecskék szerepe, hogy ők tartsanak el egy egész sereg más fajt, a mi ő belőlük él.

Mert ez a tenger életének is a legelső és legnagyobb kérdése, ez a csúnya, kegyetlen kérdés: Hogyan élünk meg? Ezt kérdezi ott minden élő lény, a legkisebbtől a legnagyobbig és az élelmének megszerzésében és a megevéstől való védekezésben, vad hajszában vagy óvatos bujkálásban múlik el az egész élete. Gyönyörű, kedves az

Oczeán, az örök béke képét nyújtja, a mikor mint az olvasztott ezüst ragyog a teli hold világában és a hajócsavar körül hosszú fehér sávon ezerszámra sziporkázik az éjjeli világító, a *Noctiluca miliaris* foszforeszkáló, kocsonyás teste. Elbűvölő a tenger, mikor szép meleg reggeleken minden apró vízcseppen ott ragyog a Nap képe és gyönyörű színes medúzák finom üvegharangjai úsznak el a hajó mellett; szinte hallani véli az ember üveghangjuk csengését. Ha olyan szemünk volna, a mely áthatna a mélységeken és a moszatállatok bimbózó bozótjai és az aktíniák színes rózsái között, a tengeri padokon elemében láthatnók az óriáskagylót, a *Tridacna Gigast*, a mint cikázó halak ezrei alatt lassan nyitja három métermázsa sulyú rengeteg héját; vagy működésben látnók a nemes gyöngykagylót, a *Meleagrina margaritifera*t, a mint lassú, csendes munkával hozza létre az emberek kincsét, az igazgyöngyöt, — micsoda királyi látvány volna ez! Azt hinnők, hogy a földről elmenekülve, itt ütötte föl birodalmát a béke és boldogság. De egy szempillantás alatt megváltozik a kép. Nagy sötét árnyék suhan végig a padon és a halak rája rémülten menekül ezerfelé: rettegett üldözőjük, az örökké éhes czápa toppant közibük, hogy elnyelje, a mit elér. A megrémült tintahal megnyitja tintazacskóját, fekete festéket, sepiát fecskendez maga körül és valamennyien vad hajszában rohannak tovább a zavaros vízben. A mit a czápa otthagyt, a csigákat és kagylókat, eljön fölfeszegetni az óriásrák; lassan mászik elő a sziklák közül s a hol egy gyámoltalan csigát talál, kettéropantja hatalmas ollóival és kiszedi belőle a vonagló állatot. Mászkálása közben egy kóhalomhoz jut, a melynek nyílása körül szintén csigahéjak hevernek, jelétül, hogy itt is valami éhes ragadozó ebédelt meg. De a csiga kevés volt neki; a nagy bankettek étlapjának egyik pontjára, a homár finom húsára pályázik a nagy fejlábú, az *Octopus* és kimentva rejtekéből, a rákra veti magát. Nyolcz hosszú karjával, a mi utolsó izecskéjéig mind csupa izom és tapadó, szívó korong, körülfonja ellenfelét és dühös küzdelemben birkózik vele, az meg nagy ollóival, a hol lehet, szétvágni iparkodik a halálosan ölelő kart. Ámde kar nyolcz van, olló pedig csak kettő és így rendesen a rák marad alul; megvagdvalva és tán megcsonkított karral, de győzelmesen szaggatja az állat kemény pápagálycsőrével a homár összetört testének finom húsát. A czápan kívül ezek közül a fejlábúak közül kerül-

nek ki a tenger legnagyobb ragadozói. Van köztük kisebb-nagyobb, de van egynehány óriás, mint az *Architeuthis* fajta, a melyik tizenöt méterre is megnő. Régi tengeri utazók meséltek erről; azt mondták, hogy néha a kisebb bárkákat is megtámadja és lerántja a mélybe. Sokáig nem került napfényre ilyen óriási példány, hanem az utóbbi időkben egy-két igen heves tájfun a japán partokra kidobott egynehányat s ott nagy óvatosan agyonverték. Azóta lehet ezt a rémet múzeumban is látni. Az egyik *Architeuthis* teste hat méter hosszú volt, tíz kinyújtott karja pedig emberkar vastagságú és egyenkint tizenegy méter hosszú. Tehát száztizméteres kötél csupa izomrostból! Nincs az az aczéldrót, a mi fölvegye vele a versenyt; most már csakugyan el lehet hinni, hogy a halászbárka jobban teszi, ha nem kezd ki vele, a rövidebbet húzná. Ugyancsak Japán partjairól való az óriási tengeri pók, a melynek apró rokonai olajba sülve ott rotyognak az olasz matrózkorcsmák konyháján; ez az óriás pedig nem ijed meg az embertől sem, sőt az embernek van jó oka szaladni előle.

Ime egynehány kép ennek a méltóságos nagy víznek, a Csendes-Tengernek életéből. Még Magalhaens nevezte el annak, mert nyugodt volt, mikor ő átjött rajta. Hanem csak a teteje csendes, a mélységeiben egy nyüzsgő, forrongó élet folyik és vad dulakodás a létért, még rosszabb, mint a földön!

AZ ÖTÖDIK VILÁGRÉSZBEN.

ALLJUK be őszintén, hogy nem az ember győzött azon a napon, a mikor föld és víz között osztozkodásra került a sor. Győztek a kis, vízilakó egysejtű lények, győztek a trilobiták, az ősrákok, a halak, a polypok meg más mindenféle hidegvérű népség, a melyek az ő nedves elemükkel elfoglalták ennek a szép Földnek majd háromnegyedrészt. Az embernek meg a melegvérű állatoknak nem maradt több egynegyedrésznél, szegényeknek ezen kell összeszorulniok. Nem csoda, ha annyit veszekednek érte évezredek óta, ha egyszer olyan kicsiny az! Okozhatják érte a földet, miért nem tudott azon a nevezetes napon többet kiszorítani magának.

Az öreg Föld, úgy látszik, mintha restellené is egy kicsit, hogy olyan sokat hagyott azon a napon a halaknak és olyan keveset szánt az embereknek. (Persze, akkor még nem gondolta, hogy idővel annyian lesznek.) Hát most megpróbálja utólag, legalább részben, jóvátenni az elkövetett hibát és toldoz-foldoz a szárazföldön, hogy legalább valamit visszahódíthasson. Teszi pedig ezt többféle csalafinta módon. Úgy, mint mikor valaki a tömegben áll és előbbre akar jutni, először csak az egyik vállát tolja előre, azután lassankint utána fúrja magát az egész ember. Ezt teszi most a szárazföld Norvégia partjain; lassan, de biztosan emeli a partokat és ezzel egyre gyarapítja VII. Hakon király birtokát. Nem tudom, nem néznek-e majd reá idővel a koronás társai sanda szemmel, hogy az új kolléga ilyen könnyű szerrel növeli a birodalmát? A másik mód az, a mit a Föld folyói tesznek; a nagy folyók, a Hoang-ho, a Yang-tze-kiang, a Ganges, az Amazon, a Mississippi, a Duna évenként, sőt naponként és óránként óriási iszapmennyiségeket szállítanak le a tengerbe. A Mississippi deltája minden évszázadban egy órajárásnyira beljebb megy

a tengerbe, a közbeeső helyet kitölti az iszap. Városok, a melyek egykor a tengerparton állottak, ma mélyen benn vannak a szárazföldön. A szőke Duna száz év alatt úgy egymillió köbméter földet visz le a Fekete-Tengerbe.

Hát ez is valami. Évről-évre ezzel is csak nyer egy kis területet az ember. Hanem ez lassú munka. Hirtelen gyarapodás akkor esik, ha a Föld valamelyik helyen elunja, hogy időtlen idők óta a reнге

Honolulu és kikötője.

teg vízoszlop öt meg nyolczszáz atmoszféra nyomással üljön a nyakán; hosszan kezd morogni, azután egy nagyot rázkódik és egyetlen rántással ledobja a nyakáról az alkalmatlan kamaszt. Hogy a titánok nyelvén hogyan hívják ezt a proceszszust, nem tudom; alighanem azt mondják: feljöttünk egy kicsit körülnézni ebben a nagy pocsolóban. A tudósok nyelvén úgy hívják, hogy: vulkanikus szigetképződés és ilyenkor lehet sült halat fogni a vízben. Persze az ember siet rögtön rátenni a kezét a gazdátlan jószágra; tavaly bukkant föl ilyen kis sziget a japán partok mellett, másnap már kitérték reá a napos lobogót.

Van azután egy negyedik módja is a területszerzésnek, de ezt már nem a Föld maga végzi, hanem öntudatlanul cselekszi az ellen-séges birodalomnak egy kis lakója, a korallpolyp. Olyanforma az ő telepe is, mint a hydroidpolypé, csakhogy fejlettebb szervei vannak; szénsavas mészből alkotja vázát és tengeralatti padokon kezdve, egész nagy szirteket hoz létre. Főleg a Madreporariák ilyen szirtképzők. A míg a víz alatt van a korallszirt, átka a hajózásnak; a Csendes-Tenger meleg vizében, a hol folyton folyik a korallak munkája, temérdek hajó ment már tönkre ezeken az éles szirteken. Ha eléri a tenger felszínét, átok helyett áldássá válnak; új lakóhelyet szereztek az embernek, a ki siet birtokába venni a kis állatok művét. A mészsík felszínét megőrli az időjárás, rátelepül a trópusok gazdag növényzete és egy kis paradicsommal több zöldel ki az Oczeán meleg, sötétkék vizéből. Ilyen eredetű a Csendes-Tenger szigeteinek jó része.

A *Hawaii* szigetek vulkáni eredésűek, itt maga a forrongó Föld működött időtlen idők előtt. Az állította ki ide, az ausztráliai külső szigetöv legészakibb csoportjára örnek a Csendes-Tenger legnagyobb emelkedését, a *Mauna Keát*, a mely 4600 méterre emeli felhős csúcsát az Oczeán fölé. Ugyanaz a vulkáni erő működteti itt ma is a világ második legnagyobb tűzhányó hegyét, a *Kilauea*-t. A világ egyik legnagyobb természeti csodája ennek a vulkánnak a krátera, a mely három mértföld széles és a közepén van a folyó tűz medenczéje, a 650 méter átmérőjű lávakút, a melynek egészen a partjára lehet állni. Örökké működésben van, a láva fortyogva föl benne és vörös, narancs-sárga, ibolyaszín lángok tánczolnak fölötte; mégis a legnagyobb biztonsággal állhat meg a látogató a partján, féllépésre a haláltól. A vulkán biztonsági szelepe, a halemaumau-i mély kémény, állandóan nyitva van és nem engedi meg a robbanó gázok összegyülemlését, nem is tör ki a vulkán soha.

2080 tengeri mértföldre van San-Franciscótól a Csendes-Oczeánnak ez az ezerféleképen csodálatos gyöngye; hat nap alatt teszi meg oda a hajó az utat. Nyolcz szigetből áll a csoport, a legnagyobbak *Hawaii*, *Maui*, *Oahu* és *Kauai*. Ezen az utolsón lépett a sziget-csoport földjére 1778 január 18-án a bátor fölfedező, *Cook* kapitány és ugyanezen év végén lelte halálát a bennszülöttek keze által a

főszigeten, a Kealakakua-öbölben; ott áll az emlék obeliszkje is. A bennszülöttek nem voltak emberevők, inkább egy szerencsétlen félreértésnek kell tulajdonítani a bátor kapitány tragikus halálát. Van azután még négy kisebb sziget, ezek között a legnevezetesebb

Molokai, a hová a társadalom száműzöttjeit, a szerencsétlen bélpoklosokat gyűjtötte össze egy önfeláldozó belga szerzetes, P. Deveuster Damian, utódjai ma is folytatják művét. Még tovább nyugatra van egynehány kisebb sziget, ezeket is a Hawaii csoport-hoz szokás számítani; a legismeretesebb közülük *Midway*, neve szerint az «útközépi» sziget, körülbelül

Parkrészlet Honoluluból.

fele úton Amerika és Ázsia között, rajta pihen meg a Fülöp-szigetekről jövő tengeralatti kábel.

Augusztus 8-án délben futott be a «Coptic» abba a széles csatornába, a mi Molokai és Oahu szigete között van; Oahu nem a legnagyobb sziget, de ezen van az egész csoport fővárosa, *Honolulu*. A távolból a bélpoklosok szigetének partjai látszottak, jobbról pedig Oahu meredeken letört lávaszikláin tajtékzott a hullámtorlás. Pompás, jellemző gyűrődések, merész átvetődések, letört kúpok mutatják

világosan ma is, hogyan jött elő a tengerből ez a sziget; a tenger máig sem bocsájtotta meg neki a merényletet és dühös ostrommal rohanja meg újra és újra a lávasziklát, hogy fehér tajtékká szakadjon szét azon.

Honolulu, a főváros, a forró égövben, a Ráktérítő alatt, az északi szélesség 21-ik foka és a Greenwichől számított nyugati hosszúság 157° 50'-e alatt fekszik, tehát a mikor ezen a szigeten az ötödik világ-rész földjére léptünk, épen ellenlábasainvá lettünk édes hazánknak és az otthonhagyottaknak. A mi nem kevesebbet jelent, mint hogy a mikor jómagam ennek a napnak, augusztus 8-ának estéjén 7 órakor a honolulu kormányzói palota kertjének pálmái alatt sétáltam, ugyanakkor otthon valamelyik derék koránkelő diákom épen a városligetbe mehetett ki friss reggeli levegőt színi. Csakhogy ő neki akkor már *másnap* volt, *augusztus 9. reggeli 7 órája*; és abban a furcsa pozitúrában voltunk, hogy a lábainkkal egymás felé fordulva tapostuk ezt a sárgolyóbist. Fotografálni való jelenet! Csakhogy a fotografusnak valahol a Marson kellett volna hozzá fölállnia a gépével.

A derék honoluluiak már hozzá vannak szokva, hogy az ő szép kis exotikus városuk olyan pihenő állomásféle az utasoknak, a kik a nagy víz egyik partjáról a másikra igyekeznek. Teszem mint Zágráb a budapest-fiumei utasnak. Kiszáll a kocsiból, egyet nyújtózik, ki-egyengeti a meggémberedett tagjait, egyet sétál, megiszik egy pohár sört, megír egy-két képeskártyát, a pályaház előtti térről egy kissé belekukkan a városba, azután: «Tessék beszállni!» — és rohog tovább Fiume meg Olaszország felé. Ha azután valaha társaságban szóba kerül, hogy volt-e Horvátországban, nyugodt lélekkel rámondja, hogy igen, mert csakugyan sétált félóraig a zágrábi pályaudvar körül. Hogy tovább is ott maradjon, az, gondolom, ezer ember közül egynek ha jut eszébe. Ilyenformán jár a kedves kis Honolulu is Amerika és Japán között. Már meg van szokva, hogy ő olyan «nyújtózkodó állomás», a melynek igazán megörülnek és a melyet őszintén megbecsülnek az emberek a hatnapos tengeri út után; úgyis azzal biztat a csónakmester, a kivel összeismerkedtem, hogy ez volt idáig a szebbik része az útnak, majd a japán partok körül, ott kezdődik a tánc! Hát akkor kétszeresen, tizszeresen üdvözlégy szép kis filigrán Honolulu, kedves kicsiny oceáni «spot», a nagy kék víz közepébe

pottyantott érdekes csodabogár, a melyre mindenki okvetlenül kiszáll, a melyet mindenki megnéz, hanem itt maradni? Azt hiszem, arra kevés ember szánja rá magát. Samuel L. Clemens, másképen Mark Twain, a híres amerikai humorista lelkesedett annyira ezért a helyért, hogy a dolga miatt is, de meg saját jószántából is húsz teljes esztendő telt el ebben a kis robinsoni paradicsomban; hanem ilyen százezer között akad egy, a többi meglegszik húsz esztendő helyett a programmszerinti húsz órával, azután robot tovább.

De ez az egy nap igazán megéri a pénzt, azt a néhány nagy ezüst dollárt, a mit a kedves, mosolygó hawaii-iak zsebében hagy az utas. Vagy nem dicsőség-e, hogy elmondhatja: Voltam Ausztrália földjén? Igaz, hogy a legszélső szigetcsoportjainak egyikén, de hiába, mégis csak ausztráliai — oceániai — ez a föld. Hogy sétáltam egy kialudt vulkánon úgy, hogy lábbal voltam fordulva az otthoniak felé és fényes dél volt nekem, a mikor azoknak éjfél? Hogy vettem ananászt annyi pénzért, a mennyiért nálunk ilyenkor a tököt adják és beszéltem egy érdekes, kihalt népfaj utolsó embereivel, a kiknek emlékét száz év múlva már csak a múzeum őrzi?

— És hogyan beszélt velük? — kérdezte valaki, a kinek képeskártyát küldtem innen kedves, mosolygó, csokoládészinű *kanak*-ok képével.

— Magyarul — feleltem én, a történelmi igazsághoz híven.

A kérdező méltatlankodva nézett reám, mintha azt mondta volna: Hiszen ismerem én is a francia közmondást: «A ki messziről jön, annak van joga lódítani» — hanem ekkora lódítás, az már mégis gorombaság.

Pedig való igaz és most is fõntartom, hogy azzal a becsületos, csokoládé színű embertársammal, a kivel elsõnek álltam össze Oahu földjén, hogy megvegyem a gyümölcsét, magyarul beszéltem. Persze elõbb megpróbáltam más nyelvet, a nemzetközi érintkezés nagy nyelvét, az angolt. Hanem erre õ csak széles mosolyra nyitotta a száját és fehér fogait mutogatva, valami zengzetes idiómán felelt, a mibõl annyit vehettem ki, hogy úgy tiz-tizenkét szótagból állhatnak a szavak.

— Ha te úgy, én is úgy — gondoltam és én meg magyarul feleltem neki, azután vagy öt perczig magyar-kanak nyelven folyt a

vásár. Hogy megértett-e, abban nem vagyok tökéletesen bizonyos; az ujjainknak is jutott némi szerep a magyarázgatásban, hanem a tény az, hogy közmegelegedésre eljutottunk a kívánt eredményhez. És így nyugodtan mondhattam, hogy ezen messzi embertársammal igenis magyarul beszéltem.

A kanakokról szólva, érdemes egyet-mást elmondani erről a kihalófélben levő érdekes népről. Hogy mikor és milyen körülmé-

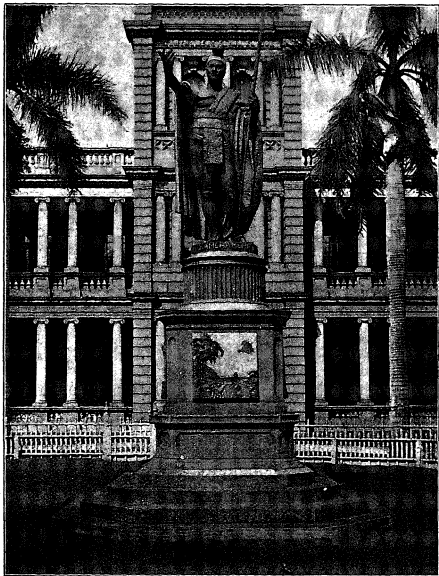
Virágáros kanakok.

nyek között került erre a messzi szigetre, arról nem szólnak a nép hagyományai, hanem az bizonyos, hogy már a régi emlékei is elég magas műveltségről tanúskodnak. Értett a számtanhoz és 365 nappal számította az esztendejét. Kitűnő hajós volt és egyensúlyozó rudakkal ellátott fatörzs canoe-jában el merészkedett menni a 3900 kilométernyire fekvő Samoa-szigetekre is; a csillagok állása volt az egyetlen vezetője útjában. Főnökök alatt állott és nem volt emberévő; boldogan élhetett fűházaiban, mert a termékeny talaj hamar és kevés munkával meghozta azt, a mire szüksége volt. Főeledele volt az a lepény, a melyet a taronak, egy liliumnövénynak a gyökerei-

ből készített, azután még halat fogott hozzá és azt a napon szárította meg. Tájfün, malária, vulkánkitörés, ragadozó állatok, mérges hullók és növények ismeretlenek voltak ezeken a szigeteken és a vagy 400.000 főből álló, szépnövésű emberfaj boldogan éledélt ebben a kis paradicsomban. Az első európaiak akkor kerültek a szigetre, mikor

a tizenhatodik század végén az Oczeán déli részén szétvert a vihar egy spanyol flottát, a mely Dél-Amerikából igyekezett a Fülöp-szigetekre; a régi hawaii-i népének is emlékeznek a partra vetődő hajóroncsról és azon egynéhány menekültről. Ezek voltak az első fehérek, a kik a szigetre vetődtek; ott maradtak és elvegyültek a szigetlakók között.

A spanyolok tudtak ezeknek a szigeteknek a létezéséről, de a régi térképek vagy tíz fokkal odább keletre teszik azokat. Cook kapitány volt az, a ki voltaképen megismertette a szigeteket a világgal a tizennyolczadik század végén. Kevéssel ezen idő után nagy átalakuláson ment át a szigetvilág. A csoport legnagyobb szigetének, Hawaii-nak főnökei közül egyiknek, *Kamehameha*-nak sikerült úrrá lenni az egész sziget fölött és akkor neki-

A «Csendes-Tenger Napoleonja».

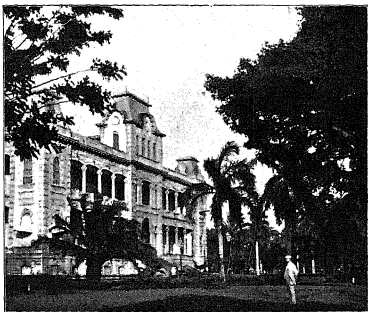
készült, hogy megalapítsa uralmát az egész szigetcsoporton. Négy évig készülődött és 1795 tavaszán megtámadta tervének legnagyobb akadályát, Oahu királyát. Itt, Honolulu-tól nem messze volt az ütközet és a hódító — a kit az európaiak a «Csendes-Tenger Napoleonja» névvel tiszteltek meg — nekiszorította az oahu-i sereget a «Nuuanu Pali» meredek szakadéknak. Ezer ember törte magát össze halálos esésben itt, a város mögötti meredek sziklákon és a miniatűr Napoleon trónjának uralma meg volt alapítva — kerek száz esztendőre. Kamehameha és az ő családjából való utódai alatt a királyság szépen fejlődött; 1820-ban a szigetre engedték jönni az első misszionáriust, a nép megismerkedett a keresztény vallással, földbirtokhoz és politikai jogokhoz jutott, hanem egyúttal a szigetre lépett a bensülött fajnak két hatalmas vetélytársa, a fehér és a másik, a melyik talán még veszedelmesebb, a sárga. A sötétbarna ember nem bír megállani ezzel a két színnel szemben; a hol csak össze kerül velük, mindenütt ő marad a vesztes. A fehér elviszi az országát, a sárga pedig — a távol Kelet szemitéja, a kínai és japán — elkaparja előle az ennivalót. Ma, száz év múlva, a hódító Kamehameha és a régi kanak birodalom dicsőségét csak egy szobor hirdeti Honolulu egyik terén; a barnabőrű Napoleon utolsó trónutódjának szép palotájában az amerikai kormányzó lakik, maga az utolsó királyné, *Liliuokalani* az Egyesült-Államok penzióján él. 1898 óta birtoka, 1899 óta pedig territoriuma az Egyesült-Államoknak a Hawaii-csoport, már be is jelentette igényét, hogy idővel állam akar lenni; ha a többiek megszavazzák neki, ez lesz a negyvenkilencedik csillag. A nyugalmazott királyné — mit tehessen szegény — beletörődött e világi dolgok forgandóságába olyannyira, hogy nemrég a nyugdíjának a fölemelését kérte a kongresszustól; meg is kapta. A kedves, naiv, gyermekes kanakok pedig — immár kereszténységre térten — félig európai ruhában, de az asszonya most is virágfüzérrel a nyakában, szerényen, csöndesen járnak az aszfaltos utczákon. Szivesek, szeretetreméltóak, bandával búcsuztatnak el minden induló nagy hajót, virágot és gyümölcsöt árulnak az idegennek és — kihálnak. Hiába, az olajbarna ember nem bírja a versenyt a másik két hatalmas fajjal; az amerikai most már szivesen megmentené, mert sokkal jobb neki a szelíd, szerény őslakó, mint a beözönlő sárga, de már

későn van. Ha egy faj elindult a pusztulás útján, nem menti meg többé semmi; példa rá az indián, a kanak. Az indián komoran és büszkén, a kanak pedig virágfüzérrel és mosolyogva megy a sírjába. Száz év múlva egyikükből sem marad semmi.

***

Az oceániai sziget az ő vulkánaival, kókuszpálmáival, cukornád ültetvényeivel és kihaló népével szürkés foltnak tűnt el a messzeségben. Azzal a jó reménységgel búcsuztam tőle, hogy valamikor meglátom még a maga egészében azt a sajátságos, érdekes világrészt, a mi nek első őrszeméül van ideállítva ez a csoport az Oczeán közepébe.

A nagy Pacific még mindig méltó volt névéhez, nem szántotta még hullám az olajosan ringó nagy víz hátát és a hosszú, karcsú Coptic gyorsan siklott tovább a vízen. A kabin fala tüzelt a nap melegétől, de azért szorgalmasan tanultuk japán útikönyveinket, a földéltközre pedig kitelepedtek a kínaiak és rendületlen kitartással játszottak, kártyáztak az egész napon át. Itt élesen meglátszott a különbség a két néplélek között: a kínai egész nap evett, pletykázott, lármázott, meg ütötte a kártyát; a japánok pedig — kiknek száma Honoluluban megszaporodott vagy százzal — könyveket, ujságokat vettek elő és elvonulva olvasgattak, vagy csöndben, komolyan beszélgettek és legfőljebb nézőknek álltak oda, nézni és sajnálni a kinait, a ki kimegy a hazájából pénzt szerezni, dolgozik, mint egy állat és mikor hazajön, a hajón kitör belőle a nemzeti szenvedélye, a játék, és elég tekintélyes összegekbe játszva, kockára teszi, a mit keresett. Ha azután elveszíti a szerzeményét, akkor nincs, a mi a pogány lelkét

Liliuokalani királynő volt palotája, most amerikai kormányzói palota.

többé ehhez a világhoz kösse és megtörténik, hogy a teljesen kifosztott játékos beleveti magát a tengerbe. Egy esetről hallottam, mikor egy ilyen desperado átvette magát a korláton; nagy futkosás támadt a hajón, de már későn lett volna megmenteni őt. A kapitány pedig hidegvérrel mondta:

— Az az ember Hong-Kongig váltotta a jegyét, de ha előbb akar kiszállni, az ő dolga.

Semmiképen sem nevezhetőek illatnak azok a léghullámok, a melyek akkor jönnek a kabinok felé, mikor a hajó vége felől jön a szél. Vagy négy napig ez volt a szél iránya és magával hozta a fedélköz kínai bűzét; valami hihetetlen, orrcsavaró, keserves, dohos bűz! Nincs a világon parfüm, a mi elnyomja ezt; gondolom, még életemben nem adtam pénzt illatszerre, hanem most Honoluluban meg kellett tennem azt, tisztán a kínaiak miatt. Nem ért semmit; ha egyszer az ő fészük felől jött a szél, akkor ellenállhatatlanul tódult, áramlott be a kínai szag minden nyíláson. Próbáltuk ellensúlyozni mindenféleképen; valóságos illatbarrikádokat építettünk a kabinban — a honolulu parfümön kívül ott volt egynéhány nagy, érett ananász, egy egész banánfaág, tele illatos, érett banánával, görnyedtem alatta, mikor a hajóra hoztam, a kis helyen gomolygott az erős amerikai dohány füstje: mindhiába! A kínai bűz, mint a győzelmes sárga halál, keresztülgázolt mindenben, legyűrte minden egyébnek a szagát és ott maradt ő egyedül a téren, vigyorogva kínozni az áldozat szaglóiidegeit. Nem volt más hátra, meg kellett szökni előle, ki a földéltre.

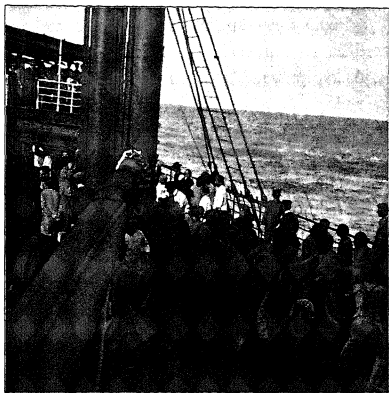
A konyhánk, a pinczérünk is kínai volt, de ez nem baj; a czopfos pinczér igen szolgálatkész és a kínai szakács jól főz, legalább angol fölfogás szerint. Hogy az angol konyha általában izetlen, arról ő nem tehet. Egyszer adott polypot; most már csakugyan nekivágtam megpróbálni, hogyan kerül ki ez a nyulós csunya féreg a kínai szakács fazékjából? Nos, azt hiszem, a legtalálósabban a főtt radirgummihoz lehet hasonlítani az izét.

A hajón levő személyzet: matrózok, pinczerek általában kínaiak. De ezek tiszták; angol fegyelem alatt állnak és nem is voltak rossz látvány, a mikor vasárnap délutánonkint zsinóros fehér kabátban, bő, színes bugyogóban, hosszan leeresztett díszes czopffel odaálltak

szemlére a kapitány elé. Egyhez hozzá kellett szokni: a sajátságos angol beszédjükhöz, a minék a neve: Pidjin-English. Valami furcsa, elcsavart angol nyelv ez, a melyben először is minden «r» betű helyett «l» áll (a kínai nem tudja kimondani a «r»-t), másodsor, legnagyobbrészt hiányzanak belőle az igék. Négy angol igét fogad el az ilyen pidjin-englisht beszélő kínai, a *do, go, give* és *get*-et (tenni, menni, adni, kapni); főleg ezt az utolsót szereti imperfectumba csapni: *got* és azután ezzel fejez ki mindent, a mit csak lehet. Különbö a közönséges japán sem beszél sokkal szebben; ime egy példa reá, egy japán szolgálta szentenciája európai ura előtt a jó és rossz szolgálóról:

— Good servant,
always servant, much
to do; bad servant,
thief, much money,
holiday!

Szószerint fordítva: Jó szolgálta, mindig szolgálta, sok tenni-való; rossz szolgálta, tolvaj, sok pénz, vakáció!

Hazatérő kínai munkások.

A mi érthető nyelven azt akarja jelteni, hogy a jó szolgálta mindig kap helyet, de sokat is kell dolgoznia; a rossz szolgálta ellenben lop és sok pénze van, de azután elcsapják és hely nélkül marad.

Hát bizony néha alapos gondolkozási gimnasztikába került kísütni, hogy Kon-fu-cse jámbor hive voltaképen mit akar a «féhér ördög»-gel megértetni?

Csau, csau! Hangzott augusztus 12-ikén, szombaton délben a czopfos kellnernek ebédhez hívó szava és az asztalnál régen várt, de azért így is szenzációs ujdonságot tudtunk meg. Hogy a kapitány tudtul adja mindeneknek, a kiket illet, hogy holnap nem, mint

csöndes polgári okoskodással gondolni lehetne, augusztus 13-ika, vasárnap, hanem augusztus 14-ike, hétfő lesz.

Hát az bizonyos, hogy a kapitány nagy úr a hajón. Ezen az angol lobogó alatt úszó kis darab földön ő az úr; az ő parancsainak tartozik engedelmeskedni minden s azok ellen nincs apelláta; sőt, míg a hajó künn van a nyílt tengeren, szükség esetén ő ítélkezik is VII. Edvárd ő felségének, minden brittek királyának a nevében. De hogy egy napot elparancsoljon a helyéből? Ez már mégis csak túlságos hatalom!

Pedig úgy van. Minden hajó, a mely nyugati irányban menve szeli át a Csendes Oczeánt, megteszi ezt az ugrást és minden ilyen hajó kapitánya a kritikus helyre érve, ezen módon reparálja meg a kalendáriumot. Viszont ha majd visszafelé jön a hajó, akkor ugyanezen a helyen azt fogja hirdetni a kapitány, hogy a mai nap negyvennyolcz órából áll, azaz mégegyszer veendő és a ki szombatn este feküdt le, az szombat reggelre ébred megint.

A dolog magyarázata egyszerű. A Földnek különböző pontjain más és más időben delez a nap és nekünk az időszámításunkban ahhoz kell alkalmazkodnunk. Minél tovább megyünk keletről nyugat felé, azaz a Földnek tengelye körüli forgásával ellenkező irányban, annál hátrább esik ez a delelés és ha mi a saját kiindulási időnket vinnők oda, elejébe vágnánk az ottani tényleges időnek. Így, ha egy utas Londonból indul New-Yorkba és útközben nem igazítja az óráját, reggel hét órakor érkezve a new-yorki kikötőbe, az ő zseb-órája pont déli tizenkettőt fog mutatni. Ezért bődül el minden délben az Oczeánon áthaladó hajó gőzsípjá, hogy mindenki tudja a sextanssal meghatározott pontos delez és a szerint igazíthassa óráját. Nyugat felé haladva, persze folyton hátra kell igazítani a mutatót; ha valaki ezt nem teszi meg, azt nyeri vele, hogy azt az időt fogja mutatni az órája, a mi otthon van, nem pedig azon helyét, a hol épen tartózkodik. Az óramutatónak ez a hátráltatása, nyugat felé haladva, egyre tart és egyre nagyobb lesz a különbség az otthoni időhöz képest; a new-yorki idő, mely a 75-ik délkör idejét mutatja, hat órával van hátrább a budapesti időnél, ellenben a san-franciscói helyi idő kilencz és fél órával van hátrább a budapesti helyi időhöz képest. Honoluluban már majdnem teljes 12 órával voltunk a budapestiek mögött, de ez

a hátrálás végre is nem tarthat így örökké, mert akkor az következ-
 nek belőle, hogy hazaérve Budapestre, ugyanazon órában köszönte-
 nénk ugyan be a szép magyar fővárosba, a mely ott tényleg van,
 hanem *egy teljes nappal* hátrább járva az időszámításban és vasárnapot
 mondanánk, holott ott már hétfő volna.

— Hohó! — kiáltja valamelyik diák. — Ezt már olvastam! Hiszen
 ez a Fogg Fileas regénye: «Utazás a Föld körül 80 nap alatt» —
 írta Verne Gyula.

— Igen, igen, a Fogg Fileasé — felelhetem neki — az, a mit
 unalmas algebraórákon szokás olvasni a pad alatt. Csakhogy épen
 a fordítottja annak. Mert jeles és már többször említett globetrotter
 kollégám, a hidegvérű angol *nyugatról keletre*, a Föld forgásával együtt
 utazta körül a glóbuszt és így egy napot nyert; egy nappal többet élt,
 mint az otthonlevők és *előbbre* volt egy nappal a saját számítása
 szerint, mint a londoniak. Így történhetett meg, hogy annyi kalamitás
 után és bár a végén még le is fogták, mégis idejekorán érkezett meg
 a londoni klubba, egy másodperczzel a kitűzött idő előtt. Persze,
 Jules Verne fényes fantáziája kell hozzá, elhítenni az olvasóval, hogy
 a világjáró angol elfelejtette számítani azt a megismételt napot. Mi
 velünk, mint mondom, épen az ellenkező történt volna meg. A sza-
 badságom ki volt mérve; november 25-ikére jeleztem, hogy meg-
 érkezem és tényleg ezen a napon délelőtt fél tizkor, egyenesen a
 vasútról jövet, hűségesen be is állítottam az iskolába. Mekkora
 néztem volna, ha azzal fogadnak, hogy:

— Bizony elkésett az úr! 25-ikét mondott, holott ma már 26-ika
 van. Vajjon hol ütötte agyon azt a napot?

És ugyancsak bizonyíthattam volna, hogy nem én vagyok hibás
 a dologban, hanem a vén Föld, a melynek az a rossz szokása van,
 hogy nem maradhat veszteg, hanem egyre forog. Hogy tehát ez a
 kalamitás ne következék be, arról gondoskodott a «Coptic» derék
 kapitánya jókor, még odakünn a Csendes Oczeánon, a mikor szombat
 este kommandánsi teljhatalmával elrendelte, hogy: Holnap pedig
 hétfő, azaz augusztus 14-ike lészen és mindenki a szerint igazodjék.
 Így helyreütjük azt a különbséget, a mivel a folytonos hátrálással a
 Greenwichől keletre eső országoktól eltérünk és szárazföldet érve,
 csakugyan abba a dátumba köszöntünk be, a mi ott tényleg van.

1905 augusztus 13-ika kiesett az életünkből, minden jogaival és kötelezettségeivel; erről a napról nem kell beszámolni. (In parentheses dictum: nem kár érte, éppen *Dominica de ea* lett volna és nem haragudtam a kalendáriumcsináló kapitányra.)

Történik pedig ez az aktus elméletileg a 180-ik szélességi foknál, a praksisban azonban ott, a hol elérjük a «nemzetközi dátumhatár»-t, a mi az Oczeánnak ezen a helyén a 172-ik keleti hosszúsági fokon van.

Ezzel azután véglegesen elhagytuk a Nyugatot és átléptünk a bűvös, mesés Keletre, annak is a legszélére, a fölkelő Nap hazájába!

A FELKELŐ NAP ORSZÁGÁBAN.

ELŐ napnak chrysanthemummal és lótvuszvirággal ékes hazája, győzelmes Nippon, de szörnyen csúnyán fogadtál bennünket! A helyett, hogy kitártad volna karjaid, hogy ringó hullám hátán, virágillatos szellőtől hajtva segítsd zöld partjaidra a messzi Nyugat fiát, a csodálatodra jött vándort, harsogó hullámot, zúgó tájfunt és ellenséges áramot küldtél elejbe, aknákkal rekesztetted el öblöd bejáratát, hogy visszafordítsd őt, ha lehet. De a Nyugat vándora makacs volt, mint te magad! Nem hiába ázsiai vér az is; szomszédos volt a bölcsőnk egykor; nyugatnak szakadt az egyik, keletnek a másik, de egy közös jó tulajdonságunk megmaradt: hogy a mit a fejünkbe veszünk, azt ki nem veri onnan senki és semmi. Sem ember, sem elem. Megfontoljuk, megrágnjuk soká, de ha egyszer megvan, akkor nem állunk el tőle. Vagy beleveszekszünk, vagy megcsináljuk, de engedni belőle, olyan nincs. Így hát hiába volt a kétnapos vihar, hiába a Kuro-Sivo, a tengeri fekete folyam; átküzdöttük magunkat mind a kettőn és mégis csak ott álltunk Yokohama kikötője előtt.

A tájfun természetének leírásával egyelőre nem mulattatom az olvasót. Majd rákerül a sor ott, a hol a hazája van, a délkinai tengeren. Ott keletkezik és spirális vonalban kanyarogva, robog ki néha a Csendes-Oczeánra, máskor meg ide tör a japán partokra. Ez az utóbbi irányban jött és így megkaptuk a végét. Ez a vége is untig elég volt ahhoz, hogy két napra óriási szürke hullámhegyekké szántsza a tengert, a melyek hátukra kapták a hajót és örült bukdácsolásban dobálták föl-alá. A hatezer tonnás, hegyesorrú gőzös teljes gőzerővel, sikítva, szuszogva dolgozott a vízhegyek ellen; így sem birt megtenni többet 110 kilométernél a rendes napi 630 helyett. Gyakran oldalról is végig csapott egy-egy hullámhegy a hajón;

ilyenkor perczekig vízben állott az egész födélzet és födélzeti kabinunk ajtajának küszöbén zuhogva ömlött be a víz. Kiöntött, mint a patkányokat. Az előhívott matrózok kilapátolták a vizet és beszögezték a kifelé való ajtót, de nem használt semmit; újra és újra betódult a víz. A podgyászt, hogy megmentjük, föl kellett rakni az ágyakra, magunk pedig a födélzeten kapaszkodva töltöttük az éjszakát. Micsoda irigykedés az, ilyenkor az otthoniakra gondolni, a kik bátorságos, szilárd, nem mozgó földön töltik ezt a napot; talán épen

Japán bemutatkozása a Csendes Oceán felől. Háttérben a szigetország legmagasabb hegye, *Fuji-yama*, egy kialudt tűzhányó.

most gondolnak reánk és mondják: De jó dolguk van! Az ám; cserélnénk csak egy rövidke órát itt a megmozdult vízi pokol fölött! Legrosszabb dolguk mindenesetre a kínaiaknak volt, a kik le voltak zárva a raktáraikba; erősen lelakatolva minden ajtó, befödve minden ablak. Lehet képzelné, micsoda élet volt odalenn! Egyet-mást elárult belőle a kórusban való kínos nyögés, a mi szakadozva tört föl a szelelőlyukakon.

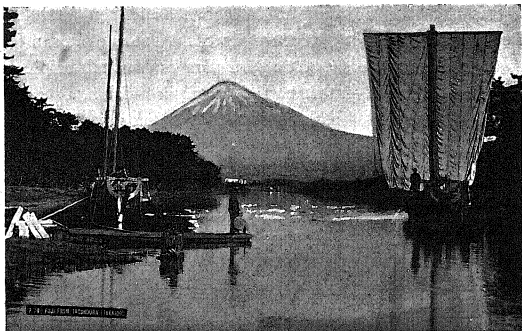
Mikor a tájfun végre elült, vagy mi kijöttünk a köréből, akkor még a Kuro-Sivo, a fekete folyam tengeráramával kellett megküzdenünk, a mi itt áramlik a japán partok mellett, a mi utunkkal épen ellentétes irányban. Végre átdolgoztuk magunkat ezen is és Szent István királyunk napjának estéjén a partokhoz közel, a tokiói öböl

előtt álltunk. Belémenni nem mert a kapitányunk; *egy* jó oka volt reá, hanem az az *egy* ok fölért ezerrel. Még nem volt meg a béke és az öböl még tele volt aknákkal az esetleges orosz behatolás ellen. Ha az éjszakában rá találunk menni egyre, a «Petropavlovszk» dicső sorsára jutunk: fölrepülünk a magasba, hogy azután apró darabokban szállingózzunk onnan alá. Így hát künn a nyílt tengeren töltöttük az éjszakát. Még így sem volt egészen veszélytelen ezidőszerint Japán körül a hajók útja, mert a sok uszóakna között még mindig volt egynehány, a mely nem robbant föl és a vihar elverte messzi vidékre; több kereskedelmi gőzös pusztult el ebben az időben általuk.

Reggelre köd feküdt a tengerre és csak lassan, óvatosan folytathattuk az utat. Végre fölszakadt a sűrű pára és kiváltak belőle Japánnak czikk-czakkos, szagगतott partjai; a másik oldalon, a tenger felől lassan emelkedett föl a foszladozó ködből az ország szimboluma, a fölkelő nap. Délre benn jártunk az öbölben, akkor egyszerre megállt a hajó; jelzéseket váltott és Yokosuka mellől, hol hadihajók horgonyoztak, elénk jött egy kis őrhajó, kalauznak a veszedelmes uton át. Az tudta, hogy hol vannak lefektetve az aknák, mi csak sejtthettük a folytonos kanyargásból, a melylyel követnünk kellett annak minden mozdulatát. No az bizonyos, hogy ide nem jó lett volna bejönni éjjel, vezető nélkül; de még az az orosz flotta is megjárta volna, a melyik esetleg Tokió bombázására indul. Még folytak a béketárgyalások és azért még hadi állapotban volt minden; a parti ütegekből nagy ágyúcsövek meredtek reánk. Végre átértünk a veszedelmes zónán és elhagyott a kalauz; helyette békésebb járművek kezdtek gyülekezni a hajó körül. Japán dzsunkák és kis gőzbárkák, a melyeket a yokohamai szállodák küldtek ki utasokat fogni; a hogy megállt a hajó és lebocsájtotta a lépcsőt, fölmásztak az apró sárga emberkék és mindegyik iparkodott szert tenni legalább egy-két kliensre. Mi a Club-Hoteléi lettünk, de mielőtt elhagytuk volna a «Coptic»-ot, kénytelen-kelletlen még látnunk kellett, mi történik az olyan utassal, a ki jegy nélkül kapaszkodik föl a hajóra?

Vagy három hete indult el ugyaninnen az óriási, 18.000 tonnás «Mongolia» hajó San Franciscóba; akkor két japánnak sikerült valahogyan jegy nélkül feljutnia az induló hajóra. Ha útközben fölfedezik az ilyen vízi «dzsompoló» ingyen utast, azt teszik vele, hogy

odaállítják a kazánokhoz fűteni, hogy legalább ilyen módon ledolgoztassák vele a jegy árát. Ám ezeknek nem tetszett a fűtés és nem akartak kötélnek állni, sőt egyikük — valósággal-e vagy szimulálva — őrvöngöni kezdett és széndarabokkal hajigálta a többi fűtőt. Erre a «Mongolia», mely Honolulu kikötőjében néhány óráig mellettünk állt, átadta őket a «Coptic»-nak s ez az őrvöngőt egy üres kajútbe, a másikat pedig egy alsó rekeszbe zárva, mindkettőt visszahozta Yokohamába. Most hozták őket elő, az épeszűt nem a leggyöngédebb

Japán dzsunka.

hátbabiztatások között, hogy átadják a japán hatóságoknak. Látnivaló, hogy a tengeren nehezebben megy a dzsompolás, mint a szárazföldön.

Ez volt az utolsó jelenet a «Coptic»-on, azután leszálltunk a kis, benzinmotoros bárkába és elhagytuk a hajót. Nem volt okunk érzékenyen búcsuzni tőle, csunya emléket hagyott a kínai szagával meg a tájfunjával. A kis bárka fűtyülve, sikítva futott a kikötő vizén át a parthoz; egy ugrás, és őszanyánk, Ázsia földjén voltunk.

Senki sem fogja rossz néven venni az utastól, ha harmadfélhetes tengeri út után egy jóra való győzelmi tort enged meg magának, a mi kezdődik pilseni sörrel és végződik zárai maraschinóval, mert mindkét jóra való osztrák terméket meg lehet itt kapni, persze nem olcsón. A mi közbeesett, az ételek, az is mind európai volt,

már mint hogy angol módra főzve, hanem a keret, az kedves, exotikus, japán. Nesztelenül járó, udvarias, gondolatelteső japán volt a pinczér; japán kertek termékei, filigrán, törpe kis növénykék álltak zománczos vázában az asztalon és mindenekfölött jellemző japáni volt a ragyogó tisztaság, a mi a partraszállás perczétől kezdve körülveszi az érkezőt és kíséri, míg el nem hagyja az országot, hogy átmenjen annak épen az ellenkezőjét látni Kinában. Különben ez az egész Yokohama inkább európai város, japán keretben; kőpaloták vannak benne európai módra, csak a japán városrész áll faházakból. Aránylag sok benne az európai lakos, hanem a közlekedési módja, az hamisítatlan japán. Itt láthatni először a híres *dzsirinriksá*-t, az emberfogatú kétkerekű kocsit, a mi innen kezdve azután kíséri az utast, messze el, egészen Ceylon szigetéig. Nem valami emberséges módja ugyan a helyváltoztatásnak,

Az emberfogat.

hogy valaki embertársával húzassa magát, de a japán városokban ez a rendes, sőt igen gyakran egyetlen módja a közlekedésnek és nagy városokban ezer és ezer ember él ebből. A kocsit húzó ember, a riksamén, rendszeren erőstüdejű legény bámulatosan kifejlett lábizmokkal, a ki egy *yen*-ért (két és fél korona) meg egy kis ebédért egy álló napig elszalad az utasával. Különben igen örül, ha Englishmant foghat — minden idegen angolnak számít — mert az jobban fizet, mint a sárga polgártárs.

Ilyen *dzsirinriksára*, vagy röviden *riksára* szálltunk föl mi is, hogy első körutunkat megtegyük Japán földjén; úgy álltak ott hosszú sorban a szálloda előtt, mint nálunk a bérkocsik. Az ember kezdetben majd lefordul a nevetéstől, annyira komikus a látvány, mikor alighogy fölszállt, a rikсахúzó kuli megkapja a rudat és se szó, se

A yokohamai misszió temploma

sokból tanácsos egy egész gyűjteményt hozni, ha ilyen messzire eljön valaki; nélkülük meg sem tudna mozdulni az ember.) A kedves, mozgékony öreg igazi bretagnei szivességgel fogadott, mihelyt megtudta, hogy Szeghy Ernő dr. cziszterczita tanárnak honfitársai és ismerősei vagyunk. Szeghy dr. három évig volt nevelő Ambró Béla tokiói követünk kis fia mellett és mindenütt a legélénkebb rokonszenvet hagyta hátra maga és nemzete iránt, úgy, hogy a misszionáriusoknál elegendő ajánlólevél volt, hogy mi is az ő honfitársai, magyarok vagyunk. A derék P. Pettier is kész örömmel adott meg minden fölvilágosítást, a mire szükségünk volt és ezek birtokában másnap már nekivághattunk Yokohama és környéke bekalandozásának. Három napig tartott ez s csak ezután mentünk be a fővárosba, Tokióba. Erről a három napról számol be röviden, de annál közvetlenebb impressziók alapján az a levél, a mely augusztus 23-ról 24-re forduló éjjel íródva, egy idegen nagyhatalom * külügyminisztériumának szánt diplomáciai

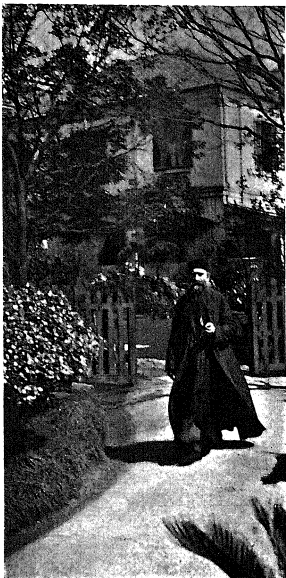
beszéd, ügetni kezd vele. Jóformán nem látni egyebet az emberből, mint a nagy szalmakalapját, meg a hatalmas talpait, a mint gyors ütemben egymásután emelgeti azokat. Másnap már közönséges a látvány.

— *Tensbudo!* (Katholikus templom) volt a jelszó és az ekvipázs hamar begördült a misszióház udvarára. A párisi Séminaire des Missions Étrangères papjai látják el a missziót és annak a főnökéhez, P. Pettierhez volt ajánlólevelünk. (Az ilyen természetű papiro-

* Tehát nem Ausztria-Magyarország.

csomagban ment el, meglehetősen kerülő úton Budapestre. Hogy miért ezen a kerülő úton, arról majd később. Ime a levél:

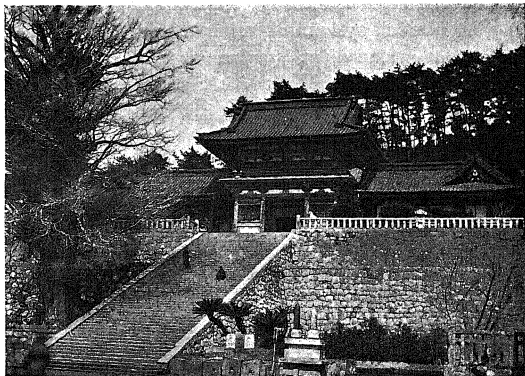
«Szegény kis szőke Alexej Yankovski! Ugyan mit vétettél te életedben a hatalmas japán nemzetnek, mit a dicsőséggel koszorúzott mikádónak, hogy elröbölték tőled azt, a mi egy diáknak az élete után a legkedvesebb ezen a világon: a vakációdat? Szorgalmasan tanultad a számtant, a földrajzot — az egészet, Japánországot is — az egész esztendőn át, a neved ott van a kollégium előcsarnokában a kitüntetettek tábláján és mégis, mégis... mikor elérkezett a búcsúzás napja és az a sok nyelvű, sok színű és nemzetiségű diáksereg, mint a kinyitott madárkalitka, szanaszét röppent mindenfelé, akkor szomorú, résztvevő arczczal eléd állt a kollégium igazgatója és hallanod kellett, hogy mindenki mehet, a merre lát, csak te nem! Könnyes szemmel, elcsukló hangon kérdezted, hogy miért nem? És megmondták neked, hogy azért nem, mert a te szülővárosodat, a te fészkedet, a hová haza iparkodtál, a hol édesanyád vár reád, azóta már körülkerítették a japán seregek és hadihajók és élő ember oda többé be nem mehet! Azóta egy hónap telt el és az ostromlott Vladivostokban egy édesanya, a yokohamai Szent József-kollégiumban pedig egy szelid, kékszemű, szőke orosz fiú sírnak fájdalmas könnyeket és imádkoznak, hogy bárcsak vége lenne már ennek a borzalmas háborúnak, a mely szerető lelkeket így el tud tépni egymástól. Igazán, úgy meg tudtam ma sajnálni a háborúnak ezt az áldozatát, az itt ragadt orosz diákot, a mint szomorú arczczal

P. Pettier.

gubbasztott egy képeskönyv mellett; valóságos mártir volt... Pedig ez csak egyetlenegy a millió áldozat közül és nem is a legnagyobb!

És a másik, a mandulaszemű, izmos, fűrge kis japán — bár fölül van a birkózásban, nem roskadozik-e már véres babérkoszorújának terhe alatt? — Úgy látszik, hogy még nem. Még csak három napja vagyok az országukban és még nem sokat tudtam meg tőlük, hanem azt máris látom, hogy harczias kedv és verekedő virtus van

Hachimannak, a háború istenének ősrégi shinto temploma Kamakurában, keleti Japán egykori fővárosában.

ebben a népben annyi, hogy nem kell neki azt mástól tanulnia, még a magyartól sem, pedig abba is szorult valamelyes.

Épen ma voltam tanúja egy tengerparti faluban, *Katase*-ban, egynehány japán rekruta elindulásának a hadsereghez. Tiszteletükre kivonult zászlók alatt az egész falu; először a községházához mentek, ott a bíró lelkesítő beszédet tartott hozzájuk, azután fölharsant a dob, klarinét és a kiáltás:

— *Dai Nippon banzáj!* — Nagy Japánország éljen! — S bár szakadt az eső, csülökig érő sárban, de nem csökkenő lelkesedéssel megindult a menet. A fapapucskok kaffogtak, a menet élén nagy zászló lengett, melyen cifra betűk hirdették, hogy az új hadfiak «Szerencsés-

jüeknek tartják tudatni, hogy elindulnak a hadsereghez». Oyama marsall új katonái pedig büszkén lépkedtek a czifra lobogók mögött a vasúti állomás felé. Tizennyolcz hónapja folyik már a háború és a lelkesedés még egyre tart! Az igaz, hogy a rekruták önérzetét nagyban emelte, hogy épen ebből a faluból való *Togo* admirális főhadsegéde, a ki még csak 29 éves és máris ilyen magasra vitte. *Yamamoto Nobudsiro* a neve; katolikus vallású, a keresztény neve István és a misszionáriusok mondják, hogy igenis buzgó keresztény.

De hát még a kadétek milyen büszkék! Egy-egy kis Togo és Oyama valamennyi. Tegnap akadtunk össze *Kamakura* mellett a tokiói kadétiskolának vagy tiz növendékével. A kamakurai nagy Buddha-szobortól jöttünk és a további utat tudakoltuk; az elénkbe került embereken kipróbáltuk összes japán nyelvtudományunkat, persze nem mentünk velük semmire. A kadétek, a hogyan észrevették a bajunkat, a japánokat annyira jellemző udvariassággal rögtön segítségünkre jöttek és iparkodtak minden módon hasznunkra lenni. Szegénykék összeszedték minden angol, német és francia tudományukat, a mit a kadétiskolában tanultak, még a két legkisebb elsőéves is nekiállt és ketten, hosszas haditanács után, ötperces időközben, ki-kihozta egy francia mondatot; az igaz, hogy jelest a legjobb akarattal sem lehetett volna rá adni. De teljes elismeréssel adóztunk bennük a jóakaratra és a kifogástalan, mintaszerű udvariasságnak; a mellett a nemzeti önérzet csak úgy dagasztotta a keblüket. Egyet sajnáltunk: hogy Magyarországról nem tudtak semmit; halavány fogalmuk sem volt, hogy melyik égitesten lehet az? Szerencsére Ausztriáról sem tudtak sokkal többet. Az egyikük emlékül beleírta a jegyzőkönyvembe a nevét és a címét:

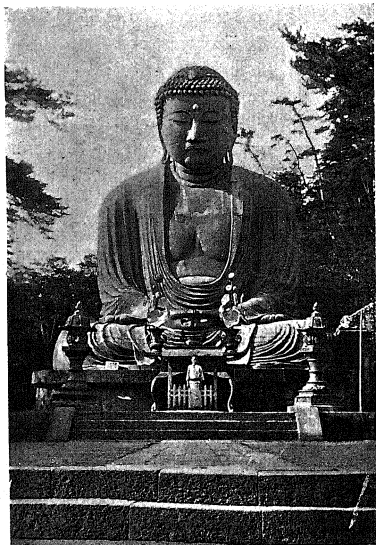
M. Itsikawa

Kadetten-Vorschule in

Ushigome, Tokyo.

Ha már megemlítettem a nagy Buddha-szobrot, érdemes egy kissé megállapodni annál. *Kamakura*-ban, keleti Japánnak egykor fényes fővárosában áll, vagyis inkább ül a nyugalmas bölcs óriási szobra, a *Daibutsu*, a Nagy Buddha immár ezerkétszáz esztendeje.

A kapun fölírás figyelmezteti az idegent: «Bármilyen legyen is hitvallásod, kegyelettel lépj erre a helyre, melyet századok tisztelete szentelt meg». Távol minden zajtól, csöndes berek alján, lótoszvirágos tó partján ül a bronzkolosszus, a japán szobrász művészet legnagyobb alkotása. Félig lehunyt szemekkel, összetett hüvelykujakkal hallgatja a kö-

A kamakurai nagy Buddha.

zeli tenger csöndes zúgását és az ezernyi tücsök czirregését. Fölötte mulhatnak az esztendő; évről-évre, századokról-századokra újra nyílik körülötte a cseresznyeerdő, Japán nemzeti virága, ilyenkor ezer és ezer ember zsibong körülötte; mindez hidegen hagyja őt. Mozdulatlanul, érzéketlenül ül méltóságos nyugalomban: legyőzött minden emberi szenvedélyt, elérte az elérhető emberi boldogság tetőpontját, az örök Nirvánát. Siddhárthanak, az indus királyfinak, a buddhának ezt a tanítását akarja a

szobor kifejezni és meg kell hagyni, hogy el is éri célját. Nyugalmat lehel itt minden, természet és emberi kéz alkotása egyaránt; az abszolút nyugalom képe ez a hely. Csak az a baj, hogy a világ halad és a mai kor gyermeke a japán is, és pedig mennyire! Egyáltalában nem akarja a szent nemtörődomség bölcsességét megérteni, hanem dolgozik, töri magát és halad előre, hacsak azt nem akarja, hogy mások a nyakára üljenek. Így azután a buddhista bölcsesség lassankint magára marad; templomai szétmállanak, a nagy Buddha fejében verebek ütnek tanyát,

őrei pedig — mit tegyenek szegények? — képes kártyákat árulnak az odavetődő idegennek. Idáig vagy másfél tuczat istenségnek volt szerencsénk bemutatkozni, legutóljára a róka templomának; hanem a hamar szembeötlő tapasztalat az, hogy a buddhista és shintoista templomok egyre elhagyatottabbak lesznek és egyre kevesebb az ájtatos zarándok, a ki valamit áldozna reájuk. Igen olcsó vászonkendők, sőt papirdarabok az áldozati ajándék, vagy egy sárgaréz pénzdaráb, a mely nagylelkű ajándék körülbelül a mi fillérünknek felel meg.

De ha a buddhizmus pusztul is, a nemzeti szokások jó része érintetlenül még megvan. Ilyen a japán színház és a japán népdráma. — Szellemesnek ugyan ezt sem lehet mondani, sőt a képzelhető legunalmasabb valami, a mit valaha láttam. Japánnak volt közoktatásügyi minisztere, Suyematsu báró azt írja egy helyen, hogy a japán ember nem tud igazán lelkesedni Shakes-

Egy japán színlapról.

peare drámáin; hát akkor annál kevésbé tud gyönyörködni az európai ember a japán népdramában. A japánok szótlán gyönyörűséggel nézik, hanem európai embernek egyszerűn élvezhetetlen a hosszú, egyhangú monologjai és dialogusai miatt és azon oknál fogva is, hogy igazi cselekvés alig van benne. Az egész nem áll egyébből, mint hogy a «színeszek» a közönség sorai közül fapapucsaikban fölcaffognak a színpadra, ott mértföld hosszú deklamációkat szavalnak, közben megfelelő nyávogás és abajgatás kíséretében összes tagjaikat egymásután félig kificzamítják, majd megint helyre rángatják, végezetül pedig egymást a színpadról részint lekergetik, részint lelökdöcsik. Egy ilyen drámá-

nak, melyet végigélveztünk, ezen klasszikus végső jelenetét ábrázolja a színlapból kivágott kép. Mikor ez megtörtént, akkor a függöny le-
gördülne, ha — volna. Ámde nincs, hanem az összes színváltozások, kuliszatologatások a publikum szemeláttára mennek végbe, mely ezalatt tökmagot rág és teát iszik, vagy, ha valamelyik elunta magát, nyugodtan kísétál, olykor — a szinpadon keresztül. Az egész előadás alatt folyton szólt a zene, a mely négy-öt gitárosnak czinczogásán kívül főleg abban állt, hogy egy markos legény teljes erejével deszkadara-
bokat vert a padlóhoz. Mikor vége a darabnak, akkor nagy a tolongás a ruhatár körül, nem a kalapokért, mert azokat be szabad hozni, hanem a czipőkért és fatalpakért, a melyeket a ruhatárban kell elhelyezni.

Nos, ebben és még sok egyéb szokásában Japán ma is a régi különösségek országa. Más egyébben, iparában, kereskedelmében, iskoláiban, egész nemzeti művelődésében azonban óriásit haladt az utolsó negyven év alatt. Ezt a csodába illő változást fogjuk közelről megnézni ezalatt a hónap alatt, a melyet a fölkelő napos lobogó alatt töltünk el; hogy a mi nagy tanulság van benne, abból tanuljon, mert tanulni senkitől sem szégyen, a magyar ifjúság is.

Most pedig, reggeli négy óra lévén: *O yasumi nasai!* Jó éjszakát. A déli vonattal megyünk *Tokió*-ba.»

***

Hézagos és rövid kis tudósítás ez a levél, mert sokkal többet lehetne mondani erről a három napról, mely alatt Yokohamát és környékét, Kamakurát, Katasét és Enoshima csodaszép kis félszigetét bejártuk, de mindenesetre kifejezi az első impressziókat, melyeket Japán bennünk keltett. Az egész idő alatt úgyszólván tövében jártunk a híres Fuji-yamanak, ennek a havasfejű kialudt vulkánnak, a mely az országnak egyik büszkesége és annyszor fordul elő japán költők műveiben és a japán művészet motivumai között, de mi, sajnos, sem ekkor, sem később nem láthattuk a havasfejű öreget. Szokatlan időjárás volt, folyton esett az eső és ködbe burkolta a hegyeket; ennek az esős időjárásnak adta meg az árát később az ország, mert sok helyütt még a nedvességet annyira szerető rizs-termés is elrothadt a folytonos esőzésben és jórészt ez volt az oka a néhány hónap mulva bekövetkezett éhínségnek.

Hogy miért jutott a levél olyan kerülő úton haza, annak oka az, hogy a japán *cabinet noir* ilyenkor, háborús időben, valamint máskor sem csinál magának különös skrupulust a gyanus levelek fölbontásából és ha jónak látja, megismerkedik azok tartalmával. Hivatalosan persze letagadják az ilyesmit, de azért jól tudja mindenki, hogy ez így megy. Ha nem találtak benne semmi gyanusat, rendes útjára megy a levél, de mit fognak csinálni két, érthetetlen nyelven írott czikkkel, ha a vastag levélcsomag feltűnik és érdemesnek találják a fölbontásra? A kik ismerősek voltak az eljárással, biztosítottak, hogy addig fognak kutatni, a míg valakit nem találnak, a ki lefordítja azt nekik, csakhogy abba szép idő telhetik el. Azért, alkalmunk nyilván elkerülni a «Fekete kabinet» esetleges atyai gondoskodását, úgy jártunk el, a hogyan mondtam: a levelek megcizmezve és külön borítékban, komoly, érinthetetlen diplomáciai iratok előkelő társaságában utaztak el egy tengerentúli hatalom külügyminiszteriumába. Ott, mikor kinyitották a zsákot, talán egy kis feltűnést okoztak, mint mikor a vasúton a ládából előbujt a szabó, hanem, mint az eredmény mutatja, hűségesen elküldettek oda, a hova szánva voltak. Ez, egy kis indiszkréczióval, a három első nap története.

Tanulság: A japán okos és ravasz, mint a róka, de a magyar sem esett a fejelágyára. Quod erat demonstrandum.

Most pedig, miután a pályaudvaron végignéztük, hogyan hoztak meg Sachalin szigetéről háromszáz orosz foglyot, becsapódik a Tokaido-vasút kis kocsijainak ajtaja és megindul a vonat az ország fővárosába, Tokióba.

A MIKÁDÓ SZÉKVÁROSA.

NEM VOLT mindig az Tokió. Még négy évtizeddel ezelőtt a mikádó mindenható helytartójának, a shogun-nak székhelye volt Tokió (Yedo), maga a mikádó pedig aranyos kalitkában ült a másik fővárosban, Kyotóban. Egy különös, kettős uralom alatt állott az ország már majdnem hét évszázad óta; névleg a mikádó volt az uralkodó, az «istenektől származott», a kit valósággal vallásos tisztelettel vettek körül, ő volt az Augustus és az ő nevében folyt a kormányzás, hanem a ki igazán uralkodott, az az Imperator, a *Shogun* volt. 1192-ben alapította meg a shogunátust Yoritomo és először Kamakura lett annak székhelye. A jogszerinti uralkodót, a mikádót az ország belsejében, Kyotóban tartották hatalmas helytartói; esztendőnként, elmentek hódolni hozzá; olyankor földig borult a hatalmas vezér az istenek unokája előtt, hanem azért mégis csak azt tette, a mi neki tetszett. Némelykor a shogunokkal is megesett, hogy valamely hatalmas alattvalójuk tőlük is elragadta a tényleges uralmat és gyakorolta azt az ő nevükben, mint ők a mikádóéban. Így pl. a Hojo-család százharmincz évig uralkodott az országban, pedig még csak shogun sem volt. Emlékezetessé tette uralmát, hogy az ő uralkodása alatt verték tönkre a japán partokon Kublai kán hajóhadát, melyet ez az ország elfoglalására küldött ugyanakkor, mikor a mongol hordák a szárazon Ázsiát és Európát rohanták meg. A Hojo-család után egy shogun dinasztia, a Ashikagáké került a trónra kétszáz esztendőre, de a XVI. század hatalmas katonauralkodói, Nobunaga és Hideyoshi megint nem voltak shogunok, csak a belső háborúk zavarai között küzdötték föl magukat e hatalomra. Hideyoshi, más néven Taiko-Sama uralma alatt volt a legnagyobb Japán; 1585-től 1598-ig tartó uralkodása alatt az

erőskezű katona elfoglalta a japán hódításvágy régi tárgyát, Koreát és már Kína ellen készült, de e közben meghalt. Utána néhány évig nagy küzdelem volt a hataloméért s abból végre Taiko-Sama legkiválóbb vezére, Tokugawa Jeyasu — a mai Tokió alapítója — került ki győztesen, a ki 1600-ban a seki-gaharai nagy győzelemmel szerezte meg az országot magának és családjának, a Tokugawaknak. Innen kezdve ez a shogun-dinasztia uralkodott egészen 1868-ig, az ország igazi ura, a mikádó pedig továbbra is az maradt, a mi volt: árnyékkirály. Helyzete az volt, a mi az utolsó merovingi királyoké

a «major domus» alatt; a tényleges hatalom a shogun-dinasztia kezében volt. Hogy abban is maradjon, arról kegyetlen módon gondoskodott az uralkodó-család; már Jeyasu megkezdte a kereszténység üldözését, melyet 1549-ben Xavéri szent Ferencz hozott be az országba s a mely ez időben már mintegy egy millió hivet számolt az országban. Fia és utódja a legnagyobb kegyetlenséggel folytatta az üldözést; bevallott cél volt elzárni az országot a külvilággal való minden érintkezéstől és ez, rettentő öldöklések árán, végre sikerült is. A keresztényeket kiirtották, az idegen kereskedőket kiűzték, az ország lakóainak pedig szigorúan meg volt tiltva hazájuk határait elhagyni. Még az is meg volt határozva, hogy mekkora hajót szabad építeni: csak egyárbczosat, a mely a partok körüli hajózásra alkalmas és nagyobbakat nem. Ebben az elzárkózottságban élt az ország két és fél évszázadon át; csak a hollandoknak egy kis kereskedő-telepét tűrték a nagasaki-i öbölben, Deshima szigetén.

Mutsuhito, az uralkodó mikádó.

Azoknak is szigorúan meg volt hagyva, hogy semmiféle könyvet be ne hozzanak az országba, nehogy az az óriási szerencsét-

lenség essék, hogy japán ember megtudjon valamit abból, hogy mi történik odakünn és hogyan halad a világ.

Látnivaló, hogy a strucczmadártól nemcsak császárok, kancellárok és monsignorek tanultak politikát, hanem a shogunoknak is ez az okos állat volt a tanítómestere. Ők is azt gondolták, hogy minden bölcsesség kezdete és vége, semmi új dologról tudomást nem venni, mert a mi új, az eo ipso gyanús; meg kényelmetlen is, legjobb azt nem is látni. Egyszer aztán mégis csak láttak valami újat, valami különös, újfajta csudát; meg *kellott* látniok, mert — óh jaj! — nagyon is közel jött a kis szemtelen. Ott füstölgött az orruk előtt, a tokiói öbölben és a csunya fekete kőszénfüstjével kellemetlenül bosszantotta a lótuszvirágok közt elmélkedő bölcs bronz buddhák orrát. Az amerikai flotta volt az, a melyet Commodore Perry vezetett oda; a parancsnok Fillmore elnöknek egy udvarias levelét hozta magával, melyben a derék yankee szépen megkéri a hatalmas shogunt, ne terheltessék megnyitni egynéhány kikötőt odaát — sok eladnivalója van, kell neki a piac. A shogun és tanácsa a könyökéig elsápadt, úgy megbotránkozott a vakmerő kívánságon; bizony még cilindert találnak venni a jó japánok, sőt a mi még borzasztóbb: könyvet! Nagy sűgás-bűgás támadt, úgy lehet, tanakodtak, hogyan lehetne a régi jó recept szerint egy kissé megfőzni vagy fölnégyelni ezt a tolakodó fehéret? Hanem akárhányan nézték az öblöt, egyet láttak valamennyien, az amerikai ágyúk tátongó torkát, a melyek szép sorjában neki voltak állítva a városnak. Mivel pedig senki sem szereti a vasat sülve és kényelmetlen dolog kapkodni a fejét a röp-ködő bombák elől, mit volt tenni, hosszú huzavona után, 1854-ben aláírták az első kereskedelmi szerződést az Egyesült-Államokkal. Akkor azután gyors egymásutánban jött a többi; még ugyanezen évben Angolország, a következő években Oroszország, Hollandia és Franciaország. Az elzárkózottság meg volt törve, Japán, legalább részben, megnyílt a külföldi kereskedelemnek. Mindez azonban erősen megingatta a shogunátusnak már amúgy is megrendült tekintélyét és több évi belső zavar után 1868-ban véglegesen megbukott a hét évszázados bitorlás, hogy helyét elfoglalja a régi, törvényszerinti uralkodó, a mikádó. 1869-ben a jelenlegi mikádó, Mutsuhito elhagyta Kyotot és székhelyét ide, Tokióba tette át, azóta császári székhely a másfél millió lakosú főváros.

Nos, ide vonultunk be ennek a napnak a délutánján, a mint megérkezett Yokohama felől a vonat. Páratlan spektákulum volt maga a bevonulás is négy kis kocsin: az elsón ült a vezető miszsionárius, egy nagyszakállu francia pap, a másodikon volt a podgyász, a harmadik és negyediken mi. Mindegyikbe fogva egy nagykalapú, ügetve talpaló kuli; tessék elképzelni ezt a karavánt, a mint szép libasorban egymás

után, félórahosszat kanyarogva trappolt a kis faházak között; végre megérkeztünk a miszsióházhoz. Ez a *Tsukiji* nevű városrészben áll, a minthogy egyáltalában a város ezen részében van a miszsiótelepek javarésze; régente itt volt az idegeneknek adott «konczeszsió», az a terület, a hol letelepedhettek. Ma már természetesen lakhatnak bárhol. Papi ember azonban Japánban utazva, a hol csak van miszsió, oda száll; természetesen nem ki-

A tokiói érseki templom a *Tsukiji*-ban.

vánja ezt a szivességet a derék miszsionáriusoktól ingyen, hanem megfelelő adománynyal hálálja azt meg a miszsiónak, a mely szegény, nagyon is rászorul arra. Így mindketten jól járnak, a miszsió is, meg az utas is, a ki esténként, mikor kifáradva jön haza a városban való barangolásából, művelt, lelkes férfiak társaságában tölthet egy-két órát, a kik jól ismerik az országot és örömmel adnak mindenről fölvilágosítást. Persze, nem mindenütt lehet ezt megtenni; a hol nem volt miszsiótelep, vagy a hova későn este érkeztünk meg, ott szállodába mentünk mi is. Ez megint kétféle; nagy városokban van

európai is, ez jó, de többnyire méregdrága; kis városokban ez sincs, hanem meg kell elégedni a japánnal. Ez meg kész vígjáték; a czipőket le kell vetni és bő japán ruhába, *kimono*-ba bujtatják az utast, az európaiat is. Hihetetlen udvariassággal fogadják, a földre borul előtte a gazda és a népe; teát kap ingyen, a mennyi tetszik, hanem persze japánmódra, cukor nélkül. Étkezés a szoba közepén gyékényre kuporodva evőpálcikákkal; ugyanott vetik meg az ágyát is. Egy-néhányszor ilyen japán fogadóban töltöttük az éjjelt, hanem azt érdemes lesz külön elmondani.

Tokióról, mint másfél millió lakosú nagyvárosról szólva, mindenekelőtt iparkodjék az olvasó kiverni a fejéből minden képet, a melylyel Nippon fővárosát bárminő európai nagyvárossal akarná összehasonlítani. Sem Páris, sem Berlin, Budapest, de még Újpest sem; egészen más a kép. Egy óriási, a szó szoros értelmében beláthatatlan nagy terület tiszta, egyenes, makadamirozott utakkal, apró faházak tizezreivel teleépítve. A nagy bérkaszárnnyak ismeretlenek; lehetőleg minden család külön akar lakni, de mindenesetre csak kevés család lakik egyazon házban. Ezért foglal el olyan óriási területet a város; hihetetlenül nagy távolságok vannak benne és egész utazás az egyik végéről a másikra jutni. Kidől még a riksát húzó kuli is; többször megesett, hogy kijelentette, hogy nem képes tovább menni, ilyenkor azután át kellett szállni egy másiknak az alkalmazására. Szinte hallom megint a kérdést:

— De hogyan beszéltek velük?

Hát persze, hogy angolul, a mikor csak lehetett. A mint Budapesten — hála a jó magyar türelemnek — a német, úgy a japán nagyvárosokban, Tokióban, Yokohamában, Nagasakiban az angol szó az, a melylyel nagyjából elboldogulhat az idegen, ha nem is tudja az ország nyelvét. Ragad belőle valami kevés majd mindenkire. Nem több az a szókincs 40—50 szónál, de ennyi elég is a kulinak, meg a kiskereskedőnek, ezzel már el tud valahogyan boldogulni az idegennel. Nagyon sokan persze nem tudnak ennyit sem, vagyis teljességgel semmit, akkor azután az utazó keríti elő azt a keveset, a mi a tengeri út hosszú délutánjain reá ragadt a Murray-ból, az angol vezetőkönyvből. Ha sem ez, sem a nemzetközi mimika és gesztusnyelv nem elég, még akkor is van segítség. Jövel elő Murray! A piros

vászon-kötésű, Baedeker formájú — mondhatom, kitünő — útikönyvnek van egy fejezete, a melyben ilyen minduntalan előfordulható kérdéseket tartalmaz, ilyen esetekben az lesz a mentő. Előkerül a zsebből a könyv és az utas a körülállók nagy lelki gyönyörűségére elkezd belőle sillabizálni:

— *Ostorija-Hungarija Kosika, chotto annai shite kudasai!* «Az osztrák-magyar követség(hez), legyen szives megmutatni az utat». A mindig igen udvarias japán kifejezőmód szerint ez voltaképen így hangzik: «Kegyeskedjék leereszkedni, hogy útbaigazítóul szolgáljon».

Tokio egyik főutcája.

A mire a megszólított nem kevésbé udvariasan felel:

— *Chotto mite kite kudasai!* «Kegyeskedjék leereszkedni, jövőn és nézvéni!» Azaz: Jöjjön csak és nézze, ez az! És megmutatja.

Ha még arra is kíváncsi valaki, hogy mennyi idő alatt fog odaérni, azt is megkérdezheti:

— *Toki wa, dono kurai kakarimasu?* «A mi az időt illeti, mibe kerül?»

És a másiknak szeme elé tartja az órát, mire az az óralapon megmutatja, hogy a riksával mikorra leszünk ott. Ime, így lehet eligazodni még akkor is, ha az angol megszólításra udvarias mosolygásnál nem kapna az ember egyebet.

Ez volt ez első utunk Tokióban, az osztrák-magyar követségre. Szép kertek között van és a legszebb az összes követségek közül.

Hogy mire jó? Én nem tudtam megérteni, miután nekünk magyaroknak édes kevés érdekünk van Japánban. Okosabb emberek talán tudják, hogy miért kell viselnünk nekünk is a fényes palota költségeit. Ausztriának arra jó, hogy reprezentálja a nagyhatalmi állást.

Azaz, hogy valamire mégis jó. Van rajta egy papírlapon magyar fölrás is, a japán és német mellett. Azután pedig itt találtam az első osztrák embert — a követségi titkárt, egy igen kedves ur-embert — a kinek helyes közjogi fogalmai voltak Magyarországról. Ilyenért is Tokióba kellett eljönni.

Oda és vissza hegyen föl, hegyen le, széles terek és nagy parkokon át, majd megint faházak tömkelegében vitt az utunk. Óriási nagy parkok, valóságos erdők, vannak benn a városban magában és még nagyobbá teszik annak kiterjedését. Elsősorban mindenesetre magának a mikádónak palotája járul ehhez hozzá, a mely épület-tömeg hires kertjeivel, távával benne van a város kellő közepében, hatalmas falgyűrűvel és vízárokkal körülvéve, még egészen középkori módra.

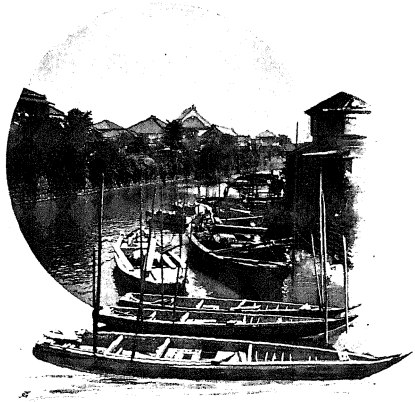
Ezidőszerint még nemcsak ez a falgyűrű középkori, a mi a mikádó palotáját körülveszi, hanem közép-, sőt őskori az a nimbusz is, a mi a személyét körülragyogja. Ő is «Isten kegyelméből» való császár, sőt a nép szemében még egy fokkal több: «Az istenektől származott». Rendeletei így kezdődnek: «Mi, Isten kegyelméből való császár, kinek háza Japán trónját elképzelhetetlen idők óta bírja...» stb. Az igazság az, hogy tényleg egy kissé nehéz magunkat visszaképzelnünk a Krisztus előtti hetedik századba, Nabukodonozor király idejébe, de mégsem lehetetlen. Fél századdal azelőtt, hogy az asszír király elfoglalta Jeruzsálemet, foglalta el a dinasztia őse *Jimmu Tenno* a szigetországot és alapította meg rajta a császárságot; az ő szereplését ugyan még a legendák köde veszi körül, de családja tényleg megszakítatlan sorrendben adja a mikádót az országnak. Ez lehet az oka, hogy a nép műveletlenebb része — nem lehetetlen, hogy őszintén — még ma is az istenektől származottnak tekinti a mikádót; ő, mint szerepéhez illik, meglehetősen elzárkózottan él és csak ritkán mutatja magát. Remélhetőleg idővel a szélesebb rétegekben is elterjed a historikus tudás és a mikádó is enged majd az istenekhez való viszonyából. Mutsuhitonak különben meg van az a szeren-

cséje, hogy tanácsosai igen okos emberek és az az érdeme, hogy hallgat az okos szóra és ez egy uralkodótól untilg elég.

Az említett várfalon kívül az egyik oldalon egy szép nagy park terül el, a melyből egy helyen be lehet látni a palota épületcsoportjai közé. Itt sem kell európai értelemben vett palotát képzelni, mert legfőljebb egyemeletes, japán stílusú, kunkorodott tetejű épületek a császári lakok. Bennük néhány gyönyörű terem európai módon van berendezve az udvari szertartások és fogadások céljaira; egyébként pedig ő is úgy lakik, mint minden más japán: szépen lakkozott, filigrán festésű és bronz-, meg emailművű szobáknak a — gyékényén.

Ez a gyékényszőnyeg a japán családi életnek a mindene. Lehet a japán ember császár, tábornok, miniszter vagy akármilyen nagy úr; ülhet a hivatalában íróasztal mellett, katedrán és hordhat uniformist vagy európai ruhát: mindez csak addig tart,

a míg családi körébe nem tér. Ha egyszer ott van, leveti a cipőt és a kényelmetlenül szorító európai gunyát és letelepszik a családi tűzhelyhez, a mi a gyékény. Ez az ebédlője, a hálószobája, a könyvtára, a műterme, mindene. Szörnyen kényelmetlenül érezné magát, ha európai módra butorokkal kellene telerakni a lakóhelyét; minek azok? A háztartáshoz szükséges tárgyakat befogadják a széttolható faliszekrények; azokban vannak a lakk-tálczák, a csészék, a kevés ágynemű. Napközben tökéletesen, vagy majdnem egészen üres a szoba, legfőljebb egy szép váza áll az egyik sarokban. Ebédhez ül a család, vagy látogató jön? Lekuporodnak szépen a földre. A látogató elé teszik kis bögrében az örökké izzó parazsat, hogy rágyujthasson, hamutartónak pedig kap

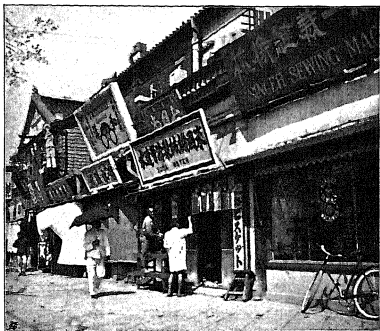
A Tokiót átszelő csatornák egyike.

egy üres bambusznád-csutkát — persze rögtön hozzák a teát is, a mi nélkül a japán vendéglátás vagy étkezés el sem képzelhető. Hogy mi van rajta jó, miután nincsen benne sem cukor, sem egyéb — azt ők tudják. Az étkezés is nagyon egyszerű; a japán ember átlag keveset eszik és ehhez a kevéshez untig elegendő az a lakktálca, a mit letesznek a földre; azon állnak a csészék, rizsszel, hallal, csigákkal, gyökerekkel, meg apró édességekkel. Sokfajta evőeszköz sem kell mindehhez; kést, villát pótol a két csont evőpálcza; olyan ügyesen forgatja ezeket a japán ember az ujjai között — mindkettőt egy kézben — hogy hamarosan fölszedegeti vele a vízben főtt rizst és minden egyéb ételt. Titkos gaudiumára szolgál az európai, a ki például utazás közben az állomáson megvesz egy ilyen halételt tartalmazó dobozt, azután nekiáll a mellé adott pálczikákkal és egy darabig vesződik velük, de hamar beléun és előszedi a zsebéből a hazai evőeszközt: a bicskát. Persze társaságban, pl. családhoz meghíva, nem lehetett megcselekedni ezt a könnyebbitést és végig kellett csinálni az evőpálczikákkal való mutatványozást. Viszont az is igaz, hogy egy-két hét alatt túrhetően belejön az ember.

A padlót egészen borító, szépen fonott, puha gyékényszőnyegnek ebből a szerepéből — hogy ez pótol asztalt, széket, ágyat — következik az is, hogy olyan aggódó gonddal tartják tisztán. Nincs rá eset, hogy cipőstül végig szabadna azon menni; ennél nagyobb gorombaságot nem lehetne elkövetni a házigazdával szemben. Vajjon mit szólnánk mi ahhoz, ha valaki sáros cipőjével fölmásznék az ágyunkra, végiggázolna a diványon és az aszalterítőn, s mindenütt ott hagyná a lábnyomát? Már pedig a japán házban ennyit jelentene cipőstül berontani oda. Épen ezért nem jön be a szobába, a küszöbön marad a cipő. Hogy hány vendég van már odabenn, azt nem a kalapok számából lehet megítélni, mert azt, meglehet, hogy nem is hozott mindenki, hanem hogy hány pár cipő vagy fapapucs áll a küszöb előtt. Odabenn a szobában azután harisnyában vagy meztláb jár minden ember.

Ilyen élet folyik ezekben az apró faházikókban, a melyek között gyorsan gördül a riksánk. Néha beléjük is lehet látni, az egyikben szabóműhely van, a melyben ugyancsak a rizsszalma-gyékényen kuporogva folyik a mesterség; a másokban pedig az apró sárga

emberkék bámulatos türelemmel himeznek selyemre vagy faragnak valami filigrán elefántcsont-munkát. A harmadik meg könyvesbolt, a hol a gyékényre szép sorjában kirakvák a könyvek; megkínálják a vevőt és úgy alkudoznak el egy csésze tea mellett. Az élénkebb utcákban a házak eleje csupa kirakat, majd mindenkinek van valami eladni valója; azt azután, akár gyümölcs, bablisztból készült sütemény, kalitkába zárt tücsök vagy értékes lakkmunka, kirakja a publikum szeme elé. Ám szó sincs róla, hogy az európai városok fényes kirakatai volnának ezek, a melyek hatásra számított elrendezésükkel és fényes kivilágításukkal csábítják a vevőt. Nem, ez megannyi apró bódé, a melyekben sokszor lehet találni igen értékes dolgot és pedig elég olcsón, hanem akkor végig kell túrni érte az egész boltot. A nagy, amerikai stílusú reklámhoz még igen kevesen értenek és nagy bazár csak egykettő van Tokióban, szép, fényes kirakat is csak egynehány a legszebb utcán, a Ginzán.

A kirakatok előtt.

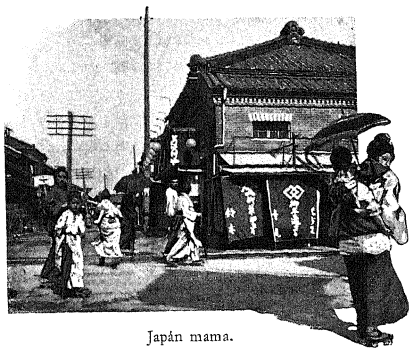
És az utca népe? No, az egy örökké hullámzó tenger. És pedig sárga tenger. Fehér, az is lakik egynehány ezer Tokióban, hanem úgy eltűnnek ebben a sárga áradatban, hogy észre sem lehet venni őket. Egy napon sok, ha tizzel találkozni az utcán. A többi a kissé szögletesképű, ferdeszemű mongol típus, némelyik európai ruhában jár, másik nemzeti viseletben, mint úgyszólván kivétel nélkül a nők; a férfiak közül igen sok kombinálja az európai és japán viseletet. A fejére kemény kalapot tesz, de a többi ruhája a kék vagy más színű, festői kimonó, lábán pedig a magas sarkú fapapucs kaffog. Voltaképpen kis zsámolyok ezek a papucskok; két elég magas kis deszka emeli a talpat, a melyet a gazdája úgy tart meg a lábán, hogy külön

tartóba, olyan saruszíj félébe illeszti be a nagyujját meg külön a többi négyet. E szerint igazodik a rövid harisnya is; annak is két ága van, a nagyujj meg a többi négy számára. Ezek a fatalpak adják meg a japán utcák speciális zaját; mivel legtöbbszörre makadamirozva vannak, nem hallatszik annyira ez a különös kopogás. De a hol kövön vagy aszfalton járnak rajtuk, és annál inkább, ha zárt helyiségben, pl. vasúti váróteremben vagy perronon kopog rajtuk száz és száz ember, az olyan különös, sehol máshol nem hallható hangversenyt okoz, a melyet soha többé nem lehet elfelejteni. Mint az evőpálczikákkal az evés, úgy ezeken is valóságos művészet a járás; a ki nincsen hozzászokva, az, egy kissé gyorsabban menve, föltétlenül orra esik vele, vagy legalább is leejti a lábáról. Nippon ügyes gyermekei azonban úgy mennek rajta, mintha gummitalpú cipő volna; akárhányszor láttam, hogy valaki futott rajta az elindult villamos után és fölugrott arra. Sokan a fatalpakat csak esős, sáros időben használják és száraz időben gyékény- vagy szalmatalpakon járnak. Az a nagy hasznuk van a fatalpaknak, hogy nem igen kopnak, meg amúgy is olcsók; így azután a nyolcz gyermekes családapának sem okoz a cipőkontó különösebb gondot.

Ez a kimonós, fatalpas közönség hullámozott föl-alá a végnélküli utcákon a kis faházak között. A hóna alatt esernyőt szorított; a kalapon kívül ez a ruházatnak másik európai része. A régi nagy, olajos papírból és bambuszból készült ernyőket már inkább csak a vidéken hordják, itt a fővárosban európai forma az. Egy tér sarkán nyilvános tornaszerek álltak; fürge japán csemeték vihánczoztak rajtuk, de azért nem volt feltűnő látvány, ha nagy emberek, katonák és polgárok is megálltak az útjukban egy perczre, hogy egy-két gyakorlatot végezzenek a korláton. A gyerekeknek különben volt más multságuk is: Port-Arthurt játszottak egy dombon és hosszú bambuszokkal kergették a muszkát. Húsz év múlva, mikorra megint összeszedi magát az északi medve, majd szembenállhatnak vele a valóságban is.

Közben leszállt az este és a kis boltokban kigyúltak a színes papiroslámpák; ilyent akasztott kocsijára a riksás ember is, a ki futva topogott vissza a Tsukiji csöndes városrésze felé. A kis katedrálisban, a sötét pálmák között megcsendült az Angelus és napi

munkájuk végeztével fáradt misszionáriusok gyülekeztek haza. A kertben zizegtek a pálmák és szünet nélkül czirregtek a tücskök s míg a messze tengeren túl, egy amerikai városban, most tanácskoztak a két nemzet küldöttei, hogy háború legyen-e vagy béke — a csöndes augusztusi éjjel csillagsátora borult a pihenő nagy emberbolyra.

Japán mama.

A TÖRTETŐ NEMZET.

KÖVETKEZŐ hét Tokióé volt. Négy évtizede, a mióta a japán beleállt a haladó nemzetek sorába, lázasan sűrű, tevékeny munka folyik az ország minden részében, sőt messze azontúl is, hiszen ezer és ezer japán tanul és utazik Európában és Amerikában minden évben, de a működő agya ennek a fölébredt óriásnak, a mozgató rugója ennek a nagyszerű gépezetnek mégis csak itt van az ország fővárosában, Tokióban. Itt van a császár körül egynehány világosfejű ember, a ki korán fölismerte a kor követelményeit, a változott idóket és a nemzet hivatását; hogy mit kell annak tenni, ha nem akarja, hogy egy szép napon sok hadihajó kössön ki a partján; ha ellenkeznek, röpködő shrapnellek kergessék szét a vitéz dajmiók ócskamódi hadát és a hódító fehér megosztózzék Japánon is, mint Ázsia többi részén tette. Az első közöttük kétségtelenül *Hirobumi Ito*, a világszerte ismeretes Ito márki, a kit «Japán Bismarckja» néven szokás emlegetni Európában. Hogy Japán ma az, a mi, azt elsősorban és legnagyobb részben ennek az embernek köszönheti; nem csoda, ha még életében szobrot állítottak neki. Érdemes meghallgatni, a mit önönmagáról mond:

«Én voltam egyike az első japánoknak, a kik idegen országokat kerestek föl és ezt természetesen csak úgy tehettem meg, hogy 1863-ban titokban eltávoztam Shanghaiba. Országunk még csak nem régiben nyílt meg az idegenforgalom számára és japán alattvalóknak nem volt megengedve az országot elhagyni. Mindenkor azon voltam, hogy Japán fogadja el a nyugati műveltség elveit és azon szerencsében részesültem, hogy ez irányban való szolgálataimat — az előrehaladás kivívására és Japán átalakítására — hazámnak rendelkezésére bocsájthattam. Harmincnyégy éves hivataloskodásom alatt minden-

kor arra törekedtem, hogy azokat a rendszabályokat, melyekre a modern Japánnak kialakulásában szüksége volt, ne csak elősegítsem, hanem, ha néha szükségesnek mutatkozott, erővel is rákényszerítsem az ellenállókra. Kezdetől fogva beláttuk, hogy a japán népnek nem csak hogy el kell tudnia sajátítani a Nyugat szellemi kincseit, hanem mihamarább neki magának is kell tudnia azokat produkálni, idegen útmutatás és vezetés nélkül...»

Ezekben a szavakban röviden benn van Japán csodálatosan gyors átalakulásának a története. Az első tanulnívágyó fiatalemberek még csak szökve mehettek ki az országból; pinczereknek állottak be az elinduló külföldi hajókra és így jutottak el távoli országokba. A mit ott, folyton nézve, vizsgálva, jegyezve tanultak, azzal, mint megrakodott méhek tértek vissza hazájukba és otthon hamar nyílt alkalmuk értékesíteni tudásukat.

1867-ben az utolsó shogunnak, Keiki Tokugawanak kezéből a jelenlegi mikádóba ment át a tényleges hatalom és bár eredetileg a császári udvar Japán elzárása mellett volt, az idegen hatalmak nyomása alatt kénytelen volt ezen politikáját teljesen föladni és 1868 január 15-ikén egy császári rendelet jelent meg, a mely a megváltozott állapotokat a népnek tudomására hozta és kijelentette, hogy:

«...az állapotok teljesen megváltoztak és ma már nem lehetséges az idegen hatalmakkal másképen, mint a béke és barátság kötéseiben közlekedni.»

Ezzel az idegenek megszűntek «barbárok» lenni és Japán késznek nyilatkozott tanulni tőlük. Persze az átalakulás nem ment simán; az egész 1868-ik év a shogun pártjával való küzdelemben telt el, de az év végeig legyőzték azt és még ugyanezen évben a mikádó áttette székhelyét Tokióba. 1869-ben véglegesen megállapították a császári kormányzat formáját; 1871-ben eltörölték a dajmiok hűbérrendszerét és a következő esztendőben megnyitották az első vasutat, Tokio és Yokohama között. 1873-ban behozta a császári kormány a Gergely-féle naptárt és ugyanezen évben a bécsi világkiállításon már feltűnést keltett Japán. 1871-től 1873-ig, Iwakura herczeg vezetése alatt egy, a legkiválóbb japán diplomatákból összeállított küldöttség járta be Amerikát és Európát; nagyszámú hivatalnok volt hozzájuk beosztva, hogy útjukban minden hasznos tudnivalóval megismerkedjenek és

arról otthon jelentést tegyenek. Érdekes a császári meghatalmazás, melylyel a küldöttség útjára kelt:

«Isteni őseinktől egyenes ágon való leszármazásunk jogánál történt trónralépésünk óta még nem menesztettünk küldöttséget a velünk barátságos viszonyban élő hatalmakhoz; most, midőn azt szükségesnek találjuk, bizalmunkat helyeztük küldöttségbe és Tomomi Iwakura igazságügyminiszternek, mint főküldöttünknek minden teljhatalmat megadtunk és Kido államtanácsost, Okubo pénzügyminisztert, Itot, a közmunkák államtitkárát és Yamaguchit, a külügyek második államtitkárát meghatalmazot kísérőivé neveztük ki.

... Szándékunk, hogy a fennálló szerződéseket alapos revíziónak vessük alá, hogy Japánt egyenlő rangra állítsuk a civilizált nemzetekkel és ebből folyó jogainkat és érdekeinket megóvjuk. Mivel azonban Japán szokásai és törvényei erősen eltérnek az idegen országokéitól, nem szándékozunk a revíziót azonnal végrehajtani. Mindenekelőtt a művelt nemzetek intézményeit akarjuk tanulmányozni, közülök azokat, melyek Japán viszonyainak leginkább megfelelnek, átvenni és kormányformánkat és szokásainkat folytonosan tökéletesíteni, hogy olyan állapotot érjünk el, mely nem áll mögötte a művelt nemzetekének...»

A küldöttség két évig volt úton és bejárta Északamerikát, azután sorra látogatta az európai országokat: Angol- és Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Németország különböző államait, Orosz- és Svédországot és Dániát. Azután délnek fordult és lement Olaszországba, majd megint visszafelé fordulva meglátogatta Ausztriát, Magyarországot és Svájcot. Végre a Földközi-tengeren és az Indiai oceánnon át tért vissza hazájába, vagyis körülutazta a Földet. Úgy szólván egy nevezetesebb hely sem kerülte el figyelmét; annyi meghívást kapott és annyi nyilvános intézményt, ipari vállalatot és történelmi emléket nézett meg, hogy éjjele és nappala folyton le volt foglalva. Az 1873-iki bécsi világiállítás épen jókor jött számára, hogy abból megismerje a világ iparát és művészetét. «A küldöttség naplója — írja egy japán tanár — melyet öt illusztrált kötetben a császári kormány adott ki, a mai napig érdekfeszítő és tanulságos olvasmányt nyújt, melynek megjelenése nagyban hozzájárult, hogy a japán nép szeme felnyilt a külvilág iránt. Ugyancsak érthető, hogy Japán vezető férfainak gondolatai és nézetei, kik ezen küldöttségben résztvettek, különböznek azon kollégáik gondolkozásmódjától, kik otthon maradtak az országban. Ezen küldetés eredményét soha sem lehet elég nagyra becsülni Japánnak a külföldhöz való viszonyának történetében.»

A küldetésnek, legalább közvetve, volt egyik eredménye az is,

hogy eltörülték a vallásszabadságot gátló utolsó intézkedést. Washingtonban figyelmeztették a küldöttséget, hogy Japán mindaddig barbár ország látszatával fog birni, a meddig érvényben marad az a rendelkezés, a mely a nyilvános tereken kifüggesztett táblákon tiltja a keresztény vallást, még ha a törvénykönyv nem is bünteti a keresztény hitre való áttérést. 1873-ban meg is szüntették ezt a rendelkezést és az utolsó ilyenfajta táblák a tokiói Ueno muzeumban láthatók.

A reformok gyorsan követték egymást. Megvetették a haditengerészet alapját, behozták az általános hadkötelezettséget, eltiltották a kardok viselését, gyors egymásutánban állították föl az iskolákat, postát és távirát, vasutakat építettek, a törvényeket javították, sőt Müller Miksa, az összehasonlító vallástudomány híres tudósa beszéli, hogy a japán kormánynak egy küldöttje járt nála Londonban és egészen komolyan fölszólította őt, hogy szerkesztszen megfelelő *vallást* a japán nép számára! A tudós alig birta visszafojtani derűtségét a különös ajánlat fölött, hogy ő egy népnek vallásalapítója legyen; persze nem lett a dologból semmi.

Az alkotmányos államok sorába 1889-ben emelkedett Japán, a midőn a mikádó országát alkotmányon ajándékozta meg. Az alkotmány javarészében Ito máрки tollából került ki és főleg a porosz alkotmány szolgált neki mintául. Van képviselőház, melynek tagjait kezdetben nyilvános, most titkos szavazással választják és van felsőház, melynek tagjait legnagyobbbrészt a császár nevezi ki. Különben abban is hasonlít a japán alkotmány némely európai társához, hogy addig funkcionál, a míg a császárnak úgy tetszik. Ha egészen őszinték akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy voltaképen Ito meg egynehány okos ember kormányozzák az országot; az történik, a mit ők akarnak. A gyakorlatban tehát oligarchia ez és jóformán zsarnokság, hanem mindenkor *a nemzet javát czélzó és józan* zsarnokság.

Az újjászületett Japán egyik legnagyobb alkotása a kereskedelmi és haditengerészet megteremtése volt. A shogunok kormánya, mint ismeretes, harmadfél századon át a kereszténység elterjedésének megakadályozása végett mesterségesen elzárta az országot a külvilággal való közlekedéstől, egyedül a hollandoknak és kínaiaknak volt megengedve, bár erős megszorításokkal, hogy Nagasaki kikötőjébe bejöhessenek. De az ország alattvalóinak szigorú büntetésekkel való

fenyegetések mellett tiltották meg a nagyobb hajók építését, csakis akkora hajót volt szabad építeni, a mely a parti hajózásra és halászatra volt alkalmas. Csak akkor vonták vissza ezt a rendeletet, mikor az amerikai beavatkozás megnyitotta az országot és akkor kezdtek egynehány nagyobb vitorlášhajót építeni. Persze nehezen ment a dolog, mert a nagyobb hajók építésének tudománya az elzárkózás hosszú évszázai alatt kiveszett a népből. Hanem a véletlen szegődött tanítómesterükül. 1854-ben egy orosz hadihajó, a «Diana», egy viharban erősen megsérült a japán partok közelében és végre is elsülyedt Shimoda kikötőjében. Mivel semmiféle alkalmas jármű nem akadt az ötszáz főnyi legénység hazaszállítására, utóljára az oroszok maguk álltak neki két vitorlás összeállításának és a munkájukhoz sok japán mesterembert is használtak föl. Ezek az ácsok és lakatosok a japánnak ismert tanulékonyágával olyan sokat tanultak el az oroszoktól a hajóépítésből, hogy a kormány rendeletére utóbb több ilyen hajót is építettek és ők képezték magvát azoknak a szakembereknek, a kikkel a kormány későbbben a most is főnnálló nagyszerű yokosukai flottaépítő és javító műhelyeket berendezte. Mikor elmentem mellettük és láttam az ott álló büszke hadihajókat, a melyek épen a győzelmesen megvívott háborúból tértek oda javítás végett, eszembe jutott, hogy a japán flotta alapjait voltaképen az oroszok vetették meg!

1855-ben a hollandi király egy kis hadihajót ajándékozott a japán kormánynak, a mely annak nevét «Kwan-ko-Maru»-ra változtatta és iskolahajónak használta. Első tanítóit is Hollandból kapta a japán haditengerészet. (A hála érte az, hogy az idén Jáva szigetén japán kémet fogtak el a hollandok, kinél a szigetet védő erösségek tervrajzát találták meg.) Hollandiából és Franciaországból meghívott szakértők vezetése alatt folyt azután tovább a munka; Nagasakiban, Osakaban, Kobeban stb. hajóépítő műhelyeket állítottak föl és a japánok hamar eltanulták tanítómestereik tudományát, úgy hogy aránylag rövid idő múlva már nem is szorultak reájuk. A nagasaki-i műhelyben építették 1876-ban az első nagyobb gőzhajót, az 1500 tonnás «Kosuge-Maru»-t és ezek a műhelyek, melyek most a Mitsu-Bishiczeg tulajdonát képezik, ma a távol Keletnek legelsőrangú hajóépítő-műhelyei közé tartoznak. A japán hajózás voltaképen a győzelmes japán-kinai háború után indult rohamos fejlődésének; az ország

legnagyobb hajóstársasága, a Nippon-Yuzen-Kaisha akkor rendezte be Európába járó vonalát és hat, egyenkint 6000 tonnás gőzössel nyitotta azt meg. Az egyik ilyen nagy hajó már Japánban épülhetett, a többi Angliában. 1904-ben Japán, kereskedelmi gőzöseinek tonnatartalmát számítva, a kilencedik helyen állt a világ nemzetei között 477.000 tonnával Oroszország után, Svédország és Hollandia előtt. Vitorláshajóinak tonnatartalma kevesebb volt, mint ezeké, 117.000.

Hasonló rohamos lépésben fejlődött a japán haditengerészet is. 1867-ben, a császár trónraléptekor, az egész haditengerészet kilencz kis gőzösből állott mindössze 69 ágyúval, a legnagyobb közülük 1000 tonnatartalmú volt. Ebből a szerény kezdetből fejlődött ki Togo admirális hatalmas oroszverő flottája, a mely most jelentékenyen meggyarapodott az elfoglalt vagy a vízből kiemelt orosz hadihajókkal. Évenként sokat költ az állam a haditengerészet fejlesztésére, azonban a tiszti fizetések nem igen magasak; így pl. a tengernagy évi törzsfizetése 6000 yen, a mi 15.000 koronának felel meg, a pótlékokkal együtt pedig fölmehet mintegy 20.000 koronára. A «Norddeutscher Lloyd» vagy a «Messageries Maritimes» egy-egy Japánba járó nagy gőzöse kapitányának évi 24.000 koronát fizet.

Temérdek sokat lehetne írni Japánnak a restauráció negyven éve alatt történt bámulatos fejlődéséről. Hivatalos statisztikák tömege fekszik előttem, mely beszámol a hadsereg kifejlődéséről, a pénzügyekről, a bankokról, a vasútakról, a kitűnően szervezett postaszolgáltatásról, melynek még az amerikaiak is bámulattal adóztak a st.-louisi kiállításon; azután az egészen modern igazságszolgáltatásról, a nemzeti gazdaság és ipar különböző ágairól (rizs-, tea-, selyemtermelés, bányászat, halászat stb.), végül — last not least — a pénzügyminisztérium kimutatása az — államadósságokról. Mert mint a modern embernek, úgy a modern államnak is rossz szokásai közé tartozik az adósságcsinálás és Japán, miután az állami életnek minden ágában modernizálódott, úgy ebben is követte a művelt nyugati államokat és csinált adósságot — főleg most a háború miatt — annyit, hogy csak győzze fizetni. De mindezek a dolgok részletesen nem igen érdeklik a nagy közönséget, azért a sok közül csak egyet szakítok ki, azt, a mely nélkül az egész mai Japán és annak nagy-

szerű előhaladása és sikerei nem volnának érthetők: a japán nemzeti művelődés képét.

A legnagyobb tévedésben volna az, a ki azt hinné, hogy a japán nemzet ez alatt a negyven év alatt a tökéletes műveletlenség vagy a félvad barbárság állapotából jutott föl arra a polczra, a hol ma áll. Szó sincs róla, hogy a japán nemzetet Commodore Perry hajóinak megérkezése előtt oda lehetne számítani, a hová valamely vad maláj vagy pápua törzset, avagy azokban az időkben egyenlő rangra lehetne állítani a barbár, idegengyűlölő marokkói törzsekkel. Igaz, hogy az európaikat, a mennyiben ismerte, megvetette, mint ezek, de voltaképen azért, mert az európai volt az ő szemében «barbár». Neki hosszú évszázadok óta megvolt a maga nagy műveltsége: irodalma és művésze, csak hogy speciálisan japáni volt mind a kettő. Űgyszólván egyetlen vonása sem volt közös az európaival és főleg nem ismerte az európai technikát. Irodalma javarészt kínai eredetű volt; Koreán át jutott el hozzá a kínai befolyás és leginkább buddhista szerzetesek voltak ennek a terjesztői. Több korszakot szokás megkülönböztetni az irodalmában; a legelső az úgynevezett Nara korszak, ennek a termékei legnagyobbbrészt csak költemények. A következő, «Heian» periodusban kezdett a japán irodalom a kínai befolyás alatt tulajdonképen föllendülni; történelmi és jogi művek, útleírások és regények születtek, de mindez magán hordta a kinainak nyomát, sok könyv kínai nyelven íródott. Ebbe a korszakba esik a japán klasszikus művek megszületése, ilyenek pl. «*Genji Mono-gatari*» és a «*Makura-no-Sosbi*». Sajnos, nem birtam a japántól eltanulni az ő nagy udvariasságát, inkább az amerikaitól tanultam el a yankee goromba őszinteségét és ezzel kimondom úgy, a hogyan gondolom s a hogyan nekik is megmonda alapos ismerőjük, sok éven át volt egyetemi tanárjuk, a jeles angol Basil Hall Chamberlain: hogy az ő klasszikus regényeik, épen úgy, mint a népdramáik nekünk, európaiaknak tökéletesen élvezhetetlenek. Rémségesen hosszúak, cselekmény alig van bennük; a regényekben hosszú leírások és bölcselkedések, a népszerű drámák jórésztében pedig végnélküli párbeszédék és monologok a főelem. Abban, a melyet Yokohamában végigélveztem, az egyik jelenetben egy csinált béka ült egy patak partján és a szereplő színész ahhoz intézett egy negyedórás hosszú dikziót. Hogy mit tudott neki annyit mondani, azt

persze nem értettem; hol dühösen deklamált hozzá, hol meg lágyan epedve nézett reá és addig szünetelt az egész cselekmény. A japánok, úgy láttam, nagy lelki gyönyörűséggel hallgatták, hanem én meg vagyok győződve, hogy a ki az ilyen «drámát» élvezni tudja, az elaludnék egy Shakespeare-darab előadásán, ha értené is a nyelvet.

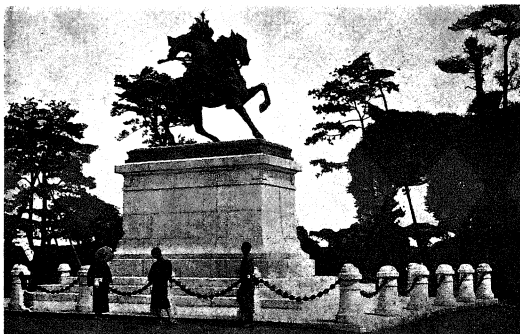
A shogunátus megalapítását követő zavaros idők nem voltak kedvezők az irodalomra és az ezen korszakban termelt művek csekély számúak és — japán tekintély, Suyematsu báró után idézek — csekély irodalmi értékűek. A meglevőt többnyire buddhista szerzetesek tartották fenn. Ezen korszaknak végére, még a Tokugawa dinasztia elé esik a csaknem egy századig tartó európai befolyás kezdete. 1543-ban lépett japán földre Tane-ga-Shima szigetén *Mendez Pinto*, néhány évvel később pedig pedig, 1549-ben nem messze innen, Kagoshimában *Xavéri szent Ferencz*. A japánok is elismerik, hogy ezen európai befolyás jótékony hatással volt reájuk és sok új dolgot tanultak el tőlük;* tanulságot tesznek erről magának a hatalmas Jeyashunak levelei is, melyeket az a Fülöpszigetek spanyol kormányzóival, sőt a mexikói alkirálylyal váltott és a mely levelezés máig fönmaradt. Az egyikben pl. tapasztalt bányászokat kér az ország bányáinak művelésére Mexikóból, mert hallotta, hogy az ottaniak a legügyesebbek. Mikor azonban 1624-ben politikai okokból elzárták az országot és 1638-ig véglegesen kiirtották a kereszténységet, az európai befolyás teljesen megszűnt. Az az egypár megtűrt holland kereskedő csak kereskedett Deshima szigetén, de nevelő hatást a népre nem gyakorolhatott. Könyveket nem volt szabad eladniok s ha néha nagy titokban mégis megtették, a nagy koczkázat miatt aranyban mérték föl azok súlyát és árát.

A Tokugawa shogunatus harmadfélszáz békés esztendeje kínai jegyben fejlődött tovább a műveltség; iskolák keletkeztek a *samurai* nemesi osztály gyermekei, de a polgári osztályok számára is. De a mai műveltség mégis csak onnan kezdődik, a mikor Commodore Perry ágyúnaszádjaival megnyitotta a kapukat. Az amerikaiak ezen alka-

* Így pl. a tűzifegyvert először Tane-ga-Shima szigetén ismerték meg, a hol Mendez Pinto az ő arquebuse-jával a japánok nagy bámulatára egy madarat lőtt le. Innen terjedt el azután az ország többi részeibe a tűzifegyverek ismerete, úgy hogy azoknak egyik fajtát a köznyelven sokáig tane-ga-shimának nevezték.

lommal több gőzgépet mutattak a japánoknak és azok nem kisebb kíváncsisággal és tudásvágygal nézték azokat, mint annak idején Tane-ga-Shima lakói Mendez Pinto puskáját.

A műveltségnek ez az eleme hiányzott a japánnak: a természet-tudományok és a technika. Nem csoda tehát, hogy mihelyt lehulltak a korlátok, a melyek őt eddig a tudás ezen fajtájának a megszerzéstől visszatartották, *erre* vetette magát szinte lázas, éhes mohósággal. Európai és antik művészet, szépirodalom, történelem vagy pláne

Nankō shogun szobra az egyik tokiói parkban. Az első európai stílusú szobormű Japánban.

az, a mit mi klasszikusoknak nevezünk és a melyeknek ismeretén műveltségünknek tekintélyes része épül föl: mindez nem valami nagyon bántotta a máskülönben olyannyira tanulnivágyó japánnak a tudásvágyát. Hiszen irodalma és művészete neki is volt, és hogy mennyivel különb művészet egyetlen goth dóm az összes nikkoi és kyotoi filigrán palotáknál és templomoknál, vagy hogy mennyivel *több ember* Michel Angelo Mózes a kamakurai Dai-butsunál: arra a japán nem volt kíváncsi. Hanem hogy hogyan tud a fehér ember járni gőzzel a vízben és gázzal a levegőben, hogy hogyan lát bele a csillagvilágokba és a sejtek titokzatos műhelyébe, hogyan harcol a betegségekkel és hogyan öli meg ellenségét mértföldek távolságáról: ezt a tudományt akarta tőle eltanulni a japán. Egy tokiói közép-

iskola francia nemzetiségű tanára mondotta nekem, hogy egy kis japán diák egyszer félbeszakította őt magyarázat közben:

— Tanár úr kérem, hagyjuk már abba ezt a történelmet; tessék elmondani, hogyan csinálják a léghajót!

Ennek a kis diáknak a türelmetlen kifakadása jellemzi a japán nemzet tudásvágyának az egész irányát, valamint a mai japán műveltségnek a természetét is. A japán diák szorgalmasan tanul és nagy igyekezettel tanul idegen nyelveket is, hanem csak olyanokat, a melyekből közvetlen, praktikus haszna van. A latinnak és görögnek nem nagy kelendőse van az országban, de annál inkább a világforgalom nagy nemzetközi nyelvének: az angolnak. Hogy ezt megtanulja, fölhasznál minden alkalmat; a míg a dolog másképen nem ment, többször megtörtént, hogy előkelő családok gyermekei is pincéreknek álltak be angol hajókra. Most persze az iskolákban tanítják az angolt, de a japán diák az iskolán kívül is szívesen fölhasználja a kínálkozó alkalmat; többször megesett velem, hogy valamely nagyobb diák önkéntes kalauznak ajánlkozott, akár egész napra, csak hogy a vezetés ideje alatt magát az angol nyelvben gyakorolhassa. Ha egyszer azután ezt a nyelvet tudja, akkor nyitva áll előtte az út ettől a nemzettől mindent eltanulni, a mi neki hasznos, és valószínű, hogy nem Shakespeare színműveit fogja forgatni, hanem inkább Lord Kelvin fizikáját. De joggal mondható, hogy éppen ezért az átlagos művelt japánnak európai értelemben vett műveltsége még sokkal inkább egyoldalú, mint az amerikaié. Pl., hogy az ő Shimoze lövegeknek mi előnyük volt az oroszokéi fölött, arról sok japán ember tudna egészen szakszerű előadást tartani; de próbáljon meg valaki ugyanazon ember előtt egy ilyen — Európában közkeletű — kifejezést használni: «catilináris existencia» — és az nem fogja őt megérteni. Előbb egész előadást kell majd neki tartani, hogy ki volt Catilina és mit akart, és így tovább.

Ime a következőkben egy rövid kép arról, hogyan áll ma Japánban a közoktatás ügye:

Az *elemi iskolák* száma 1902-ben 28.381 volt, tanulóik száma 4.980.604. Bele van értve ezen számba a 6351 felsőbb elemi iskola összesen 948.777 tanulóval. Az alkalmazott tanítók száma 102.700 volt, ebből azonban egy ötödrésznek nem volt diplomája. Az alsóbb-

fokú elemi iskolákban nincsen tandíj. Tantárgyak az alsó négy osztályban: Erkölcstan, japán nyelv, számtan és torna; némely helyeken egyes melléktárgyak, mint rajz, ének, kézimunka, leányok számára pedig varrás. Az alsó négy osztály elvégzése után át lehet lépni és a tanulók 60 százaléka tényleg át is lép a felsőbb elemi iskolába, a melynek kurzusa 2—3—4 év, tárgyai pedig az erkölcstan, japán nyelv, japán történelem, számtan, természettan, rajz, ének és torna. Lehetnek a szükséghez képest különböző melléktárgyak is, közöttük az angol nyelv.

A mi a japán *középiskolát* illeti, az több tekintetben különbözik a mienktől. Először is a japán középiskola *egységes*, nincsen gimnázium és reál, hanem ugyanazon egy tanterve van az ország valamennyi középiskolájának. Tanítanak benne klasszikus tárgyat is, de nem latint vagy görögöt, hanem a régi kínai klasszikusokat. A főszó azoban a reális tantárgyakra van fektetve. A másik nagy különbség a mienkhez képest az, hogy nem nyolcz, hanem csak öt évfolyamból áll, de hogy valaki az első osztályába felvehető legyen, annak legalább 12 évesnek kell lennie és el kellett végeznie a felsőbb elemi iskola két osztályát is. A középiskola tantárgyai: Erkölcstan, japán és kínai nyelv, idegen nyelvek, történelem és földrajz, mennyiségtan, természetrajz (az ötödik évben nincsen), fizika és kémia (a két utolsó évben), a jogtudomány és nemzetgazdaságtan elemei (az utolsó évben), rajz (az utolsó év kivételével), ének (az utolsó két év kivételével), torna. A mely tárgynál egyéb nincsen kitéve, azt valamennyi osztályban tanítják. A kinaiból csak a régi klasszikusokat tanítják, a modern kínai nyelvet nem. Az ötödik év után a tanuló tetszése szerint résztvehet még egy egyéves kurzuson. Az óraszám az I., II. és III. évben heti 28, a IV. és V. évben 30 óra. 1902-ben 292 ilyen iskola volt az országban, 102.304 tanulóval.

A középiskolákon kívül nagy számmal vannak az országban különböző szakiskolák; ide számítanak a kereskedelmi iskolák is. Számuk az 1902-ik évben együttvéve 392 volt.

Az egyéb fajta főiskolákról nem szólva, *egyetem* ezidőszerint kettő van az országban, a tokiói és a kyotoi császári egyetemek. A tokiói császári egyetem (*Tokyo Teikoku Daigaku*) alapítási éve 1886; fakultásainak száma hat, úgymint jogi, orvosi, mérnöki, irodalmi,

természettudományi és gazdasági fakultás. A legtöbb tanszéke a jogi fakultásnak van, a rendes jogi tantárgyakon kívül tanítják rajta a német, francia és angol jogot is, ez utóbbit két tanszéken. Álljon itt szemléltetőül a gazdasági fakultás tanszékeinek sora:

Földművelés	--- --- --- --- --- --- --- ---	2 tanszék
Földművelési vegytan és általános vegytan	---	2 „
Erdőgazdaságtan	--- --- --- --- --- --- ---	4 „
Növénytan	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Állattan, rovartan és selyemtermelés	--- --- ---	2 „
Kertészet	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Állattenyésztés	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Földtan és talajművelés	--- --- --- --- ---	1 „
Szerves fizika és meteorológia	--- --- --- ---	1 „
Földművelésügyi politika és politikai nemzetgazdaságtan	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Állatorvosi böncztan	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Fiziológia	--- --- --- --- --- --- ---	1 „
Állatorvosi gyógytan és sebészet	--- --- ---	3 „
Állattenyésztési produktumok	--- --- --- ---	1 „
Erdőgazdasági produktumok értékesítése	--- ---	1 „

A mi a hallgatóknak az egyes fakultások között való megoszlását illeti: a hallgatók nagyrésze a tokiói egyetemen, akárcsak a budapestin, jogász. A kék és zöld kimonókban, fatalpakon körül-tappogó tokiói jogászyerekek nem olyan sneidigok ugyan, mint budapesti kollégáik, hanem az egyetemnek itt is ezen épületcsoportja a legnépesebb és a leghangosabb. Az összes hallgatóknak csaknem fele jogász; itt azonban még távolról sem kell félniök, hogy a diplomával a zsebükben nem bírnak állást kapni. A tényleges alkalmazásban lévő bírák és ügyészek még csak egy ötödrészének van diplomája és így nagy kereslet van a diplomás emberek iránt. Még tökéletlenebbek az állapotok a tanári és orvosi karban, a hol szintén aránytalanul sok a diploma nélküli ember és ezért az egyetemet végzett fiatal emberek joggal remélhetik, hogy hamarosan álláshoz jutnak.

A jogászok után szám tekintetében az orvosi és mérnöki fakultások hallgatói következnek; leggyöngébb a látogatottsága a szorosan vett természettudományok fakultásának. Itt a hallgatók tényleges

száma egy harmadát sem éri el annak a számnak, a melynek befogadására a fakultás képes volna. Illusztrációja ez — meggyőződés szerint — annak a ténynek, hogy a japán még távolról sincs annyira megérve, hogy a tudományt önmagáért keresné. Ahhoz metafizikai érzék és tudományos mult kellene, mint a németnél; a japánnál pedig hiányzik mind a kettő. Ő neki a tudomány annak lehető leggyorsabb praktikus alkalmazása végett kell; magát a tudomány szereti készen kapni az európaítól, ő azután annak vívmányait mesterialleg tökéletesíti tovább és leszedi róluk a tejfölt.

Az átlagos japánról mondom ezt. Pl. az orvosi fakultáson 1897-ben 25 volt a doktorrá avatottak száma, 1902-ben pedig 94. Ellenben a természettudományi fakultáson 1897-ben 26-an nyerték el a *Rigakuszi* (természettudományok doktora) czimet, míg 1902-ben csak 12.

Másrészt viszont teljes elismeréssel kell adózni annak a kis csoportnak, a mely ezen a téren — a szorosán vett természettudományok terén — is fáradhatatlanul és igazán hangyaszorgalommal működik tovább. A legkiválóbbak egyike *Tanakadete* tanár, a fizika tanára, a ki az edinburghi egyetemen végzett és megfordult Budapesten is. Engem a természetrajzi gyűjtemények érdekeltek, csakhogy egy kissé körülményes volt a hozzájuk jutás. Ajánlólevél volt bőven, a magyar kormánytól, a washingtoni japán követségtől és dr. Lóczy Lajos úrtól, a budapesti egyetemen a földrajz tanárától, a ki hosszabb időt töltött Japánban és jól ismeri a fakultás professzorait, hanem a vakáció volt a baj, a mely még zárva tartotta az egyetemet, a tanárok pedig szerteszét voltak az országban, különböző tudományos megfigyeléseken. Végre a fizikai laboratóriumban fölfedeztem *Tanakadete* tanárt, a ki szintén útnak indulóban volt Yezo szigetére, hogy ott egy földrengést figyeljen meg és épen egy galvanometert alakított át saját módja szerint seismografikus apparátussá. A hagyományos tea mellett szívesen beszélt budapesti időzéséről és készségesen megadta a kívánt fölvilágosításokat. Ezekkel azután másnap elindultam *Yamagawa* rektor fölkeresésére, a ki az engedélyt megadhatta. Csunya esős időben vitt a kuli az apró faházak között Tokió egyik villanegyedébe, a hol a rektor háza állott és néhány percnyi várakozás után kijött a házigazda. Bemutakoztunk és barátságosan meghívott egy csésze teára. Ez persze legelőször is azt jelentette, hogy

tessék a cipőket levetni, miután japán házba cipőstül belépni óriási neveletlenség volna. A cipők tehát ott maradtak a ház küszöbén kuporgó szolgáló őrizete alatt, én pedig a könyvtárszobákon keresztül követtem a ház belsejébe a gazdát. A könyvtárszobában ne tessék könyvszekrényt vagy állványokat keresni, szó sincs róla; a könyvek ott vannak szép sorjában a padlón. A küszöbön ott volt már egy pár cipő, beljebb jutva azután előkerült a gazdájuk is, egy komolyképű, fekete szalonkabátos úr ült a gyékényen a teáskanna mellett. A jogi fakultás egyik tanára volt. Mellette szépen elhelyezkedtem én, velünk szemben pedig a rektor teljes otthoni kényelemben, azaz kimonóban és mezítláb. Le-

nyeltünk tea czimén egynehány csésze meleg vizet, a parázon meggyújtva elszittunk egy párat azokból a könnyű japán cigarettákból, a mik úgy égnek, mint a szalma, megbeszéltük a dolgainkat, azután búcsuztam. Mire a kapuba értem, már nemcsak a házigazda kísért ki, ha-

nem a család apraja-nagyja; a hányan voltak, az mint ott hajlongott az ajtóban, udvarias, mély hajbókolással. És most következett valami, a mi a japánnak könnyen megy, hanem európai emberre végre roppantul komikus helyzetet teremt. Tudniillik a cipő felhúzása. A japánnak könnyen megy, mert egyszerűen belebujik a papucsába és nem kénytelen hátatfordítani a kikisérőknek; nekem azonban végre is nem volt mit tennem, mint leülni a küszöbön és úgy húzni a cipőt, miközben az egész familia mélyen meghajolva állt az ajtóban. Örök kár, hogy erről a remek jelenetről nem készült fölvétel. Végre fönn volt a cipő és nem voltam kénytelen tovább is hátat fordítani a rector magnificusnak; még egy kölcsönös mély meghajlás, azután az egy személyben kocsis-ló fölhúzza az ernyőt, gondosan betakarja az utasának a lábait az eső ellen, kezei közé

Az apró faházak között.

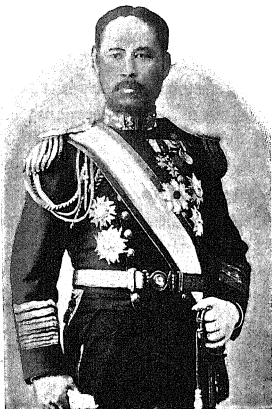
kapja a rudat és talpal tovább. Még egynehány vizitet kellett megtenni ezen a locs-pocs délelőttön, szerencsére azok európaiaknak szóltak és így nem ismétlődött a cipővel való művelet.

Harmadnap azután a viszontláttam a rektort az egyetemen a hivatalos helyiségében; akkor már kifogástalan európai ruhában volt. Egy hivatalnokot adott mellém és azzal sorra jártam az engem érdeklő gyűjteményeket, legtovább időzván annál, melyben Japán partjainak bámulatosan gazdag tengeri faunája van összegyűjtve. A tokiói öböl bejáratánál, *Misakiban* van az egyetemnek egy tengeri biológiai állomása és mivel itt a tenger faunája feltűnően gazdag ritka példányokban, azért ennek a laboratoriumnak igen értékes anyag áll rendelkezésére és innen gazdagszik az egyetemi gyűjtemény is. Az egyetem természettudományi kollégiumának másik nevezetessége a seismologiai intézet és megfigyelőhely; a földrengések természetét, irányát és kiterjedését figyelik meg ebben. Ez kiváló fontossággal bír Japánra nézve, a melyben annyi vulkán van és a mely ma is folytonosan működő földalatti tevékenységnek a színhelye. A földrengések itt ugyancsak nem tartoznak a ritkaságok közé; a míg Tokióban voltam, azalatt is volt egy gyöngye rengés. Az ilyentől legfőljebb az üvegek csendülnek meg egy pillanatra és egynehány fali óra áll meg, hanem néha óriási erővel jön és mérhetetlen károkat okoz az. Ilyen volt az 1855-iki földrengés, a mikor romba dőlt majd az egész város. A seismologiai intézet gyakorlati haszna az, hogy megmutatja, melyek a földrengési centrumok, és hogy átlag mely irányban terjed a rengés; az ilyen leginkább fenyegetett helyeken azután lehetőleg kerülik a masszív kőépületek emelését — ez az egyik oka, hogy miért van Tokió is legnagyobbbrészt fából — főleg pedig a gyárkéményeket nem építik ilyen helyeken téglából, hanem vaspléhből.

Innen kalauzom átvezetett az egyetem klinikájára. Csinos fa-épület, bár nem nagy az egész, mindössze százötven beteg van benne. Hanem nagyon tiszta; minden ragyog benne, mint a tükör. A nagy tisztaságot az is segíti föntartani, hogy itt is künn kell hagyni a cipőt; helyette szalmatalpat kap a látogató, a melyen egy darabig ügyetlenül imbolyog az európai ember, azután mihamarabb el is veszíti a lábáról. A vezetőm törött angolsággal beszélt, de azzal biztatott, hogy a kórházban lévő orvosok között van több, a ki Német-

országban tanult, hogy azok majd németül magyaráznak. Előre örültem a biztatásnak, de bizony nem lett abból semmi; a derék emberek kitűnően érthették a tudományukat, de ha akár Berlinben tanultak is, olyan alaposan elfelejtették a nyelvet, hogy alig maradt meg abból bennük több egynéhány szónál. Egyáltalában a mi a japánok nyelvtudományát illeti, az arról való képet nem szabad idealizálni: a műveltje átlag bírja az angol nyelvet, de nem valami kiválóan kezeli azt; németül vagy francziául kevesen tudnak. Hanem a kórházuk, az igen kedves és tiszta volt. Patyolat-tiszta ágyruhák közt feküdtek a betegek és a legnagyobb rend volt mindenütt. A konyhából épen kis sajkákban vitték szét az ételt: a vízben főtt rizst és a *szoju*-t, a mi az igen tápláló *mami* babból készül. Ennek igen nagy a fehérnyetartalma és főleg ebből készül a katonaság tápláléka is.

Hátra voltak még, a mi iránt legjobban érdeklődtem, a középiskolák. Itt Tokióban is láttam egynéhányat, köztük a nemes ifjak iskoláját, meg egy európaít, a melyet a francia marista-szerzetesek (Frères de Marie) tartanak fön, internátussal kapcsolatban. Ez a város közepén fekszik, szép nagy telep, udvarokkal és kerttel; van benne elemi, közép- és kereskedelmi iskola. Ebben csak japán fiúk nevelkednek, míg a yokohamai intézetben az európaiak és a meszticzek (fehérek és japánok gyermekei); a kormány kívánja ezt így, hogy a két elem el legyen különítve egymástól. Van nekik azonkívül az országban több intézetük is. Itt, a «Hajnali csillag»-ról nevezett tokiói kollégiumukban nevelkedett Togo tengernagy főhadsegéde, az említett Yamamoto Nobudsiro; itt keresztelkedett meg tizenhatéves korában és azóta is igen buzgó keresztény. Évenként többször meglátogatja az intézetet és ilyenkor büszkeséggel néz reá az egész intézet, ő pedig sohasem mulasztja

Yamamoto Nobudsiro, Togo főhadsegéde.

el az intézet kápolnáját fölkeresni és hosszú időt tölt ott az Oltáriszentség imádásában. A tavasszal, mielőtt csatlakozott volna flottájához, hogy azzal a tsushimai szorosba kimenjen az oroszok elé, két napot töltött itt lelkigyakorlatban, gyónt és áldozott, azután ragyogó arczzal indult útjára, e szavakkal búcsuzva el: «És most megyünk porrá törni az oroszokat!» Az bizonyos, hogy egy-egy ilyen ember példája rendkívül sokat használ a fiatal japán kereszténységnek. Általában a tengerésztestek között, a kinek alkalmuk nyílik más országokkal megismerkedni, elég sok a keresztény; Ito ellentengernagy katolikus, Uriu és Togo protestáns keresztények. Az intézet természetesen nem sürgeti, nem is sürgethetné valakinek a keresztény hitre térését; hanem azt teszi, hogy a tantervben előírt erkölcsant az intézet papja adja elő a keresztény erkölcsant alapján, azonkívül rendkívüli tárgyként tanítják a keresztény vallást. Így is évenként több megtérés történik, a többiekkel pedig legalább az az eredmény, hogy tisztult fogalmakat nyernek a kereszténységről és azokat viszik ki a közéletbe s ez sem megvetendő eredmény.

A tanárok igen dicsérték a japán tanulók nagy önfegyelmzését, tudásvágyát és hogy nagy tisztelettel viseltetnek európai tanárjaik iránt. Már azután, hogy mindig őszinte-e ez a tisztelet, annak a végére kellene járni, csakhogy ez nehéz, mint egyáltalában igen nehéz a japán valódi jellemét és gondolkodását kiismerni. Ha Talleyrand azt mondhatta, hogy: a szavak arra valók, hogy elleplezzük velük gondolatainkat — úgy ezt a diplomata mesterséget a japán nagyon is érti.

Megmutatták még a tanulók fürdőhelyiségeit is, az európai mintájút és a japánt. Az európai fürdő nem nagy népszerűségnek örvend a diákok között, annál inkább a sajátjuk, a japán. Ez egy éktelen nagy kád, tele forró vízzel, de olyannal, hogy magunkfajta ember ész nélkül ugranék ki belőle, a japán pedig akkor boldog, ha beleülhet nyakig. A hányan beleférnek, annyian ülnek a forró vízben, a melyben európai embernek lejönne a bőre és ilyen forró vízben fürdik a népnek kicsinye-nagyja.

Iskolai életet eddig nem láthattam, mert még nem kezdődött el a tanév. De számítva arra, hogy mire lekerülök az ország déli részébe, már megkezdődnek az előadások, jónak láttam bemenni a közoktatásügyi miniszteriumba, passepartout kérni. Az államtitkár

fogadott és mindenféle európai (és kínai) hosszú ceremóniák és ügyosztályokba való küldözések nélkül ott a gőzölgő tea mellett tusba mártott finom ecsettel mindjárt meg is írt egy hosszú papírt, ez volt a passepartout. Gyorsaság nem boszorkányság és rövid néhány percz alatt czifra japán betűkkel lett tele a hosszú, vékony szelet; hogy mit tartalmaz, máig sem tudom, hanem valami jónak kell ráírva lenni, mert mindenütt gyors és szives készséget váltott ki az igazgatók részéről. Az államtitkár, Sadatake Koba európalátott, művelt úriember és jól beszél németül; a mi feltűnt a hivatalában, az volt, hogy a rendelkezésére álló szolgák mind 12—13 éves gyermekek voltak. Később megtudtam ennek az okos, japánira valló berendezkedésnek az okát: a míg valaki gyermek, a játék érdekli és nem kutat hivatalos titkok után. Ha felnől, áthelyezik máshová. A hivatalokban pedig gyorsan futott végig a toll vagy ecset a papirosokon; lelkiismeretesen dolgozó hivatalnokok ültek az íróasztaluk mögött, vagy jártak iratcsomókkal hangtalanul a folyosón. Sehol semmi fényűzés; praktikusán, de egyszerűen volt berendezve minden és azt hiszem, a hivatalnokok fizetése sem nagy, mert mindent összevéve, Japán bizony nem valami gazdag ország. És mégis nagygyá, erőssé teszi fiainak munkája, az a lelkiismeretes, serény, hangyamunka, a mit a fürkésző szemmel, oknyomozó vizsgálódással néző idegen mindenütt észrevesz: műhelyekben, iskolákban, hivatalokban egyaránt. Hogy a diákok hogyan veszik ki belőle a maguk részét, azt az ország második legnagyobb városában, Osakában láttam, azt ott mondom el. Ez az alsóbb osztályoknál természeti dispozióiból és életszükségletből folyó, a nemzet vezető értelmiségénél pedig kötelességérzetből és a nemzet nagyságáért való lankadatlan és törtető munka az, a melyből ilyen rövid idő alatt megszületett és még egyre születik *Dai Nippon*, a Nagy Japánország!

TOKIÓTÓL NAGASAKIIG.

ISKOLÁKBÓL, hivatalokból, tudományos intézetekből, szóval a *Da Nippon* sürgő műhelyeiből kijutva, a régi, költői, virágillatos, színes Japánt akarja látni a Föld másik feléről jött utazó. Nagy közházakat, bennük sürgő hivatalnokokat, operációs termeket, kereskedelmi múzeumokat látott a világnak más részén is, most valami olyat keres, a mi másutt nincs; furcsán bongó muzsikát, csendes pagodákat, a hol a titokzatos, homályos, aranyos lakkos háttérből nagy szemeit idegenül mereszti egy cifra bálvány; a mit máshol nem lehet látni, a miért el kell jönni ide! Megvan; itt van mindjárt a közelben, nem kell messzire menni érte. Egy park áll itt a város szélén, az *Ueno-park*, valóságos kis erdő, ott szól a muzsika, a tam-tam, a gong, a sejtelmes, bűgő, monoton ázsiai zene. Tehát arrafelé! Vasárnap délután van; a mióta az új módon számítják az időt, itt is ünnepe ez, illetve hivatalos szünnap, szünetel a munka, rogyásig telvék a villamos kocsik és tarka szalagban kigyózik kifelé a lengő bőruhás publikum. Egy kis tó mellett visz el utunk, a *Shinobazu* ez az *Ueno-park* előtt, lótuszvirág borítja a tükreét, teljes virágzásban így augusztus végén; egy kis félszigeten vendéglő áll rajta; estére majd, ha kigyúlnak a színes papiros-lámpák, ide jövünk vissza, teát szüröcsölni a lótusztó partján. Addig pedig előre, a népezrek útján, hadd lássuk, mit tud, hogyan mulat vasárnap délután a kedélyes, nevetgélő gyermek, Tokió népe?

De pszt! Meg kell állni egy perczre. Valami zene hallik a közeli utczából, a kis faházak közül. Mindjárt ideér. Csakugyan, kibukkan az első pár, azután a másik, katonák hosszú sorban; katonazenekar fúj bús, egyhangú nótát. Majd lengő zászlók jönnek, kék, fehér, lilaszín, cifra nagy betűkkel. Utánuk sárga, pergamenarcú, kopaszra

beretvált bonczok, némán vesznek körül egy képet meg egy ládát. Halottas menet. Az arczkép egy fiatal katonát mutat, tisztet; annak a hamvait hordozza a láda. A körülállók elmondják röviden a történetét: Hadnagy volt a seregnél, odaát küzdött Dai Nipponért a tenger másik partján, Mandsuria úttalan pusztáin, kopár dombjai között. Ott kapta a sebét és azzal hazajött meghalni. Otthon elégették az illatos máglyán és most viszik ki kézben a kis fekete ládában a hamvát, hogy odakünn eltegyék a földbe, egy kis kőoszlop

A diákok zenekara.

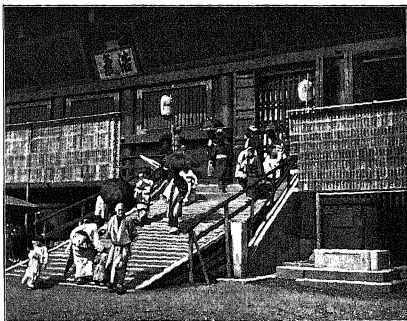
alá, az ősei mellé. A rokonsága és családja kíséri utolsó útján, de sehol egy nedves szem. Japán embernek nem illik sírni, soha, ha akármilyen baj éri; úgy illik, azt kívánja az illem, hogy derült arccal nézzen még a halál csontvázarcaiba is, és az édesanya könny nélkül kísérje a fiát. És hogyan is lehetne sírni érte, hiszen jól járt: a hazáért, a nemzetért, az ősök szentélyeiért halt meg és azoknak fényes, hosszú sora várja most a lelkét! Mikor pedig a katonazene elhallgat, gyermekek kórusa szólal meg; egy csapat fiú fúj furulyán lassú, hosszan nyújtott nótát; hamisan hangzik, irgalmatlanul, de nem nagyszerű ez a diákzenekar egy elesett tiszt utolsó útján? Az emberek tisztelettel állnak félre az útból, a lóusztó illatát

átlengeti a szél; ragyogó, napsugaras délutánon, szomorúság nélkül, üde, derült gyermekarcok, virágillat és ünnepi zene közt megy megpihenni a hazai földre az, a ki azért küzdve halt meg. És ezt a képet látta előre az a katona ott Mandsuria mezőin, *ezt akarta* és ezért kereste a dicsőséges halált; hol van az a kancsukával előre-kényszerített orosz had, a mi egy ilyen seregnek ellene birna állni?

A temetési menet elvonult az ő egyhangú zenéjével és az ünneplő sokaság tovább hullámozott, majd mind egy irányban, az *Asakusa Kwannon*, Kwannon istenasszony temploma felé. A kegyelem istennőjének temploma ez, melyben egy ősrégi képét őrzik, azt mondják, hogy a kép több mint ezer esztendő. Magát a képet sohasem szabad látni, hanem helyette megláthatja az ájtatos hívő az istenasszony harminczhárom földi megtestesülésének és huszonnyolcz megjelenésének a képét. Ha ez kevés volna ahhoz, hogy ájtatosságra hangolja őt, talál más, izlése szerint való bálványt; az egyik kegyesen néz le a trónusáról, a másik meg a fogát vicsorgatja reá. Van olyan, a ki betegségben segít, ha szépen simogatják; egészen lecsiszolták már a sok simogatással. Sárkányok, angyalok és mindenféle csodálatos lények népesítenek falat és tetőt, a közepén pedig két pap ül komoly arczczal, ő hozzájuk fordulhat a vásárló, hogy megvegye az istennő színes papírképét. A főszentély előtt mindig van egy hajlongó csoport; odajön, megáll, homlokához teszi a kezét és mélyen meghajtja magát, egynéhány szót morog, azután kis pénzdaráb csörren a rostélyon, az ájtatoskodó tovább megy és más foglalja el a helyét. Sűrű egymásutánban hull a rostélyra a garas, mert ez Tokió legnépszerűbb temploma (van azután akárhány, a melyik kong az ürességtől); de nemcsak imádkozni járnak ide az emberek. Dehogy! Valóságos kaszinó a templom. A ki elvégezte az ájtatosságát és letette a garast, a másik perczen már vidáman fecseg valamelyik ismerősével. A papok mormognak, az ájtatosok hajbókolnak az istenség előtt, egy csoport katona cigarettázva megy át, gyermekek futkároznak a lépcsőkön és az aranyos bálványok körül, egész családok itt örvendeznek a viszontlátásnak, némelyik megkondítja az imaharangot, a fapapucok kaffognak, olyan folytonos zaj, morgás, nevetgélés, beszéd hallik, akár egy színházban a fölvonásközben. Ilyen a japán ember ájtatossága; megadja a bálványnak, a mi a bálványé: egy kis haj-

longást, egy csendítést a harangon, no meg a garast, azt azután nem veheti rossz néven tőle senki sem, ha a másik perczben már hátat fordít annak és valamelyik ismerősével kezdi tárgyalni a nap eseményeit. Hogy mi mindenre jó a japánnak a templom, azt illusztrálja a közeli, ugyancsak buddhista templomnak, a *Monzeki*-nek egy oszlopán a figyelmeztetés: Ne tessék itt végezni a délutáni alvást! A színes lámpák közül sötéten válik el az aranyos lakk háttér; megfordulva pedig, az oszlopok nyitott közein át a százféleképen nyüzsgő élet az, a mit a kép mutat. Nagy, vörösre mázolt, kunkorodott tetejű kapu vezet a templomtérre; rémisztő fogvicsorgató szörnyek őrzik a be-

járatot, mellettük pedig óriási papucskok függnek, fogadalmi ajándékok olyanoktól, a kik jó gyaloglók akarnak lenni. A templomudvaron kívül, a kapu mellett két kis pagoda áll, mindkettejük előtt egy-egy nagy imádságos malom; a ki ezt a kényelmesebb

Az «Asakusa Kwannon» templom feljárata.

módját választja az imádságnak, egyet csavar a hengeren, a többit majd elvégzi helyette az. A másik oldalon, a malommal szemben pedig egy nagy bronzharang áll, ez meg talán adósságot fizetni jó; ha Japánban is akad, a ki a nagy harangra bizza a fizetést, hát ez csakugyan elég nagy ahhoz. Mondják, hogy hatalmas hangja van; ha jól megütik, végighangzik az egész városrészen.

A mi azután a templom körül van, hát az maga a hamisítatlan japán népélet. Kaleidoszkopban, mozgófényképeken látni odahaza ilyesmit, de a míg valaki nem látja szemtől-szembe, nem lehet igazi fogalma róla. Tokio Coney Islandja ez, csakhogy a yankee sietése és nyaktörő mulatságai nélkül. Egy hosszú utca, a két oldalán hihetetlen tarkaságú bódék; árulnak bennük mindenfajta czifra olcsósá-

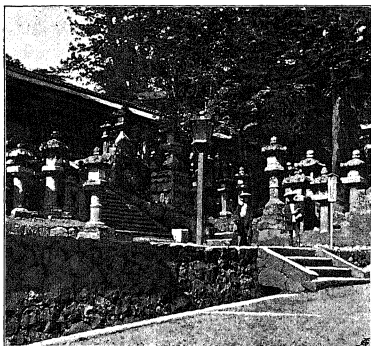
got, a mi a vasárnapi publikumnak való, selymet, madarat, csigákat, játékokat, czukros bablisztból való süteményt, a mi szemre szép, hanem a ki nem szokott hozzá, annak alaposan megfekszi a gyomrát. Körülöttük tízezernyi csacsogó, nevető nép tolong; legyezős, napernyős asszonyok a festői nemzeti öltözetben, gyermekek kis kimonójukban és matrózsapkával a fejükön, katonák, a kik épen olyan kedélyesen báméskodnak a bódék előtt, mint minálunk a városligetben. Fehér embert keresve sem látni. Amodább egy kis tó, nagy aranyhalakkal és szigeti kertekkel, egészen olyan, a minőket japán vázákról ismer minden ember. Nagy szomorúfüzek lógnak a vizébe, a czirádás fakorlátos hidakról pedig kövér aranyhalakat etet a publikum. Ennek a partja is csupa kacskaringós tetejű mutatványos bódék; az egyikben japán birkózást vagy a mukdeni csata képeit mutatják; tízfélé is látható Togo, Oyama meg Kuropatkin; a hivogató plakát karrikatura, hogyan nyalogatja sebeit a vérző orosz medve. Másutt amerikai nótákat harsog a fonográf, vagy állatsereglet van elrejtve kedves kis japán kert között; a publikum ugyanaz, a mi a városligetben vagy a bécsi Wurstlpráterben, csakhogy kimonós és sárga. No, meg jóval csöndesebb. De azért van a rikkancs, hogy pótolja a lármát; hóna alatt van az ujság, a *Nisi-Nisi Simbun*, azzal fúrja magát keresztül a tömegben. Hogy jobban észrevegyék, egy csomó csengetyüt köt az övére; tessék elképzelní azt a hangversenyt, mikor egy csomó ilyen gyors lábú, csengetyús ficzko fut végig az utcán! A tolongó sokaság fölött pedig magasan kiemelkedve trónol az Asakusa-torony (Ryo-un-kaku); tizenkét emeletét hetven méternyire emeli a szellős magasba és innen láthatni legjobban Tokio képét. Az emeleteken kis ozsonnázó helyek és árúbódék vannak; ha ezekbe betéved, egyhamar ki nem szabadul az idegen. Én is vagy két órahosszat voltam fönn a toronyban, a szép kilátáson kívül emlékül hoztam egy csomó japán apróságot, meg egy exotikus ozsonna emlékét: egy üveg japán sör, édes kétszersült, befőtt egres és baraczk, meg az elmaradhatatlan tea. A kis faragott meg öntött csecsebecsétket itthon persze szétvitték az ismerősök, hanem az utolsó, egy kis bronzbálvány, mégis hű maradt hozzám. Félesztendő mult el és már régen a «fehér» világ vesz körül vele együtt, de a jókedvű kis szörnyeteg az ő nagy pókhasával itt az íróasztalon, a villamos körte

fényében még mindig olyan barátságosan vigyorog le rám, mint mikor először találkoztunk a hallgató magasban, az Asakusa tornyán. Mintha kérdené: No, mikor megyünk megint vissza oda a világ másik oldalára, a csöndes sárga emberek közé?

* * *

Mert hiába, mégis csak a csönd annak a világnak a hangja. Hiába van ünnep, vasárnap délután, tíz és tizezer nyüzsgő ember az utczán, félakkora lármát sem csinál, mintha másutt volna ez. Valami délolasz városhoz képest meg épen ünnepi csönd számba megy az egész. Csöndes a beszéde ennek a népnek, tompa, egyhangú az ének, a mi mellett a katonája masiroz az utczán; olyan, mintha fadobot ütnének; bűgön, sejtelmesen hangzik az a zene is innen a szomszéd-ból, az Ueno-park fái alól. Egynéhány lépéssel odébb pedig épen a tökéletes csend és hallgatás birodalmába lép az utas. A shogunok sirja van ezen a helyen. A Tokugawa-uralkodóháznak hat shogunja van eltemetve az Ueno-parkban, másik hat a Shiba-park halottas templomaiban, a város másik végén. Maga a dinasztiaalapító Jeyasu *Nikkó*-ban nyugszik, a dinasztia utolsó tagja pedig Yoshinobu (Keiki), az utolsó shogun, a ki lemondott 1868-ban, még ma is él visszavoultan Tokióban. Régi dicsőségnek, büszke feudális idők urainak walhallája ez a sírkert; a mit a régi Japán tudott művészetben, finomságban, felülmulhatatlanul filigrán, aprólékos, türelmes munkában, azt összehordta ide aranyos szemfedőnek a pihenő shogunok hamvai fölé. Sötét aranyban csillog a két halottas templom; csodás értékű lakkmunkák a falakon, mennyezetben, padlón; sárkányok, főnixek és más csodás alakok néznek le a faragott chrysanthemum-csoportok közül a látogatóra. Csöndes vezető mögött haladva, sarutlanul kell körüljárni az ősöknek ezt a helyét; ilyenkor érti meg az ember, hogy mi az a *Shinto*, a tulajdonképeni japán nemzeti vallás. Igazában nem is annyira vallás, mint inkább a természet és az ősök tisztelete. Persze későbbben az őökből istenek lettek, meg a shintoizmus erősen összekeveredett a buddhizmussal, a mit a hatodik század közepén hoztak be Korea felől. A buddhizmus sem maradt meg eredeti alakjában, a hogyan Indiában megszületett; a kettőnek összevegyüléséből támadt az a félig őstisztelet, félig vallás, a mi ma még a japán

nép nagyobb részének a metafizikája. A természetfölöttinek keresésében, főleg azonban a hagyományban van a gyökere; sok japán családnál ott van a szoba sarkában a kis oltár, a hol virágot áldoznak az ősök emlékének. De azért elmennek a buddhista templomba is, meghajtogatni magukat egy kissé az istenek előtt, meghúzni az imádságos harangot és — találkozni az ismerősökkel. A hagyomány és a megszokások hatalma erős; de azért a műveltség térfoglalása elől mindinkább hátrál az elődöktől öröklött kultusz, mint vallás. Mint ősök tisztelete azonban fennállhat mindig.

A halottak birodalmában. A képen látható faragott kőoszlopok kivilágításokkor használt lámpatartók.

lámpákkal világított utcákon, futkározó villamos kocsik között találná magát?

A régi Japán történetéről beszél az Ueno-park múzeumának a történelmi része is. Kezdve a történelemelőtti időkön, a középkoron és a keresztény befolyás idején át vegyest mutat bizarr és tiszteletreméltó régiségeket ennek a földnek a történetéből. A történelemelőtti idők agyag- és kőszerszámai között legérdekesebbek azok az agyagból égetett primitív ember- és lóalakok, a melyeket itt a szigeteken főnökök és kiváló harcosok sírjaiban találtak. Eredetileg az elhunytak lovait és szolgálait vele együtt temették el; mikor azután ezt a kegyetlen szokást abban hagyták, szükségesnek látták, hogy leg-

Az elvirágzott cseresznyefák ágai ráborulnak a sírkert kőfalára, melyen belül faragott kőlámpások százai között áll a hat uralkodó sírja. A nagyváros zaja nem hatolhat be erre a csendes helyre zavarni a halottakat; jobb is nekik így. Ugyan hogyan nézne körül egy-egy ilyen, századok előtt lepihent shogun, ha valami csoda fölkeltené őt sírjából és villamos iv-

alább ilyen agyagképekben küldjék a szolgálakat és lovakat az elhunyt után, netalán a másik világon szükségét szenvedjen bennük. Itt mutogatnak a későbbi korból egy óriási dobot, a melyet a vallásos jellegű Bugaku-táncznál használtak, egy koreai mandarin palankint, a mi igen furcsa egy alkalmatosság: viszik is, meg tolják is; egy kereke van, azon halad tovább, de elől is, hátul is egyensúlyozni kell a rúdját, hogy ki ne dőljön belőle a mandarin ő méltósága. Impozánsak a régi császári palankinok, meg az állami nagy ökrös díszszekér, valóságos kis mozgó ház; selyemfüggönyökkel volt elakasztva ez is, meg a császári trón is, ha rajtuk ült a mikádó. Közönséges halandónak nem volt szabad látnia a fenséges arcot; azt tartották, hogy megvakul, a ki a «Sárkányarcz»-ra pillant.

Keresztény embernek azonban a legérdekesebb a gyűjteménynek az a része, a mely a XVI. és XVII. századbéli japán kereszténységnek emlékeit mutatja be. Nem nagy az egész gyűjtemény, mindössze két szekrény, de nagyon érdekes. Egy angol házaspárral sokáig álltunk a szekrények előtt, úgy, hogy lassankint egész csoport támadt körülöttünk, végre még a terem őre is odajött, hogy ugyan mit tudnak ezek az idegenek olyan sokáig nézelődni ezen az egy helyen? De hogyan tudnának, mikor itt minden törött keresztidarabnak, minden szétszakadt olvasónak a története egy-egy hősköltemény a japán kereszténység véres halálharczából! Ezeket az oltárképeket, feszületeket földult templomok oltáraitól ragadták el, ezeket az olvasókat imára kulcsolt kezekről tépték le a poroszlók, hogy a kereszt fájához kötözzék oda azokat a kezeket. A szenvedő Krisztus, a keresztrefeszítés stb. képei vannak itt ércz-domborműveken, ezek a hirhedt *fumi-ita*, taposásra szánt képek: arra valók voltak, hogy gyalázatos hittagadásnak legyenek eszközei. A kit a kereszténység gyanujába vettek, arra kényszerítették, hogy rátaposson egy ilyenre; a ki nem tette meg, azt készen várta a kínzás és a hóhér. Ugyanezt kívánták a partraszálló idegenektől, és a nagasaki-i holland kereskedőkről erősen áll a gyanú, hogy megtették ezt a gyalázatos dolgot, Judásmódra rátapostak az Üdvözítő képére a nyereséges üzlet kedvéért. Hősi vértanuság és ocsmány árulás emlékeit őrizi ez a sarok, az Ueno-muzeum két üvegszekrénye; legendás küzdelmek szellemseregei röpködik azt körül, föltámad előttünk az utolsó mentsvár: Shimabara várának negyvenezer vér-

tanúkoronás hőse... Hogyne időzne itt sokáig, ha lehetne, órákig az ember, akárcsak odalenn Rómában, a katakombák alján. Ide, a muzeumba került az utolsó *kosatsu* is, egy régi hirdetőtábla, a minők egészen 1873-ig álltak a nyilvános tereken és nagy betűkkel hirdették, hogy «a keresztények gonosz szektájához» senki ne merjen csatlakozni, a ki pedig tud róluk, az jelentse föl őket. Nagyon érdekesek a régi japán keresztény házakból való kis szobrok: japán ruhában és hajviselettel ábrázolják szűz Máriát és más szenteket. Ugyanitt vannak annak a követségnek az emlékei, a melyet 1614-ben Date Masamune, Sendai keresztény daymioja küldött Rómába Hasekura Rokuemon vezetésével. A küldöttséget nagy kitüntetéssel fogadta a pápa és sok egyéb ajándékon kívül, Hasekurát római nemességgel ajándékozta meg. Le is van festve olasz nemesi ruhában és ott áll a kép a muzeumban az adományozó levéllel és a követség egyéb emlékeivel együtt. Mindezek évszázadokon át a daymio családjának, a Dateknak birtokában voltak és onnan jutottak a muzeumba.

A városnak másik történelmi és művészeti nevezetessége a *Shiba-park* az ő halottastemplomaival és shogunsírjaival. Itt is hat uralkodó van eltemetve nagyszerű templomok között és ünnepi csendlengi körül emléküket. A templomokban megmutatják a színes, aranyos arabeszkekkel ragyogó szentélyt, a hová régi időkben a shogun lépett be, ha eljött őseinek szellemét tisztelni; mögötte, az odavezető oszlopcsarnokban álltak a nagy hűbérurak, a daymiok, a külső imatermet pedig az alsóbb nemesség foglalta el. Ez a régi kurtanemesség volt az, a mely legnehezebben tudott beletörődni a megváltozott állapotokba; föl is lázadt 1877-ben, az u. n. Satsuma-lázadásban és a kormány csapatainak elég dolgot adott a lázadást elfojtani, de végre is leverték őket. A Shiba-park százados fái zizegnek a shogunok és a samuraik régi dicsőségéről, a negyvenhét Ronin-nak hősi haláláról, a huszadik század hangja pedig itt is belesívít a századok emlékeibe. A Shimbashi pályaház felől hallatszik a vonat füttyje, egy heti időzés után elhív Tokióból: tovább! Gud báj, nagy sárga város, megyünk le tovább, délnek!

***

A milyen élvezet — egy kis kisiklás koczkázatával — az amerikai vasutakon utazni, olyan kevésbé megy élvezetszámba Japánban a

hosszabb vasutazás. Nem mintha rosszak volnának a vasutak, szó sincs róla, hiszen amerikai meg európai mintákról valók, hanem bosszantóan kicsinyek. Olyan apró légyfogók a kocsik, mint a hollandokéi; mignon a lokomotív, keskenyvágányú a vonal, ha gyorsan szalad is az apró jószág, nem bír rövidesen nagy utat tenni, sok az apró állomás és minduntalan megáll a vonat... kétségbeejtő! Vasút dolgában elkelne még Japánnak egy kevés amerikanizmus. Ott minden óriás, gigászi, kolosszus; a lokomotívjai szinte emeletesházak és örjögő sebességgel röpítik a nagy, nehéz kocsisort, itt meg aprózva

Japán belsejében.

zakatol a vonat a vékony sineken tovább, minden piczike, mint egy japán házban és az ajtóban az ember megüti a fejét, mert az is az alacsony japán termetre van mérve. Még a kalauz is gyermek; az izmos, pirosképű amerikaihoz és az óriás, vállas négerhez képest micsodák ezek a japán vasutak apró, sárga, tizenötéves kalauzai! Nem tévedés a korban, való igazság: a japán kalauz majd mind csupa gyermek. Egy ismertnevű francia írónak, a ki Japánban is járt, szemére vetették, hogy az országról szólva, vagy ötszázszor fordul elő a könyvében, hogy: mignon, miniatür, filigrán, piczike, csöpp, kicsiny — de a ki majdnem egyfolytában két napot és két éjjelt ment a vasútjukon végig, az meg fogja érteni azokat a jelzőket. Ennyi idő kellett ennek az elegáns kis babavasútnak, a míg levitt Tokioból az ország déli sarkára; egy olyan chicagói «Flyer» megtette volna egy

éjszaka alatt. És az evés, a mit ezalatt az idő alatt elkövet az ember... Oh kamakurai nagy Buddha, segíts! Mert nincsen ám minden vonalon étkezőkocsi, hanem meg kell barátkozni azokkal az ételekkel, a melyeket fürge japán suhanczok árulnak az állomásokon igazán kedves, izléses fadobozokban és kosarakban. A doboz csinos, az ára olcsó, az elrendezés étvágycsináló, hanem ha beleharap a gyanútlan fehér... brr! Még most is a számban van annak a keserves gyökérnek az ize, a mit *konomono* czimen árultak a rizszsel együtt s én valóságos ételnek vélvén, beleharaptam. Ha már elő kell hozakodni ezzel a régi stiklivel, elmondom, hogy kispap koromban egyszer, egy unalmas egyházi vizsgára való készület közben, egynehányan «evőversenyt» rendeztünk ehetetlen dolgokból s a menü számai között volt tojásbéj, gyertyadarab, beretválószappan, a végén pedig — honny soít qui mal y pense — a házi patikából való flastrom. A körülállók nyilalást kaptak az oldalukba a nevetéstől, hanem a verseny eldöntetlenül maradt; jómagam és még egy másik rendületlenül álltuk az utolsó számot is, bár ezt félóráig kellett rágni. Hanem azt hiszem, ha utána még *konomono* következett volna, akkor mind a ketten beadjuk a derekunkat. Hát beadtam én is és legyőzöttnek ismerve el magam, dobozostul az ablakon szállítottam ki ezt a japán delikatesszt. De mivel a vízben főtt, sótalan rizst egymagában nyel-desni végre is unalmas dolog, kerestem más valamit, a mitől könnyebben csúsznék az. Csinos kis üvegekben árultak valamit, olyan likőr-féle kinézése volt.

— No, ennek már csak jónak kell lennie — gondoltam és a nélkülözhetetlen Murray segítségével megindítottam «a flaska érányában» a tárgyalást.

— *Ikura desu?* (Mennyibe kerül?) Kiderült, hogy huszonnégy *sen*. (55 fillér.)

— No az csakugyan nem drága, ide vele!

A római trappistabarátok pompás Eucalyptus likőrének az ize vibrált az emlékeim között: itt is van Eucalyptusfa, az okos japánok bizonyára értik a módját, hogyan kell likőrt készíteni belőle és ez bizonyosan az lesz. A színe is olyan. Tehát...

A «tehát» után egy hosszú korty következett, azután egy még hosszabb pauza és az alatt — utitársam állítása szerint — olyanféle

ábrázat, mint a kinek három egészséges zápfogát rántják ki egyszerre.

— Hát nem likőr? — koczkáztatta meg végre a kérdést a kollégám, a ki bölcsen várakozó álláspontra helyezkedett az ismeretlen jószággal szemben és először rajtam próbálta ki a hatását.

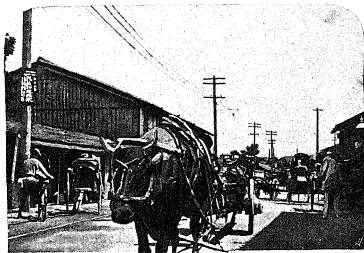
— Likőr a... majd mit mondok! Sósborszesz, petróleum, vagy denaturált spiritusz, az is a rosszabbik fajtájából! Talán a tokiói muzeumból került ide, a hol mostanáig gilisztákat áztattak benne.

Hát bizony *szake* volt a veszett jószág, azaz rizspálinka, a nemzeti szeszes itala a japánnak. Most már nem csodálom, hogy olyan kétségbeejtően okosak és józanok, mert ugyan ember legyen, a ki ezen a rabvallató italon el tud korhelykedni! Én sem vigadtam mellette tovább, hanem kihajítva az üveget, áldottam azt a vonalat, a melyen nem járatnak étkezőkocsit. Az igazság kedvéért azonban tartozom a Tokaido vasutnak — Tokio és Kobe között — azzal, hogy ez nem az ő vonalának szól, mert azon igenis járnak angol konyhájú, szép étkezőkocsik.

Reggelre Kyotóban voltunk. Sajnos, csak egy napunk volt a régi fővárosra, pedig ez is megért volna egy hetet, úgy mint az új. Az út, a mely Tokiótól idevezet, a régi *Tokaido*, a «Keleti tengeri út». A római via Appiához lehetne hasonlítani, ez is olyan hadak útja volt, mint amaz. Évenként kétszer nagy néparadat nyüzsgött rajta végig; az ország hűbéres urai, a daymiok vonultak föl egész kíséretükkel Yedoba (a mai Tokio), hogy ott hódolatukat mutassák be az uruknak, a shogunnak. Az útmelletti városok tele voltak kényelmes fogadóházakkal a daymiok és kíséretük, a fegyveres nemesek számára. Egy-egy ilyen kiskirályt egész raj samurai követett, a kik két kardot viseltek oldalukon és nagyban emelték uruk tekintélyét. Az úton szigorúan meg volt határozva a kitérés szabálya; ha két daymio menete találkozott, a kisebbrangúnak le kellett szállnia palankinjáról és egész kíséretével együtt félrevonulva megvárnia, míg a másik elhalad. Azért, ha csak lehetett, igyekeztek elkerülni az ilyen találkozásokat. A két főváros között átlag 12—13 napig tartott az út, ma ugyanannyi óra alatt teszi meg a vonat.

Kyoto főnevezetességei az uralkodói paloták és a templomok; nem csoda, ha annyi van belőlük, hiszen tizenegy századon át ez volt

a császári székhely. Nagy palotái vannak itt a mikádónak és hatalmas várkastélya volt itt a shogunnak is; bizonyos időközökben lejött Yedoból, hogy hódolatát mutassa be az isteni ősoktól való

Kyotoi jármű.

mikádónak. A hódolatos, szinte vallásos tiszteletet mindenkor készségesen megadta neki, hanem a jobbik részt, a hatalmat megtartotta magának; az uralkodásból nem hagyott a mikádónak semmit. A mikádó elfüg-gönyözött selymes trónu-sán fogadta a shogunt, a ki arczraborult előtte; hanem a kölcsönös bizal-

muk nem lehetett valami nagy, mert nagy kísérettel jött a shogun is, a mikádó trónja mellett pedig most is mutatják az elrejtett fülkét, a melyben a testőrség állt készen az audienciák alatt. Itt, Kyotoban jut hozzá az idegen, a mihez nem juthat hozzá Tokioban, hogy belülről láthassa a császári kastélyokat; így is külön engedélyre van szükség, a mit a követség eszközöl ki. A sarukat persze le kell vetni mindjárt a bejáratnál. A paloták remekek — japán fölfogás szerint; a termekben tényleg szép lakkmunkák, művészi fal- és mennyezetfestések vannak, filigrán munka minden apróság úgy itt, mint a shogunok palotájában, a *Nijo* várkastélyban. Főleg ez utóbbinak belseje ragyog az aranytól, most a mikádóé ez is. Hanem igazán nagyot, nagyszerűt, olyat, a mit csak távolról is össze lehetne mérni azzal, a mit nyugati értelemben *nagyszerű*-nek mondunk, mert nagy gondolatot fejez ki méltón — azt ugyan hiába keres itt az ember. Építészet, festészet, művészet mind kedves, szép, utánozhatatlanul finom, filigrán munka, de nagy gondolat nélkül. Egy áttörtművű selyemlegyező, egy remekbe készült virágváza — a Szent Péter-tér kolonnádjaihoz képest. «Önök nagyok kis dolgokban, de kicsinyek nagy dolgokban» mondotta japán hallgatóinak szemébe a tokiói egyetemen az előbbieken említett Chamberlain. És valóban ezt a benyomást viszi haza a kyotoi palotákból is az

utas. Bájosnak, finomnak, utólérhetetlenül gondosnak az apró részletek kidolgozásában — ilyennek fogja találni a japán művészetet itt is, mint másutt, de mindenhol ugyanaz a soványka motívum. Egy gém, egy szélben rezgő nádszál, lótuszvirág vagy egyéb ilyesmi; egy-egy olyan alak, a mely az erő gondolatát fejezné ki, mint tigrisek az egyik falon, már szinte föltűnő. Itt Kyotóban is van egy Dai-butstu, nagy Buddha, még nagyobb tömeg, mint a kamakurai, hanem hiszen akármilyen legyen a Dai-butstu, mint szobor: maga a gondolat, a mit kifejez, végtelenül lapos. A *Nirvána* az; egyenes negációja a legnagyobb jónak, az életnek, a nyugati ember fejlődő, haladó, törtető életének, a mely nagy ideálok, nagy javak után törtet és szó sincs róla, hogy a tökéletes egyensúly, az abszolút nyugalom állapotába helyezkedjék. Hiszen voltaképen a japán lélek számára is idegen, indiai import ez; fehér embernek pedig, ki az evolúció jegyében áll, egyenesen ellen-szenves. A magunkszínebeli ember épen úgy nem fogja megtalálni a nagy, igazán nagy gondolatot a Dai-butstu berkében, mint a kyotoi paloták és pagodák között; érdekelni fogja őt a sok faragvány, arany és zománcz, de kielégítetlenül hagyja a motívum: «*Nothing aspiring heavenward*».

Pagoda, az van számlálatlan sok a városban, a két fővállás keretében különböző szektákhoz tartozó. Ime egy-kettő közülök:

Sen-jüji, ennek főkincse a Buddha egyik foga. Az a legenda járja róla, hogy mikor Sákya Muni, a Buddha meghalt, egy démon elragadta a fogat és elfutott vele, de Ida-Ten isten utólérte és kényszerítette őt, hogy adja vissza a becses erek-

Ünnepség Kyoto utczáin.

lyét. Ezerhatszáz évvel később az isten egy kínai papnak ajándékozta a fogat, a mely azután Kinából idekerült. Egy három láb magas, pagodaformájú aranyozott tartóban nyugszik az óriási fog, a mely annak idején minden valószínűség szerint egy lónak állkapcsában foglalt helyet, hogy onnan kerüljön mostani magas polczára.

A pagoda mellett egy patakon át kis fahíd vezet, melynek neve *Yume no Ukibasbi*, az «Álmok úszó hidja» és arról nevezetes, hogy császári temetések alkalmával, mikor a halottas menet az éjjéli csöndben lassan halad a temetkezési hely felé, ezen a helyen dobják a vízbe a gyümölcsöt, süteményt és egyéb romlandó adományt, a mit a halott mikádónak ajánlottak föl. Egy másik nevezetes buddhista pagoda az «ezerkezű» Kwannon istennőé, a melyben épen egyezer képszobra van elhelyezve, a kegyelem ezen istenasszonyának. Az aprókat is hozzászámítva, a melyek a nagyoknak homlokán, kezein stb. foglalnak helyet, 33.000-re megy azok száma. Nevezetes a *Yasaka* pagoda az ő öt emeletével és a *Chion-in*, a mely a Jōdo buddhista szektának főkolostora. Százados kámforfák között léptünk be az erősségformájú kolostor kapuján; az odavezető úton apró bódék álltak, a melyekben frissítő szereket és ájtatossági czikkéket árulnak a zarándokoknak. A templom belsejéből messzire hallatszott egy egyhangú tompa zaj; a mint czipőinket künnhagyva, beléptünk a nagy, oszlopos csarnokba, fölfedeztük a zaj okát: az imádságos dob volt az. Egy buddhista barát guggolt a földön és nagy buzgalommal verte a halformájú fadobot, közbe egyhangúan mormogva hozzá. Publikuma nem igen volt más, mint egy-két asszony, meg egy gyerekcsapat, a mely a forró napról hűsölni jött be a templomba. Azután meg egy öreg koldús, a ki nagyokat fohász-kodva imádkozott és folytonosan csöngetett hozzá; de erről vezetónk azt mondta, hogy eltévesztette a templomot, mert egy másik szekta az, melynek templomában így szokás imádkozni. Ám a barátot nem zavarta sem a heretikus kolompolás, sem a kíváncsian járkáló idegen; ügyet sem vetett rájuk, hanem rendületlen nyugalommal ütötte tovább az üres fahalat. A templom környéke festői szép, mint a hogyan a templomoké többnyire lenni szokott; nem messze tőle, árnyékos zöld halmon áll egy harangláb, benne egy kolosszális nagyharang, a négy legnagyobb egyike az országban. Súlya 74 tonna.

A Yasaka pagoda Kyotoban.

Megpróbáltuk mozgásba hozni a nagy lánczokon függő hatalmas gerendát, a mely faltörőkos módjára üti meg a harangot; ha sikerül, akkor fél Kyoto fölött bűgva száll tova a hangja (bennünket meg alighanem lekergettek volna a barátok), hanem nem sikerült a művelet. Meg kellett elégednünk azzal, hogy letelepedtünk egy kis fabódé padjaira, melyeken máskülönben jámbor zarándokok szoktak pihenni, most pedig mi izelgettük rajtuk a cukros gyümölcslevet és válogattunk a fényképekben a kiszolgáló öreg japán végtelen hajlongásai között. Alattunk a hétszázéves csöndes kolostor, körülöttünk a zizegő fák, kis pagodák czifra tetői, szolgálatkészen mosolygó, békés sárga arcok és a sok százesztendős bronzóriás; ezek azok a kedves emlékek, a melyeket nem töröl el az idő s a melyek az európai élet nyüzsgő zajában is föl-fölvillannak a hazatért utas előtt.

A délután folyamán megnéztük a kyotoi egyetemet is; kisebb mint a tokiói, de szépen van berendezve ez is. Az egyetem könyvtárában a hagyományos tea mellett előkeresték a nemzetek történetei közül a miénket, azt, a melyiket angolul írt meg Vámbéry Ármin; dokumentálták, hogy nem ismeretlen előttük a magyar nemzet. A térképek osztályában megmutattak egy régi kínai világtérképet a XVI. századból; nem is rossz az akkori földrajzi ismeretekhez képest; csak Délamerika van kissé furcsán megrajzolva és persze Ausztrália hiányzik róla. A fotografiáját ideadták emlékül. Igen érdekes az egyetemmel kapcsolatos egyetemi internátus, a melyet — gondolom — könnyebb volt összehozni, mint az itthoniakat. Főleg a bebutorzása ment igen gyorsan, a mennyiben az valódi japánstilusú, azaz nincsen benne butor. Vannak benne európai berendezésű közös termek és tanulószobák, hanem az egyes czellák berendezése az egyszerűnél is egyszerűbb: négy fal és a gyékénypadló. Úgy laknak bennük a kimonós egyetemi polgárok, mint odahaza a szülői háznál: a földön. A könyveik s a kevés szükséges holmijuk a fali szekrényekben van. Ha ezt a szokást be merik hozni minálunk is, akkor könnyű lesz internátusokat alapítani. A két egyetem azonban korántsem elegendő az országnak és a kormány készül is már a harmadikat állítani valahol az ország északi részében.

Vége volt a napnak és igyekeztünk vissza a városba. Nagy, üres buddhista kolostor magas kőfala mellett vezetett el az utunk;

a hatalmas kapuja előtt apró japán katona járt föl-alá, szuronyos puskával a vállán.

— Mit strázsál ez itt az üres kolostor előtt?

— Pszt — int a vezető — majd megmondom, ha egypár lépéssel tovább leszünk!

— A kolostor nem üres! Tudják, ki a lakója? Hires ember: *Nebogatov*.

A lóusztó hidján.

— Ah úgy! Hát idekerült a dicsőséges orosz admirális?

Bizony idekerült a tsushimai útközet után, melyben megadta magát. Nincsen rossz dolga sem neki, sem a tiszteknek; becsület-szavukat vették, hogy nem fognak megszökni és szabadon járhatnak a városban. Különben egyáltalában nincs is szándékukban megszökni, hova is szöknének? Elég jól érzik magukat Kyotóban és az admirálissal egyetemben rendes vendégei a Kamogawa folyócska melletti szép nagy sörcsarnoknak. Ha Tsushimánál nem bírták elhallgattatni Togo ágyúit, hát legalább az Ashahi sörösüvegek battériáit támadják meg itt. S mint hallatszik, mindenkor győzelmes eredményyel.

A közkatonák sorsa már nem ilyen jó; a japánok szépen bánnak azokkal is, nagy üres pagodákban tartják őket s ott tanyáznak a jó fiúk a kilakoltatott istenek helyén. Hanem az a bajuk szegényeknek, hogy nincsen pénzük; az orosz kormány gondoskodik a foglyokról a francia diplomácia útján, a tisztekről illőképen, úgy hogy ezek valósággal föllendítik a város pénzforgalmát, hanem a legénységről bizony mostohán. Ellátásukat a japántól kapják, de az a pár kopekjuk, a mi van, alig elegendő levélírássra is. Unatkoznak is szörnyen; a melyik életrevalóbb, az japánul tanul vagy kéziügyességeket tanul el a japánoktól, sőt van olyan kurzus, a hol az írástudatlanokat a japánok tanítják — oroszul olvasni meg írni! A «sárga majmocska» nemcsak legyőzi, de alaposan meg is szégyeníti az elbizakodott medvét. Vallásuk gyakorlásában a japánok nem akadályozzák őket; a katolikus lengyelek vasárnaponkint csoportonként fölváltva, csekély fedezet alatt járnak el a francia missió templomába. Nebogatov admirális lakása mellett különben nagy rendezkedés folyt; mostanában várták ide a saseboi kórházból a már jóformán fölépült Rozsesztvenszkit.

A Kamogawa vizében tánczolva tükröződött vissza a folyóparti mulatóhely színes papiroslámpáinak fénye; a hidon túli hosszú utcán pedig csöndes vidámsággal nyüzsgött a szórakozó esti sokaság. Két oldalt boltok, tele mindenféle csemegével, a mi japán ínynek jó; a bódékban japán birkózók, Oyama képe, kinematográf, hirtázó színes papirlámpák és rikitó fölírások alatt az utcán ezernyi tömeg, furakodó riksák, mezítlábas kerékpározók, ezer és ezer fatalp kopogása... az ősi fővárosba illő, igazi japán kép! Azután átmentünk a Meganebashi hidján a hallgatag lótusztó fölött és a fáradhatatlanul czirregő czikládák hangja volt az utolsó, a mi fölhangzott az éjszakában.

***

A mint Kyoto az elzárkózott méltóságban élő mikádó udvarának, a letűnt hűbéres idők történelmének emléke, a következő két nagy város, Osaka és Kobe annál inkább a jelené. Egy órai vasutazás Kyotótól *Osaka*,* innen egy másik óra a tenger partján Kobe. Osaka-

* Közel az út feléhez, Yamazaki állomás mellett van egy halom, Tennō-zan, a melyhez egy tanulságos mese fűződik, a mit minden japán gyermek tud. A mese azt mondja, hogy egy

nak is van ugyan több érdekes régisége, közöttük a legnevezetesebb az 1583-ból, Hideyoshi idejéből való régi vár, melynek bástyái valószínűságos cyclopsépítmények, de azért Osakában nem a történelem a szembetűnő, hanem a jelen. Japánnak második legnagyobb városa, közel egy millió lakossal és élénk kereskedelemmel a tenger és a szárazföld felől. Messziről feltűnik a sok száz gyárkémény, többnyire vaspléhből a földrengések miatt; beljebb menve pedig Amsterdamra emlékeztet a sok csatornájával. A Yodogawa folyó és egy sereg kisebb-nagyobb csatorna megy keresztül a városon és eleven, nyüzsgő üzleti élet van a rakodó hajók körül a partokon. Lefelé menet csak érintettük a várost, mert az utunk célja most déli Japán volt, hanem azután megint visszatértünk ide. A Tōkaidō vasút végállomása a vonaton egy órányira eső *Kobe*, az összes nagy hajójáratoknak egyik főkikötője. 1868-ban alapították, mint az idegenek települőhelyét, ez volt a legelső helyek egyike, a hol idegen ember letelepülhetett Nippon földjén. Nem is nyugodtak bele olyan könnyen a tüzesebb japán hazafiak; Kobe testvérvárosában, Hyogoban most is mutatják azt a templomot, a hol egyikük életével fizette meg az idegenek iránt való ellenszenvét. Bizen daymiojának egy tisztje volt ez, a ki rálövetett az európai telepítvényre s a kit ezért arra ítélték, hogy *barakiri*-t kövessen el, azaz sajátkezüleg vágja föl a hasát. Ez kiváltságos büntetés volt, a melyben csak nemes ember részesülhetett; válo-

kyotoi béka elhatározta, hogy elindul világot látni és sok ugrással szerencsésen el is jutott eddig a halomig. A dombtetőn egy osakai békával találkozott, a melyet ugyanez a szándék vezérelt a nagy főváros, Kyoto felé. Mind a ketten fáradtak lévén, megpihentek a tetőn és azt vették észre, hogy ha lábujjhegyre állnak, az egyikük is lát egy várost, meg a másik is. Ám a kyotoi béka egyszerre csak csalódottan kiált föl: Ni, hiszen Osaka épen olyan, mint az én szülővárosom, Kyoto! Ugyanezt jegyezte meg az osakai béka is, mondván, hogy épenséggel semmi újat nem talál a városon, a mit lát. Egyikük sem vette észre, hogy ha lábujjhegyre áll és így néz szét, a feje hátsó részében lévő szemével azt látja, a mi mögötte van, nem pedig a mi előtte. Így azután mindegyik a saját városát látta és persze hogy nem talált azon semmi különös újat. Megegyeztek tehát abban, hogy nem érdemes tovább menni, mert hiszen mindennütt ugyanazt látják és visszatértek a városaikba. A tanulság az, hogy korlátozott embereknek az utazás sem válik hasznára és abból sem tanulnak semmit. Nagyon igaz; szűk látókörű és bedeszkázott gondolkozású emberek az úton is az elfogultság pápaszemét teszik föl és otthoni fogalmaik szerint akarják megítélni az egész világot, így azután nem csoda, ha nevetségesnek és elvetendőnek találják mindent. Azt az egyet nem lehet kivánni az utastól, hogy a gyomra is nemzetközi legyen és egyformán vegye be minden nemzet főztjét, de ez végre harmadrendű dolog; a fő az, hogy megfigyeléseiben lehetőleg alapos és ítéletében méltányos legyen. Ezen erényekre tanít a kyotoi béka.

gatni lehet benne, hogy ez volt-e jobb, vagy a török methodus, a mikor a szultán félre nem érhető czélzással puha selyemzsinórt küldött valakinek? — Kobe a kiindulóhelye a «Norddeutscher Lloyd», a «Messageries Maritimes» és a «Nippon Yusen Kwaisha» európai járatainak; innen indul az osztrák Lloyd-hajó is, a melyiken már meg volt a helyünk fejenkint ezer koronáért. A podgyászunkat, a mely megszorodott a tokiói és kobei bazárookban, beraktuk a

Sori-Hashi. Hid Osaka mellett, a melyre a zarándokok ilyen módon mennek föl.

hajóra és így könnyű szerrel és gyors mozgóképességgel vágunk neki Japán déli részének.

Ez a déli rész két nagy sziget, Shikoku és Kyushu szigetei; a középső és legnagyobb maga Nippon, az északi pedig Yezo. Ez a négy nagy sziget a teste a vagy félezer kisebb-nagyobb szigetből álló birodalomnak, a mely olyan hosszún, 29 szélességi fokon át terül el Formózától, a kurili szigeteken keresztül föl egészen Kamcsatka jeges csúcsáig. A két nagy déli szigetet a japán beltenger választja el a törzstől, Nippontól; a tenger bejárata itt van Kobenál, a kijárata pedig a híres tsushimai szorosba torkollik bele Shimo-

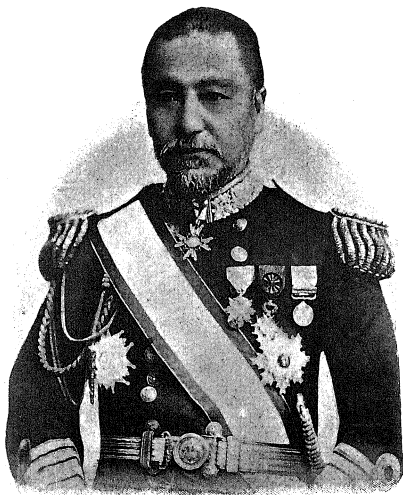
nosekinél. Csodálatos szépségekkel teli víz; sok helyütt olyan széles, hogy nem lehet látni a partjait, máshol megint úgy összeszorul a temérdek apró sziget között, hogy alig fér el egymás mellett két hajó. A partjai erdőkoszoruzta cikkkczakkos zöld hegyek, meg teraszos dombok, a melyekre a szorgalmas japán nép egészen a tetejükig fölviszi a rizsföldjeit, nagy ügyesen addig vezetgetve a keskeny csatornákat, a míg lehetővé teszi, hogy a szükséges ideig mindenütt víz alatt álljon a föld. Másnap reggelre a beltenger másik végén, *Shimonoseki*-ben van a vonat. Az egész hely nem nagy és a legfőbb

A Japán beltenger.

nevezetessége talán a Sanyō vasút szállodája, a melyben jóra való európai ételt lehet kapni, hanem ha kicsiny is a város, már többször hallott magáról a japán nemzet történetében. Az egyik alkalom az volt, mikor 1863-ban egy közeli daymio el akarta zárni az európaiak elől a szorosot és rálövetett több európai kereskedőhajóra. Ezért azután a következő évben tizennyolcz hadihajó jelent meg a szorosban és két napig tartó bombázásban tönkrelőtte a daymio ütegeit és a várost. A másik az, hogy az 1895-iki kínai hadjárat után itt kötötték meg a legyőzött Kinával a békét. Már ebben a békekötésben a japánok kezébe jutott Port-Arthur, de akkor az orosz óriás megcsörtette a kardját és háborúval fenyegette meg Japánt, ha magának tartja az erősséget. A japán még nem volt elég erős, hogy fölvegye a kesztyűt; összeszorított

fogakkal bár, de kénytelen volt engedni. Tíz esztendővel később azután megfizetett érte: ezen a helyen túl kezdődik a japán tenger és annak a legszűkebb része, a kóreai szoros, melyben a japán flotta kétszer tette tönkre az orosz, először Kamimura tengernagy a vladivosztoki czirkálóflottát, azután pedig Togo Rozsesztvenszkiét. A lakosok mondják, hogy Tsushima felől jól hallatszott a borzasztó ágyú-

A tsushimai győző.

zás és napokig orosz holttesteket vetett ki a tenger. Most, hogy vége a háborúnak, megint békés czélokra szolgál a szoros; erre járnak át a hajók Kóreába és Tokióból három nap alatt Séoulban, Kórea fővárosában lehet az utas. Az egész környék erődítményekkel van megrakva, a melyeknek közelében fényképezni szigorúan tilos.

Átkelve a shimonosekii szoroson, a lassan járó Kyushu vasúttal délutánra ér-

tünk el *Sasebo* közelébe, a mely az országnak legelső hadi kikötője. Ide hozták a végzetes ütközet után a fogoly Rozsesztvenszkit és ennek a kórházában maradt, míg ki nem gyógyult. Épen ezekben a napokban készültek őt átvinni Kyotoba Nebogatov mellé. Az úton még egyre jártak a katonai vonatok; a békekötés még nem volt aláírva, azért még folyt a csapatszállítás. A *Sasebo* felől jövő vonatok pedig sebesülteket hoztak a mandsuriai harcztérről; egyetlen mozgó kórházzá volt átalakítva az egész vonat. A szállításra már alkalmas sebesültek ott feküdtek a ragyogó fehér tábori

ágyakon; fejük, karjuk, a hol érte őket a golyó, bekötve, bő fehér ruhájukon pedig a vöröskeresztes jelvény. Lassan mozgott velük a vonat, az egyik állomáson meg épen sokáig álltunk egy ilyen vonat mellett. Némelyik kocsiból a nyitott ablakon tompa, komoly katonai ének hangzott ki; mikor elhallgatott, egy más ének felelt reá a Perron felől. Iskolás gyermekek voltak ott a tanítójuk vezetése alatt, napsugaras zászlókat lengettek a kicsi kezeikben és a dicsőséggel hazatérőknek szólt az ének. A merre lassan továbbhaladt a vöröskeresztes vonat, zászlódíszben állt a legkisebb állomás is; így fogadta a nemzet a hősokeket, a kik ő érette harcoltak és most győzelmesen hozzák haza a fölkelő napos zászlót. És az idegen nemzet fia is tisztelettel állt meg ezek előtt a kemény, fájdalmat nem érző katonák előtt; hősoke földje volt az, mártíroké, a melyhez egyre közelebb jöttünk, az élő hősoke csöndes diadalmenete pedig most vonult el szemünk előtt.

Ime egynéhány a japán katonai énekekből. Az egyikben a tiszt szól katonáihoz az ütközet előtt:

<i>Kakare tote</i>	Cseresznyevirágok,
<i>Uenishi sono no</i>	Melyeket ültettem,
<i>Sakura-bana</i>	S szépeknek neveltem,
<i>Kyō niou-beki</i>	Eljött a napja ma,
<i>Toki wa kinikeri.</i>	Hogy illatozzatok.

S a katonák felelnek reá:

<i>Kimi ga te ni</i>	Cseresznyehajtások,
<i>Oi-tachi sakura,</i>	Melyeket ápoltál,
<i>Toki wo ete</i>	Im eljött órájuk,
<i>Tama no ame ni zo</i>	Hogy golyóesőben
<i>Sakite chiranan.</i>	Kinyíljék virágjuk s lehulljon.

Nem gyönyörű gondolat, ilyen poézissel menni a halálba?

Nem tagadja meg a szép hasonlatot az elesett ellenségtől sem.

Makaroff haláláról így énekel:

<i>Iro ni nide</i>	Ragyogása tűnván,
<i>Tsubaki wa moroku</i>	A kaméliavirág
<i>Ochinikeri.</i>	Lehullott erőtlen.

Meg is sajnálja a halott ellenséget:

<i>Chi ni somishi</i>	Ellenséges hullák,
<i>Ada no shikabane,</i>	Mily véresek vagytok!

<i>Oya ari to</i>	Hogy ha eszembe jut
<i>Omoeba, aware!</i>	Apátok, anyátok,
<i>Ada no shikabane!</i>	Mily borzasztók vagytok!

De azután megint dicsőségére gondol:

<i>Manshū ni</i>	Mandsuriában
<i>Chirinishi hana no</i>	Lehullott virágok,
<i>Iroka woba,</i>	A tavaszi szellő
<i>Unabara kakete</i>	Vigye tengerentúl
<i>Okure, haru-kaze!</i>	Hiretek s illatok!

Az ilyen hadsereggel azután lehetett győzni!
Estére Nagasaki öble feküdt előttünk a mélyben.

HŐSÖK FÖLDJÉN.

PÜSPÖKI templom lépcsőjén állok, mélyen alattam a város és a kikötő. Az éjszaka egy, a Sárga-tengerről jött tájfun utolsó lehellete söpört végig az öblön; megrázta az apró faházakat és a szállónkat itt fenn a hegyen, megtánczoltatta a kikötőben horgonyzó hajókat, azután megakadt a hegycsúcsokban, elült, lecsendesedett. Hajnalra kitisztult az ég és az első szeptemberi vasárnap reggelének ragyogó napfénye ömlik szét körülöttem pálmákon és azáleákon, a meddig a látóhatár ér. Egy őszesszakállú francia misszionárius áll mellettem.

— Azt a hegyet nézi? Igen, az a mi szent hegyünk, a japán kereszténység Kálváriája. 1597 február 5-én ott állott a huszonhat kereszt, a melyen hat ferenczrendi, három jezsuita és tizenhét egyéb keresztény vérző teste függött. Szent hely az, uram, a vértanúk hegye!

Sokáig nézem s a mint nézem, megelevenedik, beszédes lesz az egész vidék. Egy régi, nagy, dicsőséges multról, a japán kereszténység hajnala hasadásáról, ragyogó fénykoráról, azután meg véres alkonyáról beszél itt minden darabka föld. Nem messze innen, ezeken a kéklő csúcsokon túl van *Kagoshima* városa, a hol először tette lábát japán földre ennek a nemzetnek nagy apostola, Xavéri szent Ferencz. Innen indult ki, hogy bejárja az országot, föl egészen a fővárosig, Kyotoig; a mikádó palotájának udvarán mutatják a helyet, a hol a bebocsájtásra várakozott. Ezt az utat taposták első követői, szerzetestársai és mások, mind többen és többen, hogy egy új, érintetlen, bátor nemzetet nyerjenek meg Krisztusnak.

Szenvedélyesen szerették azt az első pillanattól kezdve, a hogy a földjére léptek.

«Valóban hiszem, hogy a pogány nemzetek között egy sincs, a mely természetes jóságra nézve felülmulná a japánt» — így ír róluk az apostol. És egy másik levelében, a melyet nagy alázatosságában térden állva ír rendfőnökének, Loyolai Ignácznak, ezt mondja: «A mennyire én ismerem, a japán az egyetlen nemzet, a mely rendületlenül és mindenkorra meg fogja őrizni a keresztény életszentséget, ha egyszer elfogadta azt».

És a többiek is ezzel az előre odaajándékozott szívvel fognak a nemzet megtérítéséhez; nem csoda, ha ennek az igazán nemes faj-

Nagasaki.

nak a lelkét megkapja a krisztusi szeretet lángja és néhány évtized mulva már százezreket számlál a japán kereszténység. Régi emlékek beszélnek arról a zarándokútról, melyet 1582-ben előkelő keresztény japánok tettek meg Rómába; a magukkal vitt levélben a kereszténység nagy királyának szólítják a pápát. A küldötteket fejedelmi pompával fogadja XIII. Gergely és utána V. Sixtus; mint római nemesek térnek vissza hazájukba. Otthon pedig ezalatt egyre terjed a kereszténység; száma megközelíti a milliót, sőt állítólag túl is haladja azt. Az országnak főleg déli részében nagy területek egészen keresztények, Nagasaki városa is az. Bennszülött papság is nőtt már föl s egy gyönyörű perspektiva tárul ki a nyugati kereszténység előtt: hogy a mesésen távoli Kelet legderekabb népét egy-

azon hitnek közösségében fogja keblére ölelhetni. A rózsásan kelő hajnalra a trópusnak rohamosan verőfényes, forró napja következett.

Sajnos, nem ragyogott sokáig. Hirtelenül tört reá az üldözés, mint a tájfun forgó orkánja. A Sárga-tengeren, a formózai csatornában járó hajós már megszokta, hogy ne bizzék a legszebb verőfényben sem; rövid órák alatt alacsonyan rohanó, szennyes sárga felhők tömkelege lehet belőle, a melyből irtózatos erővel bög le a tájfun. Így érte a gyönyörűen viruló japán kereszténységet is az üldözés vihara. Az első szele a japán nemzet történetében híres Taiko Samának (Hideyoshi) a keresztény papokat kitiltó, majd pedig halállal fenyegető rendelete volt;* ez hozta meg a vértanúkoronát az első huszonhatnak. Péter, Márton és Blanco Ferencz francziskánus atyák, három ferenczrendi fráter: Ferencz, Gonzalo és Fülöp, a Jézus-társaság három japán rendtagja: Miki Pál, de Gotto János, Kisai Jakab és tizenhét világi — köztük három, 12, 13 és 15 éves gyermek — ezek voltak az első áldozatok. Ez a tizenhét világi is szent Ferencz harmadrendjének tagja volt, azért ők is a rend ruhájában mentek a vesztőhelyre. A város végén, a tenger partján egy halmon volt ez, most templom áll mellette és annak japán papja mutatja meg töredezett latinsággal a helyet.

Azután rövid csend következett, épen mint a közvetlenül kitörő vihar előtt. De a mi ezután jött, az 1617-től 1638-ig tartó üldözés, az a borzalmaknak olyan rettentő sorozata, hogy másáért vissza kellene menni Diocletianig és Neroig, csak az ő iszonyatosságaiukat lehet Jeyasunak és fiának állati kegyetlenkedéseivel párhuzamba állítani. Egy külön intézményt állítottak föl «Keresztényeket kutató bizottság» czímen, a melynek főadata volt föl kutatni a keresztényeket és hittagadásra kényszeríteni őket. Nagy jutalmakat tűztek ki a följelentőknek; külön díj volt megállapítva a gyermekek részére, a kik szüleiket, vagy szülők számára, a kik gyermekeiket jelentik föl. A hittagadás vagy halál elé állított keresztények a régi római vértanúk hősiességével vallották meg hitüket és a legkinosabb halál-

* Egyéb okokon kívül hozzájárult a rendelet kiadásához egy portugál (vagy spanyol?) hajóskapitány hazug henczegése is, hogy «az ő királya először papokat küld, a kik előkészítik a talajt, azután katonákat, a kik elfoglalják az országot».

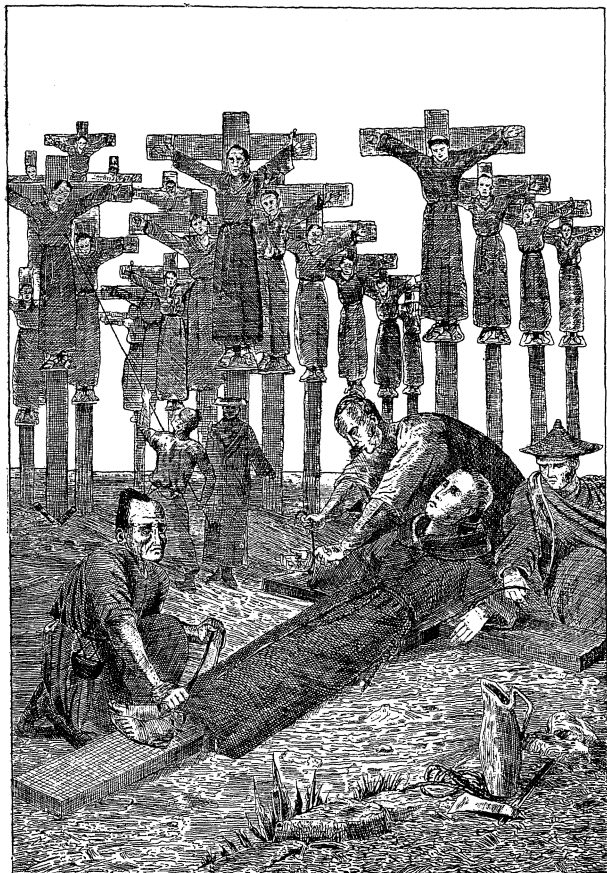
módokon szenvedtek érte. «Ne gondolja senki, hogy egyedül a Jézus-társasága által szolgáltatott adatokra támaszkodunk. A japán történelmi források átvizsgálása bizonyítja, hogy a vértanúk története nem túlzott», mondja egy angol történetíró, Gubbins, a japán-ázsiai tudományos társaság egyik kiadványában.* «Olvassuk, hogy a szakadékok tetejéről taszították le őket, hogy másokat élve égették el, ökrökkel rángattattak szét darabokra, hogy rizzsákokba kötözve halomra rakták őket és azután az egészset meggyújtották. Megint másokat úgy kínozták meg haláluk előtt, hogy hegyes töviseket vertek kezeik és lábujjaik körmei alá. Némely szerencsétlent ketreczbe zártak és abban hagyták éhen veszni, míg a ketrecz elé tett étel látása fokozta gyötrelmeit.»

Nagasaki és Shimabara között vannak az unzeni kénes források, a melyeknek forró vizébe az üldözések alatt bemerítették a keresztényeket, másokat pedig a fojtó kénes gőz fölé tartva fullasztottak meg. Egyesekkel nagy tömeg vizet itattak meg, azután roppant nagy súlyokat raktak reájuk. Valamennyi kínzás között a legborzasztóbb tán az volt, midőn a hitvallót fejjel lefelé egy gödörbe bocsájtották le, úgy hogy lábainál fogva szabadon függött abban. Irtózatosságot okozott az agyvelejére nehezedő nyomás, orrán és száján vértódult ki és napokig elkínlódott ebben az iszonyú helyzetben. A pokol minden leleményességét fölhasználták, hogy Krisztus hiveit eltántorítsák hitüktől és ha ez nem sikerült, halálukat minél kínosabbá tették. Voltak, a kik az iszonyú kínok súlya alatt megtántorodtak hitükben, de ezeknek száma csekély ahhoz a győzelmes sereghez képest, a mely vérével tett tanúságot Krisztusról és elnyerte a mártírok koronáját. Az országban lévő négy hittérítő rendnek — jezsuiták, ferenczrendiek, dominikánusok és ágostonrendieknek — mintegy ezer tagja szenvedett vértanúhalált a hivek százezrei mellett; az utolsó püspököt, Sotelo Lajost elevenen égették el. «Nem volt üldözés — írja egy másik angol történetíró a «Nemzetek történetében** — a mely ezt felülmulta volna, akár az üldözők vérszomját és kegyetlenségét, akár az üldözöttek bátorságát és állhatatosságát tekintsük.» Az embertársa véretől megrészegült emberi bestia küzdelme volt

* Japan-Asiatic Society. *Transactions*.

** «The Story of the Nations», *Japan*.

ez a saját vérében dicsőséges keresztény hősiességgel. Ez elnyerte a vértanúság pálmáját, amazé, az erőszaké lett a fizikai győzelem. A japán

Az első huszonhat vértanú. Egy régi kép után.

kereszténység elpusztult, legalább azt gondolta mindenki. A halál csöndje borult rá, csak az útmenti hirdetőablák emlékeztek még róla, azok is vészes fenyegetéssel: *A meddig a nap süt a földre, addig keresztény ne merészkedjék Japán földjére lépni és tudja meg mindenki, hogy ha akár a spanyol király, vagy maga a keresztények Istene szegné is meg ezt a parancsot, a fejével fog lakolni érte.*

— És mégis maradtak keresztények — fordultam a misszionáriushoz — hallottam, olvastam róluk. Olyan keresztény községekről, a melyek túléltek az üldözést és hegyeik közt rejtőztek, a míg kétszáz esztendő múlva megint misszionáriusok léptek erre a földre. Akkor előjöttek és fölfedezték magukat. Hol vannak azok most?

A páter karonfogott és fölvezetett néhány lépcsőn a templom előcsarnokába. Itt megálltunk és beszélni kezdett.

— Hét évvel azután, hogy az ország végre megint megnyílt nekünk is, 1865-ben épült föl ez a templom. Alig nyílt meg egy hónapja, az építője és papja, P. Petitjean 1865 márczius 17-én a déli órákban ezen a helyen állott, a mikor észrevette, hogy vagy tizenöt főnyi kis csoport akar bejutni a templomba. Kinyitotta az ajtót és odabenn letérdelt. Néhány pillanat múlva három asszony vált ki a csoportból és a misszionáriushoz lépve, halkan mondotta:

— Valamennyiünk szive itt ugyanolyan, mint a te szived!

A megszólított meglepetve kérdezte őket, hogy honnan valók? Azok megnevezték a helyet és hozzátették:

— Otthon mindenki úgy érez, mint mi!

— Áldott légy, Uram, a ki a várakozás esztendei után ilyen nagyszerű, túláradó jutalmat készítettél szolgálodnak! — volt a misszionárius első szava, mikor magához tért meglepetéséből. A jó lelkék azután elhalmozták kérdéseikkel. Kivánták, hogy beszéljen nekik *O Deus*-ről, *O Yaso Sama*-ról (Jézus Krisztus), *Santa Maria Sama*-ról; szent József neve nem volt ismeretlen előttük: *O Yaso Samana yo fu*-nak, a mi Urunk nevelőatyjának nevezték. Kérdezősködtek a «római nagy fejedelem»-ről, a pápáról és nagyon megörültek, a mikor nevét megtudták. E közben léptek hallatszottak és a csoport ijedten rebbent szét, hanem azután hamar visszatértek és ijedtségükön nevetve, magukkal hozták az ujonnan érkezettek is.

— A mi falunkból valók — mondták — ők is úgy éreznek, mint mi.

Két nap mulva már hatszáz környékbeli keresztény küldött követséget a misszionáriusokhoz és június 8-ikáig huszonöt keresztény község volt fölfedezve. Ezek a jó lelkek több mint két századon át minden külső segítség nélkül, templom és pap nélkül föntartották maguk között atyáik hitét, egyedül katechistáik voltak és ezek kereszteltek is. A Goto-szigetbeliek között egy hagyomány volt elterjedve, hogy «tíz emberöltő mulva» megint keresztény papok jönnek a szigetre; a szigetlakók, szegény halászok, az utolsó esztendőben éjjel-nappal fölváltva állítottak őrt az egyik sziklafokra, hogy jelezze, jön-e már az őket hozó hajó? Ezek másfél hónap mulva tudták meg az örömhírt és siettek csatlakozni a többiekhez.

Hanem Japánban ekkor még nem volt vallásszabadság. Commodore Perry hajóhadának fenyegető ágyútorkai ugyan megnyitották, legalább részben az országot a szabad közlekedés számára és ezzel együtt lassanként bevonult az európai kultúra is, hanem vallási tekintetben még mindig a régi türelmetlenség, sőt gyűlölet uralkodott. A kereszténységet eltiltó régi rendeletek még mindig érvényben voltak. Bármennyire óvatosak voltak is a misszionáriusok és a keresztények, ilyen hatalmasan megindult mozgalom nem maradhatott sokáig titokban és a kormány is tudomást szerzett róla. 1868-ban új rendeletet szögeztek ki a hirdető táblakra, hogy: «A kereszténynek nevezett gonosz szekta szigorúan el van tiltva és a gyanús egyéneket föl kell jelenteni; a följelentők jutalmat kapnak». Urakamiból rögtön el is vittek hatvanöt embert a fogságba. A jelenlegi mikádó trónraléptével sem fordult jobbra az ügyük. Hiszen ez uralkodásának kezdetén még saját aláírásával ellátott rendeletet adott ki, hogy a barbár európaiakat le kell mészárolni. Ennek végrehajtására ugyan soha sem került a sor és hamarosan vissza is szívták azt, hanem a keresztényeket még mindig üldözték. 1868 és 1873 között több mint 6000 keresztényt vittek el Urakamiból és a Goto szigetekről az ország belsejébe és sokszor kegyetlen kínzásoknak vetették őket alá, úgy hogy harmadrészük meg is halt a fogságban. Csak ez utóbbi év márczius 14-én kapták vissza szabadságukat, mikor az európai konzulok ismételten sürgették és Amerika értésére adta Japánnak, hogy mindaddig barbár népnek fogja tekinteni, a míg a vallásszabadságot meg nem adja. Azóta nyugalomban élnek ezek a

sokat szenvedett keresztények; jórészüik itt lakik a körülfekvő falvakban.

— És lehetne látnom őket? — kérdeztem én, égve a vágytól, hogy szemtől-szembe láthassam ezeket a bátor hitvallókat.

— Nagyon könnyen — felelt a páter. — Vasárnap van és így együtt fogja találni majdnem valamennyit a völgy közepén a templomban, a hová ilyenkor hegyeikről lejönnek.

Tehát gyorsan ki!

— Hayaku, hayaku! (gyorsan!) — Ez a kocsit húzó kulinak szólt, a ki erre ügetve indult meg kétkerekű alkalmatosságával. Jókora futás után az urakami-i völgybe értünk és itt meglepő látvány tárult szemeink elé. *Urakami* voltaképen egy völgykatlan, körülfekvő magas hegyekkel és belenyiló völgytorokkal; a közepén egy dombon áll a templom. Ide gyülekezett a nép; köröskörül a hegyoldalakon hosszú csoportokban kanyargott alá, lent a rizstöldek között faczipőin topogott errefelé a hívők serege és ünneplő csend ült az egész tájon. Megérződött rajta, hogy *itt* vasárnap van, az Úrnak napja. A házakban, melyek közt átmentünk, feszület függött a falon, az asszonyok kis gyermekeiket öltöztették, a férfiak beretváltakoztak (japán módra, szappan nélkül); látszott valamennyin, hogy a templomba készülődik.

Megérkezve, bemutatkoztam a misszionáriusnak, megmondtam jövetelem célját és megkérdeztem, hogy misézhetek-e a templomban.

— Igen szívesen — és egy kis, mandulaszemű japán fiút előkerítve ministránsnak, bevezetett a tágas fatemplomba. Meglepetve láttam, hogy bár vasárnap van, a főoltár feketében; a nagymise halottért lesz. A halott ott feküdt ravatalán a szentély előtt, nagy ezüstkeresztes gyászleppellel leborítva. Megkérdeztem, hogy ki az?

A misszionárius meghatva mondta:

— Községünk legöregebb tagja, az öreg hitvalló, Mihály. Ő az, a kinek családja azon az emlékezetes napon bement a városba és elsőnek beszélt P. Petitjeannel. Megszenvedett érette szegény öreg; kínzás és fogság várt reá, de végre is megérte, hogy megint fölragyogott ezen a helyen a kereszt, a melyért annyit szenvedett és a melynek árnyékában most nyugszik. Nyolczvannégy évet élt.

Mélyen meghatva álltam az aggastyán hitvalló ravatala előtt. Véletlen volt-e, különös kegyelem-e, hogy éppen ezen a napon jussak ide,

Tea-szüret Urakami vidékén.

hogy ha élve nem is, legalább ravatalán lássam az öreg patriarchát, a kinek nevéhez a mai japán kereszténységnek egész története fűződik?

A nép egyre sűrűbb csoportokban jött a templomba, utoljára még egyszer akarta látni a patriarchát. Azután megkezdődött a gyászmise: francia apácák és japán asszonyok ajkán fölhangzott a «Dies irae», én pedig, a mint a mellékoltárnál odáig jutottam a kánonban, hogy: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum... qui nos praecesserunt cum signo fidei* — «Emlékezzél meg, Uram, szolgálóidról és szolgálóidról, a kik előttünk jártak a hit jelével» — itt önkéntelenül megállottam. A nyitott, alacsony ablakon át tekintetem végigfutott a templom udvarán, megakadt a száradásnak indult százados fán, a melyhez kötözve ostorozták a keresztényeket és a melynek gyökerei annyi hitvallónak vérét itták be; ráesett tekintetem a ravatalra és a körülöttem térdelő öreg emberekre — az, a ki az ötven éven felül van, mindmegannyi hitvalló! Micsoda a mi kereszténységünk, a kik semmit, vagy alig valamit szenvedtünk hitünkért, ennek a halott aggastyánnak és ezeknek az igénytelen, apró sárga embereknek a hitéhez képest, a kik még kegyetlen kínzások között vallották meg azt! Valóban «*praecesserunt nos cum signo fidei*» előttünk jártak a kereszt jelével!

...És hogy nemcsak hitünkért tudnak szenvedni az urakamiiak, hanem hazájukért is, annak is megláttam délután a bizonyosságát lenn az egyik faluban. Egy tagbaszakadt legény föl húzta a karjáról a ruhát: ijesztő roncs volt a kar. Liao-jangnál lőtte azzá egy orosz shrapnell. Sok legény ment el a harctérre ebből a völgyből is; mielőtt bevonult a csapatához, meggyónt, megáldozott valamennyi és odakünn ők is segítettek dicsőséget szerezni a japán névnek. Vallása és hazája egyaránt szent ez előtt a hős nemzedék előtt; ha kell, vérét adja az egyikért is, a másikért is.

* * *

De nemcsak azok a hősök, a kik vérüket tudják adni egy szent ügyért. Vannak vérnélküli mártírok is. Szenvedni egy eszméért ostorozást, száműzetést, börtönt: nagy dolog. De elhagyni a hazát, családot és eljönni merőben ismeretlen emberekhez, azoknak is a legnyomorultabbjai, az emberiség kitaszítottjai, az emberi roncsok, a *bélpoklosok* közé, közöttük élni egy emberéleten át, a visszatérés reménye nélkül, végül, úgy lehet, elkapni tőlük a halálos kórt és

mindezt egy eszme: a keresztény szeretet miatt, nem hősiesség ez is ?

És mit szóljunk, ha ezt nem férfiak teszik, hanem gyöngé nők ?

Hogy a krisztusi szeretet hősokeket nevel ma is, hittem mindenkoron. Most már nem kell hinnem; tudom, *láttam*. Láttam a hőseit; többet: hősnőit.

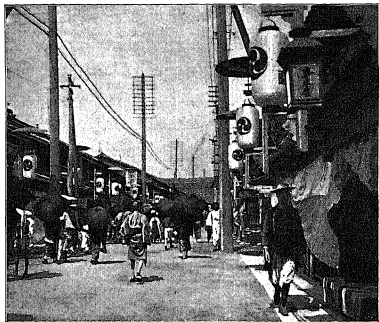
— — — — —

A shimabaraí öböl túlsó oldalán van *Kumamoto* városa. Még mindig hullámozott a tenger, a kis hajó nem mert útnak indulni, meg kellett kerülni az öblöt a vasúton. Estére értünk a város közelébe; az öböl túlsó oldalán, a tűnő holdsarló fényében szomorúan sötétlett a shimabaraí rom. Egy irtózatós Memento mori: az utolsó 40.000 keresztény halálának helye. Vérig kinezva, üldöztetve, ide vette be magát a hívők utolsó csoportja és száz két napig védte ezt a helyet a shogun csapatai ellen. A nagyúr dühös volt a hosszú ostrom miatt és visszahívta az ostromló sereg fővezérét, Itakura Shigemasa-t, de a visszahívó parancs már nem találta életben őt, addigra egy, a várból jött nyíl fúrta át mellét. Örök gyalázata a holland protestáns Koeckebackernek, hogy keresztény testvérei ellen ágyúit odakölcsonözte az ostromló seregnek. Végre rohammal bevették a várat és ezen a napon, 1638 november 22-én, negyvenezer vértanuval lett gazdagabb az ég. Magának az árulónak tanusága szerint egyetlenegy menekült meg valamennyi közül.

Késő este volt, mikor a városba megérkeztünk. Sült japán fészkek; európai embert aranyért sem lehet látni benne, 65.000 lakosa között van talán harmincz. Itt ugyan az angol nyelv nem ért semmit; nagy kinnal magyaráztuk meg a két kulinak, hogy hova vigyen, egy vendéglőbe, a hol az útikönyv biztatása szerint európai konyha is van. «Ha európai módra lehet enni, akkor talán lakni is lehet ott ugyanazon emberséges módon és nem kell megint a földön hálai, mint Kataseban. Sőt talán angolul is tudnak.» Ez volt a merész okoskodásunk. Hanem bizony nem vágott be. Vagy háromnegyedórai rohanás után kiraktak egy hamisítatlan japán bódé előtt; nagy udvariasággal fogadtak és kijött tiszteletünkre az egész háznép. Temérdekét hajlongtak nekünk, utóbb mi is nekik vissza, hanem hogy mit akarunk egymástól, az rébusz maradt mind a két félnek. Összegyűlt az

egész szomszédság, de ezzel csak a hajlongások száma növekedett, a kölcsönös megértéshez nem jutottunk közelebb egy féllépéssel sem. Egyszerre csak, mint megváltó szózat, hallatszott egy angol kérdés; a család legidősebb fia került elő; az most tette le a kereskedelmi iskolai érettségét és még friss emlékezetében volt az angol nyelv. Soha nem dicsértem a japán iskolák tantervét annyira, mint ebben a perczben; ismét meg volt a kapocs a körülvevő világgal érthető európai nyelv formájában. Persze számolnunk kellett azzal, hogy addig tart ez, a míg új barátunk, Mister Matsumura el nem hagy,

de ettől nem kellett félnünk; még ő tartotta szerencséjének, hogy olyanokkal akadt össze, a kikkel gyakorolhatja magát a nyelvben. — Megkért, hogy másnap egész nap velünk maradhasson; készséggel vállalkozott a kalauzolásra, csak-hogy beszélgessünk. Így hát jól jártunk mind a ketten. Igen meglepte őt, hogy az

Vidéki város utczáin.

utikönyvnek még az ő vendéglőjükről is tudása van, hanem abban — mondta — csak európai ételt lehet kapni, ha rendelik, szállást azonban nem. Hanem van a városban, jó messze, egy szálloda, a melyben van egy európai módra berendezett szoba, szívesen elvezet oda. Hosszú kocsizás után végre eljutottunk oda is, a Togi-ya-Shiten szállodába, a mely annyiban volt európai, hogy tényleg volt benne *egy* európai ágy; a másikunk már japán módra a földre került. Ha nem éhes és fáradt az utas, akkor nagyszerű multság, egész kis vigjáték az igazi japán szállodában való elhelyezkedés: kirukkolnak elébe a kapuhoz, elkérik a cipőjét, azután papucsban vonul föl egész kísérettel a szobájába. Bocsánat, rosszul mondtam, hogy a szobájába! Az a szoba voltaképen még nem is létezik, azt előbb meg kell csinálni. Ha két

utas jön egy helyre, tágabbra húzzák szét a papirosfalakat, tetszés szerinti kihuzható és összetolható a szoba, akár a harmonika. Természetesen a tea rögtön ott párolog a kis csészékben; ezt kap akár-mennyit és izzó parazsat cserépszilkében, hanem a mi a vacsorát illeti, ott keserves türelempróbának van alávetve az éhes utas. A japán ember nem siet; különösen hangzik, de igaz, hogy az átlagos japánnál az idő még nem pénz, mindig ráér egy kis udvariaskodásra, tereferére. Nem az állami gépezet pontosan zakatoló gépét, nem is a hadsereg villámgyors, precíz mozdulatait értem, hanem azt a kétségbeejtő lassúságot, a melylyel japán üzletben, szállodában kiszolgálják az embert. Száz apró részletet is meghánytak-vetettek a tolmácsunk útján, a míg végre komolyan vették a két éhes utas szivevágását és csak nagysokára került elő az étel. Éjszakára paplant nem kap az ember, hanem kap egy nagy kivattázott bundát, a mibe bele kell bujni, a feje — helyesebben a nyaka — alá pedig egy rizszel tömött zsákot. A szálloda egyébként tele volt japán katonatisztekkel; a szúnyogháló alatt fekvé, a vékony papirosfalakon át még késő éjjeligen hallhattuk a csendes beszélgetésüket.

— — — — —

Sohasem tudja az ember, hogy mire virrad. Hogyan sejtették volna, hogy másnap reggel az első látogatónk a szép mandulaszemű, lelógó bajuszú Mr. Tanake lesz? És pedig ő volt, Tanake, a kumamotoi rendőrség tagja. Kifogástalan udvariassággal jelentkezett nálunk; előre küldte — m. kir. államrendőrség, bámulj! — a névjegyet, azután beállított ő maga is. Nagyon meglepetve nézhettünk a nem várt látogatóra, mert rögtön előadta jövetelének célját: hogy ő velünk fog maradni, a míg a városban tartózkodunk. Egyben élénken érdeklődött az igazoló írásaink iránt. No azt adhattunk neki egy tarisznyával; odaadtuk neki az összes japán írásokat, az angol és francia nyelvűeket, még a latin nyelvű Celebretet is; boldoguljon vele, a hogyan tud. Az esztergomi főegyházmegye kancelláriájában aligha sejtették, hogy még japán rendőr is fogja vizsgálgatni a nagypecsétű írást. A rendnek korán kelő öre óvakodott elárulni az okot, a mi ide hozta őt, hanem hiszen nyilvánvaló volt az: a rendőrprefekturán a bejelentés után el nem tudták képzelni, hogy mi lehet az, a mi két idegent ilyen messzi fészekbe elhoz, a mi kiesik a turis-

ták rendes útvonalából és a melyben semmi különös látnivaló nincsen? Mivel pedig háborús időben «mindenki gyanus, a ki él» és rőndnek muszáj lenni Kumamotóban is, hát elküldék derék vendégünket, hogy nézze meg, nem vagyunk-e véletlenül álcázott muszka kémek? Mr. Tanake ekkor épen a magyar közoktatásügyi miniszter aláírását vizsgálgatta műértően és nyilvánvalóan imponált neki a nagy pecsét; persze elsősorban honfitársainak ékes pókírása volt az, a mi megnyugtatta őt. Olyanformán festettek a szétteregtetett japán okmányok, mintha pókok lábát mártották volna tusba és azok mászkáltak volna föl-alá a vékony rizspapíron. Végre befejezte az olvasást és töredékes angolsággal kijelentette, hogy: Ól rájt, azaz minden rendben, de azt hiszem, épen olyan udvariasan hangzott volna a szava akkor is, ha azt mondja, hogy kövessük a rendőrségre. Hanem attól nem tágitott, hogy velünk marad egész nap és így ime már két ingyenes vezetők is volt!

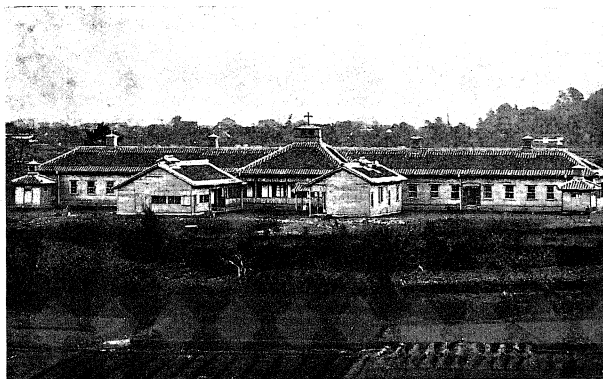
Közben megérkezett Matsumura barátunk és a kedélyes reggelizés közben közlékenyebb lett a rendnek öre is. Kiderült, hogy katolikus ember és hogy jól ismeri a misszionáriust. Hiszen akkor jól van; elmegyünk hozzá, ő majd csak el tudja oszlatni derék hívének esetleges utolsó aggodalmait is és így megszabadulunk a nem terhes, de mégis csak kissé különös rendőri eszkorttól. Elindultunk tehát szép libasorban Kumamoto utczáin, elől a rendőr, utána mi. A misszionárius, P. Corre, nem volt otthon, de ott volt a káplánja, egy igazán szép japán ember, nagy fekete szakállal, a mi ritkaság a japánoknál. Ennek a szava azután hatott; kísérőnk még egyszer kikérdezett, hogy mit akarunk látni, meddig maradunk a városban, azután barátságosan elbucszukodtunk és megszűntünk rendőri atyáskodás alatt álló egyének lenni. Most is el tudom képzelni, hogyan írta meg rólunk a derék Tanake az ő nagy póklás jelentését a rendőri hivatalban.

* * *

Jóval a városon kívül, a kaszárnyának szolgáló régi váron túl a *Nichiren* buddhista szektának temploma áll egy dombtetőn. Száz és száz kikoptatott kőlépcsőn vezet föl hozzá mohos kőlámpások és árnyékos cseresznyefák alatt az ut; két oldala apró fabódé, a mikben krajczáros dolgokat árulnak. A *Hommyōji* templom ez, nevezetes

búcsujáró helye a felekezetnek; nagy ünnepnapjaikon sok ezer ájtatos meg kíváncsi tolong ezeken a lépcsőkön és mint távoli tengerzúgás, messzire hangzik az ütemes ima moraja: *Namu Myōbō Renge Kyō!*

De az ünnepi kedvű búcsujárók nem az egyetlen közönsége ennek a templomnak. Vannak sokkal szomorúbb látogatói is. Mindenféle betegségekől gyötört emberek járnak ide enyhülést esdeni az istenektől, a melyeknek ríktó színre festett torzalakjai ijesztően vigyorognak le a szenvedőre. De ezek a betegek, ha szenvedők is,

A Kumamoto melletti léprás-kórház.

legalább emberi formájú lények, hanem azután van egy csoport, a mely külön húzódik a többitől, ott tartja a maga koldustányérját és panaszos, siró hangon énekel az imadob pergése mellé. Féli, kerüli mindenki ezt a csapatot, még a többi beteg is elkerüli messzire, mintha a dögvészt, a halált lehelné maga körül ez az embercsoport. És jó oka van rá, hogy így tegyen, valóban a halál jegyesei azok a szerencsétlenek: *bélpoklosok!* Nem is emberek többé, emberi roncsok, a melyekről letarolt az iszonyú betegség mindent, a mi az emberi arczon szép és isteni vonás: üres szemeüreg, hiányzó orr, ajkak nélkül viczorító fogak merednek a nézőre. Borzalom rájuk nézni. Némelyiknek az ujjait rágta le a kór; ujjatlan, csonka kézroncsát

emeli föl könyörögve a képszobor felé, hogy az istenség segítsen rajta. Ezek a szerencsétlenek még remélnék! A kit a kép ábrázol, az néma marad panaszos jajjukra, de egy közeli kis házból egyszerre csak egy fehérruhás alak lép elő, mintha angyali jelenés volna. És valóban az, angyal, a keresztény szeretet angyala, a ki eljött ide idegen földről, messze tengereken túlról, egy másszinű emberfaj nyomorultjainak legnyomorultabbjai közé, hogy ha már segíteni nem lehet, legalább enyhítsen kínjaikon. Odamegy közéjük; gyöngé nő, de nem retten vissza a véres, gennyedő testtől, kimossa, bekötözi a sebét és enyhítő orvosságot ad a betegnek. A körülállók csodálkozva néznek reá, nem értik, mit törődik ez az idegen asszony ezzel az ismeretlen beteggel, a ki senkije neki? A beteg maga is csodálkozva néz a fehér nőre, nem tudja felfogni, miért szánakozik rajta éppen ez az idegen? Az pedig vigasztaló szavakat suttog neki, eljön hozzája másnap, harmadnap, meglátogatja őt a nyomorúságos kunyhójában, a mit ott hevenyészett magának a templom falain kívül, végül megkérdezi tőle, nem akarná-e fölcserélni ezt a hitvány vaczkot tiszta fehér ágygyal, szerető, gondos ápolással? Ha a beteg rááll, bekerül a kórházba, a mi ott van egy kis menésnyire a templomtól; ott tíz más ilyen fehérruhás nő fogadja őt és azontúl otthon van abban a házban. Nincs abban más ő kivülről, mint hozzá hasonló szegények a hosszú sor fehér ágyon, meg ezek a zajtalanul járó, libegő fehérruhás asszonyok. Ki volna más lakos a bélpoklosok házában?

És mégis van valaki más is. Az, a kiről az Irás mondja, hogy a poklos házában volt, a kiről ellenségei vádképen mondták, hogy bűnösökkel és tisztátalanokkal eszik — Ő jelen van az emberi nyomorúságnak ezen a tanyáján is. Vékony deszkafal van kétoldalon és a szegényesen egyszerű kis kápolnában a vörösön libegő örökfény mutatja a jelenlétét Annak, a ki innen árasztja ki az örök, nagy, isteni erejét: az egyik felé erőt ad a betegeknek, hogy keresztény türelemmel viseljék el iszonyú szenvedéseiket, másfelől ezeknek a hőselklű nőknek, hogy mosolyogva bírják meghozni azt az óriási életáldozatot, a mire vállalkoztak. Szent Ferencz leányai, finom, műveltelklű francia apácák abban töltik el az egész életüket, hogy ezeket a szegény roncsokat ápolják, nem ennek az életnek, *biszen valamennyi menthetetlen*, hanem a másoknak, a mi ezen a nyomorúságon túl van.

Mindnyája pogánynak jön be és mindnyája kereszténynek távozik — az örökkévalóságba. Nem kell hozzá semmi térítgetés, ők maguk kérik a keresztséget, ki előbb, ki utóbb. És attól a perctől kezdve — mondják az apácák — mintha kicserélték volna azt az embert: nem jajgat, nem kiáltoz többé, hanem megadással szegzi szemét a falon függő feszületre és a szenvedő Krisztusnak ajánlja föl az ő szenvedéseit. Végigmentem, ágytól-ágyhoz, a legsúlyosabb betegek termén;

A bélpoklosok egy csoportja.

a mi azokon az ágyakon a fehér takaró alatt feküdt, az nem volt többé emberi forma, iszonyú fájdalmaik lehettek és mégis olyan csend volt ott, mint a templomban, nem hallatszott egy jajszó sem. Egy tizennégy éves fiú ágyához vezettek; nem volt többé sem orra, sem szeme, egyetlen véres seb volt az egész arcza, megmondták, hogy már csak négy hónapig fog élni, de ez a fiú husvétkor járult az első szent áldozásához és azóta úgy szenved, mint egy vértanú. Valami névtelen boldog mosolygás vonult át az arczán, mikor az apáca szólt hozzá. És mikor egy-egy ilyen szegény, roncsolt testből kiszabadul a sokat túrt lélek, azon a napon ünnepe van a kis háznak; bizvást hiszik a hátramaradottak, hogy a megdicsőült lélek elnyeri

az ő koronáját és ez kibékíti őket még hátralevő szenvedéseik tudatával.

És a látogatóra is úgy hat ez a ház, mint egy kegyelemforrás; kibékíti őt sok nehéz gondolatával. Krisztus egyházának fényét, abban annak a szent, szenvedő Krisztusnak képét nem egyszer homályosították be, sokszor épen annak hivatott őrei. Sokat vétkeztek a krisztusi tan nevében a krisztusi igazság és szeretet ellen; ne tagadjuk le, hiába is tagadnók. És azért az Egyház mégis szent, szentebb, mint bármi ezen a világon; mert a ki vétkezett, még ha a szentelés olaja folyt is le homlokán, ember volt, törékeny és gyarló, — a mi szent az Egyházban, az a szellem, a lélek, a mely ilyen virágokat is képes hajtani. Az a középkori trinitárius szerzetes elment és örökös rabságba adta magát, hogy kiváltson egy keresztény családapát, ezek a névtelen hősnők emberi wrackokért, roncsokért áldozzák föl magukat. Japán kereszténységét vérbe fullasztották, új vértanúk kellene, hogy az föltámadjon megint! Ezek a nők azok, szentek, hősök és vértanúk; munkájuk nem haszontalan, az ilyen nagyszerű látványok fölnyitják végre a tömeg szemét is és az ő s a hozzájuk hasonlók keresztútja az első lépése annak a diadalútnak, a melyen a kereszt megint be fog vonulni ebbe a szigetországba.

Hitemben megerősödve jöttem el erről a helyről: *Credo unam sanctam catholicam Ecclesiam* — Hiszek egy közönséges keresztény Anyaszentegyházat!

* * *

Visszajövet a mocsaras rizsföldeken át, megkerültük a régi japán stílusú várat, a melynek kapui előtt a harcztérről visszajött sebesült katonák üdültek, azután elkerültünk a város tulsó végén lévő ugyancsak igazi japán stílusú *Suizenji* kertbe, a hol épen fogoly orosz katonák végezték sétájukat. Itt Kumamoto-ban is egy nagy csomó van elhelyezve; furcsa látvány volt, a mint egy-két kis japán őr kísérette a hatalmas szőke legényeket; a vállukig sem ért az őruk. Szinehagyott zöld és szürke egyenruháikban voltak és unatkozva ódöngtek ide-oda a kertben. Meglátszott rajtuk, hogy a főbajuk az, hogy nincsen pénzük; vágycokozva ácsorogtak az apró bódék kirakatai előtt, hanem nyilvánvalóan nem volt egy kopekjuk sem, hogy betérhettek volna. A nép különben egészen barátságosan visel-

kedik velük szemben és ők is tréfáltak a körülállókkal; elég ideje vannak már itt, hogy összebarátkozzanak. Bennünket megbámultak, mint a csodát; azt hiszem, hogy hosszú idő óta a mienk volt az első fehér arcz, a mit láttak.

Kumamotónak egyik főnevezetessége, hogy mellette emelkedik a Föld legnagyobb tűzhányó hegye, az *Aso-San*. Az amerikaiak a Hawaii-csoporton lévő Kilaueá-nak vindikálják ezt a dicsőséget, de ha a külső

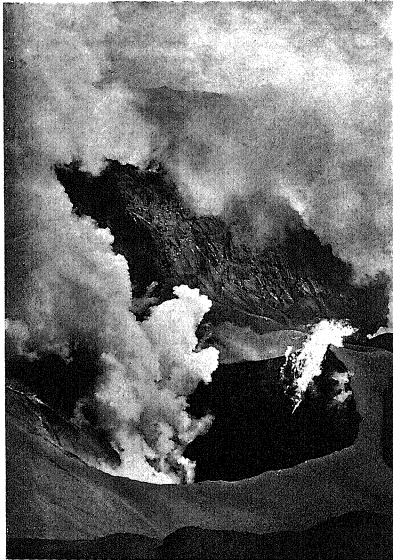

Az Aso-San.

kráter átmérőjét vesszük, akkor az Aso-Sané a pálma, a külső kráterének az átmérője 10—14 angol mértföld. Most legnagyobb része művelés alatt álló föld, azonban a belső kráter ma sem szűnt meg működni és állandóan gőz, füst és nagy lángnyelvek csapnak ki belőle. A hegy alja és környéke tele van hőforrásokkal és meleg tavakkal. Az Aso-San is egyik szeme annak a vulkáni láncznak, a mely egész Japánon, Yezon- és a Kurili-szigeteken át fölmeget magasan északra.

Déli Japánból a gyönyörű szép beltengeren át volt az utunk vissza Kobeba, a hol hajónk, a «Persia», az indulásra készülődött. Shimonosekiben telegramm várt, a mely tudatta, hogy a hajónk két nappal később indul és ezt a két napot hozzáadva a még rendel-

kezésünkre álló időhöz, nagy kedvünk lett volna arra fölhasználni, hogy a tsushimai szoroson át bepillantunk az «elzárt ország»-ba, Kóréába is, azonban sajnos, éppen a híres szoros volt az, a mely megakadályozott ebben. Meglehetősen háborgott benne a tenger és nem volt bizonyos, hogy ha az átmenő kis hajóval meg is tesszük az

Az Aso-San egyik krátere.

utat odafelé, visszajövet megérkezünk-e idejekorán a Lloyd-hajó indulásához? Az elkésést pedig nem lehetett megkockáztatni, mert ez annyit jelentett volna, hogy a hajó elmegy nélkülünk és mi lóhalálban sietve utána, jó, ha valahol Hong-Kongban utólérjük. Így tehát Kórea csakugyan az elzárt ország maradt számunkra és a háborgó szoros helyett a beltenger nyugalmas vizein szállított Kobe felé egy kis japán gőzös, a *Kiodo-Maru*. Ezen is fedeztünk föl egy ke-

resztény embert, az egyik hajóostiztet, a ki járt Angliában és ott ragadt reá vagy két tuczat angol szó; különben pedig még hat katonatisztból állott a társaság. Hiszem, hogy jó katonák voltak, valószínűleg a harctérről jöttek ezek is, hanem «sneidig»-eknek, legalább itthoni értelemben, semmiképen nem lehetett volna mondani őket. Olyanformán festettek a vászonuniformisukban, mint minálunk a gyakorlatra behívott öreg tartalékosok, és papucsban ülve az asztalnál, kezükkel törülték kétfelé a ritkás bajuszukat. Hanem ebből csak az

következik, hogy nem a sneidigság teszi a katonát. A menü persze japán volt, azaz ehetetlen; de mivel a szükségben tudvalevőleg az ördög is megeszti a legyet, egyéb hiján végre az európai ember is rávetemedik az eczetes halakra, sótlan vízben főtt rizsre, kagylókra, tengeri moszatokra és egyéb maszatokra, a melyeket szép kis lakk-szilkekben tálal elejbe az étkezés leglehetőlenebb óráiban az udvarias japán pinczér. Jobbról-balról nagy szárnyas dzsunkák lebegtek körülöttünk a csendes vizen; a hajónk befutott minden kis kikötőbe és a hol szigetek közé szorult a tenger, olyan közel járt a parthoz, hogy végig nézhettük róla a kis halászfalvak életét. Egy nap és két éjszaka után végre Kobe kikötőjébe ért a hajó és a sok csendesség után megint a nagy világforgalmi kikötő eleven élete vett körül.

DAI NIPPON.

ANAGY JAPÁNORSZÁG. A mely eljövendő. Még nincs meg, még sok hiányzik hozzá, érzi maga a japán is. Európa vívmányait átvette készen, hihetetlenül nagyot haladt negyven esztendő alatt, miután kihasználta és megfizette tanítóit, udvariasan lerázta magáról őket; megszüntette az első, lealázó szerződéseket, a melyeket akkor volt kénytelen kötni a fehér hatalmakkal, mikor azok fenyegető nagy hajókkal jöttek vizeire és ő még erőtlén volt. Folytonos győzelmek sorozatában megverte az óriási Kinát és tíz évvel később kemény marakodásban földre gyűrte régi ellenségét, az oroszot. Olyan hatalommá lett a távol Keleten, a melylyel minden más hatalomnak ugyancsak számolnia kell; leghamarabb föltalálta magát az angol, a ki sietett szövetséget kötni vele. Hanem azért a Dai Nippon, az igazi, a Nagy Japán még nincs meg. Még sok hiányzik hozzá. Jól tudja ezt a japán hazafi is. Tudja, hogy az ország lakossága szegény; kevés a föld és sok rajta az ember. Azok a lankás halmok és zöldkoszorús hegyek inkább csak tájképeknek szépek, pusztán szépségből pedig még nem lehet megélni. A keserves igazság az, hogy a szigetország területének csak tizenkét százaléka művelés alatt álló termőföld és az a művelés is csak a vasuti kocsi ablakaiból látszik olyan intenzívnek. A lényegesben a japán paraszt fölött, főleg a belső részekben, ez a négy évtized meglehetősen nyomtalanul ment el; épen olyan primitív módon műveli az ő földjét, mint száz esztendővel ezelőtt az űkapja, a ki valamelyik daymiónak robotolt rajta. Már pedig a föld népe, a paraszt tartja a többit mind a vállán, ő fizeti az adót és abból építik Newcastleben meg Yokosukában azokat az oroszverő páncélos hajókat is. De mi lesz akkor, ha a föld nem bírja táplálni a népet? Ha rosszul üt be a rizstermés valamely vidé-

ken, ezrek és ezrek hálnak ott éhen. Még nagy szerencse, hogy Japán népe nemcsak a szárazföldön arat, hanem valósággal terített asztala neki a körülvevő tenger; e nélkül a sovány föld el nem bírná tartani azt az ötven milliányi népet. De még így is egyre másfelé kell néznie a megélhetésért: Amerika csendes-tengeri partjai, a Hawaii-szigetek, Ausztrália, Korea tele vannak munkát és megélhetést kereső japán néppel; nyugat felé hatolva lejutnak egészen az egyenlítőig. Az amerikai Nagy Sóstó után, Nevada államtól kezdve ott lehet őket látni mindenhol egészen Singaporeig. Csakhogy az a baj, hogy a nemzetek csak elméletben szeretnek lelkesedni a másikért, a meddig nem ke-

rül pénzbe; ha azután úgy fordul a sor, hogy eljön az olcsó és szorgalmas, kevés igényű japán munkás és az amerikai megausztráliai elől elviszi a munkát, akkor a leglelkesebb japánbarát is köpenyt fordít és tele tüdejéből «sárga veszedel-

Japán paraszt és családja.

met» kiált. Az Egyesült-Államok néhány nyugati állama már kérvényt adott be a kongresszushoz, hogy tiltsa ki a japán munkásokat, csakúgy, mint a kínaiakat, a Hawaii-szigeteken az egyik ujság «sárga pestis»-ről beszél és nem sokat különböztet kínai és japán között; Ausztráliába meg — maró gúnyjára az anyaországgal kötött szövetségnek — már be sem engedik őket. Már pedig a népesség mindig több lesz, az adó mindig nagyobb; a háború miatt óriási államadósság fekszik a szegény országon, csak kamatokba elmegy az állam összes bevételeinek *egy barmada*. Mikor ott jártunk, adó volt már vetve a vasuti jegyekre, még a villamos vasuti jegyekre is és az állami monopoliümök — ezt persze hivatalosan nem vallják be, mert nagyon sértené a nemzeti büszkeséget, de a valóságban, sajnos, úgy van, — zálognak lekötve

az angol és amerikai hitelezőknél. Ezek bizony nem valami rózsás állapotok! És az a baj, hogy egyhamar nem is lehet kikászálódni belőlük.

És mégis ki kell jönni azokból. Új területeket kell ellepnie az otthon fölösleges népnek s az otthonmaradóknak jobban, sokkal jobban kell tudni kihasználni a hazai földet. Hogy lehetőleg ne menjen ki az országból a pénz és otthon készüljön, a mi csak készülhet és hogy művelés alá kerüljön minden bánya és minden föld, hogy, az amerikai művelt farmerrel szólva, «két mag teremjen ott, a hol eddig egy», hogy japán lobogó járja a világtengereket és a japán partok halgazdagsága ne csak a tokiói és nagasaki-i piacokon kerüljön eladásra, hanem akár — Budapesten is. Melyik budapesti vendéglős ne venné meg szívesen azt a teknősbékát, a mi két hét alatt jött meg kitűnő kondícióban, akár élve is, a szibériai vasuton — már csak azért is, hogy kiírhasssa:

«Ma valódi japán teknősbékaleves kapható».

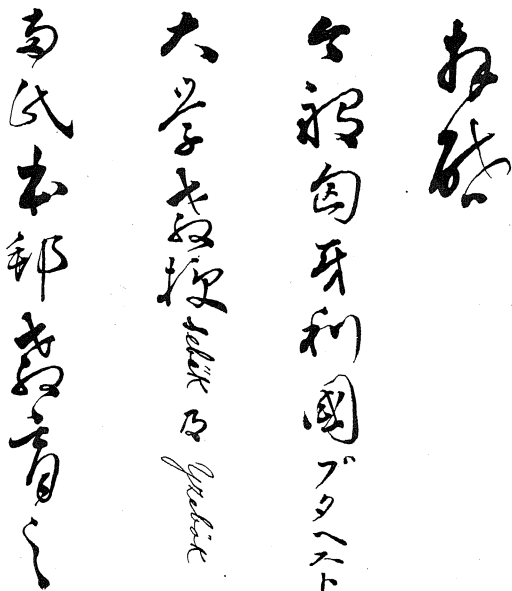
De ki fogja mindezt megcsinálni? Ki fogja betetőzni a megkezdett, óriásilag fejlődött, de még befejezetlen művet, a *Dai Nippon* művét? Az a nemzedék, a mely a mait megcsinálta? Nem. Az már eleget dolgozott. Hanem az, a mely ma még fehér vászon diák-egyenruhában és diáksapkában nyüzsög így szeptember elején a tágas iskolaudvarokon és a mely zászlókkal és énekszóval vonul ki a harctérről hazatérő vitéz katonák elé. A Fölkelő Nap birodalmában is az ifjúság a nemzetnek az a reménye, melytől az ország boldogságát, a nemzet dicsőségét és jólétét, az eljövendő igazi *Dai Nippon* kiépítését várja.

Akartam látni, hogy hogyan készül ez a leendő nagy alkotó az ő hivatására?

A nagy pókbetűkkel teleirt hosszú papiros megint megnyitott minden ajtót. Hogy mi van beleírva, máig sem tudom, hanem ismétlem, hogy valami szép dolognak kell benne állnia, mert annak az osakai középiskolának az igazgatója, a ki előtt kibontottam, a mint végigolvasta, egyszeriben igen barátságos lett tőle és vagy másfél óra hosszat személyesen kalauzolt az intézetben és magyarázott meg mindent. Legföljebb az utitársamra, *Izsóf* úrra nézve volt egy kissé különös a dolog, mert az ő neve a mellélkelve látható furcsa módon került ki

az államtitkár tusecsetje alól és így, legalább ideiglenesen, meg kellett barátkoznia új nevével.

Javában folyt a tanítás az egyes osztályokban. A legelsőben, a melybe léptünk, számtant tanítottak; az itthonról jól ismerős

A japán passepartout egy része.

algebrai képletek diszelegtek a táblán. Egy nebuló felelt, hátul pedig egynehány drukkolt; azt gondolom, ezek nagy örömmel fogadták jövetelünket. Hanem az osztályt egyáltalában nem zavarta belépésünk; úgy itt, mint a következő osztályokban épen úgy figyeltek és dolgoztak, mint annakelőtte. Elgondoltam, hogy micsoda kavargás, sugdosás és nevetgélés támadna otthon, ha egy japán vendég lépne be az igazgató kíséretében az osztályba; ezek a japán fiúk

pedig a legnagyobb nyugalommal dolgoztak tovább. Bizonyosága volt ez a japán diák nagy önfegyelmzésének, a melyet a maga teljes valóságában a következő szünet alatt láthattam. A tanárok fönn teáztak a tanári szobában, lenn pedig egy nagy teremben vagy ötszáz diák ette kis fadobozokból a magával hozott tizenegyórai rizsét. Az egész nagy diáksereg fölött egyetlen ember örködött és mégis olyan csend és rend volt abban a nagy seregben, hogy kívánni sem lehetett volna különbet. Sehöl dulakodás, lárma, vagy földre dobott szemét; ez az utolsó volt a legmeglepőbb és kívánva kívántam, hogy ez a japán direktor sohase kerüljön el mifelénk, akkor legalább azt fogja hinni, hogy a mi iskolafolyosóink és osztálytermeink is olyan tiszták, mint az övéik. Ha mégis eljönne és elcsúsznék az eldobált narancshéjakon, majd megváltoznék a véleménye; tényleg az Európából hazakerülő japánnak átlag az az egyik ítélete a mi földrésznkről meg Amerikáról, a mi a mienk a Keletről, hogy t. i. piszkos. Mikor a sok apró evőpálczika elvégezte a munkáját, az udvarra mentek ki a fiúk. Ott meg már épen senki nem volt velük; az egyik udvaron a kisebbek labdáztak egy tanárral, a másik, nagy udvaron azonban magukban voltak a nagyobb fiúk. Egy ablakból néztük őket; egyesek sétáltak, mások a tornászó szereket használták, hanem ezek nem voltak mind épen olyanok, mint a mieink; volt köztük egy különös formájú szerkezet is, ezen tanulják az emelkedettebb helyre akadályokkal való fölmászást. Most már azután értettem, hogyan jutottak föl a japán katonák a port-arthuri falakra az ú. n. eleven létra, meg a falrepedésekbe dőfött szuronyaik segítségével! Pompásan praktikus gondolata a japán iskolának, hogy a fiúkat már itt kitanítja a fegyverek használatára, legalább részben; a tornaterem mellett egy szoba volt, a melyben hosszú sorban voltak fölállítva szuronyos puskák és borjuk. Régi, kimustrált gyalogsági fölszerelések ezek, a melyeket a kincstár szétoszt az iskolák között; töltenyt persze nem adnak hozzájuk, hanem így is nagyon jól megfelelnek a célnak, hogy a nagyobb fiúk már valóságos katonai gyakorlatokat végezhetnek velük. A szünet után kis bucsú-ünnepély volt; egy, más intézethez távozó tanárt bucsúztatott el az igazgató az összes növendékek jelenlétében, azután folytatta a kalauzolás. Még egynéhány órára mentünk be, köztük az énekre és

a kínai klasszikus órára, ez az ő latinjuk. A szabadkézi rajzi teremben részint mintákról, részint természet után rajzolnak és festenek a fiúk. Hanem legérdekesebb volt az utolsó stáció, a tornaterem. Kettő volt; a kisebbiknek az alja gyékényszőnyeg, azon ült a fal körül sorban vagy harmincz fiú csupasz karokkal és rövid nadrágban, mezítláb; a középben pedig két-három pár birkózott. A híres *jiu-jiutsu* birkózás volt. Kettő kivált a sorból, szépen meghajtotta magát egymás előtt, azután közel mentek egymáshoz, egy pár perczig csak tapogatta, kapkodta a viaskodó az ellenfél karját, nyakát, azután, ha sikerült neki alkalmas helyen elkapnia, egyet fordított rajta és ha nem birt rögtön kicsúszni, a másik pillanatban a földön hevert az ellenfél. De rögtön fordított magán egyet és elgurult, hogy fölugorjék, vagy ha ez nem sikerült, legalább esésében magával rántotta támadóját, azután a földön folyt tovább a küzdelem. Bámulatosan ruganyos átvétődésekkel

Az ifjú Japán.

hol az egyik, hol a másik került fölül, végre aztán valamelyiknek sikerült egészen mozdulatlaná tennie a másikat, vagy pedig mind a ketten kifáradtak a birkózásban és meghajtva magukat, visszamentek a helyükre. A meglepő az az udvariasság és finomság volt, a melylyel a küzdő felek egymás iránt mindvégig viseltettek; minden idegük megfeszülésével lesték egymás mozdulatait és macskaügyességgel történt a támadás, de sohasem durván. A többi pedig nagy érdeklődéssel, de szótlán csendben nézte a küzdelmet, az egész idő alatt nem hallatszott egy hang sem.

Még érdekesebb látványt nyújtott a másik, nagyobb terem, a hol japán módra való vívásban gyakorolta magát egynehány pár. Bambusznádból való mellvért volt rajtuk, ugyancsak ebből készült

a fejük és lábuk védője, olyanformán festettek, mint egy régi samurai harcos. Bambuszból készült az a kelevézforma fegyver is, a mivel egymásra támadtak; itt már igazán hevesen ment a harcz. Csattogott, recsegett a nádvértéken a fegyver és szaggatott, mély torokhangú «châ, châ» kiáltásokkal biztatták magukat a küzdők. A tornatanár felügyelete alatt vagy húsz perczig küzdöttek így előrenyomulva, hátrálva az egyes párok; végre, mikor ki volt merülve mind a kettő, tisztelegtek egymásnak és letették a fegyvert és a vértet. A régi samurai harcosok szellemét idézte föl az emlékezet előtt ez a páros viaskodás, azokét a samuraiokét, a kiknek épen úgy megvolt a maguk lovagi kódexe, mint a középkor lovagjainak. Nem volt az törvénykönyvbe, írásba foglalva, hanem ott élt minden samurai harcosnak a szívében; olyan noblesse oblige-féle volt ez, a *Bushido*. Gentlemanséget, lovagi erényt, férfiasságot és becsületességet jelentett ez; mint erkölcsstan, merített a hazai vallásból, a Shintoból és az importáltból, a buddhismusból is, de hasonlatos volt a régi római *virtus*-hoz is, a mely nem különböztetett a bátorság és erény között, hanem egyazon szót használta mind a kettőre. Ez volt Japán vezető elemének, a samurai osztálynak erkölcsstana, iratlan morális kódexe háborúban és békében. «Japán lelke», a hogyan egy hazai írójuk mondja.*

«De a samurai nincs többé és a bushido el fog tűnni; mint régi büszkesége eltűnt egy fölvilágosult nép új fényében, úgy az a tan is, a mit bushidonak nevezünk, föl fog olvadni egy nagyobb, magasabb erkölcsstanban.»**

* * *

És mi foglalja el a helyét? A bushido eltűnik; a Shin-to gyakorlatilag véve inkább az ősök tisztelete, apotheozisa, mint vallás, a mely összefér a buddhizmussal, sőt a vallástalansággal is. A buddhismus Japánban (és egyebütt is) «megöregedett, komoly törekvéseit elveszítette és kis szektái haszontalan szörszálhasogatásokkal foglalkoznak», mondja az előbb idézett japán író. «Société des pompes funèbres», mondotta róla találóan valaki. Hiveinek életükben kedé-

* *Bushido, the Soul of Japan*. By Prof. Inazo Nitobe.

** Inazo Nitobe: *Bushido*, in the *Japan by the Japanese*.

lyes összejövetelei helyet, olyan vallásos kaszinófélet nyújt a templomaiban (csak dohányozni és aludni nem szabad ott, ez ellen figyelmeztető táblák tiltakoznak); haláluk után pedig pompás temetést nyújt nekik lengő zászlókkal és tánczó papokkal. A *Butsudan*, a buddhista oltár még ott van sok japán háztartásban és esténként kis lámpát gyujtanak előtte, de mindez sokkal inkább szokás, tradíció] és külsőség, mintsem eleven hit; az egykor félelmetes isten-

Buddhista papok temetési táncza.

ségekre beköszöntött az «istenek alkonya» és semmi sem tartóztathatja azt fel többé.

A kereszténység soha sem adta föl a reményt, hogy ismét elfoglalhatja régi helyét Nippon földjén, melyhez olyan fenséges emlékek fűzik. «Gyakran pillantok át szinte reménykedve Japán partjai felé», írja Msgr. Imbert, Korea apostoli vikáriusa 1838. november 22-én, Shimabara bevételének kétszázadik évfordulóján. Azóta a reménység valóra vált; a kereszténység ismét bevonult az országba és ma teljes szabadságot élvez ott. A misszionárius

atyák legelső gondja természetesen az volt, hogy a régi keresztényeket fölkutassák, a kik legszamosabban az ország déli részében, Nagasaki környékén és a körülfekvő szigeteken éltek.* Van egynehány ezer olyan is, a kik megmaradtak abban az állapotban, a hogyan voltak századokon át és nem csatlakoztak az egyházhoz, ezek a «különváltak». A fölfedezett régi keresztényekből, a megtérő pogányokból és a «különváltak»-nak lassankint visszazárlingózó részéből toborozta a legnépesebb egyházmegye, a nagasaki-i püspökség az ő hiveit, a kiknek száma 1888-ban 25.000 volt, 1903. nyarán pedig 40.028. Ugyanezen időben az összes katolikusok száma Japánban 68.336 volt, a különböző felekezetekhez tartozó protestánsoké 51.000, az orosz egyház hiveinek száma pedig 27.000 és egynehány száz. Látnivaló, hogy a kereszténység még mindig csak munkájának kezdetén van; helyesen beszél az, a ki azt mondja, hogy a japán eddig az európai kulturának «csak tényeit vette át s nem egyúttal gondolatait is». Mindenesetre könnyebb dolog bevezetni a telefont, mint átformálni egy egész világnézetet s a katolikus kereszténység ezt jelenti, egy új világnézetet, új lelket, új embert. Hiszen még sok más egyébben is hiányos a japánnak az átformálódása; általános panasza pl. a velük érintkező európai kereskedővilágnak, hogy az átlagos japán kereskedő lassú, szatócsgondolkodású, szóval, amerikai értelemben «rossz businessman». (Egy tokiói kereskedőnek, a ki már igazán kihozott a türelemből, kénytelen voltam én is a szemébe vágni ezt; ő persze udvariasan mosolygott reá. Az amerikai kidobott volna érte.) Épen azért, mert minden átalakulás között legnehezebben megy magának az embernek az átalakulása, nem lehet csodákat várni a kereszténység terjedése körül sem. Egy japán tudós,

* Néhány fővárosi újság nemrégiben a «The Sunday Strand» című angol hetilap nyomán igen regényesen adta elő a mai japán kereszténység keletkezésének történetét. Hogy egy angol hadihajóról az új-testamentomnak egy példánya a tengerbe esett s ez a nagasaki-i kikötőben czirkáló japán táborkok kezeibe került, a ki azt angolul értő emberrel megmagyaráztatta magának s midőn megtetszett neki a tan, tovább adta a könyvet ismerőseinek s hónapok múlva már kisebb gyülekezetek olvastatták a bibliát. Midőn azután hittérítők jöttek az országba, bámulva tapasztalták, hogy már vannak japánok, a kik előtt nem teljesen ismeretlen a kereszténység s ez volt a magja a mai kereszténységnek. Nos, a könyv beleeshetett a tengerbe és ki is halászhatták, úgy, mint az elbeszélés mondja, de hogy ez lett volna kezdete a mai kereszténységnek, naiv mese. Az Urakami völgyéből nőtt ki nagyra, hol harmadfél évszázadon át rejtőzött.

Anezaki Shuroku, kit a kormány néhány éve Európa vallási viszonyainak tanulmányozására küldött ki, hazajövetén, határozottan, sőt lelkesedéssel a katholicizmust ajánlotta államvallásul és máris igen előkelő állásokban lévő férfiak tagjai az egyháznak, mások pedig egyéb keresztény felekezeteknek hivei. De azért még sokáig fog tartani, míg a kereszténység a népnek széles, mély rétegeibe leszivárogozik; az egyik akadály az, hogy a nemzetet mind mostanáig tökéletesen lefoglalta az anyagi boldogulására való törekvés, el volt foglalva azzal, hogy gyorsan, szinte erőltetve emészsze meg a reformokat és ugyancsak lefoglalta minden erejét és gondolatát az utolsó tíz év két nagy háborúja is. Ha majd jobban ráér gondolkodni és az európai kultúra és annak főképen *gondolatai* jobban megkapják lelkét, ezek között előkelő hely fog jutni a kereszténységnek is. Az eljövendő *Dai Nippon*, az *igazi* Nagy-Japánország meg fogja érteni azt az eszmét, amelynek ölén nagyra nőtt Európa kultúrája, a kereszténységet és a midőn — nemzeti sajátosságainak és erényeinek megóvásával — igazán és egészen magáévá fogja tenni ezt a kultúrát, akkor átülteti földjébe azt a fát is, a melyen ez a gyümölcs termett: a szent kereszt fáját.

Addig pedig a szegény francia misszionáriusok, a «Société des Missions Étrangères» papjai egy nehéz, önmegtagadó, úttörő munkát végeznek, úgy mint a Légion Étrangère katonái az indokinaï mocsaras erdők között. Névtelen hősök ők, a kiknek fáradságos apostoli munkájukban még egy folytonosan szemükbe vigyorgó rémmel kell nap-nap után megküzdeniök: a nyomasztóan súlyos szegénységgel. Igazán megszántam a szegény jó öreg, 87 éves tokiói érseket, a mikor egyik délután maga rendezgette a lámpákat, vasárnap pedig a szinehagyott lila «díz» ruhájában ment át a nagymisére templomába; de legalább tele volt az a templom! (Utána elmentem, hogy azt is lássam, a gazdag amerikai episkopális templomba; valánk pedig benne az isteni tiszteletet végző pásztorral együtt — heten.) A misszionáriusok kapnak hazulról saját személyükre havonként 22 yent (55 korona), ebből kell élniök és ruházkodniök. Óriási lelki erő kell ahhoz, hogy ilyen szegénység mellett el ne veszítsék a munkakedvüket. És nem veszítik el, dolgoznak lankadatlanul. Az egyikük, P. Raguet, tokiói tartózkodásunk idejében fejezett be egy

nagy művet, egy japán és francia szótár volt az. Örömtől sugárzó arczzal hozta a vastag könyvet, az első kész példányt.

— Hála Istennek, csakhogy készen van! Nyolcz esztendeig dolgoztam rajta.

De nem csak tŰrni és dolgozni tudnak. Arra is készen állnak, hogy bármely perczben életüket hozzák áldozatul azért az ügyért, a melyet szolgálnak. Örökké emlékezetes marad előttem az az este,

Mikor a hajó egy új misszionáriust hozott.

mikor egy levelet hoztak be az érseknek a közös terembe, a hol voltunk. Rövid volt a levél, két misszionáriusnak, Dubernard és Bourdonnec atyáknak halálát jelentette, a kiket banditák gyilkoltak le Tibet határán.

«Tués au Thibet... Priez pour eux». — Megölettek Tibetben. Imádkozzatok érettük.

Meghallgatták a levelet, azután nyugodtan beszélgettek tovább. Meglepetve kérdeztem:

— Hát olyan természetesnek találják ezt?

Az egyikük nyugodtan felelt:

— Oh, hiszen ez olyan gyakori eset. Ez a kettő a tizennegyedik és tizenötödik azon a helyen, a ki így hal meg. Valamennyiünknek készen kell erre állni mindig.

— De itt Japánban nem? — kérdeztem én.

— Ki tudja? Talán itt Japánban is.

Akkor nem akartam elhinni. Két hét múlva azután Osakába jött meg a hír, hogy a kedvezőtlen orosz békekötés miatt Tokióban zavargás tört ki és az utcái tömeg, hogy boszúját töltse az európaiakon, több épületet lerombolt, többek között fölglyújtotta a misszióknak egy szép templomát és iskoláját, a misszionárius sok évi fáradozásának gyümölcsét.

Tehát: Ki tudja? Talán itt, Japánban is!

De azért ők félelmet és csüggedést nem ismerve dolgoznak tovább; nevüket nem örökíti meg emlék, bár egy-egy hős valamennyiük. De emlékezetben lesz a hűséges szolga neve az ő Uránál és maradandó emléküik lesz az igazi Dai Nippon, a keresztény gondolattal és kultúrával megismerkedett Japán, melynek fölépítéséhez ők nem csak egy követ adtak hozzá.

***

Egy angol folyóiratban találtam ezt a kedves költeményt; azt gondolom, jól illik ide:

A misszionárius búcsuja Rómától.

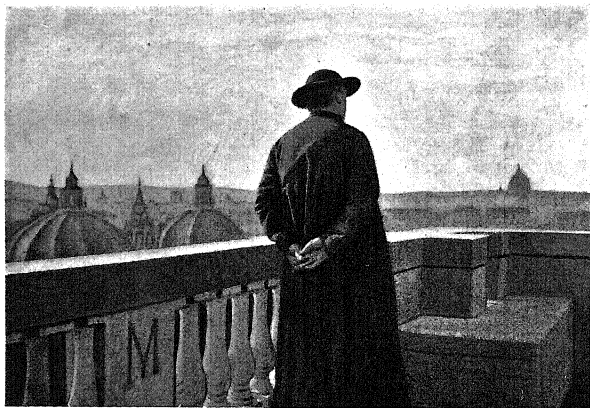
Irta: *Arthur Coslett Smith*. — Fordította: *Ozoray István*.

Anyám, kit annyi kín között
Mártirok vére öntözött,
Míg elnézem hét halmodat,
Lelkemben forr a gondolat.
Lement a nap. Az esti ég
Halvány piros lángokban ég,
S az égi pirtól fényben áll
A vértől ázott Angyalvár.
Az esthomály a mint leszáll,
Búcsuzót int a Vatikán,
Hol béke és áldás honol,
Ott él az áldott ősz fogoly.

Anyám, most már Isten veled!
Szívem csupán azért eped,
Hogy nyitva álljon majd az út,
A melyen szentek s vértanúk
Jártak harczolva szüntelen,
Míg megpihentek odafenn.
Halljad fiad végső szavát:
Dicső anyám, jó éjszakát!
Ha a nagy Ég nincs ellene,
Mihelyt a hajnal fölkele,
Hosszú utamra indulok.
Oda, a hol a sós habok

Zúgják a kinnak bús dalát,
 Mely ott állandó hont talált.
 Halálnak fészke, bús sziget,
 Oh hát fogadj be engemet,
 Hogy hol a lépra egyre dül,
 Vigaszt áraszszon ott az Úr.
 Anyám, képed ne hagyjon el,
 Kísérjen ott is szüntelen,
 Tegye erőssé lelkemet,
 Hogy a mit eddig hirdetett,
 Átélje majd az elveket.
 Kegyelmedet, oh Jézusom,
 Fordítsd felém, akkor tudom,
 Hogy harczod végig harczolom.

S ha egykor elközelg a vég
 S munkám után nyugtot lelék,
 Oh add meg, édes Jézusom,
 Hogy visszatérjen hült porom,
 És itt e szentelt föld öln
 Megjöttödet itt várjam én.
 ...S ha megfűjják a harsonát,
 S az ezredéves síron át
 Meghallom hívó szózatát:
 Megnyílnak a szomszéd sírok,
 Köröttem hősök, mártirok
 Ezrével lengnek szerteszét
 S várjuk az Úr itéletét.

A MENNYEI BIRODALOMBAN.

«Τόσον εἰς τὴν κοινὴν στοὰν, ὅσον καὶ εἰς τοὺς κοιτώνας εἶναι ἀπηγορευμένον τὸ νὰ καπνίζῃ τις καπνὸν, ἐπὶ τούτῳ δε εἶναι προρριωρισμένον μόνον τὸ κατὰ-στρωμα.»

— Hát ez micsoda? — kérdezi a nyájas olvasó. — Hiszen ez nincs kinaiul, a hogyan a cím igérné!

Hát, nincs is, meg van is. Szeretném látni a jó öreg Homeros ábrázatát akkor, mikor ezt a hirdetést elolvassa, hogy ugyan mit gondol magában és hogyan töri a fejét, hogy mi a fránya lehet az a καπνίζῃ τις καπνὸν — a «füstnek füstölése», a mit ezen barátságos figyelmeztetés szerint sem a «közös teremben», azaz hajószalonban, sem a κοιτών-okban, azaz kajütökben nem szabad megcselekedni, hanem egyesegyedül a földézetten? Pedig szavahihető férfiak — a klasszika-filologia professzorai — mondják, hogy az öreg is tudott valamicskét görögül. Azt hiszem, mégis csak azt mondaná reá nagy fejcsóválva:

— Ehhez az én tudományom kevés. Ez kinaiul van!

A valóságban pedig a jeles irat egy új-görög nyelvű hirdetés, a mely egy csomó egyéb nyelvű mellett ezen a lingón is ki van függesztve a Japánba járó osztrák Lloyd hajók egyik folyosóján és mint az olvasó már alighanem kitalálta, dohányzási tilalmat tartalmaz. A sorsa természetesen az, a mi az egyetem folyosóin kiakasztott, a dohányzást a «legszigorúbban» tiltó fölírásoké, a melyek már egészen sárgák a dohányfüsttől; a κοιτών-okban is vígan folyik a «füstnek füstölése».

Japán legdélibb része alatt, a *Van Diemen*-szorosban jártunk, a mikor a matura után még megmaradt görög tudományommal ezeket a hirdetéseket fordítgattam és azon mulattam, hogy mennyi körül-

írásra van szüksége ennek a régi nyelvnek, hogy új fogalmakat kifejezni képes legyen.

Eltételezve ettől a szigorú — de szerencsére meg nem tartott — rendelkezéstől, az osztrák Lloyd-hajó, a *Persia* volt a legkedélyesebb valamennyi közül, a melyeken ezen a nagy úton jöttem. Hatalmas, tízezer tonnás kereskedelmi gőzös, személyszállításra is berendezve, az első osztályán elfér negyvennyolcz ember. Második osztálya nincsen, a harmadikon, a földközben színes népség utazgat rajta az egyik kikötőtől a másikba. Az első osztály csak ritkán van tele, mert a hajó lassan jár, átlag tíz és fél tengeri mértföldet tesz óránként. Azonkívül sok kikötőbe fut be és aránylag sokáig, két-három napig áll az egyes helyeken; Calcuttában meg épen egy hétig. Így azután két és fél hónapig tart, a míg a szélső Keletről hazaér és ezért nem mennek vele azok, a kiknek sietős az útjuk; ezek a «Norddeutscher Lloyd», a «Messageries Maritimes» vagy a «P. & O.» (Peninsular and Oriental Steam Navigation Company) gyorsgőzöseire váltanak jegyet.

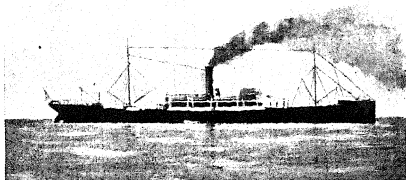
Ezek a hajók öt hét alatt teszik meg az utat Japánból a Földközi-tenger kikötőibe, persze megfelelően drágábbak is. A trieszti Lloyd-hajók hűségesen követik a hagyományos osztrák mottót: «Nur langsam voran!» de nekünk ezúttal épen ez kellett; mert mi hasznunk abból, ha sebesen elgözellünk Kína és India partjai alatt és nem látunk belőle semmit? A derék «*Persia*» hűségesen beállított minden útjába eső nevezetesebb kikötőbe; rendes körülmények között Shanghai, Hong-Kong, Singapore, Pulo-Penang, Rangoon, Calcutta, Colombo, Bombay, Aden, Suez, Port-Said és Fiume a megállóhelyei. Ez a járat kihagyta Rangoont és így nem láthattuk Burmah-t, a mi (Siammal együtt) az elefántok hazája, de cserébe lement a Fülöp-szigetekre és teljes öt napig álltunk Manilában. Az egész út alatt pedig adott az ezer koronáért egymagának egy három személyre való szép nagy kabint és valamennyiünknek igen jóra való, olaszszal kevert, franciaizű osztrák kosztot, a mi, csak úgy mint a hajó személyzete, hű kifejezője volt a tarkanépszerű monarchiának. Volt abban mindenféle náczióéből: olasz rizotto, magyar pörkölt, znaimi uborka és bécsi szelet; de nem hiányzott belőle az angol roastbeef és a francia kotlett sem. A személyzet között pedig volt olasz, dalmata, horvát,

cseh, sőt még osztrák is. Szóval: egy vizen úszó kis Ausztria. Magyarországot a «pergelt»-en és «gollasch»-on kívül a magyar czímer képviselte a közös kereskedelmi lobogó sarkában, meg mi ketten. A többi utasok jöttek-mentek; közbeeső kikötőkben szálltak be és egynéhány kikötővel odább megint elhagyták a hajót; a legállandóbbak egyike egy kanadai angol volt, a ki üzleti ügyeiben most utazta harmadszor körül a világot és eddig csak kétszer ment át hajótörésen. Egyszer ásítva jelentette ki, hogy: «Ez a világ igen kicsiny!» Azután meg két amerikai, a kik hivatalos ügyeiket végezve jöttek a Fülöp-szigetektől és most ugyancsak ennek a kis glóbusnak a megkerülésében fáradoztak. A kapitányunk egy derék lussin-i olasz volt, P. *Craglietto*, Nikita fejedelemre emlékeztető hatalmas ősz bajusz-

szal; még a régi vitorláskapitányok fajtájából, a ki tízéves kora óta folyton a tengert járja és Rio de Janeiróról meg Zanzibárról úgy beszélt, mint más ember

Soroksárról. Hiszen még Giuseppe, a főpinczér is tudott mesélni hat napról, a melyet mentőcsónakban töltött a tengeren. Ilyen volt hát a monarchia másik országának az a darabka földje, a mely a közös lobogó alatt hasította a Sárga-tenger hullámain; a zöld Nippon utolsó foltjai elvesztek a ködben és mi vizsgálódva néztük a tengert, hogy mikor felel majd meg a nevének és mikor lesz már igazán sárga?

Nemsokára azután megláttuk azt is. Egy reggelen, a mint az első utunk a földézetre vitt, az eddigi szép aczélkék tenger helyett valami zavaros sárga lében tocsogott a hajónk; erős szél borzolta azt, de attól sem lett tisztább s a mint itt-ott fölcsapott a hajóra izzapos patakokban folyt le róla megint. A *Yang-tze-kiang* torkolata előtt állottunk. Másképen «Kék folyó»-nak hívják, hanem bizony nincsen azon semmi kékség, legalább is itt, a torkolatánál nincs.

A «Persia».

Óriási földtömegek azok, a melyeket magával hurczol; rengeteg messziről jön, éjszaki Tibetből, a hol a Tán-lá hegység északi lejtőin fakadó Mur-uszu folyó képezi eredetét. Itt még tiszta, kékes vizű, ettől kapta a nevét, hanem hovatovább halad, egyre zavarosabb lesz, temérdek iszapot czipel és egyre bontogatja, rontja érte azt a területet, a melyen átfolyik. Mikor azután ide ér a tengerhez, már olyan sárga a vize, hogy testvérével, a Hoang-ho-val (Sárga folyó) együtt messzire megfesti a tenger vizét; innen a tenger neve is: Sárga-tenger. Egyik ága, a Woo-soong (Vuszung) folyam mellett áll Shanghai városa, ennek kikötőjébe törekedtünk bejutni. A bejutás nehéz; a folyam iszapbarrikádokat rak le a torkolata körül és pilótára van szükség, a ki jól ismeri a helyet és veszélytelenül be tudja vezetni a hajót. A pilóták kis hajói ott tánczolnak horgonyaikon messze a bejárat előtt; az egyiktől elvált egy vitorlás csónak és sebesen repült felénk a hullámhalmok között. Egyszer magasan fönn járt, azután mély völgyben tűnt el; majd megint fölbukkant és akkor már egészen közel volt hozzánk. Ekkor egy rántással ledobta a vitorláját és féltuczat izmos, kontyos evezős kapta kezébe a rudat, egy meg a hosszú kötelet kapta el, a mit a hajóról dobtak felénk. A hajófalon ott himbálódzott a kötélhágcsó; a pilóta ugrásra készen állt és mikor egy nagy hullám közel emelte a csónakot, egy ugrás, egy-két macskaügyes kapaszkodás... és a következő pillanatban megjelent a feje a mellvéd fölött.

— *Bon jour, Messieurs!* — mondta olyan nyugodt hangon a sima francia, mintha nem is zúgó szennyes habok tetejéről, hanem az utczáról lépett volna be hozzánk.

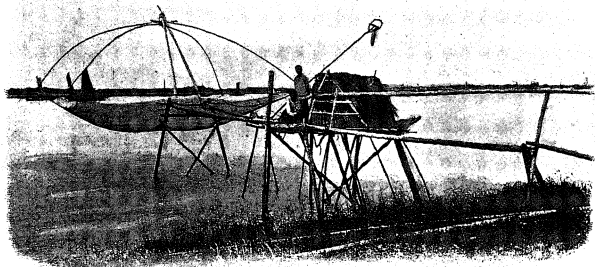
Innen kezdve azután ő vezette a hajót. Lapos partok és lomhán úszó, nagy, szárnyas dzsunkák között mentünk a vizen fölfelé; a nagyobbaknak egy éktelen nagy szem volt az elejükre faragva megfestve. Ha kérdezi valaki a kínai hajóst, hogy mitől jó az a szem a hajója orrán, igazi kinézer feleletet kap reá és pedig remek pidjin-angolsággal:

— *Got no eye, how can see?* — Ha nincsen szeme, hát hogyan lásson?

Tény az, hogy minden valamire való hajóra rápingálják a szemet, még a folyamon följáró nagy kerekcső gőzösökön is ott van az.

A hivatása megőrizni a hajót attól, hogy az éjszakai sötétségben zátonyra ne jusson.

A hogy a város közelébe jutottunk, a dzsunkák elmaradoztak, hanem helyettük más, még érdekesebb látvány csődítette az egyik oldalra a hajó népét. Azok is hajók voltak, de micsoda szomorú történetű hajók! Orosz hadihajók, Rozsesztvenszki flottájának maradványai, a melyeknek sikerült elmenekülniök a gyászos tsushimai ütközetből és most mint megtépett, megkergetett nagy ragadozómadarak itt gubbasztottak hónapok óta a shanghai-i kikötőben, a

A Yang-tze-kiang ágán Shanghai előtt.

hol nem kellett félniök a fürge japán torpedóktól. Egy kórházhajó is volt köztük a kéményére festett nagy vörös kereszttel; erre bizonyára nem tüzeltek volna a japánok, de nem akarta magát elfogatni, azért visszajött ide (vagy talán el sem ment az ütközet színhelyére). Följebb, a folyam kanyarulatán túl az *Ashold* öt kéménye látszott; ez a hatalmas czirkáló meg már tizenhárom hónapja van itt; a tavaly augusztusi port-arturi ütközetben sikerült keresztültörnnie a japán flotta lánczát és tátongó sebekkel bár, de mégis idemenekülnie. San Franciscotól Batáviáig szerteszórva különböző kikötőkben huzódnak meg a czár két büszke flottájának szomorú, leszerelt romjai, idegen nemzetek védelme alatt; gondolta volna-e ezt a fehér czár, mikor a kardjára ütve, megfenyegette a kis sárga embert?

Shanghai kínai város, de négy európai, illetve amerikai városrésze is van. Az angolok, francziák, németek és amerikaiak négy nagy darabot hasítottak ki maguknak a város körüli területből, erre azután ráépítették a maguk városrészeit és ezek egészen külön vannak a kínai várostól, a melyet fal vesz körül. Különbözik nem csak a vastag falról lehet megismerni, hogy hol kezdődik a kínai város, hanem egy másik csálhatatlan jele is: a piszokról és a bűzről. Kiáltó ellentét az európai városrészek platános boulevardjához képest,

Laczikonyha az utcán.

a melyen a nagy bankok és üzletek épületei közt haladva, akár egy európai kikötővárosba képzelheti magát az utas. Két rozsdás ágyú torka tátong az ócska fal lőrési mögül; a fal olyan széles, hogy kocsival lehetne a tetején végigmenni. Igazi kínai fal, arra jó, hogy elzárja az európai tisztaságot és rendet, hogy az valamiképpen be ne hatolhasson a bűzös, mocskos utcák közé. Előtte egy sáros vízárók, a mi pedig mögötte van, az a hamisítatlan Kína. Másfél méter széles «utczák» útvesztője, a melyeknek sarában és piszkában tolong a nép; a sarkokon vak és bélpoklos koldusok jajveszékelnék és egy rossz pléhedényt csörgetnek, alamizsnáért könyörögve. Rongyos, félmezitelen gyerekek hada tódul az idegen után, keserves arcfintorgatással mutatva, hogy éhesek és enni kérnek. De olyan is akad, a ki csufondáros szót kiált az idegen után, ha jól érttem: «funkij!» idegen ördög, fehér ördög. Egy szembejövő jobb ruházatú czopfos bácsi pedig, mikor közelebb ért, tüntetőleg elfordult és befogta az orrát, ezzel a félremagyarázhatatlan gesztussal mutatva, hogy a fehér ördög — tisztelettel legyen mondva — nem jó szagú. Kénytelen voltam hangosan

a melyen a nagy bankok és üzletek épületei közt haladva, akár egy európai kikötővárosba képzelheti magát az utas. Két rozsdás ágyú torka tátong az ócska fal lőrési mögül; a fal olyan széles, hogy kocsival lehetne a tetején végigmenni. Igazi kínai fal, arra jó, hogy elzárja az európai tisztaságot és rendet, hogy az valamiképpen be ne hatolhasson a bűzös, mocskos utcák közé. Előtte egy sáros vízárók, a mi pedig mö-

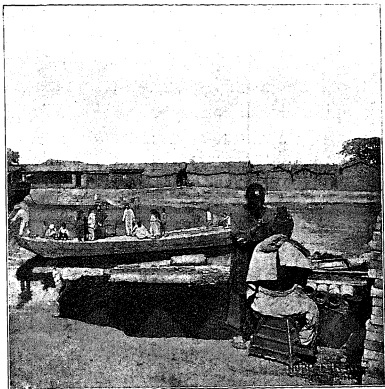
a szemébe nevetni a mennyei birodalom ezen igazán sovinszta polgárának:

No atyafi — mondok — ha olyan kényes az orrod, akkor ebben a mocskos fészekben akár be is deszkáztathatod azt!

Párolgó laczikonyhák illata terjengett, a mikben mindenféle kínai csemegék tömege sült-főtt; izzadó kulik jöttek és letettek a laczikonyhás elé egynéhány lyukas sárgaréz pénzdarabot, azután guggolva nyeldesték le az érte kapott rizst vagy a trepangot, a tengeri uborkát és apró csészékből itták hozzá

a zöldesszinű teát. Az utczákon hihetetlen zsi-bongás és élet, mert a kínai szorgalmas munkás és jó üzletember és kész kereskedni mindennel, akármilyen csekély haszon legyen is azon. Egy utcza lábtyüművész olyan rossz czipóket foldozott az egyik sarkon, a minőket minálunk semmi-féle rongyszedő föl nem szedne a szemét közül, a kliense egyszerűen

odaállt eléje, lerúgta a czipőroncsot a lábáról és a művész rögtön kezelésbe vette. Egy-két nagy foltot csapott rája, átvette az értük járó egynéhány cash-t és az üzlet le volt bonyolítva. A másik sarkon meg utczai borbély beretvált ugyanilyen gyors eljárással; a mi pénzünk szerint mintegy nyolcz fillérért simára kiberetválja a czopf körül a tarkót. Amodébb megint egy bolt vagy műhely ajtajában egynéhány ember játszik; ostábla, koczka vagy mi a játékuk; egynéhány nyomorúságos cash a betét, hanem olyan lármát tudnak csapni fölötte, mintha egy vagyon forogna koczkán. Azután egy homályos ópiumbarlang következik, csak egy futó pillantást lehet vetni a belsejébe, de ez is elegendő, hogy utálattal töltse el az embert; pergamenfakó

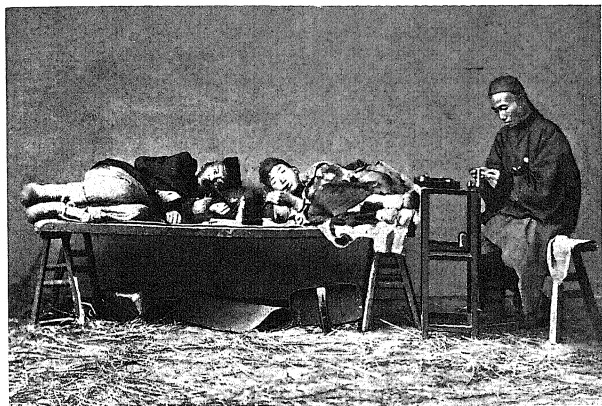

A kinek nem okoz gondot a borbélyműhely bére.

arczú toprongyos alakok hevernek a padon — az egyik reszkető ujjakkal tömi a pipáját, hogy a kábító élvezetbe ringassa magát, a többi pedig már mozdulatlanul fekszik és valahol a hetedik kínai mennyországban jár bódult álmaiban. Annál keservesebb lesz az ébredése, mikor megint künn találja magát az utcán; kábult fejjel, reszkető tagokkal fog tovavánszorogni a lökdösődő tömeg között, napról-napra nehezebben fog neki menni a munka és mindig nagyobb adag ópiumra lesz szüksége, hogy az még élvezetet szerezhessen neki. Végtére nyomorultul pusztul el. Tévedés volna azt hinni, hogy az ópiumszívás általánosan el van terjedve; átlag kis százalék a rabja ennek a gyilkos méregnek és ez is jórésztben az angolok lelkén szárad. Ők voltak azok, a kik 1840-ben, miután a kínai kormány megtiltotta az ópiumnak az országba való behozatalát és Kantonban a kínai hatóságok a tiltott portékából töméntelen mennyiséget megsemmisítettek, megindították az u. n. ópium-háborút. A tilalom megszűntette volna Anglia indiai ópiumtermelését, de megszabadította volna az országot egy halálos méregtől. A két évig tartó háborúban az angolok győztek és azóta az emberpusztító portékának megint szabad útja van az országba, ráadásul még területet is rabolt a győzelmes britt oroszlán a karmai között vonagló kínai sárkánytól.

Az ópium szerencsére csak a nép egy aránylag kis részének csapása, mert abban a nehéz, létért való küzdelemben, a mi ebben a túlnépes országban nap-nap után folyik, minden erejére és testi-lelki készségére szüksége van a kinainak, hogy megélhessen. Nincs is ebben kifogás: a kínai kuli munkabírása közmondásos és messze földön kívánják munkáját; a mi pedig az üzletet illeti, minden európai, a ki megfordul mindkét sárga országban, rögtön észreveszi és egyértelműleg vallja, hogy a kínai sokkal jobb üzletember, mint a japán. A ki ebben a létért és boldogulásért folyó mindennapos nagy csatában életerejét tönkre teszi, az nem bírja a versenyt és elvész és aránylag kevés az ilyen örültek száma. Azt gondolom, az ópiumnál sokkal többet pusztít az igazi nemzeti bűn: a játék. Hanem van azután a népnek egy olyan csapása, a melytől meg nem menti azt semmiféle szorgalom és semmi józanság és ez a *mandarin*. A kínai közhivatalnok és ennek a személyében kifejezve az a gyalázatos közigazgatás, a melynek átka alatt nyög az egész ország.

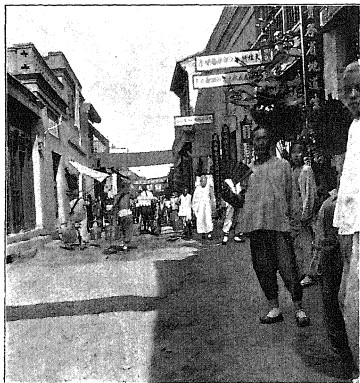
Természetesen, ilyen rövid látogatás ideje alatt nem lehet elegendő tapasztalatot szerezni ahhoz, hogy mélyreható ítéletet hozhasson az utas, hiszen évek kellene ahhoz, hogy valaki alaposan megismerje Kinát és így csak impresszióikra támaszkodhatik az ítélet, de ezek is eleget beszélnek. Ilyen kiáltó szó mindjárt ez az egész kínai városrész; a czopfos hatóság féltékenyen őrökdi, hogy a szomszéd európai valamiképen bele ne avatkozzék abba, a mi ezen a vastag falon innen van, hanem hogy azon belül azután

Ópium szívók.

hogyan eszi meg az embereket a szabadon tenyésző piszok és mindenféle miazma, attól már nem fáj a feje. Van itt egy csatorna vagy folyóág, a mibe belefolyik az utcák szennyje; látva azt, mindenki azt hinné, hogy az egyedül levezető csatornául szolgál. De nem úgy van, mert ugyanezt a vizet ivásra meg főzésre is használja a nép. Hogy mennyi betegségnek lehet ez terjesztője, azzal ugyan nem törődik senki. A mandarin boldogító jelenlétét csak akkor érzi a nép, mikor az fényes palankinjában megjelenik az utcán; ilyenkor azután a palankinvivő szolgálak minden teketória nélkül félretaszígnak az útból mindenkit és a tömeg a sarkokban húzza meg magát, a míg a nagyúr elhalad.

Az európai városrészekben rend van. Az utcák elég szélesek és rendezettek; a kínai jelleg nem hiányzik ezekről sem, czifra cég-táblák tömkelege tarkítja a házak elejét föl egészen a második, harmadik emeletig, de tisztaság és rend uralkodik. Az igaz, hogy ezt a rendet nagy erélylyel kell fentartani, mert az alsóbb néposztály a finom bánásmódot nem igen érti, de az angol rendőrök keményen tartják a gyeplőt. Gyönyörű szép, szálás barna legények ezek, a kiket Indiából, Pundjab vidékéről hoznak ide az angolok; öles termetével, fonott

Utczai élet.

fekete szakállával némelyikük valóságos férfiszépség, persze barnában. Vászonegyenruhájukban, piros turbánukban úgy állnak az utcák sarkán, mint egy-egy szobor; fegyverük nincsen, hanem egy jó kemény, rövid, de vastag bot a kezükben. A *sikh* félelmetes személy a kínai tömeg előtt, az a jó szokása van, hogy nem sokat beszél, hanem mindjárt üt. Ha handabandázó, feleselő csoport verődik össze és akasztja meg a közlekedést, a *sikh* közöttük terem és a kurta bot jégeső módjára kopog a kopaszra beretvált koponyákon. Akkor azután ordítva futnak széjjel.

A francia városrészen át vezet ki az út *Zi-ka-wei*-be, a hol a jezsuitáknak híres kollégiumuk és csillagvizsgáló meg meteorologiai intézetük van. Ennek az utóbbinak nagy hasznát veszi minden nemzet hajósnépe, mert előre jelzi a Sárga-Tengeren olyan gyakran bekövetkező tájfunt s akkor a hajók nem futnak ki a kikötőből a tengerre, hanem megvárják a veszedelem elmúltát. Néha még a kikötőbe is betör a pusztító vihar; ez történt egy hónappal ittjártunk előtt, augusztusban, a mikor az egész rakodópartot romokkal borították

el a medrükből kitört hullámok. Ilyen tájfun volt az is, a melyben 1893-ban a német haditengerészet *Illis* korvettája tönkrement ezen a tengeren. A 173 emberből alig menekült meg egynehány; mikor a hajó már süllyedt, a legénység fölment az árboczrudakra és onnan kiáltott utolsó hurrá-t a német hazára és a császárra. A parancsnokkal együtt hősi halált halt tengerészek emlékét egy törött árbocz formájú emlék hirdeti Shanghai kikötőjében.

Odakünn Zi-ka-weiben egy vesztfáliai német jezsuita páter volt a vezetők, hanem látva őt, ugyan senki nem fogta volna rá, hogy német. Kinai mandarinruhát viselt, mint szerzetestársai valamennyien; a vörössesszőke germán haja pedig hosszú czopfba fonva verdeste a sarkát. Okosan teszik a hittérítők, hogy alkalmazkodnak a nép szokásaihoz, így sokkal könnyebben megnyerhetik azt. Az első pillanatra kissé különös látvány az európai ember a kínai ruhában és a czopffal, hanem azután hamar megbarátkozunk vele. A kinek nem volna elég hosszú a haja, azon segít egy kevés belétoldott — lószőr. A meteorologiai intézet magas tornyáról messzire látszott az egész vidék; zöldelő rizsföldek, gyapot-táblák és teaültetvények. Közöttük elszórva apró kínai falvak, a távolban pedig hosszan kanyargott a síkságon végig a széles Yang-tze-kiang. Egészen I-Tchangig nagy gőzösök járhatnak föl rajta, ott azután veszedelmesen örvénylővé és sellőse válik a folyó és az egész Sé-Tchuen tartományon át vagy hatszáz kilométernyi úton *emberi erő*, hosszú bambuszköteleken elejbe fogott kulik százai vontatják föl a dzsunkát.

Konfucse kínai filozófus.

Mindenféle érdekesség bőven van itt Zi-ka-weiben, csak győzze nézni az ember. Kínai gimnázium meg kereskedelmi iskola, az egyiket a jezsuiták tartják fenn, a másikat a kínai kormány. Az utóbbit végigjártam egy amerikai tanár kalauzolása mellett; hatalmas nagy

Mindenféle érdekesség bőven van itt Zi-ka-weiben, csak győzze nézni az ember. Kínai gimnázium meg kereskedelmi iskola, az egyiket a jezsuiták tartják fenn, a másikat a kínai kormány. Az utóbbit végigjártam egy amerikai tanár kalauzolása mellett; hatalmas nagy

épületcsoport bennlakó növendékekkel. Épen déli szünet volt és a diákok footballt játszottak a gyepes udvaron; nagyszerű látvány volt a czopfos diáksereg, a mint a labdát rúgta vagy utána futott, a czopfok csak úgy röpültek a szélben. Ez már egészen modern iskola, kínai voltára csak a nemzeti vallás alapítójának, Konfucsenak* képe emlékeztet a nagy teremben; a tanárai, két fehér kivételével, művelt kinaiak. Annál kinaibb volt az az elemi iskola, a melybe ezután beléptem, az onnan kihangzó zsvaj vezetett belé. Vagy harmincz-negyven kis mennyei polgár csapta az éktelen zajt; nagy könyvekből tanultak valamit főnhangon és azok tartalmát hadarták észnélkül. Igazán észnélkül, mert a mit tanultak, azok kínai bölcsek szentenciái voltak, de többnyire olyan magasak, hogy a kis gyermekek nem értettek belőlük semmit. Szerencsére a jeles tanterv nem is kívánta az értést: a műveltséghez az tartozik, hogy a gyermek egy csomó ilyen bölcs mondást betéve tudjon, hogy értse is, az nem okvetlenül szükséges. Nos, a mi a tudást illeti, annak fényesen meg is feleltek a nebulók; úgy hadartak, mint a vízfolyás. Főleg, a mikor beléptünk; akkor egyszerre meghatványozódott a buzgóságuk. Egymást túlkiabálva, rohanó patak módjára ontották az egytagú szavak tömegét; talán meg akarták mutatni a fehér ördögnek, hogy itt is van ám kínai császári ész és tudomány! A tanító rendületlen nyugalommal ült az asztala mellett — olyan volt, mint egy kőszikla a zúgó vizek áradatában; később még egy eminens diákján külön produkálta a hadarástudomány csodáit.

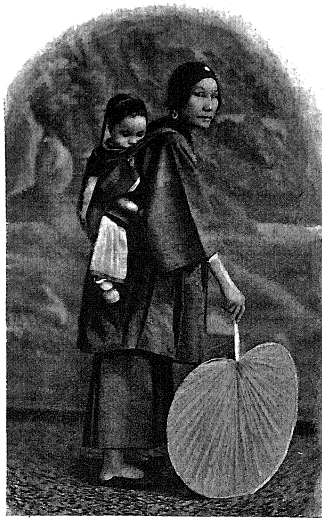
Egy keskeny csatorna vizén magas, nyerges híd vezetett át; azért ilyen magas, hogy a dzsunkák átférjenek alatta. Most is úszott a vízen egy; hosszú bambuszbotokkal taszigálták odább. Ezek az országot behálózó vízi utak, a folyók és csatornák a fő közlekedési erei az országnak. Mindenesetre többet érnek, mint a rossz állapotban lévő, vagy egyáltalában nem létező utak. Ilyen aprósággal nem igen törődik a mandarin közigazgatás; a ki nem maradhat veszteg otthon, hanem máshová igyekszik, az ő dolga, ő lássa, hogyan jut el oda? Itt Shanghai körül van egynehány jó út, a miket az európaiak csináltak; ilyen az a mintegy nyolcz kilométeres is, a mi ide

* Az ő tana a hivatalos vallás, helyesebben szólva erkölcsstan, a népnek nagyrésze azonban a Tao-vallást vagy pedig a buddhizmust követi.

kivezet, hanem ezeknek hamar végük szakad. Annyit még megtesznek az út végén, hogy egyik helyen odaállítottak egy táblát; az megmondja, hogy itt vége a világnak, ezentúl már csak valami rossz dülőút következik s ott már kinek-kinek saját szakállára megy az utazás.

A csatorna másik oldalán egy női missiótelep van; francia apácák (les Dames du Purgatoire) vannak benne. Arra vállalkoznak ezek a nemes lelkek, hogy távol hazájuktól, anyái legyenek egy idegen faj kitett kisdedeinek. Egy nagy kosár van a kapujuk mellett, arra való, hogy a mely kis gyermeket a szülei nem akarnak vagy nem bírnak fölnevelni — a helyett, hogy a csatornába dobnák, hozzák el ide. Némely reggel kettőt-hármat is találnak benn, legtöbbször leányt; az apácák azután nem kutatják, hogy ki tette oda, hanem magukhoz veszik s az első évekre kiadják dajkaságba keresztény kínai parasztasszonyoknak. A mint a dajkálásnak vége, visszahozzák az intézetbe s azontúl az apácák nevelik és tanítják tovább egészen addig, míg szolgálatba nem állhat, hogy idővel keresztény családot alapítson. Most is egynehány száz ilyen sárga apróság tanyázott az intézetben; ott voltak kis bölcsőkben a legujabbak is, a kiket még nem adtak ki falura. A vezető apácza odalépett a bölcsőhöz és a leendő dajka, egy-egy jóképű kínai parasztasszony, mosolyogva húzta félre a függőnyt, a mely mögött ferde mandulaszemeivel hunyorgatott a kis sárga bábé. A nagyobbak az udvaron játszottak vagy a tanulószobákban voltak; a hogyan az egyikbe beléptünk, az egyik hatesztendő kisasszony sietve hozott elém valamit, az ő legnagyobb büszkeségét, egy saját készítményű — babát. Nagy buzgalommal magyarázott róla az ő nyelvén, a mi nekem persze kínaiul volt, de hogy ne legyek udvariatlan, megsimogattam a babát és megdicsértem őt érte — magyarul. Nem vagyok nyelvtudós és nem tudom mi igaz a kínai nyelvnek a magyarral való rokonságából, de Csing-Csang kisasszony (ha ugyan így hívták) úgy látszik megértette a dicséretet, mert hálásan mosolygott érte. Olykor teljesen süket gyermekek is kerülnek be az intézetbe; hogy ne váljanak egyúttal némákká, itt megtanítják őket beszélni. Nem a régimódi eljárással, jelekkel, hanem az új módszer szerint valóságos beszédre tanítják őket. Ők persze nem hallanak semmit abból, a mit a másik mond, sem a

saját beszédükből, hanem a beszélőnek a szájmozgásából lesik el, hogy mit mondott az és a szerint felelnek arra, a nélkül, hogy hallanák saját hangjukat. Óriási türelem és emberszeretet kell ahhoz, hogy valaki ezt a tanítást egy egész hosszú életen át végezze és így könnyebbé tegye ezeknek a szerencsétleneknek sorsát! De az eredmény szemellátható: megkapó volt látni annak a vagy tizenöt gyermeknek igyekezetét, a mint

Kínai nő gyermekével.

feszült figyelemmel kísérték a tanító apácza minden szájmozdulatát és haladottságukhoz képest értelmesen feleltek a kérdésekre. Egy nagyobacska leány már egészen ki volt képezve; könnyen beszélt akárkivel, a ki lassan és hängsúlyozva szólt hozzá és már ő segített a többieket is tanítani. Ilyen csodákra képes a keresztény szeretet; valóban, a mint odaát Kumamoto mellett a bivouazaki-i léprás kórház, úgy Zi-ka-wei is egy fényesen ragyogó «déli kereszt» a körülvevő anyagias és részvétlen pogányság sötét éjjelén.

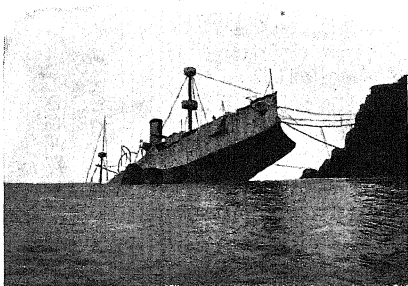
***

Két napig állt a «Persia» a rohamos Vongpuban lehorgonyozva a távol Kelet egyik legnagyobb kikötővárosa előtt. Körülötünk angol, német, amerikai és norvég kereskedőhajók raja feküdt horgonyon. Ez utóbbiakon érdekes aktus folyt ekkoriban; mostanában volt Norvégiában a népszavazás, hogy kívánják-e Svédországgal föntartani az uniót vagy sem? A hol elérték, megszavaztatták a kereskedő hajók legénységét is; a fölbontás mellett szavazott valamennyi. A kereskedelmi gőzösökön kívül horgonyzott itt egy csomó hadihajó is; európai hatalmak kisebb-nagyobb ágyúnaszádjai, a melyek fölsiet-

hetnek a Yang-tze-kiangon a legelső jelre, ha valahol zavargás törne ki az európaiak ellen. Szép új kínai czirkálók is álltak a város előtt; sárga lobogójukon ott kigyózott a fantasztikus kínai sárkány. A város messze volt és gőzbárkával lehetett kijárni oda, de a ki elszalasztotta ezt, annak nem maradt más hátra, mint kínai csónakosra bízni magát: ez azután küzdve az árral, kivitte őt az átellenes partig, de a hol nem birt egészen a parthoz férközni a sampánjával, ott az egyik evezős beleugrott a sekély parti vízbe és övig gázolva, a hátán vitte ki az utast a szárazra.

Ilyen sampán száz és száz jár föl-alá a folyón, de van másik száz és ezer, a melyik

nem mozdul el a helyéről, hanem hosszú vonalban, négy-öt-soroson egymás előtt ott áll kikötve az iszapos parton. Egész kis vízi város, a legszegényebb néposztály lakik benne; a férfiak napközben künn jár munkában, az asszony, gyereknépség

A Hai-Tien roncsa.

pedig ott tanyázik egész nap, sőt egész életén át a sampánokon. Ott van a konyha, tűzhely, éjjeli szállás, minden; ott folyik le az egész életük a vizen. Bűzös iszapszag és keserves orrcsavaró füst száll felőlük a partra; néha egy-egy helyet változtat és megzavarja a többit, akkor azután éktelen nyelvelésbe és feleselésbe csap az egész raj, fölzúdul, mint egy megbolygatott darázs-fészek. Persze a kínai városrész előtt vannak; egyik európai nemzet sem túrná őket a maga része előtt.

Harmadnap délután fölszedtük a horgonyt és éjszakára megint odakünn voltunk a Sárga-Tengeren. Három nap volt az utunk Hong-Kongig, azalatt elmentünk a «Nyereg szigetek» (Saddle Islands) előtt, a melyek egyikén egy borzalmas wrack függ a sziklán. Egy kínai czirkáló az, a *Hai-Tien*; teljes gyorsasággal: huszonkét mértföldes

sebességgel futva, sziklának ment a sűrű ködben. Irtózatos erővel történhetett az ütközés; az bizonyítja, hogy a hajó a szó betűszerinti értelmében *fölfutott a sziklára* és ott maradt rajta függve. Most kötélhidak kötik össze a roncsot a szárazzal és azokon át szállítanak el róla minden elvihetőt.

Átmentünk a veszedelmes formózai csatornán, szerencsére tájfun nélkül; elmaradoztak a lapos Pescadores-szigetek és maga Formoza, «a szépséges», a melynek régi portugál tengerészek adták ezt a nevet. Most Japán birtoka; az 1894-iki háborújában szerezte Kinától. Nagy része kultúra alatt van és innen kerül ki a világ kámfortermésének legnagyobb része, hanem a sziget belsejében és a keleti hegyes partok őserdeiben lakó maláj törzsekhez nem birt még hozzáférkőzni Japán sem; azok még őseredeti vadságukban élnek és nem jól jár az a szegény hajótörött, a kit a vihar ezeknek a koponyavadásznak a partjaira vet ki. Három napi út után sziklás öbölbe értünk; a ráktérítő napja melegen tüzelt le a kopár kövekről; fölülről a tetőkről pedig hatalmas nagy ágyúk ásítottak le ránk. Ha ellenséges hajó volnánk, egyszerre megnyílnának a rejtett kazamaták is, és tüzet és halált szórna a betolakodóra mind a két hegyoldal. *Hong-Kong* öblében vagyunk; ez is egy hatalmas kulcs az angol kezében, nyitja és zárja vele a Kína felé való utat, a hogyan neki tetszik. A város fölött a hatalmas Victoria-Peak (csúcs) emelkedik föl ötszáz méter magasba; onnan felülről széjjel lehet látni az egész vidéken.

A hajónk horgonyt vetett az öböl közepén, három napig marad itt, van rakodni valója bőven. Egy kis töpörödött kínai szaladt föl a hajóra, hosszabb a czopfja, mint ő maga. Nagy nevetéssel fogadják a tisztet; régi jó ismerős: «Miszter Tájfun!» Így keresztelték el a kis öreget, a ki rendes csónakosa a Lloyd-hajóknak. Mihelyt egy bejön a kikötőbe, az öreg hivatalos díszbe vágja magát, azaz fölcsapja a beretvált fejére a kapitányunktól kapott ócska tisztí sapkát, fölhúzza a sampán árboczára a hajónk zászlaját és azontúl egész nap ott czirkál a hajó körül, a kínai sampán bambusz árboczán pedig ott leng az osztrák piros-fehér-piros czímermező mellett a magyar czímer is. A dolog magyarázatja az, hogy ő a hajó révésze, ha a tisztet közül valaki ki akar menni a partra, ő szállítja ki. Az utas persze nem kap hivatalos sampánt, hanem azért ne fájjon a feje;

egynehány mindig ólálkodik az ilyen nagy gőzös körül, lesve, hogy mikor akad utas? Egyet kell csak fűtteneni és versenyezve jönnek a hajólépcső alá, a másik perczen már duzzadó vitorláival viszik a tágas kikötőn át. Nagyszerűen érdekes az ilyen sampán, egész kis úszó kínai ház. A közepén van ernyő alatt az utas helye, a jármű többi részét pedig a háztartás foglalja el. A hajó orrán van a kis házi oltár, a hol olcsó papírfüstölőket égetnek nem tudom miféle

Hadjárat egy tál rizs ellen az evőpálczikákkal.

istenség tiszteletére, azután gyékényszőnyegek következnek, ezek a hálóhelyek; a csónak aljában van az éléstár, a honnan rizs, de meg egyéb, európai ínynek borzalmas enivalók kerülnek napfényre és ugyancsak a hajón van a konyha. Még háziállatjuk is van, a hajó végén egynehány tyúk meg kakas búslakodik a ketreczében. A személyzet nem hagy hátra kívánnivalót. A kommandáns, az maga a gazda, az végzi a kellemesebb munkát: ő szedi a viteldíjat. Az evzőkhöz odaülteti a familiája apraját-nagyját, erős legénytől kezdve apró gyermekig evez mindenki, ha arra kerül a sor. A kormányos

rendesen öreg asszony, gondolom, a nagynya vagy anyós; olykor 70—80 tavasz lehetett a tisztos matrónának vállán, a ki a kormány-padkán trónolt. Külömben igen kedélyesen veszik a dolgukat és egyáltalában nem zavartatják magukat attól, hogy idegen utas van az úszó családi házban, vagy ha a vitorla nyomása alatt oldalt dőlve fut a csónak. Egynehányszor végig jártam ilyen sampánon a kikötőt s az a hasznom volt belőle, hogy közelről megláttam bennük a kínai családi életet. Egyszer főzés, máskor megint vacsora ideje alatt állítottam be, de cseppet sem zavartatták magukat; egy valaki a csodásalakú nagy vitorlához, a nagymama a kormányhoz ült, a többiek pedig nyugodtan folytatták az evést. Ezek a sampánok tiszták és számozva vannak; az angol rendőrség rendben tartja ezeket a vízi házakat is.

A kikötő partjához ért a csónak; egynehány szomszéd bárkán átugrálva, künn voltam a parton. A már jó ismerős kínai utczákon keresztül — csakhogy itt tiszták és rendesek! — fölfelé törtetem a hegynek, a Victoria-Peakre. Szinte hihetetlenül merész sikló visz föl oda. A meredek pályát messziről lehet látni, de a kiindulási pontját meg kellett keresnem. A mint így keresgélek kínai utcák és tropikus parkok közt, egy ház fölírásán Szent Patrik neve ötlött szemembe. Belülről pedig billiárdozás zaja hallatszott. Már erre kíváncsi lettem, hogyan kerül össze Szent Patrik és a billiárd, hát közelebb mentem a nyitott ajtóhoz. Akkor látom, hogy angol gyarmati katonák billiárdoznak odabenn. Beszoltam hozzájuk:

— Jó napot, urak! Merre van itt a sikló állomása?

Feleletképen egy hatalmas őrmester állt elém:

— Isten hozta, Father! *Mit iszik?* Ale-t, whiskyt, vagy portert?

Ha a ház nevérol nem láttam volna, ez a fogadtatás megmagyarázhatta, hogy irek közé jutottam. Mert az ir az, a ki olyan nagyon megbecsüli a papját és ugyancsak ő az, a ki olyan hamar készen van azzal, hogy megkérdi az emberét: Mit iszik? A legnagyobb gorombaság volna azt felelni, hogy: semmit. Így, bár a fölkinált jószágok egyikén sincs mit lelkesedni — az egyik kegyetlenül erős, a másik keserű, mint a halál — találomra rá kellett mondanom valamit és beljebb menni a kaszinójukba. Érdemes volt látni ezt a katonakaszinót; az itt állomásozó ir katonák társas otthona, azért van a

falán Szent Patrik neve. Legalább ez emlékeztesse őket ősi hazájukra. Van benne olvasóterem, játszószoza, még egy kis szinpad is, a ház vezetője egy misszionárius.

— Hogyan tetszik Hong-Kong? — kérdezték. Mondtam nekik, hogy szép város. Nevettek.

— Szép ám, átmenni rajta, — mondták — de a kinek harmadik éve süti a forró nap a bőrét, az szeretne menekülni belőle.

Az állam ugyan fölemelt gázsit fizet a gyarmatokban lévő — szerződéses — katonaságnak, de azért bizony vágyakozik az haza. Hong-Kong fontos hely, azért tele van mindenfajta angol katonával, nem hiányzanak a csudálatos ruhájú skótok sem. Ha szolgálaton kívül van a katona, leteszi a fegyvert — mint az amerikai, úgy az angol katona sem hurrólja ki a foglalkozása eszközét az utcára — könnyű vesszőt forgat az ujjai között és úgy megy a labdázó helyre meg egyéb játéktérre. A sportját, az bizonyos, elviszi az angol minden-hová magával, Hong-Kongba ép úgy, mint a Fiji-szigetekre. Kívülük most még francia matrózokkal volt tele a város; egy francia hajóraj állomásozott vendégképen a kikötőben, annak a legényei járták be csapatostul a várost. Jókedvűek voltak a gascogne-i és bretagne-i fiúk, örültek, hogy hosszú tengeri út után megint szárazföldön vannak és fölhasználták az alkalmat, hogy egyszer ők is uraskodhatnak; két-kerekű kocsikon kínai kulikkal czipeltették magukat és teleszedték magukat virágos kínai legyezőkkel.

Végre eljutottam a siklóhoz. Ijesztő merészen fut ez föl a me-redek hegy oldalán; időnként szinte a levegőben függ az egész kocsisor. Ha a kábel elszakadna, vagy a kocsi kikapcsolódnék, az borzalmas katasztrófa volna; de folyton vizsgálják és ellenőrzik a pályát és úgy hallom, hogy még soha sem történt szerencsétlenség. A hogyan emelkedünk, perczről-perczre jobban bontakozik ki az öböl nagyszerű panorámája; legszebb a kép magáról a csúcsról, a hol már hűvös szellő füttyörész. Azt hiszem, hogy az a kép, a mit innen lát a szem, joggal állítható a világ legszebb kikötőinek, Nápoly-nak, Konstantinápolynak és Rio de Janeironak képe mellé. A hegy tetején védelmi művek, lejjebb pedig villák és fényes szállodák vannak; ide menekülnek föl az európai lakosok a hőség elől. A szikla-oldalakba vágott játszótereken, a szellőben bölintgató pálmák között

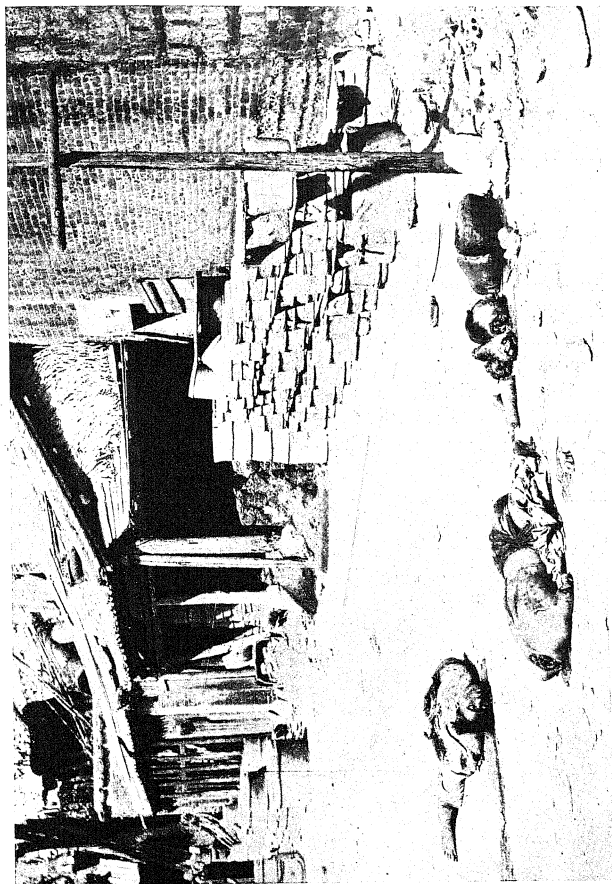
a helyőrség tisztjei és a villák népe játszik kriketet és teniszt; a kapaszkodó utakon izmos kínai kulik czipelnek palankinokban vászon-sisakos, fehér ruhás angol ladyket, a virágágyak között pedig szőke hajú babyt visz sétálni a kínai dada. Egy kis darab Albion félnapi útra Kina legnépesebb városától, Kantontól; szinte örök időkre rendezkedett be itt, a mennyei birodalom ezen kapujában Anglia. Hogy valóban arra, arról némán, de érthetően beszélnek a sziklákon könyökölő

A kínai igazságszolgáltatásból: elítéltek a kalodában.

nagy ágyúk; most csöndes óriások, de próbálja meg csak valaki az angoltól elvitatni ezt a helyet, megszólalnak és a hangjuk a brit oroslán fenyegető bödülése lesz, a mely nem engedi ki többé, a mit egyszer a karmai közé kaparított. Ez a kikötő a bejárata annak a nagy kereskedelemnek, a mi errefelé Kantonba és azon át az ország szívébe megy; Kina akarva, nem akarva, túrni kénytelen, hogy ennek a kapunak a kulcsa az angol kezében legyen és természetesen, hogy ő szedje a kapupénzt. Ebben azonban liberális az angol; Hong-Kong «szabad kikötő» — nem szednek benne vámot. Persze nem nagylelkűségből, hanem számító politikából történik ez így,

hogy minél nagyobb legyen a forgalom; a szabad kikötőt szívesen keresi föl minden hajó. Így azután errefelé terelődik a forgalomnak

A kantoni vesztőhelyről.

igen nagy része és a mit elenged a vámon, megkapja busásan a kapunál álló angol a réven; Shanghai mellett ma Hong-Kong a távol Kelet egyik legforgalmasabb kikötője; szomszédját, a hajdani híres portugál *Macao*-t úgyszólván teljesen tönkretette. Annak a portugál népe is jórészen ide költözködik át; ott vékonyan megy az üzlet, inkább csak a régi dicsőség emlékei vannak, no meg a kínai játékház. Az az, a mi odacsábítja a játék után bolonduló kínaiakat. Hong-Kongban szerezni, Macaoban pedig elveszteni lehet a pénzt. (De nem szükséges annyira sem fáradni, mindjárt itt a szomszédban, a kikötővel szemben van egy kínai város, Kau-lun, annak is meg van a maga nagy játékháza, ott is meg lehet azt tenni ugyanolyan könnyen.) Innen a csúcsról messzire látszik az egész vidék, a körülfekvő szigetek és a folyam, a melyen egy éjszaka járnak föl a nagykerekes gőzösök Kantonba, ebbe a hamisítatlan, tipikus kínai nagyvárosba. Nem is olyan régen még pompás leselkedőhelye volt ez a viziút a folyami kalózoknak, a kik határtalan vakmerőséggel rabolták ki a kereskedők dzsunkáit, sőt olykor az európai hajókkal is kikötöttek. Kisebb hajó alig birt megküzdeni velük, mert tömegesen jöttek, mint a sáskák és olyan ördögien leleményes fegyvereik voltak, a mik ellen szinte lehetetlen volt a védekezés. Ha elég közel birtak férközni, nagy cserépkorsókat hajítottak át, a miknek kiborult tartalma fojtó kénes füstöt és lángot hányt szerteszét. Vagy még rosszabbat: mérges százlábúakkal és skorpiókkal volt tele a fazék és mikor széttört a fedélzetten, a feldühödt ocsmány férgek csípve-marva vetették magukat a hajónépre. A piráták néha még a nagy gőzösöket is megpróbálták hatalmukba keríteni, ha nem egyenes támadással, hát úgy, hogy tömegesen fölszálltak reá és fegyvert rejtettek a ruhájuk alatt; alkalmas helyen azután megrohanták a legénységet, kifosztották és lemészárolták az utasokat és hatalmukba kerítették a hajót. Persze azután jaj volt annak a kalózbandának, a melyik angol vagy kínai hivatalos kezekbe került! Még jobban járt, ha az angol fogta el; az csak fölakasztotta valamennyit, de a kínai, az előbb iszonyúan megkínozta őket. Hogy hogyan expediál a másvilágra a kínai hóhér, azt minden leírásnál borzalmasabban mondja el a tulsó fénykép, a mi a kantoni vesztőhelyről — egy üres telekről — való. Nem vágja le egyszerre az elítéltnék a fejét, hanem elő-

szőr a tagjait, lassan, egyenként, hogy hozzászokják; fölhasítja a törzsét és csak a végén nyiszálja le a fejet. Mielőtt elkezdené ezt a borzalmas munkát, először fejbeüti az áldozatot a kése nyelével, hogy elkabuljon és az elitelt családja ezt használhatja föl arra, hogy a kivégzendő elkerülje a kínzást: ha meg van vesztegetve a hóhér, mindjárt ekkor olyan ütést mér az emberére, hogy az egyszerre belehal és a többit már csak holttesten végzi. A kalózok és a «Fekete zászló» bandái olykor egész háborút viseltek a hatóságokkal: itt Kwang-tung tartomány határán, Wu-csau mellett egy kínai szolgálatban álló angol kapitánynak formális csatája volt velük. Mindenképpen el akarták foglalni a folyammenti vámházat, a melyet a kapitány európai altisztekkel és kínai katonákkal védett és csak egy éjszakai elkeseredett küzdelemmel birták visszaverni őket, mikor a kapitány a pinczéből levegőbe röpítette az épületnek azt a részét, a melyet a banditák már elfoglaltak.

Vasárnap jött közbe. A parancsnokkal és az első kapitánynyal fölmentem a magas hegyen álló székesegyházba, a mely a milánói missziószeminárium atyáinak gondozása alá tartozik. Velünk tartott egy ismerős kínai kereskedő, a Lloydnak itteni ügynöke. Értelmes, derék ember volt, ő rajta is beigazolvá láttam, a mit mások mondtak és a mit magam is tapasztaltam, hogy a kínai kereskedő kitünő üzletember. A mellett buzgó katolikus volt; azoknak a fajtájából, a kikről egy öreg misszionárius mondotta nekem, hogy: nem könnyű őket megtéríteni, de ha egyszer keresztények, a fejüket hagyják levágnak a hitükért. Egyáltalában a misszionáriusok meg vannak elégedve az ő kínai keresztényeikkel; magam is láttam, hogy igen szépen viselkednek az istenitisztelet alatt. Vannak szép számmal benszülött papjaik és kispapjaik is; nekem is egy ilyen ministrált és meglepetve tapasztaltam, hogy kifogástalanul beszélt latinul.

Az utolsó nap estéjén nagy búcsúzkodás folyt a «Persia» szalonjában, persze nem szárazon. Búcsúvacsora volt és arra meg voltak hívva a Lloyd itteni ismerősei: üzletemberek, a kik kijönnek tíz esztendőre ide a távol Keletre, hogy innen azután lehetőleg meggazdagodva térjenek haza. Többnyire osztrák emberek voltak, hanem akadt közöttük olyan, a ki az önkéntesi évét Magyarországon, magyar ezrednél szolgálta le; ez még tudott egynéhány magyar nótát. Mikor

már túl voltunk a mindenféle jókon, ezekre is rákerült a sor. Kinai földön, angol kikötőben voltunk, cseh ember — a hajódoktor — ült a zongoránál, osztrák énekelte a magyar nótát és olasz tiszték tapsoltak hozzá; idegenül csengett a hangja a hong-kongi öböl csendes éjszakai vizén, hanem azért mégis megkapta a magyar ember lelkét. Kimentem a földézetre és a kikötő villamos lámpáin túl elnéztem messze, arrafelé, a hol ez a nóta ered; ilyenkor megmozdul a lélekben egy húr, mintha megütötték volna, sokáig cseng, csengése végre szózáttá válik és azt mondja: akárhol vagy is, messze tengereken túl, de

«Hazádnak rendületlenül légy hive, oh magyar!»

Nézz, láss, tapasztalj, de a lelkedet ne hagyd ott; jöjj haza s a mit tanultál, azzal, mint hűséges munkás, szolgálj ezt a hazát! A távoli haza képe tűnt föl előttem a magyar nóta hangján; innen kezdve kezdtem számolni a napokat, hogy mikor lesz az, hogy megint oda érek, a hol ez a nyelv fog hangzani elém?

Csakhogya odáig még sok nap van hátra és sok mindenen kell keresztül menni!

A HOL A NAP NEM NYUGODOTT LE...

FAZ AZ ORSZÁG V. Károly császár és király országa volt. A német-római szent birodalom császára, spanyol király és így ura azoknak a mérhetetlen területeknek, a melyek akkor Közép- és Dél-Amerikában, az Antillákon és az afrikai partokon a spanyol korona alá tartoztak... az volt ez a Habsburg uralkodó. Három világ-részben voltak birtokai és hogy a negyedeknek, Ázsiának drágakövei se hiányozzanak koronájáról, elment neki oda is birtokot keresni Fernando *Magalhaens*. 1519 augusztus 10-ikén evezett ki a Sevilából a bátor kapitány a Guadalquiviren lefelé; öt kis hajója volt, a melyeket a hatalmas spanyol király bocsájtott a vállalkozó portugál nemes rendelkezésére. Szerződést kötöttek: a mi szigetet odaát Ázsiában fölfedez a merész kutató, az a királyé, egy-egy új drágakő a spanyol koronán, ő pedig és utódai kormányzók lesznek a szigeteken. Olyan biztosra vette Don Fernando a dolgát, hogy fölhatalmazta a királyt: vágassa le a fejét, ha a nélkül tér vissza, hogy országot szerzett volna neki.

Keserves út volt a Magalhaensé. Tizennégy hónapig tartott, a míg az Oczeánon átjutva és Dél-Amerika sarkán átjártot keresve belevetett abba a szorosba, a mi ma az ő nevét viseli; kicsiny hajóit — a legnagyobb sem volt 130 tonnásnál nagyobb — odáig sokszor meghányta-vetette a vihar; hajósnepe sem bizott benne többé és vissza akart fordulni reményevesztetten. De a kapitány nem vesztette el hitét; rendületlenül bizott, hogy azoknak a ködös fjordoknak a végén, az égbemeredő sziklafalakon túl a végtelen Oczeán tükre ragyog, azé, a melybe csak hét évvel előbb ütötte bele az egyesült Castilia és Aragonia zászlaját Balboa. Négy hétig tartott a szorosban az út; 1520 november 26-ika volt, mikor egyszerre véget ért a körülvevő

szikla és a mérhetetlen Oczeán víztükre bontakozott ki a vágódó hajósok előtt. Az átjáró föl volt fedezve és a fölfedezés dicsősége örökre Magalhaens nevéhez fűződik. Most már megértették őt társai is; azok, kik kételkedtek benne, hogy valaha meg bírja oldani földadatát, könyvek között kértek tőle bocsánatot és ezentúl vakon mentek utána. Az Oczeánon való átkelésük békességes volt; el is nevezték a tengert «csendes» tengernek. Pedig talán hasznukra lett volna, ha vihar támad és balra hajtja el a kis flottát; akkor Magalhaensé lett volna az a dicsőség, a melyet így csak harmadfél évszázaddal később szerzett meg magának ezen a tengeren egy másik rettenthetetlen kapitány — ő fedezi föl Ausztráliát! Akkor nem csak egy szigettengert, hanem egy új világrészt tehetett volna le fejedelmi megbízója lábaihoz és nemcsak egy új gyémánt, de egy új korona ékesítette volna Habsburg Károly fejét! Római és német császár, spanyol király, az afrikai birtokok, Amerika és Ausztrália ura — öccsének fején az osztrák, a mohácsi királyhalál után pedig a magyar korona — micsoda szédületes perspektíva, micsoda óriási birtok, az ismert világ fele a kis svájci gróf utódainak kezén! Ámde az Oczeán csendes maradt és nem akarta még föltárni összes kincseit. Így is nagyszerű eredmény volt, a mit a portugál kapitány elért; nemcsak a fölfedezett szigetek itt Ázsia keletén, hanem a halhatatlan dicsőség, hogy az ő flottája volt *az első, mely körülbajozta a Földet!* Az igaz, hogy az a flotta csak *egy* hajóból állott már, mikor három évi távollét után Sevillába megint bevezett és azt az egyet sem az hozta be, a ki három éve kivezette a merész csapatot. Magalhaens utitársa és jóbarátja, *Cano* kapitány volt az, a ki az utolsó megmaradt hajót, a győzelmes «Victoria»-t 1522 szeptember 8-án visszavezette ugyanoda kelet felől, a honnan nyugati irányban vitorlázott el akkor, azóta immár holt vezére nyomán. Maga a vezér ott maradt holtan a fölfedezett szigeteken; egy ellenséges nyiltól lelte halálát Matan szigetén. De ígéretét beváltotta: új birtokkal gazdagította fogadott ura birodalmát és a hatalmas császár-király, mikor ezentúl az Escorialban éjjeli nyugalomra hajtotta fejét, azzal a tudattal tehetett, hogy van egy birtoka, a hol most kezdődik a nap. Madrid és Manila közt 8 óra és 20 perc a különbség, a mikor az egyiknek nyugszik, a másiknak virrad; valószínűleg azonban mégsem erre,

hanem amerikai birtokaira gondolt a császár, mikor híres szavát kimondta:

— *Az én országaimban sobasem nyugszik le a nap!*

Igaza volt; Magalhaens, Cortez és Pizarro gondoskodtak arról, hogy a fényes égitest sugarai ugyanannak a felséges háznak birtokain ragyogjanak mindig a négy ismert világrészen át való útjukban. Ma bizony nem úgy van, de hát abban nem az égi nap a hibás, hanem az a másik nap, a forgandó szerencse napja, a mely forgandó, mulandó még a felséges házak fölött is, biznyság reá a *Fülöp-szigetek*...

II. Fülöp királyról nevezték el azokat a spanyolok így, mikor 1571-ben véglegesen birtokukba vették. Ott feküsznek a délkinai tenger és a Csendes-oczeán között, vagy ezer kisebb-nagyobb szigetre megy a számuk. A legnagyobb közülük Luzon, ezen van a sziget-csoport főkikötője, *Manila*, errefelé vette Hong-Kongból az útját a hajónk. Elmentünk azok mellett a sziklás szigetek mellett, a melyeknek egyikén, San-Chan szigetén Xavéri szent Ferencz meghalt, mint Mózes az ígéret földje határán, régi vágyának, Kinának kapuja előtt. Csöndes, nyugodt volt az út kezdetén a hajósok réme, a rettegett kínai tenger, a mi elég baj volt egy jámbor kis kínai tehénnek, a melyet Shanghai óta hoztunk magunkkal; a második napon, lágyan ringó habok fölött nagy ácsszekercze oltotta ki ifjú életét. Hanem a véres tett nem maradhatott boszúlatlan; estére már nagyon gyanúsán kezdett alakulni az ég és a tenger. Sűrű, nehéz párával volt telítve a levegő; a hajólámpák fényes csíkja alig birt magának utat törni a fojtó gőzkörön. Köröskörül vak sötétség, csak a fodrozódó hullámok fehér taraja villant meg az éjszakában. A hajó dülöngve kezdett járni; felöltözve fekszik le ilyenkor az ember, nem tudja, hogy meddig fog tartani a nyugovása. Nem sokáig. A ki sokat jár a tengeren, hozzá van ugyan szokva, hogy dülöngő hajón is nyugodt legyen az álma, hanem egy-két óra múlva már úgy dőlt a nehéz hajó jobbra-balra, mint egy részeg ember. Éjfél tájban volt, a mikor a legvénebb tengerjárónak is föl kellett kelnie az ágyból azzal a sóhajtással: No, mára vége az alvásnak! A szomszéd kabinban a két hajótörést átélt angol zörgött, jeléül, hogy ezt a boszorkánytánczot az ő idegei sem bírják tovább. Föl a földélzetre! Odalenn már minden nyekergett, csilingelt, gurult; időközönként a hajófalon mennydörögve tört

meg egy óriási hullám, utána egy pillanatnyi csend, azután emeletnyi mélyen a hullámvölgybe bukott a hajó. A másik perczen megint egy rettentő ugrás; olyan csattanás, mintha akna robbant volna föl a hajófenék alatt — szinte várta az ember, hogy mikor szakad ketté a padló és tódul be a nyíláson a tenger. Olyankor volt ez, mikor a hajón nem hogy végigsöpört az előlről jövő hullám, hanem a súlyos hajótest valósággal ráugrott arra. Úgy vágta ketté a magas vízhegyet, hogy az csattanva repült jobbra-balra; hanem maga a hajó is az utolsó porczikájáig megrendült az irtózatos ütésbe, a mit a feneke a szétvágott hegytől kapott. Csak föl, föl! Ez idelenn a kezdődő pokol; akármí van is odafönn, még mindig jobb ennél.

Onnan felülről azután bele lehetett látni ennek a pokolnak a torkába. Sötét, nehéz víztömegek voltak azok, a melyek a vak éjszakában láthatatlanul, de messziről harsogva zúdultak a hajó felé; csak akkor emelték föl fehér tarajukat, mikor közvetlen közelbe értek, akkor azután fölágaskodtak, s mint mozgó víz-Alpések, vállukra kapták a nehéz hajót, meglapdáztak vele egynéhány másodpercig, hogy a másik pillanatban mély völgybe ejtsék le azt. És érezni lehetett ennek a pokolnak a meleg, fojtó lehelletét, a mely nehéz vízgőzzel terhesen, bömbölve hajtotta maga előtt a vizet: a *tűjfun volt az!* Itt voltunk a veszedelmes zónán, az északi szélesség tizedik és huszadik foka között, a melyen alul ezek a forgó viharok keletkezni szoktak és épen a legrosszabb hónapnak, szeptembernek a végén. Mintegy tíz fokkal az egyenlítő fölött kel ki ez a rém a déli kínai tenger meleg vizéből; az átmelegedett, páras levegő föl száll a magasba és ürt hagy a helyén, a melybe mint tölcserbe rohamosan tódul bele a hidegebb légrétegeknek tömege. Egy kettős mozgás támad erre: egy forgó a tölcser közepe körül és egy haladó, a melylyel az egész tölcser görbe vonalban, megközelítőleg egy parabola vonalában sodródik egyre fölfelé. Ez a rendes útja: a kínai tenger; a délkinai partok és a Fülöp-szigetek között, ha elérte ezeknek az északi csúcsát, akkor azután kettéválik az út. Vagy kifut a nyílt kapun a Fülöp-szigetek és Formóza között a sík tengerre, ott azután végigpusztít egynéhány szigetet és végre elvész az Oczeánon, vagy pedig beletalál a formózai csatornába Formóza szigete és a

kinai partok között és ilyenkor feljön egészen a Sárga-tengerre. Innen azután még följebb mehet a japán partok mentén; ilyen volt az, a mely augusztusban tört és rombolt Shanghai kikötőjében s a melynek a vége kapott el bennünket két nappal Yokohoma előtt. A tájfun körének (kört szokás mondani, bár az nem szükségképen tökéletes kör, lehet spirális vonal is) átmérője változó; némelyik forgószél 20—30, másik meg sok száz méter átmérőjű körben dühöng. A merre megy, rettenetesen fölkarolja a tengert; házmagas hullámokat hajt maga előtt és minél közelebb van a hajó a tájfun közepéhez, annál veszedelmesebb a helyzete. Legveszedelmesebb maga a központ, a hol voltaképen nincs is vihar; ott tökéletes szélcsend van, de annál borzasztóbb a hullámozás. Egy, a tájfun középpontjába jutott spanyol hajó naplójából idézek:

«Egyszerre csak fölszakadt fölöttünk a felhő, elállt a szakadó eső és verőfényes ég ragyogott le reánk. Az orkán, a mely addig dühösen bömbölt, egy csapásra elállt, mintha kettévágták volna és fáradt madarak hulltak le a födélzetre, a melyeket idáig sodort a vihar. Jól láthattuk a retentő valóságot: a cyclon középpontjában voltunk. A hullámok, a melyek eddig az egyik oldalon támadták a hajót, most, a szél nyomásától fölszabadulva, minden oldalról, mint leomló hegyek hullottak reá és összetörték a födélzeten mindent. Minden perczben vártuk, hogy mikor törik el a csavar vagy a kormány. Mintegy két óra hosszat voltunk a középpontban, azután megint hallottuk a szél zúgását. Végre kijutottunk a borzasztó körből, de a hajónk tökéletes rom volt; sem hidja nem volt többé, sem árbocjai».

Shanghai kikötőjében is volt egy ilyen, tájfunból menekült hajó: olyan volt a födélzete, mintha leberetválták volna.

Hát mivelünk mi lesz? Az a kis csoport, a mely álmából fölverve, a recsegő kabinokból fölkergetve, ott kapaszkodott a födélzet korlátaiban, mind egyfelé nézett: a parancsnoki hidnak egy pontja, a parancsnok hivatalos kajütje felé, a honnan a hajót vezetik. Ott most munka folyt és micsoda munka! Higgadt, nyugodt számolás, akár egy mérnöki irodában, pedig az a számolás életre-halálra szólt. Arról volt szó: kivágni a forgó vihar szárnyán felénk száguldó pusztulásnak halálos köréből, megszökni a tájfun elől! A két nagy-

hatalom küzdelme volt ez: a dühöngő elemé és a számító emberi észé. Odalenn harsogva, dübörögve hullott egymásra a hullám; óriási súlylyal zuhant le rá néha a magasra kiemelkedett hajótest; az irtózatos ütésből, a mi ilyenkor a fenekét érte, azt lehetett gondolni, hogy rögtön kettéhasad az s a szárazra került csavar minduntalan végigrázta az egész nagy testet. Körülöttünk vak sötétség és szakadó zápor; ha a bömbölő orkán egy percnyi szünetet tartott, hallani lehetett, hogyan paskolják a vízostorok a fölkaavart hullámokat. Odafönn pedig, a világos kabinablak mögött két ember dolgozott, lábát erősen megvetve, egy asztal mellett; az egyik előtt térkép és a kezében körző, a másiknak élesen figyelő szeme egy műszeren. Ez a finom, érzékeny jószág most mindenünk, annyit ér, mint az egész hajó: ha baj nélkül kikerülünk ebből a forgó viharból, ez vezet ki bennünket. Ez most a parancsnok szeme; emberi szem nem láthat a vak éjszakán át és ki láthatna száz mértföldnyi távolságba? Ez a kis törékeny jószág lát, vagyis inkább érez; már az este óta nyugtalankodik, most pedig egyre figyelmeztetőbben sürget, mintha beszélne: Vigyázz... a mutatót nézd... erre jön... már megint közelebb jött a forgó rém, a tájfun! A parancsnok éles szeme feszülten függ rajta, úgy figyel, mintha beszélne, mintha értelmes emberi lélek laknék benne. És valóban az is lakik abban: fehér porcellánlapján egy kis sor fekete írás van, egy nevet mutat az. A név: *P. José Algué*.

...Messze, sok ezer mértföldre innen egy fehérhajú jezsuita páter ül ebben az órában az innsbrucki kolostor egyik czellájában. Talán ír, talán imádkozik, a lelke ott csüng azon, a mit abban a perczen művel. És mégis ez a nagy lélek, a tudósnak a lelke elszárnyal a gyarló, öreg testen messze túl ide a háborgó tenger közepére, egy finom kis műszerbe, a *barocyclonometer*-be, a melyet sok évtized tudományos vizsgálódása után a manilai obszervatórium igazgatója, ez az egyszerű szerzetes szerkesztett, hogy kalauza legyen a viharzó tengeren sok ezer és ezer embernek! Meglehet, hogy olyan is akad közöttük, a ki előtt vörös posztó szent Ignác rendjének fekete habitusa és ha biztonságban van, tele tüdőből kiabál reájuk, hogy: sötétség fia! Az öreg tudós jószágos szelleme ezért sem haragszik meg; nyakoncsípi a bajba került «fölvilágosult»-at is és nemes boszúképen kikotorászsza a tájfun közepéből.

A mi hajónkat is ő vezette ki. Éjfél után két óraker fáradtan, csatagosan jött le a kapitány a hídról és odaszólt nekünk:

— Most már lemehetnek az urak aludni; reggelre már tűrhető csönd lesz. Most fordultunk balra; vargabetűt kell csinálnunk, mert épen szembe jön nekünk a tájfun központja, hajnalra benne lettünk volna. Így később érünk Manilába, de a közepe százhusz mértföldre fog elvágatni tőlünk.

Még megkérdeztük, hogy mennyire becsüli a kör átmérőjét?

Tájfun után.

— Vagy négyszáz mértföldre. Átment a sziget partjain is, holnap majd meglátjuk, hogy mit művelt ottan.

***

Nos, meg is láttuk. Este volt, mikor *Corregidor* szigete mellett beúszunk a manilai öblöbe. Itt jött be hét éve vakmerő manőverrel, a spanyol ágyúk torkai előtt Dewey admirális és néhány óra mulva romok fődték az öblöt: a spanyol flotta roncsai, melyet itt, a híres cavitei ütközetben tett tönkre az amerikai tengernagy. Most is romok úsztak lefelé az öblön; nagy pálmaágak, háztetődarabok, kicsavart

fatörzsek mutatták, hogy micsoda munkát végzett itt a tegnapi tájfun. Másnap azután láthattunk egyebet is. Messze a parttól horgonyoztunk, három orosz hadihajó mellett; ezek is a tsushimai ütközetből szaladtak idáig. Az *Aurora* és *Oleg* pánczélos czirkálók voltak azok, a harmadik, ha jól tudom, a *Jemcsug*. Az ő sérüléseik már ki voltak javítva, hanem annál gyászosabban festett az a vitorlás, a melyet a tájfun itt a kikötőben nekivágott az egyik orosz hajó pánczélos orrának. Menten elsülyedt és csak a két árboczának a csúcsa állott ki a nem igen mély vízből. Ez volt a vihar ittjártának az egyik jele. Harmadnapra azután megjött a jelentés, hogy mit művelt a partokon a tájfun: a vizen volt parti hajózásnak *hatvankét százaléká* pusztult el bele! Egyre-másra jöttek a lapokban a részletek a szerencsétlenül járt gőzösök és vitorlások katasztrófiáiról; elsülyedt az amerikai kormánynek egy gőzőse is, a mely kormányhivatalnokokat vitt egy szomszéd szigetre. Feszült izgalommal várta az egész város, hogy mi történt az ausztráliai postagőzőssel, a melynek Hong-Kongból indulva, az utánunk következő napon kellett volna befutnia ebbe a kikötőbe. Végre nagykesőn beállított; az történt vele, hogy a tájfun elől egyszerűen megfordult és visszamenekült Hong-Kongba s csak a vihar elrohanta után merészkedett megint ki a sík tengerre. Az öbölbe ömlő folyón pedig egyre úsztak lefelé a mindenféle roncsok, szomorú bizonyosságul, hogy a tájfun megtette átkos látogatását még beljebb fekvő részeken is.

A «Persia» öt napot szánt a manilai kikötőre. Innen kapta rakományának legnagyobb részét: háromezer tonna jó manilai dohányt a magyar kincstár számára. A dohány itt olcsó, hanem a mint jön, egyre drágul; mindjárt kiviteli vámul tekintélyes summát szedtek a yankeek érte. Persze mindezt az otthoni füstölő publikum fizeti meg, azért ugyancsak kihasználja mindenki az alkalmat, ha a jó-szerencséje ide, a dohány-eldorádóba hozza. Egyetlen óriási trafikká alakul az egész hajó; barnabőrű legények kapaszkodnak föl a hajólépcsőn és nagy vásár folyik a fődélzeten egész napon át. Vagy nem különös gyönyörűség-e az, hogy erre a pompás jó szivarra, a mit odahaza csak a különlegességi tőzsdékben lehet kapni, itt úgy alkudhatik az ember, mint odahaza a gazdasszony a kalarábéra? Veszi is mindenki, a hajótisztektől az utolsó fűtőig. Különben rendes dolog,

hogy a kikötőbe érkező nagy hajó valóságos bazar; Yokohamában japán csecsebecséket, kínai kikötőkben selymet és kínai ötvösmunkát, Manilában szivart, Singaporeban kagylót, Ceylonban gyöngyöt, Adenben struccztollat, Egyiptomban cigarettát meg török mézet hoznak föl reá. A földélzeten végesvégig kiraknak mindent, azután alkuszik rája boldog-boldogtalan, igérvén a kért árnak a — negyedrészt. Végre úgy a felében megegyeznek. Tele is van a hajó mindenféle exotikus dologgal, főleg a legénységi részben; a hajóorrban a legénység kedvence, egy braziliai papagály rikoltoz. a földélzeten japán

A manilai régi városrész bejárata.

kanárik csicseregnek, a pinczerek szobái teleaggatva japán napernyőkkel meg legyezőkkel s az én kabinom belseje is tarkább lett napról-napra. A rakományunk sem utolsó: egyebeken kívül ez a háromezer tonna manilai dohány, meg ötszázezer doboz japán gyufa Indiába szánva; ha tűz ütne ki a hajón, olyan tűzijátékot produkálnánk, hogy csodájára jöhetne a világ.

Manila régi spanyol város, áttelepítve ide a trópusok alá. A belső város régi bástyafalai még most is állnak; arra ugyan nem voltak jók, hogy a roskadozó spanyol uralmat megvédjék az amerikaiak ellen, hanem legalább emlékeztetnek a letűnt dicsőségre. Ezeken a falakon belül még most is csendes a város; az üzleti élet a kikötő felé, a Pasig folyó partján és a város legforgalmasabb utcáján, az

Escoltán nyüzsg. Nagy, csaknem háromszázezer lakosú város és bizonyos, hogy az amerikai foglalás új életet hozott bele. Hogy jogos és igazságos volt-e ez az amerikai foglalás, mint egyáltalában az egész spanyol-amerikai háború, az már egészen más kérdés. De akár hogyan van is a dolog, az állapot az, hogy attól a naptól kezdve, a mikor Dewey tengernagy a manilai öbölben a spanyol tengerészek hősi védekezése daczára tönkrelötte és elsüllyesztette az ócska hajókat, a város és az öböl az Egyesült-Államok birtokába ment át. A párisi békekötéskor azután vétel czimén húsz millió dollárért övék lett az egész nagy sziget-csoport. Hanem az amerikai bélyeget még csak kevéssé tudták rányomni erre a városra; az ó-város most is olyan, a minő volt, spanyol stílusú. Olyan kisebbszerű spanyol város, s benne járva, Malaga utczái jutottak eszembe. Impozáns egynémely épülete, mint a dominikánusok renaissance temploma; hatalmas épületek e mellett a dominikánusok kolostora, gimnáziuma és egyeteme. Ezekben az iskolákban nevelődött kétszáz éven a szigetek tagal ifjúsága; az, a mely magasabb műveltséget akart magának szerezni. A jezsuiták intézete sokkal fiatalabb, hanem szép, modern iskola; gazdag természetrajzi muzeumában kimerítő képet ad az egész szigetvilág faunájáról. Ilyenkor látni csak, hogy mennyi minden förtelmes hulló bujkál a subtropikus erdők gyönyörű növényzete között; itt a borszeszben eltéve, ártalmatlanul zsugorog a mindenféle fajta mérges kigyó meg ezerlábú féreg, hanem annál keservesebb volna velük élő állapotban összeakadni! A sziget belsejének meleg lagunáiban meg egy hatalmas krokodilfaj tanyázik; itt két kitömött képviselője terpeszkedik a földön; nem tudom, nincsen-e ezeknek a rovásán is egynéhány barnabőrű, fürdőző tagal gyerek?

A déli órák rekkenő hősege alatt úgyszólván kihalt az egész város; a nagy, fehér kőkoczkákra irgalmatlanul tűz le a delelő nap és a lebocsátott redőnyök mögött alszik mindenki, kereskedő, hivatalnok, professzor és diák. A nevelőintézetek sem tesznek kivételt; azoknak a napirendjében is benne van a déli alvás. Mikor azután egy kissé megcsökken a hőség, akkor megint megelevenedik az utca; az emberek nekiállnak folytatni a megszakított munkát. A kereskedő kinyitja a boltját és a kollégiumok felé vezető utcák megint hangosak lesznek a gyülekező diákoktól; a fehérvászaronruhas

filippino diákok csoportjai ott ismételtették a leczkét a kollégiumnak még bezárt kapui előtt. Két ilyen kollégiumot látogattunk meg, a dominikánusokét és a jezsuitákét. Három évszázadon keresztül a szerzetesek nevelték és tanították a filippino ifjúságot és a népet; a szoros értelemben vett lelkipásztorkodással, plébániák vezetésével, főleg az ágostonrendiek, a ferenczrendiek két ága és a dominikánusok foglalkoztak. Így tág terük nyílt, hogy a keresztény vallást és műveltséget minél szélesebb körben terjesszék a szigeteknek különböző fajok-

A Szent Tamás-tér Manilában, a dominikánusok templomával és egyetemével.

hoz tartozó, nem épen hiba nélküli, de alapjában véve jó népe között. És valóban nagyon sok jót is tettek ezek a rendek iskoláikkal és lelkipásztorkodásukkal; a Fülöp-szigetek egy ragyogó lap a katolikus egyház misszióinak történetében, a szigetek lakosságának legnagyobb része, mintegy hatmillió lélek, katolikus. De ha őszinték akarunk lenni, nem szabad elhallgatni, hogy egy igen nagy hibába is beleestek a rendek: abba, hogy tüskön-bokron keresztül tölték a spanyol kormányzat szekerét, azét a kormányzatét, a melynek gyaratpolitikája itt is csak olyan rövidlátó volt, mint egyebütt. Szó sincs róla, hogy a Fülöp-szigeteken olyan kegyetlenkedések történtek

volna, mint a délamerikai spanyol birtokokon; ezek a szigetek aránylag békés birtokai voltak a spanyol koronának, volt sok jó oldala is a kormányszatnak és nem egy kormányzó igazi atyja volt a népnek. De az tény, hogy a spanyolok soha sem tudták úgy fölvirágoztatni ezeket a szigeteket, mint a hollandok Jávát, sem olyan gyarmati hatalommá nem tudtak lenni, mint a későbben jött angolok Indiában. Ám ez utóvégre is az ő dolguk; ha hibáztak, meg is bünhődtek érte, elveszítették ezt a gyarmatukat épen úgy, mint a többit. Károly császár büszke birodalmából az anyaországon kívül csak

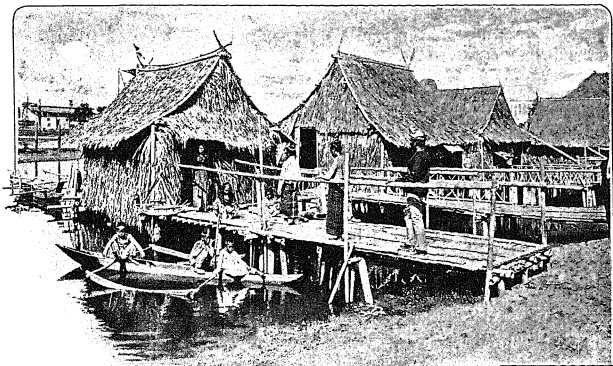

Férfi és nő az igorrotáknak még jórészen vad törzséből a Fülöp-szigeteken.

romok maradtak. De a miben a rendek hibáztak, az volt, hogy saját testükkel, erkölcsi tekintélyükkel fedezték a gyengülő és roskadozó spanyol uralmat. Az állam és egyház túlságos összezsövetkezése itt sem termelt jó gyümölcsöket; volt rá eset, hogy a manilai érsek egyúttal a szigetek kormányzója volt, a vidéki plébánosok pedig akárhányszor a községek fejei, alkádok és mint ilyenek, a kormány közegei, adószedői is voltak. Így azután, ha a nép elégedetlen volt a kormánynyal szemben, a kormánynyal együtt hamar egy kalap alá fogta azokat is, a kiket mindig a kormány oldalán látott; ennek pedig szomorú következményei voltak a multban és vannak még ma is. Azonkívül az sem alaptalan kifogás a rendek ellen, hogy a míg a spanyol uralom tartott, túlságosan gazdagok voltak.

Különös érdeklődéssel kutattam és kérdezősködtem ebben a sokat hánytorgatott dologban és úgy tapasztaltam, hogy mindezek nem vonatkoznak egy rendre: a jezsuita rendre. Ez a rend nem volt a spanyol uralom ideje alatt mindig a szigeteken; bő részt vett az első századok úttörő, kemény misszionárius munkájában, de a midőn az anyaországból elűzték, innen is mennie kellett és nem is olyan régen tért ide megint vissza. A rend, hagyományaihoz hiven, a nevelés és a tudomány terén iparkodott kitűnni; szép kollégiuma vete-

kedik a dominikánusokéval, obszervatoriuma pedig világhírű. Elsőrangú tudósok dolgoznak benne és hosszú évtizedek tapasztalatait értékesítik, hogy a kínai tengernek ezt a szeszélyes rémét, a tájfun kitanulmányozzák és a hajózásra minél veszélytelenebbé tegyék. A tajfunometer megszerkesztője, P. Algué obszervatoriumi igazgató most nem volt itthon, Innsbruckban volt tudományos kongresszuson és a helyettese vezetett körül bennünket. Velünk volt a «Persia» parancsnoka is és érdekes volt látni az öreg tengerészt, a

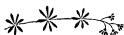

Filippino czölőpfalu.

ki félszázadon át járja már a tengereket, a mikor mint tanárjára figyelő kis diák hallgatta a tudós jezsuita magyarázatát. Az amerikai kormány is ezen obszervatorium adatait és jelentéseit használja. Az obszervatorium épülete előtt, a város végén terül el egy filippino czölőpfalu, ezt is csúnyául megtépázta a tájfun. A házak legnagyobb részét feldöntötte vagy féloldalra vetette, olyanformán festett az egész falu, mint egy kárvallott cigánytábor. Az egyik kunyhónak a teteje szakadt be, a másiknak a czölőpjei törtek ki és a szellős kalyiba lecsúszott a földre, ám a lakóit, úgy látszik, nem hozta nagy zavarba az eset. Addig is, a míg újra fölépítik, laktak benne úgy, a hogyan volt, féloldalra dőlten.

Derült, meleg október elei napjaink voltak; a verőfényes égről kegyetlenül tűzött le a pörkölő trópusi nap és a fehér vászonruha estére rendszeren csuronvizesen, átizzadva került haza. A hajón pedig szakadatlanul zörgött valamennyi daru és folyton tartott a berakodás munkája. Egy közbeeső vasárnapon részt vettem a manilai jezsuita-kollégium, az «Ateneo» Mária-kongregációjának összejövetelén; a barnabőrű kis diákok olyan lelkesedéssel és olyan szépen énekeltek, hogy gyönyörűség volt hallgatni. Az utolsóelőtti napon pedig a menekült orosz hajók gondoskodtak számunkra látványosságról. A hajózásnak útjában volt az a roncs, a mely az egyik orosz hajó közelében meredt ki a vízből; a révkapitány tehát neki állt és az orosz légénység segítségével fölrobbantotta azt. A szomszéd hajókról nagy nézőközönsége volt a robbantásnak; a míg az előkészületek tartottak, várakozás közben alkalmi viczczekeket faragtak az oroszokra, hogy «persze, nekik már vannak tapasztalataik az aknák körül; a japánok megtanították őket a legkézzelfoghatóbb módon». Végre elhelyeztek a roncsba lesülyesztve három erős dinamittöltényt; gyors iparkodással evezett messze minden csónak és a következő perczen megtörtént a robbanás. Megrázkódott belé a mi hajónk is, a mint a hatalmas vízoszlop fölcsapott; mikor visszahullt, törött árboczok, szétforgácsolt deszkadarabok uszáltak mindenfelé. Gondolom, *Enquist* tengernagy jobban szerette volna Togo vezérhajóját ilyen állapotban látni — akkor nem kellene most itt ülnie a manilai kikötőben...

Másnap délután mögöttünk maradt a szép sziget és útban voltunk Singapore felé.

AZ INDIÁKON.

MEGYÜNK egyre lejjebb az egyenlítő felé; a tájfun-veszedelmes zónából kiértünk, hanem annál jobban támad reánk a nagy izzó égitest, a Nap. Pörkölő, függélyes sugarak hullanak le a hajóra, nincsen előlük menekülés sehol. Napközben áttüzesítik a hajó vasfalát és éjszakára olyan a kabin, mint egy gőzkamra; éjjélkor is csurog az emberről az izzadság. És mintha ez nem volna elég megpróbáltatás, a szomszédos kajütben pedig egy maláriabeteg utas hánykolódik az ágyán; a vékony falon áthallatszik a kínos nyögése. Most megyünk el Borneo partjai fölött; gyönyörű szép lehet ez a nagy sziget az ő vad, jóformán még érintetlen őserdeivel — hanem nem a fehér embernek való! A mit az erdőlakó vad maláj kibír, azt a fehér ember kényes teste nem viseli el; az őserdők mocsarainak mérges kigőzölgését, a melyekben még háborítatlanul tanyázik a mocsaras partvidékek réme, a malária, a dizentéria, a tifusz és egy csomó más betegség. Ez a szegény ember is itt valahol szerezte a kínos lázát esztendőkkal ezelőtt; most minden hónapban egyszer kitör rajta és ilyenkor három-négy napra az ágyhoz szegzi. Mikor az emberi szervezetbe behatolt apró élősdiek fölfalták a megtámadott vértestecskéket és ezek széjjelhullnak, akkor áll be a lázroham és ennek a kínjait hallgattam hosszú, álmatlan éjszakákon a vékony falon át. Egy szunyog a betegség terjesztője, az Anopheles fajta; ennek a belén és nyálmirigyein keresztül kerül a malária plasmodiuma a csipés által az emberi testbe. A manilai kikötőben egész sereg szunyogot hajtott a szél mifelénk, még most is tele volt velük a hajó; tisztára szerencse dolga volt, hogy abból a fajból valók-e, a melyik a maláriát közvetíti, vagy nem? Ha igen, akkor berendezkedhattünk arra, hogy a beteg ember véréből teleszívják

magukat, tovább szállnak másokra és akkor rajtunk a sor. Akkor azután ehethük a kinint napszámra, mint a cukrot. Szerencsére nem a közvetítő fajból valók voltak, csak ártatlan *Culex pipiens*-ek és így egynéhány gyorsan muló daganat árán megszabadultunk.

— Nem is képzelik önök, micsoda élet az úgy az őserdő szélén — mondotta egy fiatal katonaoorvos, a ki egy esztendőt töltött hollandi szolgálatban Celebes szigetén és most útban volt hazafelé. — Mikor az embernek az egyetlen társasága a bennszülött katonák meg kínai kulik és a legközelebbi fehér arczért mértföldekre kell menni. És az éjszakái! A feje fölött a moszkítóháló; az alatt forog álmatlanul a hosszú éjszakákon az átizzadt ágyon; a meleg, gőzös levegő, az őserdő lehellete, mint a lidércznyomás, úgy fekszik a mellén. Egy esztendeig kiálltam; azt hittem, hogy azután valamely lakottabb helyre helyeznek át. Dehogy! Azt mondták, hogy most már megszokhattam és még beljebb akartak tenni az erdőbe. Erre azután megköszöntem az egész mesterséget; otthagytam a nagy fizetést, lettettem a bánatpénzt és most megyek haza. Hála Istennek, hogy megint emberek között vagyok... Szép ez a paradicsom, hanem csak messziről!

Ez igaz; a mocsár, az őserdő minden pompája mellett is temetője a fehér embernek. A francia Indokina némely helyein a misszionáriusok átlagos élettartama öt év, a hivatalnokokat pedig tizennyolcz hónaponként változtatják, hogy tönkre ne menjenek. Hanem azért mégis van itt egy darabka föld, a mi valóságos paradicsom, a nélkül, hogy rajta feküdnék az édenkertnek átka és ez az áldott hely a malakkai félszigetnek legdélibb csúcsa, *Singapore*. Egy foknyira fekszik az egyenlítő fölött és mégis, távolról sincsen benne az a gyilkos hőség, a mi sok más, magasabban fekvő helyen. A míg feléje mentünk, folyton működött a hajón a «punka»; egy hosszú, széles lebernyeg, a mely az ebédlőben függ és a melyet minden étkezés alatt egy künn álló matróz tart hosszú zsinórral mozgásban. A kirendelt matróz alighanem szívesen lemondana a punkarángatás élvezetéről, hanem akkor lehetetlen volna az ebédlőben való tartózkodás; így is szószerint verejtékkal ettük kenyerünket, ha véletlenül egynéhány perczre szünetelt a légáram. *Singapore*-ban maga a természet és a hely fekvése szolgáltatja ezt a légáramot; a hosszú, keskeny

malakkai földnyelv legdélibb csúcsa természetes találkozóhelye a keletről és nyugatról jövő tengeri szellőnek. Így azután itt úgyszólván folyton enyhe, kellemes mozgásban van a levegő és az egyenlítői várost úgy emlegetik, mint a «gyermekes paradicsom»-át. Ez is olyan idecsöppentett kis darab Angolország; csunya maláj kalóz-fészek volt valamikor a sziget, a midőn a mögötte levő terület maláj fejedelmétől félig vették, félig ajándékba kapták az angolok, hogy csináljanak benne rendet, ha tudnak. A kalózon kívül gyilkos mocsarak és a dzsungel tigrisei daczoltak az úttörőnek idejött fehér ember-

Az egyenlítői paradicsomból.

rel, hanem a szívós angolszász faj győzedelmeskedett itt is, mint egyebütt, valamennyi ellenségén. A kalózokat kiaggatta száradni a fákra, azután a mocsaraknak és azok lakóinak, a miazmáknak és a tigriseknek üzent hadat. Ma gyönyörű villák, bungalow-k raja veszi körül a várost; a messze elterülő kertek és ültetvények között pálmaszegélyezett széles utak futnak végig, rajtuk egymást éri a sok mindenféle jármű. A kis púpos tehenektől vont maláj zebufogatok közt rohanó automobil száguld; a kínai kulik kétkerekű kocsijai mellett szőke angol gyermekek ponnyfogatai ügetnek. A dzsungelket vasút vágja át; ez visz a sziget felső sarkáig, a hol egy tengerág választja azt el a malakkai félszigettől. A tigrisekkel talán még nem végeztek

egészen; a szigetről ugyan kiirtották azokat, de néha megesik, hogy átusszák a keskeny tengerágot és átjönnek vendégszerepelni ide. Épen ezekben a napokban mondotta egy bungalow gazdája, hogy az éjszaka a maláj cselédei tigris morgását hallották a kertje mögötti erdőségekben. Hanem az ilyen vendégszereplés rendesen az életébe kerül a nagy macskának; hajtóvadászatot rendeznek reá és a szép sávós bőre nemsokára ott függ a szerencsés vadász verandáján. Az egykori kalózfészek helyén pedig nagy, kilencszázezer lakosú város terül el, a világkereskedelem egyik csomópontja; itt találkoznak a távol Keletre menő és onnan jövő hajók, úgyszintén ez az ausztráliai gőzösök egyik megállóhelye. A míg mi a kikötőben álltunk, azalatt jött be vánszorogva, lassan egy ausztráliai gőzös; csuparom volt a fődélzete. A szigeteken között érte a tájfun, alighanem ugyanaz, a mely elől nekünk sikerült megszöknünk. A kapitánya súlyosan sebesülve feküdt a kabinjában; a parancsnoki hidra zúduló óriási hullám leverte a lábáról és magával ragadva, majdnem lesöpörte őt a tengerbe. Az utolsó pillanatban sikerült megkapaszkodnia, de így is súlyos csonttörést szenvedett. Nem hiába mondotta hát a második kapitányunk:

— Eddig három tájfunon mentem át, de ne is beszéljünk róla. Ott véget ér az emberi tudomány; ha nem lehet elmenekülni előle, nincs más hátra, mint hogy az ember az Istennek ajánlja a lelkét!

A másik napon pedig a francia «Messageries Maritimes» egy hajója, a *Polynésien* állított be a kikötőbe és mellénk állott. Hatalmas, nagy hajó volt, a fődélzete tele nyüzsgő néppel; sok orosz katonatiszt volt rajta, a kik a békekötésben visszanyerő szabadságukat, most tértek vissza hazájukba. Hazatérő francziák is nagy számmal voltak a hajón; hivatalnokok, kereskedők családjai, a kik a francia indokinai gyarmatokban eltöltött idő után most üdülni mentek haza. Sokon meglátszott, hogy nagyon is rájuk fér a levegőváltoztatás; sápadtak voltak és beesett szemüek. Főleg az asszonyok nem bírják azoknak a gyönyörű szép, de veszedelmes helyeknek a klímáját sokáig. És ott is lehetnek messzire elszakadt magyar fiúk a hirhedt «Idegen légió»-ban!

Singapore szintén szabad kikötő, mint Hong-Kong; az angol nem szed benne vámot, hogy minél több hajó jöjjön ide. El is

érte azt, hogy alaposan lekonkurrálta a Jáva szigetén levő holland Batáviát; forgalma és gazdagsága egyre növekszik ma is és az angolok a szó szoros értelmében bőven megnyerik a réven, a mit elveszítenek a vámon. Hanem nekik is akadt konkurensük, nem is egy, de kettő és pedig olyan oldalról, a honnan aligha várták volna. Nem a régi vetélytársak támadtak föl újra. A francia már nem veszedelmes ellenfél itt a távol Keleten, mint egykor volt Indiában; a hollandus szépen és okosan gazdálkodik a szunda-szigeti birtokain, Jáva szigetét valóságos kertté alakította át és valósággal

Apró rézpénzre játszó gyermekek.

atyja ezen sziget békés bennszülötteinek, de a nagystilusú kereskedelmi politikához nem ért. A spanyol dicsőség napja végleg leáldozott, a kis portugál pedig gyámoltalanul szorong Timor szigetének egyik felén és örül, ha nem bántják. Hanem egy másik kemény rokonfaj vetette magát legujabban a világkereskedelemre és máris érezni annak erős konkurrencziáját: a német. Meglehetősen későn jött, a mikor már el volt osztva a világ, így hát itt a Keleten nem sok jutott neki; New-Guinea egy harmada, meg egynéhány sziget; azokon silbakolnak most a nagycsontú pomerániai meg mecklenburgi legények és pokolba kívánva a kókuszdiót, epekednek a hazai söröskancsók után. De a kereskedelemben szabad a verseny és a német nagyon erősen és nagyon céltudatosan iparkodik ki-

használni ezt a szabadságot; a mint a Norddeutscher Lloyd az egész Keleten félelmes versenytársa a régi angol hajóstársaságoknak, úgy a német kereskedőházak is egyre jobban versenyeznek az angol cégekkel. Itt a félszigeten még egy másik gazdasági vetélytársa is akadt az angolnak: a kínai. Kivándorol hazulról és letelepszik Singaporéban mint kuli vagy krajczáros kiskereskedő; a fiának már rendes, szép üzlete van, az unokája pedig nem egyszer dúsgazdag ember. A kínai hihetetlenül kevés igényű és ha ellenáll a játék ördögének, keresetének legnagyobb részét félre tudja tenni; itt az angol lobogó alatt biztonságban gyűjthet, nem kell félnie, mint otthon, hogy, ha megtollasodott, eljön a mandarin és megkoppasztja őt. Szorgalmas, kitartó munkával nem egy már milliommossá küzdötte föl magát és nem ritkaság gazdag kínaiakat az utcán automobilozva látni. Az angol, mit tegyen? vakarja a fejét az új versenytárs láttára, a ki, a milyen hűséges alattvaló, épen olyan keményen szorongatja a háziurát gazdasági téren.

Az őslakó, a maláj pedig csöndesen nézheti, hogyan osztozik az ő örökségén a fehér ember meg a sárga. Nem kelhet versenyre velük, túlságosan erős ellenfelek neki; sem a fehér ember hatalma, sem a sárgának bámulatos szívóssága és üzleti szelleme nincsen meg benne. Mindenesetre ő is élvezi az új rend hasznát és nyugodtan hordhatja a fejét a nyakán; egy kis üzletet is csinál, a mennyit eltanult a másik kettőtől — én is alkudoztam egyik-másikkal és vettem is tőlük egynéhány szép tigriskarmot — hanem a «nagy biszniszt», azt elviszik előle amazok. Itt a város végén most is van egy nagy maláj falu; abban úgy élnek a lakói, mint a fajrokonaik valahol Szumatra belsejében, mintha meg sem fordult volna körülöttük a világ. A vízbe vert czölöpökre vannak építve a házak, mint a mikor még ellenséges rablók ellen kellett magukat védelmezni ilyen módon. Hiszen akadnának itt is, a kik nem bánnák, ha egy kissé kevesebb volna a rendből; ilyen nagy kikötővárosban, a hol a világnak mindenféle népsége összefut, mindig akad olyan elem, a mely kész volna a zavarosban halászni, hanem az angol rendőrség is jól tudja ezt és iparkodik kordában tartani mindenféle szinesbőrű embert.

A tengerágon túl, a malakkai félsziget csúcsán van egy névszerint önálló maláj szultánság, *Johore*, ide mentünk ki egyik napon.

A hajódoktor volt a kirándulótársaság harmadik tagja; a hajón mindeki állandó és makacs egészségnek örvendett, az egyetlen beteg, a maláriás angol is addig ette a kinint, a míg magához jött és így a doktornak nem volt semmi dolga, ráért kirándulni. Gyönyörű tropikus növényzet, kertek és banánültetvények közt vitt a kis vasút; azután egy dzsungel következett. Itt a maga természetességében lehetett látni azt, a mit szépen elrendezve a singaporei botanikus kertben; kicsiben egy érintetlen őserdő állott a mocsár vizében, épen csak a vasúti töltés vágta azt keresztül. Azt is tisztogatni kell, ne-

A maláj czölöpfalu Singapore mellett.

hogy benőjje az erdő. A kúszó növények, a liangok átláthatatlan sűrűségge ágazták-bogozták az erdőt; másutt megint a kenyérfa léggyökerei csüngtek le a vízbe. Ide még nem hatolt be az ember. Végre kiértünk a vadonból, hajón átvágtuk a tengerágot és a szultánság területén voltunk. Ez névleg önálló, a valóságban azonban a szultán mindenestül az angolok zsebében van. Azok hiteleznek neki bőven, Ő csokoládészínű Fensége elmulatja azt Európában, a hová igen szeret járni, az ország pedig egyre jobban a szives hitelezőé lesz. Már rá is rajzolták a térképükre. A gazda most sem volt itthon és így megnézhattük a palotáját, a min ugyan nincsen valami sok látnivaló, de egy érdekes dolgot mégis fedeztem föl benne. A szultán íróasztalán feküdt egynéhány példánya a zeneünnepély programm-

A johorei mecset a tengerág fölött.

jának, a mit néhány héttel előbb a fenség születésnapján adtak. Egyet elhoztam, az érdekessége az, hogy az utolsó szám: csárdás. Tehát még Dzsohórba is megtalálta az útját ez a mi világszerte ismeretes muzsikánk; csak arra volnék kíváncsi, hogy hogyan játszotta a maláj zenekar a magyar csárdást?

Az ebéd egy szép nagy, európai stílusú vendéglőben volt; kínai szakács főzte és kifogástalanul elegáns czopfos pinczerek szolgálták föl. Kifogástalanok voltak az ételek is, közöttük az indiai angol konyha állandó száma, a «curry» (erősen fűszeres rizs vagdalt hússal); a cseh doktor meg éppen lelkesedett, mert itt is megtalálta az ő hazájabeli italát, a pilseni sört. Az igaz, hogy egy félliteres üvegért 1¼ koronát fizetett a mi pénzünk szerint.

Ebéd után nagy fölfedező útra indultunk, élénken vágyva meg tapasztalni mindent, a mi exotikus ujdonságot Johore az idegennek mutathat. Betörtünk a szultán díszhintáihoz, azután egy maláj iskolába, a doktor az ő nagy parafasisakjával mindenütt elől; az volt az elve: «Csak bátran előre mindaddig, a míg ki nem dobnak!» Egy helyen azután majdnem hogy meg kaptuk ezt is. Hallottuk, hogy a szultánnak egy szép nagy tigrise van és ezt kerestük mindenfelé; nos, tigrist ugyan nem találtunk, hanem a többi közt betörttünk egy nagy épületbe, a mely előtt csöndesen szunyókált az őr és mi egy ideig akadálytalanul hatoltunk előre. Egyszerre csak észrevettek és nagy kavarodás és lárma támadt. Sötét alakok ugráltak elő és kézzel-lábbal magyaráztak valamit, alighanem azt, hogy

itt «tilos a bemenet». Az igazak álmát alvó őr is fölébredt és ő is segített növelni a lármát; azt hiszem, ha magukfajta színes ember lett volna a betolakodó, rövid úton kipenderítették volna. Hanem itt, ebben a sötétbőrű világban a fehér színnek nagy becsülete van; annyit ér, mint régente a «Civis Romanus sum!» — a halvány arcz itt a *batalmat* jelenti, a terjeszkedő, hódító, hatalmas fajt... Azért a fehér emberrel csínyjában bánnak; ezek is csak egyre magyaráztak, bár látszott rajtuk, hogy semmiképen sem akarnak tovább engedni. A baj az volt, hogy ők nem tudtak angolul, mi meg nem értettük azt a nyelvhabarákot, a mi az ő fehér fogaik sövénye mögül kidőlt. Végre is «az okosabb enged», mondá Kuropatkin Mukdennél és ezt mondva mi is, a visszavonulás útjára léptünk. Máig sem tudom, mi volt az az épület, börtön-e vagy mi, a mit olyan nagyon őriztek előlünk.

Az exodus annál inkább baj volt, mert ebben a perczben kezdett el szakadni az eső, az az elemi erővel lezuhogó tropikus zápor, a mi itt az egyenlítő alatt minden nap a kora délutáni órákban szinte változatlanul beköszönt. Nem tart sokáig, hanem azalatt, mintha rocskából szakadna a víz; sűrű, függélyes vízostorok vernek végig az egész tájon. Egy pálmacsoport alá menekültünk előlük, az védett

Hindu falu.

meg úgy, a hogy; de azután hamar kiderült megint. Ha már tigrist nem láthattunk, hát megnéztük a szultán mecsetjét — arab közvetítéssel jutott el ide és a szomszéd szigetekre az izlam — és ezzel elbúcsuztunk Johoretól. Estére megint Singaporeban voltunk és csak azt sajnáltam utólag, hogy egy Singaporeban járt jőnevű magyar írónak rémes maláj történeteit olvasva, gondolom, túlságos óvatosságból olyan korán, még a sötétség beállta előtt visszaiparkodtunk a hajóra. Az egyenlítő alatt lévén, fél hét óra tájban változatlanul és igen rövid átmenettel beáll a sötétség, de utána még sokáig van eleven élet a városban.

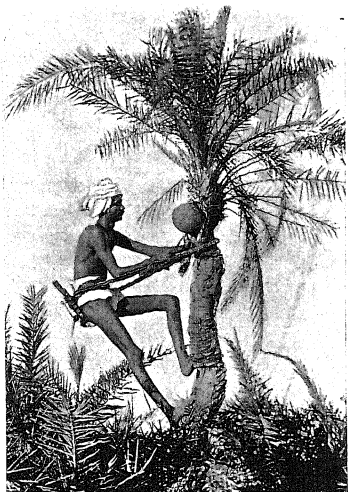
A kikötő gyönyörű kijáratán kievezve, a félsziget és Szumatra közötti csatornán át harmadnapra a másik tropikus paradicsom, *Pulo-Penang* előtt állt a hajónk. Félnapig maradt ennek a kikötőjében, azután a *Nicobar* és *Andaman* szigetek között ment föl a bengáliai öböl nagy kikötővárosába, Calcuttába.

* * *

A szent Ganges iszapos vize, a Himalayától idáig futva, nagy területen sárgára festi a bengál öblöt és messzire jelzi a szárazföld közelségét, hanem ez még nem jelenti azt, hogy hamarosan a kikötőben állunk. Oda igen körülményes a bejutás, még inkább az, mint New-Yorkban vagy Shanghaiban. Pilóta kell hozzá, a ki jól ismeri mindenütt a víz mélységét, a rejtett homokpadokat, a tenger árapályának óráit, hogy mikor és mennyire jön föl a tenger vize a folyamba és milyen magasan áll a padok fölött, hogy az alkalmas időben át tudja vezetni a hajót. A Ganges deltájának egyik ágán, a Hooghly (= Jugli) folyamom megyünk fölfelé, e mellett áll a város. De néha megtart egy napig, a míg a nagy gőzös föl bír oda jutni a folyamom keresztbe fekvő nagy homokpadokon át; megesik, hogy ha az egyikén át is jutott az árral, mire a másikhoz ér, arról már letakarodott a víz és a mi a zátony fölött van, az nem elegendő ahhoz, hogy átsegítse a mélyjáratú hajót. Ilyenkor azután várnia kell, a míg megint megnől a víz és az alatt hosszú órákig vesztegel az elzáró barrikád előtt. Visszafelé jövet mi is egy egész éjszaka várakoztunk az egyik zátonynál.

Két oldalt pálmacsoportok és a bennszülöttek apró sárkalyibái;

végre majd egész napos folyami út után fönn vagyunk a kikötőnél. Itt meg az a baj, hogy ha a hajó be akar menni a dockba, meg kell várnia, a míg földuzzasztják a zsilip vizét és a hajó valósággal hegyet mászva jut be az elzárt docknak a folyamnál magasabban fekvő vizébe. Ennek azért kell elzárva lennie, mert a belső kikötő vízszíne nem változhatik a folyamnak az árapály folytán föl- és lezálló tük-rével, különben igen bajos volna a rakodás. El lehet gondolni, milyen óvatos manővrozás kell ahhoz, hogy ez a nagy test, a tízezer tonnás hajó, baj nélkül bemenjen a szűk csatornán és a zsilipeken át; végre benn volt és a raktárak mellé állott, ekkor azután megnyugodhatott a kapitány és a tisztek is, a kik eddig feszült figyelemmel irányították a hajó mozdulatait.

Kókuszdíó-szüret.

A hajó útrendjében egy teljes hét volt Calcuttára szánva; itt vette föl a hátralévő rakományának legnagyobb részét. Ide kapta postáját is; tekintélyes csomagot hozott föl a földélzetre az ügynökség hindu szolgája, csupa otthoni levél meg újság. Micsoda izgatott várakozással furakodik ilyenkor a szétosztást végző tiszt mellé mindenki, a ki hírt remél kapni hazulról és az a boldog, a kinek négy-öt levelet olvasnak le a markába. Azután elvonul velük valamelyik sarokba, hogy ott zavartalan boldogságban betűzze végig az apró isztriai meg dalmát fészkekből jött nagybetűs írásokat. A mi leveleink a főpostán vártak, oda volt címezve valamennyi; majd holnap kapjuk meg azokat, az első hírt hazulról négy hónap óta!

A dockban keserves az éjszaka; tele van szűnyoggal, meg olyan rckedt, fülledt benne a levegő, hogy a kabinokban nem lehet kirtani. Így hát a földézetet alakították át hálóhelylyé; oda vitték ki az ágyineműt és ott táborozva töltöttük ezt a meleg éjszakát.

Reggelre a speciális indiai ébresztő: varjúkárogás és keselyűk vijjogása keltett föl. A mi minálunk a verébcsiripelés, az itten a

varjak dísztelen hangja; olyan közönséges reggeli, esti és egész napi muzsika, hogy hozzá kell szoknia a fülnek.

— Well, tehát Indiában vagyunk! — konstatalta Mr. St. *John* amerikai barátunk, a mint a hajólépcsőről a rakodópartra tette a lábát.

— Tökéletesen úgy van — hagytuk helyben a szentenciát mi többiek — most már csak az van hátra, hogy valamivel beljebb is kerüljünk az országba!

— Még pedig lehetőleg gyorsan — folytatta Mr. John az expozéját — mert azt hiszem, valamennyiünk szándéka egy: minél gyorsabban, minél többet látni — tegyük még hozzá: «lehetőleg olcsón».

Utczai kőszőrűs.

— Mister John, ön gondolatolvasó — feleltem én — és ha ehhez a mesterséghez ért, úgy gondolom, fog érteni ahhoz a másikhoz is, a melyet társaságunk ezennel önre fog bízni. Az én indítványom az, hogy miután célunk egy, alakuljunk át «India Exploring Company Limited»-dé, melynek *manager*-évé önt teszszük meg.*

Általános *All right!* fogadta az indítványt, és az új Company Limited, két magyar, két osztrák és két amerikai, a kikkel a Fülöp-

* Magyarban nem jön ki olyan jól; körülbelül az, hogy «Indiát megtapasztaló társaság», melynek ő legyena a menedzser-e, ügyvivő-igazgatója.

szigetek óta jöttünk együtt, megindult fölfedező útjára. Mind a hatan a Földet utaztuk körül; az osztrákoknak és nekünk Amerikában volt hivatalos elfoglaltságunk, a yankeeknek pedig a Fülöp-szigeteken és valamennyien úgy okoskodtunk, hogy ha már olyan messzire eljutottunk, akkor egy füst alatt megteszszük azt a kis macskaugrást is: a Föld teljes megkerüléséhez hiányzó részt. Így jutottunk el ide, nemcsak az angol koronának, hanem az egész Földünknek ragyogó gyémántjához, Indiába; természetes dolog, hogy iparkodtunk belőle minél többet látni.

Az első kép, a mit India mutatott, ugyan még nem igen volt gyémántragyogású. A hindu kocsis hajtotta csészákön Calcuttának egy piszkos külvárosán mentünk át, a melyben egymást érték a bennszülötteknek sárból tapasztott, pálmalevéllal befödött kunyhói, bennük és körülöttük rajzolt a barnabőrű lakosság. Beljebb azután kibontakozott a város szebbik része; nagy erkélyes házai után a «Paloták városá»-nak nevezik Calcuttát, de azért távolról sem olyan szép, mint Bombay.

Sikh katona.

A mi mégis az angol India első városává teszi, az, hogy itt van az indiai birodalom székhelye, itt lakik az alkirály is. Hogy hogyan keletkezett ez a birodalom, annak az elmondása nem tartozhatik egy rövid útleírásba; a kit érdekel, az megtalálja nagyon érdekes keletkezésének történetét Maculaynál és egyebütt. Hogy *hogyan áll föm*, azt lépten-nyomon lehet látni: néhány ezer angol hivatalnok és kilenczven-ezer piroskabátos angol katona ül a majdnem háromszázmilliónyi bennszülött lakosság nyakán. Nem lehetne mondani, hogy az angol uralom zsarnok; a mint hallatszík, a nép átlag elég jól meg van alatta, úgy, hogy magából a meghódított fajból való az angol uralom egyik legerősebb támasztéka, a bennszülött katonaság, a mely az egész gyarmati hadseregnek háromnegyed részét teszi. Főleg az egyik felső tartományból, *Pundjab*-ból kerülnek ki azok a gyönyörű szál, ölmagas legények, a *sikh*-ek, a kiket bátran lehet a világ legszebb katonái közé sorozni. Bennszülöttek a rendőrök is, a kik szín-

tén igen szépen festenek színes turbánjaikban és nagy fekete szakállal; különösen a lovasrendőrök festőiek.

A délelőtt meghozta a maga örömét, a hazulról jött postát, a mely ott várt a főpostahivatalban. A ki nem próbálta, nem tudja, micsoda öröm az, mikor az ember idegen világrészben, annyi idő múlva először kap hírt hazulról, a mikor friss ujdonságszámba mennek a négyhónapos ujságok is! És a sok levél, hogy a hindu hivatalnok alig győzte kiadni; az egyik aggódik, a másik sürget, hogy jöjjen már haza, a harmadik panaszkodik, hogy ő még csak egy képeskártyát kapott, a negyedik zaklat, hogy gyűjtsenek neki ritka bélyegeket (jókor!) és így tovább. A legpompásabb mindenestre az egyik diák levele volt, a ki nekiállt a viselt dolgairól referálni, de hamar odaért, hogy «úgy örülök már a viszontlátásnak, hogy nem is tudom, mit írjak» és azzal befejezi levelét, mielőtt megkezdte volna. Mikor az ilyen friss otthoni szellő a messze idegenben megcsapja az utast, akkor egyszerűben szeretne odahaza

Calcuttai rendőr.

lenni és ha rajta állna, hazamenne a legelső hajóval, csak hogy nem addig van az. A hajó, az szép nyugodtan áll a dockban és most kezd rakodni jutával; a viszontlátástól pedig még hat hét választ el. Odáig van idő megtapasztalni ezt a különös világot is.

Mert igazán különös világ ez, mesés gazdagságok és földhöz ragadt nyomor hazája egyszerre. Mellettünk egy előkelő hindu, valami maharadsa-utód robot el, látszik rajta a jólét, gazdagság; a

hová pedig most lépünk, a legsötétebb nyomor képe fogad. Egy hindu templom áll a folyam mellett és körülötte több nevezetes szertartásnak helye: a halottégetéseknek, az áldozatoknak tere és az a hely, a hol a hinduk a folyamban vallásos mosakodásukat végzik. Az odavezető út két oldalán apró bódék állnak, a melyekben potom pénzért rikitó színekre festett apró bálványokat árulnak, de

a bálványoknál is borzalmasabbak az emberi nyomorúságnak azok az élő megtestesülései, a melyek két oldalt elfoglalják az út szélét. Mindenféle szerencsétlenek ezek: vakok, bénák, bélpoklosok, a kik itt csúsznak az út porában és jajgatva mutogatják sebeiket, hogy könyörületeségre indítsák az átmenőket. — Az egyik ilyen borzalmas emberroncsnak véres rongyokba volt pólyálva a lába, a melyről hiányoztak az ujjak, a kezefejéből is csak egy idomtalan csonk maradt meg és a szemei helyén üres szögödrök tátongtak. Egy piszkos gyékényen fetrengett és valahányszor át-

Egy hindu istenség szobra.

haladó léptek zaját hallotta, siralmas, vékony hangján esdekelt alalmazásért. Egy-két kis pénzdarab volt előtte egy rossz bádogedényben meg egynéhány marék rizs, a mit a templomlátogatók könyörületeségből odavettek neki.

A nyomorékok és koldusok jajveszékítő csoportján áthaladva, a hindu (brahmán) pagoda előtti kövezett térre jutottunk, a hol az állatáldozatokat bemutatják. Egy tehenet hoznak elő, annak a fejét lecsapják taglóval, azután az istenség szobra elé viszik, hogy annak bemutassák.

A téren föl-alá hullámzik a pagodákba ki és bejáró tömeg, idegennek tilos azokba belépni. A mihez hozzájuthat, az is érdekes látvány: szűk, sáros utca vezet ki a folyam partjára, a vallásos mosakodások helyéhez. Egy templomféle áll azon a helyen, ennek a lépcsőire vitt föl hindu vezetők és innen láthattuk a sötétbőrű embertömeget, a mely a lépcsők alján, a folyam habjaiban végezte mosakodását. Itt kedvük szerint merülhettek meg a hullámokban, mert errefelé sok gőzhajó

Kigyótánczoltatók.

jár és azok elriogatják a vízi állatokat, hanem a kik magában a Gangesben végzik ugyanezt, azokat nem egyszer elkapják a Ganges ragadozójának, a gaviálnak éles fogai. Ám a rajongó hindu szép halálnak tartja ezt, úgy mint azt a másikat, mikor vallási körmenetük alatt a szent szekérnek kerekerei morzsolják össze a testét. Most már azonban az angolok megakadályozzák azt, hogy a szekér elé vessék magukat, a mint hogy betiltották azt is, hogy az özvegyek férjük máglyáján égetessék el magukat. Az ellen nincsen kifogásuk, ha a holttesteket máglyán égeti el; a halottégető hely itt van néhány percnyire. Ezen a reggelen is volt hullaégetés, de mire odajutottunk, már csak a máglyák kiham-

vadt helyét találtuk. A folyamparti fákon éhes varjak károgtak, azokat alighanem a zsákmány reménysége csöditette ide, hanem hiába fáradtak; remélt zsákmányukat megemésztették a lángok. Amödébb pedig egy kis embercsoport gyűrűzött két kígyóbúvóló körül; az ő tudományuk is az volt, a mi arab kollégáiké, lassú, altató zenére tánczoltatni a kígyót. Csakhogy itt nem vipera forgolódott előttük a földön, hanem egy másik mérges hulló, a pápaszemes kígyó, a halálhozó Cobra. Nyaka vastagra föl volt duzzadva és azon rajzolódt az ismertetőjele, a pápaszemhez, illetve orrcsipetűhöz hasonló alak. Nekünk egyelőre elég volt ennyi a piszkos külváros életéből és igyekeztünk vissza a szebbik rész, a város belseje felé.

A nap többi része leginkább a gazdag múzeumi gyűjtemények közt, az éjszaka pedig a moszkitókkal való eredménytelen küzdelemben mult el. Az apró, vérszomjas bestiák valahogyan rést találtak a hálón és reggelre hatalmas daganatok tanúskodtak az éjszakai vérengzésről.

Menedzserünk, Mr. John hűségesen kijárta, hogy mikor indul a legalkalmasabb vonat a Himalaya felé és estére ennek a kocsiiban voltunk. A legelső állomás Calcutta után *Dum-Dum*, a hol az erről elnevezett robbanó lövegeket gyártják. Azután a bennszülöttek falvai, termékeny földek és pálmaligetek között ragadott a vonat Bengálián át. Késő este érkezünk Damukdjia állomásnál a Ganges partjára. A hatalmas folyam elállja a vonat útját, itt megszakad a vasút. A folyamon át nem vezet híd, hanem hajóra száll az egész vonat népe és így jut át a túlsó partra, a hol már készen várja a másik vonat. Persze sokáig tart ez az átszállás, mert az összes podgyászt kétszer át kell rakni és a folyam is olyan széles, hogy az átkelés alatt meg lehet vacsorázni a hajón. Különös, szinte riasztó látvány volt a hindu teherhordók hosszú sora, a mint a villamos ívlámpák meg fáklyák fényében kanyargott le a folyam partján az utasok málhájával a fején, akár egy hosszú karaván. A gőzös kerekei sokáig lapátolták a szent Ganges sötét vizét; végre megtörtént az átszállás és a vonat tovább rohant az éjszakában. Kisebb-nagyobb városok maradoztak el mellettünk, köztük Santahar és Parbatipur, végre a kelő nap sugaraiban egy fénylő fehér láncz csillogott észak felől magasan a látóhatár fölött: a *Himalaya*.

A «VILÁG TETEJÉN».

INTROIBO AD ALTARE DEI...

Odalépek az Úr oltárához. Fölmegek az Isten templomának lépcsőin. Föl olyan magasra, a hová nem hatolhat utánam a nagy, lapos síkság füledt levegője, a meleg mocsarak fehér ködpárája, az összezsúfolt, éhes emberek nyomorúságának képe. Ideleln a tropikus vidék buja növényzete, a nagy zöld síkság, a sok ágra szakadozott folyók között kövéren termő föld; de a mocsár poshadt vizéből gyilkos miazma száll föl, a sűrűségben ragadozó vad és mérges kigyó lappang és a gyönyörű pálmák alatt sovány, éhes, félig mezítelen fekete emberek piszkos kunyhói beszélnek földhözragadt nyomorúságról.

Egy nagy bajuk van, a min nem lehet segíteni: sokan vannak... Odafönn pedig, a szemmel meg nem mérhető magasságban, a felhőkön túlemelkedő öröktiszta jégcsúcsok, a melyeket emberi láb nem tapodott és nem fog tapodni soha; a világon és annak lármáján, az emberek apró és mégis gyilkos küzdelmein felülemelkedő érintetlen szentnek, az Abszolutnak, az Istennek képe!

Indiának óriási gránitbástyája alatt állva, lehetetlen volt, hogy még egyszer végig ne fusson gondolatom azon a világrészeket megrengető katasztrófán, a mi ennek az óriásnak a születésnapján esett; a felhőkbe nyúló csúcsok, meredek törések és mély szakadékok kiáltóan szólottak arról, mintha csak tegnap történt volna az egész. «Ezekről a még le nem koptatott kőfalakról és gerinczekről — mondja Prohászka dr.* — kell leolvasnunk a harmadkorszakbeli forradalmak történetét. Ezek is tüzzel, de nem petroleummal, hanem

* Föld és Ég. Harmadkorszak.

izzó bazalttal és trachittal dolgoztak; romba döntötték a régi világot. kifeszítették oldalait; óriás földdarabok szálltak le a mélységbe s a törés helyén kimeredtek a gránitfalak s össze-vissza hányták, hajlították, föl-legörbítették a fölöttük elterülő rétegeket, áttörtek rajtuk...» — a mint a geologus-költő, Scheffel szellemesen írja le költeményében:

In unterirdischer Kammer
Sprach grollend der alte Granit:
Da droben den wässrigen Jammer
Den mach ich jetzt länger nicht mit!

— — — — —
Am End wird noch Fabel und Dichtung
Was ein Berg, was hoch und tief,
Zum Teufel die Flötzung und Schichtung,
Hurrah! ich werd eruptiv.
Er sprach's und zum Beistand rief er
Die tapfern Porphyre herbei,
Die kristallinischen Schiefer
Riss höhnisch er mitten entzwei.
Das zischte und lohte und wallte,
Als nahte das Ende der Welt;
Selbst Grauack, die züchtige Alte
Hat vor Schreck auf den Kopf sich gestellt...
Doch vorwärts trotz Schichten und Seen,
Drang siegreich der feurige Held,
Bis dass er von sonnigen Höhen
Zu Füßen sich schaute die Welt.
Da sprach er mit Jodeln und Singen:
Hurrah! das wäre geglückt!...

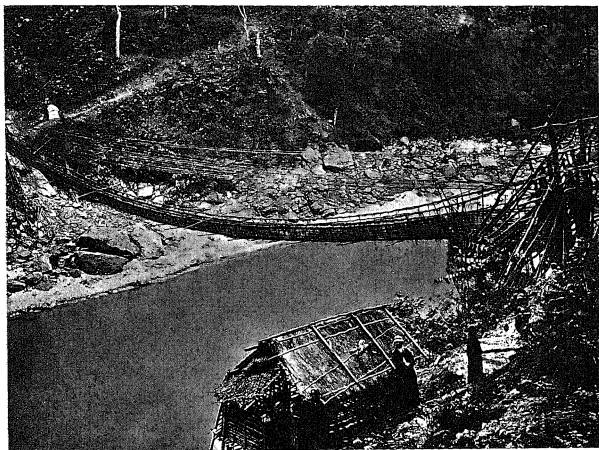
S a földalatti börtönéből győzelmesen előtört hős ott trónol ma is jégkoronájával fején a lábaihoz vetett rétegek fölött. A szétterített rétegekben pedig, a melyeket porhanyóvá morzsolta a magas csúcsokról lerohanó vizek árja, a trópus őserdeje díszlik annak minden szépségével; páfrányok és pálmák közt a liangok vastag kötelei himbálódznak. Ebbe az őserdőbe vágta bele az útját a kis hegyi vasút, a mi Siliguri állomástól vág neki a Himalayának. Huszonöt év előtt építették; annakelotte kocsin vagy lóháton kellett megtenni a nehéz utat a mostani vasútnak végső pontjáig és egy hétig tartott

Út a Himalaya erdőségeiben.

az út; az alacsonyabban elterülő bozotos erdőségeken áthaladva, nem egyszer a tigris ordítása reszkettette meg az utast. Most hét óra alatt kapaszkodik föl a kicsiny, de erős gép; az apró kocsikat húzva, először mezőkön robog keresztül, azután zakatolva vág neki a hegynek. Leírhatatlanul szép a sűrű növényfal, a méltóságosan nyugodt és százhangú zizegésének nyelvén mégis örökké beszédes őserdő, a mi két oldalról körülveszi a pályát; a hol megszakad a sűrűség, ott hegyi patakok rohannak le csattogva a sziklán. A pálya egyre meredekebb lesz; egy gép már nem bírja a vonatot, egy másikat fognak mögéje, hogy az segítse tolni, az első gép elején pedig két ember ül, a kik folytonosan finom homokot szórnak a mozdony útjára, hogy nagyobb legyen a súrlódás a kerekek és a vágány között és a gép jobban bírja a kapaszkodást. Egyre följebb jutva, ritkulni kezd az erdő; a pálmák elmaradoznak és helyüket a mérsékelt zóna fái kezdik elfoglalni. A tisztásokon keresztül nagy-szerű kilátás nyílik; mélyen alattunk terül el a termékeny síkság, a melyről feljöttünk, a másik oldalon pedig meredeken magaslik az

óriás, a melynek hátára föl akarunk jutni. Mély völgyekbe pillant-hat le a szem; az aljukon teaültetvények, a lejtőjükön pedig nagy-ritkán elszórva, a hegylakóknak egy-egy falva húzódik meg. Az egyik mellett megállunk, a gépünk egy sajátságos műveletre készül: egy erős kapaszkodóra kellene följutni, de a pályának nincsen annyi helye, hogy köröket írjon le és csigavonalban jusson föl a hegyre, tehát más módhoz kell folyamodni. Az egyik gép fölviszi egy dara-bon a vonatot, a másik meg tolja azt, azután szerepet cserélnek, a hátulsó gép kezd húzni és az első áll be tolatónak. Így azután cikkk-czakk vonalban mászik föl a vonat a meredek falon; másképen nem tudott volna, mert nem volt helye megfordulni. Itt vesszük észre, hogy nemcsak a növényzet változott meg, a hogy egyre följebb jutottunk, hanem az ember is: a magas hegység a választófal nem-csak a vizek és a növényzet, hanem két emberfajta között is. Oda-lenn a síkságlakó hindu, itt a hegyoldalakon pedig már a mongol fajta kezdődik. A szomszédos *Bbutan*, *Sikkim* és *Nepal* szögletesarczú, sárga népe bocsájtkozik le a hegygerincekről ide; még följebb menve pedig találkozunk az első tibetiekkel, a kik magas országu-

Bennszülöttek nádhídja a Tista hegyfolyón.

A «VILÁG TETEJÉN».

PNTROIBO AD ALTARE DEI...

Odalépek az Úr oltárához. Fölmegyek az Isten templomának lépcsőin. Föl olyan magasra, a hová nem hatolhat utánam a nagy, lapos síkság fülledt levegője, a meleg mocsarak fehér ködpárája, az összezsúfolt, éhes emberek nyomorúságának képe. Idelenn a tropikus vidék buja növényzete, a nagy zöld síkság, a sok ágra szakadozott folyók között kövéren termő föld; de a mocsár poshadt vizéből gyilkos miazma száll föl, a sűrűségben ragadozó vad és mérges kigyó lappang és a gyönyörű pálmák alatt sovány, éhes, félig meztelen fekete emberek piszkos kunyhói beszélnek földhözragadt nyomorúságról.

Egy nagy bajuk van, a min nem lehet segíteni: sokan vannak... Odafönn pedig, a szemmel meg nem mérhető magasságban, a felhőkön túlelmeredő öröktiszta jégcsúcsok, a melyeket emberi láb nem tapodott és nem fog tapodni soha; a világon és annak lármáján, az emberek apró és mégis gyilkos küzdelmein felülemelkedő érintetlen szentnek, az Abszolutnak, az Istennek képe!

Indiának óriási gránitbástyája alatt állva, lehetetlen volt, hogy még egyszer végig ne fusson gondolatom azon a világrészeket megrengető katasztrófán, a mi ennek az óriásnak a születésnapján esett; a felhőkbe nyúló csúcsok, meredek törések és mély szakadékok kiáltóan szóltak arról, mintha csak tegnap történt volna az egész. «Ezekről a még le nem koptatott kőfalakról és gerinczekről — mondja Prohászka dr.* — kell leolvasnunk a harmadkorszakbeli forradalmak történetét. Ezek is tüzzel, de nem petroliummal, hanem

* Föld és Ég. Harmadkorszak.

íteni jókat: töpörödött, apró zöld narancsokat, meg rágni való bételt, a mitől illatos lesz az embernek a lehellete, de ha sokáig teszi, fekete lesz a foga. A vonat sokáig állt és a míg én — si fueris Romae, Romano vivito more — életemben az első bételcsomót rágtam, a két osztrák nagy diadallal jött vissza egy közeli boltból, a hová dohányt mentek venni.

Hazafias önérettől dagadva, mutogattak egy skatulya gyufát, a melyen a kellemetlenül ismerős kétfejű állat mellett ott diszelgett a fölírás: Made in Austria. «Készült Ausztriában.» Büszke volt a Praterstrasse két gyermeke, hogy ime, az osztrák ipar eljutott hódító útjában a Himalaya csúcsai alá is. A valóság az, hogy tényleg Ausztria igen sok gyufát vitt ki Indiába és visz ki részben még ma is, hanem egyre jobban szorítja vissza — nem a tulipán, hanem a silányabb fajta, de szinte botrányosan olcsó japán gyufa. A mi hajónk is

Bhutan-i kuli.

ötszázezer dobozzal hozott az utóbbiból. Az állomásról mély völgyekbe lehetett belátni, a melyek fölött lomhán úszott a hegycsúcsokról leszakadozott felhőgomolyag; a hegyi utakon kiránduló lady-k poroszkáltak apró lovaikon, a házak előtt pedig magas póznákon tibeti formájú zászlókat lengetett a szél. A házak közelében egy-néhány szelid láma legelészett.

Még vagy két órai út volt innen a végső állomás. Most már folytonosan egy égbemeredő fehér fal alatt jártunk; a Himalaya

gerincze volt az, az örök hó vonala odafönn az irtózatossággal, a mi nem való emberi tudóknak. Az érintetlen jeges csúcsok majd elburkolódtak az úszó felhőkben, majd megint vakítóan ragyogtak a napban. Alattuk pedig egy mély völgy nyílt ki, ebbe ment le most már gyors futással a vonat; a völgynek lejtőjén és alján a vasút végállomása, utunknak célja: *Darjeeling*.

Tehát itt voltunk, azon a helyen, a melyet a tibeti nyelv a «Láma kormánypálcájának, a gyémántos mennykő országának» nevez. Megkezdődött ismét a menedzserünk dolga.

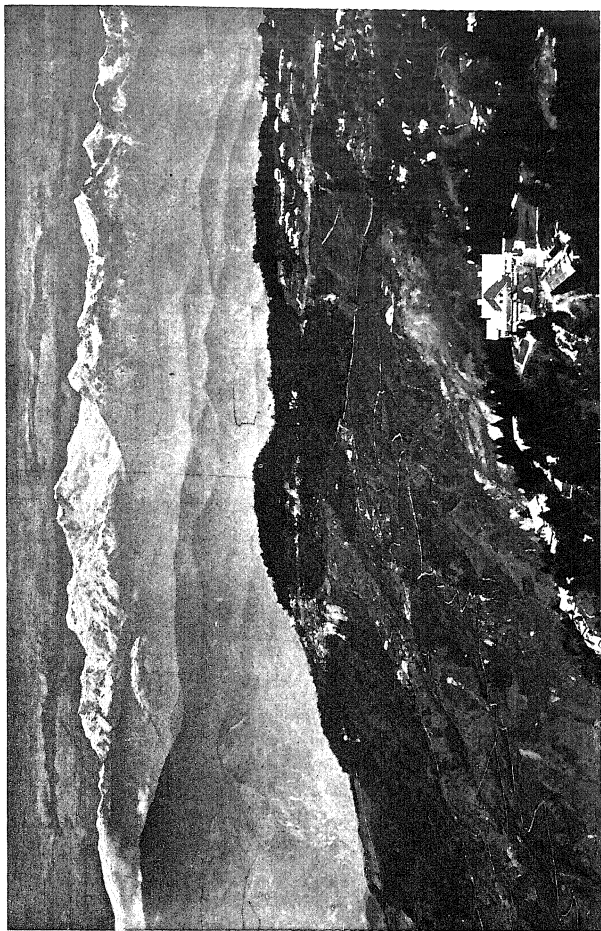
— Dear Sir, a programm? — kérdeztük.

— A régi — felelt ő. — Az időt fölhasználni, mindent meglátni és a rupiákat lehetőleg megmenteni.

Meg kell hagyni, meg is felelt a hivatalának. Kurta amerikai stílusban hamarosan végig tárgyalt egynehány fogadó kiküldöttjével, kiválasztotta a legalkalmasabbat és néhány percz múlva a hegyoldalon kapaszkodtunk a podgyásztvivő bennszülött szolgák nyomában. A nyáron át tökéletesen tele van *Darjeeling* (*Dardsiling*), mert a városokban lakó angol családok jó része ide menekül a fullasztó nyári hőség elől, de most — október közepén túl voltunk — már valamivel megcsappant a hőség odalenn is és a nyaralóhely kezdett kiürülni. A szép idő azonban még egyre tartott és ez szerencsénk volt, mert az esős időszakban hetekig várakozhatik itt az utas és végre is elmegy, a nélkül, hogy a hegyek királyának felhőtakarta arczáról egy perczre is lehullt volna számára a fátyol.

Lakásunk ablaka a világ legszebb panorámájára, az óriási hegyesség havas gerinczére nézett; hatvan kilométernyire ragyogott előttünk a fehér csúcsok fényes serege, közöttük a fejedelem, a 8588 méter magas *Kanchinjinga* (*Kinchenjinga*). Ennél csak egy trónol még magasabban, maga a király, a 8840 méter magas *Gaurisankar*, az angol nevén *Mount-Everest*, de azt innen még nem lehet látni.

Másnap reggelre készültünk föl az u. n. Tigrisdombra, a mi vagy két órai lovaglásra van *Darjeelingtől* és a honnan szép időben gyönyörűen lehet látni a hegyóriást a kelő nap sugarainál. Hanem odáig még egy utunk volt. Egy olyan út, a mit minden magyar ember megtesz, a ki valaha erre a távoli helyre elkerül. Ha a két osztrák gyufát talált *Kurseongban* és azon lelkesedett, nekünk magya-

A Himalaya Darjeeling téli.

roknak egy sokkal drágább birtokunk van a Himalayanak ebben a messzi völgyében. Egy egyszerű sír az, de magyar embert takar: egy szegény professzort, a ki ideális lelkesedéstől vezetve, nemzetének eredetét kutatva, jutott el ide és tudományával itt a messze idegenben szerzett dicsőséget nemzetének. *Kőrösi Csoma Sándor* porai nyugosznak itt a darjeelingi temetőben; fehér köemlék emelkedik fölöttük és a Himalaya hallgató óriási állnak körülöttük őrt. A sokat küzdött tudós történetét az emlék márványtáblája mondja el.

H. J.

Alexander Csoma de Kőrös

A Native of Hungary

Who to follow out Philological researches resorted to the East
 And after Years passed under privations
 Such as have been seldom endured
 And patient labour in the cause of Science
 Compiled a Dictionnary and Grammar
 Of the Thebetan Language
 His last and real monument.

*

On his road to H'Lassa
 To resume his labours
 He died at this Place
 On the 11th April 1842
 Aged 44 Years.

*

His fellow labourers
 The Asiatic Society of Bengal
 Inscribe this tablet to his Memory.

*

Requiescat in Pace

Magyarul:

Itt nyugszik

Kőrösi Csoma Sándor

Magyarország szülöttje

A ki nyelvészeti kutatások érdekében kijött a Keletre
 És éveket töltvén nélkülözések között
 Mínekhez hasonlókat ritkán állott ki valaki,
 És a tudomány érdekében való kitartó munkálkodásban,

Összeállította a tibeti nyelvnek szótárát és nyelvtanát
Életének utolsó és maradandó emlékét.

*

Útban Lhassa felé
Hogy újra kezdje munkálkodását,
Mehalt ezen a helyen
1842 április 11-én
44 éves korában

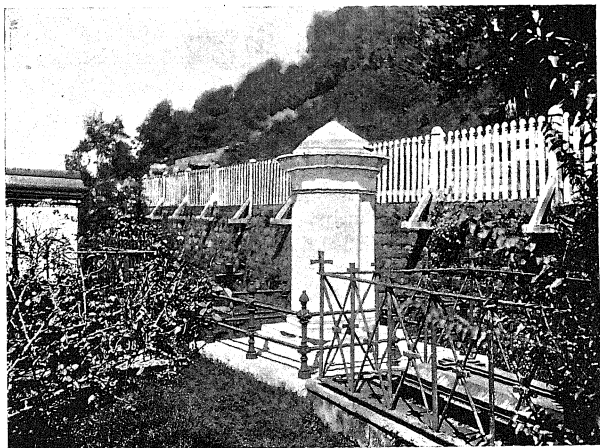
*

Munkatársai, az ázsiai Bengál-Társaság
Ezen táblát szentelik emlékének

*

Nyugodjék békével.

Tekintetem végigfutott az óriási bástyán, a mely meredeken szakad le erre délnek és szinte áthághatatlanul rejti el, a mi mögötte van, a titokzatos országot, Tibetet. Ezeket a gránitbástyákat nézte a magyar tudós is, mikor át akart rajtuk jutni, egyenesen annak a titokzatos országnak a fővárosába, hogy az összehasonlító nyelvtudomány útján vessen világot nemzetének eredetére. Eddigi útjai is csupa fáradság voltak; «nélkülözések, minőkhöz hasonlókat ritkán állott

Kőrösi Csoma Sándor sírja.

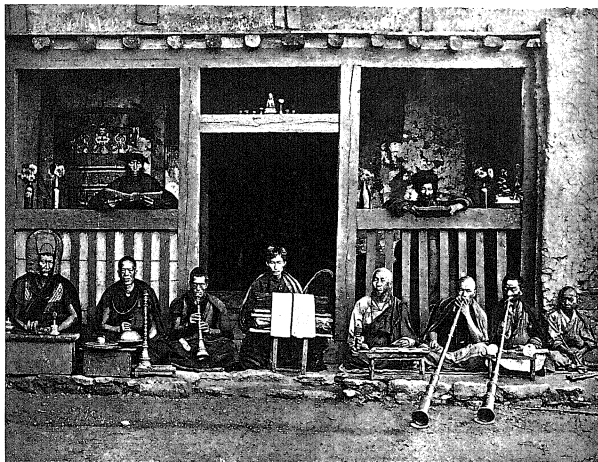
ki valaki» — egész hősköltemény van elmondva ebben az egy sorban! De ő nem riadt vissza még nagyobbaktól sem s ha korán törte is le a halál, nem élt hiába; előhaladást szerzett a tudománynak és tiszteletet nemzetének. A tibeti nyelvről és a tibeti szentkönyvekről írt munkái Calcuttában, az angol kormány költségén jelentek meg és angol tudós társaság az, a mely a síremléket állította és ma is jókarban tartja az idegenben elhalt magyar tudós sírját. Dicsőség emlékének!

Különben az osztrákok is megtalálhatták a darjeelingi temetőben egy honfitársuknak a sírját. Egy fiatal Lloyd-orvosé az, a ki hasonló körülmények közt tette meg ezt az utat, mint mi; a míg a hajója lenn állt Calcuttában, följött a Himalayaba, de egy lovaskirándulásán szerencsétlenül járt. Leesett a lóról és nyakát szegte. A szomorú eset két éve történt és most fehér márvány síremléke áll a darjeelingi temetőben.

***

Másnap korán hajnalban lódobogás és emberi hangok zaja vert föl az álmunkból. A bennszülött vezetők érkeztek meg a lovakkal, a melyek még az éjszakában föl fognak vinni a Tigrisdombra, hogy onnan láthassuk a napfölkeltét a Mount Everest fölött. Még sötétség volt és az utolsó negyedében levő halavány holdsarló csak gyöngévilágosságot vetett a hegyi utakra. Átmentünk az alsó városon, el az angol katonaság lakásai előtt, azután a szabadba értünk. Hegyen föl, völgybe le, azután megint fölfelé poroszkáltak az erős kis hegyi lovak; mi takarókba burkolódzva ültünk rajtuk, a vezetők gyalogszerrel mögöttünk. Azután derengeni kezdett; a csipős, hideg reggel első világossága egy hosszú, mély szakadékot világított meg az alacsony korláton túl, annak a szélén haladtunk soká. Egy félrelépés és ötszáz métert bukfenczezik lefelé ember és ló. Hanem a lovacsák szokva voltak az e fajta úthoz; hibátlan ösztönnel tettek minden lépést. A tető közelében mégis majdnem hogy baj történt; egy helyen rácsajtó volt és Izsóf úr lova megakadt a félig nyílt ajtóban s az akadálytól megriadva, a kerítésnek kezdett hátrálni, ki is döntötte annak egy oszlopát. Ha még tovább hátrál, keresztülbukik a kerítésen, le a mélységbe. Szerencsére ekkorra megnyugodott és megállt. A völgyben egy kis falun mentünk át; ekkor kelt föl a népe. A dombok tetején meg

a kis buddhista pagoda körül magas póznákon fehér zászlók lengtek; imádságos formulák vannak rájuk írva és arra jók, hogy a szél lengetése vigye föl az imádságot az égbe. Megint kapaszkodva végre közel értünk a dombtetőhöz, de a hegygerincz mögül egyre erősödő vörös fényből észre lehetett venni, hogy a nap is közel van már ahhoz, hogy kibukkanjon a hegycsúcsok mögül és azért az útnak utolsó darabját vágatva tették meg a lovak, a vezetők futva, kiáltozva

Buddhista papok egy pagoda előtt.

utánuk. Fújva, átizzadva állottak meg az állatok a tető alatt, mi egy perc alatt odafönn voltunk és ebben a percben tárult szemeim elé a leggyönyörűbb látvány, a mit valaha láttam.

A Mount Everest jégcsúcsa a nap legelső sugaraiban!

Nem kísértem meg leírni ezt a látványt; elkontárkodnám. Csak annyit teszek hozzá, hogy most, mikor láttam ezt az égbenyuló bástyát, ezt a szeplőtelen, ember nem taposta havas lánczot a kelő nap sugarainál a maga teljes nagyszerűségében kibontakozni a tiszta, átlátszó égen és a messze távolban ott ragyogott fölötte a Gaurisan-

kar csúcsa, mint egy óriási gyémánt: most ki tudtam mondani azt a jelzõt, a melyet sem a Niagara, sem a cañonok vad szakadékai nem bírtak kiváltani belõlem: *fenséges!*

Fenséges, mert magas, tiszta, érintetlen, elérhetetlen, tündöklõ,

A Mount Everest.

szuverén úr: a felséges Istennek képe, a mely megragadja a lelket, fölemeli azt nem sejtett magasságokba és imádságot vált ki abból.

Ha ilyen az Istennek a képe, milyen lehet maga az Isten?

Csak több lehet: maga a Felség.

A földet, a földit pedig jelképezte a felhő, a mely mélyen alattunk ott gomolygott a völgyben és a terjengő pára, a melynek szürke fátyola ott lebegett az óriási hegység lába, a beláthatatlan Ganges-melléki síkság fölött. Mi és az időközben hozzánk fölértkezett néhány angol szótlan bámulatban, imádságos csendben álltunk a felhők fölött, a fenséges képpel szemben és megértettük, hogy ez a lélek útja: a felhők fölé! *Excelsior!*

Egy helyen sülyed le a hegyláncz, ott van egy hágó vagy öt-ezer méter magasban. Azon túl van a Dalai Láma országa és arra felé lehet átmenni bele. Arra ment át tavaly Younghusband ezredes az ő seregével kereskedelmi egyezséget erőszakolni ki a tibetiektől és akkor szünt meg Lhasa hozzáférhetetlen város lenni az európaiak

előtt; most már fotografiáit lehet látni Calcuttában. Hanem a sereg rettentő sokat szenvedett az úttalan úton; szenvedett fagytól, fáradtságtól és az u. n. hegyi betegségtől; a ritka levegőben némelyeknél megrepedtek a finom véredények és orrukon, szájukon ömlött a vér, mások megint megvakultak a vakítóan csillogó hómezők között.

Az okos angolok azonban azt is tudják, hogy a hol, emberfölötti fáradságokkal bár, de át tudtak menni, ott alkalomadtán ő hozzájuk is átjöhet más, a kinek a látogatását nem szívesen vennék. Ez a valaki nem a jámbor tibeti, a kitől nincs mit tartaniok, hanem az orosz, a ki hol jobban, hol kevésbé, de nem áall India felé is kacsintgatni. A baja az, hogy igen kevés hely van, a hol egyáltalában lehetséges az Indiába szárazföldön való behatolás; ezen kevesek egyike ez a dardsilingi út. Őrzik is az angolok, mint a szemüket, a szoro-

Társaságunk a Himalayában.

sok meg vannak erősítve és a városban sok a piroskabátos angol katona. Legnagyobb védelem maga a hely; aránylag kis erő föltartóztathat itt egy egész sereget.

Visszajövet az osztrákok lefotografáltak, de épen e miatt ők maguk kiszorultak a képről. Útközben megkérdeztem az egyik ame-

rikait, a ki négy esztendeig állott az Egyesült-Államok szolgálatában a Fülöp szigeteken:

— És voltaképen mi az önök szándéka azokkal a szigetekkel?

— Azt mi magunk szeretnők legjobban tudni — felelte ő. —

Úgy jutottunk hozzájuk, mint a hogyan Pilátus belekerült a Credoba. Egy kis jóakarattal talán azt is lehetne mondani, a mit az egyszeri matróz kiabált a kapitányának: «Kapitány úr, indiánt fogtam, de nem ereszt el!» Alkotmányunk szerint nem tarthatunk gyarmatokat: az Egyesült-Államok szabad népe nem igazhat le más nemzeteket. Ahhoz túlságosan messze vannak, hogy államaink szövetségébe bevehessük, meg nem is oda valók. Most a legtöbben úgy gondolkoznak, hogy az Unio megneveli azoknak a szigeteknek a népét, a míg elég érett lesz ahhoz, hogy önmagát kormányozza, akkor azután csináljanak köztársaságot, mint Cuba. Mások megint azt tartják, hogy legjobb volna az egészet átengedni Japánnak a mely nagyon szívesen átvinné a sziget-csoportot.

— Meg vagyok győződve — mondtam én — hogy a barnabőrű ember, a maláj még nagyon sokáig vagy soha sem fog járni a maga lábán. Gyámfia lesz a két hódító fajnak, vagy a fehérnek, vagy a sárgának.

Darjeelingben még egy tibeti embertől megvettem egy imádságos malmot, olyant, a minővel az ottani lámák pergetik le ugyanazt az örökké ismétlődő imádságot. Az imádságokat tartalmazó írás egy hengerben van és ezt forgatják a nyelénél fogva, miközben folytonosan ismétlik Buddha dicséretét: *Omni mani padme lun!* «Oh isten, a gyöngy, ki a lótuszvirágból keltél ki!» Az ember, a kitől vettem, csak egy-két szót tudott angolul és így nem kaphattam tőle használati utasítást, hogy hogyan kell kezelni a jeles masinát, hanem azt látom, hogy használt jószág és már sok ezerszer elmondhatták mellette a lótuszvirágból kikelt gyöngy dicséretét.

A hegyen lefelé már gyorsan vágatott a kis vonat; olajjal

«Omni mani padme lun!»

fűtötték, a mi füstöt alig ád, hanem lánggal égve tör ki a mozdony kürtőjén és messzire megvilágítja a vonat útját. Kisérteties látvány volt a sötét estében az őserdőben kanyarogva rohanó vonat, a vörös-sen lobogó lángcsóva messzire riaszthatta a dzsungel lakóit. Észnélkül rohant el előle a dzsungel rablója is, a tigris, a mi még bőven van erre a hegyalja felé; a csikos bestia csak éhesen vagy megtá-

Benares, a hinduk szent városa.

madva bátor, de ha csak teheti, riadtan menekül minden idegenszerű zajtól. És ez jól is volt így, mert a kis kocsik nyitottak és olyan alacsonyok, hogyha a nagy macskának eszébe jutott volna a sötétségből megkoczkáztatni egy ugrást, azt hiszem, mi jártunk volna rosszul, nem ő. Végre a kis vasút végső állomásán, Siliguriban voltunk; itt szétvált a társaság. A többiek, köztük mindezideig utitársam, Izsóf úr — kinek Japán óta örvendetesen megnőtt a szakállá — elmentek a hinduk szent városa, Benares felé, én pedig Ceylont akarván látni, vissza Calcuttába.

HAZAFELÉ.

Finnen kezdve már rövid a krónika. Calcuttában még annyi említésreméltó történt, hogy a szállodában néhány napig egy derék keresztény hindu kereskedő mellett laktam és olyan jól összeismerkedtünk, hogy meghívott magához az ország belsejébe, Cawnporeba. Azzal biztattott, hogy ott még lehet tigrisvadászatot látni, sőt ha úgy tetszik, részt is vehetek benne. Ő részt vett már nem egyben. Váltig biztattott, hogy elővigyázattal élve, nincsen veszedelem; a kezdőt fölültetik egy fára és hajtók állják körül a dzsungelt, azok terelik az állatot a vadászok felé. Éktelen lármát csapnak síppal, kereplővel és mindenféle hangos szerszámmal s a tigris, a mely megriad minden szokatlan zaj-

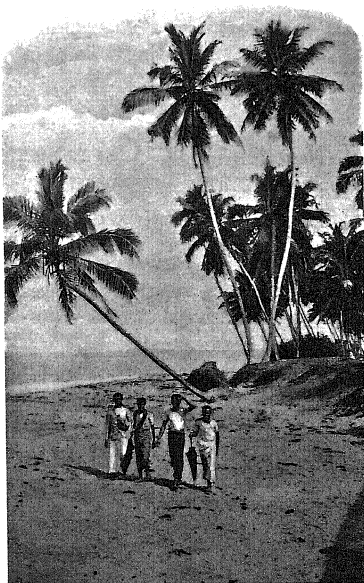

A «Kegyelet kútja» Cawnporeban.

tól, arrafelé megy ki, a merre csönd van, ott pedig a vadászok várják. Egy esetet mondott, a hol baj történt; egy angol postamester alacsonyán ült a fán s a megsebzett vadállat óriás ugrással elérte a sarkát és beléharapott. Nem sikerült lerántania a vadászt, erőtlenül visszahullt és nemsokára ki is mult a fa alatt. A szerencsétlen vadász azonban vérmérgezést kapott a tigris harapásától és néhány nap mulva belehalt.

— Ebből az a tanulság — mondta — hogy jó magasra kell ülni, arról pedig majd gondoskodunk.

Mindennek daczára én szépen megköszöntem a szives meghívást és azt mondtam: «Majd más-kor!» A jó ismeretségünk azonban megmaradt továbbra is, most is levelezésben állunk és nemrégiben küldött egynehány szép fényképet a lakóhelyéről, köztük annak az

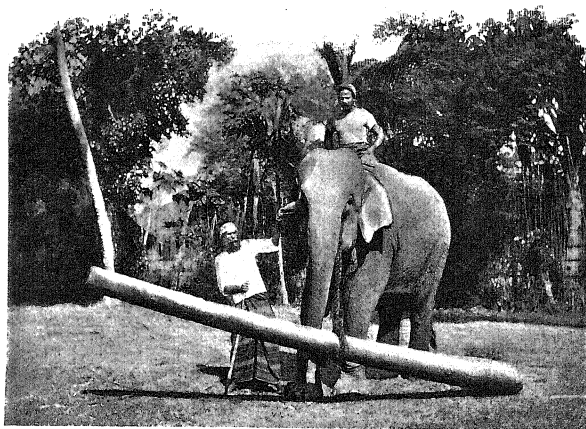

Ceylon pálmás partjain.

emléknek a képét, a mely Cawnporeban az u. n. «Kegyelet kútja» fölött áll. Az 1857-iki sepoy lázadásban ide hányták be a föllázadt bennszülöttek a lemészárolt angol nők és gyermekek holttesteit és e fölé állíttatta később Viktória királynő ezt a gyászoló angyalt, Marochetti szobrász művét.

A legközelebbi megállóhelyünk *Colombo* volt Ceylon szigetén, a hol vesztegzár alatt volt a hajónk, ragályos betegség gyanúja alatt lévén minden hajó, a mely ebben az időben Indiából jött. Calcuttában ugyan ekkor nem igen volt baj, mert Bombay vidékén puszt-

tított a pestis, de azért elővigyázatosak voltak minden, Indiából jövő hajóval szemben. Az angol hatóság képviselője, a bennszülött orvos pápaszeme mögül komoly hivatalossággal vizsgálódott a hajón, a hajólépcsőhöz pedig őrt állítottak, hogy engedély nélkül senki el ne hagyhassa a hajót. Némi várakozás után a kapitány, a helyettese és én megkaptuk az engedélyt és csónakba szállhattunk, addig pedig azzal telt az idő, hogy gyönyörködtünk a híres colombói hullámtörésben és a singaléz fiúk merész buvármutatványjaiban. Ezek abban produkálják magukat, hogy egy deszkadarabon a hajó közelébe eveznek és hangos énekszóval egy kis tiz czentos ezüstpénzt iparkodnak a földélzeten állóktól kiváltani. Mikor azután a levegőben repül a kis pénzdarab, hiúszszemekkel nézik, hogy hol esik a vízbe és a másik pillanatban utánabukva ők is eltűnnek a vízben. Bugyborékoló forrongás jelzi a helyet, a hol járnak és egy perc múlva már megint előbukkan a fényes, simabőrű testük; a ragyogó fehér fogai között egyikük ott szorítja a bedobott pénzt. Úgy úsznak, mint a czápák, nyitott szemmel a víz alatt és változatlanul sikerül a művelet mindig, föltéve persze, hogy bele nem avatkozik az egyetlen veszedelmes versenytárs, az igazi czápa.

Munkában álló elefánt.

A város körül elefántokat lehet látni, a mint munkába mennek vagy onnan jönnek; a jámbor nagy állat hűségesen végzi, a mire be van tanítva. Nagy csomó deszkát vagy hosszú gerendát kap meg az örmányával és szorgalmasan hordja az egyik helyről a másikra. Máskor meg kosarat raknak rá és abba telepedik bele egy csomó ember; az óriáserejű és mégis könnyen kormányozható, türelmes nagy állat szépen elbaktat ezzel a

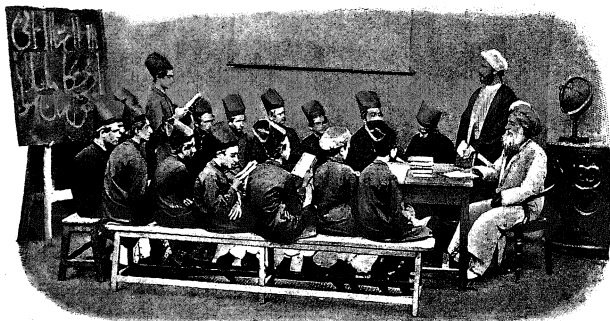

Kirándulás Ceylonban.

terhével is. Colombóban nem sokáig álltunk; másnap már mögöttünk voltak Ceylon pálmás partjai és a sziget legmagasabb hegye, az Ádámcsúcs, hogy a partok mellett lassan haladjunk fölfelé az Indiai Óceánnak verőfényben csillogó, tükörsíma vizén. Az esztendő felében gyakran házmagas hullámokká szántja ezt a vizet az olykor orkánszerű monszun, de most az esztendőnek a csendes felében voltunk és ilyenkor nem lehet békésebb vizet kívánni, mint ez az Óceán. Az egyik napon az indiai portugál birtok, Goa mellett haladtunk el és a kitűnő hajótávcsövön keresztül jól lehetett látni a várost és a templomot, a melyben az Indiák és Japán apostolának, Xavéri szent Ferencznek sokat fáradozott teste nyugszik.

Bombay-ben és környékén javában pusztított a pestis, hanem ez nem rontotta a város lakosságának ünnepre készülődő kedvét. A walesi herceget várták ide négy nap mulva; a leendő angol király és az Indiák leendő császára — *Dei grátia Brittorum omnium Rex, Fidei defensor, Indiarum Imperator*, a hogyan a pénzek körirata mondja — most jött el megnézni birodalmát, melyen egykor uralkodni fog. Az utak mentén tribünöket ácsoltak, a tengerparti sátortáborban már napok óta ott voltak a díszszemlére bevonult daliás sikh zászlóaljok és az esti kocsikorzón pompás fogataikon és elegáns automobiloiban fényes maharadzsaik száguldoztak végig, a kik messziről,

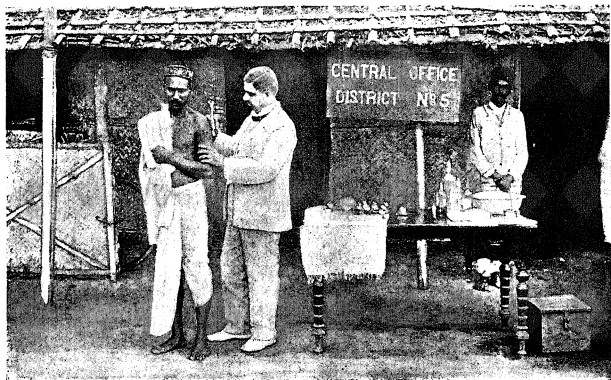
az ország belsejéből gyülekeztek ide, hogy hódoljanak fejedelmi uruknak. November eleje volt; odahaza, a hideg Európában már az őszei fagyos szél söpörte le a kopasz fákról az utolsó leveleket, itt pedig teljes diszében állott a természet. Esténként tarka-barka tömeg nyüzsgött a gyönyörű kikötőváros széles utcáin; fehér turbános hinduk, riktó ruhákba öltözött bennszülött asszonyok nagy karikákkal az orrukban és fülükben, vászonsisakos angolok és hegyessüvegű *parszi*-k hullámszórtak föl-alá a hosszú emberáradatban, míg a középben szakadatlanul robogtak a kocsik. A hátsó bakon mint egy fehér

Parszi iskola.

szoborpár álltak a bő fehér ruhás hindu szolgák. Egyszer vált az embertömeg ketté: egy mellékutczából hangos kiáltás hallatszott gyors időközökben egyre közelebb; azután kibukkant a siető menet. Magas, nyurga legények voltak a közelgők, a kik sietve, szinte futva hoztak vállukon egy saraglyát; előttük sietett egy-két más, azok kiáltottak időnként hangos, figyelmeztető szóval. A hol a tömegbe értek, az szétvált előttük és átengedte őket, mert a ki helyet kért, az nagy úr volt, még a walesi fenségnél is nagyobb: Ő felsége a Halál. A borzalmas mirigyhalál, a pestis, a mely hirtelen, váratlanul rohanja meg áldozatát; egy-két nap, de néha egynéhány óra alatt leveszi lábáról és a melytől mindenki igyekszik minél távolabb maradni. A ki a saraglyán feküdt, azt most ragadta el a járvány, rögtön vitték is ki a

tengerpartra, hogy megégessék. Ha tömegesen halnak az emberek, mint éhínség vagy ragály idején, akkor többet is raknak egyszerre a máglyára és ilyenkor annál borzalmasabb annak képe. Az a bajuk ezeknek az embereknek, hogy olyan sokan vannak; szép faj és kevés igényű, de a nagy számuk, a szegénység és zsúfoltság folytán majdnem minden évben az országnak hol egyik, hol másik vidékén üt ki közöttük valami betegség vagy inség. Akkor azután hullnak, mint a legyek. Az angol segít rajtuk, a mennyire lehet; a pestis ellen be-

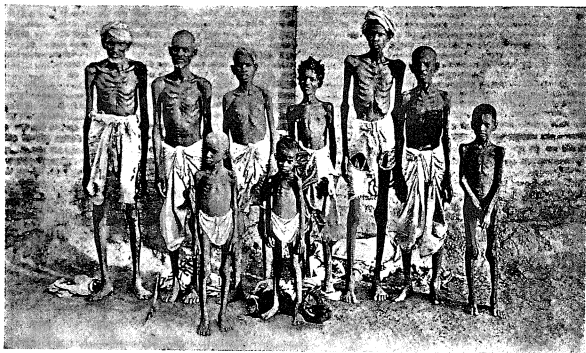

Beoltás a pestis ellen Bombayban.

oltja őket, éhség idején pedig ételmet oszt ki közöttük, de azért az áldozatok száma így is tekintélyes. A tengerparton föllobbant az új máglya, a hullámozó tömeg pedig a másik perczben már megint összecsapott és többé nem törődött vele.

De van egy népfaj, a mely sem el nem égeti, sem el nem temeti halottjait. A parszi-k ezek, az őspersák maradványai, a kik Perzsiából jöttek át ide és még megtartották a régi médek és persák vallását, Zoroaszter tanát. Valami 40.000-en vannak, szorgalmas, jómódú kereskedők és a Zend-Aveszta a szent könyvük. A perzsa hegységek közt lakó gébereken kívül ez az embercsoport az, a mely ezt a régi, úgyszólván már kihalt vallást tartja és a tűz jelképe alatt tiszteli az

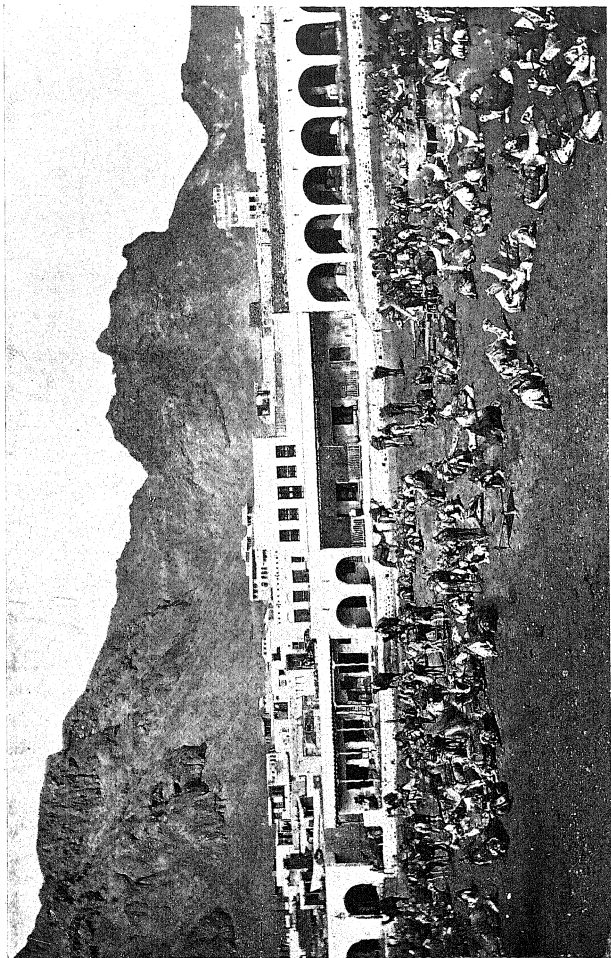
Istent. Úgy tartják, hogy a teremtet világ két lénynek a műve; a mi jó van a világban, az Ormuzdtól való, a rossz pedig Ahrimántól. Ormuzd műveit tiszteletben kell tartani és ezek közé tartoznak a föld, víz, tűz és a levegő. Hogy ezeket meg ne szentségtelenítsék, arra gondosan vigyáznak; de mit csináljanak a halott emberrel? Akár földbe ásnák, akár elégetnék, vízbe dobnák vagy a levegőre tennék ki elpusztulni, «tisztá» elemet fertőzgetnének meg vele. Így jutottak el ahhoz a különös temetkezési módhoz, a melyet itt Bombayban a temetőjünkben lehet látni, de csak messziről. A városon kívül egy szép kert

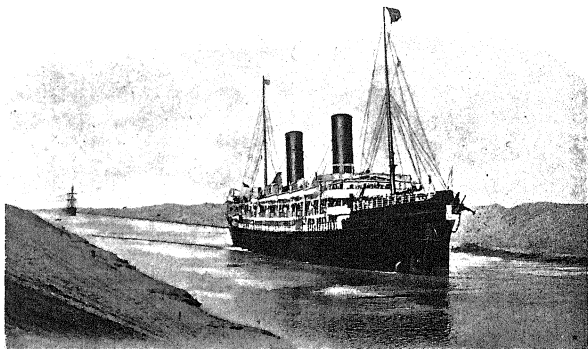
Éhinség idején.

van és abban egynéhány körformájú építmény. Ha közel megy hozzájuk az ember, egy sereg nagy madarat lát, a melyek ott gubbasztanak az épület külső falán.

Ezek az épületek, a melyekbe a halottvivőkön kívül senki emberfia be nem juthat, a parszi-k temetői, a temetésrendezők pedig a nagy madarak, a falon tollászkodó keselyűk. Ha egyik tiszta elem sem arra való, hogy a holttesttel beszennyezzék azt, akkor hát azokon kívül kell számára helyet keresniök. A parszi-k úgy oldják meg a nehéz kérdést, hogy idetemetik a testet, a madarak gyomrába, ott nem szennyez be semmit. A mint egy holttestet elhelyeznek a torony belsejében a halottvivők, azonnal reászállnak a keselyűk és néhány

Az adeni vásártér.

Személyszállító gőzös a szuezi csatornában.

óra múlva nincsen a testből semmi, csak a csontok; azokat lesöprik, azután lekerülnek a földalatti csatornába és ott elbánik velük az idő.

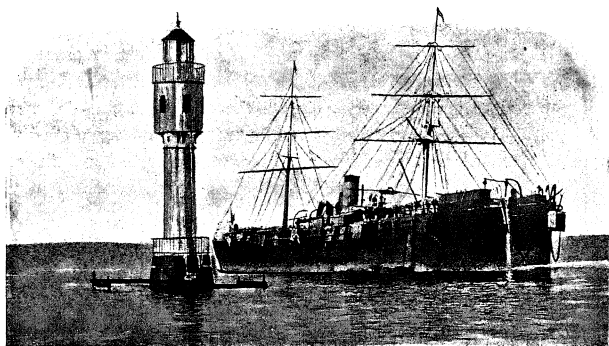
A jóllakott keselyük pedig tovább tollázkodnak a «Csöndesség tornyá»-nak falán...

Ebből a csodálatos világból vitt tovább a hajónk, egyre nyugatra, Európa felé. Egy hét telt el a nyugalmas tengeren, a míg megint földet láttunk. *Aden* sziklafoltja volt az a föld, Arábia déli sarkán, a Vörös-tenger bejárata mellett. Elátkozott kopár hely, semmi sem terem rajta; kietlen, rozsdaszínű sziklacsúcsok körvonalai rajzolód-
nak ki beretvaélesen a felhőtelen égen. A sziklákon nincsen egy talpalatnyi termőföld és vállukon nem ül felhő, úgyszólván soha. Ekkor hat hónapja mult, hogy utóljára esett az eső, az után évek telhetnek el, míg ismét esik. Annak a vizét milliós költséggel épített óriási czisztornákba fogják föl, de ekkorra már a legutolsó eső vizéből sem volt semmi; a perzselő nap égette a nagy víztartók kiszáradt fenekét. Sivó pusztaság vesz mindent körül, itt igazán kín lehet az élet. Egy esztendeig hagyják itt a helyőrséget, azután föl-váltják. És mégis fontos hely: Perim szigetével együtt a Vörös-tenger bejáratát őrzi; a kié ez a szikla, meg a sziget, azé a Vörös-tenger és az út India felé. Kié volna másé, mint az angoloké? Egy

karavánút vezet ide az ország belsejéből, azon szállítják a tevék nagy zsákokban a datolyát és kávé; terhüket lerakva, ott kérődznek a jámbor állatok nagy, hallgató csoportokban a vásártéren. Tevéken járnak az angol katonák is; a cziszternákhoz való úton, a hatalmas erődök között találkoztam egynéhánynyal, kettenként ülték meg a különös paripát. Az átellenes szomáli partokról pedig átjárnak az ottani négerek és az Afrikával való közlekedés folytán itt Adenben olcsón lehet struczctollat kapni; késő estéig folyt a hajón a struczctollvásár.

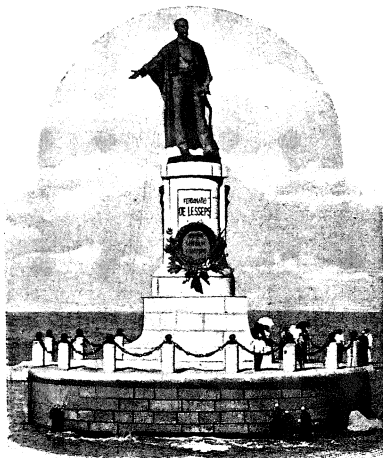
A Vörös-tengerről nincs mit írni; arról az utinapló csak annyit jegyzett föl, hogy pogány meleg van rajta; két oldalról tódul a sivatag átizzott, pörkölő levegője a hajó felé és nincsen hová szökni előle; ha számum rohan végig a homokpusztán, még a tenger közepén járó hajót is telehordja finom, vöröses homokkal. Így november közepén még csak tűrhető a hőség, hanem nyáron borzasztó lehet. Éjszakánként így is valamennyien a fődélzetten ütöttünk tanyát. Bombay óta egy angol ezredes volt közöttünk, most tért haza a nyugalomba negyvennégy évi indiai szolgálat után; esténként kedélyes, szinte családi kör ült össze a hajószalonban vagy a dohányzóban és miután végighallgattuk a hajódoktornak néhány cseh valcerét, az öreg «colonel» mesélt a háborúiról és vadászkalandjairól.

A Vörös-tenger utolsóelőtti napján az alkonyati pírban égő

A sóstavak egyik világítótornya mellett elhaladó hadihajó.

Sinai hegy alatt ment el a hajó, a honnan Mózes hirdette ki egykor az isteni törvényt népének. Másnapra a szuezi csatornába futott be a «Persia» s a megállásokkal együtt — a mikor szembejövő hajó-

Lesseps Ferdinánd szobra a szuezi csatorna bejáratánál.

nak kellett kitérni — egy nap és egy éjjel ment át *Lesseps* Ferdinánd alkotó eszének ezen a remekművén. Két oldalról kiégett pusztaság, sárga homokhalmok vettek körül; ahol a sós tavak esnek a csatorna útjába, ott kissé szabadabban mozoghatott a hajó. Magában a csatornában lasan óvatosan kell haladnia, hogy a hullámvéréssel ne rontsa a csatorna partjait. Reggelre megint afrikai földön voltunk, Port Saidban; ennek a ten-

gerbe kinyúló fokán, a hullámgáton áll a lángeszű francia mérnöknek a szobra, a ki kettészakította két világrész között az összekötő földet, hogy a világforgalom útjának az árkát ássa ki a helyén. Mikor ezt a tengerbe kinyúló gátat is megkerülte a hajónk, neki vágott a Földközi tengernek, hogy a görög szigetek mellett elhaladva, öt napi út után, azon a szürke novembervégi reggelen megint ott álljak, a honnan kiindultam, a magyar kikötőben, Fiumében. A mi közbeesett, az öt és fél hónap volt időben és folyton Nyugatnak tartva, 53.000 kilométer a térben: a földgömbünk éjszaki fele. Istennek hála, nem ért semmi baj, még csak tengeri betegség sem; nem is veszett el semmim egyetlenegyét kivéve, azt a napot, augusztus 13-ik napját, a mi a tengerbe esett ott a Csendes oceán közepén.

AZ UTOLSÓ SZÓ.

UGY FORDULT, hogy ezt az utolsó szót nem hazai földön írom le. A hosszú út után egy hosszú tél következett és az a munka ideje volt; a hazatért utas negyednap tollat fogott kezébe és a téli estéken és éjszakákon gyorsan futott a toll a fehér íveken. Azután kinyílt a tavasz — a természetnek és a nemzetnek ezidei kettős tavasza — és a magyar ifjúság elindult szokott husvéti útjára, hogy magába szívja azt, a mit az Örökváros a tanulnivágyó fiatal léleknek nyújt és hogy hódolatának adóját letegye az apostolfejedelmek sírjánál. Itt vagyok megint velük ezek között az ihletet lehelő, beszédes, szent falak között; itt a szomszédban, a kereszténység első templomának ormán egész nap zúgtak a föltámadást hirdető harangok és csak most halt el az esti csöndben a fiúk utolsó éneke, az «Isten áldd meg a magyart». Ekkorra értem én is az utolsó szóhoz; azt még leírom, azután leteszem a tollat. Az a végső szó pedig az, a mi a legelső volt: legyen ez a könyv, a mennyire erőmtől tellett, lelki hasznára a nemzet reménységének, a magyar keresztény ifjúságnak. Magamnak egy nagyszerűen tágult perspektívát, egészen új világismeretet szerzett ez az út; kívánnám, hogy fiatal olvasóm legalább egy részét szerezze meg ennek a kincznek a könyvből. Tanulja meg belőle, hogy a nemzetek nagy versenyében hogyan kell dolgoznia minden egyes fajnak, hogy el ne bukjék; mi kis nemzet vagyunk, nekünk százszor inkább! És tanulja meg belőle azt is, hogy — ha egy híres történettudós szerint — a történelmet nem lehet megérteni Isten nélkül, ezt a gyönyörű művet, a világot még kevésbé.

Hálás köszönettel tartozom mindazoknak, kik ezen út és a könyv körül bármi módon segítségemre voltak. A képek közül többet köszönök az ismert világotutató Hopp Ferencz úr, továbbá Simonyi Semadam

Sándor dr. országgyűlési képviselő úr és Izsóf Alajos úr, a «Zászlónk» szerkesztője szives készségének. A hol az én gyűjteményemből valamely jellemző kép hiányzott, ők segítettek ki útjaikról hozott kép-gyűjteményeikkel.

Az esetleges kritikának pedig annyit, hogy népszerű modorban és gyorsan készült a munka, azért nem szabad azt nagyon szigorúan megítélni; mindazonáltal szívesen veszem a kritikát — olyantól, a ki maga is járt azon a helyen, a melyről szóló részt bírálni óhajtja.

Róma, 1906 husvétvasárnapján.

TARTALOM.

	Oldal
Két vándor	3
Hadak útjain	10
Malta szigetén	15
Sicilia	26
Az afrikai partokon	38
Tunis	47
A sivatag szélén	61
A kalózok fészke	69
Herkules oszlopainál... ..	82
Az Atlanti Oczeánon	94
Az újvilág kapujánál	116
New-York	120
A nemzet fővárosában	150
A magyarok városaiban	169
A Niagara	179
A nagy tavak vidékén	199
Nyugat felé	215
Az öreg Mississippin túl	229
A mormonok hazájában	252
Egy darab a föld őskorából... ..	263
A Csendes Oczeánon	281
Az ötödik világrészben	294
A felkelő nap országában... ..	309
A mikádó szék városa	322
A törtető nemzet	334
Tokiotól Nagasakiig	352
Hősök földjén	377
Dai Nippon	398
A mennyei birodalomban... ..	411
A hol a nap nem nyugodott le... ..	435
Az Indiákon	449
A «Világ tetején»... ..	466
Hazafelé	482
Az utolsó szó	493